

Nederlandsche spraakkunst

Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers

C.H. den Hertog

bron

C.H. den Hertog, *Nederlandsche spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande (taal)onderwijzers* (3 delen). W. Versluys, Amsterdam 1903-1904.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/hert003nede01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

[Deel I]

Voorbericht.

Deze Handleiding bij de studie der Nederlandsche Spraakkunst is in de eerste plaats bestemd voor onderwijzers, die zich tot het geven van lager schoolonderwijs, en in het bijzonder tot het verkrijgen der hoofdakte, voorbereiden. Zij zal tegelijkertijd ook kunnen dienen als grondslag bij de studie der lagere grammatica voor hen, die voortgezet taalonderwijs zullen geven; met het oog daarop is op verschillende plaatsen aangewezen, waar de noodige aanvulling kan worden gevonden. En eindelijk biedt deze Handleiding aan onderwijzers en leeraars in vreemde talen de gelegenheid aan, om zich te vergewissen van de wijze, waarop sommige taalquaesties, die zich ook bij hun onderwijs voordoen, bij het onderwijs in de moedertaal worden opgelost.

In de INLEIDING zijn de beginselen uiteengezet, die aan de hier gevolgde behandeling der grammaticale verschijnselen ten grondslag liggen. Waar deze behandeling afwijkt van die, in bekende leerboeken voorkomende, zijn tamelijk uitvoerig de gronden daarvoor aangegeven. En in het algemeen heeft de schrijver, vooral ter wille van hen, die zich zonder hulp moeten voorbereiden, er niet tegen opgezien, sommige quaestieuse punten wat breedvoerig toe te lichten, ten einde den gebruiker van het boek in staat te stellen, zelfstandig na te gaan, langs welchen weg in zulk een geval de neergestelde uitkomst verkregen is. Deze uitvoerigheid moge niemand afschrikken. Half weten vermoeit meer dan goed weten.

*Om het gebruik te vergemakkelijken, is deze Handleiding in stukken gesplitst. Het eerste stuk behandelt de leer van den enkelvoudigen zin, het tweede den samengestelden zin, het derde de leer der woordsoorten, terwijl de buigingsvormen en de woordvorming met de leer der spelling voor twee over eenigen tijd verschijnende stukken bewaard blijven.*¹⁾

Van de drie eerste stukken heeft een groot gedeelte reeds in de jaargangen XII-XIV van het tijdschrift NOORD EN ZUID het licht gezien. Bij deze vernieuwde uitgave heeft de schrijver gelegenheid gehad, de wijzigingen aan te brengen, die bij de voortgezette bewerking der stof noodzakelijk bleken.

.....
AMSTERDAM, September 1892.
C.H. DEN HERTOOG.

Bij den tweeden druk.

Bij den herdruk is dit 1e stuk der Nederlandsche Spraakkunst geheel in overeenstemming gebracht met de behandeling van de leer van den enkelvoudigen zin, door den Schrijver gegeven in het 1e deel van De Nederlandsche Taal, Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch (1e druk - 1897); voorts zijn tal van verwijzingen naar het 2e en 3e stuk opgenomen; en eindelijk is dit deel voorzien van eene uitvoerige inhoudsopgaaft, bewerkt naar het model van de door den Schrijver aan het 3e stuk toegevoegde.

Voor de aanwijzing van leemten of gebreken, bij het gebruik van dit boek opgemerkt, houdt de ondergeteekende zich dringend aanbevolen.

AMSTERDAM, October 1903.
H.J. DEN HERTOOG.

1) Zie echter het voorbericht bij den 2en druk van *Ned. Sprkk.* III.

Inleiding.

1.

De belangrijkheid van de taalstudie in het algemeen en die der moedertaal in het bijzonder, is af te leiden uit de beteekenis der taal voor het individuëele en gemeenschappelijke leven der menschen. Product van het menschelijke denken en gevoelen, is zij tegelijk het onmisbare hulpmiddel om aan de functiën van den geest die intensiteit en uitgebreidheid te geven, die den mensch boven de dieren verheft. En vervolgens wordt zij een middel van verkeer tusschen de menschen, waardoor veel kwaad aangericht wordt, maar waardoor ook eene reeks van voordeelen overgebracht worden, die de eene mensch den anderen bezorgen kan.

Om het belang van de taal voor de ontwikkeling van den geest in te zien, diene nog het volgende. De inhoud van den geest bestaat uit beelden, of *voorstellingen*, ontstaan uit de samenvatting der waargenomen kenmerken van bepaalde dingen. Uit de bijzondere voorstellingen ontstaan door samenvatting van de gemeenschappelijke kenmerken algemeene voorstellingen of *begrippen*, voorstellingen in doorsneê. Uit die voorstellingen vermag de geest de elementen, dat zijn de verschillende *kenmerken*, weer te isoleeren of te abstraheeren, hetzij als eigenschappen, hetzij als werkingen of toestanden. Voorts ontstaan door eindelooze combinaties en permutaties dier elementen *verbeeldingen*, nieuwe voorstellingen, welke niet aan de ervaring zijn ontleend. En eindelijk kan de geest zich velerlei *betrekkingen* tusschen deze voorstellingen denken.

De taal nu is allereerst het middel om al deze voorstellingen, kenmerken en betrekkingen te benoemen en zoo van elkander te onderscheiden. Niet dat het geheel onmogelijk is, zich geestelijke werkzaamheid te denken zonder taal, maar die zou dan toch op zeer lagen trap blijven staan, gelijk de doofstommen bewijzen. Maar verder wordt het dan ook mogelijk, dat hoorbare of zichtbare taal, van buiten tot den geest komende, een kleiner of grooter getal dier sluimerende voorstellingen, kenmerken of betrekkingen daarin tot bewustzijn brengt, zoodat niet alleen het nabijzijnde, maar ook het verafliggende, niet alleen het heden, maar ook het verleden, en voorzoover de mensch er met zijne rede en zijne verbeelding in doordringen kan, ook de toekomst, op zijn geestesleven inwerken kunnen. Dit verklaart de hooge waarde, die de ontwikkeling van iemands taal voor de ontwikkeling van zijn geestesleven heeft.

Nu moet opgemerkt worden, dat die taalontwikkeling en de ontwikkeling van den geest in voortdurende wisselwerking verkeerden. Als door het leeren kennen van vele zaken de geest rijker wordt, wordt ook de taal rijker. Maar omgekeerd wordt de geest ook weer verrijkt door de studie van de taal, d.i. van de taalvormen en hunne beteekenissen, omdat deze studie dwingt, de in den geest bestaande voorstellingen aan een onderzoek te onderwerpen en deze met behulp van de gangbare termen te splitsen of scherper te begrenzen.

De beteekenis der taal als middel van verkeer valt lichter in het oog. Zonder haar geen nuttige mededeelingen van den een aan den ander, geen uitwisseling van gedachten en aandoeningen, geen onderwijs en geen letterkundige kunst.

2.

Voorzoover talen het product zijn van onbewust werkende invloeden, zijn het *dialecten*. Deze zijn te vergelijken bij in het wild groeiende planten. Zoolang een dialect alleen als spreektaal gebezigd wordt, blijft het op dien trap staan. Wordt er in een dialect geschreven, dan begint het menschelijk bewustzijn er invloed op te krijgen. Afspraak wordt noodig in het gebruik der teekens. De zin voor orde en regelmaat doet zich gelden. De in het wild groeiende plant wordt een

gekweekte. Verheft zulk een dialect zich daardoor boven de andere, zoodat het langzamerhand ook in streken, waar andere dialecten inheemsch zijn, als algemeene schrijf- en spreektaal erkend wordt, dan noemt men het eene *beschaafde taal*.¹⁾

De dialecten, in ons land gesproken, zijn tot drie groepen te brengen: de *Friesche*, de *Saksische* en de *Nederfrankische*. Uit de laatste hoofdzakelijk heeft zich het *Nederlandsch* ontwikkeld. Verdere bijzonderheden hieromtrent behooren tot de geschiedenis der Nederlandsche taal.²⁾

3.

Als alle beschaafde talen, komt ook deze taal voor als s p r e e k t a a l en als s c h r i j f t a a l. Bij geen enkel mensch zijn beide talen volkomen gelijk. Het verschil is echter bij den een grooter dan bij den ander.

Als iemands beschaving toeneemt, begint zijne spreektaal de schrijftaal gewoonlijk meer te naderen. En niet alleen tusschen de spreektaal van verschillende menschen bestaat verschil, maar ook in de wijze, waarop een zelfde persoon in verschillende omstandigheden spreekt, is onderscheid. De spreektaal b.v. van een minister zal verschillen, naarmate hij tot zijne bedienden, zijne bloedverwanten en vrienden, zijne ambtenaren en zijne ambtgenooten, tot den koning of tot de volksvertegenwoordiging spreekt.

Evenzoo verschilt de schrijftaal bij verschillende menschen en bij een zelfden persoon. Tusschen de schrijfwijze van het kind, dat zijn eerste briefje krabbelt, en die van een gevierd

- 1) In latere uitgaven is de schrijver dezer Spraakkunst zich van den term ‘algemeene taal’ gaan bedienen.
‘De term *beschaafde taal* sluit een zekere aanmatiging in zich. Er zijn dialecten, die leelijk en ruw, maar er zijn er ook, die heel lief en aangenaam klinken. Het verschil bestaat hierin, dat de algemeene taal in veel meer behoeften voorzien moet en zich daardoor sterker ontwikkelt. Het is er mede, als met de kleederdrachten. Plaatselijke kleding is soms mooier en schilderachtiger dan de algemeene’.
(C.H. DEN HERTOOG, *De Nederlandsche Taal*, Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch; *Inleiding*, blz. 11.)
- 2) Vgl. Dr. J. VERDAM, *Geschiedenis der Nederlandsche taal*. Dr. JAN TE WINKEL, *Gesch. der Ned. taal* in NOORD EN ZUID XV.

prozaschrijver liggen honderden soorten van schrijftaal in. Maar eveneens is bij een goeden penvoerder de briefkaart aan een leverancier, de hartelijke brief aan vriend of bloedverwant, het beleefde schrijven aan een meerdere, het zaakrijke adres aan eenige autoriteit, het ingezonden stuk voor een dagblad, het met zorg bewerkte artikel voor een tijdschrift, enz., in verschillende schrijftaal vevat.

Met *de* spreektaal en *de* schrijftaal wordt alzoo niets anders bedoeld dan de gemiddelde taal, waarin gesproken en geschreven wordt. Bij die opvatting kan men zeggen, dat de eerste te vergelijken is bij een gemakkelijk huisgewaad, de laatste bij de meer verzorgde kleeding, waarin iemand in het publiek verschijnt. De spreektaal is los, vlug, en daardoor vaak bevallig en oorspronkelijk, maar ook wel slordig en onnauwkeurig. De schrijftaal onderwerpt zich meer aan vaste regelen, wordt daardoor weleens stijf, maar is in den regel nauwkeuriger. Hare schoonheid neemt toe, als zij, de deugden der spreektaal zich toeëigenende, de gebreken harer zuster weet te vermijden.

Door de meerdere regelmaat der schrijftaal wordt deze bij de beschouwing der taalverschijnselen op den voorgrond geplaatst. De afwijkende eigenaardigheden der spreektaal komen eerst in de tweede plaats in aanmerking. (Vgl. III, *Inl.* § 2).

4.

Vaardigheid in het gebruiken eener taal wordt verkregen door de ontwikkeling van taalgevoel en taalbegrip. Het eerste wordt verkregen door veel goed te hooren spreken en veel goed geschreven taal te lezen en berust alzoo hoofdzakelijk op gehoors- en gezichtsherinneringen. Met de moedermelk en de moedertaal ingezogen en door het nimmer stilstaand gebruik voortdurend gevoed, leidt het taalgevoel ons met groote zekerheid bij het spreken en bestuurt het ook voor een groot deel onze pen. Het is het gezond verstand op taalgebied ¹⁾, dat dikwijls zeer onbetrouwbaar en oppervlakkig

1) 'Het staat gelijk met den *smaak* op het gebied van het schoone, het *geweten* op dat van het goede, het *gezond verstand* op dat van het ware'. (*De Nederl. Taal*, *Inl.*, blz. 8.)

is, maar dat, wanneer het behoorlijk geleid wordt, tot een peil kan gebracht worden, waardoor het een vrij veilige gids bij het uiten van gedachten wordt.

Naast het taalgevoel staat op hooger trap het taalbegrip of taalinzicht, dat onmisbaar is, wanneer het eerste ontoereikend blijkt. Dit nu komt zoo herhaaldelijk voor, dat zelfs bij het allereerste taalonderwijs aan kinderen eene bescheiden hoeveelheid theorie noodzakelijk wordt. Die behoefte stijgt echter, naarmate de behoefte aan taalnauwkeurigheid toeneemt, en zij wordt het grootst bij hen, die vreemde talen moeten leeren, die een groot deel van hun leven aan de schrijftafel doorbrengen, die wetten uitleggen of handhaven, en dergelijke personen meer, en niet het minst voor hen, die als taalonderwijzers optreden moeten.

Vooreerst, omdat de laatsten hebben te kiezen, wat aan het taalgevoel kan worden overgelaten en wat op verstandelijke overwegingen moet blijven berusten, hetgeen niet dan met grondige kennis van de zaak te beslissen is. En ten anderen, omdat zij, indien onderscheidingen, definities en regels onvermijdelijk zijn, hetzij voor de eigen taal, hetzij als grondslag voor de studie van andere talen, eveneens soliede kennis een vereischte is, om deze theorie te geven in dien klaren en eenvoudigen vorm, die de aangebrachte kennis alleen duurzaam kan maken.

5.

Tot het verkrijgen van taalbegrip is taalonderwijs of taalstudie noodig, d.i. eene aandachtige en gezette beschouwing van de taal, leidende tot de kennis van haar voorraad woorden en uitdrukkingen, van de verschillende verschijnselen, die er zich in voordoen en de regels, welke er uit zijn af te leiden.

Deze studie splitst zich in drie belangrijke deelen.

a. de *lexicologie* of de leer der woorden en hunne beteekenissen.

b. de *spraakkunst* of de leer der verschijnselen, die op den vorm en de rangschikking van woorden en zinnen betrekking hebben.

c. de *stijllee*r of de leer van al datgene, wat de taal aanschouwelijker, levendiger en fraaier maken kan.

De lexicologie wordt bij het onderwijs nooit methodisch behandeld. Tot de uitbreiding der woordenkennis draagt het gezamenlijke onderwijs in alle andere leervakken bij, en inzonderheid het leesonderwijs. Historische bijzonderheden omtrent het ontstaan van woorden en uitdrukkingen, waardoor hunne beteekenissen doorzichtiger worden, komen meest verspreid als illustratie van het taal- of leesonderwijs voor. Het spreekt vanzelf, dat hierbij noch van regel, noch van volledigheid sprake kan zijn. Meer orde is te brengen in het overzicht van de verschillende manieren, waarop woorden en uitdrukkingen in figuurlijken zin gebruikt kunnen worden, wat een onderdeel van de stijl leer uitmaakt, en evenzoo in het overzicht van de verschillende wijzen, waarop uit bestaande woorden nieuwe gevormd worden, wat men gewoon is eene afdeeling van de spraakkunst te rekenen.

De stijl leer wordt bij lager en voortgezet taalonderwijs in den regel aan de hand der practijk behandeld. Bij de behandeling van den bouw der zinnen naderen spraakkunst en stijl leer elkander.

Deze Handleiding zal zich hoofdzakelijk bepalen tot de behandeling der spraakkunstige verschijnselen. Waar het historische gedeelte ter zijde gelaten wordt, levert de gewone spraakkunst een tamelijk begrensde geheel van waarheden op, dat vooral onderwijzers, die het bij hun dagelijksch werk telkens toe te passen hebben, voorgoed tot hun eigendom kunnen maken. Daartoe is het echter noodig, bij het overzicht der grammaticale verschijnselen wat strenger te werk te gaan dan gewoonlijk geschiedt. Eene logische gestrengheid als in de mathematische wetenschappen heerscht, is natuurlijk onbereikbaar; daartoe is de taal te veel het product van toevallige en ongeregelde invloeden. Maar toch moet zooveel mogelijk in die richting gestreefd, en de beschouwing der natuurvoorwerpen als voorbeeld genomen worden. Alleen behoort hierbij in het oog te worden gehouden, dat nog minder dan bij de rangschikking der natuurvoorwerpen, de indeeling der taalverschijnselen zoo scherp kan zijn, dat er geen verschijnselen aan

ontsnappen, die dan als overgangen of uitzonderingen te beschouwen zijn. Verder verdient het aanbeveling, bij dergelijke classificaties den grondslag der indeeling steeds in het oog te houden. Zoo krijgt men b.v. geheel verschillende indeelingen, al naarmate men de werkwoorden naar hunne beteekenis, naar hun grammaticalen dienst, naar hunne vervoeging of naar hunne vorming classificeert.

6.

Behalve door het in de vorige § § aangegeven beginsel, wordt de manier en de volgorde in de beschouwing der grammaticale verschijnselen nog door een ander beginsel beheerscht. Ofschoon de nieuwere taalkunde reeds sedert Jacob Grimm met de opvatting gebroken heeft, dat de spraakkunst eene wetgevende wetenschap zou zijn, schijnt het taalonderwijs in de scholen de leeken nog altijd in den waan te brengen, dat de spraakkunst bepaalt, wat op taalgebied mag of niet mag. En daar we in een tijd leven, waarin voorschriften alleen kans hebben opgevolgd te worden, wanneer zij, tot wie ze zich richten, van de redelijkheid overtuigd zijn, is het gewenscht, dat het taalonderwijs meer dan tot dusver de leerlingen doe inzien, dat de spraakkunst alleen eene ordelijke codificatie is van het taalgebruik, beheerscht als dit wordt door de taal van het verleden, de talen onzer naburen en de veranderende invloeden van het heden. Staat dit inzicht op den voorgrond, dan is er ook gelegenheid om te doen begrijpen, dat de spraakkunst hoofdzakelijk formuleert, wat gebruikelijk is, maar ook nu en dan richtend optreedt, als het taalgebruik zich al te vrij en inconsequent gedraagt. Dan is er reden om tegen deze ongebondenheid op te komen, en wie iets voelt voor de wenschelijkheid om de vervormingen in de taal onder den invloed van regel en harmonie te brengen, zal dan gaarne aan de waarschuwingen der grammatica gevolg geven. (Vgl. III, *Inl.* § 4).

7.

Het toenemend inzicht van een en ander heeft het gevolg gehad, dat tegenover den synthetischen gang der wetenschap: *klankleer, vormleer, zinsleer*, de analytische leergang: *zinnen, woorden, letters* voor het schoolonderwijs hoe langer hoe meer als de aanbevelenswaardigste erkend wordt en eene wijziging

in de volgorde van vele studieboeken daarmede gepaard is gegaan. Waar de syntaxis, de leer van den zin, voorheen meestal naar een tweede deel werd verwezen, dat zeer dikwijls niet werd ingezien, komt deze nu meer op den voorgrond. De beschouwing van den enkelvoudigen zin wordt de grondslag van de indeeling der meeste woordsoorten, van de beteekenis der verschillende buigingsvormen en van alle bijzonderheden, welke met deze onderwerpen in betrekking staan, terwijl de waarneming der verschillende verschijnselen in den samengestelden zin het inzicht in den dienst en de beteekenis der verschillende verbindingsmiddelen voorbereidt en vooral onvermijdelijk is, om over de modusvormen der werkwoorden het ware licht te doen opgaan. Langs dezen weg wordt dan het overzien van de taalverschijnselen het gemakkelijkst, omdat de rangschikking ordelijker en natuurlijker kan zijn, en het begripen van die verschijnselen en hun samenhang meer en meer het geheugenwerk tot een minimum herleidt.

8.

Deze aanschouwelijke en analytische behandeling der taalverschijnselen, leidende tot het vaststellen der regels, welke daaruit kunnen worden afgeleid, neemt reeds een aanvang bij het lager onderwijs. De volgorde wordt daar bepaald door den trap van ontwikkeling, waarop de leerlingen staan. De eenvoudigste en meest voorkomende gevallen komen in de eerste leerkringen voor, de meer samengestelde en zeldzame worden over de latere verdeeld. De wetenschappelijke rangschikking wordt slechts in het oog gehouden, voorzoover deze met de vatbaarheid der leerlingen gelijken tred houdt. Bij het maken van noodige onderscheidingen wordt voornamelijk op de meest voor de hand liggende kenmerken gelet ¹⁾.

Na een dergelijk aanschouwelijk en naar de vatbaarheid der leerlingen gerangschikt taalonderwijs, kan eerst van eene meer wetenschappelijke beoefening der grammatica sprake zijn, waarbij eenheid in de rangschikking der verschijnselen op den voor-

1) Vgl. verder: DEN HERTOEG en LOHR. *Onze Taal, Handleiding bij het taal- en stelonderwijs in de lagere scholen*. Amsterdam, W. Versluys.

grond staat, en het bijeenbehoorende zooveel mogelijk bijeengehouden wordt. Is dan een goed aanschouwelijk taalonderwijs voorafgegaan, dan is daardoor reeds een voorraad taalkennis aanwezig, die alleen geordend en aangevuld behoeft te worden. Onmisbaar is het althans, dat de hoofdonderscheidingen van zinsdeelen en woordsoorten bekend zijn. Is dit niet het geval, dan komt de wetenschappelijke beschouwing te vroeg. Immers, het moet mogelijk zijn, tijdens de beschouwing der zinsdeelen, bij het beschrijven van hun vorm reeds de namen der verschillende woordsoorten te gebruiken, al komt de strenge definiëring dier woordsoorten eerst na de beschouwing der zinsdeelen aan de orde.

9.

Om de richting, welke in deze Handleiding bij het beschouwen der taalverschijnselen gevolgd zal worden, nog wat meer in bijzonderheden aan te geven, zij het volgende opgemerkt.

Bij de beschouwing van den zin is drieërlei standpunt mogelijk.

In de eerste plaats kan men uitgaan van de logica, de leer van het menschelijke denken, en dan de wetten en onderscheidingen, welke zich op dat gebied voordoen, trachten weer te vinden in de taal, het middel, waardoor de resultaten van het denken een waarneembaren vorm krijgen. De zuiverste toepassing van deze methode vindt men, voorzoover ons bekend is, in Dr. K.F. Becker's *Organism der Sprache*.¹⁾ Het uitsluitend volgen van deze richting stuit allereerst op dit bezwaar, dat de logica eene wetenschap is, die door haar abstract en bespiegelend karakter voor leerlingen als die van H.B.S. en kweekof normaalscholen weinig bruikbaar oplevert. Een tweede bezwaar is, dat zij dikwijls tot onderscheidingen leidt, waarmede de taal volstrekt geen rekening houdt, d.w.z., welke zij door geen duidelijk herkenbaren vorm doet uitkomen, - men denke b.v. aan het onderscheid tusschen de zoogenaamde bestaans- en werkingszinnen, - zoodat de grammatica met zulke onderscheidingen dan ook niets te maken heeft. En eindelijk loopt deze richting menigmaal spaak op het feit, dat de taal volstrekt

1) *Frankfurt am Main*. G.F. Kettembeil. 2e Aufl. 1841. -

niet in alle opzichten een logisch organisme is, maar een product, tot welks ontstaan en ontwikkeling allerlei invloeden, als nadenken, ondoordachtheid, gemakzucht, toeval enz. meegewerkt hebben. Toch mag niet uit het oog verloren worden, dat de taalbeschouwing aan de logica veel te danken heeft, en zou het onredelijk zijn, aan den arbeid van Becker, hoeveel schrik hij ook in den loop der jaren verwekt hebbe, geheel den rug toe te keeren.

Eene tweede richting zou men de psychologisch-historische kunnen noemen, die o.i. het best vertegenwoordigd is in Dr. H. Paul's *Principien der Sprachgeschichte*¹⁾. Daarbij worden de verschillende verschijnselen nauwkeurig waargenomen, naar vorm en beteekenis beschreven en zooveel mogelijk gecatalogiseerd, terwijl alle aandacht geschonken wordt aan de veranderingen, welke in verschillende tijden en in bepaalde talen en taalgroepen hebben plaats gehad. Deze richting is zeer nuttig, om het besef te wekken, dat de taal een levend organisme is, waarin ontwikkeling, bloei, ziekte, besmetting, vergroeiing, afsterving, enz. waar te nemen vallen. Op beginnende taalbeoefenaars maakt zij echter gewoonlijk een verbijsterenden indruk. Alles schuift, niets staat vast, nergens zijn scherpe grenzen waar te nemen, dus is hunne ontmoedigende conclusie en zoo spreekt het vanzelf, dat eene dergelijke richting om paedagogische redenen liefst naar het hooger onderwijs te verwijzen is. Desniettenstaande moet het zeer nuttig geacht worden, dat ook deze beschouwing bij taalonderwijs op lager trap niet geheel verbannen zij. Beginners moeten er althans op voorbereid worden, dat er op taalgebied niet immer scherpe grenzen te trekken zijn en dat eene zelfde functie niet in alle talen door een zelfden vorm wordt uitgedrukt, of in eene zelfde taal in den loop der tijden niet steeds op dezelfde wijze uitgedrukt werd.

Eene derde richting - men zou haar de morphologische kunnen heeten, - vat de grammatica, en daaronder ook de syntaxis, als zuivere vormleer op. Het is onmogelijk dit conse-

1) Halle. 1880, 2e dr. 1886.

quent te doen, maar het verst is in dit opzicht Franz Kern in zijne *Deutsche Satzlehre*¹⁾ gegaan. Zijne definiëring van den zin en het op den voorgrond plaatsen van den *persoonsvorm* als middelpunt daarvan, achten wij zoowel paedagogisch als wetenschappelijk eene schrede voorwaarts, en wij hebben ze dan ook in onze beschouwingen over den zin en zijne deelen als uitgangspunt overgenomen. Maar hem verder te volgen, waar hij bij de onderscheiding der zinsdeelen steeds van den vorm uitgaat, achten wij ongeraden. Zoodanige onderscheiding der deelen van den zin, uitsluitend naar hun vorm, heeft vooreerst dit bezwaar, dat zij aan iets veranderlijks als den vorm den voorrang geeft boven de meest in alle talen gelijke en onveranderlijke beteekenis der zinsdeelen, en zou verder alleen consequent toegepast kunnen worden in eene taal, welke voor elke functie ook een afzonderlijken vorm bezat. In geen enkele taal is dit het geval, en zoo zou eene dergelijke methode er toe leiden, zeer heterogene bestanddeelen van den zin onder ééne rubriek te brengen. Dit zou in onze taal o.a. het geval zijn met de accusatieven, die een lijdend voorwerp, een oorzakelijk voorwerp of eene bijw. bepaling van plaats, tijd, hoeveelheid, enz. uitdrukken, b.v.: *Wij brengen den dag door. Wij gedenken den dag. Wij blijven den geheelen dag, enz.* Ook genitieven van uiteenloopenden dienst zouden in ééne categorie terecht komen, b.v.: *Hij is des levens moede. Hij is des avonds moede.* Nu spreekt het vanzelf, dat in eene taal als de Duitsche, waar de verschillende buigingsvormen tamelijk scherp, ook in het spreken, onderscheiden worden, dit bezwaar zich minder vaak moet voordoen, dan in eene taal als de onze b.v., waarin een veel grooter aantal vormen onderling gelijk geworden zijn. Zoo moet, om in onze taal datieven en accusatieven te onderscheiden, veel meer met de beteekenis der daardoor uitgedrukte zinsdeelen rekening gehouden worden, dan een geboren Duitscher in het Duitsch behoeft te doen. En toch blijkt

1) *Berlin* 1888. Nicolaische Verlags-Buchhandlung.

net bij onderzoek, dat ook in de laatste taal het onderscheiden der zinsdeelen uitsluitend naar hun vorm reeds op groote bezwaren stuit. Fr. Kern komt er b.v. toe, - en deze ongerijmdheid komt ook in andere Deutsche spraakkunsten voor - den datief te omschrijven als den naamval, die *auf die Frage w e m* antwoordt, - eene definitie, welke natuurlijk hierop neerkomt, dat een woord in den datief staat, als het in den datief staat. Nog minder kunnen wij alzoo deze hoofdzakelijk morphologische methode voor de behandeling van de zinsleer in onze taal aanbevelen.

Kunnen wij alzoo aan geen der drie vermelde richtingen *uitsluitend* de voorkeur schenken, wel echter meenen wij, dat eene verstandige vereeniging van de eerste en derde methode bij het spraakkunstig onderwijs op de eerste trappen goede uitkomsten kan opleveren. Alzoo zullen wij bij de beschouwing der zinsdeelen telkens op tweeërlei kenmerk de aandacht vestigen, nl. op *b e t e e k e n i s e n v o r m*. Bij de uitwerking van dit beginsel moge blijken, hoe langs dezen weg een zoodanig overzicht van de verschijnselen in den zin kan verkregen worden, dat het door lagere onderwijzers, die zich bij hunne taalstudie hoofdzakelijk tot de levende en tot de eigen taal moeten beperken, gemakkelijk vastgehouden kan worden, en dat hun een betrouwbaren steun kan opleveren bij het aanschouwelijk taalonderwijs, hetwelk zij zelf te geven hebben.

De leer van den enkelvoudigen zin.

Vorm en beteekenis van den zin.

1.

Ons spreken en schrijven kan drieërlei doel hebben:

1°. iets mede te deelen: *Ik kom morgen. De koning leve! Schoon is de natuur!*

2°. iets te vragen: *Komt gij morgen? Wie komt morgen?*

3°. iets te gebieden: *Kom morgen hier!*

Wanneer dit mededeelen, vragen of gebieden op regelmatige wijze gebeurt, worden daartoe zinnen gebruikt.

Op onregelmatige wijze geschiedt dit door meer of minder verbonden woorden. Deze vormen dan onvolledige of ook wel onvolkomen zinnen.

Een zin is een persoonsvorm van een werkwoord, al of niet vergezeld van andere woorden, waardoor eene mededeeling, eene vraag of een gebod wordt uitgedrukt.

OPMERKINGEN. 1. De gegeven definitie, waarin èn de vorm èn de beteekenis van een zin op algemeene wijze zijn omschreven, onderscheidt zich hierdoor, dat zij eene grens trekt tusschen het spreken en schrijven in woorden en in zinnen. Zij komt niet alleen het taalonderwijs ten goede, doordat zij een eind maakt aan noodlooze verlegenheid ten opzichte van onregelmatige of onvolkomen woordverbindingen, maar is ook in overeenstemming met het gewone spraakgebruik. Kinderen en onontwikkelden spreken nog meestal in *woorden*; bij het onderwijs dwingt men de eersten telkens, om in een *zin* te antwoorden. Wie eenige *woorden* uit eene vreemde taal kent, kan zich daarmede soms heel goed behelpen. In een hôtel komende, zal hij

met een ‘*Chambre deux lits. Payer cocher. Rester deux nuits.*’ heel geschikt terecht kunnen, maar niet beweren, dat hij zijne bedoeling in *zinnen* uitdrukt. Wie een telegram stelt, tracht zijn bericht zoo duidelijk mogelijk in *woorden* weer te geven, omdat het gebruik in *zinnen* te kostbaar zou worden. Voorbeelden genoeg om aan te toonen, dat er reden is om naar een kenmerk te zoeken, dat een zin van eene onregelmatige verbinding van woorden onderscheidt.

2. Dit kenmerk is allereerst te zoeken in de aanwezigheid van een *persoonsvorm*. Deze is het centrale gedeelte van den zin, en kan òf *alleen* een zin vormen, òf *in vereeniging met andere woorden*, welke dan door den persoonsvorm tot een organisch geheel verbonden worden. Een *persoonsvorm* van een werkwoord is de tegenstelling van een *naamwoordelijke vorm* (infinitief of deelwoord). Deze laatste stelt de werking òf als eene zelfstandigheid, òf als een kenmerk voor: *Leeren is nuttig. Spelende kinderen. Gekookte spijzen*. De persoonsvorm daarentegen drukt uit, vooreerst dat de werking in verband staat met een enkel- of meervoudigen 1en, 2en of 3en persoon; verder in welk verband zij staat met den *tijd*, en eindelijk in welke verhouding zij gedacht moet worden tot de *werkelijkheid*; of, korter gezegd, de persoonsvorm geeft *persoonsverschil, tijdsverschil* en *modaliteitsverschil* aan.

Een gevolg daarvan is, dat deze vorm eene geheel afzonderlijke plaats onder de zinsdeelen inneemt. Dit wordt daardoor reeds aangewezen, dat alle zinsdeelen door een bijzin vervangen kunnen worden, maar de persoonsvorm niet. Deze is dan ook eigenlijk de geheele zin in kiem: gezegde en onderwerp zijn er in den meest elementairen vorm in vereenigd, daar de uitgangen der persoonsvormen voornaamwoordelijke achtervoegsels zijn, welke aanwijzen of de spreker, de toegesprokene of een derde persoon het onderwerp is.

3. Er zijn taalkundigen, die in de verbinding van onderwerp en gezegde het wezen van den zin zien. Groot is het verschil niet tusschen hunne beschouwing en die, welke den persoonsvorm als zoodanig erkent. In het laatste geval wordt, gelijk gezegd is, in een persoonsvorm ook de *samenvatting* van gezegde en onderwerp gezien. Nemen wij drie van de eenvoudigste persoonsvormen: *doet, is, wordt*, dan is daarin toch reeds het embryo van een zin aanwezig, de vermelding namelijk van een *handelen*, een *zijn* of een *komen* in een toestand, welke een derden persoon tot uitgangspunt heeft. Natuurlijk moeten er andere deelen bijkomen, eer eene dergelijke mededeeling voor ons verstand van eenige beteekenis zal worden, maar het beginsel van den zin is voorhanden. Is er in dit opzicht alzoó geen groot verschil tusschen het eerste en het laatste standpunt, het laatste is in zooverre juister, dat het niet dwingt om de noodzakelijkheid aan te nemen, dat in een normalen zin het onderwerp steeds afzonderlijk uitgedrukt zou moeten zijn. Immers, de werkelijkheid staft deze

noodzakelijkheid niet, daar in verschillende talen, en ook in de onze, voorbeelden voorkomen van zinnen, waarbij net onderwerp *niet* afzonderlijk uitgedrukt is, en die toch niet als onvolledig beschouwd worden ¹⁾. Voor onze taal beperken de gevallen zich tot de drie typen: *Kom! Mij dorst. Er wordt gebabbeld.* Om een enkel voorbeeld uit eene andere taal aan te halen, zij herinnerd aan het bekende *Veni, vidi, vici.*

3. Het antwoord op de vraag: *Zijn er zinnen zonder onderwerp?* hangt af van eene andere vraag, nl. wat men onder o n d e r w e r p verstaat? Fr. Kern beantwoordt de vraag ontkennend, daar voor hem de in den persoonsvorm verborgen aanduiding van den 1en, 2en of 3en persoon het ware onderwerp van den zin is. Wat wij dan ook gewoon zijn het onderwerp te noemen, noemt hij *onderwerpswoord* (subjectswort) en hij acht dit eene bepaling te zijn van het in den persoonsvorm verholten subject. Dit is zeer consequent geredeneerd, maar de beschouwing veronderstelt o.i. een te algemeen inzicht van de historie der persoonsvormen, om haar over te nemen bij eene taalbeschouwing, die van de bestaande taal uitgaat. Ook mag niet uit het oog verloren worden, dat het Duitsch met zijne *e* voor den 1en, en zijn *st* voor den 2en persoon enkelvoud in een anderen toestand verkeert dan onze taal, waarin de persoonsuitgangen niet meer zoo veelvormig zijn.

Wij meenen alzoo, dat het bij ons taalonderwijs aanbeveling verdient, door het *onderwerp* te blijven verstaan den uitdrukkelijken *naam* of de *aanduiding* van den 1en, 2en of 3en persoon, waarop de persoonsvorm wijst, en beantwoorden dan de hierboven gestelde vraag bevestigend. Bij de behandeling van het onderwerp (zie § 13) komt deze vraag nog in bijzonderheden ter sprake.

4. Wanneer alleen met *woorden* iets gezegd of gevraagd wordt, dan is de uitdrukking lang niet zoo volkomen als door een *zin*. De stembuiging moet dan meest de bedoeling aanvullen. Zoo kan de uitdrukking: *De deuren sluiten*, eene mededeeling zijn, antwoordend op de vraag: Wat moeten we nu nog doen? - het kan eene vraag zijn: *De deuren sluiten?* - maar ook een gebod: *De deuren sluiten!*

Hoe zinnen in duidelijkheid en volkomenheid de woorden overtreffen, blijkt uit: *Wij moeten de deuren sluiten. Moeten of zullen wij de deuren sluiten? Sluit de deuren!* Er zijn echter redenen, gelijk bij de later volgende bespreking der onvolkomen zinnen blijken zal, waarom deze toch dikwijls de voorkeur hebben.

1) Achter het acad. proefschrift van Dr. H. Logeman (7 Nov. 1888), komt de volgende *stelling* voor: 'XIV. Een zin kan uit een enkel element bestaan. (Zie daarentegen Paul, *Principien der Sprachgeschichte* Cap. VI).' Vermoedelijk zal ook hier met dit ééne element het gezegd bedoeld zijn.

5. Omtrent de beteekenis van een zin is gezegd, dat hij steeds eene *mededeeling*, eene *vraag* of een *gebod* uitdrukt. Hieraan is o.i. voorkeur te geven, 1°. omdat het woord *gedachte*, waaronder men anders deze drie zaken pleegt samen te vatten, in het gewone spraakgebruik eene te enge beteekenis heeft, om alles te omvatten, wat door de taal uit te drukken is; 2°. omdat deze drieledige formule rekening houdt met de drieërlei constructie, die in een enkelvoudigen zin mogelijk is:

a. de mededeelende: **O.P.**.....¹⁾

b. de vragende: **P.O.**.....

c. de gebiedende: **P.**

Ook de term *oordeel* voor *mededeeling* achten wij te beperkt en wij geven daarom aan den laatsten term de voorkeur. Een oordeel is in het gewone spraakgebruik eene soort van mededeeling. *Dit boek is mooi*, een *oordeel* te noemen, daartegen heeft men geen bezwaar. Wel om dien term ook op een zin als: *De stoomboot vertrekt*, toe te passen.

De vraag is te verwachten, waarom niet ook *wenschen* en *uitroepen* in de opsomming zijn opgenomen. Hierop is te antwoorden, dat dit alleen noodzakelijk zou zijn, indien de taal voor dergelijke uitingen afzonderlijke vormen had. Dit nu is niet het geval. Een wensch is eigenlijk eene mededeeling: *De Koning leve*, maar hij kan ook den vorm van eene vraag of een gebod aannemen: *Leefde hij nog!* en *Leef gelukkig*. Zoo is evenzeer een uitroep als eene bijzondere soort van mededeeling te beschouwen: *De Heer is groot!*, die ook wel in den vorm van eene vraag kan voorkomen: *Zou hij zoo iets kunnen doen?*

De deelen van den zin.

2.

In een zin kunnen zes soorten van zinsdeelen voorkomen:

a. **Gezegden.**

b. Onderwerpen.

c. Voorwerpen.

d. Bijvoeglijke bepalingen.

e. Bijwoordelijke bepalingen.

f. *Bepalingen van gesteldheid.*

OPMERKING. In het bovenstaande overzicht zijn de *gezegden* als de voornaamste zinsdeelen voorop geplaatst. Daaraan grenzen de *onder-*

1) In deze formules stelt **P** den *persoonsvorm*, **O** het *onderwerp* en..... de *voorwerpen* en *bepalingen* voor.

werpen en de *voorwerpen*, hierin overeenkomende, dat beide zelfstandigheden noemen of aanduiden, die noodzakelijk in de werking betrokken zijn, met dit onderscheid, dat onderwerpen in bijna alle zinnen noodzakelijk, en voorwerpen slechts bij een deel der gezegden noodzakelijk zijn.

Op den derden rang staan de *bijvoeglijke* en de *bijwoordelijke bepalingen*, waartusschen de *bepalingen van gesteldheid* een overgang vormen, aangezien zij als bepalingen bij eene in den zin genoemde zelfstandigheid behooren, doch een deel uitmaken van het gezegde en in de voorstelling daarvan ook zekere wijziging te weeg brengen. De toelichting van een en ander volgt bij de afzonderlijke behandeling der zinsdeelen.

Het gezegde.

3.

Het gezegde in een zin is de persoonsvorm van een werkwoord, al of niet vergezeld van woorden, die er noodzakelijk bij behooren, waardoor een doen of ondergaan van eene handeling, een zijn of een komen in een toestand vermeld wordt.

Korter: Het gezegde in een zin is de persoonsvorm, alleen of met bijbehorende woorden, waardoor eene handeling of een toestand wordt vermeld. Bv.:

a¹. De man loopt. De boer slacht een varken. De zieke heeft geroepen. Ik zal u helpen. Hij heeft veel goeds tot stand gebracht. Hij komt u spoedig bezoeken.

a². Het varken wordt (werd) geslacht. Het huis is (was) verkocht. Gij zult (zoudt) zeker teleurgesteld worden.

b¹. De mensch denkt; daarom is hij. Hij is in de kamer. Ik blijf bij u. De zieke slaapt. De ballon zweeft. Het kind is wakker. Hij blijft een doemoor.

b². Alle dingen worden, verworden en ontworden. De boom valt om. Hij wordt soldaat. Hij geraakte in de war.

OPMERKINGEN. 1. Na hetgeen in de opmerkingen bij § 1 is uiteengezet, behoeft wel niet nader aangewezen te worden, waarom het

gezegde in de rij der zinsdeelen den eersten rang inneemt. Hieruit volgt echter, dat in de definitie van dit eerste en voornaamste zinsdeel nog niet van het onderwerp sprake mag zijn, hetwelk eerst in de tweede plaats aan de orde komt. Uit bovenstaande definitie blijke de mogelijkheid daarvan. Indien men haar vergelijkt met die, waarin het gezegde omschreven wordt als het zinsdeel, hetwelk eene werking of een toestand van het onderwerp vermeldt, dan valt het in het oog, dat zij ook ruimer en daardoor juist is dan de laatste. Deze past b.v. niet op zinnen als: *Het regent. Niet hij heeft mij beleedigd. Niemand antwoordde.* Immers het valt moeilijk, te beweren, dat de gezegden hier iets van *Het, Niet hij* of *Niemand* vermelden. Wel dat er van een *regen, beleedigd hebben* en *antwoorden* sprake is, terwijl in het eerste geval niets anders wordt medegedeeld, dan dat noch de eerste, noch de tweede persoon er het onderwerp van is, in het tweede geval, dat een bepaald aangeduide derde persoon het onderwerp *niet* is, in het derde eindelijk, dat geen enkele persoon als onderwerp aan te wijzen valt.

2. Het tweede gedeelte van de definitie omschrijft de beteekenissen van het gezegde. Met het oog op de behoeften van aanvangende taalbeoefenaars is het een bezwaar, dat al de beteekenissen van een gezegde niet in een enkel gangbaar woord samen te vatten zijn. Bij het uitsluitend gebruik van den term *werking* hebben schrandere leerlingen altijd moeite, dien op gezegden als *slapen, splijten, soldaat zijn*, enz. toe te passen. De term *openbaring van bestaan*, hoewel niet ongeschikt in een betoog voor gevorderden, is voor aanvangers onbruikbaar en vindt geen steun in het gewone spraakgebruik.¹⁾ De tweeledige formule *werking of toestand* als korte samenvatting van het vierledige *doen of ondergaan van eene werking, verkeeren of komen in een toestand* komt ook ons bij het onderwijs het doelmatigst voor.

Deze twee- of vierledige verdeeling der beteekenissen van het gezegde, ofschoon voor de practijk van gering belang, is echter te verkiezen boven de verdeeling in gezegden, die een *bestaan*, die eene *hoedanigheid* of die eene *werking* te kennen geven. Immers, de grens tusschen *bestaan* en *werking* is kwalijk te trekken, en de taal stelt een *bestaan*, zoowel als een *doen*, als werkingen voor. De hier gemaakte verdeeling stelt ook in staat, om kort uit te drukken, welke werkwoorden in de voltooide tijden met *hebben* en welke met *zijn* vervoegd worden: n.l. die, welke eene *handeling* of een *zijn in een toestand* uitdrukken, met *hebben*, die een *ondergaan* of een *komen in een toestand* beteekenen, met *zijn*.

3. De vorm van het gezegde wordt omschreven in het eerste gedeelte der definitie. Een persoonsvorm, enkelvoudig of samengesteld, moet alzoo in elk gezegde voorkomen; deze aanwijzing is scherp en

1) Vgl. III, § 75, *Opm.* 1.

duidelijk genoeg. Minder is dit het geval met de toevoeging: *al of niet vergezeld van woorden, die er noodzakelijk bij behooren*. De mindere bepaaldheid van deze uitdrukking verdwijnt voor een groot deel, als de gezegden in bijzonderheden beschouwd zijn. (Zie § 5-9.) Toch blijft er in het aangeven van de woorden, welke al of niet met den persoonsvorm het gezegde uitmaken, mogelijkheid tot verschil van opvatting. In de gezegden: *iemand naar huis brengen, iemand op een denkbeeld brengen, iemand in de war brengen, iets ter sprake brengen, iets ten einde brengen, iets er goed af brengen* houden wij voor ons telkens het gecursiveerde gedeelte voor het gezegde, omdat het voor ons denken eene eenheid uitmaakt. Verschil van beschouwing is hier mogelijk. Dit heeft echter volstrekt geen bezwaar, daar er uit een spraakkunstig oogpunt geenerlei praktisch belang mede verbonden is.

Eéne onderscheiding der gezegden op grond van den vorm is onvermijdelijk, die n.l. in *werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegden*. Eigenlijk is alleen de laatste noodzakelijk ter wille van de onderscheiding der praedicaatswoorden. De eerste term dient alleen om de tegenstelling aan te geven.

4.

Een naamwoordelijk gezegde is een gezegde, dat door een persoonsvorm van *zijn, blijven* of *worden*, (of een aequivalent van deze werkwoorden), met een naamwoord (of eene daarmee gelijkstaande uitdrukking) een *zijn* of een *komen* in een toestand vermeldt.

Korter: Een naamwoordelijk gezegde is een persoonsvorm van *zijn, blijven* of *worden*, welke met een naamwoord een toestand uitdrukt.

Alle andere gezegden heeten *werkwoordelijke gezegden*.

OPMERKING. Met opzet wordt hier het werkwoordelijk gezegde niet nader gedefiniëerd, dan als een gezegde, dat *geen* naamwoordelijk gezegde is. Men stuit namelijk op het bezwaar, dat in zinnen als: *Ik laat u volkomen vrij. Ik laat den hond los. Hij nam de wijk naar Amerika*, enz., het gezegde, schoon niet vallende onder de naamwoordelijke, toch ook door een persoonsvorm + een naamwoord uitgedrukt wordt. De term *naamwoordelijk gezegde* is dan ook aan eenige bedenking onderhevig, en als men hem bij het onderwijs niet noodig had, om den praedicaatsnominatief door eene beknopte aanduiding van den objectsaccusatief te leeren onderscheiden, was het beter, hem in het geheel niet te gebruiken.

Dit inzicht kan zich echter eerst langzamerhand ontwikkelen. In

den beginne kan men zich daarom behelpen met de onnauwkeurige bepaling, dat een werkwoordelijk gezegde gewoonlijk uit een of twee werkwoorden bestaat en dat gevallen als bovenstaande als eene soort van samenstellingen beschouwd moeten worden.

Daar het bestaan van deze zoogenaamde *naamwoordelijke gezegden* de tegenstelling *werkwoordelijke gezegden* noodzakelijk maakt, gaat de nadere beschouwing der eerste vooraf. Niet, omdat zij het belangrijkste zouden zijn of het veelvuldigst zouden voorkomen.

a. Het naamwoordelijk gezegde.

5.

Als voorbereiding tot het aanbrengen van een recht inzicht in het karakter van een naamwoordelijk gezegde is het nuttig, van de werkwoorden uit te gaan, die 1°. een *verkeeren*, 2°. een *komen* in een toestand uitdrukken:

I. *Zijn, blijven, zitten, staan, liggen, hangen, rusten, drijven, zweven, dromen, slapen, suffen, dartelen, koken* (in kokenden toestand verkeeren), *leven, rentenieren*, enz.

II. *Worden, vallen, stijgen, rijzen, dalen, aankomen, vertrekken, groenen, verdorren, smelten* (vloeibaar worden), *verteren* (te niet gaan) enz.

Uit eene vergelijking kan vervolgens blijken, dat het begrip van een toestand, anders door één werkwoord uitgedrukt, ook kan weergegeven worden door een werkwoord met een naamwoord, bv.: *Dartelen* (dartel zijn), *suffen* (suf zijn), *waken* (wakker zijn; *verdorren* (dor worden), *dagen* (dag worden), *rijpen* (rijp worden), *luwen* (luw worden), enz.

Bij het zoeken naar voorbeelden zal het blijken, dat er veel meer *enkele* werkwoorden zijn, die het *komen*, dan die het *verkeeren* in een toestand kunnen uitdrukken; maar ook, dat men beide veel vaker door een *werkwoord + een naamwoord* kan weergeven, dan door een enkel werkwoord. En tevens wordt het dan duidelijk, dat in een naamwoordelijk gezegde steeds *werkwoord + naamwoord* samen als gezegde beschouwd moeten worden: *ziek zijn, soldaat zijn, een werktuig zijn, mijn vriend heeten, eerlijk schijnen, eene domheid blijken, aan zijn, uit zijn, warm worden, in de war raken*, enz.

Hierna behoort onderzocht te worden, 1°. welke werk-

woorden het *werkwoordelijk* deel van een naamwoordelijk gezegde kunnen vormen; 2°. welke woorden en uitdrukkingen voor het *naamwoordelijk* deel er van in aanmerking komen.

6.

Het *werkwoordelijk* deel van een naamwoordelijk gezegde is steeds een vorm van *zijn*, *blijven* of *worden* ¹⁾ of een equivalent daarvan.

Als equivalenten van *zijn* kunnen de volgende werkwoorden voorkomen, welke alle een manier van *zijn* beteekenen: *lijken* en *schijnen* (in schijn zijn), *blijken* (volgens de ervaring zijn), *heeten* (van naam of in naam zijn: *Hij h e e t Van den Berg; hij h e e t een eerlijk man*); *dunken* en *voorkomen* (volgens iemands indrukken zijn). Ook in de volgende zinnen is het gespatieerde werkwoord als eene manier van *zijn* op te vatten: *Hij s t a a t bekend als een bedrieger. Dat v a l t mij zwaar, moeilijk. Hij v a l t wat driftig. Hij z i t in de war. Hij z i t er mee verlegen. Hij g a a t er onder gebukt. Hoe k o m je zoo dwaas?*

Worden (dat zelf eene soort van *zijn* is, nl. een beginnend of een toekomstig zijn: *De zieke w o r d t beter, mijn broer w o r d t soldaat*) wisselt af met *raken*, *loopen*, *stroomen*, *schieten*, *gaan*. (Hij *raakt* in de war, de zaal *loopt* leeg, het plein *stroomt* vol, zijn gemoed *schiet* vol, mijn portemonnaie *gaat* stuk), en wellicht nog met enkele andere synoniemen. ²⁾

OPMERKINGEN. 1. Het vermogen om niet alleen door een werkwoord, maar ook door een werkwoord met een naamwoord gezegden te vormen, schijnt tot de vorderingen in de ontwikkeling der talen te behooren. Becker ³⁾ verhaalt van Amerikaansche talen, waarin he niet mogelijk is, te zeggen: *hij is ziek, bleek, een dief, een profeet*, enz. maar wel: *hij ziek, bleekt, dieft, profeet*, enz. Het is duidelijk, dat het heel doelmatig moet zijn, in eene taal werkwoorden te hebben, die, met een naamwoord vereenigd, een gezegde kunnen vormen, om zoo allerlei toestanden te kunnen vermelden, waarin personen of

- 1) De gewone beteekenis dezer werkwoorden (*Zijn* = bestaan of zich bevinden, *blijven* = bij voortduring bestaan of zich bevinden, *worden* = ontstaan) verzwakt hier.
- 2) In den zin: *Dat k o m t te duur kan komt* als equivalent van *is* zoowel als van *wordt* gevoeld worden.
- 3) *Org. d. Spr.*, 232.

zaken verkeerden kunnen. Vooral wanneer de toestand wat samengesteld is ¹⁾.

De vraag is, hoe deze werkwoorden moeten genoemd worden.

Dr. Brill noemde (*Spraakleer* I, 280) het werkwoord *zijn* het *abstracte* of *substantieve* werkwoord, in tegenstelling waarmede alle andere werkwoorden *adjectieve werkwoorden* konden heeten.

Met dien naam werd door den schrijver blijkbaar bedoeld, dat *zijn* het van alle kenmerken ontbloote bestaan zoude uitdrukken, en de andere werkwoorden een bestaan *met* kenmerken. Vooreerst kan men daartegen inbrengen, dat gemelde namen dit onderscheid slecht aanwijzen. Dan, dat het aangewezen karakter van *zijn* zich juist het meest openbaart, als het *alleen* het gezegde vormt, bv. in Descartes' *Ik denk; daarom ben ik*. Verder, dat *zijn* toch ook een concreet werkwoord is geweest, waarvan de oorspronkelijke wortel volgens Curtius *ademen* of volgens Ascoli en Scherer *zitten* moet beteekend hebben, zoodat de vraag rijst, waarom *zijn* alleen abstract genoemd moet worden, terwijl andere werkwoorden, welker beteekenis ook sterk verbleekt is, al is het dan in wat minderen graad dan die van *zijn*, concreet blijven heeten. En eindelijk, dat de onnauwkeurige vertaling *zelfstandig werkwoord* tot zoo verkeerde opvattingen aanleiding gegeven heeft, dat ook Terwey, De Groot en anderen, die den term vroeger gebruikten, hem als onhoudbaar hebben opgegeven. Veel geschikter is hij te gebruiken, om aan te geven, dat een werkwoord noch als koppelwerkwoord, noch als hulpwerkwoord beschouwd wordt, maar op zich zelf een gezegde kan vormen.

Een andere naam voor *zijn* en zijne aequivalenten in het onderhavige geval is *koppelwoord* (copula) of *koppelwerkwoord*.

Deze naam is vrij bruikbaar, indien er maar niet uit afgeleid wordt, dat in een naamwoordelijk gezegde (ww. + nw.) de werkwoorden *zijn*, enz. eene ondergeschikte rol zouden vervullen, en in zinnen als *Hij is rijk. Hij was rijk. Hij is rijk geweest. Hij zij rijk. Ware*

- 1) Het is dan ook opmerkelijk, dat de jongere prozaïsten te onzent in hunne voorliefde voor het gebruik van nieuwgevormde denominatieven, maar zelden zulke maken, die eene soort van *zijn* beteekenen. Een paar afleveringen van *De Nieuwe Gids* doorbladerend vinden wij: *plekken* (plekken vormen), *vlekken* (zich als eene vlek afteekenen), *stalende* (staalschijnende) waterplassen, *donkeren* (donker worden), *wazen* (een waas vormen), *afpoederen* (als poeder neerdalen), *ophoeken* (met de hoeken naar voren komen) uit de duisternis, *zich lagen* (lagen vormen), een roep, *opdoeffend* naar boven, *opzwartende* gedaanten, *wegwollende* damp, enz. Van al deze werkwoorden beteekent maar één: *stalen*, eene soort van *zijn*, n.l. een *schijnbaar* van *staal zijn*; al de andere een *doen* of *worden*.

hij rijk! het werkwoord alleen dient, om *rijk* en *hij* samen te koppelen.

Uit de gegeven voorbeelden toch blijkt, dat dit werkwoord een zeer belangrijken dienst verricht, door nl. *wijze*, *tijd* en *persoon* aan te geven, zoodat het daardoor alleen mogelijk wordt, een toestand, waarvan het bijzondere door het volgende naamwoord wordt aangegeven, te *vermelden* als met een 1en, 2en of 3en persoon in betrekking staande, en tevens uit te drukken, in welk verband die toestand tot den tijd en tot de werkelijkheid gedacht wordt. Dit alles moet er toe leiden, de zoogenaamde koppelwerkwoorden te definiëeren als *werkwoorden, die dienen om met een naamwoord samen een zijn of komen in een toestand uit te drukken*, als middelen dus, om kenmerken, door zelfstandige of bijvoeglijke woorden uitgedrukt, als openbaringen van bestaan (toestanden) voor te stellen. Hierbij kan men dan doen waarnemen, hoe de beteekenis van de daartoe gebezigde werkwoorden in dat geval meer of minder verbleekt.

Een bezwaar doet zich voor, als men bedenkt, dat er ook wel reden zou zijn, om in uitdrukkingen als: *dicht doen*, *zich te goed doen*, *gewag maken*, *in de war brengen*, *gerust stellen*, *betaald zetten*, *zorg dragen*, *de wijk nemen*, *den draak steken* en dergelijke, de gespatieerde werkwoorden eveneens *koppelwerkwoorden* te noemen, daar ze ook hier, slechts met een naamwoord vereenigd, één werkwoordelijk begrip uitdrukken, en in deze gevallen de beteekenis der werkwoorden eveneens verbleekt is.

Theoretisch zou dit laatste bezwaar er toe moeten leiden, om òf den term *koppelwerkwoorden* te laten varen, òf het gebruik er van uit te breiden tot de laatstgenoemde gevallen. Men zou dan, het laatste verkiezende, koppelwerkwoorden, die eene *handeling*, en koppelwerkwoorden, die een *toestand* helpen uitdrukken, moeten onderscheiden. Practisch achten wij echter beide conclusiën verwerpelijk. Wat onder § 4, OPM. omtrent de *naamwoordelijke gezegden* gezegd is, geldt ook voor de *koppelwerkwoorden*. Alleen om het werkwoordelijk en het naamwoordelijk deel van naamwoordelijke gezegden met eene korte aanduiding te onderscheiden, behelpt men zich met deze onvoldoende termen. Uitbreiding aan het gebruik daarvan te geven, in gevallen, waarin dit geenerlei practisch doel zou hebben, is niet geraten. En zoo blijft dus de naam *koppelwerkwoorden* bruikbaar te achten, mits er een nauwkeurig begrip aan verbonden worde, nl. *dat het werkwoorden zijn, welke met een naamwoord een zijn of komen in een toestand helpen uitdrukken*.

2. Na het aangevoerde behoeft slechts aangestipt te worden, dat de grens der koppelwerkwoorden natuurlijk niet scherp te trekken valt. In: *Hij ligt ziek*. *Het land ligt braak*. *De soldaat staat pal* wordt nog aan een *liggen* of *staan* gedacht, en er is nog geen reden om deze werkwoorden koppelwerkwoorden te noemen. Ook in *De hoed*

staat goed en *De japon valt goed* hebben de werkwoorden in het geheel niet de beteekenis van een *zijn*, wel van een *passen* of *voegen*, en is de naam koppelwerkwoord beslist te verwerpen. *Goed* is ook in beide gevallen duidelijk als bijwoord te herkennen.

3. De rij van koppelwerkwoorden in § 6 overziende, blijkt het, dat *heeten*, *schijnen*, *lijken*, *blijken*, *dunken* en *voorkomen* zich, in tegenstelling met *blijven*, door de bijzonderheid onderscheiden, dat zij al of niet van *zijn* vergezeld kunnen worden. *Hij heet*, *schijnt*, *lijkt*, *blijkt* een eerlijk man (te zijn). *Die maatregel dunkt*, *komt mij voor verkeerd* (te zijn). Men lette er daarom op, dat op deze werkwoorden alleen dan de naam van koppelwerkwoord past, wanneer dit *zijn* onuitgedrukt blijft.

Is dit koppelwerkwoord wèl uitgedrukt, dan zijn de vergezellende werkwoorden *heeten*, enz. geen koppelwerkwoorden. Zij doen dan denzelfden dienst, als wanneer zij met een ander werkwoord, dat op zich zelf eene handeling of toestand uitdrukken kan, het gezegde vormen. In: *Hij heet knap te zijn*, *Hij schijnt bedaarder te worden*, verrichten alzoo de gespatieerde werkwoorden denzelfden dienst als in: *Hij heet te studeeren*, *Hij schijnt te loopen*, *Hij lijkt zich te ergeren*, *Hij blijkt te liegen*. Deze gespatieerde werkwoorden hebben dan het karakter van *modaliteitswerkwoorden*, daar zij aangeven, of de in den volgenden infinitief uitgedrukte werking voor den spreker gerucht, schijn of werkelijkheid is.

7.

Het naamwoordelijk deel van een naamwoordelijk gezegde geeft de kenmerken aan van den toestand, die met behulp van het koppelwerkwoord uitgedrukt wordt. Daartoe kunnen de volgende woorden en uitdrukkingen gebruikt worden.

a. een zelfstandig naamwoord (in den 1en nvl.): *Hij is soldaat*. *Hij is de dader*. *De hond is een zoogdier*. *Ik blijf zijn vriend*. *Dat is mijn oordeel*. *Een stok was mijn wapen*. *Rozen zijn hare lievelingsbloemen*. *De burgemeester ben ik*.

b. een zelfst. voornaamwoord (in den 1en nvl.): *Ik ben het*. *Dat zijn ze*. *Gij zijt de mijne*. *Die ben ik*. *Wie zijt gij?* *Wat is die man?* *Dat is niets*.

c. een (onverbogen) bijvoeglijk naamwoord: *Hij is ziek*. In een paar gevallen ook de telwoorden *vele* en *weinige*, maar verbogen: *De liefhebbers zijn vele*. *De arbeiders zijn weinige*. Archaïstisch komt het bijv. bezittelijk voornaamwoord in deze functie voor: *Mijne is de wraak*.

Maar uwe, o Koreischiet! was de Oostersche natuur (Da Costa) - of onverbogen: Uw is het Koninkrijk!

d. een naamw. vorm van een werkwoord: Dat wordt knoeien. Is dat loopen? De zaak is hangende. Deze kamer is behangen (= Dit is eene behangen kamer).

e. eene uitdrukking, bestaande uit een zelfst. nwd. of infinitief met een voorzetsel, of een zelfst. nwd. in den 2en nvl.: Hij is in de war. Zij is onder de jaren. Zijne komst is op til. Zij was om te stelen. Die appel is wel te eten. De moeite was niet te overzien. Hij is des duivels. Geef den keizer, wat des keizers is. Doende wat des kerkerads is.

f. een bijwoord: De boot is aan. Het geld is binnen. De kinderen zijn mee. De deur is toe. Uw paard is voor. De pijn is over. Het boek is en blijft weg.

OPMERKINGEN. 1. Uit het laatste geval blijkt, dat de term *naamwoordelijk deel van het gezegde* eigenlijk te eng is. Dit is echter nog geen reden om hem verwerpelijk te achten. Wie er geen vrede mede heeft, moet er toe komen om te specificeren, en behoort behalve van een praedicaatsverbum, van een praedicaatssubstantief, een praedicaatsadjectief, een praedicaatsinfinitief, een praedicaatsdeelwoord, een praedicaatsbijwoord, enz. te gaan spreken. Dit is ongetwijfeld nauwkeurig, maar beperkt het grammaticale onderwijs tot een kleinen kring, waar het gebruik van dergelijke zwaar-op-de-handsche samenstellingen geen bezwaar oplevert. De term *naamwoordelijk deel van het gezegde* is een onvolkomen poging om de verschillende vormen, waarin dit zinsdeel voorkomen kan, onder één naam samen te vatten. Dit mag bij het oordeel over dezen term niet uit het oog verloren worden.

2. Wanneer men bij het lager onderwijs dit zinsdeel behandelt, bepaalt men er zich met reden toe, het te omschrijven als het zinsdeel, dat zegt, *hoe* of *wat* de zelfstandigheden *zijn* of *worden*. In den aanhef van § 7 is dit iets meer wetenschappelijk uitgedrukt. Ook daarna is het niet overbodig, wat scherper na te gaan, wat de rechte beteekenis van al deze praedicaatsaanvullingen is. Daarmede zullen eenige twijfelachtige gevallen gemakkelijk opgelost worden.

In het algemeen is op te merken, dat in de onder *a-f* gedetailleerde gevallen de aard van den toestand aangegeven wordt door een woord of eene uitdrukking, waardoor eene qualiteit of eene zelfstandigheid wordt uitgedrukt, het eene door een bijvoeglijk, het andere door een zelfstandig woord.

In het eerste geval is er nimmer aanleiding tot twijfel. Door de

vermelding van het hoedanigheidswoord wordt dan in het algemeen duidelijk uitgedrukt, dat het onderwerp verbijzonderd wordt, d.w.z. het algemeene wordt door de vermelding van een kenmerk tot iets bijzonders teruggebracht. *Mijn tuin is groot* = *Mijn tuin is een groote tuin*. *De appel is te eten* = *De appel is een eetbare appel*. Het is niet mogelijk, zich hier in de onderscheiding van gezegde en onderwerp te vergissen.

In het tweede geval, als het naamw. deel van het gezegde uit een zelfstandig woord bestaat, is dit gevaar niet zoo ondenkbaar. De qualiteit wordt dan uitgedrukt door den naam van eene zelfstandigheid, waarbij het lidwoord meest achterwege blijft: *Hij is soldaat*. *Hij is Franschman*. Hier heeft men den overgang van het zelfstandig tot het bijvoeglijk naamwoord. Dit praedicaatssubstantief vermeldt dan meestal een geslacht, eene soort, eene rubriek van personen of zaken, in het algemeen een kring of kringetje, waartoe een of ander onderwerp te brengen valt: *De walvisch is een zoogdier*. *Die jongen is mijn broer*. *Dat is uw portret*. *De beleedigde ben ik*. *De woning der bijen is eene korf*. Het is duidelijk, dat het hier telkens gespatieerde naamwoordelijk deel van het gezegde steeds eene ruimere voorstelling aanwijst, dan door het onderwerp vertegenwoordigd wordt. Er zijn nl. meer *zoogdieren* dan *walvissen*. *Die jongen* geldt slechts als aanwijzing voor één jongen; *mijn broer* is eene qualificatie, die op meer dan één jongen passen kan. *Dat portret* is er maar één; aan *uw portret* kan meer dan een portret beantwoorden. *Ik ben ik* en niemand anders; *de beleedigde* kan op velerlei menschen toepasselijk zijn. Zoo ook is eene *korf* maar eene soort van *woning*. Wel is hier het begrip *woning* beperkt door de bepaling *der bijen*, doch dit brengt geen verandering in het feit, dat *korf* de naam van het ding en *woning* de qualificatie is.

In het algemeen kan men dit bij het onderwijs aanschouwelijk maken, door het in de logica gebruikelijke middel om van een oordeel het praedicaat door een *grooten*, het subject door een *kleineren* daarin geplaatsten cirkel, voor te stellen.

3. De moeilijkheid, om gezegde en onderwerp behoorlijk van elkander te onderscheiden vangt aan, wanneer het naamwoordelijk deel van het gezegde zoodanig bepaald wordt, dat het geen rubriek meer vertegenwoordigt, maar eene enkele zelfstandigheid. Dan wordt het classificeeren *individualiseeren*. (Vgl. § 36, *Opm.*) De overgang daartoe vormen in bovenstaande voorbeelden een zin als: *Die jongen is mijn broer*. Beteekent deze: *Die jongen is een broer van mij*, dan is er nog sprake van rangschikking in eene rubriek. Is het bekend, dat ik maar één broer heb, of zeg ik: *Die jongen is mijn jongste broer*, dan houdt dit op. *Die jongen* wordt dan gequalificeerd als een bepaald individu, en men zou dit kunnen voorstellen door twee cirkels, waarvan de een den ander geheel dekt. Intusschen

is daarmee niet gezegd, dat hier zoowel *broer* als *jongen* als naamwoordelijk gezegde kunnen beschouwd worden. De vraag is in zulk een geval, wat is de naam of aanduiding en wat is de qualificatie van de besproken zelfstandigheid. Nu is het duidelijk, dat in den bovenstaanden zin *mijn jongste broer zijn* als de qualificatie is te beschouwen. Daardoor wordt uitgemaakt, dat de gespatieerde uitdrukking het gezegde is. Zelfs als de vraag voorafgegaan was: *Wie is uw jongste broer?* - en het antwoord luidde: *Mijn jongste broer is die jongen*, - dan volgt uit de voorafgaande redeneering, dat er met *wie* niet naar het naamwoordelijk deel van het gezegde, maar naar het onderwerp gevraagd is, en *mijn jongste broer*, al staat dit zinsdeel voorop, toch naamwoordelijk deel van het gezegde blijft. De gedane vraag heeft eenvoudig tot *inversie* (omkeering van onderwerp en gezegde) aanleiding gegeven. Daarentegen is in een zin als: *De schrijver van dat werk is mijn jongste broer*, de verhouding geheel anders: hier is de aanwijzing van den gequalificeerden persoon *mijn broer* en de qualificatie *de schrijver van dat werk*, welk laatste zinsdeel dus in dit geval als het naamwoordelijk deel van het gezegde te beschouwen is.

Zuivere identiteitsoordeelen d.w.z. zulke waarvan onderwerp en naamwoordelijk gezegde verwisseld zouden kunnen worden, komen hoofdzakelijk in de wiskunde voor, bv.: $a^2 - b^2 = a^2 - b^2$ of $3 \times 4 = 4 \times 3$. Ook spreekt men niets dan eene gelijkheid uit, wanneer men verlegen om een afdoend antwoord, op eene vraag als: *Wat is recht?* een *Recht is recht* doet hooren. Maar in vergelijkingen als: $(a + b)(a - b) = a^2 - b^2$, en $a^2 - b^2 = (a + b)(a - b)$ is de bedoeling dikwijls reeds iets anders, dan zuiver identiteit uit te drukken. In de eerste lezen wij, dat het product van de som en het verschil van twee getallen gelijk is aan het verschil der kwadraten; in de tweede, dat het verschil van twee kwadraten ontbonden kan worden in twee factoren, bestaande uit de som en het verschil van de wortels. Het aanwijzen van het gezegde en het onderwerp is dus in beide gevallen niet twijfelachtig meer.

Evenmin zijn o.i. zinnen als: *Een boer is een boer. Hebben is hebben. Weg is weg. Tijd is geld en geld is tijd* als zuivere identiteitsoordeelen te beschouwen. De bedoeling toch is: Een boer is nu eenmaal iemand, die wat ruw in zijne vormen is, (of iets dergelijks); wat men heeft, behoeft men niet meer te krijgen; wat weg is, komt niet terug; tijd is een middel om geld te verdienen, en geld is ook een middel om tijd te winnen, enz. In elk dezer gevallen wordt van een genoemd onderwerp een kenmerk of bijzonderheid vermeld ¹⁾.

4. In strijd met de gewoonte om in het gezegde een *onverbogen* adjectief te gebruiken, zijn zinnen als: *De gelegenheid was een gunstige*, enz. Dit zijn dikwijls leelijke constructies, die bovendien geheel

1) Zie verder het *Aanhangsel*.

overbodig moeten geacht worden, waar er in zulk een geval keus is tusschen twee goede en natuurlijke uitdrukkingen: *De gelegenheid was gunstig*, of: *Het was eene gunstige gelegenheid*. Het onnatuurlijke van den gewraakten vorm blijkt uit navolgingen als: *De man is een dikke*. *De appel was een zure*.

b. Het werkwoordelijk gezegde.

8.

Gelijk reeds in § 4 aangewezen is, bestaat er grond, om den term *w e r k w o o r d e l i j k* gezegde slechts dan te bezigen, wanneer men van een gezegde alleen zeggen wil, dat het *niet* naamwoordelijk is. Immers eene definitie als de volgende: ‘Een gezegde is werkwoordelijk, wanneer het werkwoord in den persoonsvorm op zich zelf eene werking of een toestand uitdrukt’, zou wel op de groote meerderheid der werkwoordelijke gezegden van toepassing zijn, doch er zou toch een aanmerkelijk getal buiten vallen. Om te beginnen al dadelijk alle samengestelde tijdvormen. Doch er zijn nog verscheidene gevallen meer, waarin de persoonsvorm eerst in vereeniging met een of meer andere woorden het gezegde uitdrukt. Hier komt men wederom op een gebied, waarop voor velerlei subjectieve opvattingen plaats is. Het is daarom nuttig, de voorkomende gevallen een weinig te groepeeren, ten einde dit terrein althans eenigermate te begrenzen.

Als integreerende deelen van het werkwoordelijk gezegde zijn dan te beschouwen:

1°. de *deelwoorden* en *infinitieven* in samengestelde tijdvormen;

2°. de *schijnbaar lijdende voorwerpen bij n o o d z a k e l i j k wederkeerende werkwoorden*, als in: *zich schamen* (= beschaamd zijn), *zich vergissen* (= in de war zijn), *zich vermeten* (vermetel zijn), enz.

3°. de *bepalingen of voorwerpen, welke zoo nauw met het werkwoord verbonden zijn, dat zij daarmede één begrip uitdrukken*, als: *aan kant doen, te berde brengen, diets maken, te stade komen, in den nek zien, het land hebben, bot vangen*, enz.

4°. de *op persoonsvormen volgende infinitieven, welke niet duidelijk als afzonderlijke zinsdeelen te onderscheiden zijn*, als in: *Ik kom e t e n*. *Ik mag u i t g a a n*, enz.

OPMERKINGEN. 1. In de onder 2°. bedoelde werkwoorden, die alle een toestand van het onderwerp vermelden, duidt het voornaamwoord slechts een loos voorwerp, een voorwerp naar den vorm aan. In noodzakelijke reflexieven met een datief, als *zich aanmatigen, zich toeëigenen, zich aanschaffen, zich inbeelden, zich verbeelden, zich voorstellen*, enz. splitst het begrip der werking zich weer en herkent men in het voornaamwoord een werkelijk datief-object, evenals men in het voornaamwoord bij toevallig wederkeerende werkwoorden: *zich wasschen, zich verdedigen*, een werkelijk lijdend voorwerp onderscheidt.

2. Het is duidelijk, dat de onder 3°. aangewezen rubriek niet scherp te begrenzen is. Strikt genomen vormt iedere idiomatische of spreekwoordelijke uitdrukking logisch een onontbindbaar geheel, en zou er reden zijn, om uitdrukkingen als: *in de bres springen, een oog in het zeil houden*, enz. niet verder te ontleden en dus in hun geheel als gezegde te beschouwen. Gaat men verder en benoemt men ook de voorwerpen en bepalingen, die er in voorkomen, dan ontleedt men eigenlijk de letterlijke beteekenis der uitdrukking.

3. Bij een later volgend overzicht van de functiën van den infinitief wordt uiteengezet, dat de onder 4°. bedoelde persoonsvormen die zijn, welke òf als tijdsaanwijzingen zijn te beschouwen: b.v. *gaan, komen* en *blijven*, òf als modaliteitsaanwijzingen, zooals: *kunnen, mogen, moeten, zullen* (= moeten), *willen, durven*, enz., benevens *schijnen, lijken, blijken* en *heeten*, wanneer dit geen koppelwerkwoorden zijn.

9.

Ofschoon uit § 5 gebleken is, dat een werkwoordelijk gezegde, evenzeer als een naamwoordelijk, een verkeer en of een komen in een toestand uitdrukken kan, is, wat het eerste betreft, toch een voorbehoud te maken. Tusschen *De dagen lengen* en *De dagen worden langer, Mijne inkomsten verminderen* en *Mijne inkomsten worden minder, Het daagt* en *Het wordt dag* is geen verschil op te merken. Maar *Het ijzer gloeit* en *Het ijzer is gloeiend, Ik suf* en *Ik ben suf, Het kind dartelt* en *Het kind is dartel*, staan niet volkomen in beteekenis gelijk. Uit de vergelijking blijkt, dat hier een zelfde verschil waar te nemen valt, als tusschen *sparen* en *spaarzaam zijn, gehoorzamen* en *gehoorzaam zijn, zich bevlijtigen* en *vlijtig zijn, twist zoeken* en *een twistzoeker zijn*, enz. En de slotsom is, dat een werkwoordelijk gezegde, ook als het een verkeer en of een komen in een toestand uitdrukt, dat verkeer en of een komen toch altijd als een aan tijd, plaats en oorzaak verbonden feit voorstelt, terwijl een in beteekenis verwant

naamwoordelijk gezegde den indruk maakt van den toestand als eene onderscheidende eigenschap te vermelden.

Het onderwerp.

10.

Het onderwerp van een zin is de naam of de aanduiding van de zelfstandigheid, waarvan de in het gezegde vermelde werking ¹⁾ uitgaat.

OPMERKING. Na het vroeger opgemerkte heeft deze definitie geen bijzondere toelichting noodig. Intusschen zou men haar ook als volgt kunnen formuleeren: Het onderwerp is de naam of de aanduiding van den grammatischen persoon, die door den persoonsvorm wordt aangewezen. Deze definitie berust uitsluitend op een uiterlijk kenmerk, en kan afwisselen met de eerste, welke meer op de beteekenis van het onderwerp let.

11.

Als onderwerp worden in den regel de volgende woordsoorten gebruikt:

1°. een zelfstandig naamwoord in den 1en nvl.: *De dokter komt.*

2°. een zelfst. voornaamwoord in den 1en nvl.: *Blijft gij? Wij zijn gereed. De mijne is weg. Is dat waar? Wie loopt daar? Men klopt.*

3°. een infinitief: *Baden is gezond. Is zwemmen niet beter?*

OPMERKING. Het *in den regel* in den aanhef van deze § sluit een noodzakelijk voorbehoud in. Het komt nl. voor, dat een kenmerkswoord, d.w.z. een bijvoeglijk naamwoord, een voltooid deelwoord of een bijwoord, bij uitzondering als onderwerp optreedt. B.v.: *Goedkoop is duurkoop. Spoedig rijk is ondeugd.* (Huygens, Oogentroost, r. 394.) *Flink gewaagd is half gewonnen. 'Heftig geprezen is haastig vergeten, Luide gekreten is spoedig vertroost'* (Beets). *Weg is weg.* Deze uitzondering is aldus te verklaren, dat deze woorden hier voldoende geacht worden om een zelfstandig begrip aan te duiden, dat men ook door een bijzin zou kunnen weergeven: *Wat goedkoop is.*

1) Bij de bewerking van den tweeden druk is hier en op andere plaatsen in deel I en II de term 'openbaring van bestaan' door *werking* vervangen. (Voor de omschrijving van het begrip 'werking', zie III, § 75).

Wie spoedig rijk is, (is een deugniet.) Wat flink gewaagd is. Wie heftig prijst. Wie luide krijt. Wat weg is.

De onderwerpen in dergelijke zinnen verwarre men niet met zulke, als in de volgende voorbeelden gevonden worden: *Goedkoop is een bijvoeglijk naamwoord. Zeven is een ondeelbaar getal. Zestienhonderd acht en veertig was een merkwaardig jaar. Voor kan een bijwoord, een voorzetsel en een voegwoord zijn.* In dit geval zijn de gecursiveerde onderwerpen substantieven, en wel eigennamen, waar de soortnamen: *Het woord, het getal, het jaar*, enz. vóór te denken zijn.

12.

Wanneer de 1e of 2e grammatische persoon het onderwerp is, wordt deze alleen aangeduid. Wanneer een 3e persoon onderwerp is, wordt het genoemd of aangeduid. Als deze laatste aanduiding op onbepaalde wijze geschiedt, worden daartoe onbepaalde voornaamwoorden gebezigd.

In het laatste geval is nochtans verschil waar te nemen. Het voornaamwoord *men* geeft aan, dat de werking of toestand van meer dan één persoon uitgaat. Heeft men slechts één persoon op het oog, dan wordt *iemand* gebezigd. *Iets* geeft te kennen, dat de 3e persoon eene zaak is.

Een middel om het onderwerp nog meer onbepaald voor te stellen, is het onbepaalde voornaamwoord *het*. Hierdoor wordt zelfs niet beslist, of er aan een persoon, dan wel aan eene zaak als uitgangspunt der werking gedacht moet worden. Deze zeer algemeene aanduiding van een in het midden gelaten onderwerp heeft plaats in zinnen, waarin het gezegde uit een onpersoonlijk werkwoord of eene onpersoonlijke uitdrukking bestaat: *Het rookt, Het regent, Het is dag, Het is Paschen.*

OPMERKINGEN. 1. Het is eene oude strijdvraag, of dit *het* geacht moet worden op een, zoo noodig uitdrukkelijk aan te wijzen, logisch subject betrekking te hebben. Paul ¹⁾ verklaart alle pogingen daartoe mislukt. Over dit taalhistorisch vraagstuk in bijzonderheden te treden, kan echter nooit te pas komen op de lagere trappen van het spraakkunstig onderwijs. Daar is de eenige vraag: hoe vat de tegenwoordige taal dit onderwerp *het* op?

Om leerlingen daarvan een juist inzicht te geven, is het wenschelijk den volgenden weg in te slaan. Er zijn een beperkt aantal werkwoorden in onze taal, die tijdelijk onpersoonlijk voorkomen, als in: *Het rookt*

1) *Principien*, bl. 105.

hier, Het walmt hier, Het tocht hier, Het riekt hier goed, Het stinkt, Het jeukt me hier of daar, enz. Deze zinnen kunnen vergeleken worden met andere, als: *De kachel rookt, De lamp walmt, Dit raam tocht, Dat gebraad riekt goed, De papaver stinkt, Mijn neus jeukt*, enz. Uit die vergelijking blijkt, dat in de eerste zinnen het logisch subject in het midden gelaten wordt: er heeft niets anders plaats dan de vermelding in den tegenwoordigen tijd der aantoonende wijs van eene werking: *rooken, walmen, rieken*, enz. *Het* is hier slechts een *loos* onderwerp. Er wordt niets bij gedacht. De eenige dienst, dien men er van heeft, is dat men daardoor het middel bezit, om ook in een dergelijk geval door de woordschikking *mededeeling* en *vraag* te onderscheiden. *Rookt het? Ja, het rookt.*

Wat hier nu toevallig voorkomt, is bij de steeds onpersoonlijke werkwoorden noodwendig. In *Het regent, Het waait*, enz. wordt het onderwerp *altijd* in het midden gelaten. Bij uitzondering slechts ontmoet men eene afwijking, gelijk in: *Als de God der eere dondert*. Het ligt voor de hand, de permanente algemeene aanduiding van de oorzaak dezer natuurverschijnselen door het voornwd. *het* eensdeels hieraan toe te schrijven, dat die oorzaak aanvankelijk niet gekend werd, anderdeels daaraan, dat in later tijd niemand ooit behoefte gevoelde, bij de vermelding van de verschijnselen de genoeg bekende oorzaak aan te wijzen. Is het om het laatste te doen, dan worden daarvoor bijzondere wendingen gebezigd, b.v.: *De wolken brengen regen of sneeuw voort*, en derg.

Intusschen neemt dit alles niet weg, dat *het* in deze gevallen uit een spraakkunstig oogpunt onderwerp is en blijft. De beteekenis van een zin als: *Het sneeuwt* te verklaren door: *Sneeuwen heeft plaats*, kan zijn nut hebben; doch eene zoodanige verklaring is dan geen taal-, maar leesonderwijs.

Om het zuiver formeele karakter van dit onderwerp der onpersoonlijke werkwoorden door een naam te doen uitkomen, stellen we den term *loos onderwerp* voor. In analogie van: *eene looze deur, een loos zakje*, drukt de term vrij goed uit, dat men een onderwerp bedoelt, hetwelk er alleen den schijn van heeft.

2. Een dergelijk loos onderwerp vindt men ook in zinnen, als: *Het is dag. Het is kermis. Het is Paschen*. Men zou hier ook kunnen trachten, aan dit *het* een inhoud te geven, b.v.: *Het deel van het etmaal, dat we beleven, Het feest, dat we vieren*, enz. Doch ook dit is te gekunsteld. Uitgaande van de algemeene opvatting van zulke zinnen, kan hier evengoed gezegd worden, dat er alleen een toestand vermeld wordt, en dat het looze onderwerp slechts medehelpt, om naar aanleiding daarvan eene mededeeling of eene vraag te doen: *Is het dag? Het is dag*. De overeenkomst van zulke uitdrukkingen *dag zijn, kermis zijn* met onpersoonlijke werkwoorden is in analogie met het feit, dat *dag worden* weergegeven kan worden door het onpers. ww. *dagen*¹⁾.

1) In navolging daarvan gebruikt Piet Paaltjes 't *Avondt* en 't *Morgent* voor: *Het wordt avond* en *Het wordt morgen*.

13.

Eindelijk verdient nog een klein getal zinnen de aandacht, waarin het (spraakunstig) onderwerp geheel ontbreekt, zonder dat zij daarom onvolledig kunnen worden genoemd. Zij kunnen tot de volgende gevallen worden gebracht.

a. Enkele formules, waarin de persoonsuitgang e voldoende den spreker als onderwerp aanwijst: *Zegge f10. Verzoeke, enz. Verblijve hoogachtend. Transporteere.*

b. Zinnen in de gebiedende wijs: *Kom!* enz. Ook hier is de 2e persoon, tot wien het gebod gericht is, voldoende aangewezen door den persoonsvorm. Regel is alzo het *niet* noemen of aanduiden van dien 2en persoon. Geschiedt dit in afwijking van den regel wèl, b.v.: *Kom hier, Ja n!* of: *Kom jij eens hier!* of ook wel: *Kom jij eens hier, Ja n!* dan is het met de bedoeling, uitdrukkelijk te doen uitkomen, dat het gebod den toegesprokene geldt en niet een ander.

c. Onechte lijdende zinnen, of zulke echte, waarbij het noemen of aanduiden van de zelfstandigheid, die de werking ondergaat, overtollig wordt geacht: *Er wordt gedanst. Hier wordt veel gewandeld. Er wordt zoo vreeselijk op gezondigd. - Er wordt tegenwoordig druk gebouwd. Aldus wordt besloten. Er werd grof verteerd.*

d. Enkele zinnen met onpersoonlijke werkwoorden, waarin de persoon, bij wien zich de vermelde werking vertoont, in den 4en nvl. aangeduid wordt: *Mij dorst. U hongert naar geen weeldrig land* (Staring). *Helaas, mij schrikt!* (Hooft.) *Hoe hem schrikte!* (Potgieter.) *Verbaast ge u, dat van 't handgeklap mij grouwt?* (Dez.)

OPMERKINGEN. 1. De vier voorbeelden onder *a.* zijn ook de eenige, die uit onze taal aan te halen zijn. In het Duitsch komt dit aangeven van het onderwerp alleen door den uitgang meer voor, ook in den 2en en zelfs in den 3en pers. enkv.

2. Ook de gevallen onder *d.* zijn zeldzaam. De voor onze taal geheel onbelangrijke vraag, wat de naamval van *mij* is, wordt besproken bij de behandeling der voorwerpen.

Van Helten geeft in zijn *Werkwoord*, bl. 13, de vermoedelijke geschiedenis dezer vormen. Het voornaamwoord zou eerst het karakter van een datief gehad hebben en later eerst als accusatief opgevat zijn.

In het vroegere Nederlandsch komen dergelijke regelmatige zinnen zonder onderwerp dikwijls voor. Vooral in het Mnl.: *Hem* (= *hun was te moede harde sware van der suster, die si hadden verloren*. (Reinaert). *Hem machs* (= *mach des*) *gedinken al sijn leven* (Id.) *Mi en staets niet te ontberne*¹⁾. (Car. en Eleg.) *Mi lanct na di, gheselle mijn*.

Maar ook in het Ned. der 17e eeuw worden nog vele voorbeelden gevonden: *My deert des Mans, die....* enz. (Hooft). *Hem soud' berouwen synes raets* (Id. *Baeto*). *My walght van bloed en moord*. (Huygens), enz.

Uit de vergelijking dezer zinnen met de wijze, waarop zulke gedachten in het tegenwoordige Nederlandsch uitgedrukt worden, blijkt, hoe al de daarin voorkomende gezegden hun onpersoonlijk karakter verloren hebben, doordat het uitgangspunt der werking, voorheen door een afhankelijk naamval aangewezen, - meestal een oorzakelijken genitief - in de latere taal als onderwerp optrad²⁾: *De man deert mij. Zijn raad zou hem berouwen*, enz.

- 1) Naar den zin: *Ik zal niet in gebreke blijven*, maar letterlijk: *Mij staat des niet na te laten*.
- 2) Het tegenwoordige Duitsch staat te dezen aanzien nog op denzelfden trap als ons vroeger Ned. Vandaar, dat het voor leerlingen, die Duitsch leeren, nuttig is, indien zij opmerken, dat ook thans nog enkele voorbeelden in onze taal voorkomen, waarin regelmatig geen onderwerp voorkomt.

Om de curiositeit laten wij hier een achttienregelig fragment volgen, door Fr. Kern (*Satzlehre* 45) opzettelijk vervaardigd, om aan te toonen, dat het onderwerp - het onderwerpswoord volgens zijne terminologie - niet als een onmisbaar bestanddeel van een normalen zin behoeft beschouwd te worden.

'Mir ist, als könne dem Lande nur von dir, dem von so vielen Menschen mit Recht vertraut wird, ausreichend geholfen werden. Dir wird zwar mit solchen lobenden Worten nicht gedient, aber es einmal dir zu sagen hat mich seit Jahren gedrängt, umso mehr, da dir, dem Hochverehrten, von manchen unfreundlich begegnet wird. Noch neulich, als in einer Gesellschaft von deinen Bewunderern mit Anerkennung über dich gesprochen wurde, wurde diesen von anderer Seite mit Worten entgegengetreten, die zu wiederholen mich sehr schmerzen würde. Mag nun damals noch so unbesonnen, mit noch so grosser Anermassung geurteilt worden sein, von urteilslosen Zuhörern verlange keine unbefangene Kritik des Gehörten. Dem sei nun aber, wie ihm wolle. Jedenfalls tritt offen und energisch allen Anschuldigungen entgegen, nicht weil dir dadurch genützt würde, sondern weil sonst dem Vaterlande unsäglich geschadet wird. So würde mancher falschen Auffassung glücklich vorgebeugt werden können und deiner Verdienste in gerechter Weise da wieder gedacht werden, wo jetzt nur, um keine schlimmern Ausdrücke zu gebrauchen, gemäkelt und verkleinert wird. Folge meinem Rat; nie wird dich reuen ihn befolgt zu haben.'

14.

Van eene verdeling der onderwerpen in soorten is geen sprake. Er zijn echter eenige bijzondere termen in omloop, van welke beteekenis het nuttig is, zich rekenschap te geven.

Lijdend onderwerp is een term, die nu en dan doelmatig blijkt, om het onderwerp van een lijdenden zin aan te wijzen.

Men spreekt ook van *grammatisch* onderwerp, *logisch* onderwerp en *psychologisch* onderwerp ¹⁾. In het gebruik dezer termen bestaat veel verwarring. Wil men er een gezonden zin aan hechten, dan is het volgende op te merken.

Het *grammatische onderwerp* is het zinsdeel, zooals dit in § 8 gedefiniëerd is. Dit is dus een *woord*.

Het *logische onderwerp* is de *voorstelling* der zelfstandigheid, welke door het grammatische onderwerp wordt genoemd of aangeduid. In den zin *De stoomboot vertrekt* is het woord *stoomboot* het grammatische onderwerp. De in onzen geest aanwezige voorstelling der stoomboot is het logisch onderwerp.

Het *psychologische onderwerp* is de voorstelling, die in de door den zin uitgedrukte mededeeling, vraag of gebod op den voorgrond staat. Dikwijls zijn het logische en het psychologische onderwerp één. Dit is b.v. het geval in bovenstaanden zin: *De stoomboot vertrekt*. Maar het kan ook zijn, dat het logische onderwerp door de voorstelling, aan een ander deel van den zin verbonden, overvleugeld wordt. In dat geval wordt dan door sommigen de laatstbedoelde voorstelling het psychologische onderwerp genoemd. In de volgende zinnen zijn de voorbeelden daarvan door spatiëring aangewezen: *Dien brief heb ik niet geschreven. Op die plaats zou ik gaarne willen wonen*.

Vooraf met het oog op zulke zinnen is het noodig zich te onthouden van de verkeerde definitie, dat het onderwerp van den zin de zelfstandigheid is, *waarvan iets gezegd wordt*; daardoor ontstaat juist het gevaar, dat de leerlingen dit zoogenaamde psychologische onderwerp voor het grammatische houden.

1) Vgl. Paul, *Principien* Cap. VI.

Uit het bovenstaande volgt ook, dat het niet juist is, in zinnen als: *Het is niet te vertrouwen, dat zaakje. Het spijt mij, dat gij niet gekomen zijt*, het voornaamwoord *het* grammatisch onderwerp en het gespatieerde deel der zinnen logisch onderwerp te heeten. Er geschiedt niets anders, dan dat het logisch onderwerp eerst *aangeduid*, en daarna uitdrukkelijk *genoemd* wordt. In zulk een geval zouden wij dit *het* liefst met Dr. Jan te Winkel *voorloopig* onderwerp noemen.

Hierbij valt nog op te merken, dat dit *voorloopig* ook op andere zinsdeelen toepasselijk is. In de zinnen *Ik ben het, die u beledigd heeft* en *Dat zijn ze, die Wilhelmus blazen* zijn *het* en *ze* voorloopige naamwoordelijke gezegden. Voor de andere zinsdeelen zal de juistheid der opmerking blijken, als ze hierna aan de orde komen.

Voorwerpen.

15.

De voorwerpen zijn eene derde soort van zinsdeelen, nauw in karakter verwant met de onderwerpen. Toch zijn zij met deze niet geheel op ééne lijn te stellen. Terwijl het namelijk eene hooge uitzondering is, dat een gezegde zonder vermelding van een onderwerp kan voorkomen, zijn er zeer veel gezegden, die wel het noemen of aanduiden van een onderwerp vereischen, maar waarbij van geen tweede zelfstandigheid sprake is, die eveneens noodzakelijk in de werking of toestand, door het gezegde uitgedrukt, is betrokken.

Wat echter deze zinsdeelen tot verwanten van de onderwerpen maakt, is dat hunne vermelding noodzakelijk is ter completeering van het door het gezegde uitgedrukte begrip, en dat door eigenaardige middelen op eene constante wijze hunne betrekking tot dat gezegde wordt uitgedrukt. Wordt bij de onderwerpen die betrekking steeds door den nominatiefvorm aangegeven, bij de voorwerpen geschiedt dit steeds, hetzij door een

vasten naamval, - accusatief, datief of genitief - hetzij door een vast voorzetsel. Dit is de korte samenvatting van hetgeen in de volgende paragrafen geleidelijk ontwikkeld wordt.

Intusschen mag niet uit het oog verloren worden, dat de voorwerpen ook soms eene meer ondergeschikte beteekenis krijgen, waardoor zij verwant worden met de bepalingen van het gezegde. Dit gezichtspunt wordt hier ter zijde gelaten en eerst behandeld, als gemelde bepalingen hierna ter sprake komen.

16.

Er zijn werkwoorden, die werkingen of toestanden beteekenen, waarin geene andere zelfstandigheid werkend of lijdend betrokken is dan het onderwerp. Deze worden *subjectieve* werkwoorden genoemd. Meestal zijn dit werkwoorden, die een *verkeeren* of *komen in een toestand* beteekenen: *slapen, zweven, hangen; vallen, vertrekken, sterven*, enz. Er zijn er echter ook, die als *handelingen* opgevat worden, welke alleen tot het onderwerp bepaald blijven: *loopen, roeien*, enz. Gewoonlijk zijn dit bewegings-werkwoorden, die nu eens eene handeling: *Wij hebben een paar uur geroeid*, dan weder een komen in een toestand: *Wij zijn naar de overzijde geroeid*, te kennen geven.

OPMERKING. Hier rijst de bedenking, dat bij dergelijke werkingen toch dikwijls een tweede zelfstandigheid vermeld wordt, b.v.: *Hij slaapt op een kermisbed. Hij valt uit den boom. Hij stond naast mij. Hij vertrekt na u. Hij loopt op pantoffels. Hij rammelt met zijne sleutels. Hij is om het feest thuis gebleven*, enz. Hiertegen is op te merken, dat in zulke gevallen niet van een *betrokken zijn*, een *aandeel hebben* der tweede zelfstandigheid in de werking gesproken kan worden. Het duidelijkst is dit bij de plaats- en tijdsbepalingen. Hier wijzen de namen der zelfstandigheden slechts punten in de ruimte en in den tijd aan, geen wezens of dingen, die deel hebben aan de werkingen *slapen, vallen, staan* en *vertrekken*. Minder duidelijk is het in de volgende voorbeelden, waarin het *hoe*, het *waarmede* en het *waarom* der werking door een zelfst. naamwoord uitgedrukt wordt. Toch wordt het voor onzen taalzin bij eenig nadenken duidelijk, dat de genoemde zelfstandigheden: *pantoffels, sleutels, feest* niet *noodzakelijk* vermeld behoeven te worden, om eene compleete voorstelling van de werking te hebben, wat b.v. wel het geval is in zinnen als: *Hij trok zijne pantoffels aan. Hij gaf zijn' sleutels eene vaste plaats. De regeering verbiedt het feest. Het volk verlangt naar het feest*, enz. Hier zijn de vermelde werkingsvoorstellingen onvolledig, als er niet buiten het onderwerp aan eene tweede zelfstandigheid gedacht wordt.

Het bovenstaande is slechts eene voorloopige weerlegging der bedoelde bedenking. Het verschil tusschen het karakter van een voorwerp en eene bijwoordelijke bepaling wordt eerst duidelijk gevoeld, als deze zinsdeelen in bijzonderheden nauwkeurig waargenomen zijn.

17.

Er zijn echter ook werkwoorden, o b j e c t i e v e werkwoorden geheeten, die werkingen beteekenen, waarin buiten het onderwerp *noodzakelijk* nog een en soms twee wezens of dingen betrokken zijn, en waarvan de vermelding dan slechts bij wijze van uitzondering achterwege mag blijven. Deze personen of zaken hebben dan, hetzij op passieve, hetzij op actieve wijze, deel aan de werking en in het algemeen kan men zeggen, dat zij in onze voorstelling *tegenover* het onderwerp staan, wat door den naam o b j e c t e n of v o o r w e r p e n eenigermate in herinnering gehouden wordt.

De verhouding, waarin deze voorwerpen tot het onderwerp van den zin staan, wordt duidelijker, wanneer die meer in bijzonderheden beschreven wordt. Zij is namelijk niet in alle gevallen dezelfde, en wanneer men op kleine verschillen lette, zou men een betrekkelijk groot aantal soorten van voorwerpen kunnen onderscheiden. Neemt men alleen de groote verschillen in aanmerking, die, gelijk hierna blijken zal, ook door v o r m v e r s c h i l voor het taalgevoel herkenbaar blijven, dan kan bedoelde verhouding drieërlei zijn:

1°. Het onderwerp (*actief*) verricht eene handeling, en eene tweede zelfstandigheid (*passief*) o n d e r g a a t die, zoodat ze tengevolge daarvan in een gewijzigden toestand wordt gebracht: *Hij jaagt den bedelaar weg.*

2°. Het onderwerp (*actief*) verricht eene handeling, en eene tweede zelfstandigheid (*actief*) w e r k t daartoe door eene complementaire handeling m e d e: *Hij geeft den bedelaar eene aalmoes.* (De bedelaar *ontvangt* de aalmoes.)

Of het onderwerp (*actief*) verkeert in een toestand en eene tweede zelfstandigheid (*actief*) o n d e r v i n d t dien toestand (neemt hem waar, heeft er een oordeel over): *De hond is den bedelaar trouw.* (De bedelaar *ondervindt* die trouw.)

3°. Het onderwerp (*actief*) verricht eene handeling of ver-

keert in een toestand, en eene tweede zelfstandigheid (*deels actief, deels passief*) geeft tot die handeling of dien toestand a a n l e i d i n g en ondervindt er dan zelf weer de gevolgen van: *Hij ontfermt zich over den bedelaar.* (De bedelaar *wekt* ontferming en ondervindt er de gevolgen van.) *Hij is dien lastigen bedelaar moede.* (De bedelaar *verwekt* tegenzin en ondervindt er de gevolgen van.) *Hij erbarmt zich mijner.* (Ik *wek* zijn erbarmen en ondervind er de gevolgen van.) ¹⁾

OPMERKING. Bij een overzicht als het gegevene is het noodig, wel te bedenken, dat het bijzondere karakter dezer voorwerpen niet in alle gevallen zoo duidelijk en zuiver te onderscheiden is als in bovenstaande voorbeelden en tevens, dat het niet in alle talen op gelijke wijze opgevat wordt. Het kan voorkomen, dat dit karakter tot onherkenbaar wordens toe verflauwt en dit geeft dikwijls tot velerlei twijfel aanleiding. Het is bv. mogelijk, dat een werkwoord in onze taal een ander soort van voorwerp bij zich krijgt, dan in het Duitsch of het Fransch ²⁾, verder dat in de oudere taal een werkwoord een ander voorwerp bij zich had dan in de tegenwoordige; en eindelijk ook, dat een zelfde werkwoord in de eene beteekenis wèl, en in eene andere geen voorwerp vereischt. Van al deze verschijnselen zullen in hetgeen volgt de voorbeelden niet ontbreken. Het zal dan ook blijken, dat het geraden is, om bij de onderscheiding der verschillende voorwerpen,

- 1) Om de drieërlei betrekking tusschen subject en object voor leerlingen aanschouwelijk te maken, kan de volgende graphische voorstelling dienen.

A. Van het onderwerp gaat eene werking uit, die zich richt op het voorwerp:

Onderwerp —————> *Lijdend voorwerp.*

B. Van het onderwerp gaat eene werking uit, die alleen mogelijk is, wanneer ook van het voorwerp eene werking uitgaat:

Onderwerp —————< *Meewerkend voorwerp.*

C. Van het onderwerp gaat eene werking uit, welke zich richt op het voorwerp, dat er aanleiding toe gegeven heeft:

Onderwerp —————> *Oorzakelijk voorwerp.*

- 2) Zie het *Aanhangsel.*

behalve op hunne hoofdkenmerken, ook op de bijkenmerken te letten, terwijl dan nog altijd twijfelachtige gevallen zullen overblijven.

Dit alles neemt echter niet weg, dat het karakter der drie voorwerpen, zooals het in bovenstaand overzicht is aangegeven, in den regel duidelijk is waar te nemen. Het eerste object doet steeds aan eene passieve, het tweede aan eene actieve zelfstandigheid denken, terwijl het derde deels actief, deels passief optreedt, ofschoon het laatste karakter vaak overwegend is. Vandaar dat zoovele genitief-objecten uit de vroegere taal in de tegenwoordige als accusatiefobjecten voorkomen.

Deze drieërlei functie der voorwerpen wordt tamelijk juist aangegeven door de termen: *lijdend voorwerp*, *meewerkend voorwerp* en *oorzakelijk voorwerp*¹⁾. Voor zoover noodig zullen deze namen bij de beschouwing dezer voorwerpen in bijzonderheden nader worden besproken.

18.

Omtrent den vorm der voorwerpen moet in het algemeen opgemerkt worden, dat *de drie afhankelijke naamvallen* daartoe in de allereerste plaats in aanmerking komen en dat vervolgens een beperkt aantal *voorzetsels* dienst doen, om de betrekking tot het gezegde uit te drukken. Intusschen, wanneer de betrekking van een voorwerp ook door een voorzetsel kan weergegeven worden, begint duidelijk het zelfstandig-optredend en noodzakelijk-aanvullend karakter van het voorwerp af te nemen en wordt het niet meer zoo gemakkelijk onderscheiden van de *niet-noodzakelijke* en meer ondergeschikte bijwoordelijke bepalingen. Vgl. bv.: *Ik kocht mijn dochtertje eene pop* en *Ik kocht eene pop voor mijn dochtertje*, waar reden is, om in het eerste geval *het dochtertje* als bij het koopen tegenwoordig, en in het tweede geval als niet-tegenwoordig te denken, al zal het de meerderheid der sprekers overkomen, dat zij zich bij het gebruiken dezer vormen dit onderscheid volstrekt niet bewust zijn.

Vandaar dan ook, dat in talen met weinig buigingsvormen de onderscheiding der drie voorwerpen den minsten bijval vindt; dat deze alzoo het best onderscheiden worden in het Duitsch, en het meeste verzet ontmoeten bij Fransche en Engelsche taalkundigen, terwijl te onzent het lijdend en mee-

1) Vertaling van de door Becker gebezigde termen: *leidendes*, *thätiges* en *einwirkendes* of *rückwirkendes Object*.

werkend voorwerp vrij algemeen als afzonderlijke categorieën erkend worden, en alleen ten aanzien van het oorzakelijke voorwerp met zijne overwegend praepositionale vormen eene sterke neiging bestaat, om het bij de gewone bepalingen in te deelen.

Intusschen, al is de vorm der voorwerpen niet volkomen scherp aan te geven, hij biedt nochtans een niet te versmaden hulpmiddel aan om deze zinsdeelen te herkennen, en daarom zij te dezen aanzien het volgende in het algemeen opgemerkt:

Het *lijdend voorwerp* bestaat uit een zelfstandig woord in den accusatief en kan in de meeste gevallen in den lijdenden vorm overgebracht worden.

Het *meewerkend voorwerp* bestaat uit een zelfstandig woord in den datief of uit een zelfstandig woord, voorafgegaan door de voorzetsels *aan* of *voor*.

Het *oorzakelijk voorwerp* bestaat uit een zelfstandig woord, voorafgegaan door een constant voorzetsel: *aan, achter, bij, in, met, naar, op, om, onder, over, tot, tegen, uit, van* en *voor*, of uit een zelfstandig woord in den genitief, of in den wisselvorm van dezen, den accusatief.

OPMERKING. Er is niet zoo heel veel bezwaar tegen, de termen *lijdend, meewerkend* en *oorzakelijk voorwerp* af te wisselen met de termen *accusatief, datief-* en *genitiefobject* (vierde naamvals-, derde naamvals-en tweede naamvalsvoorwerp). Alleen heeft men daarbij te bedenken, dat het datief- en genitiefobject, zonder wijziging in de beteekenis, ook den vorm van een praepositionaal object (door sommigen te onzent *middellijk* voorwerp geheeten), kan aannemen. Dit levert het gevaar op, dat men het laatste als een nieuw soort van voorwerp gaat beschouwen, terwijl het in beteekenis toch niet van het datief- of genitiefobject verschilt. Om dit gevaar te vermijden, blijven de aan de functie ontleende benamingen de voorkeur verdienen.

a. Het lijdend voorwerp.

19.

Het lijdend voorwerp in een zin is de naam of de aanduiding van de zelfstandigheid, welke de handeling van het onderwerp ondergaat.

Onder den gebruikelijken term *ondergaan* zijn twee gevallen te verstaan:

1°. Het voorwerp bestaat reeds en wordt door het onderwerp in een gewijzigden toestand gebracht: *Hij eet eene peer. Hij beledigt uwen broeder.*

2°. Het voorwerp bestaat eerst na afloop der handeling en wordt door het onderwerp voortgebracht: *Hij giet kogels. Hij schrijft een brief. Hij slijpt eene punt aan het potlood. De koning benoemt eenen burgemeester. De vergadering kiest eenen president.*

OPMERKINGEN. 1. Deze nadere verklaring van den term *ondergaan* behoeft weinig toelichting. Opgemerkt moet worden, dat de verandering, welke het lijdend voorwerp ondergaat, niet altijd even belangrijk of even duidelijk is, maar eene wijziging in den toestand is het toch immer ¹⁾.

In het tweede geval kan er pas van *kogels*, van een *brief*, van een *punt*, van een *burgemeester* enz. sprake zijn, als het *gieten*, het *schrijven*, het *slijpen*, het *benoemen* is afgelopen.

2. Werkwoorden, die een lijdend voorwerp als aanvulling eischen, heeten *overgankelijke* (*transitieve*) werkwoorden. Alle andere zijn *onovergankelijk* (*intransitief*); dus alle subjectieve ww. en die objectieve, welke een ander dan een lijdend voorwerp eischen.

3. Voorheen is voor het lijdend voorwerp ook de benaming *zakelijk voorwerp* in gebruik geweest. Deze term is in onbruik geraakt, waarschijnlijk doordat hij slecht verstaan werd en aanleiding gaf tot de misvatting, dat alleen namen van zaken in deze functie konden optreden. Anders drukte deze benaming, wel verstaan, niet onjuist het karakter van het lijdend voorwerp uit. Indien men in taalkundigen zin door *personen* zelfstandigheden verstaat, die zich van de *zaken* hierdoor onderscheiden, dat zij kennen, gevoelen en begeeren, dan mag men zeggen, dat de verhouding van het onderwerp van een transitief werkwoord tot het lijdend voorwerp steeds die van een *persoon* tot eene *zaak* is. De transitieve werkwoorden toch zijn juist die werkwoorden, welke echte *handelingen* uitdrukken, d.w.z. van willende wezens uitgaande werkingen. En wanneer men die werkwoorden ten aanzien van zaken bezigt, dan kan dit eigenlijk nooit

1) *Een appel eten, een appel schillen, een appel plukken, een appel weggeven, een appel zien*, enz. zijn altemaal wijzigingen in den toestand van den appel, maar de term 'ondergaan' past er in de eerste gevallen beter op dan in de laatste.

geschieden dan door middel van eene meer of minder duidelijke persoonsverbeelding, b.v.: *De stoom verkort de afstanden. De dorst kwelt mij. De wallen omringen de stad. De arbeid staalt de spieren. Die band knelt mij. Het wachten verveelt hem.*

Het omgekeerde is met de lijdende voorwerpen het geval. Deze worden door de taal steeds voorgesteld als *zaken*, als willooze dingen, ook dan zelfs, wanneer het *personen* zijn. Dit zuiver passieve karakter van als lijdend object voorkomende personen komt het best uit, als men de tegenstelling tracht waar te nemen tusschen zinnen als: *Hij beledigde mij* en *Hij voegde mij eene belediging toe*; *Hij sloeg den jongen* en *Hij gaf zijn broeder een slag*; *Ik beloofde den brenger* en *Ik gaf den brenger eene belooning*, enz. In het algemeen wordt dit onderscheid niet gevoeld in het snelle dagelijksche taalgebruik, zoodat dergelijke zinnen gewoonlijk zonder verschil in bedoeling voor en door elkaar gebruikt worden. Toch is het voor een eenigszins ontwikkelden taalzin niet onduidelijk, dat in den eersten zin van elk paar het voorwerp wordt voorgesteld als geheel zonder eenigen invloed op de werking, welke het ondergaat. Wij krijgen dan ook den indruk, dat het doel der werking *bereikt* wordt en ik mij het *beledigen*, de jongen zich het *slaan* en de brenger zich het *beloonen* heeft moeten laten welgevalven. In de andere zinnen daarentegen maken de voorwerpen niet den indruk van zoo willoos te zijn en er blijft plaats voor gedachten als deze: dat de belediging mij niet getroffen heeft, dat de slag miste of beantwoord werd, of dat de belooning werd geweigerd.

Uit het voorgaande blijkt alzoo, dat de naam *zakelijk voorwerp*, schoon uit rechtmatige vrees voor misverstand niet aan te bevelen, volkomen dezelfde bedoeling heeft als de naam *lijdend voorwerp*.

20.

Als lijdend voorwerp worden de volgende woordsoorten gebruikt:

1°. een zelfstandig naamwoord (in den 4en nvl.): *Haal den dokter!*

2°. een zelfst. voornaamwoord (in den 4en nvl.): *Hij ziet mij. Hij roept ons. Neem den mijnen. Dien riep hij. Wien zoekt gij?*

3°. een infinitief: *Ik vind baden gezond. Hij acht zwemmen nog beter. Ik hoor gillen. Ik zie wuiven. Hij leert zwemmen. Hij leert mij zwemmen. Hij belooft, (weigert, wenscht, vergeet) te betalen. Hij beval, (gelastte, heette) mij te vertrekken. Hij verlangt, (eischt) binnenge-*

laten te worden. Hij verzekert (zweert) te zullen komen. Hij herinnert zich betaald te hebben, enz.

OPMERKING. Om te beslissen, of een infinitief als lijdend voorwerp moet beschouwd worden, kan soms het hierna te bespreken hulpmiddel der overbrenging in den lijdenden vorm dienst doen, maar moet meestal de analogie den doorslag geven. In de bovenstaande voorbeelden o.a. zijn de gespatieerde infinitieven als lijdende voorwerpen beschouwd in overeenstemming met gevallen als: *Ik hoor een gil. Ik zie eene beweging. Hij leert zijne les. Hij leert mij die kunst. Hij belooft, weigert, wenscht, vergeet dit of dat*, enz. Ook de proef, of de beteekenis van een infinitief door een voorwerpszin kan weergegeven worden, kan beslissend zijn, als in: *Hij verzekerde mij, dat hij zou komen*. Het aantal gezegden, waarbij een infinitief als lijdend voorwerp kan voorkomen, is vrij beperkt.

Echter moet wel bedacht worden, dat één transitief werkwoord ook maar één lijdend voorwerp kan hebben, tenzij men met nevenschikte veelvoudige voorwerpen te doen heeft, b.v. in: *Hij verkoopt boter, melk en kaas*. Maar niet mogelijk is het, dat een werkwoord èn een zelfstandig woord èn een infinitief tegelijk als lijdende voorwerpen bij zich heeft. Alzoo is in zinnen als: *Ik hoor uwe zuster gillen*, de infinitief geen lijdend voorwerp meer. De verhouding is hier anders geworden. *Uwe zuster* is nu het lijdend voorwerp geworden en *gillen* (= gillende) krijgt het karakter van eene bepaling van gesteldheid (of praedicaatsaccusatief). Dit geval wordt later op zich zelf nauwkeuriger beschouwd.

21.

De volgende bijzonderheden omtrent de lijdende voorwerpen verdienen nadere beschouwing:

a. Hoewel het lijdend voorwerp eene noodzakelijke aanvulling van het gezegde is, komt het nu en dan voor, dat het als voldoende bekend of als geheel onbelangrijk beschouwd, onvermeld blijft: *Wij eten om 12 uur. Eerst lezen en dan schrijven wij. Men bouwt hier druk. Ik vergat te groeten. Het is jammer, dat die werkman drinkt. Om zijne keel rookt hij niet meer*, enz. Zulke enkele uitzonderingen tasten de definitie van het lijdend voorwerp niet aan. Ook blijft men de gecursiveerde werkwoorden in dergelijke gevallen als overgankelijk beschouwen.

b. Evenals het onderwerp soms (Vgl. § 12) op geheel onbepaalde wijze wordt aangeduid door het onbep. v.nwd. *het*,

kan dit ook met het lijdend voorwerp geschieden, b.v.: *Hij schreeuwt*, (*gilt, schatert, giert, proest*) *h e t* uit van plezier. *Hij heeft h e t* bij mij verbruid (*verkorven*). *Hij heeft h e t* op u voorzien, (*gemunt, begrepen*). *Hij heeft h e t* warm, (*koud, mis, bij het rechte eind, goed, slecht, gemakkelijk, hard te verantwoorden*). *Hij legt h e t* er op aan (*toe*), *u te benadeelen*. *Hij heeft h e t* er slecht afgebracht. *Hij heeft h e t* ver gebracht. *Hij wint h e t* van mij in vlugheid. *Hij liet h e t* te ver komen. *Hij heeft h e t* leelijk laten liggen. *Hij heeft h e t* afgelegd. *Hij laat h e t* er bij. *Hij kan h e t* met zijn compagnon niet vinden. *Hij zette h e t* op een loopen. *Hij neemt h e t* er van. *Hij zag h e t* sneeuwen, *voelde h e t* regenen, enz. Men kan dit *het* een loos voorwerp noemen.

1)

c. De wederk. voornaamwoorden in den accusatief bij intransitief-reflexieve (noodzakelijk wederkeerende) werkwoorden als: *Hij bevindt z i c h*, *hij vertoont z i c h*, *hij begeeft z i c h*, *hij bevlijtigt z i c h*, *hij schaamt z i c h*, zijn eveneens slechts als looze voorwerpen te beschouwen. Immers, dergelijke wederkeerende vormen beteekenen niets anders dan dat het doen of de toestand (*ergens zijn, ergens komen, gaan, vlijtig bezig zijn, beschaamd zijn*) geheel tot het onderwerp beperkt blijft. Op dezen grond is in § 8 sub 2° voorgesteld, deze schijnbare voorwerpen als integreerende deelen van het gezegde te beschouwen.

Het wederk. voornaamwoord bij passief-reflexieven is ook een loos voorwerp: *De stad breidt z i c h* uit, *De gelegenheid biedt z i c h* aan, *Het gerucht heeft z i c h* bevestigd, enz. 2).

d. Onovergankelijke werkwoorden kunnen soms door eene wijziging in hunne beteekenis een lijdend voorwerp bij zich krijgen en worden dan alzoo *tijdelijk* overgankelijk. De volgende gevallen doen zich daarbij voor:

1°. Het onovergankelijke werkwoord wordt vergezeld van een zelfstandig of bijvoeglijk naamwoord, waardoor het product

1) Vgl. III, § 24 en Verdam, *Mnl. Wdb.*, III, 407.

2) Vgl. III, § 82.

of het resultaat der werking aangegeven wordt, en krijgt dan de algemeene beteekenis van *maken* of *bezorgen*, b.v.: *Hij liep den drempel plat. Hij praatte zich schor. Hij heeft het boek stuk gestudeerd. Hij lachte zich een ongeluk. Hij viel zich een gat in het hoofd.* Ook overgankelijke werkwoorden kunnen eene dergelijke wijziging in hunne beteekenis ondergaan en blijven natuurlijk overgankelijk, maar zijn het dan op andere wijze: *Hij zong zich heesch. Hij at zich een ongeluk. Hij dronk zich een roes.*

2°. Bij een onpersoonlijk werkwoord staat een lijdend voorwerp als resultaat van de werking: *Het woei een fellen storm, Het regende groote droppels*, en in analogie daarmede: *Het regende aanmerkingen, 't Stroomt Bilderdijken, 't Sneeuwt en hagelt Vondels*, enz.

3°. Aan enkele onovergankelijke werkwoorden wordt als l.v. een verbaal substantief toegevoegd, dat dezelfde werking als het werkwoord uitdrukt en meestal van eenig attribuut voorzien is: *Hij sliep den slaap des rechtvaardigen, Hij stierf den heldendood, Hij heeft den goeden strijd gestreden, het bittere leed geleden, lieflijke droomen gedroomd*, enz.¹⁾ Deze zinswendingen zijn eene soort van stijfiguur. De werkwoorden *slapen, sterven, strijden, lijden, droomen*, enz. zijn hier overgankelijk geworden, doordat zij de beteekenis overnemen van de in dezelfde gevallen ook wel gebruikelijke werkwoorden: *smaken, ondergaan, voeren, doorstaan, hebben* enz.

e. Uit de vroegere taal blijkt, dat overgankelijke werkwoorden onovergankelijk zijn geworden en omgekeerd²⁾. Zoo is het

- 1) Ofschoon uit een grammaticaal oogpunt de hier behandelde zinsdeelen voorwerpen zijn, moet niet uit het oog verloren worden, dat zij in vele gevallen logisch het karakter van bijwoordelijke bepalingen krijgen, b.v. *Hij sliep een gat in den dag* (= lang), *Hij stierf den heldendood* (= heldhaftig), enz. Maar dit komt evenzeer bij gewone transitieve werkwoorden voor: *Hij schreeuwde moord en brand* (= verschrikkelijk), *Dat zwijgen sprak boekdeelen* (= duidelijk), enz.
- 2) Vgl. III, § 78, Opm. 2 en 3, en Stoett, *Mnl. Synt.* §§ 385 en 386.

te verklaren, dat er onder de overgankelijke werkwoorden gevonden worden, als: *vergeten, volgen, navolgen, opvolgen, ontmoeten*, die in sommige gevallen nog met *zijn* vervoegd worden, wat in strijd is met den regel, dat werkwoorden, welke *handelingen* beteekenen - en dat doen de overgankelijke ww. alle - met *hebben* worden vervoegd.

f. Wanneer een gezegde uit een persoonsvorm, gevolgd door een infinitief, bestaat, kan het noodig zijn wel te onderscheiden ¹⁾, of het lijdend voorwerp bij den persoonsvorm of bij den infinitief behoort, dan of ze soms beide van een l.v. vergezeld zijn. Drie gevallen zijn hier op te merken:

1°. Het lijdend voorwerp is afhankelijk van den persoonsvorm: *Ik hoor de klok slaan. Ik zag de muis loopen. Ik vond het boek liggen. Ik voel de koorts opkomen. Hij heeft twee paarden op stal staan. Ik liet (fr. faire) den zieke drinken. Ik liet (fr. laisser) den jongen begaan. Gij doet mij lachen. De orkaan deed het gebouw schudden. Ik hielp hem duwen*, enz.

2°. Het lijdend voorwerp is afhankelijk van den infinitief: *Ik kan, mag, moet, wil, durf...* enz. *de poging wagen. Ik hoor een roffel slaan. Ik zag de vlag ophijschen. Ik liet het kind vaccineeren. Ik hielp den man uitkleeden. Hij liet alarm blazen.*

3°. Het eene voorwerp (het gespatieerde) is afhankelijk van den persoonsvorm en het andere (het in klein kapitaal gedrukte) van den infinitief: *Ik hoorde den zieke EEN DIEPEN ZUCHT slaken. Ik zag den man EENE VERDACHTE BEWEGING maken. Ik liet den knaap EENE THEMA opzeggen. Ik liet den knaap ZIJN ZIN volgen. Ik deed hem ZIJN ONGELIJK inzien. Ik hielp den jongen HET VRAAGSTUK oplossen.*

OPMERKING. Bij het waarnemen van deze drie gevallen moet ook het volgende opgemerkt worden:

1° dat in de zinnen onder *f.* 1°. en 3°. de infinitief het karakter

1) Bv. met het oog op de behandeling van het *Part. passé* bij het onderwijs in het Fransch. (Deze opmerking behoudt hare waarde ook na de uitvaardiging van het bekende *Arrêté du 26 Février 1901.*)

van een tegenwoordig deelwoord heeft en tot de *bepalingen van gesteldheid* gerekend moet worden: *Ik hoor de klok slaande. Ik zag den man eene verdachte beweging makende*; Vgl. Eng.: *I heard him singing*.

2°. dat *doen* en *laten* in dit geval de beteekenis hebben van *maken*: *Gij (maakt) mij lachende. Ik (maakte) den knaap eene thema opzeggende* ¹⁾ Vgl. Hd.: *Er macht mich lachen*.

3°. dat in de zinnen onder *f.* 2°. in het geval, dat de persoonsvorm overgankelijk is, de infinitief als het lijdend voorwerp van den persoonsvorm te beschouwen is, welke infinitief dan zelf weder een l.v. bij zich heeft. *Slaan* is dus het l.v. van *hoor* en een *roffel* l.v. van *slaan*.

4°. dat zulke constructies aanleiding kunnen geven tot dubbelzinnigheid, gelijk blijkt uit zinnen als: *In dien slag zagen wij de Franschen overwinnen. Ik hielp hem dragen. De knaap zag zijn vader doopen. Hij liet zijn broer allerlei grofheden zeggen*. In het laatste geval zijn zelfs drie opvattingen mogelijk, daar *laten* als *maken* en als *toelaten* kan opgevat worden, terwijl *zijn broer* zoowel datief als accusatief kan zijn.

22.

Een belangrijk hulpmiddel om te onderscheiden, of een naamwoord tegenover een werkwoord in de functie van lijdend voorwerp voorkomt, is het onderzoek, of dit naamwoord als onderwerp van den lijdenden vorm van dat werkwoord kan gebruikt worden ²⁾.

Het hulpmiddel is echter niet beslissend, daar er gevallen overblijven, waarin lijdende voorwerpen, die overigens volkomen aan de definitie van deze soort van zinsdeelen beantwoorden, n i e t tot lijdende onderwerpen kunnen gemaakt worden.

Dit is het geval met:

1°. de lijdende voorwerpen van het werkwoord *hebben* en zijne synoniemen: *bezitten, bevatten, behelzen, inhouden*.

- 1) Gelijk bekend is, wordt bij deze constructie in het Fransch de persoon als datief (*régime indirect*) opgevat. Dit was ook het geval in het Mnl., (Vgl. Dr. Stoett, *Bekn. Mnl. Spr., Syntaxis* § 36): *Dus doen si den lieden wonen. Die den Ingelscen ontfaen dede dat tekijn van kerstynhede*. Bij het onherkenbaar worden van den datief in het tegenw. Ned. wordt blijkbaar in dit geval geen datief meer gevoeld en schrijft men: *Wij deden hen opmerken. Wij lieten de jongens sommen maken. Die in een jaar twee grote koninkrijken tot driemaal toe de trotsche vlag deed strijken*.
- 2) Vgl. III, § 79.

2°. de lijdende voorwerpen (vgl. § 21*c*) bij noodzakelijk of toevallig wederkerende werkwoorden, waarvan het wederk. voornwd. in den accusatief staat: *zich schamen, zich vergissen; zich wasschen, zich kleeden*, enz.; en tevens de lijdende voorwerpen bij wederkerende ww. met het wederk. vnwd. in den datief: *zich (i e t s) inbeelden of verbeelden, zich (e e n t o o n e e l) voorstellen, zich (e e n r e c h t) aanmatigen, zich (e e n e b e u r s) toeëigenen*.

3°. de lijdende voorwerpen bij tijdelijk overgankelijke werkwoorden (zie § 21*d* 1°, 2° en 3°).

4°. de looze voorwerpen in § 21*b*.

OPMERKINGEN. 1. Opgemerkt verdient ook te worden, dat het overbrengen van een zin uit den bedrijvenden in den lijdenden vorm evenmin mogelijk is, indien (zie § 21, *f* 1°. 2°. en 3°.) de persoonsvorm van een infinitief vergezeld wordt ¹⁾.

2. Bij het overbrengen van een zin in den lijdenden vorm doet zich de vraag voor, of, terwijl het lijdend voorwerp dan onderwerp wordt, het gewezen onderwerp in zijn nieuwen vorm (accusatief, voorafgegaan door het voorz. *door*, voormaals ook door *van* en *bij*) niet onder de *voorwerpen* moet gerekend worden.

Om deze vraag te beantwoorden, zij opgemerkt, dat de lijdende vorm eigenlijk niets anders is dan een middel om het psychologische onderwerp van een zin ook tot grammatisch onderwerp te maken. *Die brief is niet door mij geschreven* is alzoo eigenlijk niet de omzetting van *Ik heb dien brief niet geschreven*, maar van *Dien brief heb ik niet geschreven*. De lijdende vorm komt dan ook alleen te pas, wanneer het object meer op den voorgrond treedt dan het subject ²⁾. Ja, in den regel wordt het dan overbodig geacht de oorzaak der werking te vermelden, weshalve in zinnen als: *Ons varken wordt vandaag geslacht. De dronkaard werd naar het politiebureau gevoerd*, volstrekt niet de behoefte aan eene aanvulling gevoeld wordt. Daarom is het rationeel, het gedegradeerde onderwerp tot de bijwoordelijke bepalingen van oorzaak te rekenen. Overigens zou het, indien het als

1) Wel merkwaardig zijn dus de constructies bij Stoett (t.a.p. § 432) genoteerd, waar *doen* en *laten* in een dergelijk geval toch passief voorkomen: ‘*Het wort horen man ghedaen te weten. Die tafelen waren oec doen maken. Daarop was hi laten gaen.*’

2) Vgl. III, § 79. Opm. 2 en ook *Onze Taal*, Handleiding I (6*e* druk), § 64, 4°.

een voorwerp beschouwd werd, nauw verwant zijn aan het actieve datiefobject ¹⁾.

3. In verband met de vorige opmerking moet het een misbruik geacht worden, dat bij het onderwijs ondoordacht allerlei zinnen aan de leerlingen voorgelegd worden, om die van den bedrijvenden in den lijdenden vorm, en omgekeerd, over te brengen. Het is eene oefening, waarvan het nut op andere wijze evengoed kan verkregen worden, en die het nadeel heeft, dat het taalgevoel voor het verschil tusschen den bedrijvenden en den lijdenden vorm verstompt wordt.

4. Vermeld moeten ten slotte nog worden de zoogenaamde onechte lijdende zinnen als: *Er wordt gebabbeld. Hier wordt veel gewandeld*, enz., die waarschijnlijk ontstaan zijn in navolging van lijdende zinnen als: *Er wordt hier druk gebouwd, Hier wordt voor den trein gewaarschuwd*, enz. Gelijk de laatste zinnen aequivalent zijn met: *Men bouwt hier druk. Men waarschuwt hier voor den trein*, moeten de eerste als omzettingen van: *Men babbelt en Hier wandelt men veel*, beschouwd worden. Daarbij werd uit het oog verloren, dat de laatste werkwoorden onovergankelijk zijn en de lijdende vorm alzoo striktgenomen ongerechtvaardigd is. Men zou in deze gevallen van *onpersoonlijke lijdende vormen* kunnen spreken, waarin het onderwerp, als overbodig of onbelangrijk, onvermeld blijft.

Intusschen komen dergelijke gevallen in beperkt aantal voor en slechts ten aanzien van onovergankelijke werkwoorden, die eene *handeling*, niet bij die, welke een *zijn* of *komen in een toestand* beteekenen. *Er wordt geslapen, gerust, gedroomd* of *Er wordt gestorven, gevallen, vertrokken*, enz. wordt nimmer gehoord.

Een eigenaardig voorbeeld, hoe gevoelig de taal in zulke opzichten is, levert de zin: *Er wordt gewaakt*. Deze toch is niet bestaanbaar, als *waken* een verkeeren in een toestand, *wakker zijn*, beteekent, maar wel als *waken* den zin heeft van *voor iets* of *iemand zorgen*, dus van eene handeling: *Er wordt bij den zieke gewaakt. Er wordt voor gewaakt, dat de kinderen zich niet bezeeren kunnen*. ²⁾

23.

De lijdende voorwerpen vormen geen scherpfafgebakende klasse. In de eerste plaats doen zich gevallen voor, waarin zij bezwaarlijk van de beide andere soorten van voorwerpen te onderscheiden zijn, eensdeels omdat er in onze taal zoo weinig vormverschil tusschen datief en accusatief bestaat, anderdeels

1) Dit wordt gestaafd door het verschijnsel, dat in het oudere Germaansch het uitgangspunt der werking, door het passivum uitgedrukt, in den datief voorkwam: *niowiht wirdic tōde is i m o gitân* = niets den dood waardig is door hem gedaan.

2) Vgl. III, § 79.

omdat het oorzakelijk object evenzeer als het lijdend voorwerp in den accusatief kan voorkomen. Voorbeelden hiervan zullen voorkomen bij de behandeling der beide andere voorwerpen.

In de tweede plaats nadert de rubriek der lijdende voorwerpen zeer dicht die der bijwoordelijke accusatiefbepalingen van plaats ¹⁾. Vandaar dat er hier overgangen en gevallen van twijfel voorkomen. In: *den berg opgaan, den heuvel afdalen, de rivier overzwemmen, het huis voorbijgaan, de gang doorloopen, een schip nastaren* en dergelijke uitdrukkingen zijn de zelfst. naamwoorden geen voorwerpen, maar bijwoordelijke bepalingen in den 4en nvl., en de werkwoorden zijn onovergankelijk. Maar sommige werkwoorden uit deze categorie zijn voor en na in de klasse der transitiva overgegaan, blijkens de gangbaarheid van uitdrukkingen als de volgende: *Bij die prijsuitdeeling werd mijn broer voorbijgegaan* (overgeslagen.) *De dief werd door de politie nagezeten* (vervolgd). *Het huiswerk wordt nagekeken* (gecorrigeerd). Het is duidelijk, dat de gelijkbeteekenende transitieve werkwoorden, die in zulke gevallen ook gebruikt zouden kunnen worden, dergelijke overgangen bespoedigd hebben. Op dezelfde wijze zijn in: *Dat kost* (veroorzaakt) *moeite*, *Die aanmerking geldt* (treft, bedoelt) *den steller van het rapport*, de werkwoorden *kosten* en *gelden*, welke anders eene bijw. bep. van hoeveelheid (*prijs*) bij zich hebben, overgankelijk geworden, schoon zij toch niet in den lijdenden vorm kunnen gebracht worden.

Het komt echter voor, dat werkwoorden, waarbij nog zeer duidelijk eene plaatsbepaling en geen voorwerp komt, toch in den lijdenden vorm gebracht worden. In Heeris' *Cacographie* komen de volgende voorbeelden voor:

Daar werden deuren geopend, *daar werden trappen op- en afgelooopen*,
daar werd eindelijk aan mijne deur geklopt, ik hield mij zoo stil als eene
muis.

KNEPPELHOUT, I 148.

1) Zie het *Aanhangsel*.

*Maar eindelijk was de naaste bocht
Des landstrooms afgedreven.*

BILDERDIJK I, 30.

Heel d'oceaan wordt omgezworven.

ANTONIDES II, 48.

In alle drie de voorbeelden is ongetwijfeld het gebruik van den lijdenden vorm ongerechtvaardigd. Toch zou het te doctrinair zijn, in den eersten zin, in verband met de geheele constructie, zich tegen het onjuiste passivum te verzetten. In gevallen als het tweede en derde voorbeeld echter is er alle reden, om het gebruik van den lijdenden vorm te blijven veroordeelen. Noch in *Wij zwerven den oceaan om*, noch in *Men was de naaste bocht des landstrooms afgedreven* is een lijdend voorwerp te herkennen.

OPMERKING. Nochtans blijven bij dit verschijnsel allerlei meenings-verschillen mogelijk. Dr. Jan te Winkel vindt in *Hij was eenen zij weg ingeslagen* geen lijdend voorwerp. Spreekt men echter niet van *voortgaan op den ingeslagen weg* en pleit dit gebruik van het deelwoord er niet voor om aan te nemen, dat *inslaan* in deze beteekenis transitief is geworden? Van Helten (*Werkw.* § 2, aanm. 2) neemt bij *naschreeuwen* een datief aan. Komt echter *De vreemdelingen werden nageschreeuwd* (= uitgejouwd) niet vaak voor en rechtvaardigt dit niet de neiging, om *naschreeuwen* tot de transitiva te brengen?

Zoo brengt verder Terwey (§ 148 en 211) *naderen* beslist tot de overg. ww., ofschoon het gegeven voorbeeld: *De stad werd van de zuidzijde genaderd* slechts bij eene zeer bijzondere beteekenis mogelijk is ¹⁾.

Practische bezwaren van beteekenis vloeien uit dezen twijfel niet voort: in den regel staat de accusatief vast, en verder beslisse het taalgevoel of het woordenboek. Hoofdzaak is, dat het beschouwen van enkele dezer twijfelachtige gevallen het besef verlevendige, hoe licht bijw. bepalingen van plaats in de rubriek der lijdende voorwerpen dringen.

1) Van Dale brengt ook (een weg) *inslaan* en *naschreeuwen* tot de overgankelijke, *naderen* tot de onoverg. werkwoorden.

b. Het meewerkend voorwerp.

24.

Het meewerkend voorwerp is de naam of de aanduiding van de zelfstandigheid, die in het algemeen op actieve wijze betrokken is in de werking of den toestand, die het gezegde van het onderwerp vermeldt.

De activiteit van het meewerkend voorwerp is van verschillenden aard. De volgende gevallen kunnen onderscheiden worden:

a. Het meew. voorwerp *verricht eene handeling*, welke noodzakelijk is, om de handeling van het onderwerp mogelijk te maken: *Ik weigerde den man het boek.* (De man vroeg het). *Ik toonde hem zijne fouten.* (Hij keek er naar). *De generaal belette den vijand den terugtocht.* (De vijand beproefde dien). *De agent ontrukte den matroos zijn mes.* (Deze hield het vast). *De soldaat gehoorzaamt den officier.* (Deze beveelt). *Het stuk beviel het publiek.* (Het publiek vond er behagen in).

b. Het meewerkend voorwerp *ondervindt* den toestand, van het onderwerp vermeld: *De zaak was hem duister.* (Hij vond de zaak duister). *De gezant was de koningin vijandig* (De koningin ondervond die vijandschap). Soms is het meew. voorw. er *beoordeelend* in betrokken: *Die jas is mij te lang.* *Die prijs is hem hoog genoeg.* *Die jongen schrijft mij te slordig*, enz. ¹⁾

c. Het meewerkend voorwerp *is de bezitter* van eene in den zin genoemde zelfstandigheid: *De tranen stonden den knaap in de oogen* (in de oogen des knaaps). *De haren rezen hem te berge* (zijne haren). *Dit stuit mij tegen de borst* (mijn borst).

d. Het meewerkend voorwerp wordt als *belangstellend* in de werking of den toestand voorgesteld: *Daar was me de meid aan het opruimen geweest.* *Dat was je daar eene drukte.*

OPMERKING. Bovenstaande analyse van het karakter van dit tweede voorwerp moet, meer nog dan de naam of de korte definiëring, dienen om te doen uitkomen, in welk opzicht het van het lijdend

1) Op die wijze kunnen verscheidene subjectieve werkwoorden een dergelijk voorwerp bij zich krijgen: *Hij slaapt mij te lang*, *De eerste trein vertrekt hem te vroeg*, enz. Vgl. III, § 76, Opm. 2.

voorwerp verschilt. Terwijl dit laatste tegenover het onderwerp staat als eene *zaak* tegenover een *persoon*, als eene willooze tegenover eene willende zelfstandigheid, bestaat er tusschen het onderwerp en het datiefobject eene soort van grammaticale rechtsgelijkheid. Het laatste immers treedt in onze voorstelling eveneens als een *persoon* op; het handelt, d.i. verricht gewilde werkingen, het ondervindt, oordeelt en waardeert, het beseft voor- en nadeel, het treedt op als bezitter, het gevoelt belangstelling, enz.

Deze opvatting van het karakter van het datief-object wordt hierdoor gestaafd, dat bij de werkwoorden, die zoogenaamd een datief regeeren, het datief-object op algemeene wijze steeds door het onbepaalde voornwd. *iemand* wordt aangeduid. Het is steeds: IEMAND *iets aanraden, afraden, aanbevelen, afstaan, afnemen, antwoorden, beletten, besparen, bevelen, bewijzen, bezorgen, brengen, bieden, geven, gunnen, gelasten, inboezemen, leveren, mededeelen, onthouden, ontnemen, opdragen, schenken, schrijven, smeeken, toedienen, toereiken, toonen, uitreiken, vergoeden, verwijten, wijzen, zweren*, enz. Of als er geen lijdend, maar uitsluitend een meewerkend voorwerp te pas komt, dan is er in den regel sprake van, dat een persoon of eene zaak IEMAND *bevalt, behaagt of mishaaft, mee- of tegenvalt, gebeurt, overkomt of ontgaat, gelukt of mislukt, past, voegt of betaamt, ontbreekt, faalt of mangelt, licht of moeilijk is, valt of wordt*, enz. Slechts door eene persoonsverbeelding kan dan ook eene enkele maal een *zaaknaam* als datief-object voorkomen: *e e n b o e k e e n e a n d e r e p l a a t s g e v e n, a a n e e n v o o r s t e l z i j n e g o e d k e u r i n g o n t h o u d e n, e e n g e v a a r o n t k o m e n o f o n t s n a p p e n, m o e i l i j k h e d e n h e t h o o f d b i e d e n*, enz., in welk geval gewoonlijk aan de omschrijving met het voorzetsel *aan* de voorkeur gegeven wordt. En zoo was de voormalige benaming *persoonlijk voorwerp*, welverstaan, niet ongeschikt voor dit datief-object.

Bij de behandeling der bijzinnen (II, § 53) zal het persoonlijk, actief karakter van dit voorwerp nog bevestigd worden door het feit, dat n o o i t afhankelijke mededeelingen met het voegwoord *dat*, of afhankelijke vragen met *of* of met een vraagwoord, als meew.- voorwerpszin kunnen voorkomen, maar a l l e n bijzinnen met de betr. vnwdn. *die* of *wie* aanvangende: *Wie mij zoo bedriegt, moet ik mijn vertrouwen ontzeggen. Die het onderste uit de kan wil hebben, dien valt het lid op den neus*. Zulke bijzinnen wijzen altijd personen aan.

25.

Het algemeene karakter van het tweede voorwerp wordt in herinnering gehouden door den naam *meewerkend voorwerp*, een naam, die ook in overeenstemming is met de benaming *zelfhandelend voorwerp* in het *Wdb.*¹⁾ of *zelfwer-*

1) Zie het *Aanhangsel*.

kend voorwerp, gelijk L.A. te Winkel het noemde (*Nieuw Ned. Taalmagazijn* II 259). Deze naam drukt het duidelijkst de doorgaande beteekenis van dit voorwerp uit. De benaming *persoonlijk voorwerp* is bedenkelijk, om dezelfde reden als bij het bespreken van den term *zakelijk voorwerp* aangegeven is. (Vgl. § 19, opm. 2). De benaming *belanghebbend voorwerp* is o.i. te verwerpen, omdat zij een kenmerk noemt, dat aan alle voorwerpen, ook aan de *lijdende* en *oorzakelijke*, eigen is, b.v.: *Ik beloon h e m . Ik ontferm mij o v e r h e m*, en dat niet de in het oog vallende tegenstelling met het lijdend voorwerp uitdrukt.

OPMERKING. Het inzicht, dat benaming en definitie van het tweede object het algemeen karakter er van vrij juist uitdrukken, kan door de leerlingen eerst verkregen worden, wanneer ze een tal van deze voorwerpen waargenomen hebben.

Aanvankelijk toch zullen zij dit karakter in alle gevallen even zuiver willen herkennen en bezwaren ontleenen aan voorbeelden, waarin de actieve beteekenis van het meewerkend voorwerp zeer verbleekt is. Maar langzamerhand zullen zij gaan begrijpen, dat de algemeene beteekenis van het voorwerp daardoor niet weggecijferd wordt, en het zal hun dan tevens klaar worden, hoe door wijziging in de voorstelling of door achteloosheid voormalige datief-objecten accusatief-objecten konden worden. Ook wordt dan, wanneer zij het Duitsch gaan beoefenen, het raadsel voor hen opgelost, waarom werkwoorden, welke in onze taal een lijdend voorwerp hebben, bij onze naburen, wier taalzin zooveel gevoeliger dan de onze voor de kracht van den datief is, van een meewerkend voorwerp vergezeld zijn. En menige andere afwijking in de zoogenaamde regeering der werkwoorden in nieuwe en oudere talen, vergeleken met de onze, kan hun langs dezen weg duidelijk worden. Bepaalt men zich echter tot eene zuiver empirische opsomming van werkwoorden, die dezen, en andere werkwoorden, die genen naamval regeeren, dan wordt de kennis daarvan een samenstel van willekeurige voorschriften, die alleen door een geesteloos en afmattend opdreunen het eigendom des leerlings worden kunnen.

26.

Bij het waarnemen van de in § 24 onder *a-d* bedoelde gevallen is nog het volgende op te merken.

a. Het is eene nuttige oefening, om bij werkwoorden, die van een meewerkend voorwerp vergezeld worden, de complementaire werking, welke van dat voorwerp verondersteld wordt,

te laten opgeven. Het uittreksel uit het *Wdb.* in het *Aanhangsel* levert daarvan reeds verscheidene voorbeelden. Hier volgen nog enkele andere. Men kan iemand alleen iets *beletten*, als hij het een of ander *beproeft*. *Weigeren* gaat steeds gepaard met eens anders *vragen*, *gehoorzamen* met een *bevelen*; *ontsnappen*, *ontloopen* en dergelijke, met een *bewaken*, *vasthouden*, *tegenhouden*, enz. *Aanraden*, *bevelen*, *verslag doen*, *mededeelen*, *opdragen*, *schrijven*, *smeecken*, *toeroepen*, *verwijten*, *verzoeken*, *voorschrijven*, *zweren*, enz. veronderstellen alle een *hoorenden* of *lezenden* persoon; *toon*, *laten zien*, *voorhouden*, *wijzen* en verdere synoniemen een *waarnemend* individu. *Slag leveren* kan alleen geschieden tegenover een vijand, die den strijd *aanvaardt*, *het hoofd bieden* alleen tegenover een *aanvallenden* vijand. *Hulde bewijzen* en *lof toezwaaien* zijn afhankelijk van het voorhanden zijn van een wezen, dat die hulde en dien lof *in ontvangst neemt*, enz. Het *Woordenboek* wijst er voorts nog op, hoe de handeling van het meewerkend voorwerp nu eens op die van het onderwerp volgt, dan weer er aan voorafgaat, of ook wel gelijktijdig plaats heeft. Zoo volgt het *ontvangen* op het *geven*, maar gaat het *bevelen* aan het *gehoorzamen* vooraf en valt het *gelijken* van een persoon op een ander samen met het omgekeerde.

b. Hier valt op te merken, dat de activiteit van het meewerkend voorwerp al eenigszins zwakker wordt. Zij bestaat alleen in het *ervaren* van een toestand (of eigenschap), in het ondervinden van het *trouw*, *nuttig*, *heilzaam*, *duister*, *duidelijk*, *welkom* enz. *zijn* van de eene of andere zelfstandigheid. Soms komt het voor, dat het meewerkend voorwerp, (vgl. de laatste voorbeelden onder § 24*b*) alleen *oordeelend* en *waardeerend* optreedt. Maar èn het een èn het ander zijn toch als uitingen van eene persoonlijkheid en dus als activiteit te beschouwen. Intusschen merke men op, hoe het *noodzakelijk karakter* van deze soort van meewerkende voorwerpen begint af te nemen. In verscheidene voorbeelden kan het veilig wegblijven, zonder eene incompleetheid te veroorzaken, en daardoor beginnen deze voorwerpen tot eene nauwverwante groep van bijwoordelijke

bepalingen te naderen, waarop straks de aandacht zal gevestigd worden.

c. In deze derde groep wordt de activiteit van het meewerkend voorwerp nog zwakker. Het treedt hier alleen als *bezitter* op en in deze gevallen zou de naam *bezittend* voorwerp bij afwisseling dienst kunnen doen. Opgemerkt worde, hoe dit voorwerp vervangen kan worden door eene bijvoeglijke bepaling, bestaande uit een possessieven genitief of een bez. voornwd.; bv.: *De tranen stonden in de oogen d e s k n a a p s . Z i j n e h a r e n r e z e n t e b e r g e .* Maar tevens worde waargenomen, hoe de taal bij voorkeur van dit bezittend voorwerp gebruik maakt in figuurlijke uitdrukkingen, en de omschrijvingen door genitief of bez. voornwd. voor de letterlijk bedoelde uitdrukkingen schijnt te verkiezen, b.v.:

Hij hield m i j d e h a n d b o v e n h e t h o o f d . H i j h i e l d d e p a r a p l u b o v e n m i j n h o o f d .

Hij tikte m i j o p d e v i n g e r s . D e d o k t e r t i k t e o p m i j n e b o r s t k a s .

Dit stuit m i j t e g e n d e b o r s t . D e l o m p e r d s t o o t t e t e g e n m i j n a r m .

M e n h e e f t m i j l e e l i j k i n d e n n e k g e z i e n D e d o k t e r h e e f t i n m i j n k e e l g e k e e n .
(d.i. afgezet).

E e n b l o s v a n s c h a a m t e v e r f d e h a a r d e D e a c t r i c e v e r f t h a r e w a n g e n .
w a n g e n .

H i j d r u k t e m i j d e h a n d . I k k n e l d e m i j n e h a n d .

Eindelijk is nog op te merken, hoe sommige dezer uitdrukkingen met een possessieven datief zoo één in beteekenis kunnen worden met een transitief werkwoord, dat men er toe komt ze in den lijdenden vorm te gebruiken. Zoo zegt men: *Ik werd op de vingers getikt, Ik werd schandelijk in den nek gezien* onder den invloed van: *Ik werd berispt. Ik werd afgezet of beetgenomen.*

d. In dit vierde en laatste geval daalt de activiteit van het meewerkend voorwerp af tot een eenvoudig belangstellen. Het is hier de spreker, die zijne belangstelling of zijn belang uitdrukt in de vermelde werking of den toestand of die hetzelfde affekt

bij zijn toevoerder veronderstelt. Vandaar dat alleen *me* en *je*¹⁾ als zoodanig voorkomen. Deze twee voornwdn. hebben bijna het karakter van vertrouwelijke stopwoordjes gekregen. De klassieke naam is *dativus ethicus* (gevoelsdatief). Een geschikt aequivalent daarvoor is *belangstellend voorwerp*.²⁾

27.

Naar den vorm kan het meewerkend voorwerp zijn:

1°. een zelfstandig naamwoord of voornwd. in den 3en nvl.: *Hij geeft den bedelaar (hem) eene aalmoes.*

2°. een zelfst. nwd. of voornwd., voorafgegaan door het voorzetsel *aan* of *voor*: *Ik gaf het boek niet aan uw broer, maar aan uwe zuster. Dat dient om aan zijne woorden kracht bij te zetten. Dat verlies is aan zijne slordigheid te wijten. De taak werd opgedragen aan het lid, dat den maatregel had voorgesteld. Dat zal voor hem eene goede les zijn. De regeling was voor de gemeente niet voordeelig.*

OPMERKINGEN. 1. Dat het meewerkend voorwerp steeds *een persoon is* of *als een persoon gedacht wordt*, wordt hier nogmaals gestaafd door het verschijnsel, dat geen infinitieven in deze functie kunnen voorkomen, wat wel mogelijk was (vgl. § 20, 2°.) in de functie van lijdend voorwerp en wat straks (vgl. § 31, 4°.) ook bij het oorzakelijk voorwerp mogelijk zal blijken. Slechts ééne uitzondering is ons bekend, nl. bij het werkwoord *de voorkeur geven*: *Hij geeft zwemmen de voorkeur* of *Hij geeft de voorkeur aan zwemmen.*

Het verschijnsel is daardoor te verklaren, dat werkingen steeds als *zaken* gedacht worden, die slechts bij eene zeer zeldzame uitzondering als de bovenstaande voor personificatie vatbaar zijn.

2. Het onderscheiden van het meewerkend voorwerp (de datief-betrekking) wordt in onze taal bemoeilijkt, doordat van de meeste veranderlijke woorden de datiefvorm aan den accusatiefvorm is gelijk geworden, of ook wel omgekeerd. Alleen bij de keus tusschen *hun* en *hen* bij de persoonlijke voornwdn., tusschen *wie(n)* en *die(n)* bij de betrekkelijke voornwdn., en tusschen de vormen met *n* en zonder *n* bij lidwoorden en verdere bijvoeglijke woorden vóór een meervouds-

1) *Je* met de beteekenis van een onbepaald vnwd.

2) Een dergelijk ethisch karakter vertoonen ook attributen als: *De arme vrouw had het erg te kwaad. Ik kon het lieve kind niet helpen. Ik kan op dien satanschen jongen niet kwaad worden.* Deze attributen zijn geen onderscheidingsmiddelen, maar drukken alleen uit, wat de spreker voor de vermelde personen gevoelt.

datief, is het voor een nauwkeurig schrijver noodzakelijk, zich van de betrekking rekenschap te geven. Indien het dan ook niet noodig ware met het oog op de voor een klein volk onmisbare beoefening van vreemde talen, den datief te blijven onderscheiden, zou er inderdaad reden zijn om in onze taal alle vormverschil tusschen datief en accusatief bij het schrijven even ongehinderd te laten uitsterven, als dit reeds in de spreektaal is geschied.

3. De mogelijkheid, om een datief met *aan* of *voor* te omschrijven, is een uiterlijk hulpmiddel, dat vooral bij zeer elementair taalonderwijs eenigen dienst bewijzen kan.

Opgemerkt moet echter worden (vgl. *Wdb.* I kol. 48), dat het voorzetsel *aan* niet geschikt is, om alle datieven te helpen omschrijven. Noch de datief van het *bezittende*, noch die van het *belangstellende* en *oordeelende* voorwerp is voor deze omschrijving vatbaar.

De omschrijving met *voor* ontmoet men bij enkele naamwoordelijke gezegden: *Dat is voor hem heel nuttig, schadelijk, eene uitkomst, een tegenvaller.* Ook bij een aantal werkwoordelijke gezegden komt deze omschrijving voor: *Koop voor mij een sleutelring. Pak die boeken voor mij in.* Het *Woordenboek* merkt hierbij op, dat indien *voor* ter omschrijving gebezigd wordt, de werking van het datiefobject, - d.i. in bovenstaande voorbeelden het ondervinden van het nut of het voordeel, het in ontvangst nemen van den sleutelring of de boeken - niet onmiddellijk volgt, maar verondersteld wordt eerst later te zullen plaats hebben.

Het *Woordenboek* geeft ook nog op, dat de omschrijving met *aan*, behalve ter wille van den rhythmus, om de volgende redenen geschiedt:

a. om het meew. obj., vooral in tegenstellingen, krachtiger te doen uitkomen: *Wijt dit niet aan mij, maar aan u zelven.*

b. om het meew. obj. ter wille van de eene of andere stijlbehoefte achteraan te kunnen plaatsen ¹⁾: *Men beloofde honderd gulden aan den gene, die enz.*

c. om zaken als meew. obj. te kunnen gebruiken, 'die het nuchter verstand zich ongaarne als handelende personen voorstelt': *Eene stelling, die eere doet aan het vernuft.... Om de noodige ronding te geven aan het geheel.*

4. Intusschen mag niet uit het oog verloren worden, dat vooral de omschrijving met *voor* niet altijd geheel in beteekenis overeenkomt met den datief. *Koop mij dat boek* en *Koop dat boek voor mij* beteekenen niet hetzelfde, evenmin als *Dat boek is hem zeer nuttig* en

1) In den regel nl. staat het datief-object vóór het accusatief-object. Dit geldt echter niet, als beide uit persoonlijke vnwdn. bestaan: *Ik geef het (4) hem (3).* *Ik benijd ze (4) u (3).* 'En dan, *Hemel, geef haar (4) mij (3)!*' (De Génestet). Daarentegen wel weer: *Ik zei hem (3) dit (4).* *Hij verweet mij (3) dat (4).*

Dat boek is zeer nuttig voor hem, Dat is hem onaangenaam en Dat is onaangenaam voor hem. Dit op te merken is zeer gewenscht, om straks den overgang der meewerkende voorwerpen tot eene klasse van bijwoordelijke bepalingen in te zien.

Ten slotte moet nog opgemerkt worden, dat eene voorzetselbepaling met *aan* of *voor* alleen dan als meewerkend voorwerp kan beschouwd worden, wanneer ze omgekeerd ook door een datief is weer te geven. Alzoo komen bv. in *Ik denk aan mijne verplichtingen* en *Hij zal voor zijn collega preeken* geen meewerkende voorwerpen voor.

28.

De volgende bijzonderheden omtrent de meewerkende voorwerpen verdienen de aandacht.

a. Er zijn eenige werkwoorden als *benijden, betalen, vragen, verzoeken, leeren* en *onderwijzen*, die in den regel van een persoonsnaam als meewerkend en een zaaknaam als lijdend voorwerp vergezeld zijn: *Ik benijd uwen broeder die mooie betrekking. Ik betaal hem de rekening. Hij vroeg of verzocht mij een dienst. Ik leer of onderwijs hem de Fransche taal*, enz., maar die ook kunnen voorkomen met den persoon als lijdend voorwerp en de zaak als bijwoordelijke bepaling. Steeds is dan eene wijziging in de beteekenis der werkwoorden op te merken. Bv.: *Ik benijd uwen broer* (4e nv.) *om die mooie betrekking. Benijden* is hier synoniem met *gelukkig achten. De betrekking* is daarvan de reden: ¹⁾

Hij betaalt zijne werklieden (4e nv.) *royaal. Ik betaal hem* (4e nv.) *en verlang dus diensten van hem.* In deze beide zinnen is *betalen* = *bezoldigen*. Maar ook in een zin als: *Die patroon betaalt zijne werklieden* (4e nv.) *liever 's Maandags dan 's Zaterdags*, krijgt *betalen* de transitieve beteekenis van *de werklieden in het bezit stellen van hun loon*. Op gelijke wijze kan *voldoen* bij het weglaten van het zakelijk object transitief worden ten aanzien van den persoon: *Hij heeft mij eindelijk voldaan.*

Zoo ook kan men *iemand* (4e nv.) *vragen* (= ondervragen) *over de leer der naamvallen*, - *iemand* (4e nv.) *vragen op eene partij*, - *het publiek* (4e nv.) *verzoeken* (= uitnoodigen) *rechts*

1) Zie het *Aanhangsel*.

te houden (oorz. voorw.), - *iemand* (4e nv.) *onderwijzen* (= bekwamen) *in het rekenen*, enz. Ten gevolge van de wijziging in de beteekenis dezer werkwoorden, zijn dan ook lijdende vormen mogelijk als: *Mijn broer werd zeer benijd. Wij werden royaal betaald. De candidaat werd naar de beteekenissen van den genitief gevraagd. De heeren worden verzocht niet te rooken. Men wordt verzocht rechts te houden. Rookten en rechts houden* zijn in de laatste voorbeelden als oorzakelijke voorwerpen te beschouwen.¹⁾

b. Uit de vroegere taal blijkt, dat vele werkwoorden, die voorheen een datiefobject hadden, thans van een acc.-object vergezeld zijn. Zoo komen *bistaen, dienen, helpen, hinderen, moeten* (= ontmoeten), *volgen*, enz. in het Mnl. met een meewerkend voorwerp voor, evenals nog in het Hd. bij *beistehen, dienen, helpen, begegnen, volgen*, enz. het geval is. Het is de moeite waard, leerlingen, die Duitsch leeren, te doen opmerken, hoe deze taal, evenals het Mnl. voorheen, gevoeliger is voor het onderscheid tusschen datief en accusatief dan onze tegenwoordige, hoe *bijstaan* en *helpen* inderdaad eene actieve persoonlijkheid als voorwerp onderstellen, die met het een of ander bezig is, hoe een *ontmoeten* van weerskanten geschiedt en een *volgen* niet mogelijk is zonder iemand, die *vooruitgaat*, hoe *dienen* inderdaad meer aan een persoon, die diensten in ontvangst neemt, dan aan een persoon, die eene werking ondergaat, doet denken²⁾, enz. Dergelijke opmerkingen doen de afwijkingen in de regeering der werkwoorden althans een weinig minder grillig en willekeurig voorkomen.

c. In welken naamval staat het voorwerp bij onpersoonlijke werkwoorden als: *Mij hongert, mij dorst, mij huivert, mij schrikt*,

- 1) Toen eenige jaren geleden voor het eerst in de Kalverstraat te Amsterdam een bordje met: *Men wordt verzocht rechts te houden* werd aangeslagen, moest Prof. Verdam tusschenbeiden komen, om het lijdend gebruik van *verzoeken* in den zin van *uitnoodigen* tegen doctrinaire bedillers te verdedigen.
- 2) Zoo toont de taalzin der Duitschers zich ook scherper, als zij bij *huldigen* een datief laten volgen.

het schemert mij voor de oogen, enz.? Ten aanzien van deze vraag bestaat in de spraakkunsten weinig eenstemmigheid: sommigen houden *mij* voor een datief, anderen voor een accusatief. Het is echter eene vraag, die voor onze taal weinig practisch belang heeft en die niet verdient, dat men er bij het onderwijs uitvoerige beschouwingen aan wijdt. Alleen het volgende zij er hier omtrent opgemerkt.

Uit een logisch oogpunt moet het object bij (echte) onpersoonlijke werkwoorden als een actief object en de vorm er van dus als datief beschouwd worden. Dit wordt duidelijk, als men, gelijk in § 11, *Opm.* 1 geschied is, begint met het geval bij werkwoorden waar te nemen, die slechts tijdelijk onpersoonlijk zijn: *Het rookt me hier te veel. Het tocht mij in dit hoekje. Het jeukt mij hier of daar*, enz. Het object treedt hier waarnemend en ondervindend op, maar in het laatste geval komt er nog bij, dat het bij die waarneming de oorzaak in zijn eigen lichaam vindt.

Niet anders is het dan ook in: *Mij hongert*, enz., waar het de bedoeling is uit te drukken, dat de spreker *honger, dorst, schrik, schemer*, enz. bij zich zelve waarneemt. Het actieve karakter van dit voorwerp wordt ook hierdoor gestaafd, dat het menigmaal onderwerp wordt of geworden is, als in: *Ik hongert, Ik dorst, Ik walg, Ik schrik*, enz.

De geschiedenis der taal leert nochtans, dat dergelijke objecten ook als accusatiefobjecten zijn opgevat, en dat reeds in het oudst bekende Germaansch, (het Gotisch en het Ohd.) bij verschillende impersonalia een accusatief voorkomt, terwijl in het tegenwoordige Hoogduitsch de accusatief zoowel als de datief aangetroffen worden ¹⁾. In ons Mnl. daarentegen schijnt de datief regel te zijn: *Salich zijn die ghene, die n hongert ende dorst nader gherechticheit. Allen creaturen sal moghen gruwen* enz. ²⁾

Bij het toenemend verwaarloozen van den datief te onzent,

- 1) Regel is thans: *M i c h hongert, dürstet, friert, schläfert, gelüstet*, tegenover: *M i r bangt, ekelt, graut, gruselt, schwindelt, träumt, wurmt*, u.s.w.
- 2) Zie voor meer voorbeelden Stoett, *Mnl. Synt.* § 38.

is het niet meer uit te maken, of in het tegenwoordige Nedl. het voorwerp bij echt onpersoonlijke werkwoorden als datief- of accusatiefobject beschouwd wordt. In gevallen, waarin eene keus gedaan zou moeten worden, maakt men gewoonlijk het werkwoord persoonlijk: *Zij hongeren en dorsten naar de gerechtigheid. Alle omstanders gruwden van zulk eene wreedheid, enz.* ¹⁾

Bij hoofdzakelijk praktisch taalonderwijs is het voldoende, als de leerlingen gaan inzien, dat het vermelde verschil in opvatting over den aard der objecten bij onpers. werkwoorden zeer verklaarbaar is. Het volgende voorbeeld is daartoe zeer geschikt. In *De handen jeukten mij om den kerel bij zijn kraag te pakken* is zeer duidelijk een datief te herkennen. In *Mijne hand jeukt mij* voelt men daarentegen reeds eene wijziging in de beteekenis van het werkwoord. De zin krijgt de beteekenis van: *Mijne hand hindert mij*, en vandaar dat het voorwerp in onze voorstelling het karakter van een lijdend voorwerp aanneemt. En zoo is het mogelijk, dat in *Het jeukt mij hier of daar*, het onpersoonlijk geworden werkwoord de beteekenis van *hinderen* of *kwellen* behoudt en men *mij* als accusatief *blijft* beschouwen. Op dezelfde wijze kan het ook gegaan zijn ²⁾ met de ww. *hongeren, dorsten, huiveren* en derg., welke alle eveneens een *kwellen* beteekenen, waarvan de aangeduide persoon het lijdend voorwerp is.

29.

Evenmin als de rubriek der lijdende voorwerpen, is die der meewerkende voorwerpen scherp afgebakend. Terwijl echter, gelijk in § 23 gebleken is, sommige bijw. bepalingen van plaats heel licht in de klasse der lijdende voorwerpen kunnen dringen, komt bij de meewerkende voorwerpen meest het omgekeerde verschijnsel voor, nl. dat deze hun karakter verliezen en overgaan tot de rubriek der bijwoordelijke bepalingen, en wel tot

1) Zie ook III, § 83, Opm. 2.

2) '*K a n het gegaan zijn.*' Te onderzoeken, of dit werkelijk het geval is geweest, behoort tot de taak der historische spraakkunst, welke daaromtrent echter tot dusver geene stellige uitkomsten te vermelden geeft.

die onderafdeelingen, welke eene *bepanking* of het *doel* der werking vermelden en op de vraag *in hoeverre, in welk opzicht of met welk doel* antwoorden.

Hoe dicht beide rubrieken tot elkander naderen, kan blijken uit de volgende voorbeelden.

Meewerkend voorwerp.	Bijw. bepaling van beperking of doel.
<i>Die mededinger werd mij gevaarlijk.</i>	<i>Die methode wordt gevaarlijk tegenover eene geoefende tegenpartij.</i>
<i>Deze kuur was den borstlijder heilzaam.</i>	<i>Deze lucht is heel goed voor borstlijders.</i>
<i>Die som is mij te hoog.</i>	<i>Dat is eene som van belang voor een arm mensch.</i>
<i>De omstandigheden waren mij gunstig.</i>	<i>De wind was gunstig voor een spoedigen overtocht.</i>
<i>Hij kocht mij dat mooie boek.</i>	<i>Hij kocht dat mooie boeken behoeve van de school-bibliotheek.</i>
<i>Hij bracht mij dat offer gaarne.</i>	<i>Hij bracht dat offer gaarne ter wille van den huiselijken vrede.</i>

De vergelijking dezer voorbeelden bevestigt wederom, dat de derde naamval de eigenlijke vorm voor het meewerkende, d.i. als persoon gevoelde voorwerp is, en dat bij de omschrijving door een voorzetsel het karakter licht verloren gaat. ¹⁾

c. Het oorzakelijk voorwerp.

30.

Het oorzakelijk voorwerp is in het algemeen de naam of de aanduiding van eene zelfstandigheid, die als aanleiding moet beschouwd worden tot de werking of den toestand van het onderwerp. Bv. *Hij schaamt zich mijner* (Ik ben aanleiding tot zijne schaamte.) *Hij ontfermt zich over dat gezin*. (Dat gezin wekt zijne ontferming.) *Hij is het wachten moe, strijdens moe*. (Het wachten, het strijden maakt hem moe.)

1) Zie verder het *Aanhangsel*.

Hij is dat gekibbel zat. (Dat gekibbel maakt, dat hij er meer dan genoeg van heeft.) *Hij ergert zich aan uwe onverschilligheid.* (Uwe onverschilligheid wekt zijne ergernis).

OPMERKING. Nog meer dan bij het meewerkend voorwerp het geval was, moet bij de behandeling van het oorzakelijk voorwerp de waarneming van vele voorbeelden aanvullen, wat aan den naam of de definitie ontbreekt. Daarom volgen hier allereerst de noodige bijzonderheden omtrent den vorm, vergezeld van zooveel voorbeelden, dat bij de toelichtingen omtrent betekenis en vorm daarheen verwezen kan worden.

31.

Als oorzakelijk voorwerp worden de volgende woordsoorten en vormen gebruikt:

1°. een zelfstandig naamwoord of voornwd. in den 2en nvl., wanneer in hoogerem stijl de volgende gezegden voorkomen: *gedenken*, z. *erbarmen*, z. *ontfermen*, z. *schamen*, z. *aantrekken*, z. *herinneren*, *gedachtig*, *indachtig*, *genadig*, *waardig zijn*, - welke gezegden alleen door genitieven van voornwdn. vergezeld kunnen worden, - of: *bewust zijn* (zijner verantwoordelijkheid), *deelachtig zijn* (der genade), *kundig zijn* (des-), *machtig* of *meester zijn* (der tale), *moede* of *zat zijn* (des levens), *schuldig zijn* (des doods), en *vol zijn* (zoeten wijns), waarbij een zelfstandig naamwoord in den genitief - doch meestal slechts een enkel, - als oorz. voorwerp kan voorkomen ¹⁾.

2°. een zelfstandig naamwoord of voornwd. in den 4en nvl.: *Gedenk den Sabbathdag*. *Wees mijne woorden gedachtig of indachtig*. *Wees mij genadig*. *Hij is dat vrouwtje niet waard*. *Hij is die taal machtig*. *Wij waren de stad meester*. *Hij is die drukte moe* of *zat*. *Het boek is vol vlekken*. *Hij is zijn leven niet zeker*, en verder bij de gezegden: *bijster zijn*, *getroost zijn*, *gewoon zijn* en *gewaar worden*, *kwijt zijn* of *raken*.

3°. Een zelfstandig naamwoord of voornwd., vooraf-

1) Indien van een vorm slechts enkele gevallen voorkomen, die niet naar willekeur te vermenigvuldigen zijn, dan zegt men, dat zulk een vorm *geïsoleerd* is.

gegaan door een der voorzetsels: *aan, achter, bij, in, met, naar, om, onder, op, over, tot, tegen, uit, van* en *voor*.

OPMERKING. Daar de rubriek der oorzakelijke voorwerpen tot zoo velerlei twijfel aanleiding geeft, volgt hier eene wel onvolledige, maar toch vrij uitvoerige opgave van gezegden, bij welke het constant voorkomen van een der bovengenoemde voorzetsels een uiterlijk kenteeken is, dat het volgende zelfst. naamwoord of voornaamwoord als *voorwerp*, d.i. als de naam of de aanduiding van een noodzakelijk in de handeling of den toestand betrokken wezen of ding, beschouwd moet worden. De naamwoordelijke gezegden zijn daarbij gescheiden van de werkwoordelijke en de synonieme gezegden zooveel doenlijk bijeengebracht. Op deze wijze levert de lijst een beknopt en toch vrij volledig overzicht van de belangrijkste figuurlijke beteekenissen der voornaamste voorzetsels.

Aan.	<i>vastknoopen</i>	<i>volharden</i>	<i>bezwaar vinden</i>
	<i>verbinden</i>	<i>z. neerleggen</i>	<i>betrokken zijn</i>
<i>denken</i>	<i>beginnen</i>	<i>betrokken zijn</i>	<i>teleurgesteld zijn</i>
<i>gelooven</i>	<i>mank gaan</i>	<i>zweren</i>	<i>verdiept zijn</i>
<i>herinneren</i>	<i>haperen</i>		<i>doorkneed zijn</i>
<i>twijfelen</i>	<i>lijden</i>	In.	
<i>wanhopen</i>	<i>z. ergeren</i>		Met.
<i>tornen</i>	<i>behoef e hebben</i>	<i>berusten</i>	
<i>z. geven</i>	<i>gebrek hebben</i>	<i>volharden</i>	<i>beginnen</i>
<i>z. wijden</i>	<i>z. verzadigen</i>	<i>z. verdiepen</i>	<i>aanvangen</i>
<i>werken</i>	<i>gedachtig zijn</i>	<i>z. schikken</i>	<i>voortgaan</i>
<i>aandeel hebben</i>	<i>gewoon zijn</i>	<i>gelooven</i>	<i>ophouden</i>
<i>gewennen</i>	<i>schuldig zijn</i>	<i>z. vergissen</i>	<i>eindigen</i>
<i>ontwennen</i>	<i>gelegen zijn</i> ¹⁾	<i>gelijk hebben</i>	<i>bekronen</i>
<i>z. wagen</i>		<i>lust hebben</i>	<i>beloonen</i>
<i>z. vergapen</i>	Achter.	<i>zin hebben</i>	<i>z. bemoeien</i>
<i>z. verslingeren</i>		<i>behagen scheppen</i>	<i>z. bezighouden</i>
<i>z. onderwerpen</i>	<i>komen</i>	<i>z. verblijden</i>	<i>z. verledigen</i> ³⁾
<i>z. onttrekken</i>	<i>zijn</i>	<i>z. verlustigen</i>	<i>z. onledig houden</i>
<i>grenzen</i>		<i>z. vermeien</i>	<i>z. inlaten</i>
<i>raken</i>	Bij.	<i>groeien</i> ²⁾	<i>kennis maken</i>

1) 'Er is hem veel aan die zaak gelegen.'

3) = zich bezighouden.

2) 'De oppositie groeide in het afstemmen der bestuurs-voorstellen.'

<i>trekken</i>		<i>aanbevelen</i>	<i>in aanraking komen</i>
<i>(z.) hechten</i>	<i>aanbevelen</i>	<i>deelen</i>	<i>in aanraking brengen</i>
<i>(z.) vasthouden</i>	<i>belang hebben</i>	<i>aandeel hebben</i>	<i>afrekenen</i>
<i>z. vastklemmen</i>	<i>vergelijken</i>	<i>kwaad zien</i>	<i>breken</i>

<i>vergelijken</i>	<i>dorsten</i>		<i>vloeken</i>
<i>wedijveren</i>	<i>hongereren</i>	Onder.	<i>verlieven</i>
<i>worstelen</i>	<i>smachten</i>		<i>z. beroemen</i>
<i>kampen</i>	<i>jagen</i>	<i>gebukt gaan</i>	<i>bogen</i>
<i>strijden</i>	<i>streven</i>	<i>lijden</i>	<i>bluffen</i>
<i>gelijkstaan</i>	<i>zoeken</i>		<i>pochen</i>
<i>gelijkstellen</i>	<i>vragen</i>	Op.	<i>snoeven</i>
<i>lachen</i>	<i>gissen</i>		<i>stoffen</i>
<i>spotten</i>	<i>informeeren</i>	<i>hopen</i>	<i>z. verheffen</i>
<i>den draak steken</i>	<i>smaken</i>	<i>rekenen</i>	<i>uitloopen</i>
<i>medelijden hebben</i>	<i>rieken</i>	<i>vertrouwen</i>	<i>wachten</i>
<i>genade hebben</i>	<i>aarden</i>	<i>aanspraak maken</i>	<i>letten</i>
<i>dwepen</i>	<i>zweemen</i>	<i>afgaan</i> ²⁾	<i>acht geven</i>
<i>gemeen hebben</i>	<i>begeerig zijn</i>	<i>steunen</i>	<i>passen</i>
<i>verbinden</i>	<i>verlangend zijn</i>	<i>z. verlaten</i>	<i>antwoorden</i>
<i>vereenigen</i>	<i>nieuwsgierig zijn</i>	<i>staat maken</i>	<i>ingaan</i> ⁴⁾
<i>trouwen</i>	<i>benieuwd zijn</i>	<i>gronden</i>	<i>drinken</i>
<i>z. vleien</i>		<i>aandringen</i>	<i>inteekenen</i>
<i>z. vergenoegen</i>	Om.	<i>staan</i>	<i>z. abonneeren</i>
<i>volstaan</i>		<i>z. of het toeleggen</i>	<i>gelijken</i>
<i>belasten</i>	<i>denken</i>	<i>voorbereiden</i>	<i>boos zijn</i>
<i>overladen</i>	<i>z. bekommeren</i>	<i>betrekking hebben</i>	<i>nijdig zijn</i>
<i>begaafd zijn</i>	<i>geven</i>	<i>zien</i>	<i>gebeten zijn</i>
<i>begaan zijn</i>	<i>z. bekreunen</i>	<i>slaan</i>	<i>jaloersch zijn</i>
<i>blij zijn</i>	<i>vragen</i>	<i>mikken</i>	<i>naijverig zijn</i>
<i>ingenomen zijn</i>	<i>verzoeken</i>	<i>doelen</i>	<i>dol zijn</i>
<i>bevriend zijn</i>	<i>bidden</i>	<i>azen</i>	<i>gek zijn</i>
<i>in zijn schik zijn</i>	<i>smeeken</i>	<i>vlassen</i>	<i>gesteld zijn</i>
<i>tevreden zijn</i>	<i>manen</i>	<i>losgaan</i>	<i>verliefd zijn</i>
<i>verlegen zijn</i>	<i>moeite doen</i>	<i>het gemunt hebben</i>	<i>verzot zijn</i>
<i>strijdig zijn</i>	<i>lachen</i>	<i>het oog hebben</i>	<i>tuk zijn</i>

2) Op gegevens, op inlichtingen, op praatjes.

4) Op een voorstel, op eene kwestie.

<i>in strijd zijn</i>	<i>schateren</i>	<i>verdenking hebben</i>	<i>happig zijn</i>
	<i>huilen</i>	<i>zinnen</i>	<i>fier zijn</i>
Naar.	<i>schreien</i>	<i>zinspelen</i>	<i>trotsch zijn</i>
	<i>treuren</i>	<i>z. spitsen</i>	<i>prat zijn</i>
<i>haken</i>	<i>blij zijn</i>	<i>aanmerking maken</i>	<i>ijdel zijn</i>
<i>uitzien</i>	<i>boos zijn</i>	<i>afgeven</i>	<i>voorbereid zijn</i>
<i>verlangen</i>	<i>verlegen zijn</i>	<i>knorren</i>	<i>bedacht zijn</i>
<i>hooren</i>	<i>te doen zijn</i> ¹⁾	<i>schelden</i>	<i>gegrond zijn</i>
<i>luisteren</i>		<i>aangaan</i> ³⁾	

1) 'Het is hem om geld te doen.'

3) = opspelen (tegen iemand); maar ook: staat maken, rekenen (op iemand).

	<i>in twijfel zijn</i>	<i>uitnoodigen</i>	<i>afhangen</i>
Over.	<i>verbaasd zijn</i>	<i>verleiden</i>	<i>z. bedienen</i>
	<i>verwonderd zijn</i>	<i>noodzaken</i>	<i>gebruiken</i>
<i>z. verbazen</i>	<i>verheugd zijn</i>	<i>nopen</i>	<i>genieten</i>
<i>z. verwonderen</i>	<i>tevreden zijn</i>	<i>dwingen</i>	<i>gebruik maken</i>
<i>z. verheugen</i>	<i>voldaan zijn</i>	<i>dienen</i>	<i>misbruik maken</i>
<i>z. verblijden</i>	<i>het eens zijn</i>	<i>deugen</i>	<i>partij trekken</i>
<i>z. vroolijk maken</i>	<i>het eens worden</i>	<i>strekken</i>	<i>voorzien</i>
<i>treuren</i>	<i>voogd zijn</i>	<i>z. leenen</i>	<i>krioelen</i>
<i>z. bedroeven</i>	<i>meester zijn</i>	<i>bestemmen</i>	<i>wemelen</i>
<i>z. schamen</i>	<i>koning zijn</i>	<i>behooren</i>	<i>een afkeer hebben</i>
<i>klagen</i>		<i>z. verhouden</i>	<i>walgen</i>
<i>z. beklagen</i>	Tegen.	<i>spreken</i>	<i>z. verpoozen</i>
<i>jammeren</i>		<i>het woord richten</i>	<i>z. vergewissen</i>
<i>berouw hebben</i>	<i>zijn</i>	<i>overgaan</i>	<i>afstand doen</i>
<i>spijt hebben</i>	<i>z. verklaren</i>	<i>bereid zijn</i>	<i>afzien</i>
<i>tobben</i>	<i>waarschuwen</i>	<i>geschikt zijn</i>	<i>afbrengen</i>
<i>zeuren</i>	<i>beveiligen</i>	<i>bestemd zijn</i>	<i>afhelpen</i>
<i>zaniken</i>	<i>beschermen</i>		<i>berooven</i>
<i>z. ergeren</i>	<i>z. verzetten</i>	Uit.	<i>bevrijden</i>
<i>toornen</i>	<i>wrokken</i>		<i>bevallen</i>
<i>z. ontfermen</i>	<i>strijden</i>	<i>bestaan</i>	<i>z. kwijten</i>
<i>z. erbarmen</i>	<i>kampen</i>	<i>ontstaan</i>	<i>z. onthouden</i>
<i>waken</i>	<i>opkomen</i>	<i>vervaardigen</i>	<i>ontheffen</i>
<i>heerschen</i>	<i>z. wapenen</i>	<i>redden</i>	<i>redden</i>
<i>regeeren</i>	<i>uitvaren</i>	<i>groeien</i>	<i>reinigen</i>
<i>zegevieren</i>	<i>worstelen</i>	<i>geboren worden</i>	<i>scheiden</i>
<i>denken</i>	<i>ruilen</i>		<i>z. spenen</i>
<i>z. bedenken</i>	<i>wisselen</i>	Van.	<i>verlossen</i>
<i>peinzen</i>	<i>opwegen</i>		<i>vrijspreken</i>
<i>oordeelen</i>	<i>zondigen</i>	<i>droomen</i>	<i>zuiveren</i>
<i>spreken</i>	<i>barsch zijn</i>	<i>weten</i>	<i>doordrongen zijn</i>
<i>z. uitlaten</i>	<i>lomp zijn</i>	<i>hooren</i>	<i>gewis zijn</i>

<i>z. verklaren</i>	<i>onvriendelijk zijn</i>	<i>spreken</i>	<i>overtuigd zijn</i>
<i>schrijven</i>	<i>bestand zijn</i>	<i>gewagen</i>	<i>zeker zijn</i>
<i>werken</i>	<i>opgewassen zijn</i>	<i>melding maken</i>	<i>in het bezit zijn</i>
<i>z. uitspreken</i>		<i>verslag doen</i>	<i>meester zijn</i>
<i>z. verantwoorden</i>	Tot.	<i>rekenschap geven</i>	<i>op de hoogte zijn</i>
<i>z. verstaan</i>		<i>vertellen</i>	<i>onkundig zijn</i>
<i>boos zijn</i>	<i>aanzetten</i>	<i>overtuigen</i>	<i>vol zijn</i>
<i>bedroefd zijn</i>	<i>aansporen</i>	<i>verdenken</i>	<i>vervuld zijn</i>
<i>verdrietig zijn</i>	<i>aanvuren</i>	<i>betichten</i>	<i>gediend zijn</i>
<i>ongeduldig zijn</i>	<i>bewegen</i>	<i>beschuldigen</i>	<i>afkeerig zijn</i>
<i>toornig zijn</i>	<i>opwekken</i>	<i>houden</i>	<i>wars zijn</i>
<i>in de war zijn</i>	<i>overhalen</i>	<i>leven</i>	<i>los zijn</i>

<i>ontbloot zijn</i>	<i>boeten</i>	<i>bezwijken</i>	<i>vreezen</i>
<i>verstoken zijn</i>	<i>danken</i>	<i>onderdoen</i>	<i>aanbevelen</i>
<i>vrij zijn</i>	<i>instaan</i>	<i>zwichten</i>	<i>bang zijn</i>
<i>verschoond blijven</i>	<i>in de bres springen</i>	<i>z. schamen</i>	<i>beducht zijn</i>
	<i>waarschuwen</i>	<i>terugdeinzen</i>	<i>bevreesd zijn</i>
Voor.	<i>gevoelen</i>	<i>z. verbergen</i>	<i>vervaard zijn</i>
	<i>waken</i>	<i>vluchten</i>	<i>vatbaar zijn</i>
<i>zijn</i>	<i>zorgen</i>	<i>z. wachten</i>	<i>aansprakelijk zijn</i>
<i>z. verklaren</i>	<i>buigen</i>	<i>z. hoeden</i>	<i>verantwoordelijk zijn</i>

4°. een infinitief, voorafgegaan door *te* of voorloopig aangeduid door een voornaamwoordelijk bijwoord: *Ik ben gewoon vroeg optestaan. Hebt gij lust te spelen? Hij heeft bezwaar dat toe te staan. Ik verheug mij u te zien. Mijne hand begint te vervellen. Het houdt op te regenen. Hij is nieuwsgierig dat te vernemen. Ik verzoek u dit te bedenken. Men wordt verzocht rechts te houden. Hij smacht er naar u te zien. Hij legt het er op toe u te beleedigen. Ik sta er op zelf te betalen.*

OPMERKING. De vele voorbeelden der voorafgaande paragraaf zullen thans de mogelijkheid openen, om in de veelheid der beteekenissen van het praepositionaal- of genitief-object de eenheid te ontdekken, waarvan de naam *oorzakelijk voorwerp* het symbool is. Dit is op verre na niet zoo licht, als het waarnemen, dat het *lijdend voorwerp* steeds eene zaak of als zaak gedachte persoon is, die eene handeling ondergaat, en ook veel bezwaarlijker dan het verkrijgen van het inzicht, dat het *meewerkend voorwerp* immer een persoon of een als persoon gedachte zaak is, die handelend, ondervindend, oordeelend, bezittend of belangstellend in eene werking of toestand is betrokken. Hoofdzakelijk is dit hieraan toe te schrijven, dat het inzicht in het eigenaardig karakter van den genitief, tegelijk met het afnemend gebruik van dezen vorm in de West-Europeesche talen, in het taalbewustzijn is verzwakt, en dat het toenemend gebruik van voorzetsels ¹⁾ bij het aangeven van deze objectieve betrekking de

1) Van eene taal, die de betrekkingen, welke in een zin kunnen voorkomen, veelal door naamvallen, d.i. door verbogen woordvormen uitdrukt, zegt men dat de constructie *synthetisch* is. Deze is *analytisch*, wanneer de naamvallen door de meer aanschouwelijke voorzetsels worden vervangen. Zoo is onze tegenwoordige taal meer analytisch in vergelijking van de Duitsche en evenzoo in vergelijking van het Middel-nederlandsch. (Vgl. verder § 33.)

grens tusschen de oorzakelijke voorwerpen en de bijwoordelijke bepalingen in vele gevallen heeft doen schuilgaan. Toch blijft het algemeen karakter van het oorzakelijk voorwerp in de meerderheid der voorkomende gevallen wel herkenbaar, mits men niet te veel aan de uitzonderingen en overgangen blijve hangen en de bijzonderheden omtrent de beteekenis en den vorm van dit zinsdeel aan een niet te klein aantal voorbeelden waargenomen worden.

32.

Omtrent de b e t e e k e n i s der oorzakelijke voorwerpen is op te merken, dat de meerderheid van deze voorwerpen, evenals bij de lijdende voorwerpen het geval bleek, *zaken* zijn, en dat, indien personen als zoodanig voorkomen, deze meestal als zaken gedacht worden. In zooverre bestaat er overeenkomst tusschen beide soorten van voorwerpen. Het verschil is echter daarin gelegen, dat het lijdend voorwerp in den regel door de werking van het onderwerp eene verandering ondergaat en zich daarbij door zuivere passiviteit kenmerkt, terwijl het oorzakelijk voorwerp ongewijzigd blijft en wel niet, gelijk het meewerkend voorwerp handelend optreedt, maar zich toch ook niet zuiver passief gedraagt. Van het oorzakelijk voorwerp gaat een stoot, eene impulsie, eene actie uit, die eene werking of toestand van het onderwerp bij wijze van reactie tengevolge heeft. Zoo leeren de vele voorbeelden in § 31, dat de oorzakelijke voorwerpen de aanleiding kunnen vermelden tot werkingen en toestanden als de volgende: tot *denken* en tot allerlei *gedachteuitingen*, tot *twijfel* of tot *zekerheid*, tot *ongerustheid*, *beduchtheid*, *vrees*, of tot *hoop* en *vertrouwen*, tot *voldoening* en *vreugde*, of tot *teleurstelling* en *leed*, tot *ingenomenheid*, *belangstelling*, *zorg* en *toewijding* of tot *onverschilligheid*, *afkeer* en *onthouding*, tot *vroolijkheid* en *spot* of tot *meegevoel* en *ontferming*, tot *dwang*, *verzet*, *strijd* en *heerschappij* of tot *inschikkelijkheid*, *berusting* en *onderwerping*, tot *verbindingen* en tot *scheidingen*, enz. enz.

Op te merken is hierbij, dat de verwekte werkingen in den regel niet van materiëelen aard zijn; voor de overgrootste meerderheid zijn het werkingen of uitingen van het verstand, het gevoel of den wil.

OPMERKING. Niet in alle gevallen echter komt de verhouding tusschen onderwerp en oorzakelijk voorwerp even duidelijk uit. Soms

treedt het veroorzakend of reageerend karakter van het causale object op den achtergrond, maar geeft het de richting van de verwekte handelingen aan, zoodat het zeer gemakkelijk is, een transitief werkwoord te vinden, dat de verhouding tusschen onderwerp en voorwerp nagenoeg op gelijke wijze uitdrukt, als dit door het intransitieve werkwoord met daaropvolgende praepositie of genitief geschiedt, b.v. *Ik betreur dat geval* en *Ik heb spijt over dat geval*. Vandaar dat het niet vreemd is, dat een groot aantal voormalige genitiefobjecten tot de rubriek der accusatiefobjecten zijn overgegaan.

Eveneens begint het oorzakelijk voorwerp in vele gevallen te gelijken op eene beperking, antwoordende op de vraag *in hoever* of *in welk opzicht*, of ook wel *waardoor*? De nauwe aanraking tusschen de oorzakelijke voorwerpen en de bijwoordelijke bepalingen van beperking of van oorzaak komt bij de behandeling dezer laatste bepalingen het best ter sprake.

33.

Wat den vorm van het oorzakelijk voorwerp betreft, heeft de genitief de oudste brieven. In het tegenwoordige Hoogduitsch is het aantal gevallen, waarin dit object door een genitief kan worden uitgedrukt, nog zeer aanzienlijk. Evenzoo was dit het geval in het Mnl.; Dr. Stoett heeft in zijne *Syntaxis* ± 225 werkwoordelijke en ruim 70 naamwoordelijke gezegden bijeengebracht, die van een genitiefobject vergezeld konden zijn. Daarnaast komen echter ook zeer vele gevallen voor, waarin dezelfde grammaticale functie òf door een accusatief, òf met behulp van een voorzetsel wordt uitgedrukt.

In het hedendaagsche Nederlandsch is de toestand zoo, dat het oorzakelijk voorwerp in den regel door een voorzetsel wordt aangewezen. De genitief (zie de voorb. onder § 31, 1°.) is als zoodanig geïsoleerd; de enkele overgebleven gevallen zijn als archaïsmen te beschouwen. Verder zijn er gezegden (Vgl. § 31, 2°.), waarbij een accusatief *zonder* voorzetsel als oorz. voorwerp voorkomt, doch ook het getal daarvan is zeer beperkt. Maar op zeer uitgebreide schaal doen in deze functie accusatieven *met* voorzetsels dienst, gelijk de voorbeelden onder § 31, 3°. bevestigen.

Aan de historische spraakkunst blijft de vraag overgelaten, welke invloeden en behoeften het gebied van den genitief hier beperkt en dat van het voorzetsel uitgebreid hebben. Door eigen

waarneming echter kan men opmerken, hoe de voorzetsels er in het bijzonder toe geschikt zijn, de grammaticale betrekking der oorzakelijke voorwerpen tot de gezegden te veranschouwen.

De *vrees* ziet iets schrikjagends *voor* zich. Ook de wakende *zorg* plaatst zich *voor* het hulpbehoevende. De *strijdende* keert zich *tegen* zijn vijand. Het standpunt van den *heerscher* wordt door *over*, dat van den trotsche door *op* verzinnelijkt, en terwijl alle *streven* zich richt *naar* een begeerd voorwerp, dienen *aan* en *met* om *verbindingen*, *van* en *uit* om *scheidingen* in beeld te brengen. Het nagaan van dergelijke gevallen leidt tot het besluit, dat de geheele rubriek der oorzakelijke voorwerpen eigenlijk eene verzameling van overdrachtelijke plaatsbepalingen uitmaakt, waarbij nochtans elk denkbeeld van ruimteverhouding is verdwenen, zoodat de term plaatsbepaling geheel ongepast zou zijn. Vgl. b.v.: *Hij hangt aan de horizontale ladder* en *Hij hangt aan zijne familie*. - *Hij staat op eene stoof* en *Hij staat op netheid*. - *Hij stapte van de stoof af* en *Hij stapte van dat onderwerp af*.

OPMERKINGEN. 1. Aandacht verdient nog, hoe sommige werkwoorden door meer dan één voorzetsel gevolgd kunnen worden, b.v.: *denken aan*, *om* en *over* iets; *gelooven in* iemand en *aan* iets, (waarnaast ook nog: *iemand* of *iets gelooven*); *zich ergeren aan* en *over* iets; *lijden aan* en *onder* iets; *beginnen aan* en *met* iets; *vergelijken met* en *bij* iets; *verlegen zijn met* en *om* iets; *tevreden zijn met* en *over* iets; *lachen om* en *met* iets; *boos zijn op* iemand en *over* of *om* iets; *zich schamen voor* iemand en *over* iemand of iets; *werken aan* en *over* iets; *betrokken zijn bij* of *in* iets; *volharden bij* of *in* iets; *aanbevelen bij* iemand, of *in* iemands hoede, zorg, enz. - of *voor* eene betrekking, eene belooning, enz.; en dergelijke. Eene nuttige oefening is het, de verschillende beteekenissen na te gaan, welke de werkwoorden bij gebruik van het eene of het andere voorzetsel aannemen. Zoo beteekent *vergelijken met*: punten van overeenkomst en verschil zoeken; *vergelijken bij* is: wegens gebleken overeenkomst gelijkstellen met een persoon of zaak. *Verlegen zijn met iets* = er geen raad mee weten of zich gedrukt voelen onder eene gemaakte verplichting; *verlegen zijn om iets* = dringende behoefte aan iets hebben, enz.

Deze bijzonderheid neemt natuurlijk niet weg, dat men in het algemeen kan blijven zeggen, dat de voorzetsels, dienende ter aanwij-

zing van een oorz. voorwerp, ten aanzien van een zelfde gezegde *constant* zijn ¹⁾.

2. De oorzakelijke voorwerpen in den accusatief zonder voorzetsel (§ 31, 2°.) moet men wel onderscheiden van het zeer aanzienlijk aantal voormalige genitieven, welke voorgoed door een accusatief zijn vervangen, gelijk b.v. bij de werkwoorden *gadeslaan, verbeiden, gunnen, veroorloven, belijden, loochenen* en eene menigte andere geschied is, vooral bij zulke, waarin het begrip van *scheiding* opgesloten ligt: als *afstaan, begeven, derven, verzaken*, enz. Deze werkwoorden zijn meest alle bij dien overgang transitief geworden, gelijk de mogelijkheid van den lijdenden vorm bewijst.

Het is zeer natuurlijk, dat de bloote accusatief heel ongeschikt moest zijn, om het karakter van het oorz. voorwerp te bewaren. Vandaar dan ook, dat terwijl men in: *Hij herinnerde zich m i j n e r*, *Hij trok zich m i j n e r a a n* gemakkelijk het causale object onderscheidt en *zich* als accusatief erkent, men in: *Hij herinnerde z i c h h e t g e b e u r d e* en *Hij trok z i c h h e t g e b e u r d e a a n*, zeer geneigd is, *zich* als datief en *het gebeurde* als lijdend voorwerp te beschouwen.

Ook *gedenken* beschouwt men licht als overgankelijk en zoo wordt het vaak ten onrechte in den lijdenden vorm gebracht. Vgl. Staring, *Looverhut*:

De stond, dat ons Gods wil hier bracht,
Bleef ongevierd, *werd niet gedacht!*

of Potgieter, *Pennelikker*: ‘In de dagen van Willem IV placht de handel op ieder slempmaal *gedacht te worden*’, enz.

34.

Om in een twijfelachtig geval te beslissen, of een zinsdeel onder de oorzakelijke voorwerpen kan gebracht worden, kan men zich de volgende vragen stellen: Is het gezegde zonder het zinsdeel compleet? Kan men de aangewezen zelfstandigheid als de aanleiding tot de vermelde werking beschouwen?

- 1) *Constant* voorzetsel = een voorzetsel, dat bij een geboren Nederlander dadelijk in het taalgevoel oprijst, zoodra het gezegde maar genoemd wordt.
De standvastigheid der voorzetsels, welke dienen tot aanwijzing van een oorz. voorwerp, bewijst de noodzakelijkheid van de aanvulling, die het noemen van het gezegde doet verwachten. In de bijwoordelijke bepalingen, die uit een zelfst. nwd. met een voorzetsel bestaan, wordt de keus van het voorzetsel niet door den aard van het gezegde beheerscht, maar door den aard van de bepaling, die te vermelden is: *De man loopt i n d e k a m e r*; *o p s t r a a t*, *o v e r d e b r u g*, *o p Z o n d a g*, *i n d e w e e k*, *v o o r z i j n e g e z o n d h e i d*, *m e t m o e i t e*, enz.

Zoo de vorm een accusatief zonder voorzetsel is, is dan het overbrengen in den lijdenden vorm mogelijk? Zoo er een voorzetsel aan voorafgaat, is dit als standvastig te beschouwen?

Nog is er een hulpmiddel, dat in vele gevallen beslissend is, nl. te beproeven, of aan het gezegde een *voorwerpszin* verbonden kan worden, die blijkens de mogelijkheid of noodzakelijkheid om hem vooraf door een voornaamwoordelijk bijwoord: *er aan, er achter, er in, er bij*, enz. aan te duiden, als oorzakelijk moet beschouwd worden; bv. *Ik ben er a an gewoon, dat.... Hij kwam er a c h t e r, dat.... Hij heeft er belang b i j, dat.... Hij berust er i n, dat.... Hij spotte er mede, dat.... Hij was er nieuwsgierig n a a r, of* enz. Niet altijd gaat dit middel op, maar in vele gevallen kan het goeden dienst bewijzen.

OPMERKING. In weerwil van deze hulpmiddelen blijft de rubriek der oorzakelijke voorwerpen altijd bezwaarlijk te begrenzen en zijn er steeds gevallen, waarin men op de vraag of men met een oorzakelijk voorwerp of met een bijwoordelijke bepaling te doen heeft, geen antwoord kan geven, zonder den knoop door te hakken. Wanneer de bijwoordelijke bepalingen in bijzonderheden beschouwd zijn, wordt de aanleiding tot twijfel al weer minder. Maar twijfelachtige gevallen zullen er steeds blijven.

Uit een paedagogisch oogpunt heeft dit ook heel weinig bezwaar. Het onderscheiden van de oorzakelijke voorwerpen heeft hoofdzakelijk ten doel, het begrip aan te brengen van de objectieve betrekking, die in het Duitsch nog veelvuldig door den genitief, in het Latijn zoowel door den genitief als door den ablatief, en in het Fransch meestal door de voorzetsels *à* of *de* wordt uitgedrukt. Als voorbereiding voor de studie van deze talen heeft de behandeling van het oorzakelijk voorwerp ook practisch nut. Wat onze eigen taal betreft, levert dit onderwerp eene uitmuntende oefening op in het overdrachtelijk gebruik der voorzetsels.

Bepalingen.

35.

Na de beschouwing van het gezegde als de kern van den zin, van het onderwerp als uitgangspunt of middelpunt der in het gezegde vermelde werking of toestand, en van de voorwerpen als daarin noodwendig betrokken zelfstandigheden,

komen de zinsdeelen aan de beurt, welke bestemd zijn om den inhoud van den zin nauwkeuriger en voller te maken.

Deze zinsdeelen heeten *bepalingen*. Het baart eenige moeilijkheid deze zinsdeelen scherp af te zonderen van de drie reeds behandelde soorten, omdat aan den term *bepaling* zulk een ruim begrip kan gehecht worden, dat ook de voorwerpen en zelfs de onderwerpen daaronder gebracht kunnen worden. Omtrent de voorwerpen is bovendien reeds opgemerkt, dat zij evenzeer verwant zijn met de bepalingen, als met de onderwerpen.

Om aan deze moeilijkheid te ontkomen, is het noodig het begrip *bepaling* nader te omschrijven en de vraag, in hoeverre de voorwerpen als bepalingen te beschouwen zijn, voorloopig ter zijde te stellen.

36.

Bepalingen zijn woorden of uitdrukkingen, waardoor in een zin, buiten het gezegde om, nadere bijzonderheden worden opgenomen omtrent de in dien zin vermelde zelfstandigheden, of omtrent hunne werkingen, toestanden en eigenschappen: *De oudste leerling deed het woord. Hij kwam vroeg. Hij was gisteren ziek. De vrij kostbare maatregel trof geen doel.*

De middelen om te bepalen zijn tot drie groepen te brengen:

1°. *Zelfstandige* woorden in een 2en of 4en nv., of voorafgegaan door een voorzetsel: *Het vertrek der troepen. De winkel op den hoek. Hij kwam des morgens. Hij kwam den volgenden dag. Door dien rukwind sloeg de boot om.*

2°. *Congruerende*, d.i. met het bepaalde woord in nvl. overeenstemmende vormen van *veranderlijke* woorden: *De oude man is ziek. De boeken des Ouden Verbonds. Hij hielp den ouden man. Den eersten April verloor Alva zijn bril.*

3°. *Onveranderlijke* woorden: *Hij woont hier. Hij komt straks.*

OPMERKING. De gegeven definitie van de bepalingen in het algemeen komt in hoofdzaak overeen met hetgeen Paul ¹⁾ op meer aanschouwelijke manier van deze zinsdeelen zegt, nl. dat zij *gedegradeerd* zijn.

1) *Principien*, VI.

deerde gezegden zijn. *Gedegradeerd* is hier eigenlijk het rechte woord niet; *secondaire* gezegden, gezegden *van den tweeden rang*, drukt misschien beter de bedoeling uit. Maar het gezichtspunt, dat er door aangegeven wordt, is juist. Bij eene naïeve gedachtenuiting wordt voor de mededeeling van elke nieuwe bijzonderheid een nieuw gezegde en dus een nieuwe zin noodig: *Er was ereis een man, en die man was kleermaker. Die kleermaker woonde in een huisje en dat huisje lag aan den voet van een berg*, enz. In het Mnl. ontmoet men meermalen nog voorbeelden van zulk eene primitieve manier om voor bijzonderheden van ondergeschikt belang een afzonderlijk praedicaat te gebruiken. Het opnemen van bepalingen in een zin behoort dus ook tot de vorderingen in de ontwikkelingsrij der taalverschijnselen. De zinnen worden er rijker en nauwkeuriger door.

Wanneer men zeer algemeen wil blijven, dan kan men van de bepalingen zeggen, dat het doel er van is, den omvang eener voorstelling te *beperken*. Hoe meer kenmerken van eene voorstelling opgegeven worden, hoe geringer haar omvang wordt. De beperking is dan daarin gelegen, dat de voorstelling *geclassificeerd*, d.i. tot eene bepaalde rubriek gebracht wordt: *een groote hond, Friesche schaatsen, zulke boeken, buiten wonen, op Zondag werken, met een grendel sluiten*, enz., of dat ze *geïndividualiseerd*, d.i. met een bepaalden persoon of zaak in betrekking gebracht wordt, of in 't algemeen zoo duidelijk aangewezen, dat verwarring met andere voorstellingen onmogelijk is: *deze hond, mijne schaatsen, wiens boeken, te Amsterdam wonen, aanstaanden Zondag vertrekken, met dezen sleutel sluiten*, enz.

Intusschen, de bepalingen vermelden niet altijd kenmerken, d.w.z. onderscheidingsmiddelen, zij vermelden ook aanvullende bijzonderheden, waardoor zij de voorstelling *uitbreiden*, wat vooral bij de bepalingen van zelfstandigheden voorkomt: *Die moeilijke sommen hebben mij een vol uur gekost. Onze buurman, een gezellige prater, komt 's avonds wel eens aanloopen. Het stille Delft was nu in rep en roer*. Al werden de gespatieerde bepalingen weggelaten, *die sommen, onze buurman* en *Delft* zouden even nauwkeurig aangewezen zijn.

Terwijl eene bepaling in het algemeen bijzonderheden van een ding of werking *vermeldt*, moet opgemerkt worden, dat er ook bepalingen zijn, die:

1°. alleen bijzonderheden *aanduiden*: *Hier is het boek. Zulke maatregelen. Dergelijke bepalingen. Hij woont hier. Dan komt hij. Daardoor kwam het. Daaronder gaf hij toe. Daartoe zal het leiden. Zoo deed hij. Hij is even schuldig*.

2°. naar bijzonderheden *vragen*: *Welke handschoenen kiest gij? Waar woont hij? Wanneer komt hij? Hoe vaart gij? Hoe veel kost dit boek?*

3°. alleen *onbepaaldheid* aanduiden: *Een koning. Zeker vorst. Te eeniger tijd. Hij houdt zich ergens verscholen. Als het ooit gebeurt. Zus of zoo handelen.*

37.

Het nut van een helder overzicht der bepalingen bestaat hierin, dat het een duidelijk inzicht geeft in de diensten der verschillende *woordsoorten*, der verschillende *naamvallen*, (in het bijzonder van de drie afhankelijke naamvallen), en der verschillende *voorzetsels*.

Om een dergelijk overzicht te verkrijgen is eene groepeerling der bepalingen noodig. In het algemeen is reeds als beginsel gesteld, dat de rangschikking der zinsdeelen in de eerste plaats door hun *dienst* en vervolgens door hun *vorm* bepaald wordt.

In het volgende zal alzoo de eerste onderscheiding der bepalingen geschieden *naar de functie*.

De zinsdeelen, welker behandeling voorafgegaan is, *gezegde*, *onderwerp* en *voorwerp*, doen in de zinnen twee zeer onderscheiden soorten van elementen aanwezig zijn, welke behoefte kunnen hebben aan nadere bepaling:

1°. *Werkingen* (waaronder ook begrepen: *toestanden* en *eigenschappen*), ook wel *niet-zelfstandigheden* te heeten;

2°. *Zelfstandigheden*, d.w.z. *wezens* of *dingen*, of als zoodanig voorgestelde werkingen of toestanden.

De verhouding dezer elementen is die van een *doen* tot een *ding*, van eene *voorstelling in beweging* tot eene *voorstelling in rust*. Dit onderscheid leidt tot zeer merkwaardige verschillen in de wijze, waarop deze elementen bepaald worden, en derhalve tot eene hoofdverdeeling der bepalingen in *twee* groepen:

1°. Bepalingen van werkingen, toestanden of eigenschappen, adverbiale of bijwoordelijke bepalingen.

2°. Bepalingen van zelfstandigheden, attributen, adnominale, attributieve of bijvoeglijke bepalingen.

Als derde groep moeten hiervan onderscheiden worden die bepalingen van zelfstandigheden, welke een deel uitmaken van het gezegde (praedicaat) en die, de voorstelling daarvan wij-

zigend, als een overgang tusschen 1°. en 2°. aangewezen worden met den naam van praedicatieve attributen of bepalingen van gesteldheid.

Ofschoon streng genomen de bijwoordelijke bepalingen zouden moeten voorgaan, worden de bijvoeglijke bepalingen als het eenvoudigst het eerst in bijzonderheden behandeld.

OPMERKINGEN. 1. Het is jammer, dat we voor de beide hoofdgroepen van bepalingen geen algemeen erkende namen bezitten, die in den trant van de termen *gezegde*, *onderwerp* en *voorwerp* althans eenigermate als benoeming der functie beschouwd konden worden. De namen *bijvoeglijke* en *bijwoordelijke bepaling* toch zijn ontleend aan de woordsoorten, *die het meest voor beide functiën gebruikelijk zijn*, wat allicht tot verwarring aanleiding geeft en uit het oog doet verliezen, *dat ook andere woordsoorten voor de eene en de andere functie in aanmerking komen*. In attributen heeft men zulk eene benaming, maar de tegenstelling, die ter aanwijzing van de bijwoordelijke bepalingen dienst zou kunnen doen, ontbreekt. In Duitschland gebruikt men bij het eerste taalonderwijs dikwijls de termen *Beifügung* en *Umstand*, terwijl in het laatste geval in de Fr. spraakkunst de term *circonstancier* gebezigd wordt. Wij kennen geene doelmatige vertaling dier termen, maar meenen toch, dat het geen kwaad kan, om ter verheldering van hetgeen met de termen *bijvoeglijke* en *bijwoordelijke bepalingen* bedoeld wordt, nu en dan van *bijvoegingen* en *omstandigheden* te spreken. Ook zou men af en toe de aequivalenten *zelfstandigheidsbepalers* en *toestandsbepalers* kunnen bezigen. Zijn na eenigen tijd de juiste begrippen bij de leerlingen aanwezig, dan kan het gebruik van de aanwijzingen *bijvoeglijke* en *bijwoordelijke bepaling* geen misverstand meer opleveren.

2. Bij de behandeling der bepalingen moet men er zich op voorbereid houden, dat de rubrieken, die men maakt, niet altijd scherp van elkander gescheiden zijn, maar soms ongemerkt ineenvloeien. Reeds de derde der hoofdgroepen, welke hierboven vastgesteld zijn, is daarvan een voorbeeld. In den regel kan men licht uitmaken, of men met eene bijvoeglijke of met eene bijwoordelijke bepaling te doen heeft. Toch zijn er ook gevallen, waarin dit niet zoo gemakkelijk is. Dit is wel te verklaren, als men bedenkt, hoe innig *gezegde* en *onderwerp* verbonden zijn; daardoor kan het niet anders, of het moet in sommige gevallen bezwaar opleveren, met beslistheid vast te stellen of eene bepaling de zelfstandigheid of de werking kenmerkt. Wie zal b.v. met zekerheid uitmaken, of in *Vroolijk kwam hij thuis* en *Vroolijk deed hij zijn plicht* het kenmerk *vroolijk* op het onderwerp of op de werking betrekking heeft.

Bij de behandeling der bepalingen van gesteldheid zal echter blijken, dat het letten op den vorm deze moeilijkheid uit den weg kan ruimen.

Bijvoeglijke bepalingen.

38.

De bijvoeglijke bepalingen zijn woorden of uitdrukkingen, die bijzonderheden van zelfstandigheden vermelden. In het algemeen komen deze bijzonderheden hierop neer, dat ze de qualiteit en de quantiteit der zelfstandigheden uitdrukken, maar ook relaties, b.v. de plaats of den tijd, waarin ze voorkomen, benevens de personen of dingen, waartoe ze in de eene of andere betrekking staan. De bijzonderheden, die men van een ding vermelden kan, zijn echter zoo talrijk en zoo uiteenlopend, dat ze onmogelijk naar hunne beteekenis in rubrieken zijn te brengen. Het best wordt een overzicht van die beteekenissen verkregen, door de vormen na te gaan, waarin de bijvoeglijke bepalingen voorkomen.

OPMERKING. In § 36, *Opm.* is reeds aangewezen, hoe de bepalingen classificeeren of individualiseeren. Vooral is dit met de bijvoeglijke bepalingen het geval; bij de behandeling der bijzonderheden zal dit nog meer uitkomen.

Ook is er te letten op de bepalingen, die niet als onderscheidingsmiddel dienen, maar eene aanvulling of uitbreiding inhouden.

39.

In de functie van bijvoeglijke bepaling komen een groot aantal woordsoorten voor:

- a. de lidwoorden: *Een man. De koning. De vorsten.*
- b. bijvoeglijke naamwoorden: *Deronde tafel. Rieten stoelen. Het dagelijksch brood. Utrechtsche theerandjes. De koninklijke stallen.*
- c. bijvoeglijke voornaamwoorden: *Mijn huis. Dit boek. Zulke menschen. Welke menschen. Zeker vorst.*
- d. telwoorden: *Drie boeken. Vele boeken. Het derde boek. Het zooveelste boek.*
- e. een naamwoordelijke vorm van het werkwoord (*deelwoorden en infinitief*): *Blaffende honden. Hangende tuinen. Geschilde aardappelen. De vertrokken stoomboot.*

De te ontvangen posten. De te maken sommen. De gelegenheid om te studeeren. De zucht om te behagen.

f. een zelfst. nwd. of voornwd. in den 2en nvl.: Vondels werken. De dichter dezer verzen. Willems boek. Eene bete broods. Eliza's vlucht. De verdrijving der Mooren. De plaats der samenkomst. De ure der verlossing. Het lelietje der dalen. De koopliden onzer dagen. De deugd der verdraagzaamheid. Het juk der zorgen. Het boek der boeken.

Mijns gelijke. Enkelen uwer. Het belang der zijnen. Diens broeder. Wiens hoed. Iemands verzoek, enz.

g. een zelfstandig nwd. of voornwd. met een voorzetsel: De werken van Vondel. De dichter van deze verzen. Een man van beteekenis.

Het bericht van de overwinning. Eene gift aan de armen. De twijfel aan zijne eerlijkheid.

Het haantje op den toren. De week na Paschen. Een ongeluk door eigen schuld. Een uitverkoop wegens sterfgeval. Eene verbinding door een tramdienst. Hulp in nood. Uw vertrek ondanks mijn verbod. Thee zonder suiker. Zijne slaafschheid tegenover zijne meerderen. Liefdadigheid naar vermogen.

De jongen naast mij. De zorg voor de zijnen, enz.

h. een zelfst. nwd. in den zelfden nvl. als het bepaalde woord (= bijstelling): Benjamin Franklin, de uitvinder van den bliksemafleider. De heer N., notaris te Amsterdam. Reinaert de Vos.¹⁾ De provincie Utrecht. Het bijwoord dikwijls. Een hoop werkvolk. Een aantal menschen. De wet-Mackay. De methode-Bouman. Jan van den Berg. Cornelis Tromp.

i. een bijwoord: De deur rechts. De stapel links. Het huis hiernaast. De kamer beneden. De jongens buiten. Den dag daarna. Eene maand vroeger. De kosten er van. De middelen er toe. De berichten dienaangaande. Mijn

1) Geen spatieëring; zie blz. 87, onder H 2°.

broer alleen kan dat niet betalen. De bloedverwanten samen onderhouden het gezin.

Zelfs de koning. De koningin vooral. Ook hij. Slechts uw broer. Uw broer alleen of Alleen uw broer. Niet hij.

OPMERKING. Uit het overzicht der bovenstaande vormen blijkt, dat deze in het algemeen tot drie groepen van woorden zijn te brengen:

1°. *Zelfstandige* woorden in den genitief, of voorafgegaan door een voorzetsel: die onder *f* en *g*;

2°. *Congruerende* woorden: die onder *a, b, c, d, e* (met uitzondering van de infinitieven) en *h*;

3°. *Onveranderlijke* woorden: de infinitieven onder *e* en de onder *i* bedoelde bijwoorden.

40.

Verschilpunten van beteekenis doen zich bij de behandeling der bijvoeglijke bepalingen niet voor. Eenig verschil van opvatting omtrent groep *h* komt ter sprake bij de vermelding van enkele bijzonderheden, waartoe de nadere beschouwing der verschillende groepen aanleiding geeft.

a. Het lidwoord is de eenvoudigste bijvoeglijke bepaling. Beide soorten van lidwdn. geven te kennen, dat men met eene begrensde eenheid te doen heeft, *de (het)* met eene bepaalde, *een* met eene onbepaalde eenheid. In het meervoud dient *de* alleen om bepaaldheid uit te drukken. - Uitvoeriger toelichting is te vinden in III, § 30 (met opm. 1) en § 31.

b. De bijvoeglijke naamwoorden drukken deels eigenschappen uit: *eene geurige sigaar, eene ijzeren brug*; deels betrekkingen, en wel van plaats: *de voorste man, een zijdelingsche aanval*; van tijd: *de tegenwoordige burgemeester, de aanstaande bruiloft*; van oorsprong: *Transvaalsche boeren, Vondeliaansche verzen*; of al zulke betrekkingen, die door een genitief of een zelfst. nwd. met een voorzetsel uitgedrukt kunnen worden: *vaderlandsche geschiedenis* (= gesch. des vaderlands), *aardrijkskundig leerboek* (= leerb. over de aardrijkskunde).

Op deze wijze dienen de bijv. nwdn. hoofdzakelijk om de zelfstandigheden te *classificeeren* en daardoor te onderscheiden. - Zie verder III, § 39.

Er zijn enkele gevallen, waarin het bijv. nwd. niet als onderscheidingsmiddel dient. Zoo bv. als versiering (*epitheton ornans*): *de onverbiddelijke dood, de snelvoetige Achilles*, enz.; of om eene tegenstelling te doen uitkomen: *het nette Delft en het beroekte Schiedam*. Ook wel als gemoeds-attriboot: *die arme vrouw, de drommelsche jongen*. Eindelijk kan in zulk een aanvullend bijv. nwd. eene oorzaak of reden opgesloten liggen: *De hongerige knaap keek begeerig naar de welvoorzienne tafel*. (Vgl. III, § 38.)

Vaak dient een bijv. nwd. om aan eene zelfstandigheid eene eigenschap toe te voegen, die er slechts op indirecte wijze mede in betrekking staat: *gezonde kost, een benauwd vertrek*, enz.

Zie over dit metonymisch gebruik der adjectieven: III, §41.

OPMERKING. Om bij het hardop lezen steeds de juiste toonverhouding te kunnen geven aan het bijv. nwd. en het zelfst. nwd., waarbij het behoort, moet er op gelet worden, of het bijv. nwd. ter *beperking* dan wel ter *uitbreiding* dient. Wie deze onderscheiding vlug west te maken, heeft ook geen moeite met de toepassing van den in het Fransch geldenden regel, dat adjectieven, die niet als onderscheidingsmiddelen gebezigd worden, in het algemeen vóór de zelfst. nwdn. worden geplaatst, daar er geen aanleiding bestaat om ze door een bijzonderen klemtoon te doen uitkomen: *Mon cher ami, une étroite chaumière, le cruel Néron, l'aimable curé, l'intrépide soldat*, etc.

c. Van de bijvoeglijke voornaamwoorden ¹⁾ dienen de *bezittelijke* en *aanwijzende* voornamelijk om te individualiseeren, door het aangeven van de betrekking der bepaalde zelfstandigheid tot den spraakkunstigen persoon: *mijn boek, dit boek*. Eene dergelijke aanwijzing, als van de aanw. voornaamwoorden uitgaat, geschiedt ook door het bijvoeglijke betrekkelijke voornaamwoord *welke*. Dit komt uit, als men nagaat, hoe een zin als: *Wij bezochten het Blindeninstituut, welke inrichting een bezoek overwaard is*, ontstaan is uit twee zinnen: *Wij bezochten het Blindeninstituut; die inrichting is een bezoek over-*

1) Zie ook III, §§ 49, 52, 55, 58, 60 en 64.

waard. Dezelfde aanwijzing, welke in het vnd. *die* gelegen is, geschiedt in het eerste geval door *welke*, door welk woord echter tegelijkertijd eene verbinding der twee zinnen plaats heeft. - Verder worden er door de *bepalingaankondigende* voornaamwoorden kenmerken of bijzonderheden a a n g e d u i d , hetzij om te classificeeren: *zulk een boek*, hetzij om te individualiseeren: *hetzelfde boek*. - Met de bijv. *vragende* voornaamwoorden wordt naar bijzonderheden gevraagd: *welk boek, wat voor een boek?* - Door de *onbepaalde* bijvoeglijke voornaamwoorden, - waarvan er maar weinig zijn: *zekeer, eenig, de een of ander, deze en gene, de eerste de beste*, - worden de bijzonderheden als onverschillig of onbekend ter zijde gelaten.

d. De *telwoorden* bepalen de zelfstandigheden, door de hoeveelheid er van of hunne rangorde bepaald of onbepaald te vermelden.

Sommige telwoorden waren oorspronkelijk zelfstandige woorden, waarbij de naam der zelfstandigheden in een partitieven genitief als bepaling voorkwam. Bv. Reinaert: *'Ic hadde jongher sonen achte ende jongher dochteren sevene.'* Thans worden de telwoorden steeds als attributen opgevat, zoo zelfs dat o.a. telkens de schrijffout *honderde, duizende menschen*, in boeken en dagbladen voorkomt. - Zie verder III, § 69 en volgende.

e. De *deelwoorden* en *infinities* komen in deze gevallen het meest met de bijv. *nwdn.* overeen.

De *onvoltooide* deelwoorden zijn altijd bepalingen van de zelfstandigheden, welke als de onderwerpen kunnen beschouwd worden van de werkingen of toestanden, welke zij uitdrukken: *Vallende sterren, Hangende tuinen*.

De *voltooide* deelwoorden kunnen slechts gedeeltelijk als bijvoeglijke bepalingen voorkomen.

Die der overgankelijke werkwoorden kunnen alleen als attributen gebezigd worden ten aanzien van hunne lijdende voorwerpen: *De geschildde appel. De gemakte kosten*¹⁾.

1) Het toenemend voorkomen van spelfouten als: *het vergulde horloge, het verwachte resultaat* in de geschriften van den dag schijnt het zeer noodzakelijk te maken, dat er bij het onderwijs de nadruk op gelegd worde, hoe zulke deelwoorden, als bijvoeglijke bepalingen voorkomende, geheel op de wijze der adjectieven verlengd worden, en er alzoo alleen verdubbeling van den slotmedeklinker mag plaats hebben, als dit noodzakelijk is, om een onvolkomen klinker onvolkomen te laten.

De voltooide deelwoorden van onovergankelijke werkwoorden kunnen alleen als bijvoeglijke bepalingen van de onderwerpen dezer werkwoorden dienst doen, wanneer deze werkwoorden met *zijn*, niet wanneer zij met *hebben* vervoegd worden: *Een gevallen appel, een vertrokken stoomboot, de vermeerderde uitgaven, de toegenomen drukte, de ingeslopen drukfouten*. Deelwoorden als *geblaft, geslapen, gewandeld* kunnen niet als bijv. bepalingen dienen. Ook niet die van wederkeerende werkwoorden. ¹⁾ (Vgl. III, § 99, opm. 1.)

Aangaande den bepalenden infinitief is op te merken, dat hij, als hij op het zelfst. nwd. volgt, door het voorzetsel *om* voorafgegaan wordt; niet als hij er vóór staat. - Zie ook III, § 95, opm. 6.

f. De voorbeelden uit *f*, *g* en *h* bewijzen, dat een zelfstandig naamwoord op drie manieren als bijv. bepaling kan gebruikt worden: 1°. kan de betrekking uitgedrukt worden door een genitief, 2°. door een voorzetsel; 3°. kan het zelfstandig naamwoord eenvoudig naast het bepaalde zelfst. nwd. gezet worden, hetzij er vóór, hetzij er achter, waarmede het dan in naamval congrueert. In de voorbeelden: *Bouman's methode, de methode van Bouman, de methode-Bouman*, zijn alle drie de gevallen vereenigd. ²⁾

Bijzonder rijk zijn de beteekenissen van den bijvoeglijken genitief. Vandaar dat men in de spraakkunsten

1) De volgende voorbeelden, ontleend aan Heeris' *Cacographie*, zijn zonden tegen dezen regel:

I 97, *de zoo schitterend uitgeblonken dapperheid der Fransche soldaten*. 106, *de ontkomen kolken*. 178, *de haren te berge gerezene voogd*. 195, *het langsgesleurde spoor*.

Ook de vaak voorkomende uitdrukking *de voorgenomen reis* is incorrect.

2) Zie ook III, § 16, opm. 3, al. 2.

gewoonlijk eene verdeeling dier beteekenissen in eenige rubrieken aantreft. Deze onderscheiding heeft voor de opscherping van het oordeel haar nut, doch er is bij in het oog te houden, dat hier alweder geen scherpe afbakening mogelijk is. Uit het volgende overzicht dezer beteekenissen zal blijken, dat de genitief in het algemeen nu eens aan *vereeniging, toebehooren, bezit* of *verwantschap* tusschen twee zelfstandigheden doet denken, dan weer aan *scheiding, afzondering, oorsprong* of *afkomst*.

Een bijvoeglijke genitief kan de volgende beteekenissen hebben:

1°. Hij noemt den oorsprong of den voortbrenger der bepaalde zelfstandigheid: *Beethovens symphonieën. Bilderdijks verzen. De schatten onzer tinmijnen.*

2°. Hij noemt het afkomstige of het voortgebrachte van de bepaalde zelfstandigheid: *De ontwerper der wet. De schrijver der brochure. De componist der cantate. De moeder Ismaëls.*

3°. Hij noemt als bezitter een persoon: *Willems ouders. De bezittingen zijner moeder*, of ook wel eene zaak: *Het hoofd der school* (de school heeft een hoofd). *De directeur der fabriek. De eigenaar of de huurder der villa. De chef der onderneming.*

4°. Hij noemt het geheel, - d.w.z. eene stof, eene verzameling, eene eigenschap, een meervoud of eene werking, - waarvan een deel wordt aangewezen (*partitieve genitief*): *Eene betebroods. Eene menigte volks. Iets fraais. Een mijner vrienden. Sommigen onzer. Een oogenblik nadenkens.*

5°. Hij noemt het onderwerp van een werking of toestand: *De opstand der negers. De beweging der troepen. Maurits' overwinning. Willems beterschap.* (W. wordt beter). *De strengheid des rechters* (De rechter is streng); - of ook het voorwerp: *De verdediging der stad. De delging der schuld.*

6°. Hij noemt kenmerken van plaatsen of tijden: *De plaats zijner bestemming. Het land zijner geboorte. De stad zijner inwoning. Het tooneel der misdaad. Het oord zijner ballingschap. - Het oogenblik der ontmoeting. Het uur der wrake. De dag des oordeels. De week der gebeden. Het jaar zijner geboorte. De tijd der samenkomst. De eeuw onzer glorie.*

7°. Hij geeft de plaats of den tijd van een ding aan: *Het lelietje der dalen. De eikonzer bosschen. De stad der Zeven Heuvelen. De koopliedier dagen. De schrijvers der 18^e eeuw. De woelingen onzes tijds.*

8°. Hij maakt een algemeen tot een bijzonder begrip: *De*

deugd der verdraagzaamheid. De wet der vergelding. De straf des doods. De regel der uitspraak.

9°. Hij geeft aan een woord eene figurlijke beteekenis: *De lente des levens. De huisgenoot des geloofs. Het zaad des oproers. De band des belangs. De fakkel der tweedracht. De vonk der verdeeldheid. De mist des twijfels. De wolken onzer bezorgdheid. De donder der toejuichingen.*

10°. Hij noemt personen of zaken, waarvan de bepaalde zelfstandigheid zich bij u i t n e m e n d h e i d onderscheidt. Men kan dezen genitief, omdat hij een hebraïsme is en door de taal des bijbels in de onze drong, den *Hebreeuwschen* of *Bijbelschen*, of naar zijne beteekenis den *superlatieven genitief* noemen. Hij komt slechts voor in een beperkt aantal uitdrukkingen: *De Heer der Heeren. Het boek der boeken. IJdelheid der ijdelheden. De dag der dagen.* Vondel gebruikte den vorm met zekere voorliefde: *Noach, aller treurspelen treurspel. Aller sceptren scepter. O schijf der schijven* (voor de zon). - Van Java zegt Potgieter: *Wees geprezen, eiland der eilanden, dat rijken beschaamt!* en New-York spreekt hij toe als *Stad der Steden.* - De deftige vorm leent zich begrijpelijkerwijze ook tot schertsend gebruik: *O, uil der uilen!*

g. Onder de bijvoeglijke *voorzetselbepalingen* komen er allereerst voor, die omschrijvingen zijn van een 2^{en} nvl. Daarbij sluiten zich ook gevallen aan, die niet door een genitief weer te geven zijn: *Een woord van verzoening. Een paling van een pond*, enz. Eigenaardig zijn voorbeelden als: *Een schat van een kind. Een reus van een kerel. Een dot van een hoedje. Scheepstouwen van zenuwen. Kalfsbiefstukken van handen en wolbalen van beenen* (van Deysse), in welke verbindingen het grammatisch bepaalde woord eigenlijk het bepalende is.

Verder zijn het lijdende, meewerkende en oorzakelijke voorwerpen, die bijv. bepalingen worden, als het werkwoord het karakter van een zelfst. nwd. krijgt: *De schildering der ellende. Gehoorzaamheid aan de wet. Een beroep op de wet.*

En eindelijk zijn het bijwoordelijke bepalingen, die een bijvoeglijk karakter krijgen, doordat ze, in plaats van met een gezegde, met een substantief verbonden zijn: *De telegraafpalen langs den spoorweg*, enz. (Vgl. III, § 117.)

h. Aan den term *bijstelling* of *appositie* moet eene wat ruimere beteekenis toegekend worden, dan dat dit zinsdeel alleen eene

andere benaming voor de bepaalde zelfstandigheid zijn zou. Eene bijstelling is - en de naam drukt dit vrij goed uit - een zelfstandig naamwoord, dat onmiddellijk, d.i. *zonder voorzetsel* of *zonder genitiefteeken* naast het bepaalde woord als bepaling wordt geplaatst. Is zulk eene bijstelling een eigennaam, dan is er eigenlijk geen sprake van een naamval: *De wet-Van Houten*. *Het dagblad De Standard*. Is zij een soortnaam, voorafgegaan door een lidwoord of bijv. voornaamwoord, dan wordt het bijeenbehooren der beide elementen door congruentie van naamval uitgedrukt.

Het spreekt vanzelf, dat twee aldus vereenigde zinsdeelen zeer licht van functie verwisselen kunnen. Om dit goed in te zien, is het noodig zich de voornaamste gevallen voor te stellen, waarin *het bepaalde* en *de bepaling* op de hier bedoelde wijze verbonden zijn.

1°. Aan den naam van eene zelfstandigheid kan door bijstelling eene secundaire mededeeling verbonden worden: *Benjamin Franklin, de zoon eens armen zeepzieders*. *Willem van Oranje, de vader des vaderlands*. *De heer N., notaris te Amsterdam*. Het is duidelijk, dat het tweede element in deze gevallen de bepaling of bijstelling is. De eigennamen gaan vooraf en met de soortnamen wordt er iets bijzonders van gezegd. Echter kan het ook omgekeerd zijn: *De notaris van ons dorp, de heer N., heeft* enz. Hier wordt de soortnaam bepaald door den eigennaam.

2°. Bijstelling heeft ook plaats, als *soortnaam* en *eigennaam* verbonden worden als middel om eene zelfstandigheid te onderscheiden van andere. Hier kan zich vooreerst het geval voordoen, dat de eigennaam bepaling van den soortnaam is. *In welke provincie zijt gij geboren? In de provincie Gelderland*. *Welke bijwoorden hebben onregelmatige trappen van vergelijking? De bijwoorden dikwijls, gaarne, enz.* Omgekeerd kan zonder verandering der volgorde de soortnaam bepaling van den eigennaam zijn: *Hoeveel inwoners heeft Utrecht? Welk Utrecht bedoelt ge? De stad Utrecht*. *Welk glanzen schrijft men met eene z? Het werkwoord glanzen*. - Eindelijk is de verbinding somtijds zoo innig, dat *het bepaalde* en *de bepaling* niet meer van elkander te onderscheiden zijn: *Reinaert de Vos*. *Jan de Rijmer*. *Burgemeester den Tex*. *Oom Jan*.

3°. Door bijstelling wordt ook een hoeveelheids- of verzamelwoord verbonden met een zelfstandig naamwoord, dat eene stof, eene verzameling of een meervoud noemt: *Een glas wijn*. *Een hoop werkvolk*. *Een aantal menschen*. Is het de bedoeling, *de hoeveelheid* te doen uit-

komen, dan is het hoeveelheidswoord als bepaling te beschouwen: *De zieke mag een glas wijn per dag hebben, meer niet. Een aantal kinderen zijn afwezig door ziekte.* Het kan echter ook voorkomen, dat het volgende woord als bepaling moet worden aangemerkt: *Drink liever een glas water. Het aantal jongens in die klasse is veel groter dan het aantal meisjes.*

4°. Als bijstellingen zijn ook te beschouwen de met een koppelteken aan een voorafgaand substantief verbonden toevoegingen in uitdrukkingen als: *Het amendement-Hartogh. De wet-Mackay. De Secretaris-Penningmeester. Een luitenant-kwartiermeester. De schoolbank-Kunze. De methode-Bouman.* Hier is van verwisseling geen sprake. Het laatste deel is steeds het bepalende element.

5°. Eindelijk worden ook nog de voornamen en familienamen door bijstelling vereenigd: *Jan van den Berg.* Regel is, dat de voornaam bepaling van den familienaam is: *Cornelis Tromp.* Het kan echter ook gebeuren, dat de familienaam als bepaling moet beschouwd worden: *Welke Jan? Jan vanden Berg.*

OPMERKING. De zwaarigheid, ontstaande uit de mogelijkheid van rolverwisseling bij de bijstellingen, is intusschen, met het oog op het praktische belang der onderscheiding voor het zuiver schrijven, minder groot, daar de door bijstelling verbonden woorden, als er van verbuiging sprake is, toch denzelfden naamval hebben, welke naamval altijd wel vast te stellen is, ook al verkeert men in twijfel, welk woord als *het bepaalde* en welk als *bepaling* moet aangemerkt worden. Zoo schrijft men: *Een glas roode wijn smaakt mij het best,* en *Ik drink het liefst een glas rooden wijn,* onverschillig of men *glas* dan wel *wijn* als bepaling beschouwt.

Wel van eenig belang is de juiste onderscheiding van het bepaalde en de bepaling, als een collectief + een zelfstandig naamwoord samen het onderwerp uitmaken, nl. met het oog op de keuze van den *getalvorm* van het werkwoord in het gezegde. Elk geval moet dan op zich zelf beoordeeld worden. (Vgl. de voorbeelden onder *h* 3°.)

i. Het gebruik van bijwoorden als *links, rechts, boven, daarna,* enz. is op dezelfde wijze te verklaren, als dat van de bepalingen in *Het haantje op den toren,* enz. De bijwoordelijke bepaling is eenvoudig als plaats- of tijdbepalend attribuut achter het zelfstandig naamwoord geplaatst. Aan een wegvallen van een werkwoord te denken geeft een onhistorische voorstelling van het ontstaan dezer bepalingen.

Eene tweede groep bijwoorden, die eene bepalende functie bij een substantief kunnen verrichten en er vóór of achter kunnen staan, zijn de bijwoorden *niet, alleen, slechts, ook, vooral,*

bovenal, zelfs, enz. Behalve het modale *niet*, zijn de overige alle bijwoorden van omstandigheid, en ten aanzien van de substantieven, waarbij zij behooren, hebben zij ontkennende, versterkende of uitzonderende kracht.

Opgemerkt moet worden, dat deze woorden bij nagenoeg alle zinsdeelen dezen dienst kunnen verrichten: *Zelfs nu, Vooral na den middag, Ook 's avonds, Slechts twee, Niet heden*, enz. ¹⁾

Bijwoordelijke bepalingen.

41.

De bijwoordelijke bepalingen drukken bijzonderheden uit (omtrent het waar, het wanneer, het waardoor of waarom en het hoe of hoeveel) van een door een gezegde (of ook door eene bepaling) vermelde handeling, toestand of eigenschap. ²⁾

Evenmin als de *bijvoeglijke bepalingen* (bijvoegingen of attributen) steeds door bijvoeglijke woorden worden uitgedrukt, evenmin bestaat eene bijwoordelijke bepaling altijd uit een bijwoord. Het is daarom niet overbodig, nog eens uitdrukkelijk vast te stellen, wat onder dezen term verstaan moet worden.

De *bijwoordelijke (adverbiale) bepalingen* vormen in de eerste plaats eene tegenstelling met de *bijvoeglijke (adnominale) bepalingen*. Terwijl de laatste steeds bijzonderheden van *zelfstandigheden* vermelden, doen de eerste hetzelfde ten aanzien van *handelingen* en *toestanden* of *eigenschappen*, welke in zinnen kunnen voorkomen.

In de tweede plaats vormen de *bijwoordelijke bepalingen* eene tegenstelling met de *voorwerpen*. Zij komen met de laatste hierin overeen, dat zij steeds eene bijzonderheid van eene handeling of toestand vermelden. Het verschil bestaat daarin, dat

1) Vgl. III, § 109, 2° en 3°.

2) Toch moet niet uit het oog verloren worden, dat dergelijke bepalingen niet enkel het gezegde (of de bepaling) betreffen, maar de vereeniging van ding en doen (toestand of eigenschap). In *Hij komt spoedig* is *spoedig* niet eene bepaling van *komt*, maar van *hij komt* of *zijn komen*.

de *voorwerpen zelfstandigheden* vermelden, die actief of passief in handeling of toestand betrokken zijn en alzoo nauwe verwantschap met de onderwerpen vertoonen, terwijl de *bijwoordelijke bepalingen* omstandigheden mededeelen, waardoor de voorstelling van handeling of toestand nauwkeuriger en scherper wordt.

Deze omstandigheden zijn van zeer verscheiden aard. Een overzicht er van wordt het best verkregen, door ze in vier groote rubrieken te groepeeren. Er zijn nl. bij een werking of toestand de volgende bijzonderheden te onderscheiden:

1°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot eenig punt of deel der ruimte;

2°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot eenig punt of deel van den tijd;

3°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot andere, welke er als oorzaken of gevolgen mede in betrekking staan;

4°. bijzonderheden omtrent aard en omvang van werking of toestand, of hunne verhouding tot de werkelijkheid.

Bij de nadere beschouwing dezer bijzonderheden zal blijken, dat elke groep weer in onderafdeelingen te splitsen is, vooral wat de beide laatste afdeelingen betreft. Hieruit volgt, dat het eenig bezwaar oplevert, de rubrieken met een enkelen naam volkomen juist aan te wijzen. Het meest in overeenstemming met het bestaande gebruik geschiedt dit door de termen: bijwoordelijke bepalingen van *plaats*, van *tijd*, van *oorzaak* en *gevolg*, en van *hoedanigheid* en *hoegrootheid*, of ook wel: *locale*, *temporale*, *causale* en *qualitatieve* en *quantitatieve* bepalingen. De begrippen, welke aan deze termen gehecht moeten worden, kunnen echter eerst uit eene beschouwing van de onderdeelen, die in elke rubriek voorkomen, worden afgeleid.

Weer zal dan blijken, hoe eene bijwoordelijke bepaling vaak, al naar den aard der voorstelling, waarvan zij een deel uitmaakt, tot de eene of de andere categorie kan behooren.

42.

Wat den vorm der bijwoordelijke bepalingen betreft, is op te merken, dat als zoodanig de volgende woordsoorten gebruikelijk zijn:

1°. bijwoorden, somtijds voorafgegaan door een voorzetsel; *Daar staat uw broeder. Straks komt hij. Daardoor is hij zonder werk. IJverig doet hij zijn werk. Het heeft hem veel gekost. Hij komt stellig.*

2°. zelfstandige naamwoorden of voornw. (soms ook een bijwoord) met een voorzetsel: *Uw broeder staat bij het hek. Hij ging naar boven. Hij kwam na mij. Sinds gisteren is hij hier. Door dien brand zijn de arbeiders zonder werk. Met ijver legt hij zich daarop toe. Volgens de couranten komt de koning niet.*

3°. zelfstandige naamwoorden in den 4^{en} nvl.: *Hij liep den Nieuwendijk. Hij blijft den heelen dag. Hij stierf het kruisbeeld in de hand. Het boek kost eenen gulden.*

4°. zelfstandige naamwoorden in den 2^{en} nvl.: *Hij ging zijns weegs. Hij komt des morgens. Hij kwam ouder gewoonte te laat.*

5°. infinitieven met een voorzetsel: *Alvorens binnen te gaan, klopte hij. Na geklopt te hebben ging hij binnen. Wij eten om (ten einde) te leven. Gij zult winnen, door (met) toe te geven. Hij ging heen, zonder te groeten. Hij gaf toe, in plaats van vol te houden.*

OPMERKING. Het is duidelijk, dat de beide eerste rubrieken de belangrijkste zijn, en van de onder 3°, 4° en 5° vermelde gevallen veel minder voorbeelden aangetroffen worden. Bijwoordelijke genitieven vooral zijn zeer zeldzaam. De meeste zijn dan ook reeds bijwoorden geworden: *goedsmoeds, geenszins, goedschiks* ¹⁾, *halfstok(s), langzamerhand*, enz. (Vgl. III, § 16, opm. 3, al. 3).

1) In woorden als *rechtstreeks, goedschiks, halfstok*, enz. wordt de genitief zoo weinig meer gevoeld, dat in de beide eerste het adjectief, en in het laatste voorbeeld ook het substantief de genitief-s verloren heeft.

Bijw. bepalingen van plaats.

43.

Onder dezen naam worden samengevat de verschillende bijzonderheden, die omtrent de verhouding van een werking of toestand tot eenig punt of deel der ruimte kunnen vermeld worden. Men kan zich geen toestand of werking denken *buiten* de ruimte; maar de voorstelling wordt onmiddellijk scherper en juist, indien aangegeven wordt, in welke betrekking de t. of w. tot een deel dier ruimte moet gedacht worden.

Deze bijzonderheden komen neer op het volgende. Medegedeeld of gevraagd kan worden:

1°. op welke plaats eene werking geschiedt: *Hij woont hier. Waar woont hij? Er is niets nieuws onder de zon.*

2°. in welke richting, hetzij *naar*, hetzij *van* een punt der ruimte, de werking plaats heeft: *Hij komt herwaarts. Hij ging derwaarts. Vanwaar kwam hij? Werwaarts begaf hij zich? Hij liep naar de haven.*

3°. welk deel der ruimte bij de werking doorloopen wordt: *Hij loopt liever het Rokin dan de Kalverstraat. De bal rolde de baan over. De slag werd mijlen ver gehoord. Welken weg ging hij? Hoe ver bracht hij u?*

Men is niet gewoon, deze soorten van plaatsbepalingen door afzonderlijke termen aan te duiden. Voldoende is het, dat ingezien worde, hoe de bijw. bepalingen van plaats antwoorden op de vragen: *waar; vanwaar* of *waarheen, welken weg* of *hoever*.

44.

Als bijw. bepalingen van plaats komen voor:

1°. een groot aantal bijwoorden: *hier, daar, waar, ergens, nergens, elders, ginds, rond, rondom* (in het rond), *overal, alom, allerwegen, halverwege, onderweg, aan, achter, voor, na, achteraan, vooraan, beneden, boven, binnen, buiten, bezijden, bij, door, om, in, uit, langs, mede, tegen, hiernaast, daarnaast, links, rechts, op, neer, onder, over, dicht, dichtbij, ver, veraf, heinde en ver, wijd en zijd; - hiervandaan, daarvandaan, waarvandaan, hierheen, daarheen, waarheen, herwaarts, derwaarts, wer-*

waarts, hemelwaarts, bergop, stroomaf, links af, rechtsom, af, toe, heen, weg, voort, achteruit, vooruit, enz.

2°. voorzetselbepalingen, ingeleid door de voorzetsels: *aan, achter, beneden, bezijden, binnen, boven, buiten, bij, door, in, langs, naar, naast, om, om-en-bij, omstreeks, omtrent, onder, op, over, rondom, te, tegenover, te midden van, tot, tusschen, uit, van, voor, enz.*

3°. zelfstandige naamwoorden in den 4^{en} nvl.: *Hij ging de deur uit, den tuin in, den berg op, de brug over, enz. De koetsier reed den straatweg. Wij wandelden het voetpad. Hij vergezelde mij een eind.*

4°. een enkel zelfst. n w d. in den 2^{en} nvl.: *Hij ging zijns weegs.*¹⁾

OPMERKINGEN. 1. Bij een overzicht der onder 1°. vermelde bijwoorden blijkt, dat vele daarvan meestal eene plaats aanwijzen, in betrekking of tot den spreker: *Ik zat hier en hij zat daar*, of tot het onderwerp van den zin: *Hij hoorde beneden eenig geraas*. Ook hebben de bijwoorden van plaats dikwijls betrekking op eene te voren genoemde localiteit: *Hij woonde toen te Amsterdam. Hier deed hij een tijdlang goede zaken, maar ten slotte liep het hem tegen en moest hij elders zijn fortuin zoeken*. Verder komt het eveneens voor, dat de plaats, ten opzichte waarvan eene aanwijzing geschiedt, niet eens genoemd of aangeduid behoeft te worden. In eene woning bv. drukken *voor* en *achter* betrekkingen tot *de straat* uit; in eene klasse beteekenen *vooraan* en *achteraan* betrekkingen tot *den werkmuur*. Eindelijk is in sommige bijwoorden als *bergop, stroomaf* het uitgangspunt der plaatsaanwijzing zelf opgenomen.

2. Uit de voorbeelden blijkt, dat ook de naam eener zelfstandigheid, al of niet voorafgegaan door een voorzetsel, als plaatsbepaling kan voorkomen. Het substantief wijst dan eveneens een punt of een deel der ruimte aan, waartoe de in het gezegde vermelde werking of toestand in betrekking staat. Meestal zijn dit namen van plaatsen: *heelal, aarde, hemel, hel*, de namen van *werelddeelen, landen, meridianen, breedtecirkels, gewesten, steden, dorpen, straten, pleinen, gebouwen, woningen, vertrekken*, en welke namen men meer voor deelen of punten der ruimte hebben mag. Maar zeer dikwijls wordt zulk een deel der ruimte ook aangewezen door het noemen van personen of zaken, die de bedoelde ruimte innemen of aanbieden: *naast uw broer, achter den koning, in den inktkoker, enz.*

1) Vgl. *Ic ghinc miere strate*.

Het verschil tusschen deze betrekking en die tusschen een voorwerp en het onderwerp is duidelijk. Niet de plaatsaanwijzende zelfstandigheid is in de werking of den toestand betrokken, maar de door haar ingenomen of aangeboden ruimte. *Hij staat naast uw broer*, of *Hij zwemt over de rivier* zijn alzoo eigenlijk korte uitdrukkingen met de beteekenis: *Hij staat op eene plaats, gelegen naast de plaats, ingenomen door uw broer*, of *Hij zwemt over eene ruimte, gevormd door de rivier*.

In § 23 en § 33 is echter aangewezen, hoe licht eene plaatsbepaling in de categorie der voorwerpen dringt. De ruimtebetrekking wordt dan werkingsbetrekking. Met een zin als: *Hij staat op netheid* of *Hij hangt aan zijne familie* is eene omschrijving als de bovenstaande dan ook niet meer mogelijk.

45.

De volgende b i j z o n d e r h e d e n omtrent de plaatsbepalingen verdienen de aandacht:

a. Het komt voor, dat eene richtingsbepaling verdubbeld wordt, door er een bijwoord achter te voegen: *Van de grenzen af tot Arnhem t o e . Van het Noorden u i t . Door de kleeren h e e n . Op het ziekbed n e e r . Op het huis a a n . Met den stroom m e d e , enz.*

Eveneens wordt een accusatief van plaats door een bijwoord gevolgd, om de ontoereikendheid der plaatsbepaling aan te vullen: *Den berg o p of a f . De straat d o o r . Het plein o v e r .* Het bijwoord wordt dan meest als een deel van het werkwoord beschouwd en duidt gewoonlijk met het naamwoord samen de richting of de grens eener beweging aan.

Staat het bijwoord voor het naamwoord, dan wordt het als voorzetsel beschouwd en geeft dan gemeenlijk eene plaatsbepaling, antwoordende op de vraag *waar*. Eene onnauwkeurigheid om den wille van het metrum is alzoo b.v. te zien in de volgende regels uit Bogaers' *Tocht naar Gibraltar*:

En vroolijk hupt de kielenrij
De groene waterheuv'len over,

in plaats van *over de groene waterheuvelen*.

b. In enkele gevallen geschiedt de plaatsaanwijzing door twee voorzetsels: *Van achter den ploeg . Tot bij de brug*. Het

tweede voorzetsel wijst dan met het volgende substantief eene plaats aan, terwijl het eerste voorzetsel eene richting van of naar die plaats uitdrukt. Eene uitdrukking als: *Van uit het kreupelbosch*, is niet te verdedigen, daar hier beide voorzetsels eene richting aangeven.

c. Bij enkele gezegden is de vermelding der plaatsbepaling even noodzakelijk als de vermelding van een voorwerp, b.v. bij *zich bevinden* en *zich begeven*. Er is echter geen reden voor, dergelijke plaatsbepalingen van de overige te gaan onderscheiden, doch het is goed op het geval te wijzen, dat de noodzakelijkheid niet uitsluitend een kenmerk der voorwerpen is.

d. Plaatsbepalingen kunnen van karakter veranderen. B.v. in: *Ik hoop op uwe bruiloft te dansen*, *Hij heeft den heelen weg over loopen mopperen* wordt de plaatsaanwijzing *tijdsbepaling*. Ook komt het voor, dat zij in de rubriek der *bepalingen van hoedanigheid* overgaan, b.v.: *Hij danst op de koord*. *Zij zingt in de opera*. *Op de lei en uit het hoofd rekenen*. En evenzoo kunnen plaatsbepalingen eene *voorwaarde* gaan uitdrukken: *Op dat balkon zoude geden stoet goed kunnen overzien*. *Olie drijft op water en zinkt in in wijngeest*, enz.

Bijw. bepalingen van tijd.

46.

De verhouding eener werking tot den tijd wordt in zinnen allereerst door de tijdvormen van het werkwoord aangegeven. Dit is eene tijdsaanwijzing, waarbij het oogenblik, waarop de zin wordt gebruikt, het uitgangspunt is. Het doen of de toestand wordt dan in betrekking gebracht òf tot dat tijdpunt (het *tegenwoordige* tijdstip), òf tot een, dat voorafging (een *verleden* tijdstip). En verder wordt zij voorgesteld als *gelijktijdig* aan een dier punten, of aan een dier beide *toekomstig*.

Eene nauwkeuriger tijdsaanwijzing geschiedt door *bijwoordelijke bepalingen van tijd*. Deze wijzen dan meer of min-

der nauwkeurig een punt in den tijd of een deel van den tijd aan, waartoe de werking in betrekking gedacht wordt:

Op die wijze kan medegedeeld of gevraagd worden:

1°. op welken tijd eene werking geschiedt (*wanneer?*): *Hij komt nu of zal dan komen. Hij kwam toen of zou toen komen. Wanneer komt hij? Hij werkt 's nachts en slaapt over dag. Hij vertrok den volgenden dag.*

2°. het begin- of eindpunt der werking in den tijd (*sinds wanneer of tot wanneer?*): *Sedert eergisteren. Van Paschen af. Tot morgen. Tot den 1^{en} December.*

3°. den duur der werking (*hoe lang?*) *Den heelen dag. Uren lang. Gedurende den oorlog.*

4°. de meerdere of mindere herhaling der werking (*hoe dikwijls?*): *Vaak. Telkens. Elken dag. Eene enkele maal.*

47.

Als bijw. bepalingen van tijd komen voor:

1°. een groot aantal bijwoorden: *nu, dan, toen, wanneer, heden, vandaag, thans, tegenwoordig, tevens, onderwijl, middelerwijl, gelijktijdig, vroeg, laat, tijdig, bijtijds, tijdelijk, voorloopig, voorshands, vroeger, voorheen, destijds, indertijd, weleer, onlangs, laatst, gisteren, eergisteren, kortgeleden, kortelings, daareven, zoeven, net, juist, pas, aanstonds, dadelijk, oogenblikkelijk, terstond, van stonden aan, straks, temet, morgen, overmorgen binnenkort, mettertijd, hierna, voortaan, eerlang, later, eens, hiernamaals, ooit, nooit, immer, nimmer; sedert, sinds, af, toe; lang, kort, steeds, gewoonlijk, doorgaans, somtijds, zelden, andermaal, nogmaals, opnieuw, weer, twee-, drie-, menigmaal, dikwijls, nu, en dan, herhaaldelijk, vaak, telkens, telkenmale, nu eens-dan weer, dagelijks, jaarlijks, jaarin-jaaruit, jarenlang, dag aan dag enz. Verder zijn onder deze rubriek nog te brengen de rangschikkende voegwoordelijke bijwoorden, als: *ten eerste, vooreerst, vervolgens, wijders, voorts, eindelijk, ten laatste, ten slotte, enz.**

2°. voorzetselbepalingen, ingeleid door de voorzetsels: *aan* (den avond van zijn leven), *bij* (die gelegenheid), *binnen* (het jaar), *buiten* (de vakantie), *door* (de week), *gedurende, staande* (de vergadering), *hangende* (het proces), *in, met*

(Paschen), *na, om* (één uur), *omstreeks, onder* (de preek), *op, over, sedert, sinds, te, tegen, tot, tusschen, tijdens, van.... af, vóór, voor* (een jaar), enz.

3°. zelfstandige naamwoorden in den 4^{en} nvl.: *den geheelen dag, den vorigen dag, den 1^{en} Mei, aanstaanden Zondag*, enz.

4°. enkele zelfst. nwdn. in den 2^{en} nvl.: *'s morgens, 's voormiddags, dezer dagen, 's Zondags*, enz.

5°. infinitieven, voorafgegaan door de voorzetsels *alvorens te* en *na te*: *Hij denkt na, alvorens te antwoorden. Na driemaal gewaarschuwd te hebben, kommandeerde hij vuur.*

OPMERKINGEN. 1. Bij het overzicht der onder 1°. vermelde bijwoorden blijkt, dat de meeste een tijdpoint aanwijzen, van het tegenwoordige oogenblik (nl. *dat des sprekers*) af gerekend; de voorbeelden daarvan zijn voor het grijpen. Ook komt het voor, dat gebeurtenissen of toestanden, waarvan vooraf sprake geweest is, als uitgangspunt worden genomen: *De ziekte naderde; we ldra vertoonden zich de eerste gevallen;* of dat, gelijk in: *Hij kwam laat of vroeg*, dat uitgangspunt - hier het begin eener bijeenkomst - als bekend genoeg, in het geheel niet vermeld wordt.

Uit deze en dergelijke opmerkingen, welke niet nader behoeven aangewezen te worden, blijkt de nauwe verwantschap tusschen de plaats- en de tijdsaanwijzingen.

¹⁾ Duidelijker nog wordt dit bij de beschouwing der onder 2°. vermelde voorzetsels, waarvan de meeste doen zien, hoe deze aanwijzers van betrekkingen in de ruimte ook doelmatig zijn gebleken voor het aangeven van betrekkingen in den tijd.

2. Onder 2°. en 3°. zijn het weder namen van zelfstandigheden, die als tijdsaanwijzingen dienen. Vooreerst komen als zoodanig voor: *eeuwen, jaren, maanden* en verdere deelen van den tijd, en voorts de geregeld wederkeerende verschijningen in de natuur: *zomer, winter, morgen, avond*; of in het kerkelijke en maatschappelijke leven: *Paschen, Pinksteren, Kermis, Nieuwjaar*, enz.

Verder zijn het meest gesubstantiveerde werkingen, ten opzichte waarvan de tijd wordt aangegeven: *gedurende den oorlog, onder het gebed, met het aanbreken van den dag, sinds uw vertrek*, enz. Dit is

- 1) Het *wanneer* stemt overeen met het *waar*, het *sinds* of *tot wanneer* met het *vanwaar* of *waarheen*, het *hoe lang* met het *hoe ver*. Het *hoe dikwijls* (de *frequentie*) is iets, dat alleen aan den tijd eigen is.

zeer natuurlijk. Gelijk onze geest zich eene voorstelling maakt van de ruimte, door te denken aan de dingen, die er plaats in kunnen vinden, krijgt hij een begrip van den tijd - 'het eeuwig wordende en eeuwig vergaande' - door de gebeurtenissen, die er in voorvallen. En wanneer, met de voorzetsels *voor* en *na* verbonden, ook een persoons- of zaaknaam als tijdsbepaling kan voorkomen: *Egmond beklom vóór Hoorne het schavot. De prenten worden verkocht na de boeken*, dan blijkt het, dat wederom niet de *zelfstandigheid*, maar de daarvan uitgaande *werking* den tijd aangeeft. Immers de beide bepalingen in de laatste voorbeelden zijn korte zegswijzen met de beteekenis: *voor het beklimmen van het schavot door Hoorne* en *na het verkoopen der boeken*.

Ook deze opmerkingen kunnen, evenals de in § 44 OPM. 2 gemaakte, dienen, om het onderscheid tusschen een voorwerp en eene bijw. bepaling te doen uitkomen.

3. Opmerkelijk is het, dat de voorzetsels *alvorens (te)* en *na (te)* (vgl. 5°.) eveneens de eenige zijn, waarachter een infinitief als tijds-aanwijzing kan volgen. Achter *na* moet het uit den aard der zaak steeds een voltooide vorm van den infinitief zijn. Achter andere voorzetsels kan alleen een werkingsnaam en niet de infinitief gebezigd worden: *onder het bidden, bij het spelen, sinds zijn vertrek*, enz.

48.

De volgende b i j z o n d e r h e d e n omtrent de tijdsbepalingen verdienen de aandacht.

a. Ook de tijdsbepalingen worden in een paar gevallen verdubbeld, door er een bijwoord achter te laten volgen: *Het geheele jaar door. Van den 1^{en} Jan. af tot den 30^{en} April toe*.¹⁾ Evenzoo kan een dubbel voorzetsel voorkomen in uitdrukkingen als: *Van bij tweeën tot over vieren*.

b. Zie over het verschil tusschen *destijds* en *indertijd*: III, § 105, Opm. 2.

Bij het gebruik der bijwoorden *gisteren, eergisteren, gisteravond, heden, vandaag, vanmorgen, vanavond, morgen, morgenochtend, overmorgen*, enz. wordt herhaaldelijk uit het oog verloren, dat deze woorden altijd een tijdpoint aanwijzen, afgerekend van het oogenblik des sprekers. Zij kunnen dientengevolge niet gebruikt worden ten aanzien van een tijdpoint uit het verledene, tenzij het verledene als tegenwoordig gedacht wordt. Uit de volgende voorbeelden blijkt, hoe de fout te vermijden is.

1) Gewaarschuwd moet worden tegen het misbruik: *Van af den zooveelsten*, enz.

Van morgen (l. *dien morgen*) nog had hij eene aanbieding ontvangen.

De wind was *gisteren* (l. *den vorigen dag*) Oost geworden.

Heel in de vroege was ze *vandaag* (l. *dien dag*) naar huis gegaan.

Hij zou *morgen* (l. *den volgenden dag*) audiëntie vragen.

Was er *gisteren* (l. *den eenen dag*) iets belangrijks gebeurd, dan wist hij het *heden* (l. *den volgenden*).

Het opmerken van deze onnauwkeurigheid leert ook het onderscheid inzien, dat in het Fransch tusschen *hier* en *la veille, aujourd'hui* en *ce jour-là, demain* en *le lendemain* gemaakt wordt.

c. In den regel volgt achter *sinds* en *sedert* een *tijdpunt*: *sinds dat oogenblik, sedert het vorige jaar*. Men hoort het ook gebruiken om een *tijdduur* aan te geven: *sedert jaren, sinds eenige dagen*, waar o.i. *jaren lang* en *gedurende eenige dagen* of *in de laatste dagen* nauwkeuriger en juister zou zijn.

d. Tot recht begrip van de beteekenis der voorzetsels *staande* en *hangende* zij opgemerkt, dat deze deelwoorden op dezelfde wijze als *gedurende* (Vgl. *Wdb.* III kol. 648) tot voorzetsels geworden zijn. In het kort is de geschiedenis deze: *Gedurende den oorlog* is ontstaan uit: *de oorlog gedurende*, een zoogenaamden casus absolutus, met de beteekenis: *terwijl de oorlog duurde*. Op dezelfde wijze zijn *staande de vergadering* en *hangende de procedure* gelijk aan: *de vergadering staande* en *de procedure hangende*, met de beteekenis: *Terwijl de vergadering stond* (= aan den gang was) en *Terwijl de procedure hing* (= aanhangig was) ¹⁾

e. Opmerking verdient, dat tijdbepalende genitieven op eene reeks van feiten zien: *Hij komt 's Zondags hier eten*, terwijl de accusatief: *Hij is Zondag hier geweest* of *Hij komt Zondag*, op een enkel feit betrekking heeft. Niet altijd echter wordt dit onderscheid in acht genomen. Vaak hoort men bv.: *De vergadering begint 's voormiddags* of *s' avonds*, waar men in het eerste geval ook *voor den middag* of *in den voormiddag* zou kunnen bezigen, doch in het laatste geen andere uitdrukking heeft.

f. Evenals bij de plaatsbepalingen behoort men er bij de tijds-

1) Zie verder het *Aanhangsel*; ook II, § 81, Opm. en III, § 101, 3° en de Opm. daarbij.

bepalingen op bedacht te zijn, dat zij in eene andere rubriek kunnen overgaan. *In een oogwenk* (d.i. uiterst vlug) *had hij het vraagstuk opgelost*, is een voorbeeld van eene tijdsbepaling, dienende om het *hoe* der werking uit te drukken. Licht is ook de overgang tot de rubriek der bepalingen van *voorwaarde*. In den zin: *In dien nood nam ik tot hem mijne toevlucht*, is nog eene tijdsaanwijzing. Tot eene voorwaarde gaat zij over in: *In den nood* (= indien men in nood verkeert,) *leert men zijne vrienden kennen*.

Bijw. bepalingen van oorzaak en gevolg.

49.

Onder dezen naam wordt hier samengevat de groote causaliteitsgroep onder de bijwoordelijke bepalingen. Het zal echter blijken, dat beide termen, *oorzaak* en *gevolg*, onvoldoende zijn, om de verschillende gevallen, welke zich in deze groep voordoen, duidelijk genoeg aan te wijzen. Wat alzoo bij de bepalingen van *plaats* en *tijd* niet noodzakelijk was, is wel geboden bij de causale bepalingen, nl. de verschillende onderverdeelingen afzonderlijk te benoemen. Daartoe zal het noodig zijn, niet alleen vast te stellen, wat onder oorzakelijke verhouding te verstaan is, maar ook welke gevallen daarbij te onderscheiden zijn.

50.

Door oorzakelijke betrekking verstaan wij de verhouding van twee werkingen, waarvan de eene, de werking A, geacht wordt de andere, de werking B, te voorschijn te roepen. De werking A heet dan de *oorzaak*, de werking B het *gevolg*. Zoo is *regenen* de oorzaak van *nat worden*, *waaien* de oorzaak van het *omvallen* van boomen, het *afrukken* van takken, het *wegvoeren* van hoeden, enz. De term *gevolg* wijst er op, dat wij gewoon zijn, ons oorzaak en gevolg als twee op elkander volgende werkingen voor te stellen. In naïeve taal worden oorzaak en gevolg dan ook herhaaldelijk als eene tijdsbetrekking voorgesteld: *Hij nam trouw in, en toen werd hij beter*. En bij de afhankelijke zinnen houden de voegwoorden *nu* (dat) en *dewijl*

(*die wile dat* = op den tijd dat) deze verwantschap tusschen de temporale en causale betrekkingen in herinnering.

Oorzaken en gevolgen zijn dan ook steeds werkingen of toestanden. De zuiverste en duidelijkste uitdrukking van oorzakelijk verband geschiedt daarom door twee zinnen: *Socrates heeft vergif moeten innemen; daardoor is hij gestorven*. De eerste werking, die de oorzaak is, kan echter ook in den vorm eener bepaling weergegeven worden: *Door het innemen van vergif is Socrates gestorven*. Nog korter kan men zijn door te zeggen: *Socrates is door den gifbeker gestorven*. Het schijnt dan wel, dat een ding als oorzaak vermeld wordt, maar in werkelijkheid is het de van dat ding uitgaande werking.¹⁾

Gelijk dus persoons- en zaaknamen, als plaats- en tijdsbepalingen gebezigd, deelen van de *ruimte* en van den *tijd* aanwijzen, vertegenwoordigen zij, als bep. van oorzaak voorkomende, steeds *werkingen*, die als oorzaak van de in het gezegde vermelde werking beschouwd moeten worden; b.v.: *Door* (de handelingen van) *dien bankier zijn vele menschen ongelukkig geworden*. *Vele grootsche ondernemingen zijn door* (den invloed, de tusschenkomst, enz. van) *Koning Willem I tot stand gekomen*.

51.

In de vorige paragraaf zijn de begrippen *oorzaak* en *gevolg* in hunne eenvoudigste beteekenis omschreven. Indien wij de betrekking echter in bijzonderheden nagaan, dan zijn de volgende gevallen te onderscheiden:

1°. Eene *oorzaak* leidt zonder eenige tusschenkomst tot een *gevolg*: *Door dien ontzettenden brand zijn een aantal arbeiders broodeloos*.

2°. Eene oorzaak werkt als *reden* op den *wil* of als *grond* op het *oordeel*, en leidt òf tot een *besluit* of *daad*, òf tot eene *be-*

1) 'De overdrachtelijke beteekenissen daarlatende, merken wij op, dat een ding, afgezien van zijne werking, of zoolang het die achterhoudt, niets te weeg brengt; het beslissende is de feitelijke werking, en deze is stellig eene gebeurtenis, hetzij oogenblikkelijk, of eenigen tijd innemende, omdat er bijv. een baan te doorloopen valt. In zooverre zijn dus oorzaak en gevolg beide gebeurtenissen, onderling gelijksoortig'. Prof. Land in zijn art. *Oorzaak en gevolgen*, Gids 1890, bl. 503.

wering of gevolgtrekking: *Wegens den nood der arbeiders heeft zich eene commissie tot het inzamelen van liefdegaven gevormd. Wegens de loopende geruchten zal er waarschijnlijk wel een gerechtelijk onderzoek ingesteld worden.*

3°. Eene oorzaak wordt *opzettelijk* aangewend en wordt dan een middel om een *gewild gevolg* (= doel) in het leven te roepen: *Door het omhalen der muren heeft men den brand beperkt. Met eene brandende lucifer had de booswicht de krullen vlam doen vatten.*

Er kunnen alzoo als bijw. bepalingen voorkomen: 1°. direct werkende *oorzaken*, 2°. op den wil en het oordeel werkende *redenen* of *gronden*, 3°. opzettelijk aangewende *oorzaken* of *middelen*.

Daartegenover is het insgelijks mogelijk, dat het gezegde de veroorzakende werking uitdrukt en dat als bijw. bepalingen vermeld worden:

4°. Een gevolg: *Tot groote teleurstelling der arbeiders heeft de directie besloten, de fabriek niet te herbouwen.*

5°. Een doel (*gewild gevolg*): *Tot ondersteuning der werkloozen zal er eene collecte langs de huizen gehouden worden.*

Ook de *voorwaarden* en *toegevingen* zijn tot deze groote rubriek te brengen, wat blijkt uit de volgende omschrijving dezer begrippen:

6°. Een oorzaak (reden of grond) wordt als *mogelijk* of *noodig* voorgesteld en treedt dan op als voorwaarde: *Bij meerdere waakzaamheid had de ramp kunnen voorkomen worden.*

7°. Eene oorzaak (reden of grond) wordt als *vergeefs*, als *zonder gevolg* voorgesteld en treedt dan op als toegeving: *Ondanks den ijver der brandweer was het vuur niet te bedwingen.*

De noodige toelichtingen bij dit beknopte overzicht volgen bij de afzonderlijke beschouwing dezer verschillende bepalingen.

52.

Ook de bijzonderheden omtrent den vorm komen dan ter sprake. In het algemeen is daaromtrent het volgende op te merken.

De voorraad *bijwoorden*, voor de oorzakelijke bepalingen ge-

bruikbaar, is beperkt. Meestal zijn het aanduidingen van de *oorzaak, reden, middel*, enz., door middel van samengestelde bijwoorden als: *hierdoor, hierom, hiermede, hiertoe, desgevorderd, desondanks*, enz., waarvan de meeste - omdat oorzaak en gevolg het best in twee zinnen medegedeeld worden - het karakter van verbindingswoorden kunnen krijgen.

Het aantal beschikbare *voorzetsels* blijft echter ruim. Intusschen zal het blijken, dat plaatsaanduidende voorzetsels, welke in de tijdsaanwijzingen nog zulke belangrijke diensten bewijzen, ontoereikend beginnen te worden, om de veelsoortige causale betrekkingen uit te drukken. *Door, om, van, uit, tot, bij* en *in* zijn de eenige bruikbare. Dit verlies wordt echter vergoed door een aantal jongere voorzetsels, waarvan de oorsprong uit substantieven en werkwoorden vrij duidelijk kenbaar blijft: *wegens, luidens, krachtens, ondanks, spijt, trots, niettegenstaande*, en door een aantal uitdrukkingen, welke als samengestelde voorzetsels te beschouwen zijn: *ten gevolge van, ter zake van, in weerwil van*, enz.

Genitieven en *accusatieven* zonder voorzetsel komen in deze rubriek niet voor.

Wel worden *infinities*, voorafgegaan door de voorzetsels *door, met, om* en *ten einde*, bij een paar groepen aangetroffen.

In het volgende overzicht der oorzakelijke bepalingen zullen onder I voorbeelden van de gebruikelijke *voorzetselbepalingen* onder II de *bijwoorden* en, zoo zij er zijn, onder III de *infinities* met een voorzetsel vermeld worden.

a. Bepalingen van oorzaak.

53.

Deze vermelden zaken - hieronder te verstaan gebeurtenissen, toestanden, of werkende zelfstandigheden - die aanleiding geven tot gevolgen, welke buiten het menschelijke denken en willen omgaan.

I. *Door de geweldige regenbuien zijn de wegen onbegaanbaar. Van schrik liet hij het kopje vallen. Bij toeval heb ik het ontdekt. Ik weet het bij ervaring. Hij ging voor*

een hondje op den loop. 'De kwalen vliên voor 't woudgekweel.'
Tengevolge van de afschaffing der accijnsen zijn de prijzen der eerste levensbehoefte gedaald. Hij koopt zich arm aan schilderijen.

II. *Hierdoor, daardoor, waardoor, dientengevolge.* Deze duiden de in een vorigen zin vermelde oorzaak aan en worden daardoor *voegwoordelijke bijwoorden*.

III. *Door blootshoofds de deur uit te loopen, is hij ernstig ziek geworden.*

OPMERKING. Het gebruik van *bij* en *van*, om oorzaken aan te wijzen, is beperkt. Dichters mogen om de ongemeenheid gaarne deze voorzetsels in plaats van *door* gebruiken.

Vgl. bv. D.J. van Lennep's *Hollandsche duinzang*:

'Ja, gewekt *van* een adem, een lieflijke lucht', enz. - 'Lief tooneel van genoeg, van welvaart en vlijt, *bij* den vreemd'ling met eerbied te naad'ren' - 'Het veldhoen, verrast *van* een haastigen dood' - 'Als.... elke twijg *van* 't gewoel wordt bewogen.' - 'En 't moeras *van* den kouter doorsneden.' - Enz.

In § 22, OPM. 2 is er reeds met een enkel woord op gewezen, hoe bij het gebruik van een lijdenden vorm de bewerker der passieve werking in den vorm eener bepaling van oorzaak vermeld wordt ¹⁾.

In overeenstemming daarmede meenen wij, dat in zinnen als: *Ik krijg, koop, huur, enz. een stuk grond van mijn buurman*, die als omzettingen van *Mijn buurman schenkt, verkoopt, verhuurt, enz. mij een stuk grond*, te beschouwen zijn, het gedegreerde onderwerp eveneens het best als eene bepaling van oorzaak met *van* beschouwd wordt. De vermelding er van is hier evenmin als in lijdende zinnen noodzakelijk.

b. Bepalingen van reden en grond.

54.

Deze vermelden zaken, die hetzij een willen of doen, hetzij een oordeelen of beweren ten gevolge hebben.

I. Om de geweldige sneeuwbuien heeft hij zijne reis uitgesteld. Wegens verzet van de bevolking tegen de politie zijn troepen ontboden. Uit wanhoop heeft hij zich van

1) Vooral bij leerlingen, die de klassieke talen gaan bestudeeren, is het niet overbodig te doen opmerken, dat in de oudere talen, en soms ook in het Germ., dit gedegreerde onderwerp door een naamvalsvorm uitgedrukt werd.

het leven beroofd. Op algemeen verlangen geeft hij nog eene voorstelling. Uithoofde van sterfgeval. Naar aanleiding van uwe vraag. Ter zake van valsheid in geschrifte. Met het oog op den slechten toestand. Op grond van onze overeenkomst. Luidens, naar luid van, volgens, krachtens, uit kracht van deze bepaling.

II. *Hierom, daarom, waarom, dan ook, ook*¹⁾, *mitsdien, dus, derhalve, alzoo, bijgevolg, dies, deswege, diensvolgens*, die op een vooraf vermelde reden of grond wijzen, en *immers, namelijk, toch, althans, trouwens*, die aankondigen, dat er een volgt.

OPMERKING. De redenen en gronden zijn in ééne rubriek vereenigd, omdat zij moeilijk te onderscheiden zijn. Het is dan ook ondoenlijk, altijd scherp aan te geven, waar het oordeelen ophoudt en het willen of doen begint. In het algemeen zullen voorbeelden meer nut hebben voor eene goede keus tusschen de onder I en II gegeven voorzetsels en bijwoorden, dan eene meer of minder scherpzinnige omschrijving der synonymieke verschillen.

Bij hoofdzakelijk practisch taalonderwijs zal het mitsdien voldoende zijn, alleen van *redenen* te spreken.

c. Bepalingen van middel.

55.

Deze vermelden allereerst oorzaken, welke op z e t t e l i j k aangewend worden, om een gewild gevolg in het leven te roepen. Verder worden er ook toe gerekend de *werktuigen*, door het gebruik waarvan het onderwerp eene werking verricht.

I. *Met wat brandewijn heeft hij zijne kiespijn verdreven. Het tekort zal men trachten te dekken door eene leening. Met een hefboom. Beide plaatsen zijn door eene tram verbonden. Door middel van den telephoon.*

II. *Hier-, daar-, waarmede. Hier-, daar-, waardoor.*

III. *Met hem te dreigen wint gij niets. Door uit te wijken ontging hij den schok.*

OPMERKING. De juistheid van de definiëring der *middelen* als opzettelijk of met bewustheid aangewende oorzaken wordt gestaafd door het verschijnsel, dat het voorzetsel *door* evengoed middelen als oorzaken kan aanwijzen. Uit de onder *a* en *c* gegeven voorbeelden blijkt dat de inhoud van het gezegde beslissen moet, of men in de bepaling

1) Bv. *Hij is ook de oudste.*

met eene *oorzaak* of een *middel* te doen heeft. Kortweg kan men zeggen, dat eene oorzaak met een *feit*, eene *gebeurtenis*, en een middel met eene *daad* of een *streven* in verband staat. Vgl. bv.: *Door dat verbod is de burgerij ontstemd* en *Door het intrekken van dat verbod heeft men de ontstemming doen wijken*.

Bepalingen, waarin een werktuig, d.i. eene soort van middel, vermeld wordt, als een voorwerp te willen beschouwen, ligt zeer voor de hand. Toch vallen ook deze bepalingen onder de groote causaliteitsgroep, daar zij evenzeer eene oorzakelijke verhouding van eene werking tot eene werking uitdrukken. Zoo geeft in den zin: *Met een hefboom kreeg men den steen van zijne plaats*, het voorzetsel *met* de betrekking te kennen tusschen het verplaatsen van den steen en het opzettelijk aanwenden van een hefboom.

d. Bepalingen van gevolg.

56.

Deze kunnen alleen voorkomen, als het gevolg met een enkel woord is uit te drukken. Er is ook maar één voorzetsel in gebruik: *tot*, soms versterkt door *toe*.

I. *Tot mijn schrik miste ik mijn horloge. Tot groot vermaak der schooljeugd lag er volop sneeuw. Hij was tot schreiens toe bewogen.*

OPMERKING. Slechts zelden is het mogelijk, een gevolg door eene enkele bepaling uit te drukken. Meestal geschiedt dit dan ook door een nevenschikten zin met *hierdoor*, *dientengevolge*, enz. of een bijzin met *zoodat*, *waardoor*, *vandaar dat*, enz. Besluiten of gevolgtrekkingen kunnen in het geheel niet door eene bepaling weergegeven worden.

Infinitieven komen in deze functie niet voor. In *Hij is oud genoeg of te jong, om dat te begrijpen* is het gespatieerde te beschouwen als een beknopte bijw. bijzin van graadaanwijzend gevolg. (Vgl. II, § 105, al. 3).

Bijwoorden zijn voor dezen dienst niet voorhanden. Wel zijn er enkele, waarin een gevolg opgesloten ligt, bv. in *doodelijk gewond zijn*, *iemand's schrikbarend vervelen*, enz., maar dergelijke bijwoorden vinden beter eene plaats onder de bijw. van hoedanigheid.

e. Bepalingen van doel.

57.

Deze vermelden een gevolg, waarnaar opzettelijk, d.i. met bewustheid gestreefd wordt.

I. *Tot opluistering van het feest zal men het met een vuurwerk besluiten.
Om den broode. De zaak werd ter afdoe-*

ning in handen van B. en W. gesteld. Hij doet veel voor of ten behoeve van de armen. Ter wille van den lieven vrede. Om den wille van het smeer.

II. *Hier-, daar-, waartoe. Te dien einde.*

III. *Hij doet het, om beter te kunnen zien. Ten einde niet toe te geven.*

OPMERKINGEN. 1. Evenals de verwantschap tusschen *oorzaken* en *middelen* door het gemeenschappelijk gebruik van het voorzetsel *door* wordt bevestigd, geschiedt dit met het verband tusschen *gevolg* en *doel* door het verschijnsel, dat in het eene en in het andere geval het voorz. *tot* kan gebezigd worden.

Het aantal voorzetsels, geschikt om een doel uit te drukken, is echter wat grooter. Opgemerkt moet worden, dat *ter wille van* eigenlijk een onzinnige vorm is, daar het znw. *wil* altijd tot het mann. gesl. behoord heeft ¹⁾. Daar intusschen de vorm wat gemakkelijker is dan *om den wille van*, vooral indien er een mann. enkelv. znw. met *den* er vóór op volgt, zal hij waarschijnlijk niet te keeren zijn.

2. Beurtelings om eene *reden* of een *doel* uit te drukken, worden ook gebruikt eenige bijwoordelijke samenstellingen met *halve*: *ambtshalve*, *zuinigheids-*, *beleefdheids-*, *welstaans-*, *veiligheidshalve*, enz. (Vgl. III, § 106).

f. Bepalingen van voorwaarde.

58.

Deze vermelden mogelijke of noodige oorzaken of redenen, d.w.z. oorzaken of redenen, die, als ze zich voordoen, een aangegeven gevolg of besluit zullen teweeg brengen.

I. *Bij geweldige sneeuwbuien zijn deze wegen onbegaanbaar. Bij afschaffing der accijnsen zullen de prijzen dalen. In geval van verzet van de zijde der bevolking moeten er troepen ontboden worden. In zulke ernstige omstandigheden zou men krasse middelen moeten aanwenden. Op verlangen worden de goederen aan huis bezorgd. Met wat a zijn lust ik die visch wel.*

II. *Desnoods, desverlangd, desgevraagd, desgevorderd, desverkiezende.*

1) *Wil* is waarschijnlijk voor een vrouwelijk woord aangezien, doordat er nog al vaak meervoudige genitieven vóór kwamen: *om der menschen-, der kinderen-, der ouders wille.*

OPMERKING. Op de verwantschap tusschen voorwaarden en oorzaken wijst reeds eenigszins het gemeenschappelijk gebruik van het voorzetsel *bij = door*. Door de voorbeelden wordt zij nog meer toegelicht. De juistheid der omschrijving van het begrip *voorwaarde* zal volkomen duidelijk worden, indien men in eenige gevallen onderzoekt, hoe een zin, waarin eene voorwaarde voorkomt, gewijzigd moet worden, als men zich de voorwaarde vervuld denkt. Steeds is het antwoord dan een zin met eene oorzaak of reden. Bv. *Bij meerdere bekwaamheid zoude ge meer geld kunnen verdienen* wordt na de verwezenlijking van de voorwaarde: *Door uwe meerdere bekwaamheid verdient ge thans meer geld*.

Het aantal voorzetsels, dat eene voorwaarde kan inleiden, is slechts gering. Bij voorkeur wordt, om eene voorwaarde te stellen, een zin gebruikt. De samenstellingen met *des* zijn dan ook als eene soort van beknopte bijzinnen te beschouwen (d.w.z. bijzinnen in embryo), die echter, daar zij tot eene wordeenheid zijn herleid, het karakter van bijwoorden gekregen hebben.

g. Bepalingen van toegeving.

59.

Deze vermelden *vergeefsche* oorzaken of redenen, d.w.z. zulke, waarbij het te verwachten gevolg of besluit uitblijft.

I. *Ondanks de geweldige sneeuwbuien kwam de trein toch op tijd aan. Niettegenstaande de afschaffing der accijnsen zijn de prijzen dier waren gestegen. Trots het verzet der bevolking werd de maatregel doorgezet. In weerwil van onze overeenkomst is hij zijn gang gegaan. In spijt van (of spijt) de uitdrukkelijke bepalingen van het testament werd het goed verdeeld. In strijd met de voorschriften. Tegen onze verwachting.*

II. *Desondanks, desniettegenstaande, niettemin, desniettemin, echter, evenwel, toch, nochtans, intusschen, ondertusschen, dan* (= echter). Al deze bijwoorden duiden toegevingen aan, die in een voorafgaanden zin vermeld zijn, en worden, als die voorafgaande zin met den volgenden nevenschikkend verbonden is, *voegwoordelijke bijwoorden* geheeten.

OPMERKING. De omschrijving der toegevingen als *vergeefsche* oorzaken of redenen wordt wederom door de voorbeelden gestaafd. Had-

den de vermelde oorzaken effect gehad, de trein zou niet op tijd aangekomen zijn, de prijzen waren niet gestegen, de maatregel zou niet zijn doorgezet, enz. Zij hebben dus op zijn hoogst als *hindernis* gewerkt.

Verder blijkt, dat tot het uitdrukken dezer betrekking een stel voorzetsels dienst doet, dat nog bij geen der voorgaande betrekkingen voorkwam. Om de beteekenis er van iets doorzichtiger te maken, zij het volgende opgemerkt.

Ondanks is eigenlijk de 2e nvl. van het znw. *ondank*, in de verdwenen beteekenis van *het niet willen*. Den overgang van gemelden genitief tot voorzetsel vormden uitdrukkingen als *mijns ondanks*, *zijns ondanks* (= *tegen mijn* of *zijn wil*). Later werden deze: *ondanks mij*, *ondanks hem*, enz. Daarop werd het ook gewoonte, een werkingsnaam achter *ondanks* te doen volgen: *ondanks den regen*, *ondanks mijne waarschuwingen*, en was *ondanks* alzoo geheel voorzetsel geworden.¹⁾

In weerwil van beteekent eveneens *tegen het willen van*.

Trots = ten trotse van, = als om te trotseeren.

In spijt van of *spijt* is de vertaling van *en dépit de*, evenals *in weerwil van* met fr. *malgré* te vergelijken is.²⁾

De beteekenis van *niettegenstaande* (fr. *nonobstant*) wordt duidelijk, als men nagaat, dat het op gelijke wijze als *gedurende*, *staande* en *hangende* (Vgl. § 48d) ontstaan is. *Niettegenstaande mijne waarschuwingen* beteekent alzoo: *Mijne waarschuwingen niet tegenstaande*, = *Terwijl mijne waarschuwingen niet tegenstonden*, = terwijl ze geen tegenstand boden, d.w.z. onmachtig waren, om het in het gezegde vermelde te verhinderen.³⁾

60.

Wanneer men bij het onderwijs de oorzakelijke bepalingen op zeer eenvoudige wijze behandelen wil, dan kan dit blijkens het voorafgaande overzicht geschieden, door te zeggen, dat zij antwoord geven op de volgende vragen: *waardoor* of *door welke oorzaak*, *waarom*, *om welke reden* of *op welken grond*, *waarmede*, *waardoor* of *door welk middel*, *met welk gevolg* of *met welk doel*, *in welk geval* of *onder welke voorwaarde*, *in weerwil waarvan*. Het spreekt vanzelf, dat hier vooral de gelegenheid tot praktische oefening in het verstaan en gebruiken

1) Zie de volledige geschiedenis van het voorzetsel: *Wdb.* II, kol. 1187.

2) *Trots* en *spijt*, gelijk Huygens in zijn *Costelick Mal* en elders deze voorzetsels gebruikt, worden daar het best weergegeven door: *wedijverend met*, *de loefafstekend*: *Een omghehoefte pak* (crinoline) *t r o t s eenigh keernenvat*.

3) Zie verder het *Aanhangsel*.

van een aantal merkwaardige voorzetsels en bijwoorden zeer gunstig is.

61.

Enkele oorzakelijke bepalingen gaan gemakkelijk in bepalingen van *hoedanigheid* over. Dit is in het bijzonder het geval met bepalingen, waarin een werktuig vermeld wordt, b.v.: *iemand met schele oogen aanzien, met grofgeschut aanpakken, met mes en vork eten*, enz. Eveneens dient menigmaal de vermelding van een gevolg om de hoedanigheid of graad van een werking of toestand aan te geven, b.v.: *tot onkenbaar wordens toe veranderd zijn, tot schreiens toe bewogen zijn*. Het meest doet dit geval zich voor, als het gevolg door een bijzin wordt uitgedrukt en in den hoofdzin *zoo, zulk, zoodanig, genoeg, te* enz. voorkomt: *Hij heeft mij zoo geknepen, dat ik bont en blauw zag. Ons huis is zoo klein, dat we geen logé's kunnen hebben.* (Vgl. II, § 105).

Bijw. Bepalingen van hoedanigheid en hoegrootheid.

62.

Evenals de derde groote groep der bijw. bepalingen slechts onvolledig kon aangeduid worden met de namen van twee der belangrijkste soorten, *oorzaak* en *gevolg*, is ook bovenstaande benaming slechts eene onvolledige aanduiding van de vierde hoofdgroep. Men zou ook kunnen spreken van bepalingen van *wijze* en *graad*, maar deze benaming zou al even onvolledig zijn. De gekozen naam bedoelt dan ook alleen uit te drukken, dat de vierde afdeeling der bijw. bepalingen hoofdzakelijk bijzonderheden omtrent den aard en den omvang van een werking of toestand vermeldt.

Nauwkeuriger echter wordt het overzicht van de veelsoortige beteekenissen dezer rubriek, als men de splitsing wat verder doorzet. Dan blijkt, dat omtrent de werking het volgende kan medegedeeld of gevraagd worden:

- a. op welke wijze zij geschiedt: *Hij loopt snel, Hij loopt op krukken.*
- b. met welke omstandigheden zij gepaard gaat: *Hij betrad*

onder toejuichingen de tribune. Hij gaat met een vriend op reis.

c. in welk opzicht, of in hoever men zich den inhoud van het gezegde beperkt moet denken: *De onderwijzer isten aanzien van luie jongens onverbiddelijk. Hij is behoorlijk ingelicht betreffende de kosten.*

d. de hoegrootheid, uitgedrukt in maat, gewicht en prijs, enz.: *De balk is een meter lang. Het pak weegt een kilogram. Het boek kost een gulden. Hij is een jaar oud.* - of de intensiteit eener werking of graad eener eigenschap: *Hij verveelt mij geweldig. Hij is erg verkouden.* - of eene verhouding: *De bedienden worden bezoldigd naar gelang van hunne bekwaamheden.*

63.

Uit het voorgaande blijkt wederom, hoe noodzakelijk het voor een taalonderwijzer is, eene groep bepalingen als de behandelde behoorlijk te overzien, om te kunnen beslissen, wat hij daaruit voor zijne leerlingen gebruiken kan. Bij een zeer eenvoudig onderwijs kan men bv. zich beperken tot het onderscheiden van het *hoe* en het *hoegroot*. Met flink ontwikkelde leerlingen kan men daarentegen bij voortgezet onderwijs de onderscheiding wat verder voortzetten en hun zoo de begrippen van *qualiteit*, *accident*¹⁾, *restrictie*, *quantiteit*, *intensiteit* en *proportie* bijbrengen, voor zoover deze bij werkingen en toestanden in bepaalde taalvormen kunnen uitgedrukt worden. Maar steeds houde men rekening met de geestelijke draagkracht der leerlingen.

Is het alleen om de kennismaking met de hier gebruikelijke bijwoorden en voorzetsels te doen, dan kan men ook volstaan met te doen opmerken, hoe deze bepalingen antwoorden op de vragen: *hoe? onder welke omstandigheden? in welk opzicht? hoe groot, zwaar of duur? in welke mate? en in welke verhouding?*

Overall echter waar het taalonderwijs eenige aanspraak begint te maken op wetenschappelijkheid, d.w.z. waar het aanbrengen of verkrijgen van geordende kennis beoogd wordt, zijn termen in den trant van de gekozene onmisbaar.

1) Met dit woord trachten wij aan te duiden, wat door de bep. van *omstandigheid* uitgedrukt wordt.

64.

Wat den v o r m der hoedanigheids- en hoegroothedsbepalingen betreft, is op te merken, dat daartoe gebruikelijk zijn: I. *bijwoorden*, II. *voorzetselbepalingen*, III. *accusatiefbepalingen*, IV. enkele *genitieven* en V. enkele *infinities*. Bij de nadere beschouwing der verschillende soorten zullen de voorbeelden in deze volgorde gegroepeerd worden.

Het zal dan blijken, dat ook hier slechts een beperkt aantal plaatsbepalende voorzetsels bruikbaar zijn en verschillende voorzetsels van jongere vorming, - waaronder vele samengestelde, - dienen moeten om de ontoereikendheid der eerste aan te vullen.

Verdere opmerkingen omtrent den vorm volgen bij de behandeling der afzonderlijke rubrieken.

a. Bepalingen van hoedanigheid.**65.**

Deze groep vermeldt kenmerken, welke in den aard van de werking of toestand gelegen zijn. Dit zijn dan attributen van de werking, die in dit opzicht een gelijksoortigen dienst doen als de kwalitatieve adjectieven ten aanzien van zelfstandigheden.

I. *Snel loopen, weelderig tieren, zich dapper weren, slaafsch* ¹⁾ *gehoorzamen, schriftelijk mededeelen, angstig omkijken, lustig zingen, amphitheatersgewijze oploopen, schertsend antwoorden. Zus, zoo, (al)dus, eveneens, enz.*

II. *Met ijver werken. Op de kortste manier zijn doel bereiken. In het geheim onderhandelen. Met milde hand uitdeelen. In rijen of aan hoopen leggen. Per rijt uig ofte voet gaan. Te vuur en te zwaard verwoesten. In een oogwenk verdwijnen. Met aarzelende schreden naderen. Van het blad zingen. Op de koord dansen.*

OPMERKING. Voor deze soort van bepalingen zijn de bijwoorden als hoofdvorm te beschouwen. De meeste dezer zijn uit adjectieven ontstaan.

1) Vgl. voor deze afwijkende spelling *Noord en Zuid* XII, 81; ook *De Nederlandsche Taal*, II, § 185, opm. 2.

Het kan somtijds eenige moeilijkheid opleveren te beslissen, of zulk een bijwoord van hoedanigheid wel als zoodanig mag beschouwd worden en niet als bijv. nwd. moet aangemerkt worden. In zulk een geval is het een eenvoudig hulpmiddel, te beproeven, of het bijwoord kan vervangen worden door *op eene.... manier*. Zoo kan het eenigszins twijfelachtige voorbeeld: *Angstig keek hij om*, vervangen worden door: *Op eene angstige manier keek hij om*.

b. Bepalingen van omstandigheid.

66.

Deze vermelden bijzonderheden, die niet in den aard der werking gelegen zijn, maar er mede gepaard gaan. Eigenlijk vormen deze bepalingen een tweede gezegde, dat bij het eerste ingelijfd wordt. Zoo is *Hij klopt vergeefs* = Hij klopt en het baat niet; *Hij slaapt met open vensters* = Hij slaapt en heeft de vensters open; *Hij kwam ouder gewoonte te laat* = Hij kwam te laat en dit is eene gewoonte van hem; *Hij ging heen zonder te groeten* = Hij ging heen en groette niet; enz. Men kan dan ook deze bepalingen hieraan herkennen, dat hare beteekenis meestal door een bijzin met *terwijl* kan weergegeven worden; b.v.: *Hij gaat met zijne vrouw op reis* = Hij gaat op reis, terwijl zijne vrouw medegaat. Men beproeve dit middel aan de straks volgende voorbeelden.

Wordt de begeleidende omstandigheid door een bijwoord aangegeven, dan is dit gewoonlijk slechts eene korte aanduiding er van, die in verband met den geheelen zin echter dadelijk begrepen wordt. In de voorbeelden wordt de zin van enkele dezer aanduidingen in woorden gebracht.

I. *Hij waarschuwde vergeefs. Hij doet het gaarne of noode.* (Met of zonder lust.) *Hij kreeg zelfs of slechts een pak kleeren.* (De gift wordt door den spreker buitengewoon of min gevonden). *Hij heeft nòg dat geld.* (Hij had het te voren ook al.) *Hij heeft nòg honderd gulden.* (Hij had te voren meer). *Hij heeft reeds of pas honderd gulden. Geef mij ook een glas bier.* ¹⁾ *Hij komt alleen. Hij komt weer hier.*

1) Het voorbeeld komt ons in den zin naar aanleiding van een taalkundigen kwinkslag uit de *Fliegende Blätter*. Een luitenant, een glas bier bestellend, ziet zijn voorbeeld gevolgd door een eenzaam burger, met de woorden: 'Mir a u c h eins,' waarop de eerste zich omkeert met een nijdig: 'Ich verbitte mir diese Familiarität.'

Hij heeft geen geld meer. Hij deed het goedschiks. Zie verder III, § 107 onder 2°, en Opm. 3.

II. *Hij zat bij een kaarsje te schrijven. Hij heeft het in een roes gezegd. Met leege handen. Met een behuild gezicht. Zonder mijne toestemming. Op zijne knieën. Op bloote voeten. Onder groot lawaai. Wij dronken thee in plaats van koffie. Bij wijze van vergoeding zond de jager mij een haas.*

III. *Hij drong naar binnen, het mes in de hand. De ramen opengeschoven en de gordijnën opgehaald zaten zij voor een ieder te kijk.*

IV. *Hij kwam ouder gewoonte te laat. Hij keerde onverrichter zake terug.*

V. *Zonder te waarschuwen. In plaats van te studeeren.*

OPMERKING. Hier valt op te merken, dat een deel der hierna te behandelen bepalingen van gesteldheid, nl. die, welke de gesteldheid van het onderwerp gedurende de werking te kennen geven, eigenlijk niets anders zijn dan omstandigheidsbepalingen, secondaire gezegden, maar uitgedrukt door een adjectief of deelwoord: *Doodarm keerde hij terug. Wat hij dronken misdeed, moet hij nuchter boeten. Waggeled verscheen hij in de zaal. Stervend greep hij naar zijn zwaard. Half geraadbraakt kwamen wij te Keulen aan.*

Bij de beschouwing der bepalingen van gesteldheid komt dit onderwerp nogmaals en dan iets uitvoeriger ter sprake.

c. Bepalingen van beperking.

67.

Deze antwoorden op de vraag: *in welk opzicht* of *in hoever* en zijn den spreker een middel, om door een voorbehoud of eene uitzondering eene grens te stellen aan de bedoeling zijner woorden.

I. *Hier-, daar-, waaromtrent, dienaangaande, mijnentwege.*

II. *Aangaande de zaak. Betreffende het ongeval. Omtrent hunne plannen. Nopens den stand der onderhandelingen. Tegen zijne minderen. Jegens zijne meerderen. Ten aanzien van, ten opzichte van deze voorstellen. Voor in*

huis is die jas nog goed genoeg. Arm aan geld. Rijk aan verstand. Jong van hart. Donker van uitzicht. Timmerman van beroep. Hij is mij in leeftijd vooruit, in rang mijn mindere. Doof voor mijne vermaningen. Buiten mij is er niemand thuis. Behoudens de Koninklijke goedkeuring.

OPMERKING. Daar eigenlijk iedere bepaling eene beperking inhoudt, moet deze term in den aangegeven zin enger opgevat worden, nl. als *restrictie*, *voorbehoud* of *uitzondering*. Indien men in de verschillende gegeven voorbeelden de bepalingen weglaat, dan ziet men, hoe de laatste steeds middelen zijn om in te binden en niet meer te zeggen, dan men kan verantwoorden. Een hulpmiddel om den aard der bepaling te herkennen vindt men in de proef, of men den inhoud er van door een zin met *Wat ... betreft*, kan weergeven.

Dit geldt echter niet voor de beide laatste voorbeelden, welke uitzonderingen vermelden. Uitzonderingen worden gewoonlijk uitgedrukt door (meest onvolkomen) bijzinnen, aanvangende met de voegwoorden: *behalve* (dat), *uitgenomen* (dat), *dan* (dat), enz. (Vgl. II, § 108.)

d. Bepalingen van hoeveelheid, graad en verhouding.

68.

Deze vermelden bijzonderheden van een werking, toestand of eigenschap, die op eene voorafgaande telling, meting, weging, of in het algemeen op eene schatting of waardeering berusten.

1. De hoeveelheid wordt meest door een zelfst. nwd. in den 4en nvl. uitgedrukt: *Lekker is een vinger lang. Een centenaar zwaar. Een jaar oud. Een daalder waard. Dat kost een gulden. De tarwe geldt zeven gulden. Dat weegt een kilogram. Het vriest tien graden. Het schot week een c M. af. Het scheelde geen haar.*

2. De intensiteit eener werking of graad eener eigenschap wordt uitgedrukt door bijwoorden: *veel, weinig, half, meer, minder, heel, al* (Hij wordt *al* dikker,) *zeer, erg, genoeg, te, bijzonder, bijna, schier, nagenoeg, nauwelijks, hoogst, ongemeen, verbazend, schrikbarend, ontzettend, doodelijk, uitnemend, uiterst, alleszins, eenigszins, veelszins,* ¹⁾ enz.; soms ook door enkele

1) De drie laatstgenoemde bijwoorden zou men even goed onder de bepalingen van beperking kunnen rangschikken als gelijkstaande met: *in alle opzichten, in eenig opzicht* of *in vele opzichten*.

voorzetselbepalingen: *Op zijn best, in hooge mate*, e.a. die echter als bijwoordelijke samenstellingen te beschouwen zijn.

3. De verhouding wordt uitgedrukt met de voorzetsels *naarmate van, naar gelang van, naar*: *De gymnasten worden geschaard naar de grootte. De belooning wordt geregeld naarmate (naar gelang) van de bekwaamheden.*

OPMERKING. Eigenlijk zouden in deze afdeeling ook alle plaats- en tijdsbepalingen behooren, die het *hoever* (§ 43, 3°), het *hoe lang* (§ 46, 3°) en vooral die het *hoe dikwijls* (§ 46, 4°) vermelden. Er is echter reden om deze bepalingen onder de rubrieken van plaats en tijd te laten, daar men anders bij de behandeling van den bijzin ook zinnen als: *Zoo ver* (als) *ik hem zien kon*, *Zoolang* (als) *ik er woonde*, *Zoo vaak* (als) *ik er kwam*, niet meer tot de plaats- en tijdsbepalende zou kunnen brengen. En deze worden, blijkens het wegvallen van het voegwoord *als* en het regelmatig pauzeeren vóór *zoo* en niet achter *ver*, *lang* en *vaak*, ontwijfelbaar algemeen als bijzinnen van plaats en tijd beschouwd, en niet als vergelijkende zinnen, die een graad of hoeveelheid aangeven.

Bijw. Bepalingen van modaliteit.

69.

Onder dezen traditioneele naam ¹⁾ worden de bepalingen samengevat, die de al of niet-werkelijkheid van eene gedachte helpen uitdrukken en de daartusschen liggende gevallen van *niet-werkelijkheid*.

Deze gevallen zijn zeer talrijk: eene werking of toestand kan vermeld worden als mogelijk, als min of meer waarschijnlijk, als noodzakelijk, als eene belofte, een voornemen, eene verwachting, eene verplichting, een gerucht, een schijn, enz. Het aantal nuanceeringen is voor geen complete opsomming vatbaar.

De vraag is hier echter alleen: welke speciale middelen

1) De term is ontleend aan het door Kant aangenomen drietal denkvormen: *mogelijkheid*, *werkelijkheid* en *noodwendigheid*. De bovenstaande beschouwingen zijn echter los van deze filosofische indeeling der vormen, waarin men zich een werking of toestand van een onderwerp denken kan.

hebben zich in de taal ontwikkeld om deze bijbegrippen, die bij de vermelding van een werking of toestand kunnen voorkomen, uit te drukken?

Vooreerst geschiedt dit voor een deel door de vormen van het werkwoord zelf.

Hij komt. Hij kome. Kom! Kwam hij hier; ik zou... enz. ¹⁾

Vervolgens komt het voor, dat de soort van niet-werkelijkheid wordt uitgedrukt door den persoonsvorm van het gezegde, terwijl de eigenlijke werking of toestand wordt vermeld door een volgenden infinitief: *Hij denkt te komen. Hij hoopt, vreest, belooft, weigert, verlangt, ziet er tegen op te komen*, enz. *Hij kan, wil, moet, mag komen*, enz. *Hij schijnt, lijkt, heet te komen*, enz. In sommige dezer gevallen wordt de werking als het voorwerp van den persoonsvorm beschouwd, maar in andere worden de persoonsvormen als een meer ondergeschikt element in het gezegde gevoeld, en worden deze onderscheiden met den term *hulpwerkwoorden van modaliteit*. De bijzonderheden daaromtrent komen ter sprake bij de behandeling der *hulpwerkwoorden*. ²⁾

Eindelijk geschiedt de hier bedoelde aanwijzing ook door de hier aan de orde zijnde bijwoordelijke bepalingen, voor het grootste deel bestaande uit *bijwoorden*, ofschoon *voorzetselbepalingen* en zelfs enkele overgebleven *genitieven* niet ontbreken. In het volgende overzicht zijn deze bepalingen eenigszins naar hunne beteekenissen gerangschikt ³⁾. Zij kunnen dienen:

1°. om de werkelijkheid te bevestigen: *ja, wel, al* (in: *al of niet*), *blijkbaar, gewis, inderdaad, bepaald, stellig, zeker, voorwaar, waarachtig, waarlijk, werkelijk, ongetwijfeld, met zekerheid, met stelligheid*, enz.

2°. om eene noodzakelijkheid te helpen uitdrukken: *noodwendig, noodzakelijk, beslist, volstrekt*, enz.

1) Zie voor bijzonderheden: *De Nederlandsche Taal II*, § 107 en volgende.

2) Zie III, § 90.

3) Opgemerkt moet worden, dat deze bepalingen soms in vereeniging met een werkwoordelijken vorm of met een hulpww. de gewilde beteekenis aan een zin geven, b.v.: *Kwam hij m a r !*

3°. om eene mogelijkheid uit te drukken: *licht, misschien, soms, denklijk, mogelijk, vermoedelijk, waarschijnlijk, naar alle waarschijnlijkheid, naar allen schijn, enz.*

4°. om een schijn, eene bijzondere opvatting, een gerucht enz. uit te drukken: *schijnbaar, oogenschijnlijk, mijns inziens, mijns bedunkens, mijns erachtens, naar mijn oordeel, volgens de dagbladen, volgens de geruchten, enz.*

5°. om naar eene werkelijkheid te vragen of de vraag te versterken: *wel? immers? toch? niet waar? ook?*

6°. om op te wekken, iets werkelijkheid te doen worden: *Haast je toch! Kom dan! Ga je gang maar! Kom dan toch!*

7°. om eene werkelijkheid toe te geven: *Wel (of weliswaar) is hij rijk, maar... Of hij al (ook) zijn best doet,.... enz.*

8°. om eene werkelijkheid te ontkennen: *niet, geenszins, onmogelijk, volstrekt niet, geen zier, geen lor, geen haar, geen duit, geen sikkepit, enz.*

OPMERKINGEN. 1. In sommige spraakkunstige beschouwingen wordt ten aanzien van de modaliteitsbepalingen in betrekking tot de overige bijw. bepalingen het volgende onderscheid gemaakt. Terwijl de laatste in het algemeen als bepalingen van het *gezegde* beschouwd worden, heet het van de eerste, dat zij als bepalingen van de *koppeling* aan te merken zijn. Zoo zouden in: *Hij komt hier, hij komt morgen, hij komt gaarne* de bijwoordelijke bepalingen bij *komt*, en in: *Hij komt misschien, stellig of niet*, bij de verbinding *Hij komt* behooren. Voor dit onderscheid bestaat o.i. geen grond, of liever, wat men van de modaliteitsbepalingen in het bijzonder beweert, geldt ¹⁾ voor alle bijw. bepalingen. Indien men zegt, dat dit bepalingen van het *gezegde* zijn, dan beteekent dit niet anders, dan dat zij kenmerken aangeven van de werking, welke in het *gezegde*, als van eene zelfstandigheid uitgaande, vermeld wordt. Alzoo zijn niet alleen *misschien, stellig, niet*, maar evenzeer *hier, morgen, gaarne* bepalingen van een *komen*, uitgaande van een 3en persoon, m.a.w. niet van *komt*, maar van *hij komt* of van *zijn komen*.

2. Het zal sommigen moeilijk vallen, de gedachte los te laten, dat de modaliteitsuitdrukkingen eigenlijk geen bepalingen zijn. Met het oog hierop nog enkele overwegingen omtrent dit onderdeel.

Het is waar, dat deze uitdrukkingen de bijzonderheid vertoonen - en hierop dient bij het onderwijs gelet te worden - dat zij niet op

1) Gelijk reeds in de 2e noot op blz. 89 opgemerkt werd.

eene vraag, aanvangende met een vraagwoord, maar wel op eene, beginnende met een persoonsvorm, antwoorden: *Komt hij al of niet?* Antw.: *Hij komt, Hij komt wel, Hij komt misschien, Hij komt niet, Hij komt niet*, enz. In het laatste geval wordt de ontkenning door den nadruk versterkt. Intusschen verlieze men niet uit het oog, dat deze beschouwing alleen voor *mededeelende* zinnen geldt. In *vragende* en *gebiedende* zinnen is de modaliteitsuitdrukking alleen eene versterking of wijziging van de vraag of het gebod.

Men kan nochtans voor de vermelde eigenaardigheid oog hebben, zonder daarom verplicht te zijn, deze uitdrukkingen uit de rij der bepalingen te verwijzen. Men doet o.i. beter met de definitie van den term *bepaling* dan wat uit te zetten.

Wat de uitdrukkingen *misschien, mogelijk, denkelijk*, enz. betreft, wordt er trouwens gewoonlijk geen bezwaar gemaakt. Immers men zou dan in: *eene mogelijke vergissing, eene wenschelijke verbetering, eene noodzakelijke voorwaarde*, enz. de gespatieerde woorden evenmin *bijvoeglijke bepalingen* kunnen heeten.

Bij de ontkenkende woorden als *niet, geenszins*, blijft men echter aarzelen. Het is dan ook waar, dat zij kwalijk als omschrijvingen, als aanwijzingen van kenmerken te beschouwen zijn. In § 36 en de 1ste alinea op blz. 82 is echter reeds aangewezen, dat dit wel de meest voorkomende dienst der bepalingen is, maar dat zij in bijzondere gevallen nog wel iets meer doen, bv. kenmerken releveeren, aanduiden, er naar vragen of de afwezigheid er van aangeven. Er is dus slechts eene kleine schrede te doen, om ook de ontkenningsmiddelen, voor zoover ze op zich zelf staande woorden zijn, onder de bepalingen te rekenen. In *geen* (niet één of niet een), *nooit* (niet ooit), enz. onderscheidt men de ontkenning dus niet afzonderlijk, evenmin als in *ongeluk, wanhoop, onfeilbaar*, enz. Maar geschiedt zij door een bepaald woord, waarom zou men dit dan geene bepaling noemen?

Er blijft toch altijd iets gemeenschappelijks tusschen deze ontkenningsmiddelen en alle andere bepalingen. De bepalingen namelijk kan men ook definiëeren als middelen om de gedachte aan eene tegenstelling op te wekken: *Een groote jongen* (geen kleine), *Dit boek* (niet dat), *Hij woont hier* (niet daar), *Hij komt morgen* (niet op een anderen tijd), enz. Hetzelfde doen de ontkenningen: *Niet mijn broeder* (maar een ander), *niet altijd* (maar wel somwijlen of dikwijls), *niet volledig* (maar wel in zekere mate); en zoo ook: *Hij verschijnt niet* (maar hij blijft weg), enz. En zoo weinig is men in de praktijk er vreemd aan, de ontkenning als eene bepaling te beschouwen, dat als men niet met *on* of *wan* of het tegengestelde woord terecht kan, of deze middelen ondoelmatig acht, men het woord *niet* zonder bezwaar als attribuut gebruikt: *Zijn niet-verschijnen in de kiesvereening deed hem veel kwaad. De niet-herbenoeming van den burgemeester was te verwachten*; enz.

Dit zijn eenige overwegingen om te motiveeren, dat ook de ontkenningen onder de bepalingen gebracht worden.

3. Behalve dat, gelijk bij de behandeling van den samengestelden zin (II, § 112) blijken zal, ook bijzinnen dezen dienst kunnen verrichten, bv. *Naar men zegt, naar men wil*, enz., geschiedt het ook door kleine tusschenzinnen: *geloof ik, meen ik, denk ik, hoop ik, vrees ik, zie ik, hoor ik, is 't niet, me dunkt*, enz. *Misschien* (= 't mag *schien*, 't kan *gebeuren*) en *wel is waar* zijn zelf uit zulke zinnnetjes ontstaan. (Vgl. III, § 108, opm.)

Bepalingen van gesteldheid.

70.

De zinsdeelen, welke men met dezen term benoemt, worden nu eens onder de *bijvoeglijke*, dan weer onder de *bijwoordelijke* bepalingen behandeld. Hun tweeledig karakter maakt dit verklaarbaar. Eensdeels toch hebben zij steeds betrekking op eene in den zin vermelde zelfstandigheid, anderdeels zijn zij zeer beslist onderdeelen van het gezegde. Beter dan door den Nederlandschen schoolterm wordt dit hybridisch karakter aangewezen door de benaming *praedicatief attribuut*.

Voor het brengen dezer zinsdeelen onder de bijvoeglijke bepalingen zou nog pleiten, dat zij, indien zij uit substantieven bestaan, met het substantief, waarop zij betrekking hebben, congrueeren: *Men noemt HEM de n vader des vaderlands*, HIJ *wordt de vader des vaderlands genoemd*. En daar, hetgeen in onze taal met de substantieven het geval is, in de klassieke talen ook geldt voor de adjectieven en de deelwoorden, die als praedicatief attribuut voorkomen ¹⁾, zou dit met het oog op de beoefening dezer talen eene reden te meer zijn, om de bepalingen van gesteldheid tot de bijvoeglijke bepalingen te rekenen.

Hiertegenover staat, dat de praedicatieve attributen zoo stellig een deel van het gezegde uitmaken, dat zij dikwijls met het werkwoord bijna of geheel eene samenstelling vormen, bv.: *di ets*

1) Hetzelfde verschijnsel komt ook voor in enkele Germaansche dialecten.

maken, in de war brengen, te leur stellen, los laten, dicht doen, vrij spreken, goed keuren, gerust stellen, enz. Voorts is er eene groep bepalingen van gesteldheid, die in alle opzichten verwant zijn met de bijw. bepalingen van omstandigheid, en even als deze door een bijwoordelijken bijzin worden weergegeven, als eene enkele bepaling daartoe onvoldoende wordt geacht, bv.: *Wat hij dronken deed, moest hij nuchter boeten*, kan aldus weergegeven worden: *Wat hij deed, toen hij dronken was, moest hij boeten, toen hij nuchter was*. En zeer weinig behoeft er te gebeuren, om zulk een praedicatief attriboot als bep. van omstandigheid, - d.w.z. eene bepaling, die een ondergeschikt tweede gezegde vermeldt - te doen overgaan tot eene bijw. bep. van hoedanigheid, d.w.z. eene bepaling, die een in den aard der werking gelegen kenmerk uitdrukt. Vgl. bv. *Vroolijk kwam hij terug* (Hij kwam terug en was vroolijk) met: *Vroolijk (niet druilloorend) deed hij zijn werk*.

Een en ander leidt er toe, de bepaling van gesteldheid als een overgangsvorm tusschen de bijvoeglijke en bijwoordelijke bepalingen afzonderlijk te behandelen.

71.

Het rechte inzicht in den dienst en de beteekenis der bepalingen van gesteldheid wordt hierdoor dikwijls belemmerd, dat onder deze rubriek twee groepen van zeer heterogene zinsdeelen worden samengevat. Scheiding alleen kan de verwarring doen ophouden, en ofschoon verschil in benaming te dien einde doelmatig zou kunnen zijn, bepalen wij ons tot eene splitsing in *bepalingen van gesteldheid der 1e en der 2e soort*.

In afwachting der latere definiëering zij het onderscheid tusschen beide klassen hier alleen door de volgende typen aangegeven:

I. *Doodarm keerde hij terug. Wat hij (als) kind beloofde, deed hij (als) man gestand.*

II. *Ik voel mij zwak. Ik vond hem directeur. Ik beschouwde hem als doodarm. Ik vind hem nog een kind. Zijn zoon maakte hem doodarm. De tegenspoed maakte hem tot een man.*

Bepalingen van gesteldheid der eerste soort.

72.

Deze zijn niet anders dan bijwoordelijke bepalingen (meestal van *omstandigheid*), doch uitgedrukt door een (onverbogen) *adjectief*¹⁾ (I) of *deelwoord* (II), een (congrueerend) *substantief* (III) of een *infinitief* (IV). Ook zij vermelden een ondergeschikt gezegde, dat in den regel evenals het hoofdgezegde op het onderwerp betrekking heeft, maar insgelijks op eene andere in den zin vermelde zelfstandigheid kan slaan, mits dit geene aanleiding tot dubbelzinnigheid geve. Deze bepalingen vermelden dan als deel van het gezegde eene hoedanigheid, toestand of werking van eene in den zin genoemde zelfstandigheid.

De volgende voorbeelden zijn in bovenstaande volgorde gegroepeerd:

I. *Rijk kwam hij en arm ging hij heen. Wat hij dronken misdeed, moest hij nuchter boeten. Hij lag wakker in bed.*

II. *Brommend gaf hij toe. Waggelende kwam hij de deur binnen. Half bevroren kwamen wij thuis. Opgewarmd werden de spijzen voorgediend. Gebakken lust ik die visch wel.*

III. *Als vader moet hij daarvoor zorgen. Hij stond er bij als lijdelijk toeschouwer. Als eerste ondertekenaar van het adres werd **hij** op het stadhuis ontboden. Als eersten ondertekenaar werd **hem** het antwoord toegezonden.*

De geesel van Euroop' lei, balling, 't leven af.
(BEETS).

*En gij, bewelkomd door een gloriëdrongen volk,
Zweeft, Aad'laar, over hen.*
(DA COSTA.)

1) De klassieke talen laten in dit geval het adjectief en het participium met het subject congrueeren. In het Fransch is er overeenstemming in geslacht en getal.

*De Steëmaagd zetelt niet ter steë,
Waar nog haar beeld, Vorstin der Zee,
De watermonst'ren zich ziet buigen.*
(POTGIETER.)

*Schipbreukeling weërsta de veege een wijl,
Op 't zwalpend hout, 't ontboeid geraas der winden,
Hij worstelt maar tot zee op zee zich stort.*
(POTG., Florence XI).

IV. *Hij stond te praten. Hij zat te lezen. Hij liep te schreeuwen. Hij lag te slapen. Daar kwam hij aanhollen* (ook *aangehold* ¹⁾).

OPMERKINGEN. 1. Omtrent de zelfstandige naamwoorden, welke in deze functie voorkomen, is op te merken, dat zij in proza veelal ingeleid worden door het voegwoord *als*, hetwelk hier *voegwoord van gesteldheid* ²⁾ kan genoemd worden. In poëzie wordt dit voegwoord dikwijls weggelaten, hetgeen ook in 't mnl. voorkwam (*Hi starfe een heilich mensche. Die daer levet ende regneert ghewarich God. Hi sat coninc daer. Ic hebbe lange heremite gelegen*) en in de taal der 17^e eeuw, inzonderheid bij Vondel (*Uw kinders sterven martelaeren. Soo sterf ick noch uw vrou. Dat deze schoone bloem oock maeght quaem t' overlijden. En liefst wou balling gaen. Ghy blijft geen weduw zitten*) ³⁾. De vergezellende adjectieven komen zoowel in de zwakke als in de sterke verbuiging voor.

De bepalingen van gesteldheid van dezen vorm moeten wel onderscheiden worden van de vergelijkende bijw. bep. van hoedanigheid, bv.: *Als student woonde hij op kamers*, en *Als een student woonde zij op kamers*. In het laatste geval is de bepaling nog eene half uitgesproken gedachte, en alzoo een onvolkomen bijzin; in het eerste is het denkbeeld van vergelijking geheel weggevallen en staat *als* gelijk met: *in zijne kw liteit van*. Tot het doen uitkomen van dit verschil is weglating van het lidwoord in zulke bepalingen van gesteldheid bevorderlijk.

2. Insgelijks verdient het de aandacht, dat deze bepalingen van gesteldheid niet maar altijd eene vergezellende omstandigheid uitdrukken, doch nu en dan mede dienen, om een *tijd*, *oorzaak* of *reden*, *voorwaarde*, *toegeving* of *beperking* te vermelden.

(Tijd). *Over de brug gaande, zag ik een man in het water sprin-*

1) Vgl. III, § 95, Opm. 4, al. 3.

2) Of *van toestand*, gelijk het *Wdb.* doet. In verband met den naam van het zinsdeel is vgw. *van gesteldheid* iets verkieselijker.

3) Zie *Wdb.*, II, 2^e afl., 256.

gen. Tien jaar oud, werd zij reeds tot den troon geroepen. Tusschen twee bergen hooi gelegen, stierf de aarzelende ezel van honger.

(Oorzaak of reden). *Als leider eener staatkundige partij kon hij niet anders handelen. Gejaagd en gesard verloor hij ten slotte zijn geduld. Fijn en diep voelende, kon hij het in die omgeving niet uithouden.*

(Voorwaarde). *Gebakken lust ik die vischjes wel. Liggende zal het wel overgaan. Als ambtenaar zoudt gij u van sommige dingen moeten onthouden.*

(Toegeving). *Nog maar 23 jaar oud, stond hij toch reeds aan het hoofd eener omvangrijke zaak. Aan hard werken gewoon, was hij tegen die zware inspanning toch niet bestand.*

(Beperking). *Als vader kan ik vergeven; als rechter moet ik veroordeelen.*

Uit de beschouwing van deze voorbeelden blijkt nog iets anders. Het blijkt nl., dat vooral de deelwoorden in dit geval bijna steeds van voorwerpen of bepalingen voorzien zijn. Zoo krijgen zij het karakter van geheele gedachten. Indien het deelwoord door een persoonsvorm wordt vervangen, het onderwerp uitdrukkelijk genoemd of aangeduid wordt, en er ten slotte een verbindingswoord bijkomt, dan worden het complete bijzinnen. Zoo is het niet vreemd, dat voor dergelijke constructies de naam van *beknopte bijzin* ontstaan is, en dat ze meest door een komma afgezonderd worden. Bij de behandeling van den bijzin moeten deze vormen alzoo uit den aard der zaak weder ter sprake komen.

3. In de definitie dezer bepalingen is gezegd, dat zij in den regel op het onderwerp betrekking hebben. Uit de voorbeelden bleek, hoe zij ook een secundair of indirect gezegde van een voorwerp kunnen uitmaken. Doch meestal slaan zij op het onderwerp. Dit is ondertusschen eene opmerking, die niets beteekent, zoodra er geene vrees is voor dubbelzinnigheid. *Gestofd lust ik wel kabeljauw*, is een onberispelijke zin. Maar zoodra er niet van een visch en een mensch, maar van twee menschen sprake is, wordt het geval lastiger. *Dronken bracht de buurman hem naar huis* begint al iets dubbel-zinnigs te krijgen, wat vermindert, als de woordschikking anders wordt: *De buurman bracht hem dronken naar huis*, maar toch niet geheel verdwijnt. Daarom worde in elk geval afzonderlijk beoordeeld, of het toelaatbaar is, dat de bep. van gesteldheid op een ander woord dan het onderwerp slaat. Ter wille van de duidelijkheid verdient het echter bestrijding, dat eene bepaling van gesteldheid geheel in de lucht hangt. ¹⁾ Potgieter maakt zich nog al eens aan deze afwijking schuldig:

‘Schoon ik toegeve, dat Ovens er (*van het goud*) als zeehandelaar meer het gewicht van gevoelde, dan *als grondeigenaar* het geval zou

1) Zie echter III, § 101.

geweest zijn.' Beter: 'dan *hij* als grondeigenaar zou gedaan hebben,' of 'dan als grondeigenaar met *hem* het geval zou geweest zijn.' (*De Zusters*, 49).

'*Confraters* achter den lessenaar, herneemt de hoogere stand zijn recht, of liever, gaapt de maatschappelijke klove opnieuw tusschen *hen*, enz.' Hier is pas in den tweeden hoofdzin een woord, waarop *confraters* steunen kan. (*Pennelikker*, 256).

'Vier of vijf soorten van beroepen in zich *vereenigende*, en *partij trekkende* van elk, bij wien het hem gelukt zich in te dringen, zal het niet bij den tilbury blijven, waarin hij straks Vreese voorbijreed.' Beter: 'zal *hij* het niet bij den tilbury laten blijven.' (*Pennelikker*, 259).

4. Bijzonderheden omtrent zinnen als *Hij lag te slapen* zijn te vinden in III, § 95, opm. 4, al. 5.

Bepalingen van gesteldheid der tweede soort.

73.

Terwijl de bepalingen van gesteldheid der eerste soort de meeste overeenkomst vertoonen met de bijw. bepalingen van omstandigheid, zijn die der tweede soort (vgl. de typen in § 71) het nauwst verwant met de naamwoordelijke gezegden of met de voorwerpen, en zijn zij derhalve eveneens als noodzakelijke aanvullingen van het gezegde te beschouwen. Met de naamwoordelijke gezegden vertoonen zij de meeste gelijkheid, wanneer zij hoedanigheidswoorden zijn, d.w.z. adjectieven, deelwoorden, of infinitieven met de beteekenis van een deelwoord; b v.: *zich k r a c h t i g voelen*, *een spel g e w o n n e n achten*, *doen l i j d e n* (= lijdend maken), brengen in herinnering de naamw. gezegden: *k r a c h t i g zijn*, *g e w o n n e n zijn*, *l i j d e n d zijn*. Met de voorwerpen (en wel met de lijdende) hebben deze bepalingen van gesteldheid iets gemeen, als zij uit substantieven bestaan; bv.: *lood tot kogels gieten*, *iemand als raadslid kiezen*, herinneren aan *kogels gieten* en *een raadslid kiezen*.

Het feit, dat deze deelen van het gezegde in eenige flecteerende talen met het zinsdeel, waarop zij betrekking hebben, d.i. het onderwerp of het voorwerp, congrueeren, - wat in onze taal ook met de substantieven het geval is, voorzoover ze niet door voorzetsels (*voor* of *tot*) voorafgegaan worden, -

heeft veroorzaakt, dat men ze veeltijds tot de attributen is gaan rekenen. Met het oog op het een en ander worden ook zij het best onder deze overgangsvormen gerangschikt.

74.

Naar de beteekenis onderscheidt men bij deze tweede soort van bep. van gesteldheid drie gevallen: ¹⁾

1°. Zij vermelden het resultaat van een waarnemen ²⁾ (d.i. zien, hooren, voelen, vinden = aantreffen): I. *Wij zagen de deur open. Ik voel mij goed. De dokter vond hem heel wat beter.* - II. *Wij vonden het huis verlaten. Wij vonden den man stervende. Hij voelt zich wat gedrukt. Hij ziet zich genoodzaakt.* - III. *Ik vond hem directeur. 'Des Heilands graf zal hen verwinnaars zien.'* (Potg.) - IV. *Ik zie hem aankomen. Ik hoor haar zingen. Ik voel de koorts opkomen. Ik vond het boek op tafel liggen. Ik voel het regenen. Ik ruik iets branden.*

OPMERKING. Hierbij sluit zich aan *hebben*, dat, op gelijken trant als deze waarnemings-werkwoorden, van een lijdend voorwerp met eene bepaling van gesteldheid vergezeld kan zijn: *Hij heeft het boek klaar. Hij heeft het koud. Hij heeft het boek thuis liggen. Zij heeft een vogel op haar hoed zitten.*

De infinitief heeft ook in deze gevallen de beteekenis van een onvoltooid deelwoord. Zie verder III, § 95, opm. 4, al. 2.

2°. Zij vermelden het resultaat van een denken (d.i. *achten, vinden, beschouwen, aanmerken, noemen, enz.*):

I. *Ik acht die handeling verkeerd. Ik prijs hem gelukkig. Ik vond het verhaal vervelend. Ik houd hem voor gierig. Zij hebben hem dood verklaard. Hij rekent die som fout. 'En toch, vergeefs ch gelooft zij haar gebeên.'* (Potg.) - II. *Ik acht*

- 1) Bij de rangschikking der voorbeelden is weer deze volgorde in acht genomen: I. *adjectieven*, II. *deelwoorden*, III. *substantieven*, IV. *infinitieven*.
- 2) Dit is korter dan en daarom te verkiezen boven de volgende omschrijving: 'Zij vermelden een hoedanigheid, toestand of werking, die op grond van een door het gezegde uitgedrukt waarnemen aan de bepaalde zelfstandigheid wordt toegekend.'

die poging geslaagd. Hij houdt de zaak voor verloren. Hij ziet (voelt) zich verplicht. - III. Hij schold mij een lafaard. Wij noemen hem den vader des vaderlands. Ik houd hem voor een huichelaar. Ik beschouw hem als de oorzaak van dit geharrewar. Wij eeren hem als een onzer grootste mannen. Hij vatte het als scherts op. Het volk erkende hem als koning. Ik heb hem steeds als een tegenstander aangemerkt. Ik ken hem als een ijverig werkman. Hij geeft zich voor dokter uit. Ik zegen hem als mijn redder, enz.

OPMERKING. Uit de voorbeelden blijkt, dat het *achten*, *vinden*, *beschouwen* langzamerhand overgaat in werkingen, die als een gevolg van dat oordeelen zijn aan te merken. Zoo sluiten zich hierbij ook aan: *als overwinnaar begroeten of huldigen, als vijand behandelen, als vriend bejegenen, als gast ontvangen, als koning uitroepen*, en dergelijke uitdrukkingen.

3°. Zij vermelden het resultaat van een *doen* of *maken*:

I. De oorlog maakte hem rijk. Zij schreit hare oogen rood. Hij zong zich schor. Hij stelt u daarvoor verantwoordelijk. - II. Honger maakt rauwe boonen zoet. Het kleed is kaal geloopen. - III. Hij maakt den knaap tot een leugenaar. De koning sloeg hem tot ridder. Zij vouwde het papier tot een steek. - IV. Hij liet (= liet het toe) den jongen loopen (= loopende). Zij lieten (= deden) de rotsen springen. Hij deed mij het verschil opmerken¹⁾ (= maakte mij opmerkende), enz.

OPMERKINGEN. Om de beteekenis van deze derde grøep der bepalingen van gesteldheid 2e soort nog beter in te zien, is het nuttig, er op te letten, dat zij met het gezegde-werkwoord samen één begrip uitdrukken, dat overeenkomt met de begrippen, weergegeven door

1) 'Deed' met 'opmerken' opvattende als één geheel, eene samenstelling met de beteekenis van een causatief, komt men er licht toe, van de twee voorwerpen het eene (*mij*) als meewerkend, het andere (*het verschil*) als lijdend voorwerp te beschouwen. In overeenstemming met de vroegere taal is het echter, den infinitief als een attribuut bij het voorwerp van *doen* of *laten* aan te merken. In het mnl. werd in dit geval dan ook nu en dan het onvolt. deelwoord gebruikt (Vgl. III, § 95, opm. 4, al. 4).

denominatieven als *pletten* (plat maken), *witten*, *dooden*, of *stapelen* (tot een stapel maken), *knechten*, *gijzelen* (tot gijzel of gijzelaar maken, of door met *ver* afgeleide als: *verrijken*, *verblijden*, *vermeerderen*, of *verdampen*, *versteenen*, *verketteren*; of eindelijk door causatieven als: *drenken*, *zetten*, enz.

De logische betrekking dezer soort van bepalingen van gesteldheid tot den voorafgaanden persoonsvorm wordt soms aangegeven met den term *factitivus*.

Ook de bepalingen van gesteldheid onder 2° zijn eigenlijk factitieven of veroorzaakte toestanden. Als men iemand als een lafaard *beschouwt* of hem zoo *noemt*, *maakt* men hem *in zijn geest* tot een lafaard. Niet om deze benamingen in te voeren, maar duidelijkheidshalve, zij hieraan toegevoegd, dat dit laatste begrip kan weergegeven worden door den naam *logische factitief*, in tegenstelling met den term *reële factitieven* voor die onder 3°.

2. Bij de onder 3° genoemde voorbeelden sluiten zich aan de bepalingen van gesteldheid, die het resultaat van een *worden* of *veranderen* eveneens door middel van eene voorzetselbepaling uitdrukken en die men daarom niet gewoon is, als naamwoordelijke gezegden te beschouwen, gelijk wel het geval is, als dat resultaat alleen door het koppelwerkwoord *worden* met een substantief of adjectief wordt aangegeven; bv. *in damp overgaan*, *in een zoutpilaar veranderen*, *in een staart eindigen*, *in een punt uitloopen*, *zich in twee afdelingen splitsen*, *tot een deugniet opgroeien*, enz., benevens *tot eeren grootheid geraken*, *tot eene menigte aangroeien*, enz., en ook: *tot eere strekken*, *tot woning dienen*, enz.

74a.

De gesteldheid van eene in den zin vermelde zelfstandigheid wordt ook wel, evenals dit bij de naamwoordelijke gezegden (§ 7, e en f) geschiedt, door eene voorzetselbepaling ¹⁾ of een bijwoord ²⁾ uitgedrukt: *Ik vond hem erg in de war*. *De agent zag den dief aan den gang*. *Wij vonden haar in tranen*. *Hij achtte dat boek uit den tijd*. *De dokter vond den patiënt niet meer in bed, maar op*. *Wij vonden hem uit of thuis*. *Wij zagen de lamp op*, enz.

Dat dergelijke vormen geen bijwoordelijk karakter hebben, blijkt uit de vergelijking van: *Wij vonden hem in bed* en *Men vond het horloge in het bed*.

1) Deze functie der bedoelde voorzetselbepalingen had moeten vermeld worden in III, § 119.

2) En deze 'bijfunctie' van een aantal bijwoorden had ter sprake gebracht moeten worden in III, § 109, onder 4°.

75.

Omtrent den vorm dezer bepalingen van gesteldheid der 2e soort is alleen op te merken:

1°. dat de bijv. naamw. en deelwoorden in deze functie evenals de infinitieven onverbogen blijven;

2°. dat de zelfstandige naamwoorden congrueeren met het zinsdeel, waarop ze betrekking hebben, behalve als ze voorafgegaan worden door de voorzetsels *in*, *voor* of *tot*; alzoo wanneer ze staan bij de werkwoorden: *achten*, *heeten* of *noemen*, *prijzen*, *rekenen*, *schelden*, *vinden* (2 beteekenissen), *voelen*, *zien* - en mede, wanneer ze voorafgegaan worden door het voegwoord *als*.

Overigens moet opgemerkt worden, dat deze congruentie alleen veranderingen ten gevolge heeft in de bijvoeglijke woorden, die de zelfst. nwdn. vergezellen, daar deze zelf in onze taal in den 1en en 4en nvl. gelijk zijn. Bovendien staan de bijvoeglijke naamwoorden in dit geval zeer dikwijls in den sterken vorm.

Bijzonderheden.

Er blijven thans nog enkele bijzonderheden over, die eerst te dezer plaatse goed behandeld kunnen worden, nu de beschouwing der deelen van den enkelvoudigen zin afgelopen is. Daartoe zouden gebracht kunnen worden de veranderingen, die het gezegde ter uitdrukking van *tijd* en *modaliteit* ondergaat, doch de behandeling daarvan past beter bij eene latere bespreking der buigingsvormen.

Alzoo bepalen de volgende opmerkingen zich tot deze drie onderwerpen:

1°. de *infinitief als zinsdeel*, welk overzicht bestemd is om hetgeen verspreid over de functiën van den infinitief is gezegd, samen te vatten en zoo te bepalen, welke functiën er nog overblijven;

2°. de *indeeling der enkelvoudige zinnen in mededeelende, vragende en gebiedende zinnen*, en

3°. de *onvolkomen zinnen*.

De Infinitief als zinsdeel. ¹⁾

76.

In § 1, Opm. 2 is aangewezen, dat de onbepaalde wijs een der *naamwoordelijke vormen* (tegenstelling van *persoonsvormen*) van het werkwoord is, door welke eene werking allereerst als eene zelfstandigheid kan voorgesteld worden. Het verschil tusschen een infinitief en een werkingsnaam (verbaal substantief) is hierin gelegen, dat de eerste het vermogen behoudt om voorwerpen en bijwoordelijke bepalingen aan zich te verbinden, bv.: *ja artallen leeren, aan de wet gehoorzamen, naar bevordering uitzien, hard loopen, in de avondlucht loopen*, terwijl de werkingsnamen alleen van bijvoeglijke bepalingen vergezeld kunnen zijn, als: *het leeren van ja artallen, gehoorzaamheid aan de wet, het uitzicht op of het uitzien naar bevordering, dit harde loopen, het loopen in de avondlucht*, enz.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat er geen noemenswaard verschil van beteekenis is tusschen een infinitief en een werkingsnaam. Alleen stelt de laatste de werking iets meer begrensd, wat meer als eene eenheid voor ²⁾. Of een infinitief zelfstandig naamwoord geworden is, kan dan ook alleen aan een uiterlijk kenmerk worden nagegaan. Regel is, dat een infinitief substantief wordt, als hij voorafgegaan wordt door een lidwoord, een bijvoeglijk voornwd. of een genitief: *het leeren; mijn, dit, zulk, welk leeren; Willems en wiens leeren*.

Het komt intusschen ook wel voor, dat de infinitieven als bijvoeglijke of bijwoordelijke bepaling dienen. In dit opzicht volgen zij weer de zelfstandige naamwoorden, waarvan gebleken is, dat zij in hetzelfde geval verkeerden.

- 1) Het is wellicht niet overbodig nogmaals op te merken, dat de geschiedenis van dit zinsdeel hier geheel ter zijde gelaten wordt. Het overzicht is alleen eene poging om de verschillende diensten van den infinitief, afgeleid uit de waarneming der tegenwoordige taal, zoo ordelijk en begrijpelijk mogelijk te rangschikken. Historische bijzonderheden zijn te vinden in III, § 93 en volgende.
- 2) Vgl. III, § 94, al. 2.

Het is dus alleszins gerechtvaardigd, de diensten der infinitieven z o o v e e l m o g e l i j k op dezelfde wijze in te deelen, als bij de naamwoorden en voornwdn. geschied is. Er blijven intusschen dan nog eenige gevallen over, waaromtrent iets naders gezegd behoort te worden. Dit kan het best geschieden na eene recapitulatie van de diensten der infinitieven, welke in de voorafgaande paragrafen besproken zijn.

77.

De infinitieven kunnen, gelijk gebleken is, dienst doen als:

1°. O n d e r w e r p (vgl. § 11): *Werken is geen straf*. De infinitief kan in dit geval ook voorafgegaan worden door *te*, dat dan echter als een deel van den inf. moet beschouwd worden, daar een onderwerp niet door een voorzetsel kan worden voorafgegaan. ¹⁾ Meestal wordt *te* hier alleen welluidendheidshalve gebezigd, als de inf. van verschillende bepalingen vergezeld is: *Van den vroegen morgen tot den laten avond te moeten werken, is wel eene straf*. Wordt het onderwerp eerst aangeduid door *het*, dan moet de later volgende infinitief van *te* vergezeld zijn: *Het is schandelijk zoo te liegen* ²⁾.

2°. Naamwoordelijk deel van het gezegde (vgl. § 7): *Dat is knoeien. Dit blijft sukkel en*. Of ook: *De kans is te wagen. De zaak blijft te betreuren*, en zelfs met *om te* voor den inf.: *Zij was om te stelen. Het is om te klagen. Het is om wanhopig te worden*, enz. In de laatste gevallen, zoowel met *te* als *om te*, krijgt de inf. het karakter van een adjectief. In die met *om te* wordt duidelijk een gevolg - *zoodat men haar stelen zou*, enz. - als hoedanigheidsaanwijzing gebruikt. ³⁾

3°. L i j d e n d v o o r w e r p (vgl. § 20). Vooreerst bij de werkwoorden, die een *oordeelen* uitdrukken en steeds door eene bep.

1) Vgl. III, § 95, Opm. 1.

2) In het Mnl. komt ook in het laatste geval de tweërlei constructie voor: *Hets beter leeren dan worden rike*, maar ook: *Het is goet in Jesus taverne te gae n*. Vgl. Van Helten, *Bijdr. tot de Dietsche gramm.* in het *Tijdschr. voor Ned. taal en lett.* XI. De inf. zonder *te* is oorspronkelijk, die met *te* navolging.

3) Vgl. III, § 95, Opm. 3.

van gesteldheid 2e soort aangevuld worden: *Ik vind, acht, noem, reken langer d r a l e n onverantwoordelijk*. Vervolgens bij een betrekkelijk gering aantal transitieve werkwoorden, waarachter een lijdende voorwerpszin kan voorkomen, die hetzelfde uitdrukt als de infinitief, of ook wel zulke transitiva, waarbij een verbaal substantief als lijdend voorwerp mogelijk is. ¹⁾

<i>Hij begeert te sterven.</i>	<i>Hij vergunde mij te vertrekken.</i>
<i>Hij belooft te komen.</i>	<i>Hij veroorloofde mij te vertrekken.</i>
<i>Hij beproefde te vluchten.</i>	<i>Hij verwacht u te zien.</i>
<i>Hij beval mij te vertrekken.</i>	<i>Hij verzekerde mij te zullen komen.</i>
<i>Hij gebod mij te vertrekken.</i>	<i>Hij stelt zich voor te weigeren.</i>
<i>Hij gelastte mij te vertrekken.</i>	<i>Hij wenscht te vertrekken.</i>
<i>Hij heette mij te vertrekken.</i>	<i>Hij weigert te betalen.</i>
<i>Hij herinnert zich betaald te hebben.</i>	<i>Hij zwoer te zullen gehoorzamen.</i>
<i>Hij meent te weten.</i>	enz.
<i>Hij ried mij te vluchten.</i>	<i>Hij hoorde schellen. } inf. zonder te.</i>
<i>Hij vergat te betalen.</i>	<i>Hij leert mij lezen. } inf. zonder te.</i>
<i>Hij verlangt (= eischt) toegelaten te worden.</i>	<i>Hij leert zwemmen. } inf. zonder te.</i>
	<i>Hij wil vertrekken. } inf. zonder te.</i>

4°. Oorzakelijk voorwerp ²⁾ (vgl. § 31). In deze functie komt een infinitief zeer dikwijls voor ³⁾ Daardoor zijn de voorbeelden meer voor het grijpen en volgen er hier een grooter aantal, in de volgorde van de lijst op blz. 66-69.

<i>Hij gewent zich er aan te improviseeren.</i>	<i>Hij is nieuwsgierig te vernemen.</i>
<i>Hij begint te vervellen.</i>	<i>Hij verzocht u te bedenken.</i>
<i>Hij heeft er behoefte aan u dank te zeggen.</i>	<i>Hij smeekte mij te bedenken.</i>
<i>Hij is gewoon te rijden.</i>	<i>Hij rekende er op vroeg thuis te zijn.</i>
<i>Hij pleegt na te denken.</i>	<i>Hij hoopt vroeg thuis te zijn.</i>
<i>Hij heeft er belang bij tegen te stemmen.</i>	<i>Hij drong er op aan te betalen.</i>
<i>Hij heeft gelijk te weigeren.</i>	<i>Hij stond er op te betalen.</i>
<i>Hij heeft lust te spelen.</i>	<i>Hij legde het er op toe mij te bedriegen.</i>

1) Vgl. III, § 95, Opm. 2.

2) Waarom een inf., met uitzondering van een alleenstaand geval, niet als meew. voorwerp dienst doet, is verklaard in § 27, OPM. 1.

3) Vgl. III, § 95, Opm. 2.

Hij draagt er roem op te kunnen zwijgen.

<i>Hij is er op gesteld te varen.</i>	<i>Hij noodigde ons uit rechts te houden.</i>
<i>Hij verbaasde zich te hooren.</i>	<i>Hij noodzaakte mij toe te geven.</i>
<i>Hij verheugde zich te vernemen.</i>	<i>Hij dwong mij los te laten.</i>
<i>Hij schaamde zich te verschijnen.</i>	<i>Hij is bereid te sterven.</i>
<i>Zij zijn het eens liever te wachten.</i>	<i>Hij is gereed te vertrekken.</i>
<i>Hij spoorde mij aan te vluchten.</i>	<i>Hij is er toe bestemd te heerschen.</i>
<i>Hij bewoog mij toe te geven.</i>	<i>Hij werd beschuldigd gestolen te hebben.</i>
<i>Hij wekte mij op lid te worden.</i>	<i>Hij zag er van af te klagen.</i>
<i>Hij schept er behagen in tegen te spreken.</i>	<i>Hij is er zeker van te zullen slagen.</i>
<i>Hij ziet er geen kwaad in toe te geven.</i>	<i>Hij was zich bewust gelogen te hebben.</i>
<i>Hij was teleurgesteld te hooren.</i>	<i>Hij is er voor toe te geven.</i>
<i>Hij begon met te betalen.</i>	<i>Hij is er tegen te zwijgen.</i>
<i>Hij ging voort mij te bestellen.</i>	<i>Hij waarschuwde mij niet te teekenen.</i>
<i>Hij hield op te betalen.</i>	<i>Hij zorgde er voor present te zijn.</i>
<i>Hij eindigde met toe te geven.</i>	<i>Hij wachtte zich er voor daarover te beginnen.</i>
<i>Hij haakt er naar te vertrekken.</i>	<i>Hij vreesde mij te beledigen.</i>
<i>Hij streeft er naar volledig te zijn.</i>	enz.
<i>Hij trachtte of poogde te vluchten.</i>	
<i>Hij haalde mij over mee te gaan.</i>	

5°. Bijvoeglijke bepaling (vgl. § 39): *De te maken opstellen. De zucht om te behagen.* De vorm van het eerste voorbeeld komt weinig, die van het tweede zeer dikwijls voor. Soms wordt *om* weggelaten: *de gelegenheid dien beroemden redenaar eens te hooren*, wat geene navolging verdient. Eene enkele maal wordt *om te* op geschikte wijze vervangen door *van*: *De kans van slagen. De kunst van improviseeren.* ¹⁾

6°. Bijwoordelijke bepaling. De infinitief wordt dan voorafgegaan door de voorzetsels *alvorens te* en *na te* (§ 47), *door te* (§ 53) en *met te* (§ 55), *om te* en *ten einde te* (§ 57), *zonder te* en *in plaats van te* (§ 66). ²⁾

7°. Bepaling van gesteldheid. Als zoodanig komt de infinitief voor:
a. na de werkwoorden *staan*, *zitten*, *liggen* en *loopen* ³⁾, waarbij zich het eigenaardige verschijnsel vertoont, dat na een onvoltooiden tijd een infinitief met *te*, en na een voltooiden

1) Vgl. III, § 95, Opm. 6.

2) Vgl. III, § 95, Opm. 7.

3) Vgl., III, § 95, Opm. 4.

een infinitief zonder *te* volgt (*Hij staat te praten* en *Hij heeft staan praten*), en na het werkwoord *komen*¹⁾, als de infinitief de *manier* van het komen aangeeft: *Hij kwam a a n l o o p e n*, (*aanhollen, aanwaggelen, aanrijden, neerdalen*, enz.) De infinitief heeft hier de beteekenis van een onvoltooid deelwoord. - In deze gevallen heeft men te doen met bepalingen van gesteldheid der *eerste* soort (§ 72).

b. na de werkwoorden *zien, hooren, voelen, vinden* en *hebben*¹⁾ (§ 74, onder 1°) en na *doen, laten* en *helpen*¹⁾ (§ 74, onder 3°). Achter de laatste drie noemt de infinitief de veroorzaakte werking: *Hij deed mij i n z i e n* (*opmerken, begrijpen, gevoelen, verstaan*, enz.) *Ik liet hen lessen op z e g g e n*, *thema's m a k e n*, *rekeningen b e t a l e n*. *Hij helpt mij t r e k k e n*, enz. Zoowel na *laten* (= doen), als na *laten* (= toelaten) is de infinitief als bepaling van gesteldheid te beschouwen. - In al deze gevallen heeft men te doen met bep. van gesteldheid der *tweede* soort (§ 74) en staat de infinitief wederom in beteekenis gelijk met een onvoltooid deelwoord.

OPMERKING. Van het voorzetsel *te*, dat herhaaldelijk den inf. voorafgaat en *eene richting ergens heen* uitdrukt, wordt in vele gevallen de kracht niet meer gevoeld. Bij de infinitieven als onderwerp is reeds opgemerkt, dat het daar niet als voorzetsel beschouwd kan worden. Ook is het geheel krachteloos, wanneer er een ander voorzetsel (vgl. de voorbeelden onder 5° en 6°) aan voorafgaat. Het best is de beteekenis van het voorzetsel te herkennen vóór de infinitieven, die als oorzakelijke voorwerpen dienst doen; daar is nog veelal een begrip van richting waar te nemen. En de infinitieven, die als lijdende voorwerpen beschouwd worden, verschillen van de oorzakelijke eigenlijk alleen daardoor, dat het richtingsbegrip er nog meer op den achtergrond is gedrongen door den invloed der substantivische voorwerpen, die men gewoon is (vgl. de vbn. onder 3°), achter *begeeren, beloven, beproeven* enz. aan te treffen.

Ook hier zijn en blijven dientengevolge twijfelachtige gevallen. Achter *hopen* bv. komt een oorz. voorw.: *Hij hoopt op een goeden uitslag*, en zoo beschouwt men den inf. achter *hopen* mede als zoodanig: *Hij hoopt te slagen*. Achter het meer imperatieve *verwachten* daarentegen: *Hij verwacht te zullen slagen*, krijgt de inf. de

1) Vgl. III, § 95, Opm. 4.

bet. van een lijdend voorwerp, in overeenstemming met bv.: *Hij verwacht een grooten toeloop*. En zoo ziet men, dat als *hopen* door een bijzin gevolgd wordt, en dan meer een *stellig verwachten* gaat beteekenen: *Hij hoopt, dat gij het niet vergeten zult*, de bijzin weer het karakter van een lijdend object krijgt. - Eveneens neemt men verschil waar achter *verlangen*. In *Hij verlangt binnengelaten te worden*, is het voorwerp lijdend, in *Hij verlangt (er naar) te sterven*, oorzakelijk.

78.

Na deze recapitulatie blijkt het, dat er nog eenige infinitieven overblijven, waarvan de betrekking tot den persoonsvorm niet overeenkomt met eene der in § 77 beschreven betrekkingen. Het zijn de volgende:

1°. de infinitieven achter de werkwoorden: *zullen* (hulpww. van tijd), *gaan*, *loopen* (= gaan), *komen*, *blijven* en *komen* (+ te): *Hij zal vertrekken*. *Hij gaat slapen*. *Hij loopt het gauw vertellen*. *Hij komt eten*. *Hij blijft van nacht logeeren*. *Hij bleef doorpraten*. *Hij kwam te overliden*. Ook *zijn* met een volgenden infinitief behoort tot deze groep: *Hij is boodschappen doen*¹⁾.

De betrekking is niet overal dezelfde. Uit *zullen* is de bet. *verplicht zijn* geheel verdwenen en het ww. zuiver hulpww. geworden. Achter *gaan*, *loopen*, *komen* en het eerste *blijven* (*Hij blijft hier eten*) drukt de inf. iets toekomstigs uit, eene handeling, die op de eerste volgen zal. Het tweede *blijven* geeft eene voortduring der volgende werking aan. En *komen* + te met den daarbij behoorenden infinitief drukt nu eens iets toekomstigs uit: *Dat komt hem op veel geld te staan*. *Ik ga eens zien, of ik iets te weten kan komen*; dan weer iets voltooids: *Hij kwam te vallen*. Het eenvoudigst is het, deze werkwoorden met den inf. als één geheel aan te merken en ze zelve als eene soort van tijdaanwijzers te beschouwen. (Vgl. III, § 95, Opm. 8.)

1) De sjouwers hebben soms de gewoonte op luik of deur met krijt te schrijven, waar zij heengegaan zijn. Een potsierlijk gebruik van bovenstaanden vorm zagen wij indertijd, toen zij op een pakhuisluik in onze buurt het bericht geplaatst hadden: 'Wij zijn schoften' (voor *schaften*).

2°. de infinitieven achter de w.w.: *kunnen, mogen, moeten, zullen* (= moeten), *dienen, behooren, behoeven* en *durven*, bv.: *Hij kan of mag schaatsenrijden, Hij moet vertrekken, Hij dient of behoort te betalen. Hij durft* ¹⁾ *de zaak (te) ondernemen*. Ook ten aanzien van deze infinitieven is het wenschelijk, ze met den voorafgaanden persoonsvorm als één geheel aan te merken. Het gemeenschappelijke der genoemde werkwoorden is, dat zij alle uitdrukken, hoe de werking, door den volgenden infinitief aangewezen, in het vermogen ligt van het onderwerp of tot zijne verplichtingen behoort. Zij hebben dus zoowel eenige overeenkomst met de veroorzakende werkingen in § 77, 7° b., als met die, welke door een infinitief als oorz. voorwerp gevolgd worden.

Er is dus reden om aan den term *hulpwerkwoorden van modaliteit* wat uitbreiding te geven en er de werkwoorden *kunnen, mogen, moeten, zullen* even goed toe te brengen, wanneer hunne beteekenis nog niet zoo verbleekt is, als het geval wordt in zinnen als: *Hij kan, zal, of moet onderweg opgehouden zijn*. (Het is *mogelijk, waarschijnlijk* of *noodzakelijk*, dat hij opgehouden is.) *Hij mag (moge) rijk zijn, gelukkig is hij niet*. (Het is *mogelijk*, dat hij rijk is.) *Hij mag wel wat voortmaken*. (Het is *gewenscht*, dat hij voortmake.) *Hij moet in de stad geweest zijn*. (*Men zegt, het gerucht wil*, dat hij in de stad geweest is.)

Een gelijksoortigen dienst doet soms het werkwoord *willen*: *Doe wat brandewijn in uwe kies; dat wil weleens helpen*. (De mogelijkheid bestaat, dat het helpt ²⁾. En evenzoo drukken *schijnen, lijken, blijken* en *heeten* de verhouding van de volgende werking tot de werkelijkheid uit: *Hij schijnt of lijkt, Hij blijkt* of *Hij heet hard te studeeren*. (Het heeft den *schijn*, het is *bewezen*, het is een *gerucht*, dat hij hard studeert.)

In al deze gevallen is het gewenscht, persoonsvorm en infi-

1) Bij *durven* weifelt het taalgebruik tusschen een inf. met of zonder *te*.

2) Overdreven bescheiden achten wij het in zwang komende: *Het wil mij voorkomen, dat....*, enz. *Het komt mij voor* is al wel.

nitief in de analyse niet te scheiden, maar den eerste als eene modaliteitsaanwijzing te beschouwen. [Vgl. III, § 95 (onder IV. 2°) en § 90].

OPMERKING. Het doel van hetgeen in de vorige paragrafen omtrent de diensten van den infinitief is opgemerkt, zal bereikt wezen, indien het den indruk gegeven heeft, dat er geen sprake van kan zijn, om van elken infinitief op afdoende wijze uit te maken, in welke betrekking hij volgens het tegenwoordig spraakgebruik tot den voorafgaanden persoonsvorm staat. Dikwijls vertoont een bepaald geval zoowel de kenmerken van de eene als van de andere betrekking. Ook hangt veel af van de beteekenis, welke men aan het werkwoord in den persoonsvorm hecht. Voor hem, die er in de eerste plaats op let, dat *kunnen* = in staat zijn tot, *mogen* = verlot hebben tot, *zullen* en *moeten* = verplicht zijn tot, *durven* = den moed hebben tot... beteekenen, heeft de volgende infinitief allicht het karakter van een oorzakelijk voorwerp. Wie er meer aan denkt, dat men ook wel zegt: *Ik kan of durf dien sprong wel, Ik mag dat boek, Ik moet nog ééne som*, waar de werkwoorden de transitieve kracht der onderdrukte werkwoorden *doen, hebben* en *maken* hebben overgenomen, of ook wel hieraan, dat men niet *waartoe kan je*, maar *wat kan je, wat durf je, wat mag je, wat moet je*, enz. vraagt, zal in de infinitieven eerder lijdende voorwerpen zien. En wie eindelijk vooral daarop let, dat de werkwoorden *kunnen, mogen, moeten, durven* ALTIJD, hetzij uitdrukkelijk, hetzij in de gedachte, door een infinitief gevolgd worden, noemt ze, als hier geschied is, hulpwerkwoorden (van modaliteit) en erkent in de volgende infinitieven het hoofdbestanddeel van het gezegde. Elk dezer meeningen is verdedigbaar, behalve indien zij gepaard gaat met eene ontkenning van het goed recht der andere.

Hierdoor wordt ook duidelijk, waarom wij van meening zijn, dat bij het taalonderwijs in de lagere school in het algemeen de persoonsvorm met den daaropvolgenden infinitief niet gescheiden, maar steeds samen als één gezegde moeten beschouwd worden, en dat bij het voortgezet onderwijs alleen sprake kan zijn van een afzonderlijk benoemen van den infinitief, indien de betrekking van dezen tot den persoonsvorm aan geen twijfel onderhevig is.

Mededeelende, vragende en gebiedende zinnen.

79.

In § 1 is in de definitie van den zin opgenomen, dat er steeds eene mededeeling, eene vraag of een gebod door uitgedrukt wordt. Tot het uitdrukken van dit

onderscheid zijn drieërlei vormen beschikbaar (§ 1, OPM. 5):

1°. in eene mededeeling volgt de *persoonsvorm* op het *onderwerp*: **O.P.**.....¹⁾

2°. in eene vraag volgt het *onderwerp* op den *persoonsvorm*: **P.O.**.....

3°. in een gebod staat de *persoonsvorm* voorop en komt het *onderwerp*, indien het bij uitzondering uitgedrukt wordt, daarachter: **P. (O.)**. ..

Hierbij behoort opgemerkt te worden²⁾, dat de *vragende zinnen* eene rubriek vormen, die niet alleen tegenover de *mededeelende*, maar ook tegenover de *gebiedende zinnen* staat. Tegenover de vragen: *Moet die brief weggebracht worden?* en *Zal ik dien brief wegbrengen?* staan de zinnen: *Die brief moet weggebracht worden*, en *Breng (gij) dien brief weg*. Eigenlijk is de gebiedende zin alzoo ook eene bijzondere soort van mededeeling. Wordt dit in het oog gehouden, dan is er in de practijk geen bezwaar tegen de splitsing in drieën.

80.

Omtrent deze soorten van zinnen verdienen de volgende bijzonderheden nog de aandacht.

In het algemeen is het regel, dat, indien een gezegde samengesteld is, de bij den *persoonsvorm* behorende deelen meestal gebruikt worden om den zin af te sluiten en dus zooveel mogelijk achteraan geplaatst worden: *Hij heeft mij gisteren het boek gebracht. Zal hij de betrekking aannemen? Durf dat eens ontkennen!*

Is met den *persoonsvorm* een afhankelijke infinitief verbonden, dan neemt deze steeds de allerlaatste plaats in: *Hij heeft dat niet willen toegeven. Hij kan dat niet zoo laten blijven.*

OPMERKINGEN. 1. Van een verschijnsel als het laatst besprokene is geen andere verklaring te geven, dan dat het gebruik zich zoo heeft vastgezet. Als in het Fransch en het Engelsch de woordorde anders is: *Hij mij heeft gebracht het boek* en *Hij heeft gebracht mij het boek*, dan blijkt daaruit alleen, dat bij Franschen en Engelschen de analogie

1) De stippen stellen weder de overige zinsdeelen voor.

2) Vgl. Paul *Principien* 109.

anders gewerkt heeft. De volgorde, die hun natuurlijk klinkt, maakt op den Nederlander den indruk van eene afwijking, en zoo ook omgekeerd.

De doelmatigheid echter kan nu en dan tot zulk eene afwijking van de gewone orde dringen. ‘*Neen, ik had bedoeld de oorspronkelijke uitgave van dat werk,*’ zegt iemand, die door zijn boekhandelaar verkeerd begrepen is. En in literaire taal komen vaak afwijkingen voor, omdat de kunstenaar voelt, dat de zinsmelodie er door gebaat wordt, of omdat rijm en metrum hem er toe dwingen.

2. Door zinsmelodie is te verstaan de afwisseling van toonsterkte en toonhoogte, die uit het karakter van een zin of zijn verband tot andere zinnen voortvloeit en de eenheid van den zin tot stand brengt. Deze zinsmelodie is wel te onderscheiden van den *woordtoon*, die de eenheid van het woord uitdrukt: *váderland, belangelóósheid* enz., of de bijzondere klemtonen (*begrips- of gevoelstoon*), waardoor eene nadrukkelijke bedoeling: *Mijn v á d e r gaat naar Londen, Mijn vader gaat naar L ó n d e n*, of eene gevoelsbeweging uitgedrukt wordt: *Hij was verbaasd, verr á s t, verrukt*. - ‘*Dertig jaren lang heeft hij er sinds dien oogenblik voor gewaakt, voor gezorgd, voor gevreesd, voor geoorloogd, om GEBEDEN misschien....*’ (POTG.)

De zinsmelodie is in het algemeen (vooral in mededeelende zinnen) *d a l e n d*: *Hij heeft het werk ten einde gebracht*, - of (vooral in vragende zinnen) *s t i j g e n d*: *Hebt gij het werk voleind?* - of (vooral bij eene reeks aaneengeschakelde zinnen) *z w e v e n d*:

Zij ¹⁾ bekleedt
Velden met een grastapeet;
Spreidt den afgematten slover
Koelend loover;
Bedt den neergezegen zwoeger,
Spijst den ploeger...
(BILDERDIJK).

Woordtoon, begrips- en gevoelstoon en zinstoon veroorzaken gezamenlijk een eindeloos aantal afwisselingen in den zinsklank. Hier naar vaste regels te zoeken, zou weinig nut hebben. Maar wie er op let en er oor voor krijgt, zal er bij lectuur meer door genieten en bij eigen (schriftelijk) taalgebruik ook mettertijd in zijn gehoor een goeden gids vinden.

3. Een belangwekkend en ook voor de practijk niet onbelangrijk onderzoek is het, na te gaan door welke invloeden de schikking der voorwerpen en bepalingen beheerscht wordt. Aangezien er echter veel subjectiefs onder deze invloeden is, blijft dit onderzoek hier achterwege. In het algemeen is deze raad te geven: Leg het er bij de rangschikking dezer zinsdeelen op toe, dat de lezer zonder veel

1) De aarde.

inspanning het woord vindt, waarop de nadruk moet vallen. En tevens is in acht te nemen, dat een woord, waarop een volgende zin geheel of in de eerste plaats slaat, daarvan niet te ver verwijderd blijve. Alzoo: *Ik had dezer dagen buitengewoon veel te doen*, maar: *Ik had buitengewoon veel te doen in de dagen, die aan mijn vertrek voorafgingen*.

Het weglaten van bijzonderheden omtrent dit onderwerp heeft te minder bezwaar, omdat een door goede lectuur ontwikkelde taalzin hier het best den weg wijst.

Omtrent elk der soorten van zinnen in het bijzonder is de waarneming der volgende verschijnselen onmisbaar.

a. Mededeelende zinnen.

81.

Zoodra een spreker of schrijver het noodig acht, een ander zinsdeel dan het onderwerp te doen uitkomen, plaatst hij dit gewoonlijk vooraan in den zin. Dit heeft eene omkeering der woordschikking (*inversie*) tengevolge, waardoor het onderwerp achter den persoonsvorm komt te staan.

De zinsdeelen, welke, vooraangeplaatst, inversie bewerken, zijn: een naamwoordelijk deel van het gezegde, een voorwerp, eene bijwoordelijke bepaling, eene bepaling van gesteldheid: *Zwart is de nacht. Den ploegenden os zult gij niet muilbanden. Dat bevel kan hij niet gehoorzamen. Op hem kunt gij niet rekenen. Een maal zal het u berouwen. Doodarm keerde hij terug*. Wil men het werkwoordelijk gezegde voorop plaatsen, dan moet het daarna door het ww. *doen* aangeduid worden: *Schelden doet hij niet*.

De inversie is een belangrijk stijlmiddel. Het is nuttig, de leerlingen te laten waarnemen, hoe zij de eentonigheid verjaagt, bv. door de tegenstelling van een paar fragmenten als de volgende:

Zonder inversie.

Eene naar alle richtingen heen golvende landstreek breidde zich aan onze voeten uit; de meer uitstekende top van een heuvel verhief zich hier en daar; beken en rivieren vlochten zich in smalle linten en banden tusschen akkers

Met inversie.

‘Aan onze voeten breidde zich eene naar alle richtingen heen golvende landstreek uit; hier en daar verhief zich de top van een heuvel; beken en rivieren vlochten zich in smalle linten en banden tusschen akkers en weiden door;

en weiden door; dorpen lagen links en rechts en overal, in phantastische wanorde over de vlakte uitgeschud. Doch het wijd verschiet was het heerlijkst van alles. De verre bergen doken daar in nevelige gestalten op: de trotsche, de liefelijke Harz. De Brocken was met het bloote oog te onderscheiden, enz.

links en rechts en overal lagen dorpen, in phantastische wanorde over de vlakte uitgeschud. Doch het heerlijkst van alles was het wijd verschiet. Daar doken in nevelige gestalten de verre bergen op: de trotsche, de liefelijke Harz. Met het bloote oog was de Brocken te onderscheiden.¹⁾ enz.

b. Vragende zinnen.

82.

Er zijn twee soorten van vragende zinnen, die het wenschelijk is wel te onderscheiden.

1°. Er kan naar den inhoud van een geheelen zin gevraagd worden. De vraag begint dan met een persoonsvorm en het antwoord is òf een geheele zin, òf een bijwoord van modaliteit: *ja, neen, misschien, stellig*, enz. Bv.: *Kom t hij van avond?*

2°. Er kan naar een zinsdeel gevraagd worden. Dan begint de vraag met een vraagwoord (vragend voornwd. of vragend bijwoord) en het antwoord is het gevraagde zinsdeel: *Wie komt daar? Wat is hij (van zijn beroep)? Wat zegt gij? Wien is dat nooit overkomen? Waarop rekt hij? Welke boeken kiest ge? Waarheen, wanneer of waarom is hij gevlucht?*²⁾

In beide soorten van vragen is de woordschikking **P.O.** Eene natuurlijke uitzondering is het geval, dat met eene vraag 2e soort naar het onderwerp gevraagd wordt: *Wie doet dat?*

Ook kan eene vraag de woordorde van den mededeelenden zin hebben, wanneer de stembuiging door stijgende melodie het vragend karakter aangeeft, meest met behulp van een vragend bijw. van modaliteit: *Ge komt van avond? Ge doet het*

1) M. Leopold, *De Wilhelmshöhe*.

2) Paul maakt (*Principien* 109) de opmerking, dat het nog niet gelukt is, voor deze beide soorten van vragen geschikte namen te vinden. Hij vermeldt de namen 1°. *bevestigingsvragen* en 2°. *verduidelijkings- of bepalingenvragen*, maar werpt tegen den eersten naam het bezwaar op, dat niet steeds eene bevestiging verwacht wordt. Wij doen den voorslag om van *vragen* 1e en 2e soort te spreken, als het noodig is. Bij de behandeling van den bijzin kan dit te pas komen.

immers? Hij blijft toch niet weg? Hij komt ook, niet waar?

Eindelijk zijn er nog vragen, waarvan de bedoeling niet is een antwoord uit te lokken, maar die het karakter hebben van uitroepen (dus van mededeelingen), waardoor eene gedachte sterk bevestigd of sterk ontkend wordt. Het zijn de oratorische of rhetorische vragen, die op de verwachting berusten, dat de hoorder zelf desgevraagd de bedoelde bevestiging of ontkenning zou doen hooren; bv.: *Is dat loopen?* (Dat is erg hard loopen.) *Is dat iemand doen schrikken?* (Dat is iemand erg doen schrikken.) *Heet dat nu beter oppassen?* (Dat kan niet beter oppassen heeten.) *Wie zal dat kunnen zeggen?* (Niemand zal dat kunnen zeggen.) *Wie zou dat niet toestemmen? Zou ik u kunnen vergeten? Zou dat het einde moeten zijn?* - Uit de laatste voorbeelden blijkt, dat somtijds ook de voorwaardelijke wijs meewerkt, om het doel te bereiken.

OPMERKING. In sommige oratorische vragen komt eene ontkenning voor, die gemist zou kunnen worden, bv. *Wat heb ik hem niet dikwijls geholpen!* (Ik heb hem heel dikwijls geholpen.) Waarschijnlijk is deze vorm ontstaan, doordat twee zinnen, een vraagzin 1e soort en een uitroep in den vorm van een vragenden zin, als: *Heb ik hem niet dikwijls geholpen?* en *Wat heb ik hem dikwijls geholpen!* door-eengemengd werden.

Een voorbeeld van dit geval van *contaminatie* biedt de aanhef van Da Costa's 'Hagar': *Wat wondren zaagt ge al niet, woestijnvorstin van 't Oosten, Een grond vereeuwigen, dien....., enz.*

c. Gebiedende zinnen.

83.

Hierbij valt te herinneren, dat weglating van het onderwerp regel is en de toevoeging als zoodanig van het vnv. van den 2en persoon uitzondering. Voorts, dat door den toon een gebod in een verzoek en zelfs in eene bede veranderen kan: *Doe mij dat plezier! Geef ons heden ons dagelijksch brood!*

OPMERKING. In § 1 OPM. 5 is er op gewezen, dat er voor *wenschen* en *uitroepen* geene afzonderlijke vormen bestaan.

Een wensch kan de woordschikking eener mededeeling hebben, met het werkwoord in de aanvoegende wijs: *Ieder doe het zijne*; of ook die van den vragenden zin met het werkwoord in de aanv. of in de voorw.

wijs: *Zij deze stichting velen tot heil! Ware de maatregel liever achterwege gebleven!* Ook kan, gelijk gezegd is, een gebiedende zin als uiting van een wensch dienen ¹⁾.

Een uitroep kan den vorm hebben van een mededeelenden zin, hetzij zonder, hetzij met inversie: *Holland leeft weer! Groot is de Diana der Ephezeren!* - of van eene (oratorische) vraag: *Waart gij het niet, die breinloos uitgespat, den myter en de kroon in 't slijk vertradt?*

Onvolkomen zinnen.

84.

De volgende opmerkingen zijn eveneens eene aanvulling van den inhoud van § 1 en de daarbij behorende OPM. 1 en 4.

Hoofdzakelijk op grond van de doelmatigheid en de overeenstemming met het spraakgebruik is daar de naam *zin* beperkt tot gedachteuitingen met een *persoonsvorm* als éénig deel of als centrum der andere deelen.

Alle gedachteuitingen, welke niet aan dit criterium beantwoorden, zijn *onvolkomen zinnen* ²⁾.

Deze benaming heeft alleen ten doel de misvatting te voorkomen, dat alle onregelmatige gedachteuitingen verbasteringen of verkortingen van regelmatige zouden zijn. De naam *onvolledig* is slechts gepast voor een deel der *onvolkomen zinnen*, wanneer er met eenige zekerheid kan worden aangewezen, door welke *uitlating (ellips)* eene kortere uitdrukking ontstaan is.

Het is niet aan te raden, aan deze onderscheiding bij het onderwijs veel scherpzinnigheid te verspillen. Alleen dient de ellipsomanie niet in de hand gewerkt te worden, die in de scholen nog tot veel onware voorstellingen aanleiding is, en aan eene voormalige tot den staat der rechtheid behorende

- 1) Aandacht verdienen constructies als: *Had het maar liever niet gezegd! Was maar liever hier gebleven!*, waar de weglating van het onderwerp de zinnen gebiedend doet schijnen.
- 2) Er mag wel tegen gewaarschuwd worden, dat deze term niet als de uitdrukking van iets inférieurs, iets gebrekkigs beschouwd moet worden. Soms is dit wel van zulke zinnen waar, maar dikwijls ook niet. De onvolkomen zin is dan juister of teekenachtiger uiting dan de volkomen zin zijn zou.

onberispelijke en volledige taal zou kunnen doen denken ¹⁾.

De beschouwing der onvolkomen zinnen behoort meer tot de stijlleer dan tot de spraakkunst. Deze bedenking ter zijde stellende, bepalen wij ons hier tot het opgeven van eenige oorzaken, die op het gebruik van onvolkomen zinnen invloed hebben, het aanwijzen van de meest voorkomende uitlatingen en ellipsen, en eindelijk eenige vormquaesties, welke zich bij dit onderwerp voordoen.

85.

De voornaamste oorzaken, die tot het gebruik van onvolkomen zinnen leiden, zijn de volgende:

1°. gebrek aan taalvaardigheid, gelijk zich dat bij kinderen en onontwikkelden voordoet;

2°. de buitengewone toestanden van lichaam of geest, als zich vertoonen bij menschen, die vermoeid, ziek, stervende, of gehaast, verrast, verschrikt, driftig, toornig, neerslachtig, beschroomd, blij, bedroefd, enz. zijn;

3°. de zucht naar korthed bij het geven van bevelen;

4°. taalspaarzaamheid bij het stellen van telegrammen, korte berichten, aantekeningen, gesprekken, enz.;

5°. het streven naar zinrijke beknoptheid in spreekwoorden, spreuken, wachtwoorden, strijdleuzen, titels, enz.: *Een man een man, een woord een woord! Beter laat dan nooit! Oranje en Nederland! Allen werken, allen eten, allen kiezen! In dagen van strijd*, enz.

6°. het zoeken van prozaschrijvers en dichters om artistieke bedoelingen te verwezenlijken ²⁾.

1) Zoo zal men steeds hooren, dat *De boot is aan*, *De koek is op* ellipsen zijn van *De boot is aangekomen*, *De koek is opgegeten*, en wordt daardoor uit het oog verloren, dat het gebruik dezer bijwoorden als naamw. deelen van het gezegde eenvoudig daaraan is toe te schrijven, dat men ze noodig heeft ter vermelding van een toestand, waartoe geen bijv. naamw. voorhanden zijn. En het is best mogelijk, dat men ze mettertijd ook als attributen gaat gebruiken, evenals men nu al spreekt van *'een toeë deur.'*

2) Het nieuwste proza onzer dagen wemelt van onvolkomen zinnen. *De Nieuwe Gids* (Dec. 1890) opslaande, vinden wij op de eerste bladzijde (*Sint Margareta* door Ary Prins): 'In Hongarije. Een oud kasteel, gebouwd op een plotseling naar bovengaande grondverheffing. Daarom als een somber vierhoek een gracht: een paar voet stilstaand donker water op een modderlaag, dieper dan de speer van een ruiter. In het water een mysterie van leven-zwevende (?) stengels, kleurige insecten, klauterend langs draden, opborrelingen met bolle geluiden, uiteenspattende luchtblazen, en 's avonds, over de oppervlakte, witte dampen, lang en ijl als geesten.'

Het is niet te ontkennen, dat het middel somtijds teekenachtige resultaten oplevert. Op den duur aangewend, maakt het de reproductie voor den lezer vermoeiend en is het hem eene uitkomst, als hij weer een complete zin ontmoet. Van Looy maakt er in zijn *Proza* een veel soberder gebruik van.

Het zal aan de besten onder de voorstanders dezer nieuwe school niet ontgaan, dat het procédé gemakkelijk kan nagebootst worden, zoodat er in het jongste proza eene eenvormigheid gaat

heerschen, waardoor het individueele, waarnaar tegelijkertijd gestreefd wordt, groot gevaar loopt schuil te gaan.

86.

De belangrijkste uitlatingen (ellipsen) zijn:

1°. die van het gezegdewerkwoord in bevelen en min of meer opgewonden beschrijvingen of uitroepen: *Hier dat boek! Hij mij na. Ik u verlaten?*

2°. die van het naamw. deel van het gezegde: *Hij is twee jaar* (oud). *Hij is* (iemand) *van ouden adel*, enz.

3°. die van een voorwerp: *Hij groette niet. Hij gehoorzaamde. Hij stond in twijfel.*

4°. die van een infinitief bij een als hulpww. gebruikten persoonsvorm: *Je zult niet. Ik moet er heen* (gaan). *Ik durf niet* (wegblijven), enz.

Antwoorden op vragen der 2e soort zijn als onvolledige zinnen te beschouwen, waarbij alles, behalve het gevraagde zinsdeel wordt weggelaten: *Wien hebt gij het medegedeeld? Den burgemeester.*

OPMERKING. 1. De s a m e n t r e k k i n g, waarover bij de behandeling der nevenschikte zinnen moet gesproken worden, is niet anders dan eene soort van ellips of taalzuinigheid.

Zoo ook het samentrekken van samengestelde woorden als: *vooren nadeelen, breien naaischool*. Ook afgeleide woorden worden door dichters soms op gelijke wijze behandeld: *groot- en goedheid* (Potgieter), wat vooral in proza niet aan te bevelen is, in het bijzonder niet,

wanneer een voor- of achtervoegsel niet gewoon is den klemtoon te hebben. Alzoo niet: *be- en geloften* of dergelijke ¹⁾.

2. Het gaat bezwaarlijk, onvolkomen zinnen als: *Goedkoop duurkoop. Vrijheid blijheid. Oost West, thuis best!* enz. te verklaren als door ellips ontstaan. Dergelijke spreuken hebben blijkbaar het aanzijn te danken aan de zucht om belangrijke waarheden uit te drukken in puntigen vorm. Stellig zijn de meeste ontstaan, zonder dat er een oogenblik over gedacht is, door welke aanvulling de uitdrukking tot een volkomen zin zou kunnen worden. Soms ligt die voor de hand en zijn *is of heeft* als zoodanig meest voldoende. In andere gevallen is de aanvulling niet zoo vanzelfsprekend. In *Vrijheid blijheid!* kan zoowel *geeft, baart*, enz. als *is* dienen. *Oost West, thuis best*, laat zeer uiteenloopende aanvullingen toe. En evenzoo is het gesteld met *Een man een man, een woord een woord* ²⁾ en tal van andere uitdrukkingen. Voor de verklaring van hare beteekenis kan het zijn nut hebben, er volledige zinnen van te maken; maar spraakkunstig behoort men ze te nemen, zooals zij zijn, en er niets anders in te zien dan appositioneele verbindingen van twee begripsuitdrukkingen. Van naamvallen kan er dan ook in zulke snelle samenvoegingen eigenlijk geen sprake zijn. Wil men toch een naamval onderscheiden, dan behoort men beide deelen der verbinding als staande in den 1en nvl., den gewonen noemvorm, te beschouwen.

87.

De volgende vormquaesties doen zich bij de beschouwing der onvolkomen zinnen voor.

1°. Bij het feit, dat de infinitief en het voltooide deelwoord, op krachtigen toon uitgesproken, als equivalenten van een zin in de gebiedende wijs kunnen dienen, moet opgemerkt worden, dat deze vormen in dat geval het vermogen behouden om van een voorwerp vergezeld te zijn. Aldus heeft men in onvolkomen zinnen als: *Leien wegbergen! Hielen aansluiten! Den vijand aangevallen! De hand aan 't werk geslagen!* in de zelfst. nwdn. accusatieven te onderscheiden. Dit wordt ook bevestigd door het feit, dat men zegt: *Hem gepakt! Hem verjaagd!*

- 1) Waarschuwingen tegen verkortingen als: *de Unies van U- en van Atrecht, de groothertogen van Luxem- en Mecklenburg* behooren tot de taalkundige kwinkslagen. In hetzelfde genre hoorden wij onlangs iemand betoasten als het *o- en mirakel* van het gezelschap.
- 2) Moesten we deze spreuk aanvullen, dan zouden wij het op de volgende wijze doen: *Een man zij* (of: *behoort te zijn*) *een man, een woord zij een woord*; d.w.z. Een man zij iemand, op wien men rekenen kan, en een woord zij iets, waarop men rekenen kan.

2°. Indien de aanvulling van een zin voor de hand ligt en hij dus vrij stellig als elliptisch is te beschouwen, dan beslist de aanvulling over den naamval der substantieve woorden, wat vooral bij antwoorden op vragen 2e soort het geval is. Zoo zijn in *Wee u! Den keizer heil!* duidelijk datieven te herkennen en zal *Mijn broeder* 1e, 3e of 4e nvl. zijn, al naarmate het een antwoord is op vragen als: *Wie is dat? Wie n hebt gij het opgedragen?* of *Wie n groet gij daar?*

Verder komt achter voorzetsels ook in onvolkomen zinnen een accusatief. *Titels* en *opschriften* staan, als zij het onderwerp alleen noemen, in den nominatief. En in twijfelachtige gevallen moet men eenvoudig de redelijkste keus doen. Vraagt iemand in een winkel: *Een meter band!*, dan is het niet uit te maken, of het een 1e of een 4e nvl. is, daar de uitdrukking zoowel als de verkorting van *Geef mij een meter band*, als van *Een meter band is mijn verlangen* is te beschouwen. De overweging, dat alleen het begeerde *genoemd* wordt, rechtvaardigt, dat men er een 1en nvl. in ziet. Voor de practijk is het trouwens geheel onverschillig. In een zin echter als: *Ten slotte aan allen de(n) raad, zich hiermede niet te veel het hoofd te breken*, moet met het oog op den vorm van het lidwoord vóór *raad* eene keus gedaan worden. De aanvulling kan zijn: *Ten slotte zij de raad gegeven*, maar ook: *Ten slotte geven wij den raad*. Onze keus zou vallen op den nominatief.

In het algemeen komt het gebruik van onvolkomen zinnen het meest voor bij het weergeven van spreektaal en dan treedt de spraakkunst met hare strengere eischen van regelmaat en consequentie op den achtergrond voor de waarnemingen van het nauwlettend oor.

Proeven van zinsontleding.

88.

De beschouwing der verschillende taalverschijnselen in den enkelvoudigen zin, welke in het vorige hoofdstuk voltooid is, kan alleen tot zoodanige vertrouwdheid met die verschijnselen leiden, als voor het geven van taalonderwijs

onmisbaar is, indien de verkregen kennis door toepassing wordt bevestigd. Dit kan geschieden door de bekende oefening, welke onder den naam van zinsontleding bekend is.

Deze oefening kan op twee manieren gehouden worden. Al de deelen van een zin kunnen worden beschreven, of deze benoeming kan zich bepalen tot enkele bepaald aangewezen deelen. De eerste manier is het omslachtigst, doordat zij de noodlooze beschrijving van telkens terugkeerende zinsdeelen insluit. Als regel verdient daarom de tweede manier de voorkeur, waarbij hoofdzakelijk de aandacht op de merkwaardigste deelen van eene reeks van zinnen gevestigd wordt. Intusschen is het nuttig, haar nu en dan door de eerste af te wisselen.

Bij het benoemen van zinsdeelen is het wenschelijk, zich niet alleen van de functie, maar ook van den vorm rekenschap te geven. Bij de gezegden, onderwerpen en voorwerpen is in dit opzicht niet veel afwisseling en kan het wel achterwege blijven; bij de drie groepen van bepalingen komt, gelijk gebleken is, meer veelvormigheid voor en is beschrijving van den vorm zeer nuttig.

De volgende voorbeelden zijn eene proeve, hoe een en ander op vlugge en overzienbare manier kan geschieden.

I. *De mannen van handel en nijverheid, de groote macht in staat en maatschappij onzer dagen, hebben genadiglijk hunne toestemming gegeven tot eenige weken vorst.* (Mededeelende zin).

hebben gegeven	<i>gezegde.</i>
de mannen	<i>onderwerp.</i>
van handel en nijverheid	<i>bijv. bep. bij mannen (voorz. + znwd.)</i>
hunne toestemming	<i>lijd. voorw. bij hebben gegeven.</i>
hunne	<i>bijv. bep. bij toestemming (bez.vnwd.).</i>
tot eenige weken vorst	<i>oorz. voorw. bij hebben hunne toestemming gegeven ¹⁾.</i>
eenige	<i>bijv. bep. bij weken (telw.)</i>
vorst	<i>bijv. bep. bij weken (bijstelling).</i>
genadiglijk	<i>bijv. bep. van hoedanigheid bij hebben gegeven (bijw.).</i>

1) Deze classificatie berust hierop, dat wij in *hunne toestemming geven* weer één begrip zien.

II. *Hoe kon het gehoor van onzen eersten dichter zijner verbeelding zoo zeer de wieken knotten!* (Uitroep in den vorm van een vragenden zin).

kon knotten	<i>gezegde.</i>
het gehoor	<i>onderwerp.</i>
van onzen eersten dichter	<i>bijv. bep. bij gehoor (voorz. + znwd.).</i>
eersten	<i>bijv. bep. bij dichter (telw.).</i>
onzen	<i>bijv. bep. bij eersten dichter (bez. vnwd.).</i>
de wieken	<i>lijd. voorw. bij knotten.</i>
zijner verbeelding	<i>meew. (bezittend) voorw. bij id.</i>
zijner	<i>bijv. bep. bij verbeelding (bez. vnwd.).</i>
zoo zeer	<i>bijw. bep. van graad bij knotten (bijw.).</i>
hoe	<i>bijw. bep. van oorzaak bij knotten (bijw.).</i>

In de volgende voorbeelden bepaalt de ontleding zich tot de door cursiveering aangewezen zinsdeelen en volgt de beschrijving van den vorm der bepalingen alleen, als die niet al te gewoon is.

III. *Het (oog) ziet het voorspook des gevechts zijn honderd armen ijvrig roeren.*

ziet	<i>gezegde.</i>
het voorspook	<i>lijd. voorw. bij ziet.</i>
des gevechts	<i>bijv. bep. bij voorspook (genitief v. kenmerk).</i>
roeren	<i>bep. van gesteldheid (2e soort) bij voorspook.</i>
zijn armen	<i>lijd. voorw. bij roeren.</i>

IV. *Ge hebt nu al een halfuur daar alleen liggen mijmeren met uw hoofd buiten boord.*

hebt liggen	<i>gezegde.</i>
mijmeren	<i>bep. van gesteldheid (1e soort) bij ge.</i>
alleen	<i>bijw. bep. van omstandigheid bij hebt gelegen (bijw.).</i>
met uw hoofd buiten boord	<i>bijw. bep. van omst. bij hebt gelegen.</i>
al ¹⁾	<i>bijw. bep. van omst. bij hebt gelegen.</i>

1) *Al* wijst hier op de omstandigheid, dat de spr. den tijdduur lang vindt.

V. Vooreerst *hebben* wij aan den titel van ouderwetschen winter van der jeugd af aan *de gedachte* aan iets zeer *groots* en *eerbiedwaardigs* *leeren verbinden*.

hebben leeren	<i>gezegde.</i>
verbinden	<i>lijd. voorw. bij leeren.</i>
de gedachte	<i>lijd. voorw. bij verbinden.</i>
groots en eerbiedwaardigs	<i>bijv. bepalingen bij iets (partitieve genitieven).</i>

VI. Arbeidende *runderen te muilbanden heeft* van oudsher bij alle volken *voor een onhoffelijk bestaan gegolden.*

heeft gegolden	<i>gezegde.</i>
te muilbanden	<i>onderwerp.</i>
runderen	<i>lijd. voorw. bij muilbanden.</i>
voor een onhoffelijk bestaan	<i>bep. van gesteldheid (2e soort) bij muilbanden</i>

VII. De Engelsche heeren maakten *hun compliment aan den Koning over zijne onmetelijke populariteit.*

hun compliment	<i>lijd. voorw. bij maakten.</i>
aan den koning	<i>meew. voorw. bij maakten hun compl.</i>
over zijne populariteit	<i>oorz. voorw. bij maakten hun compl.</i>

VIII. *Volontairs vallen eigenaardig in twee klassen te verdeelen: inheemsche en uitheemsche.*

vallen te verdeelen	<i>naamwoordelijk gezegde.</i>
te verdeelen	<i>naamw. deel van het gez.</i>
in twee klassen	<i>bep. van gesteldheid (2e soort) bij volontairs.</i>
<i>inheemsche en uitheemsche (volontairs)</i>	<i>bijv. bep. bij klassen (bijstelling).</i>
eigenaardig	<i>bijw. bep. v. hoedanigheid bij vallen te verdeelen.</i>

IX. *Echter een blauwtje moest zijn lot zijn.*

moest een blauwtje zijn	<i>naamw. gezegde.</i>
-------------------------	------------------------

zijn lot
echter

onderwerp.
bijw. bep. van toegeving bij het gez.

X. Winnen de schreeuwers der hoofdstad *het van die* der hofstad *in welluidendheid?*

het
van die
in welluidendheid

loos lijd. voorw. bij winnen.
bijw. bep. van beperking bij winnen.
bijw. bep. van beperking bij winnen.

Ten slotte volgen nog eenige voorbeelden om op gelijke wijze behandeld te worden.

Bovendien geniet de Maatschappij als aanzienlijk handelslichaam zelve, dag aan dag, uur aan uur, bijna onmerkbaar bij iedere transactie,

maar deugdelijk merkbaar bij de jaarlijksche onkostenrekening, mede al de voordeelen van den goedkoopsten waterweg.

Tot het aanbieden van een adres van condoleantie aan den Koning wordt besloten.

Ziet ge daar dat gevaarte zich afteekenen tegen de lucht?

De inheemsche vrijwilliger blijft onzen klerk eene rots der ergernis.

In de dagen van Willem IV placht men den handel op ieder slempmaal te gedenken onder den toast van: 'de zieke bruid!'

Noch reukwerk, noch wierook, gaan in zoetheid het windje te boven, van de geuren des hooiwagens zwaar.

Als ware het afbreken hun lust geworden, beijveren eenige historische critici onzer dagen zich, om feiten te ontzenuwen tot fabels.

En de vorst, dien zijne eeuw den wijzen noemde, had om afkomst en gebied zijn jeugdig hoofd aangewezen, als het waardigste van alle voor Karel den grooten's diadeem.

Ter vlakte voort als zij! - waar tal van heuvelklingen,

Versierd met lentes eersten dos

In gouden regen en in bloeiende seringgen

Haar rechterzij begrenst door bosch;

Terwijl haar slinke, die de groote weg omkronkelt

In honderd groepen ¹⁾ blijken geeft,

Dat hier, waar aller geest wedijverende vonkelt

Tot in 't vernuft gelijkheid leeft.

(POTGIETER).

1) Nl. toeschouwers bij de Revue.

Aanhangsel.¹⁾

Blz. 27.

Met de hier gegeven beschouwingen omtrent de beteekenis van het naamw. gezegde staat in verband de verwerping der tweeërlei ontleding van zinnen als: *Ik ben het*, *Gij zijt het*, enz. Zoowel wanneer de klemtoon op *Ik* of *Gij* valt, als wanneer die valt op *ben het* en *zijt het*, zijn *ik* en *gij* als onderwerpen te beschouwen. Dit is in overeenstemming met hetgeen men bij werkw. gezegden waarneemt: of men zegt: *Ik heb het gezegd*, dan wel: *Ik heb het GEZEGD*, *ik* blijft in beide gevallen onderwerp. Als regel kan men dan ook stellen, dat de pers. vnvwd. *ik*, *gij*, *hij*, *zij* (vr. enkv.), *wij*, *gij* en *zij* nimmer als praedicaat dienst kunnen doen. Dit verschijnsel berust op het feit, dat zij steeds persoonsaanwijzingen en nimmer qualificaties zijn.

Alleen het pers. vnvwd. *het* kan als naamw. gezegde dienst doen, aangezien het steeds gebruikt wordt, om de enkelvoudige of meervoudige zelfst. nvdn. te vertegenwoordigen, die als hoedanigheidswaarden kunnen gebezigd worden: *Wie is hier de voorzitter? Die mijnheer ginds is h e t*. *Wat zijn nu de bekroonde schilderijen? Deze zijn h e t*. Intusschen kan het onbeklemtoonde *ze* in een geval als het laatste ook wel dienst doen: *Dat zijn ze*.

Verder vervalt door deze beschouwing de opvatting, dat het gezegde ooit met een ander zinsdeel dan het onderwerp in *persoon* zou congrueeren. In zinnen als: *Die man ben ik*, *Al mijn egoïsme zijt gij*, stemt het gezegde eenvoudig overeen met het achteraan komende onderwerp.

Zelfs in zinnen als: *Het zijn slechte tijden*, *Dit zijn duurdere handschoenen* is nog geen uitzondering te zien. Het werkwoord congrueert eenvoudig met de meervoudige begrippen, door *het* vertegenwoordigd, nl. *deze tijden* en *deze handschoenen*.

1) In dit *Aanhangsel* zijn eenige losse aantekeningen vereenigd, waarvoor als uitbreiding of aanvulling van enkele onderdeelen in den tekst geen geschikte plaats te vinden was.

Blz. 39.

Het is bij het onderwijs in de moedertaal aan inrichtingen van voortgezet onderwijs allernoodigst, de leerlingen voor te bereiden op het verschijnsel, dat gelijkbeteekenende werkwoorden in verschillende talen, maar ook in eene zelfde taal in verschillende tijdperken, belangrijk verschil kunnen vertoonen in den vorm van het zinsdeel, waarmede hunne beteekenis wordt aangevuld. Bv. in het Spaansch wordt een lijdend voorwerp, als het een persoonsnaam is, door een voorzetsel voorafgegaan. In het Fransch en in het Engelsch bestaat eigenlijk geen afzonderlijke vorm voor den accusatief, maar is deze vorm voor de zelfstandige woorden, met uitzondering van de pers. vnwdn., gelijk aan den nominatief, zoodat de accusatief eigenlijk alleen door de *woordstelling* kan aangegeven worden. Werkwoorden als *to obey, applaud, approach, oppose, renounce*, etc. hebben in het Engelsch een voorwerp zonder voorzetsel, terwijl hunne primitieven in het Fransch door *à* of *de* gevolgd worden. Zoo ook komt in het Eng. het verschijnsel voor, dat niet alleen het *lijdend*, maar ook het *meewerkend voorwerp* tot onderwerp van een lijdenden vorm kan gemaakt worden, en een zin als: *They asked me my name* (zij vroegen mij mijn naam), evengoed kan omgezet worden in: *I was asked my name* (ik werd mijn naam gevraagd), als in: *My name was asked me* (mijn naam werd mij gevraagd.) In het Duitsch hebben ww. als *beistehen, dienen, helfen* (zie bl. 61) een meew. voorwerp, terwijl ze in onze taal door een lijdend object vergezeld worden. In het Mnl. werd aan ww. als *bistaen, dienen, helpen*, echter eveneens een datief verbonden, en gezegden (zie bl. 71), die daar een genitief-object hadden, komen tegenwoordig met een accusatief-object voor.

Noodig is ook het inzicht, dat zulke verschillen eene natuurlijke oorzaak kunnen hebben, - al is die niet altijd na te speuren, - in het verschil in voorstelling, dat er aan ten grondslag ligt. DRAEGER, *Hist. Synt.* I 355, zegt daaromtrent: 'In het algemeen stemmen de verschillende talen in het gebruik van den naamval van het transitieve object overeen; slechts in weinige gevallen verschillen zij, doordat de zinverwante werkwoorden, waarbij het verschil zich openbaart, verschillend opgevat worden. Terwijl het Latijn telkens met een accusatief zegt: *iuvo te* = ik ondersteun u, *sequor te* = ik begeleid u, denkt de Duitscher: *ich helfe dir*, d.w.z ik ben u een helper, en *ich folge dir*, d.w.z. ik ben u een begeleider.' *Begeleiden* en *helpen* worden dus in de eene taal beschouwd als handelingen, die het voorwerp geheel passief ondergaat, terwijl ze in de andere voorgesteld worden als handelingen, waarvan het object mede actief blijft.

Blz. 51.

De vraag ligt voor de hand, of er ook een diepere grond voor bestaat, dat de bekende bijw. bepalingen van plaats, tijd, hoeveelheid en omstandigheid, evenals het lijdend voorwerp in den accusatief voorkomen. Er is inderdaad eene categorie van grammatici geweest, die de beteekenis der afhankelijke naamvallen geheel als plaats- en richtingsbetrekkingen verklaarden. Deze voor den leek zeer aannemelijke theorie der zoogenaamde Localisten is echter door grammatici van naam als: Grimm, Bernhardy, Madvig, Curtius, Draeger, enz. uitdrukkelijk of stilzwijgend verworpen, als ten onrechte berustende op de hypothese, dat in de taal de vormen voor de uitdrukking van zinnelijke verhoudingen eerder gevonden zouden zijn, dan die voor logische betrekkingen. (Zie verder over dit punt: *Vercoullie, Alg. Inleiding tot de Taalkunde* § 47-49).

Blz. 54.

Het *Woordenboek* laat zich over de algemeene beteekenis van dit voorwerp uit in het art. AAN ter omschrijving van den datief.

Dit artikel, een weinig bekort, luidt aldus:

‘De datief is de vorm van het woord, dat bij eene werking een object aanduidt, hetwelk wel in de werking betrokken is, doch zóó, dat het niet als bloot lijdelijk gedacht wordt, maar ook als zelfhandelend ten opzichte van het subject. De werkingen *geven, toereiken, ontnemen, ontwringen, verkoopen, verhuren, zeggen, berichten*, enz., onderstellen bij het object de gelijktijdige werkingen *ontvangen, aannemen, afgeven, loslaten, koopen, huren, hooren, vernemen; behagen, bevallen, mishagen, spijten, vervelen, leed en zeer doen, aangenaam, onaangenaam, welkom zijn*, onderstellen een object, dat *gevoelt*, dat *behagen* of *mishagen* schept, dat *spijt, verdriet* ondervindt; *ontmoeten* en *gelijken* onderstellen, dat ook wederkeerig en gelijktijdig het object het subject *ontmoet* en *gelijkt*. Andere werkingen als *gehoorzamen, antwoorden, toegeven, weigeren*,¹⁾ onderstellen, dat het object te voren *geboden* of *verboden, gevraagd, verzekerd, geëischt* of *aangeboden* heeft. Zonder de laatstgenoemde werkingen zijn de eerste niet denkbaar.

Wanneer er geen sprake is van dadelijke werkingen, maar slechts van het vermogen om te werken, gelijk soms door adjectieven, als: *dienstig, heilzaam, nuttig, schadelijk, voordeelig* en dergelijke wordt uitgedrukt, dan wordt het object gedacht, als zullende wellicht het *dienstig, heilzaam, nuttig, schadelijk, voordeelig zijn*, enz. ondervinden, dus als een persoon, die gewaar wordt.

1) Hier volgt in het art. *opvolgen*, dat iemand vooronderstelt, die *voorgegaan* is, en dus den 3en naamval eischt, maar blijktens *de koning werd opgevolgd, mijn raad werd door hem opgevolgd* overgankelijk geworden is.

De datief is derhalve een vorm, eigen aan namen van wezens, begaafd met het vermogen, om te werken of gewaar te worden, tot welke de gepraediceerde werking zich uitstrekt en bij welke bereiking zij als het ware eindigt; alsmede van zaken, die als levende wezens in dusdanige verhouding gedacht worden.’

Blz. 60.

Hetgeen in § 28 *a.* omtrent *benijden* gezegd is, vindt zijne toepassing in den 3en regel der eerste strophe uit Vondels *Verstroostinghe aen Geeraert Vossius*:

‘Wat treurtghe, hooghgeleerde Vos,
En fronst het voorhoofd van verdriet?
Benij uw' zoon den hemel niet.
De hemel treckt: ay, laet hem los.’

Bij eene aandachtige lezing bemerkt men, dat er tweeërlei opvatting mogelijk is, al naarmate men *zoon* of *hemel* als datief beschouwt, en de zin dus kan zijn: *Misgun uw zoon niet, dat hij thans een hemelbewoner is*, of: *Misgun den hemel hel bezit van uw zoon niet*.

Indien men op de woordschikking let en overweegt, dat het datiefobject gewoonlijk vóór het accusatiefobject staat, ¹⁾ zou men *zoon* voor een datief houden. In verband met den 4en regel blijkt het echter, dat Vondel blijkbaar aan Vossius dit heeft willen voorhouden: ‘Niet de menschen, wien gij terecht uw zoon niet gunnen zoudt, ontnemen hem u. 't Is de hemel, die uw kind opeischt; sta het dus willig af’. Daaruit volgt dan, dat *den hemel* als datief is op te vatten, wat bij lezing of voordracht het best uitkomt door op *hemel* telkens den klemtoon te leggen. ²⁾

In den Lijkzang op *E.A. Borger* komen de beide beteekenissen, die men in Vondels regel zou kunnen lezen, in twee afzonderlijke versregels vereenigd voor:

‘Schoon hij d'aard en haar gewemel,
Schoon hij ons te vroeg verliet,
Wij misgunnen hem den hemel
En den hemel d'engel niet.’

1) Vgl. de noot op blz. 59.

2) Uit het betoogde volgt, dat onderstaande vertaling af te keuren is

‘Beneide deinen Sohn doch nicht,
Der Himmel winkt, lass ihn ja ziehn.’

Blz. 64.

Niet onaardig is bij de behandeling van het datiefobject de vermelding van het volgende tooneel uit Shakespeare's *Taming of the Shrew* (1, sc. 2), waar een naamvalsquaestie aanleiding wordt tot eene grap. Dr. Burgersdijk heeft het in *Een snibbe getemd* heel gelukkig weergegeven.

Petruccio komt met zijn bediende Grumio op en zegt, voor het huis van Hortensio gekomen:

'Kom, klop eens, Grumio! - kloppen, zeg ik!'

Grumio.

Kloppen, heer? Wien moet ik kloppen? Is hier iemand, die uw edelheid vereffronteerd heeft?

Petruccio.

Gehoorzaam, vlegel: *klop me hier*¹⁾ en flink!

Grumio.

U hier kloppen, heer? Wel, heer, wat denkt gij wel van mij, heer, dat ik u hier zou kloppen, heer?

Petruccio.

Schelm, *klop me* eens aan deez' deur, en dat het klinkt,
Of ik klop u, dat morgen 't oor nog zingt.

Grumio.

Mijn meester zoekt ruzie; - en als ik hem klop,
Dan breekt het, dit weet ik, mij later toch op.

Dit *quiproquo* geeft aanleiding tot een spektakel, dat Hortensio doet opkomen. Dan eerst gaat na wederzijdsche ophelderingen den onnoozelen Grumio een licht op en roept hij uit:

O hemel! kloppen aan de deur?
Wat! hebt gij niet gezegd: 'Knaap, *klop me hier!*
Sla toe maar, *klop me hier*, klop dat het klinkt!
En komt ge nu met 'kloppen aan de deur'?

Blz. 99 en 109.

Ter toelichting van het gezegde over *gedurende*, *staande*, *hangende* en *niettegenstaande* diene nog het volgende:

De *ablativus absolutus* is eene Latijnsche constructie, bestaande uit een substantief in den ablativus, vergezeld van een deelwoord in denzelfden naamval, bv.: *Regibus exterminatis*, *Tarquino regnante*, *Trajano mortuo*. Wij geven zulke vormen weer door een bijzin of een voorzetselbepaling, bv.: *Toen de koningen verdreven waren of sedert de verdrijving der koningen.* - *Terwijl Tarquinius regeerde of onder*

1) In het oorspr.: *Knock me here!*

de r.v.T. enz. Zoo worden in het Latijn niet alleen bijzinnen, die een tijd, maar ook die een oorzaak, reden, voorwaarde of toegeving vermelden, door een absoluten ablatief + een deelwoord weergegeven en zou men bv.: *Daar de oorzaak der ziekte gevonden is*, of *Indien de natuur zich verzet*, vertalen als: *De oorzaak der ziekte gevonden zijnde* en *De natuur zich verzettende*. Zoo luiden de uitdrukkingen *gedurende den oorlog* en *staande de vergadering* dan ook in het Latijn: *Bello durante* en *Consilio stante*.

Bij Hooft vindt men herhaaldelijk navolgingen van deze constructie, bv.: *De Raadt van Staate voorts, had genoegzaam uit; ontbiedende de Hartogh, in plaats van dien te vergaaderen, somtijds enkele leeden des zelven by zich*. Eveneens schrijft hij: *'t oorlogh geduurende*. Ook in de tegenwoordige taal komen nu en dan enkele voorbeelden van dezen vorm voor: *De verklaring was met een kruis onderteekend, hebbende de getuige verklaard niet te kunnen schrijven. De termijn verstreken zijnde, weigerde de schoolopziener de stukken in ontvangst te nemen*.

*De Wissel veertien daag
Ontbrekend, was 't crediet verdwenen,
Bij Schagcher-Ephraïm, zijn welbeklanten buur.
(Staring.)*

En vooral in het proza der jongere schrijvers als Couperus, Aletrino, e.a. worden dergelijke constructies bij herhaling aangetroffen; bv.: *de armen slap neerhangende, de muziek wegklagende achter den rug der piano*, enz.

In onze taal worden meestal zulke absolute ablatieven door een nominatief weergegeven, die in dat geval ook absoluut genoemd wordt. De zin van dien term is dan, dat men met een 1^{en} nvl. te doen heeft, die noch onderwerp, noch naamw. deel van het gezegde is, noch bijstelling, noch bepaling van gesteldheid, en alzoo buiten invloed van eenig woord in den zin daarin toch zijne plaats vindt. Het zou wellicht duidelijker zijn, indien men van een geïsoleerden naamvalsprak.

[Deel II]**Bij den tweeden druk.**

Bij den herdruk is dit 2e stuk der Nederlandsche Spraakkunst geheel in overeenstemming gebracht met de behandeling van de leer van den samengestelden zin, door den Schrijver gegeven in het 2e deel van De Nederlandsche Taal, Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch (1e druk - 1898); voorts zijn de noodige verwijzingen naar het 3e stuk opgenomen; en eindelijk is dit deel voorzien van eene uitvoerige inhoudsopgaaf, bewerkt naar het model van de door den Schrijver aan het 3e stuk toegevoegde.

Voor de aanwijzing van leemten of gebreken, bij het gebruik van dit boek opgemerkt, houdt de ondergeteekende zich dringend aanbevolen.

Amsterdam, Januari 1904.

H.J. DEN HERTOOG.

Inleiding.

Na de beschouwing van den enkelvoudigen zin is de bekendheid met de daarin voorkomende taalverschijnselen voldoende, om een groot gedeelte van de overige onderdeelen der spraakkunst in geregelde orde en behoorlijk verband na te gaan. Van de leer der woordsoorten moet alleen het overzicht der verbindingsmiddelen, - betrekkelijke voorwrdn., voegwoorden en voegwoordelijke bijwoorden - voorloopig achterwege gelaten worden. Beteekenis en vorm van naamvallen - uitgezonderd die der betr. voorwrdn., - en van de tijds- en persoonsvormen kunnen ook vrij volledig worden behandeld. Alleen van de modusvormen is, met den enkelvoudigen zin als basis, nog maar weinig belangrijks te zeggen; eerst na de beschouwing van den bijzin is dat onderwerp voor eene complete behandeling vatbaar. Uit een paedagogisch oogpunt verdient het daarom aanbeveling, de leer van den enkelvoudigen zin niet onmiddellijk door die van den samengestelden te doen volgen. Al de bijzonderheden omtrent de buigingsverschijnselen, welke in den enkelvoudigen zin waargenomen kunnen worden, kunnen vooraf aan de orde komen, om den leerlingen, wat de kennis en het gebruik der vormen betreft, die vastheid en vaardigheid bij te brengen, welke een eerste resultaat van een doelmatig ingericht spraakkunstig onderwijs behooren te zijn ¹⁾.

Waar deze Handleiding hoofdzakelijk voor aanstaande taalonderwijzers is bestemd, is de wetenschappelijke volgorde te verkiezen boven de paedagogische en is dit tweede stuk aan de leer van den s a m e n g e s t e l d e n zin gewijd.

De beschouwing van den samengestelden zin is allereerst

1) Vgl. de indeeling van *De Nederlandsche Taal, Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch*, en *Voortgezet Taalonderwijs*, I. *Beknopte theorie van het taalgebruik*.

uit een wetenschappelijk oogpunt van groot belang, aangezien deze te beschouwen is als een product van hoogere taalvorming, voortgesproten uit een meer samenhangend denken, waarbij het verband tusschen verschillende gedachten den spreker volkomen duidelijk voor oogen staat en geheel naar zijn bedoelen uitgedrukt wordt. Dientengevolge biedt de beschouwing dezer samengestelde zinnen een groot aantal belangwekkende verschijnselen aan, waarvan de waarneming het taalinzicht doet toenemen en op den duur den taalzin verfijnt. Maar zoo krijgt dan ook die beschouwing een practisch belang, dat vooral met het oog op de school de aandacht verdient. Het ontbinden van samengestelde zinnen wordt eene voorbereiding tot een vaardig bouwen er van, waarbij de fout vermeden wordt, aan ongeoefende schrijvers eigen, om op bij- en hoofdzaken evenveel licht te laten vallen. Verder biedt dit onderwerp gelegenheid tot de noodige oefening in het gebruik der *veranderlijke* verbindingsmiddelen (de *betr. vnwdn.*), en in het letten op de synonymieke verschillen, welke zich voordoen bij de *onveranderlijke* (*voegwoorden en voegw. bijwoorden*). Voorts is het herkennen der deelen van den enkelvoudigen zin in bijzinnen dikwijls veel lastiger dan in hoofdzinnen, zoodat eene ordelijke en nauwkeurige beschouwing van samengestelde zinnen eene zeer gewenschte gelegenheid wordt tot herhaling van het geleerde omtrent den enkelvoudigen zin. En eindelijk is vertrouwdheid met het overzien van samengestelde zinnen van eenigen omvang, ook voor wie ze zelf bij zijn spreken en schrijven niet gebruikt, onmisbaar, om gemakkelijk de taal te verstaan van anderen, die er zich wel van bedienen.

Bij de beschrijving der samengestelde zinnen treedt de waarneming van *beteekenis en vorm* wederom op den voorgrond en de taalkundige grondbegrippen, bij de behandeling van den enkelvoudigen zin ontwikkeld, keeren bij deze beschouwingen herhaaldelijk terug. Eenvoudige historische mededeelingen gaan daarmede slechts dan gepaard, wanneer het inzicht in een of ander verschijnsel daardoor gebaat kan worden.

De leer van den samengestelden zin.

Nevenschikking en onderschikking.

1.

Een samengestelde zin is eene vereeniging van twee of meer zinnen, welke door hun inhoud, de wijze waarop zij gerangschikt of verbonden zijn, en den toon, waarop zij worden uitgesproken, een geheel uitmaken: *De klok slaat negen uur en de schooldeur gaat toe. De kunst is lang, het leven is kort. De verkooping is niet doorgestaan, want er waren geen liefhebbers. Het geld, dat stom is, maakt recht, wat krom is. Als de kat van huis is, dansen de muizen.*

OPMERKING. De spraakkunst beperkt zich hoofdzakelijk tot de beschouwing der beide eerste bijzonderheden. En uit den inhoud, en uit den vorm blijkt het logisch verband der deelen van den samengestelden zin, en wanneer dit goed gevat wordt, zal de toon, waarop de spreker of lezer ze uitspreekt of voordraagt, gewoonlijk de ware zijn. Omgekeerd zal de toon, waarop een samengestelde zin wordt gezegd, er veel toe bijdragen, om den hoorder het logisch verband goed te doen gevoelen ¹⁾.

Bij eene methodische beoefening der leeskunst, gelijk die bv. aan eene tooneelschool op haar plaats kan wezen en die ook voor onderwijzers geen overdaad is, zou de toon, waarop samengestelde zinnen uitgesproken worden, een belangrijk deel van het werk moeten uitmaken. Gewoonlijk wordt echter aan deze oefening weinig aandacht geschonken, of hebben aanwijzingen slechts plaats in de toevallige

1) Gelijk de *syllabentoon* de eenheid van het woord, en de *woordtoon* de eenheid van een enkelvoudigen zin helpt uitdrukken, zoo doet ook de *zinstoon*, d.i. de toon, waarop elk der verbonden zinnen uitgesproken wordt, de eenheid van een samengestelden zin uitkomen.

opeenvolging, waartoe de afwisselende leesstof aanleiding geeft. Daarom verdient het wellicht aanbeveling, aan het ontbinden van samengestelde zinnen eene oefening in het correct voordragen er van te verbinden ¹⁾. De zinsontleding kan daardoor ook wat aantrekkelijker worden en het practisch belang er van zal duidelijker blijken.

Behalve de toon zijn bij samengestelde zinnen ook de pauzeeringen van belang. Deze doen de onderdeelen van den zin uitkomen en dragen bij tot het gemakkelijk overzien van den zin. Wie schrijft, moet zijn lezer dat overzien door eene goede punctuatie gemakkelijk maken.

2.

Het verband tusschen de deelen van een samengestelden zin kan tweeërlei zijn:

1°. *nevenschikkend*, wanneer de zinnen ten opzichte van elkander gelijke logische waarde hebben: *Hij gaat op reis en zijn broeder zal zijne zaken waarnemen. Ik hoor, dat hij op reis gaat en dat zijn broeder zijne zaken zal waarnemen.*

2°. *onderschikkend*, wanneer de eene zin een zinsdeel (*onderwerp, naamw. deel van het gezegde, voorwerp, bijv. bepaling of bijw. bepaling*) van den anderen is: *Dat hij bekend heeft, verheugt mij. Hij is niet, wie hij schijnt. Hij doet, wat hij wil. De taak, die hem wacht, is zwaar. Hij komt, zo dra hij gereed is.*

Een zin, die een zinsdeel is van een anderen zin, heet een *bijzin*. De kenmerken, waardoor een bijzin zich naar den vorm onderscheidt, komen later ter sprake, als de bijzinnen in het bijzonder worden beschouwd. (§ 33-38.)

Als tegenstelling van dezen term *bijzin*, zal in het vervolg steeds de term *hoofdzin* worden gebezigd. Volgens deze opvatting is een *h o o f d z i n* dus een zin, die geen bijzin is. Naast deze negatieve bepaling kan verder de positieve staan, dat een *h o o f d z i n* een zin is, die op zich zelf eene mededeeling, vraag of gebod uitdrukt.

1) Vgl. voor een voorbeeld *Noord en Zuid* XIII, 155 bij de behandeling van Starings *Aan de stad Parijs*. (De hier bedoelde voordrachtsaanwijzing is overgenomen in C.H. DEN HERTOOG, *Na uw keurig Lezen, Lees- en taaloefeningen bij de studie voor de akte van hoofdonderwijzer(es)*, 1e bundel; Amsterdam, W. Versluys, 1894.)

OPMERKINGEN. 1. Deze afspraak omtrent den term *hoofdzin* geeft aan de beteekenis daarvan eene uitbreiding, die niet algemeen is. Sommigen willen alleen van een hoofdzin spreken, om den (grammaticaal) voornaamsten zin van een samengestelden zin te benoemen. Het is geriefelijker, den term ook voor elken niet-afhankelijken zin te kunnen gebruiken.

2. Hierna zal blijken, dat de bovenstaande omschrijving der begrippen *nevenschikking* (*parataxis*) en *onderschikking* (*hypotaxis*) niet voldoende is, om in alle gevallen tusschen beide verbindingswijzen een scherp onderscheid te maken. Er zijn nl. bijzinnen, die den vorm van een hoofdzin hebben, bv.: *Ik weet, het is verkeerd. Pas waren wij binnen, of het begon te regenen. Mist ge, beiden moet gij sneven; Treft ge, beiden zijt gij vrij!* enz. De overwegingen, welke in die gevallen tot eene keuze kunnen leiden, blijven achterwege, tot dergelijke zinnen in bijzonderheden beschouwd worden.

3. Uit de voorbeelden in § 2, 1° blijkt, dat er nevenschikking bestaan kan niet alleen tusschen hoofdzinnen, maar ook tusschen bijzinnen. Daar laatstbedoeld verband eerst bij de behandeling van den bijzin ter sprake kan komen, beperkt de beschouwing van het nevenschikkend zinsverband zich tot dat van hoofdzinnen.

Nevenschikkend zinsverband.

3.

Op de vraag, hoe twee (of meer) zinnen - d.w.z. mededeelingen, vragen of geboden - eene eenheid kunnen vormen, zonder dat een van beiden zijne onafhankelijkheid verliest, is het gewone antwoord:

- a. De volgende zin is eene uitbreiding of voortzetting van den vorigen;
- b. De zinnen vormen eene tegenstelling;
- c. De eene zin behelst de oorzaak (reden of grond) van den inhoud des anderen.

Hierop berust de verdeeling der nevenschikkende zinsverbinding in: aaneenschakelend (*copulatief*), tegenstellend (*adversatief*) en oorzakelijk (*causaal*) verband.

4.

Men kan niet zeggen, dat nevengeschikte zinnen geheel onafhankelijk van elkander zijn. De zaak is eigenlijk deze, dat er tusschen zulke zinnen eene wederkeerige afhankelijkheid

bestaat, zoodat men zoowel den eenen als den anderen in een bijzin zou kunnen veranderen.

Het volgende overzicht is bestemd om te doen zien, dat, indien twee onafhankelijke zinnen een geheel vormen, de inhoud van den eenen in den regel als een zinsdeel van den anderen kan aangemerkt worden. In de volgende voorbeelden is de gecursiveerde zin telkens als het aangewezen zinsdeel van den niet-gecursiveerden te beschouwen ¹⁾.

ONDERWERP.

1. *Uw broeder wil de opdracht niet aanvaarden; dit brengt ons geheele plan in de war.*

VOORWERP.

2. (Lij d e n d .) *De onderneming lijdt onder die oneenigheid; ik heb dat wel voorspeld.*

3. (O o r z a k e l i j k .) *Hij zal het u nooit verwijten; daarvan kunt gij zeker zijn.*

BIJVOEGLIJKE BEPALING.

4. *Hij heeft een groot werk aangenomen; het zal hem waarschijnlijk aardig wat opleveren.*

5. *Eindelijk heeft de vereeniging een besluit genomen; de inhoud daarvan zal spoedig bekend worden.*

BIJWOORDELIJKE BEPALING.

Plaats.

6. *Aan het einde der laan staat een huisje; daar woont de bosch-wachter.*

Tijd.

7. *Eerst brachten wij de kinderen thuis; daarna gingen wij onze visite maken.*

8. *Woedend verliet hij mij; sinds heb ik hem niet weergezien.*

9. *Morgen ontvang ik geld; tot zoolang moet gij geduld hebben.*

1) Aan den lezer zij overgelaten na te gaan, in welke gevallen zoowel de gecursiveerde als de niet-gecursiveerde zin in een bijzin te veranderen is.

Oorzaken.

a. in den nazin.

10. (Oorzaak.) De markt rees; WANT *er was veel vraag*.

11. (Reden.) De koopman nam mijn bod niet aan; *hij verwachtte stellig eene rijzing van de markt*.

12. (Grond.) Die driehoeken zijn gelijkvormig; WANT *hunne hoeken zijn gelijk*.

b. in den voorzin.

13. (Oorzaak.) *Er was veel vraag; daardoor* rees de markt.

14. (Reden.) *De koopman verwachtte stellig eene rijzing van de markt; daarom* nam hij mijn bod niet aan.

15. (Grond.) *De hoeken dezer driehoeken zijn gelijk; alzoo* zijn zij gelijkvormig.

16. (Middel.) *Hij heeft een paar honderd gulden afgedaan; daarmede* heeft hij zijne schuldeischers voorloopig tevreden gesteld.

17. (Voorwaarde.) *Vertel hem de zaak maar ronduit; dan* kunt gij zeker zijn van zijne medewerking.

18. (Toegeving.) *Hij is rijk; toch* is hij niet gelukkig.

19. (Doel.) *De weg moet over acht dagen klaar zijn; daartoe* heeft de aannemer nog eene nieuwe ploeg arbeiders aan het werk gezet.

Hoedanigheid en hoegrootheid.

20. (Hoedanigheid.) *Vaak zinkt een schip in het gezicht der haven; zoo* zag ook hij op het laatst zijn grootsch plan mislukken.

21. (Omstandigheid.) *Hij had een gelukkigen aanleg; bovendien* was zijn ijver onvermoeid.

22. *De Donau gaat naar het Oosten; de Rijn daarentegen* neemt westwaarts zijn loop.

23. *Hij heeft geen kwaad van u gesproken; integendeel* was hij vol lof over u.

24. (Beperking.) *Gij hadt vroeger kunnen helpen; in dat opzicht* hebt gij reden tot zelfverwijt.

25. (Graad.) *De ruiten in de huiskamer bleven den heelen dag bevroren; zoo* streng koud was het.

26. (Verhouding.) *Uw vertrouwen in hem was zoo groot; des te* grievender moet thans uwe teleurstelling zijn.

OPMERKING. De gegeven voorbeelden bewijzen inderdaad, dat van twee nevenschikte zinnen de eene gedachte als een element van de andere beschouwd kan worden. Alleen zinnen, die als naamvoor-

delijk deel van het gezegde of als meewerkend voorwerp van een daaraan nevenschikten zin aan te merken zijn, komen niet voor ¹⁾.

Toch kan op dit verschijnsel geen indeeling van de nevenschikte zinnen gegrond worden. Vooreerst zijn er verscheidene onder, die wel voorkomen, maar waarin het verband der deelen van dien aard is, dat het gebruik van een hoofdzin met een bijzin in den regel de voorkeur heeft. Dit is bv. vooral met die onder 1-5 het geval. En vervolgens vallen juist die zinnen, waarin het nevenschikkend verband zeer gebruikelijk is, nl. die, bestaande uit een paar gedachten, welke eene tegenstelling vormen, (vgl. 18, 22 en 23) of waartusschen oorzakelijk verband bestaat (10-19), niet genoeg in het oog, of zijn te zeer verspreid onder de vele andere. En eindelijk zijn sommige gevallen van nevenschikkend verband, bv. dat met het scheidende *of* in een overzicht als het bovenstaande in het geheel niet thuis te brengen.

Het bovenstaande overzicht heeft dan ook slechts terloops ten doel, de mogelijkheid van eene andere dan de gewone indeeling der nevenschikkende verbindingen na te gaan. Het is hoofdzakelijk bestemd, om te doen inzien, dat er zeer veel nevenschikkend verband bestaat, hetwelk alleen aangegeven wordt door *een zinsdeel van den tweeden zin, dat terugslaat op den inhoud van den vorigen*. In de bovenstaande gevallen is dat zinsdeel, meestal een *voornaamwoord* of *bijwoord*, steeds gecursiveerd. Er is daarentegen ook ander nevenschikkend verband, dat gevoeld wordt, ook zonder dat het wordt uitgedrukt, of dat aangegeven wordt door *echte voegwoorden*, als *en, maar* en *want*, die *noch van den eenen, noch van den anderen zin* een deel uitmaken. En hierin is de oorzaak gelegen van enkele moeilijkheden, die zich bij de behandeling van dit onderdeel der zinsleer voordoen. Voorloopig kunnen zij alleen worden aangeduid; bij de behandeling der onderdeelen komen zij vanzelf voor den dag.

5.

Volgens de opgave in § 3 is derhalve het nevenschikkend zinsverband *aaneenschakelend, tegenstellend of oorzakelijk*. Hierbij behoort opgemerkt te worden, dat deze drie verbindingswijzen niet volkomen op ééne lijn staan. Het tegenstellend en het oorzakelijk verband bestaat nooit anders dan uit de verbinding van twee zinnen: tegenstelling toch kan slechts

- 1) Bij de behandeling van den bijzin zal blijken, waaraan dit waarschijnlijk toe te schrijven is. Hier zij alleen opgemerkt, dat het naamw. deel van het gezegde meest eene *kwaliteit* uitdrukt en een meewerkend voorwerp een *persoon* aanwijst, terwijl een niet-afhankelijke zin alleen eene *gedachte* kan uitdrukken.

bestaan tusschen twee dingen, terwijl de verbinding van eene oorzaak en een gevolg evenzeer steeds eene tweehed is.

Bij het aaneenschakelend zinsverband is dit anders. Hier is niet alleen eene verbinding van twee, maar ook van meer zinnen mogelijk. Wat zulk eene reeks van zinnen dan tot eene eenheid maakt, is eene gedachte, soms uitgesproken, soms niet, welke door de vereenigde zinnen moet opgewekt worden. Zoo is in de bekende allegorie: ‘*Willem I legde de fondamenten van ons staatsgebouw, Maurits trok de muren op en Frederik Hendrik bracht het onder dak,*’ de gemeenschappelijke gedachte der drie zinnen: De onafhankelijkheid der Nederlanders is voor een groot deel aan de Oranjes te danken. - Of, om nog een ander voorbeeld te geven, gaat men de samenstelling der periode op blz. 1 en 2 der *Inleiding* na, - beginnende met: *De beschouwing van...* enz. - dan vindt men daar eerst een zin, die de belangrijkheid van den samengestelden zin als taalproduct aangeeft. Een tweede zin - aanvangend met *dientengevolge* - vermeldt het gevolg daarvan: de aanwezigheid van een groot aantal verschijnselen, waarvan de waarneming taalbegrip en taalgevoel kan baten. Uit dit gevolg vloeit weer een ander gevolg voort, - uitgedrukt in een zin, met *zoo* beginnend - nl. het practisch belang der beschouwing van samengestelde zinnen voor het onderwijs. En deze gedachte is het dan, die ten slotte de vier volgende zinnen met *Vooreerst, Verder, Voorts* en *Eindelijk* tot eene eenheid maakt, want elke daarvan dient, om een der verwachte practische voordeelen te omschrijven, en alzoo te doen uitkomen, dat deze voordeelen vele zijn.

De aard van het aaneenschakelend zinsverband is dan ook zoo veelzijdig, dat het veel moeilijker te definiëeren valt dan de beide andere soorten. Het overzicht in § 4 doet reeds zien, dat het bijeenbehooren van gedachten tal van betrekkingen insluit. In het algemeen kan men daarom alleen zeggen, dat het zinsverband aaneenschakelend is, overal waar het niet tegenstellend of oorzakelijk moet heeten.

6.

De aard der nevenschikkende zinsverbinding wordt bepaald door den inhoud der zinnen, en de toon alleen, waarop zij uit-

gesproken worden, is dikwijls geheel voldoende om dien aard te doen uitkomen, bv.: *De moeder slooft, de vader drinkt, de kinderen zijn echte deugnieten.* - *De meisjes passen heel goed op; de jongens zijn echte deugnieten.* - *Aan de opvoeding zijner kinderen schijnt hij weinig te doen; de jongens zijn echte deugnieten.* ¹⁾

In vele gevallen echter wordt het verband verduidelijkt door bepaalde *verbindingsmiddelen*. Dit zijn òf echte voegwoorden òf voegwoordelijke bijwoorden.

De echte *voegwoorden* zijn weinig talrijk: *en, noch;* ²⁾ - *maar, doch, of, - want*. Zij zijn niet anders dan verbindingsmiddelen, maken noch van den eenen, noch van den anderen zin een zinsdeel uit en hebben geen invloed op de woordorde van den tweeden zin. Omdat de pauzeering en het leesteeken vóór deze voegwoorden komen, behooren zij schijnbaar tot den tweeden zin, maar eigenlijk staan zij tusschen beide zinnen in.

De *voegwoordelijke bijwoorden* zijn veel talrijker. Zij verrichten een dubbelen dienst: zij maken een zinsdeel (*bijwoordelijke bepaling*) uit van den tweeden of volgenden zin, welk zinsdeel tegelijkertijd verbindingsmiddel wordt, doordat het terugwijst naar den inhoud van den vorigen zin. Daarom is de hoofdnaam *bijwoorden*, terwijl de secundaire functie wordt aangewezen door den term *voegwoordelijk*.

Dat het zinsdeelen en daarom nog bijwoorden zijn, blijkt uit twee verschijnselen. Vooreerst behoeven zij niet altijd vooraan in den tweeden zin te staan: *Het examen was niet schitterend;*

- 1) In het eerste dezer voorbeelden worden alle drie de zinnen ongeveer op denzelfden toon gezegd, en blijft de stem aan het eind van den eersten en tweeden een weinig zweven. In het tweede voorbeeld komt de tegenstelling door een klemtoon op *meisjes* en *jongens* uit. In het derde voorbeeld geeft een sterke nadruk op het gezegde van den tweeden zin te kennen, dat dit de grond voor de voorafgegane bewering is. Ook zijn de pauzeeringen, vooral in het tweede en derde voorbeeld, iets langer dan wanneer er een voegwoord stond.
- 2) In overeenstemming met de na de verschijning van *Ned. Sprkk. III* veranderde meening van den Schrijver behoort in § 122 van dat deel onder 1° het woord *alsmede* geschrapt te worden.

van afwijzen kon echter geen sprake zijn. - Al zijne berekeningen faalden; hij kon derhalve niet aan zijne verplichtingen voldoen. Zelfs kunnen zij het slot van den tweeden zin vormen: Zijne voordracht was zeer eentonig; hij had een spraakgebrek bovendien. En komen zij vooraan te staan, dan bewerken zij, evenals elke bijwoordelijke bepaling, die voorop geplaatst wordt ¹⁾, inversie: Ook beweerde hij, Toch ging hij, Daarom riep hij, enz.

Bij de verdere behandeling dezer verbindingsmiddelen zal blijken, dat er enkele onder zijn, die de echte voegwoorden in zooverre naderen, dat zij, vooropstaande, niet noodzakelijk door inversie gevolgd behoeven te worden.

7.

Een paar merkwaardige verschijnselen bij het gebruik der verbindingsmiddelen - eigenlijk tot de stijlleur behoorende - zijn de *asyndeton* (de onverbondenheid): *Mannen, vrouwen, kinderen*, - en de *polysyndeton* (de veelverbinding): *En mannen, en vrouwen, en kinderen*; de eerste een middel om den stijl te versnellen en de verbonden deelen als een samenhangend geheel te doen uitkomen, de laatste als een middel om den stijl te vertragen, de veelheid te doen uitkomen en op elk der deelen in het bijzonder de aandacht te vestigen. Een voorbeeld van *polysyndeton* levert Potgieters schets van Karel V (*Rijksmuseum*, 317): ‘Een spelend jongskens, erfgenaam van de Nederlandsche Staten en prins der Asturiën; - een krijgshaftige knaap, troonsopvolger van Arragon, en Napels, en Sicilië, en Sardinië, en Navarra, enz.’ Een voorbeeld van *asyndeton* terzelfder plaatse is: ‘Dertig jaren lang heeft hij er ²⁾ sinds dien oogenblik voor gewaakt, voor gezorgd, voor gevreesd, voor geoorloofd, om gebeden misschien, onloochenbaar er voor geboet, - aanschouw die vóór den ouderdom gekromde gestalte, zie dien vóór den winter besneeuwden baard!’

8.

Nog een belangrijk verschijnsel bij de samengestelde zinnen is de *samentrekking*, het slechts eenmaal noemen der ge-

1) Vgl. I, § 81.

2) Voor ‘de wereldheerschappij.’

meenschappelijke deelen van twee of meer nevengeschikte zinnen. Dit is eigenlijk niet anders dan eene soort van ellips, waarvan de bijzonderheden het best ter sprake komen als de verschillende soorten van nevenschikking zijn afgehandeld.

Aaneenschakelend verband.

9.

Het a a n e e n s c h a k e l e n d zinsverband komt veel voor in den beschrijvenden of verhalenden stijl. Gewoonlijk worden aldus verbonden zinnen op gelijken toon uitgesproken: *Het is nacht, het is het kwade seizoen. De lucht is donker; de wolken zijn dik en drijven onstuimig en snel heen en weder; de maan scheurt ze nu en dan met een waterachtigen straal. De wind huult door 't gebergte; de regen ruischt; van verre gromt de donder.* (BEETS.) Komt er soms ten slotte een zin, die al het voorgaande samenvat, dikwijls ingeleid met *kortom*, - dan krijgt deze bijzonderen nadruk. Vgl. voor een mooi voorbeeld het fragment uit Bogaers' *Heemskerk*, aangehaald in *De Groot, Leopold en Rijkens*, II, 110, aanvangende met:

'Nu rijzen er alom bevelen;'

gevolgd door eene lange reeks van gewoon aaneengeschakelde zinnen, de toebereidselen tot den slag vermeldende, en eindigend met:

*'Wat Neerland veil'gen in de slacht -
Wat Spanje moet te gronde voeren,
Het rijst er als door toovermacht.'*

Of ook dezen fraaien zin uit Potgieters *Rijksmuseum*: 'Was er dan geene stemme, die u antwoordde op de vraag: "Waar bleeft ge?" - "Om het geloof op het schavot onthalsd." - "onder de vanen der vrijheid bij Heiligerlee gesneuveld" - "be-

zweken, na den vruchtelozen tocht over de Maas” - “juichende verscheiden, daar de zege op de Zuiderzee was behaald” - “spijt het verdrag, binnen Haarlems wallen vermoord” - “uitgehongerd op de vesten van Leiden” - *onsterfelijk in het harte eener dankbare nakomelingschap!*¹⁾

De bijzonderheden van dit zinsverband worden het best overzien door het te verdeelen in gewoon, versterkend, rangschikkend en verdeelend aaneenschakelend zinsverband ¹⁾.

10.

GEWOON AANEENSCHAKELEND VERBAND. Dit is de eenvoudigste soort van nevenschikking. De eene zin krijgt volstrekt geen relief boven de andere. Zeer dikwijls worden de zinnen eenvoudig naast elkander geplaatst. Verder worden als verbindingsmiddelen gebezigd de voegwoorden *en* en *noch*, die beide èn zinnen èn zinsdeelen vereenigen.

OPMERKINGEN. 1. Dergelijke eenvoudige verbindingen worden ook dikwijls bewerkt door bijwoorden als: *daarbij, ook, mede, insgelijks, eveneens* of *evenzoo*. Opmerking verdient, dat bij het bezigen dezer woorden geen volkomen gelijkheid meer tusschen beide gedachten bestaat, maar de tweede gedachte eenige klimming vertoont, die ook door wat meer nadruk en eene langere pauze - vandaar de kommapunt - wordt aangewezen: *Mijn buurman heeft in den laatsten tijd veel tegenspoed in zijn gezin; d a r b i j* gaan de zaken ook niet bijzonder voordeelig. - *Hij had geen lust er heen te gaan; o o k* had hij maar weinig tijd. - *De noodzakelijkheid der voorgestelde reorganisatie werd door verscheidene raadsleden in twijfel getrokken; m e d e* werd er bezwaar gemaakt tegen de kosten. - *Zijne zwakke gezondheid belette hem, geregeld aan de verwezenlijking zijner plannen te arbeiden; i n s g e l i j k s* (evenzoo, eveneens) had hij over voortdurende tegenwerking te klagen. Zoo vormen deze woorden een overgang tot de rubriek van het *versterkend* aaneenschakelend zinsverband. ²⁾

- 1) Het mag hier nog wel eens herhaald worden, dat zulke onderverdelingen slechts dienen om een groot aantal bijzonderheden gemakkelijker te overzien. Dat wordt door het afdeelen in groepen steeds bevorderd.
- 2) De versterkende kracht van *ook* ligt reeds in de etymologische beteekenis van het woord, dat naar de meest aannemelijk geachte verklaring in verband staat met een wortel *auk*, waaruit zich in verschillende germ. dialecten werkwoorden ontwikkeld hebben met de beteekenis *vermeerderen* of *toevoegen*.

Ter vereeniging van zinsdeelen is in gebruik het bijwoord *alsmede* (of *alsook*), dat op het bijgevoegde gewoonlijk eenigermate de bijzondere aandacht vestigt: *Morgen worden de boeken en de platen verkocht alsmede eenige oude muziekinstrumenten.*

Er is niets tegen, al deze verbindingsmiddelen *voegwoordelijke bijwoorden* te noemen, maar het blijven toch bijwoorden van omstandigheid, die door hun terugwijzend karakter het verband doen uitkomen.

2. *En* en *noch* worden bij eene verbinding van meer dan twee leden gewoonlijk slechts gebezigd tusschen het laatste en voorlaatste lid. Ook kunnen zij aan het begin van elk der verbonden zinnen herhaald worden: *En de vorm en de inhoud was uitstekend.* - *Noch de vorm, noch de inhoud behaagde mij.* De herhaling brengt hier eene afzondering van de beide begrippen te weeg, die het gebruik van den enkelvoudigen vorm van het werkwoord wettigt. De beteekenis is, dat er aan geen tegenstelling mag gedacht worden tusschen de dus verbonden begrippen of gedachten. Hetzelfde kan uitgedrukt worden door de combinatie *zoowel - als*, die echter alleen bruikbaar is om zinsdeelen te verbinden en voorts iets versterkends heeft, dat haar geschikt maakt voor de vereeniging van het schijnbaar niet bijeen-behoorende. Daardoor kan deze uitdrukking ook tot de volgende rubriek gebracht worden.

3. Een leelijk misbruik is het, achter *en* inversie te laten volgen: *Het ons opgedragen onderzoek is afgelopen, en hebben wij thans de eer u mede te deelen, dat...* enz. *Dit papier is in verschillende dikten verkrijgbaar en is onlangs hieraan toegevoegd een ruw papier, onder den naam van Korn-Papier in den handel gebracht.* (Uit een artikel over fotografie.)

11.

VERSTERKEND AANEENSCHAKELEND VERBAND. Hiervan is sprake bij de verbinding van het buitengewone met het gewone, het onverwachte met het verwachte, het onverklaarbare met het verklaarbare. Zij geschiedt door de *voegwoordelijke bijwoorden*: *bovendien, buitendien, daarenboven, ja, zelfs*, en door de verbindingen *zoowel-als* en *niet alleen, niet slechts* of *niet enkel - maar ook*. Hetzelfde doel wordt soms ook bereikt door kleine zinnen als: *wat meer is, wat meer zegt, wat erger is.*

Het is duidelijk, dat vooral bij het gebruik van *ja, zelfs* en *niet alleen - maar ook* aan eene tegenstelling, eene schijnbare onverenigbaarheid gedacht wordt. De gedachte daaraan wordt bestreden, door op het ongewone een bijzonderen nadruk te leggen: *niet alleen mannen en vrouwen, maar ook kinderen en grijsaards.*

OPMERKINGEN. 1. Bij *zoowel - als* en *niet alleen - maar ook* is het merkwaardige verschil waar te nemen, dat bij het gebruik van het eerste het *ongewone*, en bij dat van het tweede het *gewone* voorop staat: Bv. *In Londen rijden de sporen zoowel onder als boven den grond - In Londen rijden de sporen niet alleen boven, maar ook onder den grond.*

2. *Bovendien, buitendien* en *daarenboven* drukken etymologisch eene verhouding in de ruimte uit. Zij zijn op zich zelf, evenals *zelfs*, als *bijw. bepalingen van omstandigheid* te beschouwen. Het bevestigende *ja* drukt *modaliteit* uit.

3. *Ja* begint al eenigszins op een voegwoord te gelijken, doordat er geen inversie achter volgt: *De drukte hier in huis is niet om uit te houden; ja, ik denk er over te gaan verhuizen.*

12.

RANGSCHIKKEND AANEENSCHAKELEND VERBAND. Dit komt voor, wanneer een aantal bijeenbehoorende zaken achtereenvolgens te vermelden zijn. Het gebruik van verbindingswoorden in de verschillende zinnen dient dan, om op elk daarvan in het bijzonder de aandacht te vestigen en voor den lezer of hoorder de volgorde in hetzij toe-, hetzij afnemende belangrijkheid te doen uitkomen. Daartoe zijn gebruikelijk de voegwoordelijke bijwoorden: *allereerst, vooreerst, ten eerste, dan, daarna, ten tweede, verder, nog, voorts, wijders, vervolgens, eindelijk, ten laatste* en *ten slotte*.

1)

OPMERKING. Op de beteekenis dezer bijwoorden lettende, bemerkt men, dat zij meest alle eene betrekking in den tijd uitdrukken. Op zich zelf beschouwd, zijn zij dan ook als *bijw. bepalingen van tijd* aan te merken.

13.

VERDEELEND AANEENSCHAKELEND VERBAND. Dit komt voor, wanneer ten aanzien van eene zelfde zaak twee (of soms meer) mededeelingen gedaan worden, die elk op zich zelf slechts voor een deel op het onderwerp van den zin betrekking hebben. De verbinding geschiedt dan door de dubbele voegwoordelijke bijwoorden: *deels - deels, eensdeels - anderdeels, eenerzijds - anderzijds, ter eene zijde - ter andere zijde, aan den eenen kant - aan den anderen kant, nu eens - dan weder*; bv.:

1) Bij de vele woorden, die onze taal voor dit doel bezit, zijn vormen als *eerstens* en *tweedens* meestal overtollig te achten.

Deels is het luiheid van hem, deels is het onwil. Eensdeels getuigt het werk van talent, anderdeels van moeitevolle vlijt. Eigenlijk is hier tegenstelling, wat ook uitkomt door den nadruk op elk der deelen, maar zij wordt opgeheven, doordat de tegengestelde begrippen *ten opzichte van eene zelfde zaak* beide voor een deel gelden.

Tegenstellend verband.

14.

Het tegenstellend zinsverband dient om gedachten, die meer of minder ver uiteenliggen, tot een geheel te vereenigen. Soms is het verschil zoo groot, dat de tegenstelling diametraal of polair wordt: *De jeugd leeft in de toekomst, maar de grijsheid in het verleden.* Ook een minder groot verschil wordt als tegenstelling uitgedrukt: *Bier smaakt lekkerder, maar water verslaat beter den dorst.* Doch steeds is het de bedoeling, den afstand te doen uitkomen tusschen twee begrippen of gedachten, die in een of ander opzicht met elkander vergeleken kunnen worden. Wil men dit niet doen uitkomen, maar integendeel de tegenstellingen vermelden, als geschikt om pendantsgewijze een geheel te vormen, dan gebruikt men aaneenschakelend verband: *Oorlog en vrede, Nacht en morgen, Rijken en armen.*

Gelijk reeds gezegd is (§ 5), kunnen niet meer dan twee zinnen tegenstellend verbonden worden. Eene uitzondering daarop maakt het keus-latende *of*, dat twee of meer gedachten of begrippen verbinden kan.

Bij tegenstellingen bestaat in sommige gevallen geen logische gelijkheid meer, wat dan uitgedrukt wordt door den zwaarderden nadruk op het voornaamste der twee verbonden deelen.

Tot het overzien der bijzonderheden dient de verdeeling in zuiver, vervangend, beperkend en scheidend tegenstellend verband.

15.

ZUIVER TEGENSTELLEND VERBAND. Dit komt voor, wanneer twee begrippen of gedachten als polen tegenover elkander gesteld worden. Het verband wordt uitgedrukt door het voegwoord *maar* of het voegw. bijwoord *daarentegen*; soms ook is de

opzettelijke aanwijzing van het verband overbodig. Bv.: *Hij gaat met de eer strijken, maar zijn compagnon heeft het werk gedaan. De hovelingen hieven luide klachten over hem aan; het volk daarentegen zong zijn lof. De meester, in zijn wijsheid, gist; De leerling, in zijn waan, beslist.* (STARING.)

OPMERKING. De tweede zin is bij zulke verbindingen altijd als de hoofdgedachte te beschouwen. Indien men de tegengestelde omstandigheid, door *daarentegen* aangeduid, in een bijzin wil weergeven, kan daartoe een bijw. bijzin van omstandigheid, met *terwijl* beginnende, gebezigd worden.

Nog is op te merken, dat *daarentegen* meestal niet voorop, maar tusschen de deelen van den tweeden zin in staat.

16.

VERVANGEND TEGENSTELLEND VERBAND. Van dezen aard is het tegenstellend verband, als de inhoud van den tweeden zin staat tegenover hetgeen in den eersten zin ontkend wordt. De tegenstelling wordt dus gevormd door eene bevestigende tegenover eene ontkennende gedachte. Het verband wordt uitgedrukt door het voegwoord *maar*, of met eenige versterking door de bijwoorden *integendeel* en *neen*. Bv.: *Geen woorden, maar daden zijn hier noodig. - Hij heeft geen kwaad van u gesproken; integendeel, hij prees u zeer. - Vat dit niet als nieuwsgierigheid op; neen, 't is zuivere belangstelling.* Ook hier is het uitdrukken van het zinsverband niet altijd noodig: *Niet in de lagere rangen is de oorzaak van het kwaad te zoeken; de leiding deugt niet.* In al deze gevallen krijgt de tweede zin den meesten nadruk. Eene enkele maal komt de ontkende gedachte achteraan: *Onwil is het, geen onvermogen.*

OPMERKING. Ofschoon *integendeel* nog een bijwoord te achten en op zich zelf als bijw. bepaling van omstandigheid te beschouwen is, bewerkt het gewoonlijk geen inversie. Het wordt dan, evenals het modaliteit uitdrukkende *neen*, door eene kleine pauze gevolgd, vaak aangewezen door eene komma.

17.

BEPERKEND TEGENSTELLEND VERBAND. De tweede zin kan in tegenstelling zijn met een gevolg of besluit, dat uit den inhoud van den eersten zin te wachten was, maar achterwege blijft. Zulk eene beperkende tegenstelling wordt ingeleid door

de voegwoorden *maar* of *doch*, of de voegwoordelijke bijwoorden: *echter*, *toch*, *evenwel*, *intusschen*, *ondertusschen*, *dan*, *nochtans*, *niettemin*, *desniettemin*, *desondanks* en *desnietteenstaande*. Bv.: *Zij hebben oogen, maar zij zien niet. Wij liepen nog wat wij loopen konden; dan, de trein was weg. Hij is rijk; toch is hij niet gelukkig.* De tweede zin bevat in dergelijke gevallen steeds de hoofdgedachte.

Voor eene zeer geringe beperking gebruikt men ook *alleen*: *Uw stuk is goedgekeurd en zal opgevoerd worden; alleen zijn hier en daar kleine wijzigingen aan te brengen.*

OPMERKINGEN. 1. Uit het gezegde volgt, dat de eerste zin hier alzoo eene *vergeefsche oorzaak* of *reden* ¹⁾, d.i. eene toegeving bevat. Van twee beperkend tegenstellend verbonden zinnen kan men dan ook steeds den eersten in een *bijw. bijzin van toegeving* veranderen: *Ofschoon zij oogen hebben, zien zij niet.* En de vermelde voegwoordelijke bijwoorden zijn op zich zelf alle tot de *bijw. van toegeving* te brengen. Zij blijven ook dikwijls in den hoofdzin, als de eerste zin bijzin wordt.

2. Achter enkele dezer voegw. bijwoorden: *echter*, *evenwel*, *nochtans*, *intusschen*, *ondertusschen* en *niettemin* blijft soms de inversie weg; het zeldzame *dan* (hetzelfde als *nochtans*, mnl. *nodanne*), dat steeds zonder inversie voorkomt, krijgt in dit verband bijna geheel het karakter van een voegwoord.

3. Uit §§ 15-17 blijkt nu ook het verschil tusschen *maar* en *doch*. Het eerste kan bij het zuiver, het vervangend en het beperkend tegenstellend verband dienen; *doch* alleen bij het laatste. Voor leerlingen, die Duitsch leeren, kan opgemerkt worden, dat *maar* alleen in het eerste en derde geval door *aber*, maar in het tweede door *sondern* weergegeven wordt.

18.

SCHEIDEND TEGENSTELLEND VERBAND. Hiervan is sprake, wanneer twee of meer gedachten of begrippen verbonden worden, waarvan de eene de andere uitsluit, d.w.z.: dat, indien een van de opgenoemde gevallen zich voordoet, de een of meer andere, die er naast staan, niet kunnen voorkomen. De verbinding geschiedt dan door het voegwoord *of*, al of niet bij elk der verbonden deelen herhaald. Als aequivalent van *of-òf* doet ook *hetzij-hetzij* of *hetzij-òf* dienst, wat echter alleen bij zins-

1) Zie de *Bijw. bepalingen van toegeving*, 1e Stuk, § 59.

deelen of bijzinnen van gelijke logische waarde mogelijk is. Bv.: *Kom het mij even zeggen, of schrijf mij een briefkaart. Ge kunt met thee, koffie of chocolade ontbijten. De bijeenkomst zal plaats hebben, h e t z i j 's avonds, h e t z i j den volgenden morgen. Ge kunt de voorstelling alleen geheel bijwonen, als ge 's nachts in Amsterdam blijft, h e t z i j dat ge bij mij logeert, h e t z i j dat ge in een hôtel gaat.*

Wanneer twee bijzinnen, die met het onderschikkend voegw. *of* beginnen, scheidend tegenstellend verbonden moeten worden, gebruikt men niet het nevenschikkende *of*, maar *dan* of *dan wel*: *Ik weet niet, of het luiheid d a n of het onwil van hem is.* In de spreektaal wordt de onwelluidendheid van een dubbel *of* soms vermeden door het tweede in *dat* te veranderen: *of het luiheid, of d a t het onwil van hem is.* Ook Potgieter schrijft: *'Het was hem om het even, of hij trapte, of d a t hij getrapt werd.'* Aan de constructie met *dan* is, streng genomen, in de schrijftaal de voorkeur te geven.

Soms is de wederkeerige uitsluiting der verbonden gedachten zoo sterk, dat het achterwege blijven van het eene feit n o o d w e n d i g het tegengestelde in het leven roept: *Hij of niemand kan mij helpen. Het was pompen of verdrinken. Overwinnen of sterven. Of ge bezorgt mij heden het geld, òf ik schrijf aan uwe ouders.* Hetzelfde doel kan ook bereikt worden door het voegw. *bijw. anders*: *Ik verlang eene andere kamer, a n d e r s ga ik heen.* Deze verbinding met *anders* kan ook dienen, om de noodzakelijkheid van eene voorafgaande gedachte aan te geven: *Hij heeft den brief stellig niet ontvangen; a n d e r s had hij wel geantwoord.*

OPMERKINGEN. 1. *Hetzij* is eigenlijk eene uitdrukking, bestemd om een *bijw. bijzin* van voorwaarde in te leiden, maar het woord heeft het karakter van een nevenschikkend verbindingsmiddel gekregen, omdat het alleen gebezigd kan worden, als er keus tusschen twee of meer voorwaarden is: *Hetzij ge spreekt, hetzij ge schrijft, wees waar.*

2. Het zoogenaamde verklarende *of* in dubbele namen of titels: *De synecdoche of gedeeltelijke aanduiding. Benleil of de zoon der duisternis,* is niet anders dan het bovenbehandelde *of*, waardoor keus gelaten wordt tusschen de eene en de andere benaming.

3. Het nevenschikkende *of*, met eene oratorische vraag er achter kan oorzakelijk verband uitdrukken: *Het ongeval is uw eigen schuld;*

of zijt ge niet van alle kanten gewaarschuwd? (= Ge zijt immers van alle kanten gewaarschuwd.) Het behoort daarom beter in de volgende rubriek thuis.

4. Hier zou ook ter sprake kunnen komen het eigenaardige verband in zinnen als: *Geen vraagstuk, of hij loste het op. Pas waren we binnen, of het begon te regenen. Ik ga niet uit, of het moet regenen. Nooit komt hij mij tegen, of hij houdt mij staande. Het boek is niet zoo dik, of ge kunt het in een avond wel uitlezen.* Sommigen brengen dit eveneens onder het nevenschikkend verband. Indien de vorm alleen beslist, dan is dit zeker juist gezien. Er zijn ook redenen, aan de beteekenis en den toon ontleend, om deze verbindingen onder de bijzonderheden van het onderschikkend verband te behandelen. Vandaar dat ze hier voorloopig onbesproken blijven.

5. Voor eene voortgezette studie van dit onderdeel zij verwezen naar het belangrijke artikel over OF in het *Woordenboek*.

Oorzakelijk verband.

19.

Als aanknooppingspunt voor de beschouwing van dit verband moet herinnerd worden aan enkele zaken, welke daaromtrent in het *Ie stuk* §§ 50 en 51 gezegd zijn.

Door oorzakelijke betrekking verstaan wij de verhouding van twee werkingen, waarvan de eene, de werking A, geacht wordt de andere, de werking B, te voorschijn te roepen. De werking A heet dan de *oorzaak*, de werking B het *gevolg*. Zoo is *regenen* de oorzaak van *nat worden*, *waaien* de oorzaak van het *omvallen* van boomen, het *afrukken* van takken, het *wegvoeren* van hoeden, enz. De term *gevolg* wijst er op, dat wij gewoon zijn, ons oorzaak en gevolg als twee op elkander volgende werkingen voor te stellen. In naïeve taal worden oorzaak en gevolg dan ook herhaaldelijk als eene tijdsbetrekking voorgesteld: *Hij nam trouw in, en toen werd hij beter*. En bij de afhankelijke zinnen houden de voegwoorden *nu* (dat) en *dewijl* (*die wile dat* = op den tijd dat) deze verwantschap tusschen de temporale en causale betrekkingen in herinnering.

Oorzaken en gevolgen zijn dan ook steeds werkingen of toestanden. De zuiverste en duidelijkste uitdrukking van oorzakelijk verband geschiedt daarom door twee zinnen:

Socrates heeft vergif moeten innemen; daardoor is hij gestorven. De eerste werking, die de oorzaak is, kan echter ook in den vorm eener bepaling weergegeven worden: *Door het innemen van vergif is Socrates gestorven.* Nog korter kan men zijn door te zeggen: *Socrates is door den gifbeker gestorven.* Het schijnt dan wel, dat een ding als oorzaak vermeld wordt, maar in werkelijkheid is het de van dat ding uitgaande werking.

In het voorgaande zijn de begrippen o o r z a a k en g e v o l g in hunne eenvoudigste beteekenis omschreven. Indien wij de betrekking echter in bijzonderheden nagaan, dan zijn de volgende gevallen te onderscheiden:

1°. Eene o o r z a a k leidt zonder eenige tusschenkomst tot een gevolg: *Door dien ontzettenden brand zijn een aantal arbeiders broodeloos.*

2°. Eene oorzaak werkt als r e d e n op den wil of als g r o n d op het oordeel, en leidt òf tot een b e s l u i t of d a a d, òf tot eene b e w e r i n g of g e v o l g t r e k k i n g: *Wegens den nood der arbeiders heeft zich eene commissie tot het inzamelen van liefdegaven gevormd. Wegens de loopende geruchten zal er waarschijnlijk wel een gerechtelijk onderzoek ingesteld worden.*

3°. Eene oorzaak wordt o p z e t t e l i j k aangewend en wordt dan een m i d d e l om een g e w i l d g e v o l g (= d o e l) in het leven te roepen: *Door het omhalen der muren heeft men den brand beperkt. Met eene brandende lucifer had de booswicht de krullen vlam doen vatten.*

Er kunnen alzoo als bijw. bepalingen voorkomen: 1°. direct werkende o o r z a a k e n, 2°. op den wil en het oordeel werkende r e d e n e n of g r o n d e n, 3°. opzettelijk aangewende o o r z a a k e n of m i d d e l e n.

Daartegenover is het insgelijks mogelijk, dat het gezegde de veroorzakende werking uitdrukt en dat als bijw. bepalingen vermeld worden:

4°. Een g e v o l g ¹⁾: *Tot groote teleurstelling der arbeiders heeft de directie besloten, de fabriek niet te herbouwen.*

5°. Een d o e l (g e w i l d g e v o l g): *Tot ondersteuning der werkloozen zal er eene collecte langs de huizen gehouden worden.*

1) Een b e s l u i t of eene g e v o l g t r e k k i n g kunnen niet door eene b e p a l i n g, maar moeten steeds door een z i n uitgedrukt worden.

Ook de *voorwaarden* en *toegevingen* zijn tot deze groote rubriek te brengen, wat blijkt uit de volgende omschrijving dezer begrippen:

6°. Een oorzaak (reden of grond) wordt als *mogelijk* of *noodig* voorgesteld en treedt dan op als voorwaarde: *Bij meerdere waakzaamheid had de ramp kunnen voorkomen worden.*

7°. Eene oorzaak (reden of grond) wordt als *vergeefs*, als *zonder gevolg* voorgesteld en treedt dan op als toegeving: *Ondanks den ijver der brandweer was het vuur niet te bedwingen.*

20.

Uit het feit, dat oorzaken en gevolgen steeds werkingen of toestanden zijn en alzoo het duidelijkst door twee zinnen weergegeven worden, is reeds af te leiden, dat deze wijze van verbinding eene hoofdgroep van het nevenschikkend verband moet uitmaken. Na bovenstaande herinnering kan thans nagegaan worden, op welke wijze de verbinding van oorzaken en gevolgen in de verschillende vormen, waarin zij zich voordoen, door nevenschikte zinnen geschieden kan.

Daartoe moet opgemerkt worden, dat hiertoe twee wegen zijn in te slaan; nl.

1°. eerst het feit, het besluit of de bewering vermelden, en daarna de oorzaak, de reden of den grond.

2°. eerst de oorzaak, de reden of den grond vermelden en daarna het gevolg, het besluit of de gevolgtrekking.

21.

OORZAAK, REDEN OF GROND IN DEN NAZIN. Wanneer de volgorde aldus is, dan krijgt de tweede zin gewoonlijk een weinig meer nadruk dan de eerste, en ofschoon het geheel eene tweeledige mededeeling blijft, valt op de vermelding van oorzaak, reden of grond de meeste aandacht. De zinnen kunnen zonder verbindingsmiddel naast elkaar worden geplaatst (*Hij gaat niet mee; hij kan geen verlofkrijgen*), of ze kunnen verbonden worden door het voegwoord *want*, dat afwisselen kan met de voegwoordelijke bijwoorden *immers*, *namelijk* en *toch*, en in een paar bijzondere gevallen met *althans* en *trouwens*.

De inhoud der zinnen in § 19 onder 1°. en 2°. kan dan ook met eenige uitbreiding als volgt worden weergegeven:

(Feit) *Een aantal arbeiders zijn hier broodeloos; want (oorzaak) heden nacht is de fabriek afgebrand.*

(Daad). *Er heeft zich eene commissie tot het inzamelen van liefdegaven gevormd; want (reden) de nood der arbeiders is verschrikkelijk.*

(Bewering.) *Waarschijnlijk zal er een gerechtelijk onderzoek ingesteld worden, want (grond) er loopen vreemde geruchten omtrent de oorzaak van den brand.*

OPMERKINGEN. 1. Indien de in § 19 onder 3°, 6° en 7° gegeven zinnen op dezelfde wijze als boven worden omgewerkt, krijgt men de volgende samengestelde zinnen:

a. De commandant trachtte den brand dadelijk te beperken; daartoe liet hij de muren omhalen.

b. De ramp had wel voorkomen kunnen worden; want men had waakzamer kunnen zijn.

c. Het vuur was niet te bedwingen; nochtans had de brandweer zich ijverig genoeg geweerd.

Uit de beschouwing daarvan volgt:

a. dat indien men eene oorzaak in den tweeden zin als opzettelijk aangewend, dus als *middel* wil aanwijzen, het voegwoord *want* niet meer geschikt is, maar vervangen wordt door het voegw. bijw. *daartoe*, afwisselend met *te dien einde*, dat naar het voorafgaande feit als *doel* verwijst, waardoor hetgeen volgt het karakter van *middel* verkrijgt.

b. dat een nevenschikte nazin niet goed eene *noodig geoordeelde oorzaak* of *voorwaarde* kan uitdrukken; immers in zin *b* is de voorzin eene bewering geworden en de nazin bevat daarvan den grond. Hierna zal blijken, dat het doel beter te bereiken is, door de voorwaarde voorop te stellen.

c. dat het verband tusschen een feit en eene *vergeefsche oorzaak* of *toegeving* uitgedrukt wordt op eene wijze, die reeds als beperkend tegenstellend verband onder de tweede rubriek is behandeld. Vandaar dat het overzicht in § 21 zich bepaalt tot de drie in den tekst vermelde gevallen.

2. Omtrent het gebruik van *immers*, *namelijk* en *toch* is nog het volgende op te merken.

Immers drukt modaliteit uit; het maakt eene mededeeling tot eene vraag, als in: *Ge komt immers?* Dit vragend karakter blijft eenigszins behouden, wanneer het als verbindingsmiddel dient: *Waarschijnlijk kende hij die omstandigheden niet; immers hij zou dan.....* enz. De tweede zin is hier eigenlijk een vragend beroep op den hoorder. Meestal staat *immers* vooraan, nu met, dan zonder inversie. *Namelijk* staat gewoonlijk in het midden van den zin: *er loopen*

n a m e l i j k v r e e m d e g e r u c h t e n, enz. Voorop staat het, wanneer eene opsomming volgt: *Er zijn vier universiteiten, n a m e l i j k : t e L e i d e n . . .* enz. Deze opsomming is dan de grond voor hetgeen vooraf gezegd is. *Namelijk* kan dan afwisselen met *als* en *te weten*.

Het oorzakelijke *toch* staat nooit vooraan in den tweeden zin: *de fabriek t o c h i s h e d e n a f g e b r a n d ; d e n o o d d e r a r b e i d e r s t o c h i s v e r s c h r i k k e l i j k ; v r e e m d e g e r u c h t e n , t o c h l o o p e n e r . . .* enz. Steeds moet het een woord met vollen klemtoon zijn, dat aan *toch* voorafgaat.

De oorzaak, dat dit *toch* nooit vooraan staat, zal wel zijn, dat het, vooropgeplaatst, een tegenstellend verbindingsmiddel wordt. Vgl. bv.:

De Prins van Oranje had de Leidsche overheid tijdig gewaarschuwd; t o c h h a d z i j v e r z u i m d d e s t a d v a n l e v e n s m i d d e l e n t e v o o r z i e n , e n

Groot was de ellende der Leidenaars; d e o v e r h e i d t o c h h a d v e r z u i m d d e s t a d v a n l e v e n s m i d d e l e n t e v o o r z i e n .

3. Achter *althans* volgt gewoonlijk eene oorzaak, reden of grond, dien de spreker zelf niet geheel afdoende vindt. Achter *trouwens* volgt daarentegen steeds eene mededeeling, die in alle opzichten afdoende wordt geacht. (Vgl. III, § 106, OPM. 2).

4. Een grond kan ook vermeld worden door eene oratorische vraag, al of niet voorafgegaan door *of* (Vgl § 18, OPM. 3). *Of is niet dat blauw in zijn vleklooze pracht de trouw onzer vaadren gewijd? Is niet het kind de vader van den man?* Ook hier wordt evenals bij *immers* een beroep op den hoorder gedaan, om op, den aangegeven grond de voorafgaande bewering toe te stemmen.

22.

GEVOLG, BESLUIT OF GEVOLGTREKKING IN DEN NAZIN. Het kan ook zijn, dat eene oorzaak, reden, grond, middel, voorwaarde of toegeving in den voorzin vermeld wordt; dan komt het uitwerksel of gevolg, het besluit of de daad, de gevolgtrekking, het doel, het vermoedelijke of verwachte gevolg, of het niet verhinderde gevolg in den nazin en krijgt dit deel den meesten nadruk.

Dit kan niet geschieden door voegwoorden, maar wel door voegwoordelijke bijwoorden, terugwijzend naar den inhoud van den voorgaanden zin. Dit blijkt uit de volgende voorbeelden:

1. *Heden nacht is de fabriek hier afgebrand; d a a r d o o r z i j n e e n a a n t a l a r b e i d e r s b r o o d e l o o s .*

De directie heeft besloten de fabriek niet weer te herbouwen; d a a r d o o r z i j n d e a r b e i d e r s z e e r t e l e u r g e s t e l d .

2a. *De nood der arbeiders is verschrikkelijk; d a a r o m h e e f t z i c h e e n e c o m m i s s i e t o t h e t i n z a m e l e n v a n l i e f d e g a v e n g e v o r m d .*

2b. *Er loopen vreemde geruchten omtrent de oorzaak van den brand; derhalve zal er waarschijnlijk een gerechtelijk onderzoek ingesteld worden.*

3. *De commandant liet de muren omhalen; daardoor (of daarmede) heeft hij den brand dadelijk beperkt.*

Er zal eene collecte langs de huizen gehouden worden; met de opbrengst daarvan (daarmede) zullen de werkloozen ondersteund worden.

4. *Men had waakzamer kunnen zijn; dan ware de brand misschien voorkomen.*

5. *De brandweer was ijverig genoeg; nochtans was het vuur niet te bedwingen.*

Wat den laatsten zin betreft, is wederom op te merken, dat deze soort van verbinding reeds voorkomt als beperkend tegenstellend verband. Er volgt echter uit, dat gemeld verband ook onder de rubriek van het oorzakelijk verband gebracht zou kunnen worden.

23.

Omtrent de hier gebruikelijke verbindingsmiddelen is nog het volgende van belang.

Daardoor wijst zoowel op eene voorafgaande *oorzaak*, als op een voorafgaand *middel*. Het kan afwisselen met *hierdoor* en in het eerste geval ook met *dientengevolge*.

Daarom kan vervangen worden door *hierom*, *dan ook*, *ook*, of door de minder gewone voegw. bijw. *mitsdien*, *dies*, *deswege* en *diensvolgens*.

Derhalve wisselt af met *dus*, *bijgevolg*, *alzo* en *dan ook*.

In plaats van het voorwaardelijke *dan*, is de uitdrukking *in dat geval* te gebruiken.

OPMERKING. Hier kan thans eene opmerking volgen, die eigenlijk alle drie de voorgaande rubrieken betreft. Het is telkens gebleken, dat wanneer het zinsverband door een voegwoordelijk bijwoord uitgedrukt wordt, dit laatste dan niets anders is, dan eene aanduiding van den inhoud van den voorgaanden zin. Strikt genomen is dan ook in al dergelijke gevallen het zinsverband aaneenschakelend, wat bewezen wordt door het feit, dat vóór de meeste voegwoordelijke bijwoorden het voegwoord *en* kan komen; alzo niet alleen *en ook*,

en bovendien, en verder, deels- en deels, enz., maar ook en echter, en toch, en niettemin, of en daardoor, en daarom, en dus, en daartoe, en daarmede, enz. Voor *integendeel* en *daarentegen* komt dit *en* begrijpelijkerwijze niet voor; wel soms pleonastisch *maar*.

Ook dient opgemerkt te worden, dat niet alleen dergelijke bijwoorden, maar evenzeer allerlei bijwoordelijke voorzetselbepalingen een volgenden zin aan een voorgaanden kunnen verbinden; bv. *op die plaats, sinds dat oogenblik, om die reden, naar aanleiding daarvan, in die omstandigheden, in weerwil daarvan, op die manier, te dien opzichte, enz.*

Het doel van deze opmerkingen is alleen, hiermede nog eens terug te keeren tot hetgeen in § 4 voorloopig is aangeduid. Het mag nl. niet uit het oog verloren worden, dat de wijzen, om een zin aan een anderen te verbinden, zonder dat hij zijne onafhankelijkheid verliest, velerlei zijn en dat de drie groote afdeelingen van het nevenschikkend zinsverband slechts de belangrijkste gevallen behandelen, nl. die, waarbij de verbonden zinnen inderdaad als een geheel beschouwd worden. Het echte nevenschikkend zinsverband is dan ook dat, hetwelk bewerkt wordt alleen door de beteekenis der verbonden zinnen of door echte voegwoorden. Dat de verbonden zinnen eene eenheid vormen, wordt dan gemeenlijk aangewezen, door slechts aan het begin van den eersten zin eene hoofdletter te gebruiken. De overige verbindingsmiddelen zijn niet anders dan terugwijzende voornaamwoorden, bijwoorden of voorzetselbepalingen, waardoor in eene reeks van zinnen, die een gedachtegeheel uitmaken, elke volgende aan een vorigen geschakeld wordt.

Deze beide manieren van nevenschikking loopen intusschen dooreen. Het is niet vreemd, dat met *en, maar, doch, of of want* een nieuwe zin begonnen wordt. En aan den anderen kant worden een aantal voegwoordelijke bijwoorden, gelijk hiervoren gebleken is, met de echte voegwoorden in functie gelijk gesteld en dienen zij ook om twee of meer zinnen tot een geheel te verbinden, waarvan de deelen niet door een scheidend punt of lange pauze, maar door eene verbindende kommapunt of kortere pauze van elkaar onderscheiden worden.

Samentrekking.

24.

Onder *s a m e n t r e k k i n g* wordt verstaan het eenmaal noemen der gemeenschappelijke bestanddeelen van twee of meer nevengeschikte zinnen: *De man schelt aan en geeft zijn kaartje over. Hij gaf haar en zij hem de schuld.*

De samentrekking van nevengeschikte zinnen is, evenals de ellips in enkelvoudige zinnen, een verschijnsel, dat tot het

gebied der taalzuinigheid behoort. Bij het gebruik van den term *samentrekking* is in het oog te houden, dat men niet mag aannemen, dat deze spaarzaamheid eerst later is begonnen en de zinnen, welke samengetrokken zijn, in eene vroegere taalperiode in volledigen vorm voorkwamen. Integendeel blijkt uit de oudere taal, b.v. uit ons Middelnederlandsch, dat daarin meer gewaagde samentrekkingen voorkwamen dan in de tegenwoordige. ¹⁾

Door samentrekking worden twee oogmerken bereikt: gelijkheid van klanken wordt vermeden, en de niet-gemeenschappelijke zinsdeelen komen scherper tegen elkaar uit: *Mijn broeder zal voor het rijtuig en mijne zuster voor de proviand zorgen. De oppervlakkige telt, een verstandig mensch weegt de stemmen. Hij was eerst onderwijzer en later telegrafist.* Zoo neemt men bij samentrekking dikwijls tegenstelling waar, zelfs dan, wanneer er een aaneenschakelend verbindingswoord gebruikt wordt.

25.

Sommige schrijvers over spraakkunst spreken ook van samentrekking bij zinnen met veelvoudige zinsdeelen: *Mijn vader en mijne moeder zijn in Augustus jarig. Hij spreekt Fransch, Engelsch en Duitsch.* Andere strekken het gebruik van den term niet zoover uit, wat o.i. meer aanbeveling verdient. Men kan zeggen, dat het oneigenlijk wordt nog van samentrekking te spreken, wanneer een zin den indruk maakt van slechts ééne mededeeling te bevatten. Dit is het geval, wanneer in een zin veelvoudige zinsdeelen voorkomen, d.w.z. wanneer de zinnen, waarin deze zou kunnen ontbonden worden, slechts in één enkel deel verschillen, zooals in bovenstaande zinnen. Den indruk van eene dubbele of drieledige mededeeling krijgt men bij zinnen als: *Mijn vader is in den zomer en mijne moeder in den winter jarig. Hij sprak Fransch met zijne vrouw, Engelsch met zijne moeder en Duitsch met zijn bediende.*

Daarom schijnt deze grens gerechtvaardigd: men spreke slechts van *s a m e n g e t r o k k e n* zinnen, wanneer daarin minstens twee niet-gemeenschappelijke deelen voorkomen. Naar dit ken-

1) Vgl. Dr. Stoett, *Mnl. Synt.* § 456.

merk is: *Ik heb een brief en eene briefkaart verzonden*, een enkelvoudige zin met veelvoudige bestanddeelen, maar heeft men in: *Ik heb eerst een brief en later nog eene briefkaart verzonden*, twee samengetrokken zinnen te zien.

Scherper onderscheiding is niet te maken. Ook blijft deze beperking der beteekenis van den term ‘samentrekking’ altijd iets willekeurigs behouden en behoort men te erkennen, dat wie ook bij zinnen met veelvoudige bestanddeelen van samentrekking spreken wil, daartoe alleszins recht heeft.

OPMERKING. Het verschijnsel der samentrekking komt niet bij alle nevengeschikte zinnen voor. Alleen zulke zinnen zijn er voor vatbaar, die eene zekere gelijkheid van bouw vertoonen en dit is het meest het geval bij *aaneengeschakelde* en *teggengestelde* zinnen.

Aaneengeschakelde zinnen worden het meest samengetrokken, wanneer het verband door het voegwoord *en* wordt uitgedrukt. Evenzoo wanneer er in het geheel geen verbindingswoord is: *U past gehoorzaamheid: uw leider het bevel*. Wordt het verband door een voegwoordelijk bijwoord uitgedrukt, en staat dit in den tweeden zin vooraan, dan is er geen samentrekking mogelijk, omdat dan in dien tweeden zin de inversie moet uitkomen: *Het boek is niet belangrijk; bovendien is het slordig samengesteld*. Wel echter weer, als het voegwoordelijk bijwoord in het lichaam van den tweeden zin voorkomt, of het verband ten overvloede ook nog door *en* wordt aangegeven: *Het boek is onbelangrijk, de samenstelling bovendien allerslordigst*¹⁾.

Bij *teggengestelde* zinnen is samentrekking mogelijk, wanneer het verband door de echte voegwoorden *maar*, *doch*, *of*, wordt uitgedrukt: *De Rijn stroomt naar het Westen, maar de Donau naar het Oosten. Hij is thuis, doch op het oogenblik niet te spreken. Gij moet mij helpen, of ik u*. Evenzoo wanneer het voegwoordelijk bijwoord *daarentegen* het verband aangeeft, mits het in den tweeden zin niet vooraan staat: *De Zuidwestenwinden zijn vochtig; de Oostelijke daarentegen droog*. En verder nog, wanneer de voegwoordelijke bijwoorden van het beperkend tegenstellend zinsverband door *en* of *maar* vergezeld worden: *en echter*, *en nochtans*, *en desnietteenstaande*, *maar integendeel*, enz.

Het ligt in den aard der zaak, dat in oorzakelijk verbonden zinnen geen samentrekking voorkomt. Terwijl de samentrekking bij aaneenschakeling en tegenstelling voornamelijk ten doel heeft, de niet gemeenschappelijke *begrippen* naast of tegenover elkaar te doen uitkomen,

1) Zie over de constructie: *Het boek is onbelangrijk en bovendien allerslordigst samengesteld* de laatste alinea van § 27.

zijn het bij het oorzakelijk verband vooral de verbonden *gedachten*, die de aandacht vragen en zoo volledig mogelijk uitgedrukt willen zijn.

Geheel onmogelijk is dan ook de samentrekking bij het gebruik der oorzakelijke verbindingsmiddelen: *want*¹⁾, *immers*, *namelijk*, *toch*. Wel komt ze voor, wanneer het verband door *en daardoor*, *en daarom*, *en dus*, wordt aangegeven, in welk geval men, evenals bij het bovenvermelde gebruik van *en echter*, enz. in den grond der zaak met eene aaneenschakelende verbinding te doen heeft.

26.

In sommige gevallen is de samentrekking ongeoorloofd, d.w.z. een ontwikkeld taalgevoel wordt er door gehinderd. Toch doen zich telkens gevallen voor, hetzij in de gewone spreektaal, hetzij in verzen,²⁾ welke spotten met de strengheid en regelmaat, die een gedisciplineerde taalzin geneigd is voor te schrijven. Dit moet bedacht worden, om in zulke gevallen niet in de dwaling te vervallen, dat een doctrinair: 'het is niet geoorloofd,' in dergelijke quaesties alles zou beslissen.

Dit opgemerkt zijnde, kan echter als algemeene regel gelden, dat samentrekking alleen mogelijk is, wanneer de gemeenschappelijke deelen van nevengeschikte zinnen overeenkomen in *b e t e e k e n i s* en in de *s p r a a k k u n s t i g e f u n c t i e*. Soms zijn ook de eischen van de woordschikking een beletsel.

27.

Het samentrekken van zinsdeelen, die niet in beteekenis overeenkomen, is zoo hinderlijk, dat het maar zeer zelden voorkomt, tenzij bij wijze van taalkundige scherts, als in het bekende: *Hier zet men koffie, thee en over de Zaan*.

Ziehier echter een ernstig bedoeld voorbeeld, ontleend aan HOOFT, bij wien door zijn streven naar bondigheid meer interessante waagstukken op het gebied der samentrekking te vinden zijn. In het verhaal der komst van Pacieco te Vlissingen³⁾ komt deze zin voor:

- 1) Nochtans veroorlooft Huygens zich in *Hofwijck* (783) de volgende samentrekking: *GevalLEN spraak sy noch, w a n t viel, noch ongebroken*.
- 2) Vgl. bv. in Da Costa's *Hagar*:

*Om aan de aard een halfgekenden God
te b r e n g e n , en een keer in heel der volkren lot.*

- 3) Uitgave Siegenbeek, dl. II, bl. 274.

‘Maar zich vindende, in een ommezien, met een gerit graauws om de ooren, en spellende uit het gelaat (want de taal verstond hy niet) hunne verbolgenheit, kreegh hy zoo groot een' angst voor zijn lyf, dat hy, waanende zich alzo te redden, zynen zeeghelring van den vinger trok, kuste, en aan de Ryk leeverde, met zeggen: Heer; ik ben uw gevangen. De Hopman, die goedt Spaansch sprak, v a t t e z y n ' m e e n i n g, e n d e n r i n g a a n, die door qaaf van zynen zoone Simon de Ryk althans onder my berust.’

Het volgende voorbeeld is genomen uit een geschrift van den dag ¹⁾:

‘Hebt echter geene vrees: het overzweet des arbeids dekt reeds schoon de uitgaven, en als nu eens de grenstol een duim of wat lager is geworden, doch vooral niet meer, om, intusschen, de rogge van den boer redelijk op prijs - en zijn hoofd boven water te houden, dan zal, zooals de minister van daarginds meent te weten, minder duur brood naar de markt komen, en eten allen daarvan.’

Een dergelijk gebruik van een gemeenschappelijk zinsdeel èn in de letterlijke èn in eene afgeleide beteekenis heeft iets grappigs. Komisch zou b.v. klinken: *De kindermid hield den jongste op den arm en tegelijk een oogje op de andere kinderen, of: Hij bracht zijn meisje naar huis en den nacht verder in zoete droomen door*, welke soort van aardigheden licht voor vermenigvuldiging vatbaar zijn. Ernstig bedoeld komen dergelijke samentrekkingen dan ook weinig voor. ²⁾

Tot deze zelfde rubriek behooren ook samentrekkingen, waarbij een werkwoord in den eenen zin zelfstandig, in een

- 1) *Een woord van een oud man aan den regeerenden stand*, door J. B. van Limburg Stirum (1891), eene brochure, welke uit een taalkundig oogpunt meer curieuze dingen bevat.
- 2) In de Oct.-afl. van *De Gids* (1891) maakt prof. A. Pierson op geestige wijze van deze soort van samentrekking gebruik, om onbeduidende letterkundige boekhouderij te persifleeren: *‘Wat gaat het ons aan, dat een zekere Bilderdijk in den Haag opgang en schulden maakte?’* - Het volgende voorbeeld is uit *Adriaan de Mérial: De dominé nam zijn steek en afscheid van de gasten*.

anderen koppelww. of hulpww. is: *Ik had een paar vorentjes gevangen en nu genoeg van de vervelende liefhebberij*. Zulke samentrekkingen komen intusschen weinig voor; wèl het geval, dat het ww. in den eenen zin hulpww., in den anderen koppelww. is: *Het boek is onbelangrijk en bovendien allerslordingst samengesteld*; of in beide gevallen hulpww., maar niet met de zelfde beteekenis: *De nieuwe onderwijzer is tegen 1 Nov. benoemd en de ontslagene 15 Oct. vertrokken*, enz. Voorbeeldig zijn zulke zinnen niet, maar toch ook niet bepaald hinderlijk.

28.

Meer wordt gezondigd tegen den regel, dat de samengetrokken deelen in dezelfde grammaticale functie moeten voorkomen. Eene uitzondering daarop is, dat verschil in persoon of getal bij het werkwoord geen beletsel is voor het taalgevoel. B.v. *Ik geef hem en hij mij de schuld*.

*'De sjorringen zijn los gewonden,
De prop gerukt uit de ijs'ren monden.'*
(BOGAERS.)

Maar verschil in naamval, verschil in wijze zijn wel hinderlijk. Toch treft men gevallen aan, waarin de meer nauwkeurige vorm terecht stijf zou worden gevonden.

Dagbladschrijvers maken zich vaak aan de fout schuldig. Een paar voorbeelden zijn: *Het hoofdbestuur van het Nut is ook uitgenoodigd en zal op het raadhuis (te Edam) een collation aangeboden worden*. - *Bij deze ramp (een spoorwegongeluk) werden veertig personen gedood of de beenen afgesneden*. In den eersten zin is de fout licht te herstellen. In den tweeden zin zou *'hun werden de beenen afgesneden'* onduldbaar precies zijn. Eene geheel andere constructie zou gekozen moeten worden, om hieraan te ontkomen.

Dat dichters stoute samentrekkingen wagen, is licht te begrijpen. De volgende voorbeelden zijn van Potgieter:

*'O Zoon van het Oost! die de zengende stralen
Gebiedt, en wij zien en ons schroeit de woestijn.'*
(AAN I. DA COSTA.)

*'Welk een plage
Was die vrage
Zijn gemoed!*
.....

*Och, hem luidde,
Hij misduidde
Ze als verw'ijjt.'*
(GEERTE'S UITVAART.)

Ook bij Bilderdijk komen ze veel voor:

*'Denk, gevoel en vier de toomen
Aan 't gevoel, dat in u zwelt;
Maar ken Hollands taal volkomen,
Kneed, maar doe haar nooit geweld.'*

En een erger voorbeeld, dan de volgende regels van hem aanbieden, is stellig moeilijk te vinden ¹⁾:

*'Moogt gij rozen zien ontluiken,
Waar ik niets dan distelstruiken,
Vruchten, waar ik eikels vond!
Frissche bron, waar ik moerassen!
En de last niet zwaarder wassen,
Dan gij vroolijk dragen kondt.'*

Hier wenscht Bilderdijk zijn vriend toe, niet alleen dat deze *rozen*, maar ook dat hij *vruchten* en eene *frissche bron* mag *zien ontluiken*, waar de dichter zelf niets dan *distelstruiken*, *eikels* en *moerassen* vond. Het staan van *vond* in den 3en, in plaats van in den 4en regel bemoeilijkt ook het inzicht, dat *moerassen* eveneens als voorwerp bij dit gezegde behoort. En kras is ook, het *Moogt gij* van den eersten regel te laten dienen voor het *Moge*, dat de 5e regel vóór *de last* vordert.

Dergelijke waagstukken zal niemand kunnen verdedigen; overigens zal men dichters in dezen gaarne vrijheid gunnen. In proza heeft men het recht strenger te zijn. Toch zal men bezwaarlijk aanmerking kunnen maken, als Beets den heer Kegge tot Van der Hoogen laat zeggen: *'H a a r zult gij nooit, niet een enkel woord meer toespreken, zelfs niet groeten.'* Hier zou spraakkunstige nauwkeurigheid echt pedant klinken.

Hinderlijk is het samentrekken, wanneer er verschil van wijze is tusschen de werkwoordelijke vormen, b.v.: *Mijn broer h a d*

1) Het voorbeeld is ontleend aan Brill's *Syntaxis* (bl. 219-232), waar een groot aantal merkwaardige voorbeelden te vinden zijn.

het boek al ingepakt en het u stellig op tijd gestuurd, als de looper niet juist van huis geweest was.

In het volgende voorbeeld, aan een opstel ontleend, verzet het taal gevoel zich tegen de samentrekking, omdat de infinitievorm *kunnen* in den eenen zin als voltooid deelwoord en in den anderen als infinitief geldt: *Van schuld bekennen is bij hem geen sprake; dat heeft hij nooit en zal hij ook nu niet kunnen doen*¹⁾.

29.

Ook verschil in woordschikking kan, gelijk opgemerkt is, een beletsel zijn. *Wegens den dood zijner vrouw heeft hij zijne zaak aan kant gedaan en er eene mooie som geld voor gekregen.* De bepaling *wegens den dood zijner vrouw* bewerkt in den eersten zin inversie (*heeft hij*), maar daar deze bepaling niets met den tweeden zin te maken heeft, behoort hier de gewone mededeelende woordschikking *hij heeft* voor te komen.

Ook als de tweede zin met eene bepaling begint, die inversie noodig maakt, verzet zich het taalgevoel tegen eene samentrekking, waarbij die inversie zou verloren gaan. Hooft schrijft b.v.: *‘Opgestapt uit den scheepe, ziet hij van verre de Ryk naa hem toetreden; en waanende 't waar om hem te bewelkomen, zet zynen gang derwaarts,* waar de gespatieerde bepaling voor ons oor eischt, dat er *zet hij* volge. Eene dergelijke fout zal thans weinig meer gemaakt worden; Brill haalt echter de volgende voorbeelden uit *Bilderdijk* aan:

*‘Zij vallen neder, en met de armen om zijn voet
Geslingerd, bidden aan.’*

en

*‘Hij wekt den moed in 't hart van al wie overleven,
En met een vijftigtal, waaraan hij 't voorbeeld gaf,
Rukt op het middenvak van Segols heirfront af.’*

In de beide fragmenten is het weglaten der inversie ongeoorloofd en verwacht men terecht *bidden zij aan* en *rukt hij*.

30.

Ofschoon in bijzinnen, wat bij de behandeling dezer zinnen blijken zal, iets voorkomt, dat op samentrekking gelijk

1) Eene gelijksoortige fout wordt door Paul (*Principien* 267) uit Klopstock aangehaald: *‘Ich habe es nicht und werde es nicht vergessen.’*

(Vgl. § 38), is het toch aan te bevelen, dezen term alleen tot de nevenschikking te beperken. En daarom verzet zich dan ook de taalzin tegen samentrekking van zinnen, die slechts schijnbaar nevensgeschikt zijn. Dit is het geval bij die bijzinnen, welke met *of* aanvangen en waarin steeds eene onuitgedrukte ontkenning ligt opgesloten, b.v.: *'Hij ontmoette daar niemand, of hij had weleens zaken met hem gedaan. Nauwelijks zag hij mij, of hij kwam op mij af. Nooit gaat hij de deur uit, of hij neemt eene paraplu mee.* In geen dezer zinnen zal men in proza neiging gevoelen, om in de met *of* aanvangende bijzinnen het onderwerp *hij* weg te laten. Daarom is deze weglating dan ook hinderlijk en belemmerend voor het verstaan der gedachte in regels als de volgende:

'Geen zee zag ooit uw vlag, of () heeft voor u gebeefd.'
(HELMERS.)

*'En om 't geheim zoo mogelijk op te delven,
Ontmoet hij vrouw, noch vrijster bij den weg,
Of () houdt ze staan, en vraagt aan jong en ouden,
Waar of zij toch ter wereld meest van houden.'*
(BILDERDIJK.)

*'(Nooit) werdt ge wakker,
Door mijn 'kom hier!'
Of () vloogt van d' akker,
Of () blonkt van vier.'*
(POTGIETER.)

*'Al ruischend voert een stroom van harmonie
Verheffend me in 't melodisch wieg'len mede,
Die nauw van verr' des tempels tinne zie,
Of 't wiekenpaar der geestdrift ook verbreed.'*
(POTGIETER.)

In de eerste drie voorbeelden moeten, waar het teeken () staat, de onderwerpen *zij*, *hij* en *gij* ingevuld worden; in het laatste voorbeeld komt bovendien ten onrechte de woordschikking van den bijzin voor en zou de zin naar den eisch moeten luiden: *Of ik verbreed ook 't wiekenpaar der geestdrift.*

OPMERKING. Als eene tegenstelling der samentrekking zijn te beschouwen verschillende rethorische redevormen, waarbij gemeenschap-

pelijke woorden en uitdrukkingen in de verbonden zinnen met nadruk herhaald worden. Daartoe behooren:

de *anaphora* (herhaling aan het begin): *Goud is het breed portaal, goud zijn de binnenzalen.*

de *epiphora* (herhaling aan het slot), b.v. in Bellamy's *Roosje*:

*'Nu roept en schatert al de jeugd:
Draag Roosje nu in z e e .
Hij grijpt haar ijlings van den grond
En loopt met haar in z e e .
.....
Mijn vrienden, helpt mij, ach, ik zink
Hier in een draaikolk n e e r .
Het meisje grijpt hem om den hals
En zinkt met hem ter n e e r .'*

de *symploke* (herhaling in omgekeerde orde): *De Heer is groot, Zijn Naam is groot, oneindig groot zijn wezen.*

de *epanalepsis* (herhaling der beginwoorden aan het slot): *Uitwegen zoeken mag een lafaard doen, ik wil geen uitwegen zoeken.*

en eindelijk de *anadyptosis* (herhaling van het slot van elken zin aan het begin van den volgenden), waarvan in Vondels *Jaerghetyde* een kunstig voorbeeld voorkomt:

*'De boôm van Duitschlant kraeect, en siddert overal,
Van zoo vermaert een val.
Van zoo vermaert een val, besterft de vreught en hope
In 't aenschijn van Europe:
Europ gevoel dien slagh: zij zucht en zit verdooft
Om 't ploffen van dat Hooft:
Dat Hooft ¹⁾, dat heiligh Hooft, dat springh op springhvloet schutte:
Dat Nassaus glori stutte.'*

Al deze kunstige redevormen behooren tot de vroegere rethoriek en worden hier alleen als curiositeit vermeld. De moderne letterkunde is afkeerig van zoodanig duidelijk overleg in de keuze van den vorm.

Onderschikkend zinsverband.

31.

Het gebruik van bijzinnen behoort tot de hoogere trappen der taalontwikkeling. Kinderen en onontwikkelden bedienen zich gewoonlijk van enkelvoudige of zeer eenvoudige

1) Merk hier ook op de zinspelning op de beteekenis van *hoofd*, zooals het voorkomt in *havenhoofd*.

samengestelde zinnen. De verschillende onderdeelen van eene vrij samengestelde gedachte tot een kunstig geheel te verbinden, gaat hunne krachten te boven. Zelfs wordt het verstaan van zeer samengestelde zinnen hun gewoonlijk te zwaar.

Hiermede is niets gezegd omtrent het ontstaan van het gebruik van bijzinnen. Heel dikwijls is de hypotaxis ontstaan uit parataxis, maar volstrekt niet altijd. Dit onderwerp behoort tot de moeilijke vraagstukken der historische taalkunde. Alleen dit zij hier opgemerkt, dat in de oudere taal verschillende gedachten, die logisch met elkander in betrekking staan, op zeer primitieve wijze, soms zonder eenig verbindingsmiddel aan elkander verbonden werden.

Het is echter zeer goed mogelijk, zonder het gebied der historie te betreden, - met enkele uitzonderingen voor vaststaande feiten, - een voldoende inzicht van den bouw en de spraakkunstige diensten der bijzinnen te krijgen. De beschouwing dezer zinnen, zooals zij in de tegenwoordige taal voorkomen, levert daartoe de noodige gegevens.

32.

In § 2 is gezegd, dat het verband tusschen de deelen van een samengestelden zin onderschikkend is, wanneer de eene zin een zinsdeel (*onderwerp, naamw. deel van het gezegde, voorwerp, bijv. bepaling of bijw. bepaling*) van den anderen is: *Dat hij bekend heeft, verheugt mij. Hij is niet, wie hij schijnt. Hij doet, wat hij wil. De taak, die hem wacht, is zwaar. Hij komt, zoodra hij gereed is.*

Een zin, die een zinsdeel van een anderen zin is, heet *bijzin*, *ondergeschikte* of *afhankelijke zin*. Hij kan een deel van een hoofdzin, maar ook een deel van een zin uitmaken, die zelf bijzin is: *Ik hoor, dat hij komt, als ik vertrokken ben.*

De bijzinnen onderscheiden zich van de hoofdzinnen verder door hun eigenaardigen vorm en den toon, waarop zij worden uitgesproken.

OPMERKING. Eene eerste vraag, die toelichting vereischt, is deze: wat beteekent het, dat een zin een zinsdeel van een anderen zin uitmaakt?

Bij de behandeling van den enkelvoudigen zin (vgl. *1e st.* § 1) is deze gedefiniëerd als een *persoonsvorm* van een werkwoord, al of niet vergezeld van andere woorden, waardoor eene *mededeeling*, *vraag* of *gebod*, of kortweg eene *gedachte* wordt uitgedrukt.

Het kenmerk, ontleend aan den vorm, nl. dat een *persoonsvorm* van een werkwoord het hoofdbestanddeel van den zin uitmaakt, geldt oor voor den *bijzin*. Het kenmerk, dat de beteekenis betreft, echter niet.

Zinsdeelen drukken geen *gedachten* uit, maar *begrippen* of *kenmerken*: nl. de *gezegden* *begrippen* van *werkingen* (handelingen of toestanden), de *onderwerpen* en *voorwerpen* *begrippen* van *zelfstandigheden*, het *naamw.* deel van het *gezegde*, de *bijv.* en *bijw.* *bepalingen* *kenmerken*. Hetzelfde nu wordt van toepassing op zinnen, die het karakter van *bijzinnen* krijgen. De *gedachte*, die er in opgesloten ligt, wordt samengevat als een *begrip* of *kenmerk*, dat, indien het niet te veel bijzonderheden omvat, meestal ook door een *zinsdeel*, uit één of meer woorden bestaande, kan weergegeven worden; bv. de zinnen uit § 32: *Zijne bekentenis verheugt mij. Hij is niet waar. Hij doet zijn wil. De hem wachtende taak is zwaar. Hij komt na de voltooiing van zijn werk.*

Hiermede is de vraag opgelost, wat het verschil is tusschen een paar *nevengeschikte* zinnen en een *hoofd- en bijzin*, die samen denzelfden inhoud weergeven, bv.:

De aarde is rond; dat is gemakkelijk aan te toonen. *Het is gemakkelijk aan te toonen, dat de aarde rond is.*

Eerst speelt de klok; dan slaat zij. *Nadat de klok gespeeld heeft, slaat zij.*

Ik ga niet uit; want het regent. *Ik ga niet uit, omdat het regent.*

Het regent; toch ga ik uit. *Ofschoon het regent, ga ik uit.*

De zinnen in de eerste kolom bevatten alle *dubbele* mededeelingen, die der tweede kolom *enkele* mededeelingen, vermeldende: *wat gemakkelijk aan te toonen is, wanneer de klok slaat, waarom ik niet uitga, in weerwil waarvan ik toch uitga*. De afzonderlijke mededeelingen uit het eerste stel zijn in het tweede stel als *onderdeelen* van de ééne mededeeling opgenomen. Daardoor zijn zij alleen als *begrippen* of *kenmerken* voorgesteld en hebben zij een *ondergeschikt* karakter gekregen.

Nu is het wel waar, dat de keus tusschen den eenen en den anderen vorm bij het spreken en schrijven in den regel onbewust geschiedt en de keus niet altijd de juiste is, maar het aangewezen verschil bestaat en behoort bij eene *nauwkeurige* *gedachtenuitdrukking* in acht genomen te worden.

Men kan dus ook zeggen, dat een *bijzin* een *zin* is, waarvan de inhoud als een *enkel* *begrip* of *kenmerk* wordt samengevat.

Intusschen is dit niet op alle *bijzinnen* toepasselijk. Bij de behan-

deling der bijvoeglijke bepalingen (1e stuk § 38), der bijw. bepalingen van omstandigheid (§ 66) en der bepalingen van gesteldheid 1e soort (§ 72) is opgemerkt, dat deze zinsdeelen secundaire mededeelingen kunnen bevatten, welke niet als onderscheidingsmiddelen, maar als ingelijfde tweede gezegden te beschouwen zijn; b.v. *De goedhartige boerin nam het niet kwalijk.* (De boerin was goedhartig en nam het dus niet kwalijk). *Hij kwam ouder gewoonte te laat.* (Hij kwam te laat en dit is eene gewoonte van hem). *Hij lag wakker in bed.* (Hij lag in bed en was wakker). Bij de behandeling der soorten van bijzinnen zal het blijken, dat dit ook met sommige bijvoeglijke bijzinnen en bijwoordelijke bijzinnen van omstandigheid het geval is. Hier volgen alleen eenige voorbeelden: *Mijn buurman, die een gezellige prater is, komt nu en dan mij wel eens opzoeken. Hij had slechts een tweeden prijs, wat mij niet meeviel. Hij is een liefhebber van goede lectuur, terwijl zijne zuster meer van muziek houdt.* Al deze bijzinnen zijn ook mededeelingen, die echter door den vorm, waarin zij voorkomen, een ondergeschikt karakter krijgen ¹⁾.

33.

Bij de beschrijving van den vorm der bijzinnen moet opgemerkt worden, dat zij allereerst een hun alleen eigen vorm hebben, die men den gewonen of regelmatig en vorm zou kunnen noemen, maar tevens dat afwijkingen in dien vorm voorkomen, welke den bijzin toch niet zijn karakter doen verliezen. De bijzin kan nl. ook voorkomen in den vorm van een hoofdzin, in den beknopten vorm en in onvolledigen of onvolkomen vorm.

34.

De gewone vorm van den bijzin onderscheidt zich door eene eigenaardige woordschikking. Die van den hoofdzin is drieërlei (Vgl. 1e stuk § 79):

- 1°. in eene mededeeling volgt de *persoonsvorm* op het *onderwerp*: **O.P.....** ²⁾
- 2°. in eene vraag volgt het *onderwerp* op den *persoonsvorm*: **P.O.....**
- 3°. in een gebod staat de *persoonsvorm* voorop en komt

- 1) Intusschen komt het toch vaak voor, dat de inhoud van den bijzin belangrijker is dan die van den hoofdzin, en deze alleen naar den vorm hoofdzin is: *Ik denk, dat hij ziek is* (= Hij is waarschijnlijk ziek). *Het was de vorige week, dat die groote ramp plaats had.*
- 2) De stippen stellen de overige zinsdeelen voor.

het *onderwerp*, indien het bij uitzondering uitgedrukt wordt, daarachter: **P.(O.)**.....

Het gemeenschappelijk karakter van de drie woordschikkingen in den hoofdzin is alzoo, dat *onderwerp* en *persoonsvorm* steeds bijeenblijven. In den bijzin daarentegen wordt de *persoonsvorm* door de overige zinsdeelen van het onderwerp gescheiden en komt hij *zoover mogelijk* naar achteren te staan. Hier is de formule dus **O. P.**

OPMERKING. Het voorbehoud, door de woorden *zoover mogelijk* aangegeven, heeft betrekking op het verschijnsel, dat wanneer de *persoonsvorm* een hulpwerkwoord is, het deelwoord of de infinitief er op kan volgen: *De boeken, die ik heb besteld. Als ik u zal helpen, dan....* enz. In den regel is het laten volgen van den *persoonsvorm* op deelwoord of infinitief vloeiender dan het omgekeerde, bv.: *die ik besteld heb, als ik u helpen zal*, enz. De meeste schrijvers en sprekers zullen in dergelijke gevallen zich om de volgorde niet bekommeren; wie minder onverschillig is omtrent den vorm, waarin hij zijne gedachten uit, laat zich meest door zijn gehoor leiden. Soms geeft de keus tusschen beide schikkingen gelegenheid om eene onaangename herhaling te vermijden: *Ik heb u al gezegd, dat de jongen, die hier geweest is, niet door mij is gezonden. Gezonden is* zou hier slecht klinken.

Dezelfde afwisseling in de volgorde van *persoonsvorm* en infinitief komt voor, als de *persoonsvorm* een veelgebruikt hulpwerkwoord is: *Ik hoor, dat hij u vergezellen zal (kan, mag, moet, wil) of dat hij u zal (kan, mag, moet, wil) vergezellen.* Bij *durven* en *laten* verkiest men gemeenlijk de laatste volgorde: *Ik denk niet, dat hij u durft aanspreken, laat vervolgen.* In alle andere gevallen is het in strijd met de natuurlijke volgorde der spreektaal, den *persoonsvorm* achter den infinitief te plaatsen: *Iets wat ik niet te noemen w a a g. Het boek, dat ik mee te brengen beloofd heb. Een vraagstuk, dat hij op te lossen tr a c h t*, enz. Dit zijn nabootsingen van Hoogduitsche constructies, die slechts van grilligheid getuigen en in het spreken nooit voorkomen.

35.

Behalve door zijne woordschikking kenmerkt de bijzin zich ook hierdoor, dat hij door eene merkbare pauzeering van den zin, waarvan hij een deel uitmaakt, gescheiden is. Deze rust, in het schrift door eene komma aangewezen, is iets korter dan de pauzeering, welke twee nevenschikte zinnen scheidt. En verder is nog op te merken, dat wanneer tusschen

twee zinnen onderschikkend verband bestaat, de stem aan het slot van den eersten zin blijft zweven, als om aan te kondigen, dat er nog iets volgen moet. Deze zweving kan derhalve zoowel aan het slot van den hoofdzin, als van den bijzin voorkomen: *Gij moet mij roepen, als gij gereed zijt, en als gij gereed zijt, moet gij mij roepen.*

Dit kenmerk van den bijzin houdt ook stand, wanneer de bijzin in een anderen vorm dan den gewonen of regelmatigen voorkomt.

36.

In de tweede plaats kan een bijzin ook den vorm van een hoofdzin hebben. De woordschikking is dan die van eene mededeeling, eene vraag of een gebod, en elk verbindingsmiddel ontbreekt; b.v.: *Hij zeide: Ik kan niet anders. - Kan ik langer weigeren? - Laat mij met rust!* Elk verbindingsmiddel ontbreekt hier.

Bij de behandeling der soorten van bijzinnen zal blijken, dat dit verschijnsel zich in de eerste plaats voordoet bij de onderwerps- en voorwerpszinnen en de bijvoeglijke zinnen, terwijl het eveneens voorkomt bij enkele bijwoordelijke bijzinnen, nl. die van *voorwaarde* en van *toegeving*.

Het kenmerk van § 35 blijft hier evenzeer van toepassing.

37.

In de derde plaats kan een bijzin voorkomen in beknopten vorm. Een beknopte bijzin houdt het midden tusschen een zinsdeel en een gewonen bijzin, en bestaat uit een naamwoordelijken vorm van het werkwoord (*infinitief* of *deelwoord*), vergezeld van een of meer voorwerpen of bepalingen: *'s Avonds lang te studeeren, is hem verboden. Ik heb beloofd, morgen te komen. De koningin zat in een rijtuig, met vier paarden bespannen. Voor den rechter gebracht, bekende hij alles. Aanvangende met scherpe verwijten, eindigde hij met een billijk voorstel tot schikking.* Ook een naamwoordelijk gezegde, waarbij men het deelwoord *zijnde* verzwegen kan denken, kan als een beknopte bijzin beschouwd worden: *Nog maar 24 jaar oud, stond hij reeds aan het hoofd van eene belangrijke zaak.*

Beknopte bijzinnen zijn eigenlijk nog geen zinnen. Immers

zij missen, wat als het hoofdkenmerk van een zin genoemd is: een persoonsvorm. Maar er kunnen bijzinnen uit groeien. De veranderingen, daartoe noodig, zijn de volgende: 1°. de naamwoordelijke vorm moet vervangen worden door een persoonsvorm; 2°. een onderwerp wordt daardoor noodzakelijk, dat meestal aan den hoofdzin moet ontleend worden; 3°. een verbindingswoord moet worden aangebracht. Zoo zouden de als voorbeelden gegeven beknopte zinnen, tot bijzinnen ontwikkeld, luiden: *Dat hij 's avonds lang studeert. Dat ik morgen komen zal. Dat met vier paarden bespannen was. Toen hij voor den rechter gebracht was. Terwijl hij met scherpe verwijten aanving. Toen hij nog maar 24 jaar oud was.*

Men pleegt den term *beknopte bijzin* alleen te gebruiken, wanneer een deelwoord, infinitief (of praedicatief adjectief) van voorwerpen of bepalingen vergezeld is. In zinnen als: *Studeeren is hem verboden. Ik heb beloofd te komen. Zingende kwam hij binnen. Moê kwam hij thuis*, e.d. noemt men dan ook de gespatiëerde deelen meestal geen beknopte bijzinnen. De pauzeering (,) blijft in dit geval weg. Toch blijft deze scheiding eenigszins willekeurig, want als er slechts een enkel voorwerp of eene enkele bepaling bij een deelwoord of een infinitief komt, blijft de pauzeering ook wel achterwege.

OPMERKINGEN. 1. Behalve de term *beknopte bijzinnen* is ook de term *verkorte bijzinnen* in gebruik. De laatste heeft dit tegen, dat hij de taalhistorische dwaling in de hand werkt, dat de infinitiefen participiaalzinnen uit volledige zinnen zouden ontstaan zijn. De bijzin in volledigen vorm wordt juist meestal daar noodig, waar een deelwoord of infinitief te veel voorwerpen en bepalingen bij zich krijgt, en zoo als zinsdeel te vol en te zwaar wordt.

Bij het onderwijs verkiezen wij den term *beknopt*, omdat er de vrij juiste vergelijking mee te associëren is, dat een *beknopte bijzin* zich verhoudt tot een *gewonen bijzin*, als een *knop* tot eene *bloem*. Niet aanvulling, maar ontwikkeling is noodig, om uit den eersten den tweeden te doen ontstaan.

2. Het gebruik van beknopte bijzinnen heeft zijn vóór en zijn tegen. Dikwijls maken ze den stijl minder zwaar en slepend, en in beschrijvend proza zijn ze tegenwoordig zeer in zwang. In al te dichte opeenvolging voorkomende, worden ze echter vermoeiend.

Voorheen werden aan beknopte bijzinnen strenger voorwaarden gesteld dan thans. Als algemeen regel mag men stellen, dat zij verwerpelijk zijn, zoodra het van den lezer bijzonder nadenken vergt, uit te maken, waar infinitief, deelwoord of adjectief bij hooren, bv.: *Vol van dezen waan, roept Jezus zijne discipelen tot zich.* (Borger). *In het nauw gebracht, stelde de president den beklaagde van verdere ondervraging vrij.* Nog verwerpelijker is het, als een deelwoord of infinitief *absoluut* staat, d.i. op geen enkel deel van den hoofdzin betrekking heeft (vgl. III, § 101): *Aan die eischen niet voldoende, worden de onderhandelingen afgebroken. Om de feesten te kunnen bijwonen, werd het kantoor dien dag gesloten.* Toch zijn er enkele gevallen, waarin absolute deelwoorden niet uitgesloten zijn. Bij de behandeling der bijwoordelijke bijzinnen komt dit onderwerp nogmaals ter sprake.

38.

In de vierde plaats kan een bijzin voorkomen in *onvolledigen vorm*. Het verbindingswoord is dan wel aanwezig, en daardoor wordt voldoende uitgedrukt, dat de bijzin een wel afhankelijk, maar toch eigen bestaan heeft, doch er ontbreken één of meer zinsdeelen, die òf uit den hoofdzin òf uit het begrip van het verband worden aangevuld. Dit verschijnsel doet zich alleen voor bij de bijwoordelijke bijzinnen van *voorwaarde*, van *toegeving*, van *beperking*, van *gelijkheid* of *ongelijkheid* en van *verhouding*. *Zoo ooit, dan was het nu de gelegenheid daartoe. Schoon nog maar 24 jaar oud, staat hij reeds aan het hoofd van eene belangrijke zaak. Ik heb niets in huis, behalve* (dat ik) *bier* (in huis heb). *Hij is zoo groot, als ik* (groot ben). *Hij is groter, dan ik* (groot ben). *Hoe zwaarder de taak, des te groter de voldoening.*

OPMERKING. Het verschil tusschen een *beknopten* en een *onvolledigen* bijzin bestaat voornamelijk daarin, dat de eerste geen, de tweede wel een verbindingswoord heeft, en dat terwijl de eerste volledig wordt door verandering van den naamwoordelijken vorm des werkwoords in een persoonsvorm, met hetgeen daar verder uit volgt, de laatste alleen door invulling van de ontbrekende deelen zijn volkomen vorm krijgt. Is derhalve de beknopte bijzin bij een knop te vergelijken, die zich tot bloem ontwikkelen kan, dan is de onvolledige bijzin gelijk te stellen met eene bloem, waarin belangrijke deelen gemist worden.

Het gebruik van onvolledige bijzinnen behoort evenals de ellips in den enkelvoudigen zin en de samentrekking van zinnen tot de verschijnselen van taalzuinigheid.

De indeeling der bijzinnen.

39.

Uit het feit, dat de bijzin (zie § 2 en 32) gedefiniëerd is als een zin, die een zinsdeel van een anderen zin is, volgt noodzakelijk, dat de classificatie der bijzinnen parallel moet loopen met die der zinsdeelen. Bij de behandeling van den enkelvoudigen zin zijn de laatste verdeeld naar hunne functie; op dezelfde wijze behooren dan ook de bijzinnen ingedeeld te worden. Intusschen werd bij de beschouwing van elke soort van zinsdeelen onderzocht, in welken vorm zij kunnen voorkomen, d.i. welke soorten van woorden en welke buigingsvormen er voor gebruikt kunnen worden. In overeenstemming daarmede behoort ook bij elke soort van bijzinnen de vorm beschreven te worden.

OPMERKING. Afgescheiden van deze logische gevolgtrekking, is er voor de indeeling der bijzinnen naar het vermelde beginsel - indeeling naar den dienst met beschrijving van den vorm - nog dit te zeggen, dat men op die wijze het logisch bijeenbehoorende ook het best bijeen houdt. Bij eene classificatie naar den vorm, gelijk die in Deutsche leerboeken over grammatica meestal voorkomt, en waarbij dan de wijze van verbinding als criterium geldt, komt men tot eene indeeling in: *Relativsätze* (aanvangende met een betr. vwd.), *Konjunktionalsätze* (met een voegwoord beginnende) en eene derde groep, *Nebensätze ohne einleitendes Wort*, waartoe dan alle bijzinnen gerekend worden, welke met een vragend woord beginnen of die den vorm van een hoofdzin hebben. Bij elk dezer groepen behoort dan weder eene indeeling naar de functie te volgen, en alzoo worden, dan b.v. in elk der drie rubrieken onderwerpszinnen, voorwerpszinnen en bijvoeglijke bijzinnen aangetroffen.

Veel meer bezwaarlijk nog is de indeeling der bijzinnen naar de woordsoorten, waardoor zij vervangen kunnen worden, in: *zelfstandige*, *bijvoeglijke* en *bijwoordelijke* bijzinnen. Het is nl. volstrekt niet juist, dat een bijvoeglijke zin altijd door een bijv. nwd., een bijwoordelijke bijzin altijd door een bijwoord weer te geven zou zijn. *De telephoondraden, die over ons huis heenloopen*, is niet alleen te vervangen door *de over ons huis heenloopende telephoondraden*, maar ook door *de telephoondraden boven ons huis*. En een bijwoordelijke bijzin kan men in negen van de tien gevallen beter door een zelfst. nwd. met een voorzetsel dan door een bijwoord weergeven. Deze drieledige indeeling is daarom geheel verwerpelijk.

40.

De zinsdeelen werden in § 2 van *De leer van den enkelvoudigen zin* ingedeeld in: *gezegden, onderwerpen, voorwerpen, bijvoeglijke bepalingen* en *bijwoordelijke bepalingen*. Als een overgang tusschen de beide laatste groepen werden verder tot eene afzonderlijke 6e rubriek gebracht de *bepalingen van gesteldheid*, d.w.z. bijvoeglijke woorden (hetzij zelfst. nwdn. of infinitieven met het karakter van hoedanigheidswoorden, hetzij bijv. nwdn. of deelwoorden), welke op eene in den zin genoemde zelfstandigheid betrekking hebben, maar toch een deel van het gezegde uitmaken en de beteekenis daarvan eenigermate wijzigen.

De *gezegden* staan bij die indeeling op den voorgrond. Bij de behandeling van dit zinsdeel is echter reeds opgemerkt, dat de persoonsvorm van het werkwoord - op zichzelf of met een of meer andere woorden het gezegde vormende, - het eenige zinsdeel is, dat nooit door een bijzin kan vervangen worden. Alleen is dit nu en dan het geval met het *naamwoordelijke deel* van een naamw. gezegde: *Hij is nog altijd dezelfde = Hij is nog altijd, wat hij vroeger was*. Hieruit volgt, dat er geen reden is, om de *gezegdezinnen* eveneens voorop te stellen.

Verder moet opgemerkt worden, dat indien de inhoud van eene bepaling van gesteldheid door een bijzin weergegeven wordt, dit in den regel een bijwoordelijke bijzin is. *Doodarm keerde hij terug = Hij keerde terug, terwijl hij doodarm was. Altijd maar klagen de, putte hij het medelijden zijner omgeving uit = Daar hij altijd maar klaagde*, enz. Een enkele maal komt het intusschen toch voor, dat een bijzin de functie eener bepaling van gesteldheid heeft; zie bv. het gedichtje: *'Spoort mij de dag tot danken aan'*, enz., waarmede de reeks van opgaven aan het slot van dit boek aanvangt. Voorbeelden van dit geval zijn echter te zeldzaam, om er eene afzonderlijke categorie voor te openen.

De gemaakte opmerkingen leiden alzoo tot de indeeling der bijzinnen in vijf groepen:

- a. ONDERWERPSZINNEN.
- b. GEZEGDEZINNEN.
- c. VOORWERPSZINNEN.

d. BIJVOEGLIJKE BIJZINNEN.

e. BIJWOORDELIJKE BIJZINNEN.

De beide laatste termen zijn eigenlijk verkortingen voor: *bijvoeglijke-* en *bijwoordelijke-bepalingszinnen*.

41.

De vormen dezer bijzinnen worden het best bij de behandeling van elk der soorten beschreven. Met weglating van alle bijzondere vormen, die in deze of gene groep gedrongen zijn, kunnen echter voorloopig voor den gewonen vorm van den bijzin (Vgl. § 34) de volgende vijf typen vastgesteld worden:

Type - a. De bijzin is eene afhankelijke mededeeling, beginnende met het voegwoord *dat*. Zoo kan de mededeeling: *Hij komt hier*, op de volgende wijzen als bijzin voorkomen: *Dat hij hier komt, is zeker. Ik verwacht, dat hij hier komt. Ik reken er op, dat hij hier komt. Het bericht, dat hij hier komt, verheugt mij.*

Type - b. De bijzin is eene afhankelijke vraag, beginnende bij eene vraag 1e soort ¹⁾ met het voegwoord *of*, en bij eene vraag 2e soort met een *vraagwoord* (vragend voornwd. of vragend bijwoord). Zoo kunnen de vragen: *Komt hij hier? Wie komt hier? Wanneer komt hij hier?* op de volgende wijze als bijzinnen voorkomen:

Mij is onbekend, of hij hier komt, wie hier komt, wanneer hij komt.

Ik weet niet, of hij hier komt, wie hier komt, wanneer hij komt.

Ik ben nieuwsgierig, of hij hier komt, wie hier komt, wanneer hij komt.

1) Vgl. *Ie stuk* § 82. Vragen 1e soort zijn die, welke naar den inhoud van een geheel zinnen vragen. Zij beginnen met den persoonsvorm en het antwoord is *ja, neen*, of een ander bijwoord van modaliteit: *Komt hij van avond?*

Vragen 2e soort vragen naar een zinsdeel. Zij beginnen met een vraagwoord en het antwoord is het gevraagde zinsdeel: *Wie komt van avond? Wanneer komt hij?*

De vraag, of hij hier komt, wie hier komt, wanneer hij komt, laat mij onverschillig.

Type - c. De bijzin is eene aanwijzing van een persoon of zaak, beginnende met een der betrekkelijke voornwdn.: *wie, die, wat* of *hetgeen*. Zoo wordt *Een leugenaar* door: *Wie liegt*, *Het ware* of *de waarheid* door: *Wat waar is*, weergegeven. In velerlei functie komt deze type voor: *Wie goed doet, goed ontmoet. Die het gezegd heeft, meent het niet. Een rijksdaalder is voor hem, wat voor mij een dubbeltje is* (nl. een bagatel). *Hij kastijdt, wien hij liefheeft. Wie er belang in stelt, geeft hij gaarne inlichtingen*. Soms worden deze beginwoorden door een voorzetsel voorafgegaan, dat eene betrekking uitdrukt tusschen eene voorafgaande zelfstandigheid of werking en den inhoud van den volgende zin: ¹⁾ *Dat is eene les voor wie te heetgebakerd zijn. Ik reken op hetgeen gij gezegd hebt. De nieuwsgierigheid naar hetgeen de regeering besluiten zal. De zaak is uitgemaakt door hetgeen gij medegedeeld hebt.*

Type - d. De bijzin bepaalt eene zelfstandigheid, en begint met een betrekkelijk voornaamwoord of een voornaamwoordelijk bijwoord: *Menschen, die een zittend leven leiden. De maatregelen, waardoor de orde hersteld is.*

Type - e. De bijzin bepaalt eene werking of toestand en begint met een onderschikkend voegwoord, waarin eene voorzetselbepaling opgesloten ligt: *waar* (op de plaats, dat), *toen* (op den tijd, dat), *nadat* (na den tijd, dat), *doordat* (door de oorzaak, dat), *omdat* (om de reden, dat), *indien* (in het geval, dat); of met zulke, die op eene vergelijking berusten: *zoals, gelijk* (als), *evenals, zoover* (als), *zoodra* (als), *in zooverre* (als), enz.

Met uitzondering van type-d, die alleen voor bijvoeglijke bijzinnen kan dienen, kunnen de andere alle in verschillende functiën voorkomen, wat derhalve bij de beschouwing der

1) Het voorzetsel heeft dus geen invloed op den naamval van het volgende betr. vnv. *wie, wat* of *hetgeen*. In den zin: *Vo or wie veel geld heeft*, blijft *wie* als onderwerp een 1e naamval. In den zin: *Vo or wien het ongeluk achtervolgt*, is *wien* een 4e nvl., omdat het een lijdend voorwerp aanduidt, maar niet omdat er *voor* aan voorafgaat.

verschillende soorten van bijzinnen in bijzonderheden behoort nagegaan te worden.

42.

Het zou wel gemakkelijk zijn, indien er korte duidelijke namen bestonden, om met een enkel woord aan te geven, tot welke der in § 41 aangegeven typen een bijzin naar zijn vorm behoort. Zulke namen zijn echter niet voorhanden; alleen de term *afhankelijke vraag* is in gebruik, maar hij wordt, juist doordat er geen namen voor de andere typen zijn, dikwijls misverstaan en gecoördineerd met namen, die tot eene verdeling op geheel anderen grondslag behooren. Daar het echter een moeilijk werk is, geschikte namen te bedenken, zal in het vervolg, indien de vorm moet aangegeven worden, nu en dan van de aanwijzing: type - *a, b, c, d* of *e* gebruik gemaakt worden.

Verder zijn de termen *voorzin, tusschenzin* en *nazin* doelmatig te bezigen, om de plaats van een bijzin ten opzichte van den hoofdzin aan te geven. De volgende zinnen geven van elk geval een voorbeeld: *Toen ik kwam, ging hij heen. Hij kreeg, wat ik niet had durven verwachten, den eersten prijs. Hij is boos, omdat gij hem hebt laten wachten.*

Eindelijk zijn nog de termen *bijzin van den 1en, 2en* of *3en graad* enz. in gebruik, om aan te geven, of een bijzin direct van den hoofdzin, of van een bijzin van den 1en graad, of van een van den 2en graad, enz., afhankelijk is. Het is echter eene onderscheiding, die slechts eene zeer enkele maal noodig kan zijn.

Onderwerpszinnen.

43.

Onderwerpszinnen zijn bijzinnen, die den dienst van onderwerp verrichten. Naar hun vorm zijn zij tot de typen *a, b* en *c* te brengen:

a. Afhankelijke mededeelingen met het voegwoord *dat*: *Dat uw broeder benoemd zal worden, is zeker. Uit verschillende verschijnselen blijkt, dat de aarde bolvormig is. Het is geen schande, dat men arm is.*

Soms is de hoofdzin onvolledig, en moet die voltooid gedacht

worden, om de functie van den zin te bepalen. *Niet, dat ik het u kwalijk neem. Gelukkig, dat wij thuis zijn. Slechts zelden, dat een portretschilder een dankbaar werk verricht.* De beide laatste bijzinnen zijn duidelijk onderwerpszinnen; in het eerste geval kan men echter zoowel aan eene voorwerpsverhouding (*Denk niet, meen niet, enz., dat...*) denken, als aan die van onderwerp (*'t Is niet, dat...*)

b. *Afhankelijke vragen* met het voegwoord *of*, of een *vraagwoord*:

(1e soort). *Of de gemeente zelf eene gasfabriek zal oprichten, wordt nog overwogen. Nog behoort uitgemaakt te worden, of de misdaad met voorbedachten rade gepleegd is. Het is nog zeer de vraag, of hij daartoe bereid zal zijn.*

(2e soort). *Wie den ploeg heeft uitgevonden, is onbekend. Wat hij eigenlijk wil, is moeilijk te zeggen. Hoe die machine werkt, is mij niet duidelijk. Het is nog niet uitgemaakt, welke methode de voorkeur verdient. Waar en wanneer de vergadering gehouden zal worden, en hoe veel leden er aan deel zullen nemen, is nog niet te zeggen. Het is mij een raadsel, waarom hij zoo stil is en waartoe die geheimzinnigheid moet dienen.*

c. *Persoons- of zaakaanwijzingen*, beginnende met vormen van de betreffende voorw. *wie, die, wat of hetgeen*: *Wie het eerst komt, het eerst maalt. Wiens vlieger het hoogst staat, (die) krijgt den prijs. Die daar voor het raam staat, ziet er ook niet vroolijk uit. Wat waar is, moet gezegd worden. Hetgeen gij daar zegt, is niet te bewijzen. Wat hij eenmaal zegt, (dat) staat vast. Wie spreekt, die zaait; Wie hoort, die maait. Het moet een baas zijn, die hem dat verbetert.*

*Wie zich op waan verlaat en oordeelt naar den schijn,
Die timmert in de lucht en wil bedrogen zijn.*

Uit de voorbeelden blijkt, dat de inhoud van den onderwerpszin in den hoofdzin soms wordt aangeduid door het pers. v. *het*. Bij de zinnen van de derde type kan dit geschieden door de aanwijzende v. *die* of *dat*.

OPMERKINGEN. 1. Het voegwoord *dat* is ontstaan uit het aanw. v. *dat*. Aan een zin als: *Ik weet, dat hij leeft*, moet vooraf-

gegaan zijn eene constructie als: *Ik weet dat: hij leeft*. Overspringend in den bijzin, hield *dat* op, zinsdeel te zijn en werd het een zuiver verbindingswoord. Het wordt aangeduid onder de namen *zinslidwoord* of *grammatisch verbindend voegwoord*.¹⁾

2. Het voegwoord *of* moet oorspronkelijk een vraagwoord geweest zijn, dat met de beteekenis *wellicht* voorkwam in vragende hoofdzinnen, en met de daaruit voortvloeiende beteekenis *indien* in voorwaardelijke of vragende bijzinnen.

B e h a g h e l (*Die deutsche Sprache* p. 202) zegt daaromtrent: - '*Indien gij God zijt, zoo zeg het ons*' (= mhd.: *o b e* du got bist), is nog heden weer te geven door: '*Wellicht zijt gij God: zoo zeg het ons,*' en weder ligt het voor de hand, dat dit nagenoeg gelijk van beteekenis is met: '*Zeg ons, of gij God zijt.*' - Daar *of* geen zinsdeel meer is, moet het als voegwoord beschouwd worden en kan men het met denzelfden naam als *dat* benoemen.¹⁾

3. In de afhankelijke vragen der 2e soort blijven *wie*, *wat*, *waar*, *wanneer*, enz. zinsdeelen en behouden deze woorden hunne vragende beteekenis. *Wie* = welke persoon, *wat* = welke zaak, *waar* = op welke plaats, *wanneer* = op welken tijd, *waardoor* = door welke oorzaak, *waarom* = om welke reden, *waartoe* = met welk doel, *waarmede* = met welk middel, enz. Deze woorden zijn en blijven dus, ook als zij in een onderwerpszin voorkomen, *vragende voornwdn.* en *vragende bijwoorden*. Hun vragend karakter blijkt ook uit het *of* der afhankelijke vragen 1e soort, dat er in de spreektaal dikwijls achter komt: *Mij is onbekend, wie of het gedaan heeft, waar of hij woont*, enz.

4. Bij de betrekkelijke voornwdn., die in personen of zaken aanwijzende onderwerpszinnen voorkomen, is eigenlijk geen sprake van een antécédent. Wel kan men er soms *degene* of *datgene* vóór denken, maar dit is volstrekt niet altijd het geval. Wanneer in den hoofdzin het onderwerp nog eens door *hij*, *die* of *dat* (soms ook door *het*) uitgedrukt wordt, bv. *Wie zwijgt, die stemt toe*, *Wat afgesproken is, dat blijft afgesproken*, *Het was uwe zuster, die het voorstelde*, dan gaat het niet aan, een onderdrukt antécédent aan te nemen. De persoon of zaak, door *wie* of *die* en *wat* op algemeene wijze aangeduid en door het gezegde van den onderwerpszin nader gekenmerkt, wordt dan door *het* voorloopig, en door de aanwijzende woorden *die* en *dat* nog eens opnieuw en thans met meer bepaaldheid aangeduid, op gelijke wijze als dit geschiedt in zinnen als: *Waar uw schat is, daar is ook uw hart*. *Wanneer gij komt, dan ga ik heen*.

Vragende woorden zijn *wie* en *wat* in deze gevallen evenmin als *waar* en *wanneer*; op onbepaalde wijzen duiden zij een persoon, zaak, plaats en tijd aan en dat zou recht geven, de beide eerste onbepaalde voornaam woorden, de beide laatste onbepaalde bijwoorden te noemen. Om

1) Zie ook III, § 123, opm. 1.

hun verbindend karakter, d.w.z. omdat zij een element aanduiden, dat zoowel tot den hoofdzin als tot den bijzin behoort, worden zij echter tot de *betrekkelijke voorwrdn.* en *voegwoorden* gebracht. De nadere aanwijzing van het onderwerp door *die* en *dat* in den hoofdzin is echter volstrekt geen regel, zelfs dan niet als de onderwerpszin met een verbogen vorm van *wie* begint: *Wie n Neerlandsch bloed door d'ad'ren vloeit, Wie n s hart voor Land en Koning gloeit, Verheff' den zang als wij.* Toch is het dan, om de functie van den bijzin te doen uitkomen, niet ongewenscht: *Wie n het ongeluk achtervolgt, die kan moeilijk optimistisch zijn.*

Hebben de onderwerpszinnen met *wie* en *wat* iets onbepaalds, dat ze van toepassing maakt op onbepaalde personen en zaken, - om een bepaalden persoon of zaak aan te duiden, is het gebruik van *die* en *hetgeen* doelmatiger, soms versterkt door een aanwijzend *hier* of *daar*, *nu* of *toen*: *Die daar op den hoek zit, ziet er ook niet vroolijk uit. Hetgeen ge nu beweert, is in strijd met uwe vroegere verklaringen.* Het is echter een onderscheid, dat weinig in acht genomen wordt; vooral *wat* en *hetgeen* worden voor en door elkander gebruikt, terwijl het laatste woord voornamelijk tot de schrijftaal behoort. Slechts in enkele gevallen is het verwaarloozen der onderscheiding hinderlijk.

In een zin als den volgenden van Van der Palm: *Die het eerst de richting der magneetkracht ontdekte, vermoedde nog niet, dat hij het middel had uitgevonden om den aardbol rond te zeilen*, of in Da Costa's: *Die veertien jaren op de aartsvaderlijke kniën geen tweede nevens zich gekoesterd had gezien, moet thans dien tweede als zijn meerdere gehengen*, zou men in plaats van *die* ongaarne *wie* hooren. En in een paar versregels als. *Alles getuigt tot mijn gemoed: 'Wie mij schiep is groot en goed!'* (DE BULL), klinkt het onbepaalde *wie* al heel wonderlijk.

44.

Een onderwerpszin kan ook den vorm van een hoofdzin hebben. In twee gevallen komt dit verschijnsel voor:

1°. Wanneer men aan den bijzin wat meer nadruk wil geven dan aan den hoofdzin: *Het valt niet te ontkennen, zijne houding is in den laatsten tijd aanmerkelijk veranderd. Die zeer gewaagde pogingen, dat staat bij mij vast, kunnen nimmer tot een goed einde leiden. Ons volk, het is waar, houdt er niet van zich te overhaasten.*

2°. Wanneer gesproken of geschreven woorden letterlijk aangehaald worden: *'Ik doe één ding te gelijk,' was de leus van Jan de Witt. 'Uwe beweringen zijn overdreven,' werd ons tegemoet gevoerd.* Deze vorm van den onderwerpszin heet de directe rede. Bij het overbrengen van dergelijke zinnen in den vorm der

indirecte rede, moet de tijdvorm van den bijzin in overeenstemming gebracht worden met dien van den hoofdzin: *Ons werd tegemoet gevoerd, dat onze beweringen overdreven waren.*

OPMERKING. Er wordt wel eens bezwaar gemaakt, om bijzinnen als de onder 2°. vermelde, nog tot de bijzinnen te rekenen. Het is waar, dat het kenmerk van de woordschikking (Vgl. § 34) wegvalt. Maar het kenmerk van den toon, waarop een afhankelijke zin uitgesproken wordt (Vgl. § 35), blijft gelden; men spreekt twee zulke zinnen niet als nevenschikte zinnen uit. Daaruit blijkt, dat voor het taalgevoel de eene zin een deel uitmaakt van den anderen, waarom er niets tegen is, zulke zinnen tot de afhankelijke te blijven rekenen.

Alleen gaat dit kwalijk meer op, wanneer een dergelijke zin eenigen omvang verkrijgt. Achter den zin: *Men schrijft ons*: kan een heel uitvoerig bericht komen. Het kenmerk der intonatie valt dan ook weg.

45.

Daar een infinitief als onderwerp kan voorkomen, zijn er ook *beknopte onderwerpszinnen*, waarvan deze naamwoordelijke vorm dan het hoofdbestanddeel uitmaakt: *Met zijn neus in de boeken te zitten, was zijn lust en zijn leven. Het past u niet, hem dat te verwijten. Hoe den ouden man nu niet te beleedigen, was thans de zeer kiesche vraag.* Dergelijke vormen zijn alleen mogelijk, òf als het logische onderwerp van den infinitief onbepaald is en dus door *men* of *iemand* zou kunnen worden aangegeven, òf wanneer het op de eene of andere wijze in den hoofdzin genoemd of aangeduid is: *Het staat uw broeder (hem) niet vrij, zoo willekeurig te handelen.*

46.

De praktische oefeningen, aan de behandeling der onderwerpszinnen te verbinden, zijn: het overbrengen van zinnen uit de directe rede in de indirecte en omgekeerd, en het vervangen van gewone onderwerpszinnen door beknopte en omgekeerd.

Voor de ontwikkeling van het taalbegrip is ook nuttig het waarnemen van verschillen als de volgende:

1°. Tusschen afhankelijke mededeelingen en afhankelijke vragen:

- a. Het is wel te verwachten, dat die onderneming slagen zal.
Het is te betwijfelen, of die onderneming slagen zal.*

- b. *Het was mij onbekend, dat die streek zooveel natuurschoon biedt.*
Het was mij onbekend, of die streek veel natuurschoon bood.
 c. *Het staat vast, dat de generaal zal toegeven.*
Het staat te bezien, of de generaal zal toegeven.

2°. Tusschen onderwerpszinnen met de vragende vnw. *wie* en *wat* (type-b), en de betr. vnw. *wie* en *wat* (type-c):

- a. *Wie het waagstuk ondernemen zou, moest door het lot beslist worden.*
Wie het waagstuk ondernemen zou, moest een koel hoofd en eene vaste hand hebben.
 b. *Wat de minister besluiten zal, is niet vooruit te zeggen.*
Wat de minister besluiten zal, kan van grooten invloed op den gang der zaken zijn.

Het vragende *wie* of *wat* is daaraan te herkennen, 1°. dat men er een zelfst. nwd., voorafgegaan door het vragende *welke* (*welke man, welk besluit*), voor in de plaats kan zetten, en 2°. dat men er in de spreektaal soms *of* achter voegt (*wie of, wat of*). Voor dit vragende *wie* geldt bovendien het kenmerk, dat indien het onderwerp in den hoofdzin nog eens aangeduid wordt, dit niet door *die*, maar door *dit* of *dat* geschiedt.

Het betr. *wie* en *wat* is daaraan te herkennen, dat vooreerst de voor de vraagwoorden gegeven criteria niet doorgaan, en dat deze betr. vnw. door *degene die* of *al wie, dat(gene) wat* of *al wat* te vervangen zijn. Voor het betr. *wie* geldt nog, dat het correlatief is met *die*, en voor *wat*, dat het kan afwisselen met *hetgeen*.

Het onder 2°. bedoelde onderscheid te voelen heeft o.a. practisch nut bij de studie van het gedeelte der Fransche syntaxis, dat de *pronoms interrogatifs et relatifs* betreft, al was het alleen om te kunnen inzien, hoe jammerlijk deze daar dooreengehaspeld zijn. ¹⁾

47.

Als een bijzondere vorm van onderwerpszinnen moet de aandacht gevestigd worden op bijzinnen, als in de volgende

1) In het Latijn is het opmerken van het verschil ook noodig voor het onderscheid tusschen *quid* en *quod*. *Nescio quid narraveris* (conj.) = Ik weet niet, wat (vrag.) gij verteld hebt. *Non credo quod narravisti* (indic.) = Ik geloof niet, wat (betr.) gij verteld hebt.

zinnen voorkomen: *Het scheelde niet veel, of hij was gevallen. Het scheelde weinig, of ik had hem omver geloopen. Het duurde niet lang, of het prentenboek was stuk.*

Het bijzondere van deze zinnen is, dat zij met *of* beginnen, zonder afhankelijke vragen te zijn, dat zij de woordschikking van den hoofdzin hebben en dat er eene ontkenning in ligt opgesloten. Immers zij beteekenen: *Dat hij niet viel, dat ik hem niet omver liep, scheelde maar weinig. Het niet-stuk zijn van het prentenboek duurde niet lang.*

In het begin der 17e eeuw kwam in zulke zinnen met *of* nog de ontkenning *en* voor, waardoor duidelijker bleek, dat het eigenlijk ontkennende voorwaardelijke zinnen zijn. In het Mnl. ontbrak *of* en luidde het: *hi ne ware gevallen*, ook een ontk. bijzin van voorwaarde. (Zie verder het *Ndl. Wdb.* II, kol. 79 en 81 en *Stoett. Synt.* 381). Het blijkt echter, dat de ontkenning al in Hooft's tijd weinig of niet gevoeld werd, daar Hooft zelf verklaarde: *'t Leed niet lang aen, oft zy quaemen*, beter te vinden, dan *oft zy en quaemen*. Zoo zeggen wij ook, zonder dat er aan eene ontkenning in den bijzin kan gedacht worden: *'t Mist nooit, of ik kom hem om half vijf tegen.*

Nog eene bijzonderheid is het, dat onderwerpszinnen van de type *c* voorloopig aangeduid kunnen worden door het vnvwd. *het*: *Het was de minister Heemskerk, die dit indertijd verklaarde. Het zijn sterke beenen, die de weelde kunnen dragen.* Men late zich niet verleiden, dit voor bijv. bijzinnen aan te zien.

Zeldzaam is een onderwerpszin als de volgende: *Rukt uit de pinnen der Europeeschetent, die God en vrijheid minnen!* (Da Costa.) De bijzin heeft hier het karakter van een aangesproken onderwerp (*vocatief*).

Gezegdezinnen.¹⁾

48.

Gezegdezinnen zijn bijzinnen, die den dienst van naamwoordelijk deel van het gezegde verrichten. Ze komen veel zeldzamer voor dan de andere soorten van bijzinnen en alleen in den vorm van type-c:

Aanwijzingen van personen of zaken, beginnende met de betr. vnwdn. *wie, die, wat of hetgeen*: *Hij is niet, wie hij voorgeeft te zijn. Wat ik vroeger was, word ik weer. Dat is hetgeen mij ergert. Eene uitnoodiging tot een diner was voor hem, wat de toezending van de zijden koord voor een in ongenade gevallen pacha moet geweest zijn. Hij blijft, wat hij altijd geweest is. Een bankbiljet van honderd gulden schijnt voor hem, wat een dubbeltje is voor een burgerman.*

Hij is het, die u beleedigd heeft. Dat is het, wat mij ergert. Dat zijn ze, die Wilhelmus blazen.

Waart gij het niet, die, breinloos uitgespat, den mijter en de kroon in 't slijk vertrad? (Staring).

Uit de laatste voorbeelden blijkt, dat de gezegdezin voorloopig aangeduid kan worden door *het* of *ze*. Men wachte zich er voor, deze zinnen voor bijvoeglijke bijzinnen te houden. Indien *het* en *ze* antécédenten waren, nader bepaald door den volgende zin, dan zouden deze voornwdn. den klemtoon krijgen, die aan alle antécédenten eigen is, b.v. in: *Hij, die zijn plicht doet. Zij, die toegelaten wenschen te worden.* De voorloopige naamwoordelijke gezegden *het* en *ze* krijgen daarentegen even weinig nadruk als voorloopige onderwerpen of voorwerpen.

OPMERKINGEN. 1. Bij de behandeling van het naamwoordelijk gezegde, (Vgl. *Ie stuk* § 7) is er op gewezen, dat ook het naamw. deel er van de kenmerken aangeeft van den toestand, die met behulp van het koppelwoord als gezegde wordt vermeld. Het is toen gebleken, dat onverschillig of dit naamwoordelijk deel een zelfstandig of een

1) En niet *gezegdeszinnen*, gelijk sommigen in strijd met de uitspraak, doch om redenen van analogie schrijven willen. De *s* in *onderwerps-* en *voorwerpszinnen* is blijkbaar het gevolg van de aan de *z* voorafgaande *p*, en geen genitiefsuitgang.

bijvoeglijk woord is, het altijd als een hoedanigheidswoord is op te vatten. Eene proefneming om dit te staven, is deze, dat het naamwoordelijk deel van het gezegde altijd door *het* wordt aangeduid, nooit door *hem* of *haar*; b.v. *Is hij ziek? Ja, hij is het.* - Maar eveneens: *Is hij soldaat? Neen, hij is het wel geweest.* - *Is zij uwe schoonzuster? Neen, maar zij wordt het.* Uit deze proefneming volgt alzoo, dat ook de zelfstandige naamwoorden, die als naam woordelijk gezegde dienst doen, in deze functie een bijvoeglijk karakter hebben.

Daardoor wordt het ook verklaarbaar, dat gezegdezinnen alleen met betr. vnvwdn. beginnen, voornamelijk met *wat* en *hetgeen*, en bij uitzondering slechts met de personen-aanwijzende woorden *wie* en *die*.

2. Intusschen zijn er enkele zinnen, hetzij met *dat*, *of*, hetzij met een *vraagwoord* aanvangende, die men geneigd is voor gezegdezinnen te houden.

Ten eerste bijzinnen, als in de volgende zinnen voorkomen: *De afspraak was, dat wij om vier uur vertrekken zouden. Mijn oordeel was, dat het boek niet veel te beteekenen had. Het beginsel der wet is, dat elk zal bijdragen naar zijn vermogen. De vraag was, of hij de betrekking aannemen zou; wie hem zou moeten opvolgen; wanneer hij in functie zou moeten treden.* Deze en dergelijke voorbeelden geven licht aanleiding tot de meening, dat ook afhankelijke mededeelingen en afhankelijke vragen gezegdezinnen kunnen zijn.

Toch zijn de gegeven bijzinnen niet anders dan onderwerpszinnen, welke alleen gezegdezinnen lijken, doordat het werkelijke naamwoordelijke deel van het gezegde voorop is gezet. Deze bewering berust op het beginsel, dat het naamwoordelijk deel van het gezegde (Vgl. *Ie st.* § 7, OPM. 2 en 3) steeds eene qualificatie aanwijst, die meestal ruimer is dan het begrip, door het onderwerp aangegeven. *Dat wij om vier uur vertrekken zouden*, is één bepaalde afspraak; ook een vroeger of later uur kon *de afspraak* zijn. De tweede zin vermeldt één bepaald oordeel als *mijn oordeel*; ook andere oordeelvellingen konden als zoodanig in aanmerking komen. In den derden zin wordt van een bepaald beginsel gesproken, dat de voorkeur heeft gehad onder de beginselen, die *het beginsel der wet* hadden kunnen zijn. En in den laatsten zin worden de vragen: *Zal hij de betrekking aannemen, Wie zal hem moeten opvolgen en Wanneer zal hij in functie moeten treden* als de vragen genoemd, die *de vraag* zijn, d.w.z. waarvan de beantwoording de belangstelling wekt.

Op dezen grond moeten deze bijzinnen o.i. tot de onderwerpszinnen gebracht worden. Als een ondergeschikt argument kan nog gelden, dat men er stellig niet over denken zou, de behandelde bijzinnen gezegdezinnen te noemen, indien zij in dezen vorm voorkwamen: *Het was de afspraak, dat wij om vier uur vertrekken zouden. Het was de vraag, of hij de betrekking aannemen zou.*

3. In de tweede plaats lijken bijzinnen als in: *Het heet, dat hij hard*

studeert, Het schijnt, dat hij vooruitgaat, Het blijkt, dat hij een bedrieger is, Mij dunkt, dat hij zijn best doet, Het komt mij voor, dat hij gelijk heeft, de meening te bevestigen, dat gezegdezinnen met het voegwoord *dat* kunnen beginnen. Ook hier is het ons onmogelijk, in deze bijzinnen iets anders dan onderwerpszinnen te zien, voorloopig aangeduid door het pers. vnw. *het*. Ware deze opvatting onjuist en moesten de bijzinnen als naamw. deelen van de gezegden beschouwd worden, dan zou allereerst de vraag zijn, hoe dan dit *het* op te vatten. Dit zou dan geen inhoud meer hebben en tot de onbepaalde voornwd. te brengen zijn, terwijl het zeer duidelijk naar den inhoud der bijzinnen heenwijst.

Voorts zij herinnerd aan de opmerking in het *1e stuk*, § 6, OPM. 3, dat de werkwoorden *heeten, schijnen, lijken, blijken, dunken* en *voorkomen* alleen dan koppelwerkwoorden zijn, als er *te zijn* achter te voegen is. Dit is in de gegeven zinnen onmogelijk. De werkwoorden *heeten*, enz. zijn hier dan ook geen koppelwerkwoorden en daaruit volgt verder weer, dat er geen sprake van kan zijn, de bijzinnen, welke er op volgen, gezegdezinnen te noemen.

De mogelijkheid om de gegeven zinnen als volgt om te zetten (Vgl. Dr. Jan te Winkel *Syntaxis* § 680): *Hij heet hard te studeeren, Hij schijnt vooruit te gaan, Hij blijkt een bedrieger te zijn* ¹⁾, *Hij komt mij voor gelijk te hebben*, schijnt ons toe tot de quaestie niets af te doen. Dit zijn naar den vorm geheel andere zinnen met een ander onderwerp en een ander gezegde, al komen zij in beteekenis overeen met de eerstgegevene. Bovendien heeft hier alleen de derde zin een naamwoordelijk gezegde: *een bedrieger zijn*; de drie andere, welke een *in naam studeeren*, een *schijnbaar vooruitgaan* en een *op een persoonlijken indruk berustend gelijk hebben* vermelden, hebben werkwoordelijke gezegden. En in alle vier de zinnen hebben de werkwoorden: *heeten* enz. het karakter van modaliteitswoorden.

Zijn dan de in den aanhef dezer opmerking genoemde bijzinnen onderwerpszinnen te achten, dan blijft de vraag te beantwoorden, hoe bij deze opvatting de werkwoorden *heeten* enz. in deze zinnen beschouwd moeten worden. Aangetoond is reeds, dat het geen koppelwerkwoorden zijn. Modaliteitswerkwoorden, dus hulpwerkwoorden, zijn het evenmin, daar er geen ander werkwoord bij is uitgedrukt, van welks inhoud zij de verhouding tot de werkelijkheid aangeven. Er blijft dus niets anders over, dan dat ze zelfstandig het gezegde uitdrukken, en dus tot de *zelfstandige werkwoorden* gebracht moeten worden.

4. Daar zinnen van de type *c* nooit in beknopte vorm of in den vorm van een hoofdzin voorkomen, zijn er derhalve ook geen gezegdezinnen van den eenen of den anderen vorm.

1) Met *dunken* is deze omzetting onmogelijk.

Voorwerpszinnen.

49.

Voorwerpszinnen zijn bijzinnen, die den dienst van voorwerp verrichten, hetzij van lijdend, van meewerkend of van oorzakelijk voorwerp. Die, welke als lijdend of oorzakelijk voorwerp dienst doen, zijn, wat den vorm betreft, geheel met de onderwerpszinnen gelijk te stellen en komen alzoo in de drie typen *-a*, *-b* en *-c* voor. De behandeling dezer voorwerpszinnen kan dientengevolge aanmerkelijk bekort worden, daar de verschillende opmerkingen, welke omtrent deze zinnen te maken zijn, nagenoeg geheel overeenkomen met die, welke bij de onderwerpszinnen gemaakt werden, zoodat in de meeste gevallen daarheen te verwijzen is.

De bijzinnen, die als meewerkend voorwerp fungeeren, komen in vorm met de gezegdezinnen overeen en komen eveneens slechts in één vorm, nl. in dien van type-*c* voor.

a. Lijdende Voorwerpszinnen.¹⁾

50.

De lijdende voorwerpszinnen zijn evenals de onderwerpszinnen (Vgl. § 43) tot de typen *a*, *b* en *c* te brengen:

a. Afh. mededeelingen met het voegwoord *dat*: *Wij hebben vernomen, dat uw broeder benoemd zal worden. Men kan gemakkelijk aantonen, dat de aarde bolvormig is. Men kan het geen schande achten, dat iemand arm is.* Soms wordt dit *dat* door het bijwoord *hoe* vervangen, hetwelk dan, zijne vragende kracht verliezend, eveneens als voegwoord te beschouwen is. Het is soms een geschikt middel om de herhaling van *dat* te vermijden: *De dagbladen melden, hoe het den hoogen bezoeker bijzonder moet getroffen hebben, dat ...* enz.

b. Afh. vragen met het voegwoord *of* of een vraagwoord: (1e soort.) *Men overweegt nog, of de gemeente niet zelf eene gas-*

1) Hoewel deze benaming het gebrek heeft, dat het attriboot *lijdend* slechts bij het eerste deel der volgende samenstelling behoort, wordt zij hier toch maar gebruikt, omdat *bijzin als lijdend voorwerp* een te onhandige term is.

fabriek zal oprichten. Wij betwijfelen, of hij daartoe bereid zal zijn.

(2e soort.) *Men weet niet, wie den ploeg heeft uitgevonden. Hij vroeg mij, wat ik eigenlijk wilde. Ik begrijp niet, hoe die machine werkt. Ik durf niet zeggen, welke methode de voorkeur verdient. Kunt gij al opgeven, waar en wanneer de vergadering gehouden zal worden? De examinerator vroeg mij, hoe lang de Spaansche Successie-oorlog geduurd had en waarom Engeland ten slotte van houding veranderde.*

c. Aanwijzingen van personen of zaken met vormen van de betr. vnvwd. *wie, die, wat of hetgeen: De burgemeester ontvangt, wie hem spreken willen, op Dinsdag en Vrijdag. Men moet meenen, wat men zegt, maar men behoeft niet alles te zeggen, wat men meent. Hetgeen uw broer vandaag geleerd heeft, is hij morgen weer vergeten. Die daar zoo lui in een hoekje zit, zal ik eens aan het werk zetten. Wie n het gelukt de dieven op te sporen, zal de baron ruim beloonen.*

Soms wordt de lijdende voorwerpszin type-a of -b aangeduid door het pers. vnvwd. het als voorloopig lijdend voorwerp: *Ik heb het wel voorspeld, dat het slecht met hem zou afloopen. Hij zou het wel eens willen zien, of hij niet toegelaten zou worden.* In het algemeen kan men echter zeggen, dat deze voorafgaande aanduiding weinig zin heeft en dus geene aanbeveling verdient ¹⁾.

Ook kan men een lijdenden voorwerpszin type-c in den hoofdzin aanduiden door *die* of *dat*: *Wie den eierzuchtige in den weg trad, dien vernietigde hij onbarmhartig. Wat hij zegt, dat doet hij ook. 'Wiens antwoord kortst en bondigst is,..... Dien zullen d' Akademie-Heeren Met eenen Princen-Roemer eeren.'* (Vondel.)

OPMERKING. Al de opmerkingen, bij § 43 gemaakt, gelden ook voor de lijdende voorwerpszinnen.

Om het verschil tusschen het vragende *wie* en *wat* en het betrekkelijke *wie* en *wat* te doen uitkomen, kunnen nog de volgende stellen zinnen dienen:

1) Bij de onderwerpszinnen heeft zij een doel, omdat men alleen op die manier den onderwerpszin achteraanbrengen kan. Hier niet.

a. *Ik wenschte wel te weten, wie u dat gezegd heeft.*

Wie u dat gezegd heeft, zal ik als een leugenaar ten toon stellen.

b. *Weet gij wel, wat hij gezegd heeft?*

Zou hij meenen, wat hij gezegd heeft?

51.

In dezelfde twee gevallen als de onderwerpszin (Vgl. § 44) kan de lijdende voorwerpszin den vorm van den hoofdzin hebben:

1°. om aan den bijzin meer nadruk te geven: *Het groote en grootsche - wie zal het ontkennen, - wordt nu eenmaal niet zonder inspanning verkregen. Ik wil het niet verhelen, die onderneming heb ik nooit vertrouwd.*

2°. om letterlijk aan te halen: *'Maak het kort!' zei de veroordeelde.*

Bij de behandeling van dit verschijnsel kan er op gewezen worden, dat het weglaten van het voegwoord *dat*, wanneer de onderwerps- of voorwerpszin den vorm van den bijzin heeft, als eene belachelijke nuffigheid af te keuren is. *'Lieve Marie, zoo even thuis komende, verneem ik, je van morgen hier geweest bent. Wat spijt het mij vreeselijk, je mij niet thuisgevonden hebt. Mijn eenige troost is nu maar, ik je stellig morgen zien en spreken zal'* enz., klinkt als kinderlijke kromtaal. Ook handelslui maken er zich aan schuldig: *Wij hebben de eer u te berichten, wij de gezonden order onmiddellijk hebben uitgevoerd, en hopen wij (vgl. § 10, opm. 3) zeer, de gezonden artikelen naar uw genoegen zullen zijn.*

52.

Daar bij een beperkt aantal werkwoorden ook een infinitief de functie van lijdend voorwerp kan verrichten (Vgl. *Ie stuk*, § 20 en 77, 3°), zijn er alzoo ook lijdende voorwerpszinnen in beknopen vorm: *De dokter beloofde, dienzelfden avond nog eens te komen kijken. Hij verzocht mij, met hem mede te gaan. De burgemeester gelastte, de weerspannigen met geweld uiteen te drijven.* Het laatste voorbeeld heeft het gebrek, dat het onderwerp van het uiteendrijven niet in den hoofdzin voorkomt, en is daardoor minder correct, wat door invulling van *de politie* in den hoofdzin te herstellen zou zijn. Als, gelijk in

dit geval, de aanvulling voor de hand ligt, is eene dergelijke onvolledigheid niet hinderlijk. In het geheel geen bezwaar is er, als het onderwerp door *men* is aan te geven: *De Christelijke zedenleer gebiedt, geen kwaad met kwaad te vergelden.*

Aangezien het aantal werkwoorden, waarachter een infinitief als lijdend voorwerp volgen kan, slechts beperkt is, kunnen lang niet alle voorwerpszinnen, waarvan het onderwerp in den hoofdzin voorkomt, door een beknopten bijzin vervangen worden. Zoo klinkt *Ik meen hem beleedigd te hebben* natuurlijk, doch niet: *Ik merk of ik weet hem beleedigd te hebben.* Het taalgevoel moet in zulke gevallen beslissen.

52a.

Een merkwaardig verschijnsel vertoonen zinnen als de volgende: *Wie meent gij, dat benoemd zal worden? Wie meent gij, dat ik ben? Wien denkt gij, dat ik het wagen zal? Wien wilt gij, dat ik er heenzend? Welk boek zegt hij, dat hem het best bevallen is? In welk hotel heeft hij gezegd, dat wij logeeren moeten? Wanneer stelt men zich voor, dat de tentoonstelling geopend zal worden? Hoe veel heeft hij uitgerekend, dat het kosten moet?* enz. Het eigenaardige van deze bijzinnen is, dat het lijdende voorwerpszinnen zijn van de werkingen *meenen, denken, willen, zeggen, uitrekenen,* enz., maar dat een zinsdeel uit den bijzin - het onderwerp, het naamw. deel van het gezegde, een voorwerp of eene bijwoordelijke bepaling - reeds vooraan in den voorafgaanden hoofdzin staat. (Vgl. de spatiëeringen in de voorbeelden.)

OPMERKING. Dergelijke zinnen zijn vragende omzettingen van mededeelende zinnen als: *Gij meent, dat N. zal benoemd worden. Gij denkt, dat ik het N. vragen zal. Hij zegt, dat dit boek hem het best bevallen is.* Het zijn *vragen tweede soort*, die altijd met een vragend woord (voornwd. of bijw.) moeten beginnen. Zoo komt het vragende zinsdeel voorop en wordt het door den hoofdzin van de rest van den bijzin gescheiden. Zulke zinnen vormen een kwalijk scheidbaar geheel, maar wil men ze analyseeren, dan kan het in den volgenden vorm geschieden; de eerste zin b.v. bestaat uit:

- a. den hoofdzin..... gij meent.
- b. den lijdenden voorwerpszin..... dat (wie) benoemd zal worden.

b. Meewerkende voorwerpszinnen.

53.

Er zijn ook voorwerpszinnen, die de functie van meewerkend voorwerp verrichten. Bij de behandeling der voorwerpen (*1e stuk*, § 24 OPM.) is in het licht gesteld, dat een meewerkend voorwerp steeds een persoon is; de enkele maal, dat een zaaknaam als zoodanig voorkomt, berust dit steeds op eene personificatie (t.a.p. blz. 56)¹⁾: *een boek eene andere plaats geven, een gevaar ontsnappen, moeilijkheden het hoofd bieden*, enz. Hiermede in overeenstemming is nu het feit, dat alleen bijzinnen van de type-c als meewerkende voorwerpszinnen kunnen voorkomen en wel uitsluitend²⁾:

Aanwijzingen van personen, beginnende met vormen van de betr. vnvwdn. *wie* of *die*: *Wie een prijs verdiend had, gaf ik er ook een. Wiens vlieger het hoogst staat, dien zal de Commissie den prijs toekennen. Geef eere, wie n eere toekomt. Wie zijn vaderland lief heeft, dien moet deze plek heilig zijn. Wie niet nauwkeurig alle stukken over deze zaak gelezen had, dien moest ze wel duister blijven. Wie met lust en liefde werkzaam zijn, hun valt de tijd niet lang. Die het onderste uit de kan wil hebben, dien valt het lid op den neus.*

‘Die koninkrijken won en legers heeft verslagen,
Die mag vrij van laurier een trotsche krone dragen,
Maar *die* nog boven dat zich zelve winnen kan,
Geeft *die* n de hoogste kroon, dat is de sterkste man.’

Ook de omschrijving met *aan* is mogelijk: *Hij hecht zijne goedkeuring a a n h e t g e e n g i j h e b t v o o r g e s t e l d . E r w e r d a l l e e n t o e g a n g v e r l e e n d a a n w i e e e n e i n t r o d u c t i e k a a r t k o n t o o n e n .*

Uit de voorbeelden blijkt, dat in de meeste gevallen de inhoud van den meewerkenden voorwerpszin in den hoofdzin door *dien*, *hem* of *hun* aangeduid wordt. Doet zich dit verschijnsel in het

1) *2e druk*, blz. 54.

2) *Uitsluitend* is wellicht wat al te sterk gezegd, daar zinnen als de volgende niet onbestaanbaar zijn: *Wat gij de voorkeur geeft, zal ik ook de voorkeur geven. Wat gij goedvindt, zal ik mijn bijval niet onthouden*; doch zulke theoretische constructies komen hoogst zelden voor.

algemeen veel voor bij persoons- of zaakaanwijzingen, met betr. vnw. aanvangende, de behoefte om het karakter van den bijzin door een aanduidend woord in den hoofdzin uitdrukkelijk te doen uitkomen, blijkt het grootst, wanneer het een meewerkende voorwerpszin is.

54.

Er zijn ook bijzinnen type-c, voorafgegaan door het voorzetsel *voor*, die het karakter van een meewerkend voorwerp hebben: *Voor wie zijn vaderland lief heeft, moet die plek heilig zijn*. De overgrote meerderheid der zinnen van dezen vorm zijn echter beter onder de *bijwoordelijke bijzinnen van beperking* thuis te brengen.

Opgemerkt moet worden, dat het voorzetsel *voor* hier de betrekking uitdrukt tusschen het gezegde en den geheelen volgende zin en dus volstrekt geen invloed heeft op den naamval van het betr. vnw., waarmede deze aanvangt.

55.

In zinnen als: *Wie het onderste uit de kan wil hebben, dien valt het lid op den neus, Wie in het vuur blaast, dien vliegen de vonken in het gezicht, Wie het tooneel aanschouwde, dien rezen de haren te berge*, enz. hebben de bijzinnen de beteekenis van een possessieven datief. Zij bevestigen de opvatting, bij de behandeling van het meewerkend voorwerp ontwikkeld, (*Ie stuk*, § 26-29), dat het bezittend voorwerp als eene variëteit van het meewerkend voorwerp is te beschouwen.

c. Oorzakelijke voorwerpszinnen.

56.

Het is wenschelijk, aan de beschouwing dezer soort van bijzinnen de volgende herinneringen te doen voorafgaan (Vgl. *Ie stuk*, § 30-34):

1°. dat onder de functie van oorzakelijk voorwerp een aantal betrekkingen samengevat worden, waarvan het gemeenschappelijke dit is, dat de naamwoorden, in deze functie voorkomende, zelfstandigheden noemen of aanduiden, die als de aanleiding kunnen beschouwd worden tot de in het gezegde vermelde handeling of toestand, maar die er in den regel ook den invloed van ondervinden;

2°. dat de oorzakelijke voorwerpen, ofschoon eenigermate actief, door hunne gelijktijdige passiviteit het naast staan aan de lijdende voorwerpen, en dan ook voor het meerendeel *zaken*, of als zaken gedachte personen zijn;

3°. dat de betrekking van dit voorwerp slechts in een beperkt aantal gevallen door een genitief ¹⁾ of een plaatsvervangenden accusatief wordt uitgedrukt, maar in den regel door de figuurlijk opgevatte voorzetsels: *aan, achter, bij, in, met, naar, om, onder, op, over, tegen, tot, uit, van en voor* ²⁾.

57.

De bijzinnen, die den dienst van oorzakelijk voorwerp verrichten, behooren naar den vorm evenals de onderwerpszinnen en de lijdende voorwerpszinnen tot de drie typen *a, b* en *c*. In den regel wordt de inhoud van deze voorwerpszinnen in den hoofdzin aangeduid door een voornaamwoordelijk bijwoord, *er aan, er achter*, enz., waarvan het tweede lid herinnert aan het constante voorzetsel, dat aan het gezegde in den hoofdzin eigen is. Wanneer in de volgende voorbeelden dit voorloopige oorzakelijk voorwerp tusschen haakjes voorkomt, wil dit zeggen, dat het ook wel wegblijven kan.

Bij sommige gezegden als: *zich herinneren, zich aantrekken, waardig zijn, bewust zijn, moede zijn*, d.w.z., bij zulke, die een oorz. voorwerp in den accusatief (zonder voorzetsel) bij zich kunnen hebben, kan het oorz. voorwerp ook voorloopig aangeduid worden door het pers. v. nwd. *het*.

- 1) Het verschijnsel, dat de genitief als oorzakelijk voorwerp slechts in eenige staande uitdrukkingen voorkomt en niet voor algemeen gebruik meer geschikt is, wordt aangegeven door te zeggen, dat de genitief in deze functie *geïsoleerd* is. Dat is b.v. ook de genitief als bijw. bepaling van omstandigheid; uitdrukkingen als *goedsmoeds, onverrichter zake, ouder gewoonte*, enz. gebruikt men, maar zij zijn niet voor vermenigvuldiging vatbaar.
- 2) Van eene taal, die de betrekkingen veelal door naamvallen, d.i. door verbogen woordvormen uitdrukt, zegt men, dat de constructie *synthetisch* is. Deze is *analytisch*, wanneer de meer aanschouwelijke voorzetsels de speciale naamvallen vervangen. Zoo is onze tegenwoordige taal meer analytisch in vergelijking van de Duitsche en evenzoo in vergelijking van ons Middel-nederlandsch.

Oorzakelijke voorwerpszinnen zijn alzoo:

a. Afh. mededeelingen, met het voegwoord *dat*: *Gedenk, dat hij u een groot offer heeft gebracht. Hij schaamt zich (er over), dat hij gelogen heeft. Hij is (het) zich niet bewust, dat hij u beledigd heeft. Hij is (het) niet waard, dat ge u zooveel moeite voor hem geeft.*

¹⁾ *Denk er aan, dat gij nog telegrafeeren moet. Hij is er achter gekomen, dat ge hem misleid hebt. Hij heeft er belang bij, dat gij toegeeft. Ik zie er geen kwaad in, dat gij het hem mededeelt. Ik vlei mij (er mede), dat mijne inlichtingen u voldoende zullen zijn. De schepelingen verlangden er naar, dat zij weer eens aan land zouden kunnen gaan. Hij bekreunt er zich weinig om, dat gij zijn besluit afkeurt. Hij gaat er onder gebukt, dat hij voor zijne taak niet opgewassen is. Ik sta er op, dat gij meegaat. Hij stond (er) verbaasd (over), dat de knaap zulke vorderingen gemaakt had. Hij verklaarde zich er tegen, dat het tractement verhoogd zou worden. Ik heb (er) hem (toe) overgehaald, dat hij u excuus zou vragen.* ²⁾ *Hij droomt (er) steeds (van), dat hij nog eens zijn eigen heer en meester zijn zal. Waarschuw hem (er voor), dat hij dien man geen geld leent.*

b. Afh. vragen met het voegwoord *of*, of met een vraagwoord:

(1^e soort.) *Ik twijfelde (er aan), of hij wel eerlijk was. Hij informeerde (er naar), of gij wel gezond waart. Hij bekommerde er zich niet om, of hij een dag vroeger of later thuis zou zijn. Hij tobt er over, of hij wel op tijd gereed zal zijn.*

(2^e soort.) *Hij hecht er niet aan, wie hem zal opvolgen. Ik ben er nu achter, wat hij werkelijk gezegd heeft. De aanvoerder was (er) in twijfel (over), wie n hij die gevaarlijke onderneming zou opdragen. Ik ben (er) nieuwsgierig (naar), wat uw neef op die vraag zal antwoorden, door welke leugen hij zich nu weer zal trachten te redden, en hoe hij zijn verzuim van*

- 1) De hier volgende voorbeelden zijn gerangschikt naar de volgorde der in § 56, 3°. genoemde voorzetsels.
- 2) Voorbeelden van oorz. voorwerpszinnen, aangekondigd door *er uit*, bestaan niet.

gisteren zal verklaren. Iedereen is (er) benieuwd (naar), waar en wanneer de luchtballon is neergedaald. Ik heb er niet op gelet, waardoor het ongeluk ontstaan is. De baron bekommert er zich niet om, hoeveel de verbouwing zijner villa kosten moet.

c. Aanwijzingen van personen of zaken, beginnende met de betr. vnvwdn. wie of hetgeen: Erger u niet aan wie u tegenspreken. Hij heeft belang bij hetgeen gij beslissen zult. Ik zal berusten in hetgeen zij beslissen. Hij steekt den draak met wie hem ten beste raden. Hij aardt naar wie hem heeft grootgebracht. Ik kan slechts gissen naar hetgeen voor u wetenschap is. Hij lachte om hetgeen ik zeide. Hij is jaloersch op wie hem dreigt te overvleugelen. Hij bluft op hetgeen hij heeft durven wagen. Dat weegt op tegen hetgeen hij heeft moeten afstaan. Hij is bereid tot hetgeen gij voorstelt. Hij gaf rekenschap van hetgeen hij gedaan had. Hij sprong steeds in de bres voor wie onderdrukt werden.

OPMERKINGEN. 1. Het is zeer natuurlijk, dat een oorz. voorwerpszin als in: *Hij herinnert zich, dat hij u vroeger gezien heeft*, thans gewoonlijk als lijdende voorwerpszin wordt opgevat. In: *Ik herinnerde hem (er aan), dat hij nog telegrafeeren moest*, is het duidelijker, dat men met een oorz. voorwerpszin te doen heeft.

Men lette ook op een verschil als tusschen de volgende zinnen bestaat:

Hij verlangt, dat gij u bij het besluit zult neerleggen, en

Hij verlangt er naar; dat gij u bij het besluit zult neerleggen.

In het eerste geval heeft *verlangen* de transitieve beteekenis van *willen* of *eischen*.

Men vergelijkte ook nog: *Hij rekt (= berekent), dat gij over drie dagen klaar zult zijn* met: *Hij rekt (= vertrouwt) er op, dat gij over drie dagen klaar zult zijn.*

2. Bij de oorz. voorwerpszinnen van type-*c* is het quaestieus, waar de bijzin begint. Het van een voorzetsel voorafgegane *wie* of *hetgeen* behoort zoo goed tot den hoofdzin als tot den bijzin. Vandaar dat er ook geen merkbare pauze is en het aanbeveling verdient, de komma maar weg te laten.

58.

Evenals de onderwerpszinnen en lijdende voorwerpszinnen (Vgl. § 44 en 51) komen ook de oorzakelijke voorwerpszinnen nu en dan in den vorm van hoofdzinnen voor.

Niet echter om te citeeren, al laat zich een enkel geval denken:

Telkens kwam hij er somber broedend op terug: 'Ik ben geen eerlijk man meer.' Herhaaldelijk drong ik er bij hem op aan: 'Denk toch niet altijd het kwaadste van anderen.' Maar wel om aan den bijzin meer relief te geven: Geen onedel eigenbelang - ieder was er van overtuigd, - had hem tot den betreurenswaardigen stap verleid. Hij komt er rond voor uit, zonder degelijke borgstelling is hij niet gezind uw broeder te helpen.

59.

Aangezien het zeer vaak voorkomt, dat een infinitief ten aanzien van een voorafgaand gezegde de functie van oorzakelijk voorwerp verricht (Vgl. *1^e stuk*, § 31, 4° en § 77, 4°), zijn de oorzakelijke voorwerpszinnen in beknopte vorm dan ook zeer talrijk: *De minister was er op gesteld, zelf den jubilaris de decoratie te overhandigen. Had de directeur er iets tegen, u met uw gezelschap toe te laten? Hij is gewoon, dagelijks een bad te nemen. De advocaat legde het er blijkbaar op toe, den getuige met zich zelf in tegenspraak te brengen.*

OPMERKING. Bij het gebruiken van beknopte onderwerpszinnen en lijdende of oorzakelijke voorwerpszinnen laat men in het schrijven, maar vooral in het spreken, vaak het voorzetsel *om* aan den infinitief voorafgaan: *Het was een heel ding, om hem van zijn plan te doen afzien. Hij heeft mij aangeraden, om wat water in mijn wijn te doen. Ik ben er niet voor, om de hulp van anderen in te roepen.*

Dit gebruik van het voorzetsel *om* is ongemotiveerd of overtollig. Ongemotiveerd vóór een infinitief, die als onderwerp of lijdend voorwerp fungeert, daar voorzetsels niet tot het aanwijzen van deze beide functies dienen. En overtollig vóór een infinitief als oorzakelijk voorwerp, daar de betrekking tot het gezegde dan al door de aanduidingen *er op*, *er tegen*, *er toe*, enz. uitgedrukt wordt. Blijven die aanduidingen weg, dan is er minder reden om tegen het gebruik van *om* bezwaar te maken: *Ik ben nieuwsgierig, om dat eens te zien. Ik ben bereid, om op dat punt toe te geven.* Is dit niet het geval, dan is de uitdrukking der betrekking pleonastisch: *Hij legt het er op toe, om mij in de war te brengen.* In het spreken komen dergelijke pleonasmen zoo vaak voor, dat eene veroordeeling toch niet baat; maar in de schrijftaal is het aan te bevelen, zich er van te onthouden, en als regel aan te nemen: vóór beknopte onderwerps- en voorwerpszinnen geen *om* te gebruiken.

60.

Als een bijzondere vorm van oorz. voorwerpszinnen zij de aandacht gevestigd op gevallen als de volgende: *Er man-*

keerde niet veel aan, of het bootje was omgeslagen. Er is geen twijfel aan, of hij heeft geld achtergehouden. Ik twijfel er niet aan, of hij komt ons nog wel eens opzoeken. Omtrent deze zinnen geldt hetzelfde, wat in § 47 gezegd is, doch er ligt geen ontkenning in opgesloten. Immers zij zijn aequivalent met: *Dat het bootje was omgeslagen, daaraan mankeerde niet veel. Dat hij geld achtergehouden heeft, daaraan is geen twijfel, enz.*

Bijvoeglijke bijzinnen.

61.

Bijvoeglijke bijzinnen zijn bijzinnen, die den dienst van bijvoeglijke bepalingen verrichten.

Aan de beschouwing dezer bijzinnen ga de herinnering vooraf, dat de bijvoeglijke bepalingen in het algemeen dienen, 1°. om de voorstelling eener zelfstandigheid te beperken, 2°. om daaromtrent secondaire mededeelingen te doen, en alzoo de voorstelling uit te breiden.

Het *beperken* geschiedt wederom op twee wijzen: *a.* door de zelfstandigheid tot eene rubriek te brengen, d.i. te *classificeeren*: *Friesche schaatsen, moeilijke vraagstukken, het lid der Tweede Kamer, zulke of dergelijke maatregelen*; of door haar zoo duidelijk aan te wijzen, dat zij niet met eene andere kan verwisseld worden, d.i. door ze met een bepaalden persoon of zaak in verband te brengen, of te *individualiseeren*: *de schaatsen van Piet, deze vraagstukken, het lid uit Assen, die maatregelen.*

Het *uitbreiden* geschiedt door de vermelding van eene bijzonderheid, die niet bedoeld wordt als onderscheidingsmiddel, maar alleen dient om terloops iets naders omtrent de zelfstandigheid mede te deelen: *Dat lastige vraagstuk heeft mij een vol uur gekost. Die dekselsche jongen wil het maar niet laten. Vondels Roskam is eene hulde aan Corn. Pietersz. Hooft, den vader van P.C. Hooft.*

Het een en het ander kan ook geschieden door de bijvoeglijke bijzinnen.

Ter beperking b.v. dienen de bijzinnen in de volgende zinnen: 1°. (classificeerend): *Wij behoorden tot de weinige bevoorrechten, die een schoonen zonsopgang treffen. Met menschen, die zoo met zich zelve ingenomen zijn, is het lastig omgaan;* 2°. (individualiseerend): *Hebt gij de boodschap overgebracht, die ik u van morgen meegaf? Dat is het dorpje, waar ik geboren ben.*

Daarentegen dienen *ter uitbreiding*, d.w.z. tot het doen van secundaire mededeelingen, bijzinnen als de volgende: *De oorlog, die anders zooveel kwaad sticht, had hier iets goeds uitgewerkt. Zwijgend volgde ik mijn geleider, die nu bijna geheel onzichtbaar voor mij geworden was. Eindelijk bereikten wij eene herberg, waar wij een heel goed onderkomen vonden. Te Scheveningen heerscht roodvonk, wat voor de hôtelhouders eene groote schade zal zijn.*

OPMERKINGEN. 1. De in den vorm van bijvoeglijke bepalingen voorkomende terloopsche mededeelingen bedoelen meestal, van een persoon of zaak nog iets naders te vermelden, ten einde er eene betere voorstelling van te geven. Nu en dan gebeurt het ook wel, dat er eene oorzaak of reden, voorwaarde of toegeving in verscholen is: *Ik kon dien zwaren last niet oplichten* (= doordat hij te zwaar was). *Die sterke kerel kon het blok toch niet oplichten* (= ofschoon hij sterk was), enz.

Hetzelfde is het geval met de uitbreidende bijzinnen, waarvan in deze paragraaf sprake is: *De vrouw van den dokter, die veel van kinderen houdt, heeft een pleegkind aangenomen* (= omdat zij veel van kinderen houdt.) *Deze onderwijzer, die eindeloos veel geduld en volharding heeft, zal van dien jongen toch niets kunnen terechtbrengen* (= ofschoon hij geduld en volharding heeft.)

2. Voor onze eigen taal heeft deze onderscheiding geen practisch belang. In het Fransch wordt de zin, die beperkt (*proposition incidente déterminative*), niet door eene komma van het antecedent gescheiden: *‘Nous regardons sans émotion les injustices qui ne nous frappent point’*; terwijl de zin, die uitbreidt (*proposition incidente explicative*), daarentegen wèl door eene komma afgezonderd wordt: *‘L'intérêt, qui dirige les hommes d'un pôle à l'autre, est un langage qu'ils apprennent sans grammaire.’*

Hetzelfde geldt ook voor het Engelsch, waar de bijv. bijzin, indien hij *restrictive* is, niet: *There is the house where I dwell*, en indien hij *continuative* is, wel gescheiden wordt: *I wrote to your brother, who*

replied that you had not arrived. Ook is de onderscheiding daar noodig voor het juist gebruik der betrekkelijke voornwdn.; zoo is *that* steeds *restrictive*, terwijl *who* en *which* óók *continuative* kunnen zijn.

Het is daarom nuttig, bij het onderwijs in het Nederlandsch het aangegeven verschil in de beteekenis der bijvoeglijke zinnen te laten waarnemen. ¹⁾

62.

Naar den vorm zijn de bijvoeglijke bijzinnen gewoonlijk te brengen tot het type *d*, maar er komen ook bijzinnen van deze soort voor, behoorende tot de typen *a*, *b*, *c* en *e*.

d. Aanwijzingen van kenmerken of bijzonderheden van zelfstandigheden, beginnende met vormen van de *betr. vnwdn.* of met *voornaamwoordelijke bijwoorden*. Het *betr. vnwd.* kan door een voorzetsel voorafgegaan worden.

- 1) In een artikel in *Noord en Zuid XXI*, 350 vv., 'Eene kommakwestie', citeert Mr. C. Bake bovenstaande opm. 2 en gaat dan aldus voort:
 'Dat deze onderscheiding voor onze eigen taal geen praktisch belang heeft, kan ik den schrijver niet toegeven. Mij zou het voorkomen, dat er voor ons wel eenige reden bestaat om in dezen het voorbeeld der Franschen en Engelschen te volgen, en in het ééne geval (*beperking*) de komma niet (tenzij die om eene andere reden noodig mocht zijn), in het andere (*uitbreiding*) de komma wel te gebruiken; ten ware men het beter mocht achten, den beperkenden bijzin tusschen komma's, den uitbreidenden bijzin tusschen streepjes te plaatsen. Ook in het spreken neemt men vóór den bijzin in het tweede geval eene korte rust in acht, die in het eerste geval niet of ternauwernood wordt waargenomen.'
 In C.H. DEN HERTOOG, *De Nederlandsche Taal II*, § 261, opm. 2 verklaart de schrijver, de meening van Mr. Bake niet te deelen. 'De regel eischt te veel grammaticaal onderscheidingsvermogen, om hem te kunnen aanbevelen. Het is waar, dat in dit systeem het al of niet plaatsen van eene komma verschil in beteekenis kan opleveren. Vgl. bv.: *Tegen de beklaagden, die niet verschenen waren, werd verstek verleend*, en: *Tegen de beklaagden die niet verschenen waren werd verstek verleend*. (Een der door Mr. C.B. gegeven voorbeelden.) In het eerste zijn alle beklaagden niet verschenen, in het tweede geval maar eenige. - Wanneer echter dergelijk misverstand mogelijk is, kan men het niet op eene komma laten aankomen, en is er reden om eene andere constructie te bedenken, bv. door den tweeden zin als volgt te redigeeren: *Tegen die beklaagden, welke niet verschenen waren, enz. Eenige beklaagden waren niet verschenen, en tegen deze.... enz.*'

1°. (Met betr. vnwdn.) *De hand, die werkt, zal niet licht eene aalmoes vragen. De hartstochten zijn redenaars, wier argumenten steeds overtuigen. Hij was een staatsman, wien de naam van goed patriot ten volle toekwam, maar voor wien het heil des lands en het belang zijner partij één waren. Daar lagen de bosschen, in welke schaduw ik een deel van mijn leven had doorgebracht. Men leidde den verdachte bij het lijk, wat hem echter geen oogenblik in verwarring bracht.*

2°. (Met voornaamw. bijwdn.) *De schelpdieren, waartoe ook de oesters en mosselen behooren. De stof, waaruut de schelpen bestaan. De zaak, daar ik u gisteren over sprak. Hij liet mij een half uur wachten, waardoor ik te laat aan den trein kwam.*

a en b. Afhankelijke mededeelingen en vragen, beginnende met de voegwoorden *dat, of*, of een vraagwoord: *Het bericht, dat het schip vergaan was. De overtuiging, dat hij onschuldig was. De vraag, of men de nieuwe onderneming steunen zou. De twijfel, of de zaak wel te vertrouwen was. Het onderzoek, wien den brand het eerst ontdekt heeft, hoe hij is ontstaan, en waar en wanneer de vlammen het eerst zijn uitgebroken, is nog niet afgeloopen.* Soms komt ook de type c voor (aanwijzing van personen of zaken, beginnende met een *betr. vnwd.*, maar in dit geval steeds voorafgegaan door een *voorzetsel*): *Deze gemeenzaamheid tegenover wie in rang en bekwaamheid zijne meerderen waren, was hinderlijk. De nieuwsgierigheid naar hetgeen de koning antwoorden zou, was algemeen.*

e. Aanwijzingen van bijzondereheden, die eigenlijk een bijw. karakter hebben, en ook met voegwoorden (plaats- en tijd-aanwijzende) beginnen, maar hier als bepalingen van zelfstandigheden dienen: *De plaats, waar hij het levenslicht zag. Het dorpje, van waar hij kwam. Het oord, weraarts (waarheen) hij verbannen werd. De dagen, toen (ook wel dat) zulke ongerechtigheden gedoogd werden, liggen verre achter ons. Het liefst ging hij wandelen op oogenblikken, wanneer (of dat) er weinig of geen wandelaars in het bosch waren. 'De stond, dat ons Gods wil hier bracht, bleef ongevierd, werd niet gedacht'*

(Staring). *Den dag, n a d a t hij aangekomen was, vertrok hij weer. De repetitie wordt gehouden den dag, v ó ó r d a t de uitvoering plaats heeft.*

In de volgende § § worden omtrent deze verschillende vormen, waarin de bijvoeglijke bijzin kan voorkomen, nog eenige opmerkingen gemaakt.

63.

Het type *d* is het hoofdtype voor de bijvoeglijke bijzinnen. De beschouwing er van kan gepaard gaan met oefeningen in het correct gebruik van de verschillende naamvallen der betrekkelijke voornaamwoorden.¹⁾ Dit zijn òf vormen van het aanwijzende *die* of *dat*, òf van de vragende woorden *wie*, *wat* en *welk*, die echter, zoodra zij betrekkelijke voornaamwoorden worden, hun vragend karakter verliezen en ook aanwijzend worden. *Er is een sollicitant bij, w i e n s stukken niet in orde zijn*, staat gelijk met: *Er is een sollicitant bij; d i e n s stukken zijn niet in orde.*

Wanneer men de etymologische beteekenis van *die* en *welke* steeds was blijven voelen, dan zou men *die* geregeld moeten gebruiken om nauwkeurig aan te wijzen, en *welke* (= hoedanige, lat. *qualis*), om tot eene rubriek te brengen; b.v.: *De maatregelen, d i e hij genomen heeft*, en *Maatregelen, w e l k e op den langen duur noodlottig werken*. Van dit onderscheid weet de tegenwoordige taal niets meer. *Welke* komt bijna uitsluitend in de schrijftaal voor, als eene welkome afwisseling van *die*, doch liefst waar het zaken geldt. Vooral de genitieven van *welke* worden bij voorkeur tot zaken beperkt.

In bedoelde gevallen is *welke* een zelfstandig voornwd. Dit betr. vnwd. kan echter ook bijvoeglijk voorkomen, wanneer in het algemeen het antécédent nog eens in den bijzin genoemd wordt, hetzij onder denzelfden, hetzij onder een anderen naam: *Hij deed mij een verhaal van zijn wedervaren in de binnenlanden, w e l k verhaal telkens door hem afgebroken werd met de opmerking, dat hij niet overdreef. Wij bezochten het Blinden-instituut, w e l k e i n r i c h t i n g een bezoek overwaard is. Daar*

1) Vgl. III, §§ 62-66.

waren schippers, matrozen, cargadoors, welke lieden allen in groote onrust verkeerden. Hetzelfde verschijnsel komt ook voor, als het antécédent in den inhoud van het gezegde opgesloten ligt: *Zij is zeer zuinig, welke eigenschap zij van hare moeder heeft. Hij zat voortdurend aan de tafel te stooten, welke plagerij mij eindelijk begon te vervelen.*

Eene bijzondere groep vormen de bijvoeglijke bijzinnen, waarvan het antécédent uit den geheelen inhoud van den hoofdzin bestaat. Het laatstgegeven voorbeeld behoort er toe. Meestal beginnen zij met de betr. voornwdn. *wat* of *hetgeen*, en ofschoon zij gewoonlijk als nazinnen voorkomen, kunnen zij ook tusschenzinnen en soms zelfs voorzinnen zijn: *Uw neef is een lafaard, hetgeen ik bereid ben met feiten te staven. Da Costa was, wat het hollandsche karakter niet is, bij uitnemendheid hartstochtelijk. En wat ik niet had durven verwachten, de deugnet vroeg excuus.*

Het gebruik van *hetwelk* in zulke gevallen heeft dan alleen bezwaar, wanneer er gevaar zou zijn voor dubbelzinnigheid, door de aanwezigheid van een onz. enkv. zelfst. nwd. in den hoofdzin, bv.: *Mijn buurman heeft voor de zomermaanden een buitentje gehuurd, wat zijn huisgenooten heel goed aanstaat.* (Vgl. verder ook het slot der volgende §.)

64.

Waar de aanduiding van eene zaak voorafgegaan moet worden door een voorzetsel, gebruikt onze taal bij voorkeur *voornaamwoordelijke bijwoorden*,¹⁾ combinaties van twee bijwoorden, waarvan het eerste steeds een der bijwdn. *daar, hier, waar, er, ergens, nergens* en *overal* is, bv. *daarover, hiermede, waaruit, er bij, ergens in, nergens onder, overal tegen*. Als tweede lid kunnen ook dienen de voorzetsels: *naar, nevens, omtrent, tusschen* en *van*. De samenstellingen met *er* doen den dienst van een pers. vnwd. met een voorzetsel, die met *hier* en *daar* van een aanw. vnwd., die met *waar* van een vragend vnwd., die met *ergens, nergens* en *overal* van een onbepaald vnwd., alle voorafgegaan door een voorzetsel, terwijl die met *waar* en *daar* ook den dienst van een betr. vnwd.

1) Vgl. III, § 110.

met een voorzetsel kunnen verrichten. Meestal worden hier verbindingen met *waar* gebruikt (vgl. de voorbeelden), die dan liefst niet gescheiden worden. Bij die met *daar* is de scheiding omgekeerd juist regel:

*'t Lot heeft menigeen bedrogen:
Immer wil het, dat het rad,
D a a r ' t o p rust, steeds wordt bewogen.'*

*'Mocht de beitel 't gezwier doen aanschouwen,
D a a r zich 't raafzwarte haar i n verlust,
't Waar' genot... enz.'*

Ook in de spreektaal komt dit geval veel voor: *De onderneming, d a a r ik u onlangs over schreef.*

Daar het gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden zich hoofdzakelijk tot aanduidingen van zaken beperkt, klinkt het een weinig geringschattend, ze van personen te bezigen. Zoo zal men zonder bezwaar zeggen: *De kwajongen, w a a r o v e r je geklaagd hebt*, maar zal men daarentegen verkiezen: *De jonge dame, m e t w i e ik gedanst heb*, boven *w a a r m e e ik gedanst heb*.

Een bijvoeglijke bijzin, die tot bepaling van den geheelen hoofdzin dient (Vgl. § 63), kan behalve met *wat* en *hetgeen* ook met een voornaamwoordelijk bijw. aanvangen: *Mijne goederen zijn drie dagen onder weg gebleven, w a a r o v e r ik mij beklagde heb bij de Directie. Amsterdam weigerde den prins in zijne qualiteit van afgevaardigde der Staten-Generaal te ontvangen, w a a r n a deze woedend de stad verliet. Heden nacht is de groote suikerfabriek afgebrand, w a a r d o o r een groot aantal werklieden broodeloos zijn.*

Het laatste voorbeeld zal men weder ontmoeten, wanneer de bijw. bijzinnen en wel die *van gevolg* ter sprake komen. De mogelijkheid, om hetzelfde uit te drukken door *waardoor* in *zoodat* te veranderen, verklaart, waarom dergelijke zinnen met *waardoor* en *waarom* tot de bijw. bijzinnen konden gebracht worden.

65.

Dat er ook bijvoeglijke bijzinnen van de typen *a* en *b*, d.w.z. afhankelijke mededeelingen en afh. vragen, kunnen

voorkomen, is in overeenstemming met hetgeen bij de behandeling der bijvoeglijke bepalingen gebleken is (Vgl. *Ie stuk* § 40 *f* en *g*), nl. dat, wanneer een gezegde gesubstantiveerd wordt, de bij dat gezegde behorende voorwerpen bijvoeglijke bepalingen worden, die dan hetzij door een zelfst. nwd. in den genitief, òf door een znwd. met een voorzetsel worden weergegeven. Uit: *de stad beschrijven, den misdadiger verdedigen en op iemands hulp vertrouwen of nieuwsgierig zijn naar den uitslag*, ontstaan dan: *de beschrijving der stad, de verdediging van den misdadiger en het vertrouwen op zijne hulp* of *de nieuwsgierigheid naar den uitslag*.

Op gelijksoortige wijze gaan lijdende en oorzakelijke voorwerpszinnen in bijvoeglijke bijzinnen over, wanneer het gezegde, waarmede de voorwerpszinnen in betrekking staan, gesubstantiveerd wordt in een werkings- of toestandsnaam, en zoo zijn dus bijvoeglijke zinnen met *dat*, *of* of een *vraagwoord* mogelijk, als in § 62 *a* en *b* voorkomen.

Nog een andere manier, waarop eene afhankelijke mededeeling met *dat* een bijvoeglijke bijzin kan worden, vertoonen zinnen als de volgende: *Het spreekwoord, d a t het hemd nader is dan de rok. De voorwaarde, d a t de stukken in de Latijnsche taal moeten geschreven zijn. Het geval, d a t drie lijnen elkaar in drie punten snijden.*

¹⁾ In dergelijke gevallen is de bijzin te beschouwen als eene soort van bijstelling, die zich tot het voorafgaande substantief verhoudt als een eigennaam tot een soortnaam.

En zoo ontstaan ook uit gewezen oorzakelijke voorwerpszinnen van het type *c* nu en dan bijvoeglijke bijzinnen van hetzelfde type: *Zijne jaloerschheid op wie hem dreigen voorbij te streven. Mijn vertrouwen op hetgeen hij beloofd heeft.*

66.

De voorbeelden van bijvoeglijke bijzinnen type *e* zijn niet anders dan bijwoordelijke bijzinnen van *plaats* en *tijd*, die hier de bijfunctie van bijvoeglijke bepaling verrichten. Dit

1) De onveranderlijkheid van *dat* in deze gevallen bewijst, dat het een voegwoord is.

geval komt overeen met het verschijnsel (vgl. I, § 40 *i*), dat ook een bijwoord van plaats of tijd een substantief bepalen kan. *De stapel links. Den dag daarna.*

Opgemerkt moet nog worden, hoe in de hier bedoelde gevallen het antécédent steeds een plaats- of een tijdnaam is, en hoe de inhoud der bijzinnen meest ook door bijvoeglijke genitieven of voorzetselbepalingen weergegeven kan worden (vgl. I § 39 *f* en *g*): *De plaats zijner geboorte. Het oord zijner verbanning. De dagen der ongerechtigheid. De dag na zijne komst. De dag voor de uitvoering.*

De woorden, waarmede deze soort van bijzinnen beginnen, zijn en blijven ook in dit geval onderschikkende *voegwoorden*. *Toen* en *wanneer* (zie de voorbeelden) worden hier soms door het grammatisch verbindende *dat* vervangen.

67.

In enkele gevallen kan een bijvoeglijke bijzin ook den vorm van een hoofdzin behouden: *Ik kom terug tot de vraag: 'Zullen wij adhaesie betuigen of niet?'* *Het spreekwoord: 'De appel valt niet ver van den stam,' is eene onrechtvaardige voorbarigheid. Hij hield zich aan den regel: 'Onthoud u in geval van twijfel.'* *De theorie te onzent aan de orde van den dag: 'Eén vogel in de hand is beter dan tien in de lucht'* (Potgieter). Ook hier zijn de zinnen als apposities bij den voorafgaanden soortnaam te beschouwen.

Daar een naamwoordelijke vorm van het werkwoord (*deelwoord* of *infinitief*) mede als bijvoeglijke bepaling kan dienst doen (vgl. I, § 39 *e*), zijn er ook beknopte bijvoeglijke bijzinnen: *Gebouwen, van hooge en spitse gevels voorzien. In lood gevatte ruiten, achter ijzeren tralies verborgen. Een sluier, van achteren ruim nederhangende. Hagelwit linnen, naar buiten poffend uit de opengesneden mouwen. Hij had de overtuiging, goed gehandeld te hebben. Eene som van f1000, te betalen in vier driemaandelijksche termijnen. De kans om promotie te maken is niet groot.* Menigmaal volstaat ook een naamwoordelijk deel van het gezegde: *Een knaap, veel te rijp voor zijn leeftijd. Een jonkman, knap van uiterlijk, maar wat tenger.*

68.

Bij de bijvoeglijke bijzinnen doen zich de volgende bijzonderheden voor:

a. Ofschoon het regel is, dat het betrekkelijk vnw. voorop staat en op zijn hoogst door een voorzetsel voorafgegaan wordt, ontmoet men nu en dan bijvoeglijke bijzinnen, waarin een onderwerp, voorwerp of bepaling aan het betr. vnw. voorafgaat: *'Tenzij gij in die ondankbaarheid vergelding ziet voor den ondergang, een volk berokkend, de bouwvallen van welks tempels drie eeuwen later Europa's bewondering wekken.'* (Potgieter).

'De volken eer vervreemdend van dien God, de ontkenning van Wiens woord en éénig goed gebod van ouds de welbron was van 's werelds diepste ellenden.' (Da Costa).

'Vijf en twintig jaren, in de eerste tien van welke het parterre-publiek geregeld ééns per week in tranen zwom.' (Potgieter).

Dit zijn altemaal literaire constructies, die in gewone taal veel te weidsch zouden klinken, -bv.: *De weduwe, het schoolgeld van wier kinderen hij betaalde, stelde dat weinig op prijs.* Men zegt dan eenvoudiger en beter: *De weduwe, voor wier kinderen hij het schoolgeld betaalde.*

b. In de tweede plaats zijn er bijvoeglijke bijzinnen, overeenkomende met de in § 47 en § 60 beschrevene, d.w.z. die met *of* beginnen, de woordorde van den hoofdzin vertoonen en door eene verscholen dubbele ontkenning eene sterke bevestiging uitdrukken: *Ik sprak niemand, of hij was zeer ingenomen met het plan* (=, die niet... enz.). *Daar was geen vraagstuk te bedenken, of hij kon het oplossen* (= dat hij niet... enz.). *Men kan tegen uw broer geen enkele opmerking wagen, of hij maakt er zich boos over* (= waarover hij zich niet... enz.). *Uw neefje kon geen van zijne makkers ontmoeten, of hij moest hem zijn horloge laten zien* (= wien hij niet... enz.). *Er was geen enkele bladzijde in het boek, of er waren een paar drukfouten in gebleven* (= waarin niet... enz.).

OPMERKING. Uit de voorbeelden blijkt, dat in al de hoofdzinnen eene ontkenning aanwezig is. In het 17e-eeuwsche Nederlandsch kwam

in dergelijke bijzinnen de ontkenning nog voor, waardoor beter uitkwam, dat het eigenlijk bijw. bijzinnen van voorwaarde geweest zijn: ‘*Zonder yemandt te laten vertrekken, oft hij en hadde eerst zyn aandeel betaalt,*’ (= indien hij niet... enz.). In het Mnl. missen dergelijke zinnen in den regel het voegwoord *of*- enkele malen komt het al is voor - doch hebben zij wel de ontkenning: ‘*Van hem (= hun) allen wasser gheen, hine woude sterven eer hi vlo.*’ Hun voorwaardelijk karakter is echter ook hier niet onduidelijk, als men weet, dat de beteekenis van zulke constructies gewoonlijk door een bijzin met *tenzij* kan weergegeven worden; in het aangehaalde voorbeeld dus door: *tenzij hij sterven wilde, eer hij vluchtte* ¹⁾.

c. Eindelijk zijn er bijvoeglijke bijzinnen, die samengesteld zijn op de manier van de in § 52 a beschreven zinnen, en die het eigenaardige verschijnsel vertoonen, dat zij met een betrekkelijk vnvwd. of voornaamwoordelijk bijwoord beginnen, hetwelk als zinsdeel niet behoort in den zin, dien het opent, maar in den daarop volgenden: *De jongen, die ik hoor, dat hier geweest is, was niet door mij gestuurd. De man, wie n gij denkt, dat ik het vragen zal, weet er juist niet van. De bode, die n gij wilt, dat ik er heenzend, is vandaag niet beschikbaar. Het hôtel, wa a r i n hij gezegd heeft, dat wij logeeren moeten, lijkt me niet erg. Een voorstel, wa a r a a n ik niet twijfelde, dat gij uwe goedkeuring zoudt hechten.*

Welaan, laat dit geval u leeren,
Mijn lieve Jan,
Dat een verstandig kind geen dingen moet begeeren,
D i e hij te voren weet,
Dat hij niet krijgen kan.

De goede Heer Verschuur, die ik zag, dat mij hoe langer hoe meer begon te waardeeren (Bilderdijk). *Mount Vernon, wa a r i n men meende, dat aan Washington's assche de welverdiende rust gewaarborgd was.* (Potg.) *Het is eene poëzie, w e l k e r aanschouwelijkste schilderingen we ons verbeelden, dat we onder het voorbijvaren bespiên.* (Id.)

OPMERKING. Om zulke zinnen te doorzien, doet men het best, ze steeds te beschouwen, als bestaande uit een zin als: *ik hoor, gij denkt, gij wilt, hij heeft gezegd,* enz. en een lijdenden voorwerpszin: *dat die hier geweest is, dat ik het dien vragen zal, dat ik er dien*

1) Zie verder *Ned. Wdb.* II, kol. 77 en Stoett, *Syntaxis* § 378.

heenwend, dat wij daar(in) logeeren moeten, enz. ¹⁾ Het is eene constructie, welke ook in het Duitsch en Engelsch voorkomt. *Er hat alles was man will dass ein Mann haben soll. That is a sort of wine which I know that he likes*; en die ook in het Fransch der 17e eeuw voorkwam: *M.M. de Bouillon ont répondu par un écrit que je crois qu'on vous a envoyé aussi* (Sevigné). Zij schijnt ontstaan te zijn onder den invloed van den Latijnschen accusativus cum infinitivo¹⁾. Onder het besef daarvan, of doordat men het betr. vnw. *die* verkeerdelijk van het onmiddellijk volgende werkwoord afhankelijk achtte, hebben vele schrijvers, o.a. Van Lennep, het betr. vnw. in zulke zinnen steeds als een accusatief beschouwd. Intusschen is het meer te verdedigen, den naamval van het betr. vnw. te doen afhangen van de betrekking, waarin het staat tot het werkwoord, waartoe het werkelijk behoort. (Zie de voorbeelden.)

Het is aan te bevelen, zulke zinnen, als zij wat lang worden, te vermijden, daar zij er dan erg leelijk kunnen gaan uitzien, b.v. *De wissel, dien ik van den looper hoorde, dat gij niet hebt willen honoreeren*. Beter is: *De wissel, dien gij, naar ik van den looper hoorde, niet hebt willen honoreeren*. Ook andere wendingen zijn mogelijk.

Bijwoordelijke bijzinnen.

69.

Bijwoordelijke bijzinnen zijn bijzinnen, die den dienst van bijwoordelijke bepalingen verrichten.

In den regel dienen deze bepalingen, om de voorstelling van eene handeling of een toestand te beperken, en slechts bij uitzondering, om door eene secondaire mededeeling zoodanige voorstelling uit te breiden.

De bijzonderheden, waardoor gemelde beperking geschiedt, zijn (Vgl. *1e stuk* § 41) tot de volgende rubrieken te brengen:

- 1) Het volgende kan wellicht de zaak voor sommige lezers iets ophelderen. Zinnen als: *Ik weet, dat hij hier geweest is*, worden in vele gevallen in het Latijn als volgt vertaald: *Ik weet hem (4e nv.) hier geweest te zijn*. De combinatie: *hem hier geweest te zijn*, heet dan een *accusativus cum infinitivo* (4e nv. met infinitief). Wordt nu zulk een zin als bijzin gebruikt, dan wordt het bv.: *De jongen, dien ik weet hier geweest te zijn*. En onder den invloed van zulk een zin ontstond de constructie: *dien ik weet, dat hier geweest is*, waarin *dien* meest in den 4en nvl. bleef staan.

1°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot eenig punt of deel der ruimte;

2°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot eenig punt of deel van den tijd;

3°. bijzonderheden omtrent de verhouding van werking of toestand tot andere, welke er als oorzaken of gevolgen mede in betrekking staan;

4°. bijzonderheden omtrent aard en omvang van werking of toestand, of hunne verhouding tot de werkelijkheid.

Bij de behandeling der bijw. bepalingen is de vierde groep nog weer in tweeën gesplitst, zoodat de bijwoordelijke bijzinnen nu ook in vijf groote groepen te rangschikken zijn: die van *plaats*, van *tijd*, van *oorzaak* en *gevolg*, van *hoedanigheid* en *graad* en die van *modaliteit*.

OPMERKING. Bij de bespreking der bijvoeglijke zinnen werd opgemerkt, dat zij in den regel tot *beperking*, maar nu en dan ook tot *uitbreiding* der voorstelling van de bepaalde zelfstandigheid dienen.

Hetzelfde verschijnsel doet zich ook bij de bijwoordelijke bepalingen en bijzinnen voor, maar dat zij ter uitbreiding dienen, is zeldzamer. Alleen die bijw. bepalingen en bijzinnen, welke eene begeleidende omstandigheid vermelden en alzoo in de vierde hoofdgroep thuis behooren, geven soms eene uitbreiding aan de gedachte, d.w.z. vermelden terloops eene of andere bijzonderheid, die niet altijd als onderscheidingsmiddel is te beschouwen, maar als eene mededeeling van ondergeschikten aard, waarvoor men het niet noodig achtte een afzonderlijken zin te bezigen. Het zijn bijzinnen, beginnende met *terwijl*, *zonder dat* of *in plaats dat*, die bij de behandeling der vierde hoofdgroep ter sprake zullen komen. Alleen zij opgemerkt, dat zulke zinnen *niet altijd* uitbreidingen zijn en nu en dan ongetwijfeld eenige wijziging in de voorstelling van den inhoud des hoofdzins te weeg brengen, in welk geval zij dus wel een beperkend karakter hebben.

70.

Naar den vorm zijn de bijwoordelijke bijzinnen in het algemeen tot het type *e* (Vgl. § 41) te brengen; bij uitzondering komt ook wel het type *c* voor, maar het betrekkelijk vnuwd. is dan ook steeds voorafgegaan door een voorzetsel.

e. Aanwijzingen van kenmerken of bijzonderheden vaneenewerking of toestand, beginnende met *onderschikkende voegwoorden*, welke in den regel bijwoordelijke bepalingen bevatten, die door het verbindende *dat* of het vergelijkende *als*

tot verbindingsmiddelen geworden zijn: *Waar* (op de plaats dal) *nu die kerk staat, stond vroeger een molen. Ik keek hem na, zo over* (als) *ik hem zien kon. Hij kwam niet, toen* (op de tijd, dat) *hij geroepen werd. Hij kwam, zo dra* (als) *ik hem riep. De kelder staat blank, doordat* (door de oorzaak, dat) *het grondwater zoo gerezen is. Hij heeft mij flink geholpen, zodat ik op tijd klaar was. In dien* (in het geval, dat) *gij mij noodig hebt, moet gij maar waarschuwen. Hij gaat zich in Amerika vestigen, even als zijn broer indertijd gedaan heeft.*

c. Aanwijzingen van personen of zaken, beginnende met *betr. vwnwdn.*, voorafgegaan door een voorzetsel: *Hij zoekt altijd zijn troost bij wie hem naar den mond praten. Na hetgeen gisteren is voorgevallen, is er aan geen verzoening meer te denken. Hij werd door wie hem van nabij kenden meer gewaardeerd. Hij is zeer teleurgesteld door hetgeen gij geantwoord hebt. Met het oog op hetgeen de dagbladen omtrent de plannen der regeering melden, zal de oppositie eene afwachtende houding aannemen. Ondanks hetgeen ik hem voorgehouden heb, heeft hij toch zijn plan doorgezet. Spijt wie hem trachten te dwarsboomen, ging hij regelrecht op zijn doel af. Wees op uwe hoede tegenover wie u altijd gelijk geven. Uw loon zal geregeld worden naar hetgeen door u geleverd wordt.*

OPMERKINGEN. 1. De eigenaardige vorm der bijwoordelijke zinnen vloeit voort uit den vorm der bijwoordelijke bepalingen. (Vgl. 1e stuk § 42). Deze laatste bestaan nl. uit bijwoorden, of uit zelfst. naamwdn., voornwdn. of infinitieven met een voorzetsel ¹⁾, of uit zelfst. nwdn. is den 2en of 4en nvl. Van al deze vormen is de voorzetselbepaling het duidelijkst. De genitieven zijn uiterst zeldzaam en de accusatieven slechts voor enkele soorten van bijw. bepalingen bruikbaar. Maar de voorzetselbepalingen komen veelvuldig voor en geven gelegenheid, om door een grooten voorraad van voorzetsels alle mogelijke bijzonderheden van eene werking of toestand zoo aanschouwelijk mogelijk uit te drukken. Ook de bijwoorden zijn zeer talrijk en zij verschillen hoofdzakelijk hierdoor van de vorige rubriek, dat zij meestal aanduiden of samenvatten, wat uitvoeriger door eene voorzetselbepaling kon vermeld worden. Men kan de bijwoorden dan ook geregeld door eene

1) Voor deze lange omschrijving zal nu en dan de term *voorzetselbepaling* gebezigd worden.

voorzetselbepaling vertalen; bv.: *daar* = op die plaats, *dan* = op dien tijd, *daardoor* = door die oorzaak, *desniettemin* = ondanks dit of dat, *moedig* op moedige wijze, *zeer* = in hooge mate, *te* = in te hooge mate, enz.

Een groot deel der bijw. bijzinnen nu is te beschouwen als bestaande uit eene voorzetselbepaling of een bijwoord, gevolgd door een bijvoeglijken zin met het voegwoord *dat*, die den inhoud van voorzetselbepaling of bijwoord uitbreidt of toelicht. Dit *dat* is de groote voegwoordenmaker. Met het voorafgaande bijwoord of de bijw. uitdrukking samensmeltende, deed het deze uit den hoofdzin naar den bijzin overspringen en maakte ze zoo tot voegwoorden. Zoo is uit het bijwoord *toen* het voegwoord *toen (dat)*, Mnl. *doe dat* ontstaan, waarin *dat* wel wegviel, maar in de spreektaal toch nog wel gehoord wordt: *Toen dat ik hem zag*. Evenzoo ontstond uit de voorzetselbepaling *te diere wile*, het voegwoord *terwijl (dat)*, waarvan eveneens *dat* slechts bij uitzondering gehoord wordt. In dit voegwoord is, evenals in enkele andere: *ingeval (dat)*, *uithoofde dat*, *in weerwil dat*, enz., het substantief der voorzetselbepaling nog duidelijk te herkennen. Er zijn er ook, waar de voorzetselbepaling alleen bestaan heeft uit den datief van het aanw. vnv. *dat* met een voorzetsel er voor: *na dien dat*, *tot dien dat*, *voor dien dat*, *eer dien dat*, *in dien dat* enz. Meestal is dit aanwijzende middenstuk weggevallen en ontstonden voegwoorden, eindigende op *dat*; enkele malen viel ook het achterste deel weg en ontstonden voegwoorden als: *indien*, *bijaldien*, *naardien*, *doordien*. Verdere bijzonderheden komen voor bij de onderverdeling der bijwoordelijke bijzinnen.

De tweede groote voegwoordenmaker is *als*, uit een Mnl. bijw. *alse*, (een verzwakten vorm van *alzo*), welk bijwoord geheel uit de tegenwoordige taal verdwenen is en alleen sporen nagelaten heeft in *als* (= namelijk), *alsdat*, *alsnog*, *alsmede*, enz. Als voegwoord is dit *als* vooreerst *vergelijkend* en later *tijdbepalend*, terwijl in: *zoover als*, *zoodra als*, *zoo vaak als*, *voor zoover als*, enz. vergelijkingen liggen opgesloten. Het bijwoordelijke deel, dat aan *als* voorafgaat, is dan als een uit den hoofdzin naar den bijzin overgesprongen bijw. bepaling te beschouwen, welke met *als* eene conjunctie is gaan vormen, en als voegwoord beschouwd blijft, ook wanneer *als* wegvalt.

Deze beide groepen verbindingsmiddelen zijn de voornaamste, welke in onze taal in de bijw. bijzinnen voorkomen. Bovendien zijn er enkele bijzondere vormen, welke bij de onderverdelingen ter sprake kunnen komen ¹⁾.

1) Vgl. III, § 123 II, *opm.* - Zij, wier grammaticale studie zich verder uitstrekt dan een kijkje in het Mnl., vinden over dit onderwerp veel belangrijks verzameld in het door de Kon. VI. Academie bekroonde geschrift van P.H. van M o e r k e r k e n , *Over de verbinding der zinnen in het Gotisch*.

2. De gegeven bijw. bijzinnen in den vorm van type *c* worden gewoonlijk in de leerboeken niet vermeld. Zij komen dan ook niet zoo vaak voor, maar kunnen toch niet over het hoofd gezien worden. In dit geval beheerscht het voorzetsel eveneens niet het volgende woord.

71.

Evenals de bijwoordelijke bepalingen zijn de bijwoordelijke bijzinnen, gelijk gezegd is, tot vijf groote groepen te brengen: 1°. die van *plaats*, 2°. die van *tijd*, 3°. die van *oorzaak* en *gevolg*, 4°. die van *hoedanigheid* en *graad*, 5°. die van *modaliteit*.

In de derde en vierde groep zijn dan verder eveneens eenige nadere onderscheidingen te maken. Op te merken zijn daarbij overgangen van de eene rubriek in de andere.

Bijw. bijzinnen van plaats.

72.

Bijwoordelijke bijzinnen van plaats vermelden van eene handeling of een toestand de plaats (het *waar*), de *richting* (het *vanwaar* en *waarheen*), of de *doorloopen ruimte* (het *hoever*). Dit geschiedt met de voegwoorden *waar*; *vanwaar*; *waarheen*, *werwaarts*, *tot waar* en *zoover* (*als*):

Uw boek lag niet, waar het behoorde te liggen. Van waar het water komt, derwaarts keert het weder. De wind blaast, werwaarts hij wil. Een goed soldaat gaat, waarheen hij gezonden wordt. Zij gingen samen, tot waar hunne wegen zich scheidden. De politie liet het publiek naderbij komen, zoover (als) de beschikbare ruimte gedoogde.

Voorbeelden van bijw. bijzinnen van plaats in den vorm van type-*c* zijn: *Het was hem eene wonderlijke gewaarwording, nu als bestrijder te staan tegenover wie vroeger zijn trouwste medestander was.*

*'En 't verst gejammer, 't verst geschater
Weerklinkt bij wie ge drenkt en spijs.'*
(POTGIETER.)

Somtjds wordt de bijzin van plaats in den hoofdzin aangekondigd door het bijwoord *daar*: *Leg het boek daar, waar gij het gevonden hebt*. Het kan ook terugwijzen: *Waar Maas en Waal samenvloeien, daar verheft zich het slot Loevestein*. Ook *daarheen* verricht soms dezen dienst.

OPMERKING. Terwijl in de tegenwoordige taal de voegwoorden van plaats geregeld met *w* beginnen en dus uit de vragende bijwoorden van plaats zijn af te leiden, zijn in het Mnl. de aanwijzende *d*-vormen in gebruik: *Daer hi enden moeste sijn leven*. *Sie liepen derwaert dat si wesen wilden*. *Soe keert hi weder danen* (= vandaar) *hi quam*. (Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* kol. 23, 34, 57 en Stoett, *Synt.* § 285).

73.

Omtrent de bijw. bijzinnen van plaats zijn weinig *bijzonderheden* te vermelden. Opmerking verdienen de volgende overgangen. Soms krijgt een bijzin met *waar* het karakter van een bijzin van *tijd*: *Waar twee kiven, hebben gewoonlijk beiden schuld*. Of soms ook het karakter van een bijzin van *reden*: *Waar de twist zoo hoog liep, moest ik wel tusschenbeiden komen*. Of ook wel van een bijzin van *omstandigheid*: *Waar hij zoo zijn best deed, wilde ik ook niet stilzitten*.

Verder kan herinnerd worden, dat bijw. bijzinnen van plaats na substantieven, die eene plaats noemen, het karakter van bijvoeglijke bijzinnen krijgen (Vgl. § 62 en § 66): *De plaats, waar hij het levenslicht zag. Het dorpje, van waar hij kwam. Het oord, werwaarts (waarheen) hij verbannen werd. Waar, vanwaar, werwaarts en waarheen* blijven in dit geval *voegwoorden*.

OPMERKINGEN. 1. Daarentegen zijn deze woorden nog *bijwoorden* in afhankelijke vragen (type *b*), die als onderwerps- of voorwerpszinnen of als bijw. bijzinnen voorkomen: *Mij is onbekend, waar hij het levenslicht zag. Ik vroeg hem, van waar hij kwam. De vraag, waarheen hij gaan zal*. Onbewust houdt de spreektaal dit onderscheid levendig, door nu en dan achter het voegwoord *dat* en achter het vragende bijw. *of* te laten volgen.

2. Nu en dan dient een bijzin van plaats als *uitbreiding* van den hoofdzin: *De kwakzalver begaf zich naar het marktplein, waar hij weldra een troep menschen om zich heen lokte*, d.w.z. en daar lokte hij.... enz.

Bijw. bijzinnen van tijd.

74.

Bijwoordelijke bijzinnen van tijd vermelden van eene handeling of een toestand den tijd (het *wanneer*), het begin- of eindpunt (*sinds wanneer* of *tot wanneer*), den duur (het *hoelang*) of de meerdere of mindere herhaling (het *hoe dikwijls*). Dit geschiedt met de voegwoorden: *als*, *wanneer* (bij dichters soms *wen*), *nu*, *terwijl*, *toen*, *nadat*, *alvorens*, *eer* (*dat*), *voor* (*dat*); *sinds* (*dat*), *sedert* (*dat*), *tot* (*dat*); - *zoo lang* (*als*); - *zoo vaak* (*als*), *zoo dikwijls* (*als*), *zoodra* (*als*):

Als de zon ondergaat, beginnen de bergspitsen te gloeien. Wanneer hij kwam, bracht hij altijd iets voor de kinderen mee. Nu het begint te vriezen, zal de nood nog toenemen. Terwijl zij leest, breidt zij een steekje. Toen de regen had opgehouden, trokken wij weer op weg. Nadat wij ontbeten hadden, gingen wij weg. Alvorens gij binnentreedt, moet gij kloppen. Denkt na, eer (dat) of voor (dat) gij antwoordt. Sinds (dat) of sedert (dat) hij in Gelderland is gaan wonen, heeft hij geen last meer van de koorts. Wacht, tot (dat) ik u kom aflossen. Gij kunt het boek houden, zolang (als) gij wilt. Zoo vaak (als) of zoo dikwijls (als) ik er kom, moet ik aan het geval denken. Gij kunt komen, zoodra (als) ge wilt.

Een voorbeeld van een bijw. bijzin van tijd in den vorm van type-c is: *Na het geen door den curator is medegedeeld, hebben de crediteuren toegestemd.* Een dergelijke zin begint op een bijzin van *reden* te gelijken.

De bijwoorden *nu*, *dan*, *toen* dienen soms in den hoofdzin, om den inhoud van den bijzin van tijd aan te kondigen of er op terug te slaan: *Nu leeft hij weer, nu nieuwe taak hem nieuwe zorgen vraagt. Als (wanneer) onze poes zich wascht, dan komt er wis een gast. Toen ik alles toegaf, toen was alles mooi en goed.*

OPMERKINGEN. 1. Bij de voegwoorden, waarachter tusschen haakjes *dat* of *als* is gevoegd, kunnen beide voegwoorden ook wegblijven. Ook achter *nu*¹⁾, *toen* en *terwijl* wordt soms *dat* gehoord: *Nu dat ik*

1) In Couperus' *Extase* komt deze zin voor: *Dolf herinnerde zich nu, dat zij over de kinderen sprak, dit dikwijls gezien te hebben*, waar de schrijver blijkens de punctuatie *nu* nog als een deel van den hoofdzin heeft aangemerkt.

het zie. *Toen dat ik het zag. Terwijl dat ik hem hielp. Nadat* is het eenige voegwoord, waarin *dat* onontbeerlijk is. In Verdams *Mnl. Wdb.* (II, kol. 85) worden als voegwoorden van tijd vermeld: *onder dien dat* (= terwijl), *terwilen dat*, *derwilen dat*, *die wile dat* (= terwijl), *tote dien dat* (= totdat), *nadien dat* (= nadat), *teerst dat* (= zoodra), *vore dien dat* (= voordat), *sider dat* (= sedert dat), *ere dat* (= eerdad), *van dat*¹⁾ (= van het oogenblik dat). Vgl. verder Stoett, *Synt.* § 351.

2. *Als* en *wanneer* zijn voegwoorden, die voor het verledene en voor het toekomende gebruikt kunnen worden: *Als hij kwam, ging ik heen. Als hij komt, ga ik heen.* De tegenwoordige tijd in den laatsten zin heeft de beteekenis van een toekomenden. Wanneer een echte tegenw. tijd achter *als* of *wanneer* volgt, drukt de zin geen tijd, maar eene v o o r w a a r d e uit: *Als (wanneer) hij slaapt, moet gij hem niet wakker maken.* - *Toen* verwijst steeds naar het verledene; het is dan ook hinderlijk, achter *toen* een historisch praesens te hooren gebruiken, bv.: *Toen de Prins verneemt, dat de Amsterdamsche vroedschap hem niet in zijne qualiteit ontvangen wil*, enz. Beter dienen in dergelijk geval *als* of *nu*.

Tusschen een op het verledene wijzend *als* (of *wanneer*) en *toen* is dit onderscheid, dat het eerste op een zich herhalend feit, het tweede op een enkel bijzonder feit ziet. Vgl.:

Als ik door die poort ging, overviel mij eene huivering.

*Toen ik door die poort ging, overviel mij eene huivering.*²⁾

In het Mnl. heeft *als* niet slechts algemeene beteekenis, maar kan het op een enkel feit slaan, zoowel in het verledene als in het tegenwoordige: *Als hi quam. Alse ic out ben.* Het is daarom niet zoozeer als een germanisme, maar wel als een archaïsme te beschouwen, wanneer dichters in hunne zucht naar het ongemeene *als* voor *toen* gebruiken; b.v. *Hollandsche duinzang*:

Want ook hij (*Brinio*) hield getrouw met Civilis den eed,

Als de jachtspriet, ten krijg nu geheven,

Als de pijl, voor konijnen en hinden gesmeed,

Romes huurling in 't hart werd gedreven.

En, als gij, bleek en bang, nu 't vonnis toefdet van uw ondergang,.... (Staring.) *Maar u heugt dertig eeuwen door, dat, als 't geweld u vluchten deed,....* (Id.)

Bij *nadat* is op te merken, dat het uit den aard der zaak alleen door voltooide tijdvormen van het werkwoord gevolgd wordt.

1) Vgl. ook bij Da Costa: 'van dat de zon herrijst.' (Hagar).

2) In het Hd. staat in het eerste geval *wenn* en in het tweede *als*.

75.

Als beknop te bijw. bijzinnen van tijd komen voor: deelwoorden (of naamwoordelijke gezegden, uit een bijv. nwd. bestaande), of infinitieven, voorafgegaan door de voorzetsels *alvorens te* of *na te*:

Door het raam kijkende¹⁾, zag ik de kleine met hare pop bezig. In den appelboom verscholen¹⁾, had de boer alles afgeluisterd. Nog maar 24 jaar oud¹⁾, stond hij reeds aan het hoofd eener bloeiende zaak. Alvorens te vertrekken, moet gij nog eens bij mij aankomen. Na het gezelschap gegroet te hebben, vertrok hij in allerijl.

Herinnerd zij hier aan § 37, *Opm.* 2. Het doet er weinig toe, of het deelwoord bij het onderwerp of bij eenig ander zinsdeel behoort:

De school binnentredende, vond ik alles volmaakt in orde, of: trof mij de stipte orde, of: deed de goede orde mij aangenaam aan. De volgende zinnen echter, waarin het logisch onderwerp van den beknopten bijzin in een bezittelijk vwd., een genitief of eene voorzetselbepaling van den hoofdzin schuilt, zijn wel te begrijpen, maar beginnen er toch al vrij slordig uit te zien: *Over de brug gaande, viel mijn hoed in 't water. Na tot het Christendom overgegaan te zijn, zweeg Da Costa's poëzie. Na de sprekers bedankt te hebben, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.* Maar komisch klinkt: *Nog geen twee jaar oud zijnde, vertrokken zijne ouders naar Amerika.* Tot misverstand kan leiden: *Na eene lange reis weer thuis gekomen, verweet mijn vriend mij, dat ik zoo zelden geschreven had.* En geheel verwerpelijk is: *Te bestemder plaats aangekomen, was er aan logies geen denken.*

OPMERKING. Hier moet de aandacht gevestigd worden op het feit, dat *alvorens* voorzetsel en voegwoord kan zijn, met verwijzing naar het verschil tusschen *avant de* en *avant que* in het Fr.: *Alvorens te antwoorden, denkt hij na*, en *Alvorens hij antwoordt, denkt hij na*. - Soms wordt *alvorens* als bijwoord gebruikt: *Hij bracht alvorens zijne zaken in orde*, waar te voren te verkiezen is.

1) Als zinsdeelen beschouwd, zijn deze deelwoorden en adjectieven tot de *bepalingen van gesteldheid* te rekenen.

76.

Een bijzonderen vorm hebben de bijw. bijzinnen van tijd, welke met *of* beginnen en afhankelijk zijn van een hoofdzin, waarin een der bijwoorden *nauwelijks*, *nauw*, *tenauwernood*, *pas*, *niet lang*, *niet zoodra* of *niet zoo haast* voorkomt:

Nauwelijks was de koninklijke familie gezeten, of de voorstelling nam een aanvang. *Pas* heeft het een paar nachten gevrozen, of de dagbladen maken melding van tal van ongelukken. *Niet zoodra* was de overwinning bekend geworden, of uit alle huizen wapperden de vlaggen.

Het bijzondere van deze zinnen is weder (Vgl. § 47 en § 68), dat zij de woordorde van den hoofdzin hebben en er eigenlijk ook eene ontkenning in schuilt. De bedoeling toch is, dat de tijd, dat *de koninklijke familie gezeten was* en *de voorstelling geen aanvang nam*, slechts heel kort (= niet lang) duurde. Van die ontkenning heeft de tegenwoordige taal echter geen bewustheid meer en zij gebruikt dezen vorm alleen voor het vermelden van een paar feiten met weinig of geen tijdsverloop er tusschen.

Eene andere bijzonderheid in dezen vorm is, dat de bijzin eigenlijk de hoofmededeeling inhoudt. Dit komt ook wel eens bij andere bijzinnen van tijd voor, b.v.: *Ik had mij juist gereed gemaakt om te gaan wandelen, toen uw broer mij een bezoek kwam brengen*. De bijzinnen van tijd met *of* kunnen dan ook meest door bijzinnen met *toen* vervangen worden, wat bij het onderwijs dan ook het eenvoudigste middel is, om ze te doen herkennen.

77.

Eene andere bijzonderheid is, dat bijw. bijzinnen van tijd licht een ander karakter krijgen. Een zin, met *nu* aanvangende, wordt meest een bijzin van reden: *Nu het zoover gekomen is, kunt gij niet meer terug*. Zinnen met *als* en *wanneer* krijgen een voorwaardelijk karakter: *Als* (of *wanneer*) *ik een prijs behaal, trakteer ik*. En zinnen met *terwijl*, waarmede meer eene tegenstelling dan gelijktijdigheid uitgedrukt wordt, gaan over tot de bijw. bijzinnen van omstandigheid: *Mijn broer doet veel aan muziek, terwijl ik meer van lectuur houd*.

Verder worde ook herinnerd (Vgl. § 62e en 73), dat bijw. bijzin-

nen van tijd na substantieven, die een tijd noemen, het karakter van bijvoeglijke bijzinnen kunnen aannemen: *De dagen, t o e n zulke ongerechtigheden geduld werden, liggen verre achter ons. Op dagen, w a n n e e r het wat stil in den winkel was. Den dag, n a d a t hij gekomen was of v o o r d a t hij vertrok. Toen, wanneer, nadat en voordat* blijven in dit geval voegwoorden.

OPMERKING. Daarentegen blijft *wanneer* een bijwoord in afhankelijke vragen als: *W a n n e e r de boot zal aankomen, is niet met zekerheid te zeggen. Ik zal u melden, w a n n e e r gij u bij hem kunt vervoegen. Ik ben benieuwd, w a n n e e r ik zal worden opgeroepen. De bepaling, w a n n e e r de nieuwe onderwijzer in dienst zal treden, is aan B. en W. overgelaten.*

Ofschoon het verschijnsel zich niet regelmatig vertoont, verdient het toch opmerking, dat het voegwoord *wanneer* veelal den klemtoon op de tweede lettergreep heeft, terwijl bij het gebruik van het bijwoord nog dikwijls de klemtoon op de eerste lettergreep zich handhaaft, die aan den oorsprong van het woord herinnert: *w a n n e e r* = ‘op welken tijd eer?’ B.v. *Ik zal u schrijven, w a n n e e r ik terugkom* en *Ik zal u schrijven, w a n n e e r ik terugkom*.

Bijw. bijzinnen van oorzaak en gevolg.

78.

Tot deze hoofdgroep zijn te brengen alle bijwoordelijke bijzinnen, welke eenerzijds *oorzaken, redenen, gronden, middelen (opzettelijke oorzaken)*, anderzijds *gevolgen, besluiten, gevolgtrekkingen* of *doeleinden (gewilde gevolgen)* vermelden. Daaraan zijn dan als verwanten toe te voegen, die welke *voorwaarden (noodige of mogelijke oorzaken, redenen of gronden)* of *toegevingen (vergeefsche o., r. of gr.)* te kennen geven.

Voor de definiëring der bovenstaande begrippen zij verwezen naar *Ie stuk* § 49-51 en in dit stuk § 19, waar de behandeling der bijw. bepalingen van oorzaak en gevolg in den enkelvoudigen zin en het oorzakelijk zinsverband bij nevensgeschikte zinnen de omschrijving dier begrippen noodzakelijk maakte.

Naar hun vorm behooren deze bijzinnen hoofdzakelijk tot type *e* (bijzinnen met voegwoorden), en voor een klein deel tot type *c* (bijzinnen met *betr. vnw dn.*, in dit geval steeds voorafgegaan door een voorzetsel). Verder kunnen de meeste in beknopten

vorm voorkomen, vertoonen enkele soorten den vorm van hoofdzinnen of hebben zij een onvolledigen vorm, terwijl hier en daar ook een zeer afwijkende bijzondere vorm te beschrijven valt. Deze volgorde ligt aan de volgende overzichten ten grondslag.

a. Bijw. bijzinnen van oorzaak.

79.

De bijw. bijzinnen, die eene o o r z a a k vermelden, vangen aan met de voegwoorden *doordat* en *doordien*:

Doordat deze metalen bol hol is, drijft hij op het water. Doordien ware verdienste dikwijls overbescheiden is, valt zij meestal weinig in het oog.

De oorzaak kan ook in den hoofdzin aangeduid worden door de bijwoorden *hierdoor* of *daardoor*, in welk geval de bijzin alleen met *dat* aanvangt: *De oneenigheid ontstond hierdoor, dat ieder te veel aan zijne eigene meening bleef hechten.*

Verder kan eene oorzaak door een zin type-*c* met een voorzetsel uitgedrukt worden: *Dit feit kan niet geloochend worden door wie den toestand der lagere klassen van nabij kent. Wij waren er getuige van, hoe de hollandsche maagd vonnis ontving van wie eenmaal haars gelijken, hare minderen waren. Door het geen besloten is, vervallen alle andere voorstellen.*

OPMERKING. *Doordat* en *doordien*, beide ontstaan uit *doordien dat*, verschillen alleen in dit opzicht, dat het laatste wat ongemeener is en daardoor tot een eenigszins hooger stijl behoort.

Het gebruik van andere voegwoorden in bijzinnen van oorzaak als: *daar*; *omdat*, enz. is te beschouwen als een gevolg hiervan, dat vooral in het spreken en dikwijls ook in het schrijven het verschil tusschen *oorzaken* en *redenen* uit het oog verloren wordt.

Het opmerken van het verschijnsel, dat in onze taal de oorzaak soms door *hier*- of *daardoor* aangeduid wordt, gevolgd door een bijzin met *dat*, kan in verband gebracht worden met het feit, dat dit in het Hd. altijd geschiedt en *doordat* niet met *durch dass*, maar met *dadurch dass* wordt weergegeven.

b. Bijw. bijzinnen van reden en grond.

80.

De bijw. bijzinnen, die eene *reden* (motief of beweeggrond) of een *grond* (argument, bewijsgrond, logische grond) vermelden, beginnen met een grooter aantal voegwoorden. Nog veel minder dan de *oorzaken* van de *redenen* en *gronden*, worden de beide laatste onderling in het spreken en schrijven onderscheiden. (Vgl. *Ned. Wdb.* II, kol. 187, *Omdat* en zijne synoniemen). Slechts kan er zeer in het algemeen het volgende van gezegd worden. *Omdat* is het meest gewone woord, om eene *reden* aan te geven. Het wisselt meest af met *dewijl* (*wijl*) en nu en dan met het meer ongemeene *vermits* en *uithoofde dat*, welk laatste, leelijk als het klinkt, best gemist kan worden. *Daar*, hoewel het ook voor redenen gebruikt wordt, leidt beter een *grond* in en wisselt in streng betoogenden stijl af met: *aangezien*, *aangemerkt dat* en *naardien*. *Nu* (*dat*) is bijzonder geschikt voor een pas geconstateerde reden of grond. *Nademaal* en *overmits* zijn verouderd en klinken daardoor zeer deftig.¹⁾ Ter illustratie van een en ander dienen de volgende voorbeelden:

Ik heb dat werk niet willen nazien, o m d a t het zoo slordig was. De redactie wilde het stuk niet opnemen, d e w i j l het een grof persoonlijken aanval inhield. V e r m i t s er telkens tekorten, zijn, ziet de regeering naar nieuwe bronnen van inkomsten uit. Nu het zoover gekomen is, ga ik er niet weer heen en zal er van samenwerking verder wel geen sprake kunnen zijn. D a a r de hoeken van deze driehoeken gelijk zijn, zijn zij gelijkvormig.

- 1) Een aardig voorbeeld, hoe met een deftig woord een komisch effect kan verkregen worden, levert de aanhef van het 2e hoofdstuk van *Een oude kennis* in de *Camera Obscura*:
 ‘Jansje! daar wordt geklopt,’ riep een vrouwelijke stem.
 ‘Ik hoor het wel, juffrouw,’ riep Jansje.
 Het was evenwel meer dan waarschijnlijk, dat Jansje er niets van gehoord had, *nademaal* zij allerijselijkst veel plezier had met den tuinknecht, die haar met water gooide.

A a n g e z i e n de ongeregeldheden zich herhaald hebben, is het te verwachten, dat de stad opnieuw in staat van beleg zal verklaard worden. De synonimieke verschillen der voegwoorden zijn moeilijk vast te stellen, n a a r d i e n er groote slordigheid heerscht in het gebruik.

OPMERKING. Bijna alle voegwoorden van oorzaak, reden en grond zijn op de bekende wijze uit verbindingen van voorzetselbepalingen, bijwoorden en voorzetsels met *dat* ontstaan. In het Mnl. komen voor: *bi dien, bi dat, dore dat, bedi (dat), omdat* (dat echter meer doelaanwijzend voorkomt), *nadien dat, aangezien dat* en meer andere (Vgl. Stoett, *Synt.* § 349). - Zie ook III, § 123 II, OPM. 1.

De zin achter *aangezien, aangemerkt* voorkomende - in het Mnl. kwam ook voor *gewogen dat* - heeft het karakter van een absoluten nominatief. (Zie § 81, OPM.)

81.

Zoowel de bijw. bijzinnen van oorzaak, als die van reden en grond, kunnen ook in beknopte vorm voorkomen. Deelwoorden, al of niet door voorwerpen of bepalingen vergezeld en betrekking hebbende op het onderwerp van den hoofdzin, - en alzoo onder de bepalingen van gesteldheid te bekenen - kunnen nl. (Vgl. *Ie stuk* § 72, OPM. 2) o.a. eene oorzaak of reden aangeven en alzoo als beknopte bijzinnen beschouwd worden:

Van alle kanten g e j a a g d en g e s a r d, verloor hij ten slotte zijn geduld. Fijn en diep v o e l e n d e, kon zij het in die omgeving niet uithouden. Ook een enkel naamwoordelijk gezegde kan op gelijke wijze gebruikt worden: *Aan hard werken g e w o o n, vond hij zijn nieuwen werkring niet zoo vermoeiend als zijn voorganger. Buiten zich z e l v e n van verontwaardiging, kon hij geen woord uitbrengen.*

Soms kan een beknopte bijzin van oorzaak uit een infinitief, voorafgegaan door het voorzetsel *door*, bestaan: *Door zich zoo dwaas aan te stellen, heeft hij zijne kansen geheel verspeeld.* Meer wordt een inf. met *door* als bepaling van *middel* gebruikt.

OPMERKING. In al de gegeven voorbeelden heeft het deelwoord, het bijw. nwd. of de daarmee gelijkstaande uitdrukking het onderwerp van den zin ook tot onderwerp. Eene constructie, waarin het deelwoord van een eigen onderwerp is voorzien, is in strijd met ons taaleigen.

Toch komen enkele voorbeelden voor: *De verklaring was met een kruis onderteevend, hebbende de getuige verklaard niet te kennen schrijven. De termijn verstreken zijnde, weigerde de schoolopziener de stukken in ontvangst te nemen.*

*De Wissel veertien daag
Ontbrekend, was 't crediet verdwenen
Bij Schagcher-Ephraïm, zijn welbeklanten buur.
(STARING.)*

De substantieven *getuige*, *termijn* en *wissel* hangen hier in de lucht: onderwerpen zijn het niet, daar ze niet met persoonsvormen in verband staan, en toch gebruikt men er den 1en naamvalsform voor. Om die reden geeft men aan zulke vormen naar de terminologie der Latijnsche grammatica den naam van *absolute* naamvallen.

Het zijn navolgingen van het Latijn, waarin zinnen, die in het Nederlandsch met voegwoorden van tijd, oorzaak, reden, voorwaarde of toegeving beginnen, door een absoluten ablatief + een deelwoord worden weergegeven, en zoo vertaald worden, alsof er in het Nederlandsch stond: *De koningen verdreven zijnde, werd de vrijheid gegrondvest. De oorzaak der ziekte gevonden zijnde, zijn de geneesheeren vol moed. De natuur zich verzettende, is de kunst machteloos, enz.* Bij Hooft vindt men dergelijke Latinismen herhaaldelijk: *De Raadt van Staate voorts, had genoegzaam uit; ontbiedende de Hartogh, in plaats van dien te vergaaderen, somtyds enkele leeden des zelve by zich. Vallende deze hem zoo kout op het hart, dat... 'T welk door den Hartogh overgeschreven zijnde, werd hy (Montigny) op 't slot van Samincas gevoerd. Ten laatste, de knechten aan 't end gevochten, de paarden der orde bijster zijnde, 'svijandsheer aan 't waggelen; en hebbende eerst de ruiters den rug gekeert, werd na een lang en stijfzinnigh weerstaan, het voetvolk gelijkelijk uit den velde gedreeven* ¹⁾.

- 1) Het is geen wonder, dat bij een auteur als Aletrino, die zooveel met deelwoorden werkt, herhaaldelijk absolute naamvallen voorkomen. Hier volgen er een paar uit *Zuster Bertha*: *De studenten kwamen binnen.... duwend de een tegen den ander. En haar ingehouden spanning van al die weken plotseling losbrekend, driftte ze uit in een wild klanken.* Merkwaardig is de volgende zin: *Gedachteloos en suffend speelde ze met haar hand in een trommel houtwol, de scherpe zachte stukjes opnemend en wegglijdend tusschen haar vingers.* Hier komt het substantief *stukjes* eerst als accusatief bij het overgankelijke *opnemend* en dan als absolute nominatief bij het overgankelijke *wegglijdend*. De volgende voorbeelden zijn ontleend aan *Extase* van Couperus: *de armen met iets looms in beweging neervallend. - de oogen voor zich uit turend. - de muziek achter den rug der piano wegklagende.*

Herinnerd zij hier nog, dat de zelfst. nwdn. na de voorzetsels *gedurende, staande, hangende en niettegenstaande* (Vgl. 1e stuk § 48 d en § 59 OPM.) oorspronkelijk absolute nominatieven bij deze deelwoorden waren.

82.

Als bijzondere vormen der bijw. bijzinnen van deze groep verdienen nog de volgende opgemerkt te worden.

1°. Een bijw. bijzin van grond kan alleen met *dat* aanvangen, wanneer de bewering in den hoofdzin met behulp van een hulpww. of bijwoord van modaliteit, of door middel van een min of meer oratorische vraag wordt uitgedrukt: *Hij moet hard gelooopen hebben, of hij heeft stellig hard gelooopen, dat hij zoo bezweet is. Wie is zij toch, dat men haar dus ongestraft hoonen durft!*

2°. De oorzaak, reden of grond kan aangegeven worden door een naamwoord, gevolgd door een bijzin met *als* (soms *die*): *IJveraar als (of die) hij was, kon hij die lauwheid niet dulden. Onbuigzaam en bitter als de strijd van het leven hem gemaakt heeft, zal hij het in die betrekking niet lang kunnen uithouden.*

c. Bijw. bijzinnen van middel.

83.

De bijw. bijzinnen van middel (opzettelijke oorzaak) kunnen alleen met het voegwoord *doordat* aanvangen. Bij de behandeling der bijw. bepalingen van middel is er reeds op gewezen, dat de verwantschap van oorzaken en middelen blijkt uit het gemeenschappelijk gebruik van het voorzetsel *door*. Zoo is het ook natuurlijk, dat *doordat* (of *doordien*) in het eene en het andere geval gebruikt wordt. Uit den hoofdzin moet dan blijken, of de oorzaak al of niet als opzettelijk aangewend te beschouwen is. In de volgende zinnen wordt telkens een middel aangegeven: *Hij heeft zijn doel bereikt, doordat hij alles vermeed, wat de hartstochten kon opwekken. Doordat hij zich aanwende zachter te spreken, slaagde hij er in, de kinderen beter naar zich te doen luisteren.*

Intusschen, daar bij het vermelden van een middel het onderwerp van den hoofdzin en de gebruiker van het middel meestal één zijn, komt het veel meer voor, dat de beknopte vorm

aangewend wordt, d.w.z. een infinitief, voorafgegaan door *door te* of *met te*: *Door mijn vinger in water met azijn te steken, heb ik het bloeden doen ophouden. Hij verdient nu den kost met couranten rond te brengen.*

d. Bijw. bijzinnen van gevolg, besluit of gevolgtrekking.

84.

De bijw. bijzinnen, die een gevolg, een besluit (of daad, d.i. een uitgevoerd besluit) of eene gevolgtrekking vermelden, kunnen alle met de voegwoorden *zoodat* of *vandaar dat*, en respectievelijk met *waardoor*, *waarom* en *weshalve* beginnen.

Daar een *gevolg* staat tegenover eene *oorzaak*, een *besluit* of *daad* tegenover eene *reden*, en eene *gevolgtrekking* tegenover een *grond*, wordt het karakter dezer bijzinnen het best ingezien, wanneer ze vergeleken worden met zinnen, waarin eene *oorzaak*, *reden* of *grond* als bijzin voorkomt; b.v.:

a. Te A. loopen een paar honderd arbeiders zonder werk, doordat de groote suikerfabriek aldaar de vorige week is afgebrand (oorzaak).

b. Er heeft zich eene commissie tot het inzamelen van liefdegiften gevormd, omdat er thans veel geleden wordt in de gezinnen dier werklieden (reden).

c. De arbeidende bevolking gaat nu een treurigen winter te gemoet, daar de fabriek waarschijnlijk niet weer opgebouwd wordt (grond).

Wanneer nu de *oorzaak*, *reden* of *grond* als hoofdzinnen worden uitgedrukt, krijgen de bijzinnen, die het *gevolg*, het *besluit* of de *gevolgtrekking* vermelden, den volgende vorm:

a. De groote suikerfabriek te A. is de vorige week afgebrand, zoodat (of waardoor) een paar honderd arbeiders zonder werk loopen (gevolg).

b. Er wordt thans veel geleden in de gezinnen dier werklieden, zoodat (of waarom) zich eene commissie tot het inzamelen van liefdegiften heeft gevormd (besluit).

c. De fabriek wordt waarschijnlijk niet weer opgebouwd, zoodat

dat (of *weshalve*) de arbeidende bevolking nu een treurigen winter te gemoet gaat ((gevolgtrekking).

OPMERKINGEN. 1. Wanneer de bijzinnen met *waardoor* of *waarom* beginnen, kan men ze (vgl. § 64) even goed als bijvoeglijke bijzinnen opvatten, die den geheelen hoofdzin tot antécédent hebben, en met voornaamwoordelijke bijwoorden beginnen. Door de overeenkomst met *zoodat* zijn *waardoor* en *waarom* echter beter als voegwoorden te beschouwen en de bijzinnen tot de bijwoordelijke te rekenen.

2. Het verschil tusschen *waardoor* en *waarom* is beter in het taalgevoel bewaard, dan dat tusschen *waarom* en *weshalve*, welke laatste woorden veel voor en door elkander gebruikt worden. *Weshalve* is bovendien eenigszins verouderd, klinkt daardoor deftiger en leent zich dientengevolge bijzonder voor een officiëlen stijl.

e. Bijw. bijzinnen van doel.

85.

De bijw. bijzinnen van doel (gewild gevolg) vangen aan met de voegwoorden *opdat* en *ten einde*: *Hij maakt wat voort, opdat hij van avond vroeg klaar zij. Wacht nog eenigen tijd, ten einde niemand u van overhaasting kunne beschuldigen.*

In beknopten vorm kan een doel aangegeven worden door een infinitief, voorafgegaan door de voorzetsels *om te* of *ten einde te*: *Wij deden het alleen, om u een dienst te bewijzen. Ten einde niet te veel van het weer afhankelijk te zijn, trok hij zijne oudste plunje aan.*

OPMERKINGEN. 1. De werkwoordelijke vormen in een bijzin van doel beteekenen steeds eene mogelijkheid. Meestal wordt dit uitdrukkelijk aangegeven door vormen van den toekomenden tijd: *opdat hij vroeg klaar zal zijn*, of wel van de aanvoegende wijs: *opdat hij vroeg klaar zij*.

2. In het gebruik van doelaanwijzende infinitieven met *om te* heerscht groote slordigheid. Bedacht moet worden, dat het onderwerp van den infinitief hetzelfde moet zijn als dat van den hoofdzin.

Even slordig is dus: *Ik heb het boek naar den binder gebracht, om in te binden*, als: *om ingebonden te worden*. Nauwkeurig is alleen: *om het te laten inbinden*¹⁾.

1) Vgl. ook deze slordige constructie uit een courantenbericht: *Tegen den avond nam de volte op straat weer toe, om naar de illuminatie te gaan zien.*

3. Opgemerkt moet verder worden, dat zulk een infinitief met *om te* niet altijd een gewild gevolg uitdrukt. Dikwijls vermeldt hij alleen een gevolg, dat als eene soort van noodlottige beschikking een ommekeer te weeg brengt: *Frederik van de Paltz aanvaardde de Boheemsche kroon, om haar na weinige weken weer te verliezen. Vol moed vatte hij zijne taak ter hand, om helaas, na korten tijd tot de ervaring te komen, dat hij er niet toe berekend was. Hij legde zich ter ruste, om nimmer weer op te staan.* Maar 'du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.' De laatste zin begint al iets komisch te hebben. De vorm is dan ook heel geschikt om ironisch gebezigd te worden: *Met bespottelijke verwachtingen trok mijn broer naar den wedstrijd, om niet de kous op 't hoofd terug te keeren. Zij wou en zou naar Baden-Baden en trok er dan ook heen, om drie dagen later doodziek thuis te komen.*

Verdwijnt in deze zinnen het opzettelijke en drukt de inf. met *om te* alleen een gevolg uit, nog verder gaat men, waar een dergelijke vorm alleen gebruikt wordt, om na eene opsomming van handelingen de slothandeling te vermelden: *Wij gaan naar Haarlem, vervolgens naar Zandvoort, wandelen dan langs het strand naar IJmuiden, om met den laatsten trein weer naar Amsterdam terug te keeren.* Ten einde hetzelfde met een bijzin te zeggen, zou men een bijzin met het voornaamw. bijw. *waarna* moeten bezigen. Dit uit zekere slordigheid voortgevloeid gebruik van den inf. met *om te* komt zelfs in poëzie voor; b.v.:

*(Als) 'k dartelziek het handje vroeg
Van mooie Klaartje
En met haar voortzwierde op de baan,
Om stout dat weeld'rig lijf te omvâen, enz.*

4. Te onderscheiden is *ten einde* als voorzetsel: *ten einde klaar te zijn*, en als voegwoord: *ten einde ik of hij klaar zij*. Vgl. fr. *afin de* en *afin que*.

f. Bijw. bijzinnen van voorwaarde.

86.

Bij de behandeling der bijw. bepalingen (Vgl. *Ie stuk* § 58) is gebleken, dat eene voorwaarde, d.i. eene *mogelijk* of *noodig* geachte oorzaak, reden of grond, slechts in enkele gevallen door eene bepaling (zelfst. nwd., voorafgegaan door *bij*, *in* of *ingeval van*, of eene constructie als *desverkiezende*, enz.) kan uitgedrukt worden. Eveneens bleek bij de behandeling van de nevenschikte zinnen, dat het nevenschikkend verband zich er slechts dan toe leent, als de voorwaarde in den vorm

van een wensch, vraag of gebod vooropgesteld wordt. Dit geval komt hierna nogmaals ter sprake. De meest gebruikelijke vorm echter voor het uitdrukken van eene voorwaarde is de bijw. hijzin van voorwaarde. De verwantschap met de bijw. bijzinnen van oorzaak, reden en grond blijkt het best uit een stel voorbeelden als het volgende:

D o o r d a t er veel vraag was, ging de markt omhoog. O m d a t die koopman mij trachtte te bedriegen, wilde ik niets meer met hem te doen hebben. D a a r de hoeken dezer beide driehoeken gelijk zijn, zijn ze gelijkvormig.

Wordt deze oorzaak, reden of grond als mogelijk of noodig voorgesteld, dan ontstaan bijw. bijzinnen van voorwaarde als de volgende:

I n d i e n er veel vraag is, gaat de markt omhoog. I n d i e n de koopman mij tracht te bedriegen, wil ik niets meer met hem te doen hebben. I n d i e n de hoeken van twee driehoeken gelijk zijn, zijn deze gelijkvormig.

In plaats van den term *voorwaarde* gebruikt men ook den term *veronderstelling*, wanneer in den bijzin iets aangenomen wordt, dat aanleiding zou kunnen zijn tot het voorspellen van een gevolg, het nemen van een besluit of het maken van eene gevolgtrekking:

I n d i e n er zooveel vraag is geweest, dan zal de markt wel omhoog gegaan zijn. I n d i e n de koopman mij werkelijk tracht te bedriegen, wil ik niets meer met hem te doen hebben. I n d i e n de hoeken der driehoeken gelijk waren, dan waren deze gelijkvormig.

87.

De bijw. bijzinnen van voorwaarde beginnen met de voegwoorden *als, wanneer, indien* of *bijaldien, zoo, mits, ingeval* (dat), en de voegw. uitdrukkingen: *aangenomen dat, verondersteld dat, gesteld dat*, welke laatste drie uitsluitend voor het uitspreken van eene veronderstelling dienen. Soms ook wordt *of* in zijne oorspr. beteekenis van *indien* gebezigd.

A l s er een tekort in de kas is, zullen de leden het gezamenlijk dragen. W a n n e e r men zich flink beweegt, heeft men weinig last van de koude. I n d i e n een koopman drukke zaken heeft, is tijd

geld voor hem. Zoo de ongeregheden zich herhalen, zullen er strenger maatregelen genomen worden. Gij kunt medegaan, mits gij niet weer telkens over vermoeidheid klaagt. Ingeval (dat) men u niet toelaat, kunt gij u op mij beroepen. Gesteld, aangenomen, verondersteld dat er een verzuim heeft plaats gehad, dan is het toch niet meer te herstellen. 'Het zou u dragelijker zijn, dan of er vreemdelingen kwamen,... enz.' (Potgieter, Aan New-York.)

OPMERKING. *Als en wanneer* kunnen hier gebruikt worden, omdat een tijdbepalende zin (vgl. § 77) zoo licht een voorwaardelijk karakter krijgt. *Indien* is ontstaan uit *indien dat* (= in het geval dat), dat in het Mnl. nog voorkomt, evenals het voorwaardelijke *opdien dat* of *te dien dat*. *Zoo* is terug te brengen tot de meer omstandige uitdrukking *bi also dat* (= ingeval dat, op voorwaarde dat) Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* I kol. 373.

Al deze voegwoorden leiden eene voorwaarde zonder meer in. *Mits* (dat) en *ingeval* (dat), beide van later oorsprong, hebben de eigenaardigheid, dat *mits* op de noodzakelijkheid van de vervulling der voorwaarde den nadruk legt, - waartoe ook de aanvoegende wijs achter *mits* medewerkt, - terwijl *ingeval* (dat) de vervulling der voorwaarde als twijfelachtig voorstelt.

De zinnen achter *gesteld*, *verondersteld* en *aangenomen* staan, evenals de zinnen achter *aangezien*, met absolute nominatieven bij een deelwoord gelijk; ze beteekenen nl. *dit* of *dat gesteld, aangenomen, aangezien zijnde*.

88.

De voorgaande voegwoorden dienen om eene voorwaarde te *stellen*. De voegwoorden *tenzij* en *tenware* dienen om eene voorwaarde *uit te sluiten*. Wordt die uitgezonderde voorwaarde vervuld, dan gebeurt het tegenovergestelde van hetgeen in den hoofdzin vermeld staat:

Ik ga van middag wandelen, tenzij het regene, of tenware het regende. De onderwijzer wil den leerling niet meer in de klasse toelaten, tenzij deze excuus vrage, oft enware deze excuus vroeg(e).

Hetzelfde doel kan bereikt worden door een bijzin, aanvangende met *of en* in de woordorde van den hoofdzin. In het gezegde behoort dan steeds het modaliteitswerkwoord *moeten* voor te komen:

Ik ga van middag wandelen, of het moet (of moet) regenen. De onderwijzer wil den leerling niet meer in de klasse toelaten, of deze moet (of moet) excuus vragen.

OPMERKING. *Tenzij* en *tenware* zijn ontstaan uit *(h)en si dat*, *(h)en ware dat* = *het en zij dat*, *het en ware dat* = indien het niet zij dat, indien het niet ware dat. De beteekenis wordt het duidelijkst door het te vertalen met *behalve indien*¹⁾. Deze vertaling doet uitkomen, hoe in *tenzij* en *tenware* èn eene uitzondering èn eene voorwaarde ligt. Het verschil is hierin gelegen, dat de uitgesloten voorwaarde achter *tenzij* mogelijk, die achter *ten ware* onwaarschijnlijk of onmogelijk wordt geacht. Vandaar achter het eerste de aanvoegende, achter het andere de voorwaardelijke wijs.

Dit onderscheid wordt bij het gebruik van een bijzin met *of* aangegeven, door het werkwoord *moeten* òf in de aantoonende, òf in de voorwaardelijke wijs te plaatsen.

89.

Een bijzin van voorwaarde kan in den vorm van een vragenden of van een gebiedenden zin voorkomen: *Waait er een bries, fluks de zeilen omhoog! Mist gij, beiden moet gij sneven; Treft gij, beiden zijt gij vrij. Houd goeden moed, dan kroont het eind het werk. Weet te slagen, dan wordt u veel vergeven.* In den grond der zaak heeft men in beide gevallen met eene nevenschikking te doen. Door den toon, waarop zulke zinnen uitgesproken worden en de korte pauzeering, die hen van den hoofdzin scheidt, wordt het duidelijk, dat zij voor het taalgevoel met bijzinnen gelijk staan. Voor bijzinnen in den vragenden vorm geldt bovendien nog, dat indien zij geen bijzinnen, d.i. zinsdeelen van een anderen zin waren, zij niet als nazinnen zouden kunnen voorkomen, b.v.: *'Geene smarten als des harten heugenis, blik het heden naar 't verleden in 't gemis.'* (Potg.) *Wars toch was de man van spreken, werd er niet door onderricht nut gesticht.* (Id.) Dit gebruik van vragende voorw. zinnen als nazinnen is al oud. Huygens zingt in zijn *Voorhout*:

Leven sal u niet begeven,
Isser leven in mijn dicht.

En ook in het Mnl. komt het verschijnsel voor; bv.: *Die hem*

1) Hgd. *ausser wenn*.

soude staen in staden (bijstaan), soudet recht na rechte gaen (C. en E.) - Ic seide, ic wilde hem gheloven, wildi crupen in die valdore, dat hij ... enz. (Rein.)

90.

Daar een deelwoord, als bepaling van gesteldheid voorkomende, (Vgl. *Ie stuk* § 72 OPM. 2) in verband met de rest van den zin eene voorwaarde kan beteekenen, zijn er ook bijzinnen van voorwaarde in beknopten vorm: *Over al de leden om geslagen, heeft het tekort weinig te beteekenen. Op dien weg voortgaande, zal hij zijn doel nimmer bereiken.*

*De dreg, die, ent'rend uit gesmeten,
Moet bijten in des vijands want,
Hangt voor den boegspriet aan haar keten.¹⁾*
(BOGAERS.)

Infinitiesven, die dezen dienst verrichten, komen hoogst zelden voor. *Gij hadt beter gedaan met hem aan zijn lot over te laten*, is er een voorbeeld van. Het middel wordt hier voorwaarde. Ook een doelaanwijzende infinitief kan het karakter van eene voorwaarde krijgen: *Ik ben, om de waarheid te zeggen, er niet bijzonder mee ingenomen.*

91.

Verder doet zich hier het verschijnsel voor, wat bij de voorgaande bijw. bijzinnen nog niet voorkwam, dat bijzinnen van voorwaarde onvolledig of onvolkomen van vorm kunnen zijn (Vgl. § 38). Het verbindingswoord is dan wel aanwezig, maar er ontbreken deelen aan den zin, die uit den hoofdzin aangevuld kunnen worden, of waarvan de aanvulling voor de hand ligt: *Zoo noodig, kunt gij u op mij beroepen. In dien één toestand, de hare (die der gouvernante) is valsch. Gij kunt mij wel komen afhalen, mit's niet al te vroeg.*

Somtijds ontbreekt ook het verbindingswoord en de onvolkomen zin is als een gebod te beschouwen: *Nog één stap, en gij zijt een kind des doods.*

*Een kronkeling des wegs, - wie bracht uit verre heem'len
Die pracht van vreemde voog'len hier?*
(POTG.)

1) Soms staat het volt. deelwoord absoluut, en wordt dan vergezeld van een 4^{en} nvl.: *Den kleinen jongen niet meegerkend, zijn er tien personen.*

De beteekenis is natuurlijk: Indien ge een kronkeling van den weg aflegt, staat ge verbaasd over den rijkdom van vreemde vogels, die hier bijeengebracht is. Maar hoeveel levendiger drukt de dichter dit uit door ellips en oratorische vraag!

92.

Eindelijk zijn omtrent de bijw. bijzinnen van voorwaarde nog de volgende bijzonderheden op te merken.

1°. Het komt voor, dat een bijzin van voorwaarde tegelijk den dienst van onderwerp of voorwerp verricht: *Het zou mij niet verwonderen, indien hij den brief in zijn zak gehouden had. Men zal het mij niet ten kwade duiden, zo ik de vele lofspraken maar onvermeld laat.* Het door *het* aangeduide onderwerp of voorwerp verwijst hier naar den inhoud der bijzinnen.

2°. Soms geldt een bijzin van voorwaarde, hetzij met *of* beginnende, hetzij in den vragenden vorm, als een hoofdzin, bestemd om een onervulbaren wensch uit te drukken: *Och, of hij wijzer ware! Had ik hem maar eerder gewaarschuwd!* In den 2en pers. wordt dan soms het onderwerp weggelaten, alsof het gezegde een gebiedende wijs ware: *Had het maar wat vroeger gezegd.* Het werkwoord staat in al dergelijke zinnen in de voorwaardelijke wijs.

g. Bijw. bijzinnen van toegeving.

93.

De bijw. bijzinnen van toegeving vermelden eene *toegeving* of *vergeefsche* oorzaak, reden of grond. Voor den bijzin van oorzaak: *Doordat hij zijn best doet, komt hij vooruit*, komt eene toegeving in de plaats, wanneer de oorzaak niet baat: *Ofschoon hij zijn best doet, komt hij niet vooruit.*

De bijzinnen van toegeving beginnen met de voegwoorden *ofschoon*, *schoon*, *hoewel*, *hoezeer*, *niettegenstaande (dat)*, *in weerwil dat*, *toegegeven dat*, *of - al*, *of - ook*, of met het bijwoord *al*, gevolgd door een zin met de vragende woordschikking. In den hoofdzin wordt de toegeving nu en dan ten overvloede aangeduid door de bijwoorden van toegeving: *toch*, *evenwel*, *nochtans*, enz. Hieruit blijkt de verwantschap tusschen de be-

perkend tegenstellende zinsverbinding, waarbij de laatste woorden als voegw. bijwoorden dienen, en het toegevend zinsverband.

Het eenige verschil is, dat wat bij het eerste in twee mededeelingen is vervat, bij het laatste in ééne mededeeling gezegd wordt.

Ofschoon hij rijk is, is hij niet gelukkig. Hoewel het een zeer goed vruchtenjaar geweest is, is het fruit toch duur. Hoezeer uw vertrek mij spijt, mag ik u niet terughouden. Niettegenstaande of in weerwil (dat) wij alle voorzorgen hadden genomen, is de proefnochtans mislukt. Toegegeven dat men u slecht behandeld heeft, daarmee is uwe wraakzucht nog niet gerechtvaardigd. Of ik al praatte als Brugman, de man was niet te overtuigen. Of ik ook mijn uiterste best deed, ik kon mijn patroon niet voldoen. De vorsch springt weder naar den poel, Al zit hij op een gouden, stoel.

Ook kan eene toegeving door een bijzin type- c met een voorzetsel uitgedrukt worden: *Kalm, maar beslist gaat hij op zijn doel af, trots wie hem tegenstreven. Ondanks hetgeen ik hem tegemoet voerde, bleef hij bij zijne eens opgevatte meening.*

OPMERKING. Om de beteekenis der toegevende voegwoorden te doorzien, loont het de moeite op een algemeen verschijnsel te letten, dat zich bij het uitspreken van toegevingen voordoet. Het doel is nl. steeds, het vruchteloze te doen uitkomen van de eene of andere oorzaak of reden, waarvan men reden had effect te verwachten. Om dat doel te bereiken, gaan de sprekers in vele gevallen aan het overdrijven en wemelt het in elke taal van toegevende uitdrukkingen in hyperbolischen vorm: *Al regent het varkens, Jan Salie krijgt er geen borstel van. Schoon men mij koeien met gouden horens beloofde, ik had er geen zin in*, enz. Gelijksortig aan deze overdrijving, ofschoon veel zwakker, is de nadruk, de versterking, die in bijzinnen van toegeving door de woordjes (*bijwoorden*) *wel, zeer, al, ook* en *schoon* (= *al, reeds*¹⁾, hd. *schon*) aan de gedachte gegeven wordt. *Ofschoon, of-al, of-ook* bestaan dus eigenlijk uit het voorwaardelijke *of* (= *indien*), gecombineerd met de versterkende woorden *schoon, al, ook*, die den hoorder er op voorbereiden, dat de vervulling der voorwaarde toch niet gebaat heeft of baten zal. Begint de zin met *hoewel* of *hoezeer*, dan zijn dit eigenlijk

1) Deze beteekenis van *schoon* is echter ontstaan, uit de bet. *mooi*. (Vgl. *Ned. Wdb.* II. kol. 101).

toegevende zinnen van dezelfde soort als in eene volgende paragraaf besproken zullen worden en die met vraagwoorden beginnen; *wel* en *zeer* brengen hier den nadruk te weeg. Toen *ofschoon* voorheen nog gescheiden werd:

En *of* het *schoon* hier jaer-mart is.
Hij koopt ze niet een kerremis.
(CATS).

kwam de versterkende kracht van *schoon* nog meer uit. Nu die kracht weinig of niet meer gevoeld wordt, schrijft men *ofschoon* terecht aaneen, evenals *hoewel* en *hoezeer*, waar de functie van *wel* en *zeer* evenmin meer duidelijk gevoeld wordt. Wil men die functie uitdrukkelijk doen uitkomen, dan scheidt men de deelen weer: *Hoe zeer hij mij beleedigd heeft*, enz.

In *niettegenstaande dat* en *in weerwil dat* is het voorzetsel door toevoeging van *dat* voegwoord geworden.

Opmerking verdient eindelijk, dat soms de bijwoorden *al* en *ook* alleen het toegevend karakter uitdrukken; de primitief voorwaardelijke beteekenis van den zin wordt dan door de vragende woordschikking aangegeven: *Doet hij ook zijn best, het geeft niet veel. Sprak hij al gelijk Brugman, men luisterde toch niet.*

Met behoud van de vragende woordschikking kan *al*, - wat met *ook* niet mogelijk is, - naar het begin van den zin verhuizen: *Al doet hij zijn best*, enz. Op grond van dit ontbreken van allen invloed op de woordschikking, in verband met hetgeen omtrent de beteekenis van *al* is meegedeeld, blijft men dit *al* dus met reden tot de bijwoorden rekenen.

In een bijzin van toegeving met *al* kan eene werkelijkheid toegegeven worden en moet in dat geval een vorm der aantoonende wijs worden gebruikt: *Al s t a a t hij vroeg op, hij is toch altijd laat klaar*. Maar zeer dikwijls wordt met dezen vorm iets onwerklijks toegegeven en daarom komt achter *al* herhaaldelijk een vorm der voorwaardelijke wijs: *Al s t o n d hij vroeg op, hij zou toch niet op tijd klaar kunnen zijn. Al g a f ik toe, de zaak zou daarmee toch niet uit zijn. Al h a d ik vacantie, ik zou er niet kunnen heengaan*.

94.

Een bijzin van toegeving kan ook in den vorm van een mededeelenden zin in de aanvoegende wijs of van een gebiedenden zin voorkomen: *In de bijzonderheden moge hij zich vergist hebben, in hoofdzaak is zijne voorstelling van de zaak volkomen juist*.

*Uw zon zij nauwelijks opgegaan
En rijze nog, - zij zal verbleeken.*
POTGIETER, A a n N e w - Y o r k).

Schel m a a r toe, wij doen toch niet open. Doe de menschen m a a r goed, ondank is meestal uw loon. In het eene geval wordt de toegeving door den conjunctief, in het andere door het bijwoord *maar* uitgedrukt. Echter kan dit *maar* ook wel wegblijven: bijv. in Potg., *Aan New-York*:

*Worstel nu met hem (de Theems),
Neen, overwin: toch zult gij vallen!*

95.

Daar eene bepaling van gesteldheid in verband met de rest van den zin eene toegeving kan beteekenen, (Vgl. *Ie stuk* § 72, OPM. 2) zijn er dus ook bijw. bijzinnen van toegeving in beknopten vorm: *Aan hard werken gewoon, was hij tegen die zware taak toch niet bestand. Van alle kanten gejaagd en gesard, liet hij zich intusschen niet tot drift verleiden.* Uit de vergelijking van deze zinnen met die uit § 81 blijkt, dat het van den inhoud van den hoofdzin afhangt, of de bepaling van gesteldheid als eene toegeving, dan wel als eene oorzaak of reden te beschouwen is.

Dientengevolge kan ook een bijw. bijzin van den vorm, die in § 82, 2° beschreven wordt, het karakter van een bijzin van toegeving krijgen: *Toegevend als hij was, kon hij zulk eene verregaande lauwheid toch niet dulden.*

96.

Eveneens zijn er bijw. bijzinnen van toegeving in onvolledigen vorm. Door een verbindingswoord wordt dan het toegevend karakter uitgedrukt en de ontbrekende deelen worden den hoorder ter invulling overgelaten: *Schoon nog maar 24 jaar oud, staat hij reeds aan het hoofd eener belangrijke zaak. Hoe arm ook, kon hij altijd nog wat missen.*

97.

Het laatste voorbeeld is eigenlijk een onvolledig exemplaar van eene soort van bijzinnen van toegeving, welke zich door eene bijzondere beteekenis en een geheel bijzonderen vorm onderscheiden. Zij dienen om toe te geven, dat een of ander deel van den zin volkomen onverschillig is, d.w.z. dat het geenerlei invloed op den inhoud van den hoofdzin kan hebben, ook wanneer een dergelijk zinsdeel op alle denkbare wijzen gewijzigd werd. Het eigenaardige van den vorm bestaat daarin,

dat deze bijzinnen met de voornaamwoorden of bijwoorden beginnen, die anders als vraagwoorden dienen, maar in dit geval als onbepaalde voornwdn. of bijwoorden te beschouwen zijn. Meestal worden deze voornwdn. en bijwoorden versterkt door het toegeevende *ook*.

In de volgende voorbeelden is de naam van het zinsdeel, waarvan de onverschilligheid toegegeven wordt, telkens achter den bijzin geplaatst:

Wie ook kome (ond.), *ik ben niet te spreken. Wat deze knaap ook worde* (naamw. deel v.h. gez.), *ver brengen zal hij het nooit. Wat men hem ook voorzette* (lijd. voorw.), *hij eet altijd met smaak. Wien gij uw geheim ook wilt toevertrouwen* (meew. voorw.), *houd dezen man er buiten. Waaraan ik ook twifelen mocht* (oorz. voorw.), *niet aan zijne eerlijkheid. Welke boeken ik hem ook gegeven heb* (bijv. bep.), *ze vervelen hem alle. Waar hij ook heenga* (bijw. bep. van plaats), *ik zal altijd aan hem denken. Wanneer hij ook kome* (id. van tijd), *hij zal mij welkom zijn. Wardoor het ongeluk ook veroorzaakt moge zijn* (id. v. oorz.), *het is niet meer te verhelpen. Hoe hij zich ook beijvere* (id. v. hoed.), *hij komt niet vooruit. Hoeveel de schilderij ook kosten moge* (id. v. hoev.), *de baron wil haar hebben.*

OPMERKINGEN. 1. Bijzinnen als de behandelde, waarin een deel als onverschillig toegegeven wordt, verhouden zich tot de overige toegeevende zinnen, waarin het vruchteloze van eene geheele gedachte wordt vermeld, als vragen naar een enkel zinsdeel tot vragen naar een geheele gedachte. Bv.: *Worden alle anderen u ontrouw?* en *Wie wordt u ontrouw?* verhouden zich op dezelfde wijze als de bijzinnen in: *Worden alle anderen u ontrouw, op mij kunt gij rekenen*, en: *Wie u ook ontrouw worde, op mij kunt gij rekenen.*

2. Dat de vraagwoorden, waarmede de hier behandelde bijzinnen beginnen, het karakter van onbepaalde voornaamwoorden of bijwoorden hebben, blijkt voldoende uit de beteekenis. Men zou al deze zinnen ook als volgt kunnen weergeven: *Deze of gene moge komen, Men mag hem voorzetten, wat men wil, Ge moogt onverschillig wien uw geheim toevertrouwen, Laat hij hier en daar en overal heengaan, Hij moge te eeniger tijd komen, enz.*¹⁾

1) Het is een onopgelost taalhistorisch vraagstuk, wat de oudste kracht der vraagwoorden is: de vragende of de onbepaalde. Paul zegt in zijne *Principien*, blz. 109: 'Het interrogativum is in de indogermaansche talen tegelijk indefinitivum. Bij mijn weten bestaat er geen criterium om uit te maken, welke van beide functiën de oorspronkelijke is. Zich voor te stellen, dat de laatste uit de eerste ontstaan is, levert geen bezwaar op. Maar ook het omgekeerde is denkbaar.' En verder: 'Denken wij ons de vragende woordorde, waaraan wij nu gebonden zijn, weg, dan ligt het voor de hand dat: *Iemand is daar?* nauw verwant is met *Wie is daar?* - Intusschen zijn voor het indefinitivum allerlei andere vormen ontstaan en dienen tegenwoordig de *h*- en *w*-vormen alleen in een geval als het behandelde, bij uitzondering als onbep. voornwdn.'

Meestal komt in zulke zinnen de aanvoegende wijs voor, daar gewoonlijk slechts eene mogelijkheid wordt erkend. Is het iets zeer onwaarschijns, dan wordt ook de voorwaardelijke wijs gebezigd: *Waar hij ook kwame, hij zou overal zijn hoofd stooten*. Intusschen wordt ook de aantoonende wijs gebruikt, hetzij als plaatsvervanger der aanvoegende wijs, hetzij om met bewustheid uit te drukken, dat het toegegevene bepaaldelijk verwacht wordt: *Wie zich ook komt aanmelden, gij moet een bewijs van legitimatie vorderen*.

Bijw. bijzinnen van hoedanigheid en graad.

98.

In het *Ie stuk*, § 62 is aangegeven, hoe de qualiteit of de quantiteit van eene werking of toestand op verschillende manieren in bepalingen kan uitgedrukt worden, nl. door het vermelden:

- 1°. van de wijze of het *hoe* eener werking;
- 2°. van de omstandigheden, waarmede zij gepaard gaat;
- 3°. van eene beperking, waaraan zij onderworpen is;
- 4°. van eene in *maat, gewicht* of *prijs* uitgedrukte *hoe grootheid*, of van de intensiteit eener werking of de *graad* eener eigenschap, of van eene verhouding.

Wat in dit opzicht door bijzinnen kan uitgedrukt worden, loopt hiermede niet geheel parallel, maar komt er toch mede overeen. *Omstandigheden, beperkingen* en *verhoudingen* kunnen eveneens door bijzinnen uitgedrukt worden. Bijzonderheden omtrent *maat, gewicht* of *prijs* daarentegen niet. Omtrent het *hoe* van eene werking of toestand kan men met een zin alleen

iets zeggen door het maken van eene vergelijking. De *intensiteit* of *graad* kan eveneens uitgedrukt worden door eene vergelijking, maar ook nog op eene andere wijze, nl. door het vermelden van een gevolg.

Op grond van het voorafgaande is deze hoofdgroep in de volgende vijf kleinere groepen te splitsen:

- a. bijzinnen van v e r g e l i j k i n g (*gelijkheid*, *ongelijkheid* of *schijnbare gelijkheid*);
- b. bijzinnen van o m s t a n d i g h e i d ;
- c. bijzinnen van b e p e r k i n g ;
- d. bijzinnen van g r a a d a a n w i j z e n d g e v o l g , e n
- e. bijzinnen van v e r h o u d i n g .

De vorm is als regel type-*e*; er zijn echter ook *beknopte* en *onvolledige* bijzinnen in deze groep, en verder komen enkele bijzondere vormen voor. ¹⁾

a. Bijw. bijzinnen van vergelijking.

99.

Zoowel de wijze als de intensiteit ²⁾ eener werking, benevens de graad eener hoedanigheid, kunnen aangegeven worden door eene vergelijking. De bijzin behelst dan het resultaat der vergelijking en constateert òf eene *gelijkheid*, òf eene *ongelijkheid*, òf eene *schijnbare gelijkheid*. Deze bijzinnen vangen aan in het eerste geval met de voegwoorden: *als*,

- 1) Bij den herdruk is hier als § 98 opgenomen § 74 uit het 2e deel van 'De Nederlandsche taal,' in welke paragraaf de vijf soorten van bijw. bijzinnen van hoedanigheid en graad op meer rationeele wijze gerangschikt zijn dan in den 1^{en} druk van *Nederlandsche Spraakkunst II*. In overeenstemming met de thans aangenomen volgorde zijn ook §§ 99-111 verschikt. Dit levert zeker eenige moeilijkheid op, daar in andere werken tal van verwijzingen naar dit gedeelte van het 2e stuk voorkomen, maar de bewerker heeft gemeend, voor deze enkele maal wel over het bedoelde bezwaar te mogen heenstappen.
- 2) Het is een ijdel pogen om wijze en intensiteit - welk woord wij ten aanzien van eene werking de voorkeur geven boven *graad* - in alle gevallen scherp te willen onderscheiden. In een zin als: *Het regende, alsof het met bakken van den hemel werd gegooid*, geeft de bijzin zoowel het een als het ander aan.

gelijk, zoo (als), evenals, evenmin als; in het tweede met *dan*, en in het derde met *alsof*. De inhoud der bijzinnen wordt in den hoofdzin soms aangeduid door het bijwoord *zoo*.

Hij is niet zoo oud, als hij voorgeeft. Gelijk de ouden zongen, zoo piepen de jongen. Zoo men doet, zoo men ontmoet. Even als de blinden zich geene kleuren kunnen voorstellen, missen de dooven voorstellingen van klanken. Evenmin als de band de waarde van een boek bepaalt, beslist iemands uiterlijk over zijne innerlijke waarde. Hij maakt er meer werk van, dan de zaak waard is. Hij gedraagt zich, als of hij hier heer en meester was, of als ware hij hier heer en meester. Het boek is zoo duidelijk, als het maar kan zijn. Het boek is dikker, dan het moest zijn. Het boek is zoo goed, als of het nieuw was.

OPMERKINGEN. 1. Uit de voorbeelden blijkt, hoe de vergelijking nu eens de wijze eener werking, dan weer den graad eener hoedanigheid aangeeft. Voorts is nog op te merken, dat de vergelijking deels zonder beelden, deels met beelden geschiedt. Voorbeelden van het eerste zijn: *Hij deed, gelijk hem bevolen was. Gelijk er weinig complimenten zijn zonder eenige leugen, zijn er ook weinig grofheden zonder eenige waarheid.* Voorbeelden van het laatste zijn: *De kameel vervolgt zijn weg, gelijk de kloknaald tikt. Gelijk het geurend viooltje zich in het gras verbergt, zoo houdt ware verdienste zich op den achtergrond.*

Eene andere opmerking is, dat er nu eens gelijkheid wordt geconstateerd tusschen de deelen van twee gedachten, dan weer tusschen geheele gedachten. In de volgende zinnen is er slechts gelijkheid geconstateerd tusschen de gespatieerde deelen: *Hij schrijft, zooals hij spreekt. Hij verdient nu zooveel per week, als hij vroeger in de maand verdiende.* Daarentegen drukken de volgende zinnen gelijkheid tusschen geheele gedachten uit: *Onnadenkend verwoestte hij zijn leven, zooals een kind zijn speelgoed vernielt. Gelijk wij uwen moed van toen bewonderen, zoo laken wij uwe lichtzinnigheid van heden.*

2. Uit het overzicht der voegwoorden blijkt, dat het meest verbindingen met *als* zijn. *Gelijk* is oorspronkelijk een bijv. nwd., dat in het Mnl. door een 3en nvl. gevolgd werd, bijv.: *Hi quam recht ghelijc enen wilden lewen* (Vgl. *Ned. Wdb.* III, 1176). Nog wordt *gelijk* als een bijv. nwd. beschouwd, wanneer het achter het tweede lid der vergelijking komt: *Hij kwam op mij af, een brieschenden leeuw gelijk.* Vooropstaande is het langzamerhand gelijk gesteld met *als* en voegwoord geworden. Verouderd, maar niet geheel in onbruik, is *gelijkerwijs* (als).

Alsof is eene verbinding van het vergelijkende *als* met het voor-

waardelijke *of* (= indien). Eigenlijk is dus een zin met *alsof* een elliptische vergelijkende zin met een bijzin van voorwaarde er in: *Hij deed als [hij doen zou], indien hij mij niet kende*. Soms blijft het vergelijkende *als* weg: *Hij deed, of hij mij niet kende*. Doch ook het voorwaardelijke *of* kan wegblijven: *Hij deed, als kende hij mij niet*. Dat dan de vragende vorm gebruikt wordt, is in overeenstemming met het verschijnsel, bij de bijzinnen van voorwaarde opgemerkt, (§ 89), dat bij weglating van het voegwoord een voorwaardelijke zin den vorm van eene vraag (of gebod) aanneemt.

Daar achter *alsof* steeds eene *schijnbare* gelijkheid volgt, behoort er logisch de voorwaardelijke wijs achter te komen, wat ook onvermijdelijk blijkt bij bovenvermelde aanvulling van de ellips. Bij het gebruik van het enkele *als* wordt hiervan ook nooit afgeweken: *Hij doet, als kende hij mij niet*. Maar wel komt soms een praesensvorm voor na *alsof*: *Hij doet, alsof hij mij niet kent*. *Het is, alsof men niets weet, niets denkt, niets in zich heeft*. (Pierson). Deze vervanging van de onwerkelijkheidswijs ¹⁾ door den tegenw. tijd van den indicatief is grammaticaal niet verdedigbaar, maar, vooral in de spreektaal, moeilijk tegen te houden. Het verschijnsel verdient in elk geval bespreking met het oog op het Fransch, waar achter *comme si* steeds een imperfektsvorm vereischt wordt. In het Hd. komt de afwijking evenals bij ons nu en dan voor en wordt zij door strenge taal rechters tot de *Sprachdummheiten* gerekend.

100.

Beknopte bijzinnen van vergelijking zijn er niet. In verband echter met het in OPM. 1 bij de vorige § besproken verschijnsel, dat de bijzinnen van vergelijking veelal slechts in een enkel of een paar deelen met den hoofdzin verschillen, komen onvolkomen of onvolledige bijzinnen van vergelijking des te meer voor: *Gelijk een kind, liet hij zich leiden. Ik kon hem leiden, als een kind. Hij zorgde als een vader voor mij. Ik ben liever slachtoffer, dan bedrieger. Schenk liever uw kinderen uw vertrouwen, dan vreemden. De dwaling verhoudt zich tot de waarheid, als het droomen tot het waken. De waarheid is vaak onwaarschijnlijker, dan de verbeelding.*

In al deze gevallen zijn de onvolkomen zinnen licht aan te vullen uit den hoofdzin, bv.: *Gelijk een kind* [zich laat leiden],

1) Aldus zij voor een keer de term *irrealis* vertaald, die sommige Duitsche grammatici voor den conditionali of voorwaardelijke wijs bezigen.

liet hij zich leiden. Ik kon hem leiden, als [men] een kind [leidt]. Deze aanvullingen kunnen dienen om den naamval van woorden als *vader, bedrieger, vreemden* en *verdichting* in zinnen als de vorenstaande te bepalen. Zij mogen echter niet leiden tot de voorstelling, alsof deze volkomen vormen voorheen in gebruik waren geweest.

OPMERKING. In de gegeven voorbeelden zijn de onvolkomen bijzinnen van vergelijking bestemd om den inhoud van het gezegde te bepalen, en alzoo *bijwoordelijk*. Evenals echter enkele bijw. bijzinnen van plaats en tijd nu en dan bijvoeglijk gebruikt kunnen worden als bepalingen bij namen van plaatsen en tijden, evenzoo worden bij uitbreiding onvolkomen bijzinnen van vergelijking ter bepaling van zelfstandigheden gebezigd en krijgen zij aldus een bijvoeglijk karakter: *Een geluid als het kraken van voetstappen deed haar opschrikken. Die soort van menschen hebben zenuwen als scheepstouwen. In een werkring als den uwen moet men dubbel voorzichtig zijn. Tegenover een klant als den baron durfde de winkelier niet zoo op zijn stuk staan.*

Regel is het in zulke gevallen, dat de naamval van het substantief der bepaling overeenstemt met dien van het bepaalde substantief. Intusschen wordt ook dikwijls de nominatief gebruikt: *Tegenover een klant als de baron, voor een man als gij, in een werkring als de uwe*, doordat men in de gedachte een vorm van het ww. *zijn* invult, wat in vele gevallen zeer verdedigbaar is. Om de grammaticale functie van het vergelijkende woord duidelijker te doen uitkomen, is echter de congruentie doelmatiger: *Ik wilde een man als den burgemeester dat verdriet niet aandoen.*

101.

Nog merkwaardiger dan deze veel voorkomende onvolkomen bijzinnen van vergelijking zijn die, waarin een andere bijzin is opgenomen - hetzij in gewonen, hetzij in beknopten vorm - zoodat van de vergelijking niets dan het voegwoord *als* of *dan* voorhanden is. Als een voorbeeld daarvan zijn, gelijk reeds opgemerkt is, de bijzinnen met *alsof* te beschouwen: *Hij loopt als [hij loopen zou], of (= indien) hij dronken was.* Er zijn er echter meer en daaronder ook, die ter bepaling van zelfstandigheden dienen.

Voorbeelden met *als*: *Tooneelen, als die wij nu bijgewoond hebben, zijn niet langer te dulden. Een plan, als waaraan ditmaal sprake is, heeft veel kans van slagen.*

Wie gaarne in de eenzaamheid de wereld weg ziet deinzen,
 Hier voert een hooger rijk zij in,
 Op zoden, *even diër wie fluist'ren, als wie peinzen.*
 (POTG.)

Op eene plaats, als waar wij ons nu bevinden, past zulke luidruchtigheid niet. Als om mij te plagen, liet hij mij een kwartier wachten. In al deze voorbeelden ligt de aanvulling voor de hand: *Even diër wie fluistren, als ze wie peinzen diër zijn. Als deed hij het, om mij te plagen, liet hij...* enz.

Voorbeelden met *dan*: *Het is mij aangenamer, dat gij zelf komt, dan dat gij schrijft* (ond.). *Die knaap doet eer wat men hem verbiedt, dan wat men hem beveelt* (lijd. voorw.). *Vertrouw meer op hetgeen uw hart dan op wat uw verstand u zegt* (oorz. voorw.). *Ik wandel liever achter in het bosch, dan waar het zoo druk is* (bijw. bep. v. plaats). Indien dergelijke zinnen volledig waren, zouden zij dezen vorm moeten hebben: *Het is mij aangenamer, dat gij zelf komt, dan dat het mij aangenaam is, dat gij schrijft*, enz. Intusschen is ook hier niet uit het oog te verliezen, dat dergelijke aanvullingen zuiver theoretische zijn; in de practijk zijn zij nooit voorgekomen en zij kunnen dan ook alleen dienen, om af te meten, in hoever de onvolkomen zinnen van de volledigheid afwijken.

Wanneer men deze beschouwing der onvolkomen bijz. van vergelijking voortzet, bemerkt men, hoe ver de zucht naar beknoptheid gaat. In al de gegeven voorbeelden is nog een dubbel verbindingswoord, bv. *als die, als waarvan, dan dat, dan wat, dan waar*, enz. Maar vaak laat men ook het tweede weg, gelijk uit de volgende voorbeelden blijkt: *Berichten, als wij nu ontvangen hebben. Er heerscht meer vrijheid, dan wij hier gewoon zijn.* In deze zinnen zijn achtereenvolgens *die* en *waaraan* uitgelaten.

b. Bijw. bijzinnen van omstandigheid.

102.

De bijw. bijzinnen, die eene omstandigheid vermelden, vangen aan met de voegwoorden: *terwijl, zonder dat* en *in plaats dat*. Deze bijzinnen hebben alleen betrekking op

het *hoe* van eene werking of toestand, niet op den graad.

Terwijl hij mij onderzoekend in de oogen keek, vroeg hij mij, waar ik den vorigen avond geweest was. Hij stond de operatie door, zonder dat een enkele kreet hem ontsnapte. In plaats dat hij mij een handje hielp, liep hij mij voortdurend in den weg. Ook zinnen met laat staan dat en daargelaten dat zijn tot deze rubriek te brengen: Hij vroeg mij niet eens, of ik binnen wou komen, laat staan dat hij mij iets te eten of te drinken aanbood. Daargelaten dat zijn werk nooit bijzonder net uitvalt, zit het bovendien vol fouten.

Terwijl wisselt in dezen zin nu en dan af met *daar* (of *waar*), vooral in verzen:

*Ze (de golven) wieglen me op den vloed,
Daar ze als dolfijnen roeien.
(BOGAERS.)*

*Diër Holland, dat een lente neêr zaagt zijgen,
Wier bloesempracht geen plaatse liet voor blaên,
Daar geur en gloed ontvloeide aan alle twijgen.
(POTG.)*

OPMERKING. Uit de voorbeelden blijkt, dat deze soort van bijzinnen, òf eene omstandigheid vermelden, die de werking of den toestand vergezelde, òf eene, die uitbleef. *Laat staan dat* drukt uit, dat er van de omstandigheid, die er op volgt, in het geheel geen sprake was. Achter *daargelaten dat* volgt eene omstandigheid, die terloops vermeld wordt, maar buiten overweging blijft.

Terwijl bijzinnen in het algemeen begrippen of kenmerken uitdrukken, behelzen de bijzinnen van omstandigheid, vooral die, welke met *terwijl* beginnen, dikwijls eene (secondaire) mededeeling, die even goed in den vorm van een hoofdzin kon gegeven worden: *Terwijl de jeugd in de toekomst leeft, verwijlt de grijsheid in het verledene*. Meestal bestaat er eenige tegenstelling tusschen de op die wijze verbonden gedachten, zoodat ze nevenschikkend door *daarentegen* of *integendeel* zouden kunnen verbonden worden.

De zin achter *daargelaten* staat gelijk met een absoluten nominatief bij een deelwoord, evenals de zinnen achter *aangenomen*, *gesteld*, *toegegeven dat*.

103.

Beknopte bijzinnen van omstandigheid bestaan uit infinitieven met de voorzetsels *zonder te* of *in plaats van te*: *Hij ging heen, zonder mij te waarschuwen. In plaats van zijne stem wat te ontzien, schreeuwde hij er maar op los*. Ook *laat staan* kan voor een infinitief dienst doen en krijgt dan

ongeveer de kracht van een voorzetsel: *Mijn doel was niet u onaangenaam te zijn, laat staan u te beleedigen.*

In al deze gevallen geven de beknopte zinnen uitblijvende of negatieve omstandigheden aan. Om de positieve, de zich voordoende of voorgedaan hebbende omstandigheden, in beknopte vorm uit te drukken, gebruikt men deelwoorden of adjectieven: *Door eene dichte volksmenigte omstuwde, begaf de deputatie zich naar het paleis. Daar splitst hij (de woudstroom) rijken, landschappen zonder tal drenkende uit zijnen overvloed, hoofdsteden de schatting brengende der staten, waarover zij gebiën. Stil gaat hij zijn weg, vrij van alle begeerte naar toejuichingen, onverschillig evenzeer voor laster of blaam.* Nogmaals moet opgemerkt worden, dat, indien deze deelwoorden en adjectieven niet als beknopte bijzinnen, maar als zinsdeelen beschouwd worden, zij tot de *bepalingen van gesteldheid* behooren.

Soms bestaat de beknopte bijzin ook wel uit een absoluut deelwoord, vergezeld van een 1en nvl. bij een onvoltooid, en van een 4en nvl. bij een voltooid deelwoord: *Wij verrasten daar op den top van het duin een knaap, de blonde haren in den wind wuivende. Den rug gekromd, stond de slaaf voor zijn meester. Als zij daar aan het Tolhuis hunne mooie stad overzien, de Westertoren fier zich verheffend boven tal van andere en de omtrek der halve maan wegflauwend aan den horizon.*

104.

Als een bijzondere vorm van deze bijzinnen zijn te vermelden, die welke met *of* beginnen en het meergemelde verschijnsel (Vgl. § 76) vertoonen van de woordschikking van den hoofdzin te hebben: *Nooit kom ik hem tegen, of hij houdt mij staande* (= zonder dat hij mij staande houdt). *Zelden komt hij in de stad, of hij brengt mij een bezoek. De gouvernante doet geen tien schreden, of zij laat de landpalen van haar rijk achter zich.*

c. Bijw. bijzinnen van graadaanwijzend gevolg.

105.

Deze bijzinnen van *gevolg* onderscheiden zich hier-

door van die in de derde hoofdgroep, dat het gevolg alleen vermeld wordt, om graad- of intensiteitsverschil uit te drukken; vgl. bv. *Ons huis is maar klein, z o o d a t w e geen logé's kunnen bergen*, en: *Ons huis is z o o klein, d a t w e geen logé's kunnen bergen*.

Wanneer een bijzin van gevolg voor dit laatste doel moet dienen, gaat meestal eene aanduidende graadbepaling in den hoofdzin vooraf: *zoo, zoodanig, zoozeer, in die mate, zulk, genoeg* of *te*, en begint de bijzin zelf met *dat*; alleen na *te* volgt *dan dat*.

Het komt echter ook wel voor, dat de aankondigende bepalingen wegblijven.

Die verwaande knaap heeft mij laatst z o o d a n i g verveeld, d a t i k hem vooreerst niet hoop weer te zien. De straatjongens hadden den man i n d i e m a t e getergd, d a t h i j e e n e r v a n b i j n a e e n o n g e l u k g e s l a g e n h a d. H e t w a s z u l k e e n e t e l e u r s t e l l i n g v o o r m i j, d a t i k e r d e n g e h e e l e n d a g s t i l v a n w a s. D e s t e m m i n g v a n h e t v o l k w a s z o o o p r o e r i g, d a t m e n h e t e r g s t e d u c h t t e. U w n e e f i s z o o s t i p t o p z i j n t i j d, d a t i k m i j n h o r l o g e n a a r h e m z o u k u n n e n r e g e l e n. D e m a n i s r i j k g e n o e g, d a t h i j z i c h d i e w e e l d e v e r o o r l o v e n k a n. W i j v o n d e n d e n a f s t a n d t e g r o o t, d a n d a t w i j d i e n t e v o e t k o n d e n a f l e g g e n. H e t b o e k i s t e d i k, d a n d a t w i j h e t i n é é n a v o n d z o u d e n k u n n e n u i t l e z e n. H e t r e g e n t, d a t h e t g i e t. H e t v r i e s t, d a t h e t k r a a k t. H i j l o o p t, w a t h i j k a n.

Wanneer de aankondigende bepaling uit *genoeg* of *te* bestaat, kan de bijzin ook in b e k n o p t e n v o r m voorkomen, bestaande uit een infinitief met *om te*: *Hij is r i j k g e n o e g, o m z i c h d i e w e e l d e t e k u n n e n v e r o o r l o v e n. W i j v o n d e n d e n a f s t a n d t e g r o o t, o m d i e n t e v o e t a f t e l e g g e n.* Voor het tweede voorbeeld met *dan dat* kan men ook wel zeggen: *Het boek is t e d i k, o m h e t i n é é n a v o n d t e k u n n e n u i t l e z e n*, maar dan drukt men zich wat algemeener uit en zegt men eigenlijk: *Het boek is t e d i k, d a n d a t m e n h e t i n é é n a v o n d z o u k u n n e n u i t l e z e n.*

OPMERKING. Een infinitief met *om te* in deze beteekenis kan soms als bijvoeglijke bepaling voorkomen: *'t Is e e n g e z i c h t o m v a n t e s c h r i k k e n*; of ook wel als naamw. deel van het gezegde: *'t Is o m t e h u i l e n. 't Is o m z i c h d o o d t e e r g e r e n.*

106.

Bij deze soort van bijzinnen zijn een paar bijzondere vormen op te merken:

1°. Een bijzin van graadaanwijzend gevolg kan ook bestaan uit een der bekende zinnen, die met *of* aanvangen en de woordorde van den hoofdzin hebben. Dit is het geval, wanneer de aankondigende graadbepaling ontkennend is en uit *niet zoo*, *niet in die mate*, *niet zooveel*, enz. bestaat: *De afstand is niet zoo groot, of wij kunnen dien wel te voet afleggen. Hij heeft u beledigd, maar niet in die mate, of er is nog wel verzoening mogelijk. Zooveel heeft hij niet te doen, of hij kan nog wel wat schrijfwerk voor zijne rekening nemen.* In den bijzin ligt hier wederom eene ontkenning opgesloten, die voor den dag komt, wanneer men hem in plaats van met *of*, met *dat* laat beginnen: *dat hij niet nog wat schrijfwerk voor zijne rekening kan nemen*, enz.

2°. Eene tweede bijzonderheid is deze, dat de graadaanwijzende gevolgzin als hoofdzin voorafgaat en de eigenlijke hoofdzin, met *zoo*, *in die mate*, *zulk*, enz. voorop, daarachter volgt. Zoo kunnen de voorbeelden uit § 105 ook den volgenden vorm aannemen: *Vooreerst hoop ik dien verwaanden knaap niet weer te zien, zoo heeft hij mij laatst verveeld. De man had een der straatjongens bijna een ongeluk geslagen, zoo hadden zij hem getergd*, enz. Wat den vorm betreft, zou er reden zijn, om dit geval onder de nevenschikking te brengen, aangezien beide zinnen den vorm van den hoofdzin vertoonen. Uit den toon, waarop zij worden uitgesproken, en de korte pauzeering tusschen beide, is echter af te leiden, dat voor het taalgevoel de eene zin, en wel de eerste, een zinsdeel van den anderen blijft. Het verschil tusschen dezen vorm en den gewonen vorm bestaat hierin, dat door het gevolg voorop te laten gaan, de intensiteit van de handeling of de hoedanigheid sterker uitkomt en het met nadruk uitgesproken *zoo* daardoor meer inhoud krijgt. De verbinding wordt daardoor levendiger en het is dan ook zeer begrijpelijk, dat deze vorm veel in verzen voorkomt; bv.:

*Een snoer van paarden, zoudt ge meenen,
Vlijt zwierig om het boord zich henen -
Zoo trilt het vlokkig schuim er aan.*
(BOGAERS).

*De meester van het spel op 't schaakbord van Europe¹⁾,
Wiens hand er licht of schauw op stort,
Zoo zeer beheerscht zijn zet der wereld vreeze en hope,
Schiets in deez' worsteling te kort.*
(POTG.)

*De vruchtelooste kamp²⁾, die deerenis zou vergen,
Zoo zwaar drukt op partij haar wicht,
Als 't iemand vrij stond om den hemel zelf te tergen,
Door strijd te voeren tegen 't licht.*
(ID.)

d. Bijw. bijzinnen van beperking.

107.

Deze zinnen stellen door het aangeven van een voorbehoud of eene uitzondering eene grens aan de beteekenis van den hoofdzin. Restrictief, vangen zij aan met de voegwoorden *voorzoover* (als), *in zooverre* (als), of met de constructies *wat... betreft*, *wat... aangaat*, *wat... aanbelangt*, en *exceptief*, met de uitzonderende voegwoorden: *behalve dat*, *uitgenomen dat*, of *uitgezonderd dat*.

Voorzoover het in mijn vermogen is, zal ik u helpen. In zooverre ik op de rapporten kan afgaan, is er geen sprake van kwade trouw. Wat den datum betreft, daaromtrent zal later eene beslissing genomen worden.

De jaargangen zijn compleet, behalve dat er aan één titelblad en inhoudsopgave ontbreekt. Deze huismoeder doet al haar werk alleen, uitgezonderd dat zij één dag in de week eene schoonmaakster heeft.

Hier komen ook weer bijzinnen voor van het type *c*, aanvangende met een betr. vnvw., voorafgegaan door een voorzetsel: *Hij is volkomen ingelicht aangaande hetgeen in de vergadering besproken is. Dat is geen kost voor wie eene zwakke maag heeft.*

1) Napoleon III.

2) De kamp tusschen Nap. III en de door hem geknevelde, maar toch niet tot zwijgen te brengen pers. De eigenaardige constructie der beide laatste fragmenten blijkt het best, door ze te vergelijken met den vorm, dien deze zinnen zouden aannemen zonder het bezigen van den beschreven bijzonderen vorm:

'De meester van het spel op 't schaakbord van Europe, - wiens zet zoo zeer der wereld vreeze en hope beheerscht, dat zijn hand op dat bord licht of schauw vallen laat, - schiets in deze worsteling te kort.'

'Het is de vruchtelooste kamp, waarvan het gewicht zoo zwaar op (de hem voerende) partij drukt, dat hij deernis vergen zou, indien het iemand vrij stond, enz.

Nog een andere vorm is, dat de beperking in den hoofdzin aangeduid wordt door een bijwoord als: *hierin, daaromtrent* enz., en dat de bijzin alleen met *dat* aanvangt: *De beide boeken verschillen hierin, dat het eerste meer voor vakmannen, het tweede voor het groote publiek bestemd is. In dit opzicht hebt gij ongelijk, dat gij de transportkosten over het hoofd gezien hebt.*

Eene veel gebruikte beperkende uitdrukking in het gemeenzame is: *dat ik weet*, gelijk het voorkomt in zinnen als: *Uw broeder is dien avond niet ter vergadering geweest, dat ik weet.*

OPMERKING. De bijw. bijzinnen van beperking zijn nauw verwant met de vergelijkende, gelijk uit de voegwoorden *voorzoover (als)* en *inzooverre (als)* blijkt.

Wat in de uitdrukkingen *wat... aangaat* enz., is tot de betr. voornwdn. te brengen. Het doet dienst als onderwerp bij *aangaat, betreft, aanbelangt*, enz., en heeft tegelijkertijd het karakter van verbindingswoord, alsof er stond: *Voor wat mij betreft*, enz.

De zinnen achter *uitgezonderd* en *uitgenomen* staan met absolute nominatieven gelijk.

108.

Evenals de vergelijkingen worden ook de uitzonderingen herhaaldelijk in onvolkomen bijzinnen uitgedrukt. *Behalve* wordt dan dikwijls vervangen door *dan*.

Allen waren uitgegaan, behalve de meid. Niemand was er thuis, behalve de meid. Gij moogt mij alles voorzetten, uitgezonderd zuurkool. De tandmeester is alle dagen te spreken, uitgenomen 's Maandags. Al de leerlingen kregen een prijs, behalve uw broer. De onderwijzer gaf allen leerlingen een prijs, behalve uw broer. Hij roemde alle leerlingen, behalve uw broer. Ik had niets in huis, dan bier. Niets smaakte hem, dan bier.

OPMERKINGEN. 1. Wanneer dergelijke onvolkomen zinnen van beperking aangevuld worden, doet zich het verschijnsel voor, dat indien de hoofdzin bevestigend is, de bijzin ontkennend moet luiden. Is daarentegen in den hoofdzin eene ontkenning, dan is de bijzin bevestigend. Zoo luiden de beide eerste en de beide laatste zinnen, aangevuld, als volgt:

Allen waren uitgegaan, behalve dat de meid niet was uitgegaan. Niemand was er thuis, behalve dat de meid wel thuis was. Ik had niets in huis, dan (= behalve) dat ik bier in huis had. Niets smaakte hem, dan dat bier hem smaakte. Dan in den zin van behalve kan nooit anders gebruikt worden, dan wanneer in den hoofdzin eene ontkenning voorkomt.

Dergelijke theoretische aanvullingen hebben in zooverre praktische waarde, dat zij in staat stellen den naamval te bepalen van de substantieven in zulke onvolkomen zinnen. Zoo staat in de gegeven voorbeelden *zuurkool* in den 4en nvl., *broer* achtereenvolgens in den 1en, 3en en 4en nvl., en *bier* in den 4en en den 1en nvl.

2. Voor de historie van *behalve* zij verwezen naar de studie van Dr. Beckering Vinckers over dit woord in *Noord en Zuid IV: Amphibieën in het Woordenrijk*. Letterlijk beteekent het: *aan de halven* (= zijden) en is dus oorspr. bijwoord. Voorts heeft het dienst gedaan als voorzetsel. Dit is in de tegenwoordige taal ook nog wel het geval, in het bijzonder wanneer het voorop komt in den zin. Men hoort dan bv.: *Behalve mij was er niemand. Behalve* wordt dan door een accusatief gevolgd, wat te verklaren is, vooreerst door den invloed van het aequivalente *buiten mij*, en vervolgens misschien door het feit, dat de hoofdzin nog moet volgen en het dientengevolge nog niet vaststaat, welke functie het op *behalve* volgende naamwoord hebben zal. Komt echter de bepaling na den hoofdzin, dan blijft *behalve* gewoonlijk zonder invloed op den naamval van het volgende naamwoord. Die naamval hangt dan af van de functie, die het woord in den aangevulden zin blijkt te vervullen. Daaruit mag afgeleid worden, dat althans in dat geval *behalve* als voegwoord wordt gevoeld, met de beteekenis van *ter zijde gesteld zijnde dat*.

109.

Evenals bij de onvolkomen bijzinnen van vergelijking doet zich ook bij de onvolkomen bijzinnen van beperking het verschijnsel voor, dat er een geheele bijzin in opgenomen is. Uit de aanvulling blijkt dan het karakter van dien bijzin. Zoo blijkt uit de aanvulling: *Al het bepaalde is hem naar den zin, behalve* [dat het hem niet naar den zin is,] *dat hij betalen moet*, dat de laatste zin een onderwerpszin is. De volgende voorbeel-

den doen zien, hoe bijzinnen van verschillende soort in hetzelfde geval kunnen verkeerren.

Hij vond alles goed, behalve dat hij betalen moest. Hij had overal op gerekend, behalve dat hij betalen moest. Hij leest allerlei boeken, behalve die op zijn vak betrekking hebben. Gij hebt uw boek overal gezocht, behalve waar het te vinden was. Altijd was hij bij de hand, behalve toen ik hem noodig had. Ik wil niet meer van dien jongen weten, behalve indien hij excuus vraagt.

110.

Het komt soms voor, dat achter een ontkennenden hoofdzin met een comparatief er in, een der reeds bij herhaling behandelde zinnen met *of* volgt, die de woordschikking van den hoofdzin vertoonen: *Ik weet niet beter, of ik heb betaald. Hij dacht niet anders, of hij was afgewezen. Het kon niet anders, of dat spelletje moest ten slotte op eene vechtpartij uitloopen.* Wanneer men opmerkt, dat in elk dezer bijzinnen eene gedachte uitgesproken wordt, die alle andere mogelijkheden uitsluit, dan is er reden, om ze tot de hier behandelde bijzinnen van beperking te brengen. Deze opvatting wordt gesteund door het feit, dat als aequivalenten van deze zinnen bijzinnen met het uitsluitende *dan* (= behalve) te gebruiken zijn, die alleen in dit opzicht verschillen, dat zij wèl de woordorde van den bijzin hebben: *Ik weet niet beter, dan dat ik betaald heb. Hij dacht niet anders, dan dat hij afgewezen was. Het kon niet anders, dan dat dit spelletje op eene vechtpartij moest uitloopen.*

OPMERKING. Nu deze soort van bijzinnen voor de laatste maal ter sprake komen, kan de volgende recapitulatie dienen, om te doen uitkomen, van welke uiteenloopende categorieën van bijzinnen zij aequivalenten kunnen zijn. De volgende voorbeelden zijn gerangschikt naar de paragrafen, waarin zij behandeld werden.

§ 47. Onderwerpszinnen.

<i>Het scheelde niet veel, of hij was gevallen.</i>	Dat hij <i>niet</i> viel, scheelde niet veel.
<i>Het duurde niet lang, of het prentenboek was stuk.</i>	Dat het prentenboek <i>niet</i> stuk was, duurde niet lang.
<i>Het mist nooit, of ik kom hem om half vijf tegen.</i>	Dat ik hem om half vijf tegenkom, mist nooit.

§ 60. Oorz. voorwerpszinnen.

Er mankeerde niet veel aan, of het bootje was omgeslagen. Dat het bootje was omgeslagen, daaraan mankeerde niet veel.

Er is geen twijfel aan, of hij heeft geld achtergehouden. Dat hij geld achtergehouden heeft, daaraan is geen twijfel.

Ik twijfel er niet aan, of hij komt ons nog weleens opzoeken. Dat hij ons nog weleens komt opzoeken, daaraan twijfel ik niet.

§ 68. Bijvoeglijke bijzinnen.

Ik sprak niemand, of hij was zeer ingenomen met het plan. Ik sprak niemand, die *niet* zeer ingenomen was met het plan.

§ 76. Bijw. bijzinnen van tijd.

Nauwelijks was de koninklijke familie gezeten, of de voorstelling nam een aanvang. Niet lang was de koninklijke familie gezeten, dat de voorstelling *geen* aanvang nam, *of*: zonder dat de voorstelling een aanvang nam.

§ 88. Bijw. bijz. van voorwaarde.

Ik ga van middag wandelen, of het moet regenen. Ik ga van middag wandelen, indien het *niet* regent, *of*: behalve indien het regent.

§ 104. Bijw. bijz. van omstandigheid.

Nooit kom ik hem tegen, of hij houdt mij staande. Nooit kom ik hem tegen, zonder dat hij mij staande houdt, *of*: dat hij mij *niet* staande houdt.

§ 106. Bijw. bijz. van graadaanwijzend gevolg.

De afstand is niet zoo groot, of wij kunnen dien wel te voet afleggen. De afstand is niet zoo groot, dat wij dien *niet* te voet kunnen afleggen.

§ 110. Bijw. bijz. van beperking.

Hij dacht niet anders, of hij was afgewezen. Hij dacht niet anders, dan dat hij afgewezen was.

Ofschoon in de meeste gevallen bij de vervanging door een anderen vorm eene ontkenning voor den dag komt, zijn er echter, - b.v. het 3e voorbeeld bij de onderwerpszinnen, de drie voorbeelden bij de oorz. voorwerpszinnen en het voorbeeld van den beperkenden bijzin - waarin dit niet het geval is. Dit behoort tot de duistere punten in de verklaring van deze eigenaardige soort van bijzinnen ¹⁾.

1) Zie voor de vermoedelijke historie van deze soort van bijzinnen het artikel van T. Terwey, *Over de zoogenaamde bijzinnen met of*, in *Taal en Letteren* II.

e. Bijw. bijzinnen van verhouding.

111.

De bijzinnen, die de verhouding aangeven, waarin de werking of toestand, in den hoofdzin vermeld, tot die van den bijzin staat, beginnen met *naarmate* (dat) en *naar gelang* (dat): *Naarmate iemands horizon ruimer wordt, neemt zijn gevoel van nietigheid toe. Naar gelang wij den top van den berg naderden, werd de koude heviger.*

Een bijzondere vorm om eene verhouding uit te drukken is het gebruik van het bijw. *hoe* in den bijzin en het correlatieve bijw. *des te* in den hoofdzin: *Hoe hooger hij staat, des te dieper zal zijn val zijn.* Of beide zinnen vangen met *hoe* aan en de woordorde van den hoofdzin wordt parallel aan die van den bijzin: *Hoe meer de zon de kim nadert, hoe langer de schaduwen worden* (en niet: *hoe langer worden de schaduwen*). De laatste vorm leende zich met weglating van al het overbodige tot verschillende populaire zegswijzen: *Hoe langer, hoe liever. Hoe ouder, hoe gekker. Hoe later op den dag, hoe schooner volk.*

OPMERKING. Wanneer de zin, waarvan een verhoudingszin afhangt, zelf ook een bijzin is, vereischt de constructie eenige oplettendheid: *Iedereen zal toegeven, dat hoe zwaarder de taak is, het slagen des te verdienstelijker wordt*, of: *hoe verdienstelijker het slagen wordt*; of ook: *dat het slagen des te verdienstelijker wordt, naarmate de taak zwaarder is*, maar niet: *dat hoe zwaarder de taak is, des te* (of *hoe*) *verdienstelijker wordt het slagen.*

Bijw. bijzinnen van modaliteit.

112.

In het *Ie stuk*, § 69, opm. 3 is er reeds de aandacht op gevestigd, dat de modaliteit ook vaak door kleine tusschenzinnen uitgedrukt wordt: *geloof ik, meen ik, dunkt me, vrees ik*, enz. Evenzoo zijn er enkele bijwoordelijke bijzinnen, die tot hetzelfde doel gebruikt worden. Zij vangen aan met de voegwoorden *zoals, gelijk* en *naar* (dat), en komen in het algemeen hierop neer, dat zij nu eens meer stelligheid aan den hoofdzin geven, dan weer de stelligheid der uitspraak verzwakken of verzachten.

Zo als het spreekwoord zegt, elk acht zijn uil een valk te zijn.

Gelijk mijn broer u al schreef, de zaken gaan hoe langer hoe meer achteruit. Gelijk het uitblijven van alle berichten reeds had doen vermoeden, is het treurig met de expeditie afgeloopen. Naar het mij voorkomt, is er geen herstel mogelijk. Zo als ik wel vreesde, liep de zaak mis.

Ook de vorm type-c met de voorzetsels *volgens* en *naar* komt voor: *Naar of volgens hetgeen de dagbladen melden, is er eene verandering in het ministerie te wachten.*

Proeven van zinsontleding.

113.

Met de vorige paragraaf is de beschouwing van de voornaamste verschijnselen in den samengestelden zin afgeloopen. Een onderzoek naar de verschijnselen, op te merken bij den opbouw van zinnen tot perioden, tot een organisch gedachtegeheel, blijft hier achterwege. Vooreerst omdat de opmerkingen, die ten aanzien van dit onderwerp te maken zijn, meer tot het gebied der stijl leer te brengen zijn, d.i. het overzicht van de middelen, die de doelmatigheid of fraaiheid der gedachtenuiting bevorderen kunnen. Maar ook omdat de strengheid van vroegere klassieke voorschriften plaats gemaakt heeft voor eene algeheele vrijheid, waarvan eene eindeloos rijke verscheidenheid van gedachtenvormen het gevolg is geweest. Het blijft steeds de moeite loonen, daarvan bij dichters en schrijvers van den eersten rang studie te maken. Maar hier wijkt het algemeene voor het bijzondere en het nagaan van de eigenaardigheden en geheimen, die in dit opzicht te bespieden vallen, behoort tot het gebied van de vaktijdschriften.

Om met de verschijnselen van den samengestelden zin vertrouwd te worden en bij de lectuur kunstig gebouwde zinnen snel te doorzien, is eenige oefening in het ontbinden van samengestelde zinnen gewenscht. De opmerkingen, in het *1^e stuk* over dit onderwerp gemaakt, gelden ook hier; geheele zinnen kunnen ontleed worden, of de benoeming kan zich bepalen tot enkele aangewezen zinnen. Het verdient ook aanbeveling, zich in het kort rekenschap te geven van den vorm. In de volgende proeven komen van een en ander voorbeelden voor.

I. Terecht zou men zich er over beklagen, dat de geestige Breéro, die ons in deze weinige regelen de stoffage van een koopmanskantoor zijner dagen heeft geschilderd, er geen teekening van de klerken zijns tijds bijvoegde, als het minder waarschijnlijk was, dat men het beroep, waarvoor thans een patent van kantoorbediende wordt vereischt, toen nauwelijks kende.

II. Immers, het valt licht, zich een zeehandelaar der zeventiende eeuw voor te stellen, die er slechts een factotum voor het loopende werk op nahield, en misschien een boekhouder bezoldigde, welke wekelijks eenige uren de zaken kwam bijschrijven, - tenzij de zucht voor geheimhouding, onzen handel eigen, den man aanspoorde, geen derde toe te vertrouwen, wat niemand behoefde te weten, dan hij en zijne vrouw.

Het fragment bestaat uit twee nevensgeschikte zinnen, verbonden door het voegw. *bijw. immers.*

II. bevat den grond voor de veronderstelling in het slot van I.

I. is een samengestelde zin, bestaande uit:

<i>a. den hoofdzin:</i>	Terecht zou men er zich over beklagen.
<i>b. den oorz. voorwerpszin bij a:</i>	dat de geestige Breéro er geen teekening van de klerken zijns tijds bijvoegde.
<i>c. den bijv. bijzin bij b:</i>	die ons in deze weinige regelen de stoffage van een koopmanskantoor zijner dagen heeft geschilderd.
<i>d. den bijw. bijz. van voorwaarde bij a:</i>	als het minder waarschijnlijk was.
<i>e. den onderwerpszin bij d:</i>	dat men het beroep toen nauwelijks kende.
<i>f. den bijv. bijzin bij e:</i>	waarvoor thans een patent van kantoorbediende vereischt wordt.

II. is een samengestelde volzin, bestaande uit:

<i>a. den hoofdzin:</i>	Immers het valt licht.
<i>b. den bekn. onderwerpszin bij a:</i>	zich een zeehandelaar der 17e eeuw voor te stellen.
<i>c. twee aaneensch. nevensch. verbonden bijv. bijzinnen bij b:</i>	1. die er slechts een factotum voor het loopende werk op nahield.
2. en misschien een boekhouder bezoldigde.
<i>d. den bijv. bijzin bij c 2:</i>	welke wekelijks eenige uren de zaken kwam bijschrijven.

*e. den bijw. bijz. van (uitgezonderde)
voorwaarde bij c:*

tenzij de zucht voor geheimhouding den
man aanspoorde.

- f.* den bekn. *bijv. bijzin* bij *e*: onzen handel eigen.
g. den bekn. *oorz. voorwerpszin* bij *e*: geen derde toe te vertrouwen.
h. den *lijd. voorwerpszin* bij *g*: wat niemand behoefde te weten.
i. den onvolk. *bijw. bijz. van beperking* bij *h*: dan hij en zijne vrouw ¹⁾

Beschrijving van den vorm.

- I a* en *II a* zijn *mededeelende hoofdzinnen*.
I b en *e* zijn *bijzinnen type-a*.
II h is een *bijzin type-c*.
I c en *f* en *II c 1, c 2* en *d* zijn *bijzinnen type-d*.
I d en *II e* zijn *bijzinnen type-e*.
II b, f en *g* zijn *beknopte bijzinnen*.
II i is een *onvolkomen bijzin*.

*Droom' vrij een onverlaat, die redding vond,
 Waar - boven Moskows puin! - Gods Engel stond,
 En tot het zwerk en tot de waatren sprak:
 'Verdelgt!' Waar angst, noch smart, noch dood ontbrak,
 Al zwierf de lans ver af, al sliep de kling,
 En minst rampzalig scheen, wie vroegst verging!
 Hij droome, daar hij 's Rechters wraak belacht
 Van meerder zegepronk, u togedacht,
 Lutetia! ²⁾ Zie ginds - zie rondom uit! enz.*

Het fragment is één samengestelde zin, bestaande uit:

- a.* den *hoofdzin*: Zie ginds - zie rondom uit!
b. den *bijw. bijz. van toegeving* bij *a* (in den vorm van een hoofdzin in de aanvoegende wijs): Droome vrij een Onverlaat (herhaald) in *Hij droome*) van meerder zegepronk, u togedacht, Lutetia!
c. den *bijw. bijz. van omstandigheid* bij *b*: Daar (= *terwijl*) hij 's Rechters wraak belacht.
d. den *bijv. bijzin* bij *b*: die redding vond.

1) Volledig: *dan dat hij en zijne vrouw het behoefden te weten*.

2) Parijs.

e. vier bijw. bijz. van plaats bij d:

1. Waar, boven Moskows puin, Gods Engel stond.
2. En tot het zwerk en tot de waatren sprak: Verdelgt!
3. Waar angst, noch smart, noch dood ontbrak.
4. En minst rampzalig scheen, wie vroegst verging.

f. twee *bijw. bijz. van toegeving* bij *e* 3: 1. Al zwierf de lans ver af.
2. Al sliep de kling.

g. den *onderwerpszin* in *e* 4: Wie vroegst verging.

Beschrijving van den vorm:

a is een *gebiedende hoofdzin*.

g is een *bijzin* type-*c*.

d is een *bijzin* type-*d*.

c en *e* 1-4 zijn *bijzinnen* type-*e*.

b is een *bijw. bijz. van toegeving* in den bijzonderen vorm van een hoofdzin in de aanv. wijs, en

f 1 en 2 zijn *bijw. bijz. van toegeving* in den vragenden vorm, voorafgegaan door het *bijw. al*.

I.

*'T zij veel oft luttel haer vernuft de menschen slijpen,
Sij vinden datter meer is dan men kan begrijpen;
En datter is yet goeds gewoon te nemen acht
Met hartelijcke sorgh op 't sterffelijck gedacht.*

II.

*Ooght op u; ghij sult licht bevroeden, hoe uw leden
Soo t'samen sijn gevoeght en op alsulcke steden,
Dat die de maght had, en veranderde van plaets
Een lidt alleen, hem soud' berouwen sijnes raedts;
En blijcken hoe al 't best, dat zijn verwaent bedillen
Wist wtterechten, was gemack oft maxel spillen.¹⁾*

(Hooft).

Het fragment, de aanhef van Zegemonds alleenspraak uit het tweede bedrijf van *Baeto*, waarin Hooft de priesteres een natuurlijk bewijs voor het bestaan der godheid in den mond legt, bestaat uit twee nevenschikte deelen, waarvan II den *grond* inhoudt voor de *bewering* in I.

I is een samengestelde zin, bestaande uit:

- a.* den *hoofdzin*: zij vinden.
b. den *lijdenden voorwerpszin* bij *a*: datter meer is.
c. den *bijw. bijz. van ongelijkheid* bij *b*: dan men kan begrijpen.
d. den *bijw. bijz. van toegeving* bij *a*: 't zij veel oft luttel haer vernuft de menschen slijpen.
e. den *lijdenden voorwerpszin* bij *a*, en datter is yet goeds.
gewoon aaneenschakelend verbonden met *b.*:
f. den bekn. *bijv. bijz.* bij *e*: gewoon.

1) *Gemack oft maxel spillen* = de doelmatigheid of de schoonheid bederven.

g. den bekn. oorz. voorwerpszin bijf: te nemen acht met hartelijcke sorgh op 't sterffelijck geslacht.

II is een samengestelde zin, bestaande uit:

- a.* den *hoofdzin*: ghij sult licht bevroeden.
- b.* den *bijw. bijz. van voorwaarde* bij *a*, ooght op u ¹⁾.
in den vorm van een geb. hoofdzin:
- c.* den *lijdenden voorwerpszin* bij *a*: hoe uw leden soo t'saemen zijn gevoeght en op alsulcke steden.
- d.* twee *bijw. bijzinnen van hoedanigheid* bij *c*, uitgedrukt door een *gevolg*:
1. dat hem soud' berouwen sijnes raedts.
2. en (hem sou) blijcken.
- e.* twee *meewerkende voorwerpszinnen*, 1. die de maght had.
aangeduid in *d* 1 door *hem*: 2. en (die) veranderde van plaets een lidt alleen.
- f.* den *onderwerpszin* bij *d* 2: hoe al 't best, dat zijn verwaent bedillen wist uit te rechten, was gemack oft maxel spillen.
- g.* den *bijv. bijz. in f*: dat zijn verwaent bedillen wist uit te rechten.

Beschrijving van den vorm:

- I *a* en II *a* zijn *mededeelende hoofdzinnen*.
I *b* en *e* en II *c* en *f* zijn *bijzinnen type-a*.
II *e* 1 en *e* 2 zijn *bijzinnen type-c*.
II *g* is een *bijzin type-d*.
I *c* en *d*, en II *d* 1 en *d* 2 zijn *bijzinnen type-e*.
II *b* is een *bijzin in den vorm van een gebiedenden hoofdzin*.
I *f* en *g* zijn *beknopte bijzinnen*.

Ten slotte volgen nog eenige zinnen, om op gelijke wijze ontbonden te worden.

- I.
Spoort mij de dag tot danken aan,
De nacht doet mij verstommen;
En zie ik duizend sterren staan,
'k Zie duizend heiligdommen,
Waarin mijn Schepper wordt geëerd,
Als die 't heelal regeert.

Ja het kwam ons weleens voor, - maar wij erkennen terstond, dat die gedachte hoogst ongepast was, - alsof die oudjes van dagen,

1) Naar den vorm bestaat er tusschen dezen zin en de rest eigenlijk nevenschikkend verband; naar de beteekenis is het gebod als eene voorwaarde te beschouwen.

die met zooveel opgewondenheid ons plachten te verhalen van den ouderwetschen winter van 't jaar zooveel en zooveel, het gerinkel der narresleden, het krassen hunner vlugge schaats op het prachtige ijs van t o e n en het klapperen der vlaggen daarom zoo liefelijk door het rooskleurig winterneveltje hunner herinnering hoorden klinken, omdat dat winterneveltje hen in den vollen bloei van jeugd en levenslust had zien zwieren op de vlakke, terwijl liefste 'voorreed' en schuchter vertrouwen in de opgelegde hand aanhaakte..., omdat er met één woord vroeger noch later voor hen zulk een rooskleurig winterneveltje en zulk een dag van bloei geweest was. (GORTER.)

Evenals die Hooggeleerde Heer, - dien ik in de Kon. Academie van Wetenschappen aan zijne medeleden hoorde vragen, twee jaren nadat die doorluchtige vergadering zekere merkteekenen had laten stellen, waarop de late naneef wellicht de verzakking onzer vaderlandsche kust zou kunnen aflezen, indien het namelijk geen dwaasheid mocht blijken, aan eene verzakking te gelooven; - evenals die Hooggel. Heer vroeg: 'Hoe staat het toch met de verzakking van Zeeland? Ik merk daar zoo niets van,' - zoudt gij elken dag uwen vooruitgang willen opteekenen. (GORTER.)

Och! wist de schaar, die mij benijdbaar acht,
 Zoo vaak mijn spel, mijn zang haar mocht verrukken,
 Hoe willig ik de weidsche bloemenpracht,
 Gekwist om haar bewondring uit te drukken,
 Voor 't veldgewas volgaarne ruilen zou,
 Weleer door wie mij liefhad me aangeboden.
 Der mannen drift mocht minder mij vergoden,
 Meer eerbieds droeg mijn kunne voor de vrouw.
 (POTG.)

Geen der vorsten uit het huis van Oranje is, wat de veraanschouwelijking van zijn tijdvak in deze zalen betreft, gelukkiger te prijzen dan Frederik Hendrik, indien gij u aan het kleine anachronisme niet ergert, dat ik den stukken, ter gedachtenis van den vrede te Munster vervaardigd, plaats geve in zijn gulden vierde eener eeuw. Wij zullen slechts rechtvaardig zijn, zoo we dus om zijne beeltenis niet enkel de lauwertwijgen vlechten, welke hij zich verwierf; zoo we om deze tevens de olijftakken strengelen, die hem aanlachten op zijn sterfbed, die gepast hadden bij zijne baar. (POTG.)

Is 't waar, en wordt bij 't zweet der rusteloze pers
 door Vlugschrift en Journaal naar 't leven steeds en versch
 het beeld, de stem des Tijds herbaard, zijn zin, zijn pogen,
 beloften, dreigingen, vermeten en vermogen,
 ons iedren dag verhaald, van iedren nieuwen stap,
 die ter volmaaktheid voert, verslag en rekenschap
 gebracht, zoo sta het vrij die godspraak te ondervragen,
 ja, bij het kroost der Pers zich met de vraag te wagen,
 die uit het binnenst roept: 'Wat is er van den nacht,
 'o Wachter! welk een dag wordt aan de kim gewacht?'

(DA COSTA.)

Wien smee ik, die mijn oog, ten hemel opgeheven,
 Die wereld weer herbouw' en weer herroep' in 't leven,
 Die, wat der waatren stroom in 't denkbeeld achterliet,
 In de eb der eeuwen met heur afloop, dreef in 't niet.

(BILDERDIJK.)

Indien ik u al weder sprak van duizenden voeten, van uren klimmens, en van stronken en bonken, en paden, glibberig door het afsijpelende water uit bergaders of groeven van vorige sneeuw- en steenvallen, - gij zoudt zeggen: 'dat wordt eentonig', en toch. M.H.! heeft de wezenlijkheid aldaar weinig, dat overeenkomt met hetgeen men reeds gezien heeft; maar de groote vermoeyenis der beklimming langs een steil en nauw pad, dat somtijds afgebrokkeld is en bijna verdwijnt, zou alle genot verbitteren, indien men niet, of om adem te scheppen en de kniepezen te laten uitrusten, of om te zien wat rondom ligt, stil stond en opmerkte, hoe men al klimmende het breede dal ruimer in zijne lengte overziet met de tegenoverstaande spitse rotsen, die van beneden uit het dal gezien, de wolken doorboren en het gezicht op de kroon van het gebergte belemmeren; hoe zij allengs met den klimmer op gelijke hoogte komen, en nu de Mont-Blanc, als een reus onder de grooten, meer en meer rijst en zijne drie ontzaglijke kruinen verthoont, die achter elkander wegwijken, waar sneeuw en ijs nooit smelten, en geen verandering is, dan die der donkere striemen, door vallende klompen en sneeuwvallen geploegd.

(J. GEEL).

't Is wel waar, dat eigen lof stinkt, zoo als 't spreekwoord zegt, maar ik moet evel bekennen, dat mijn baas daar gelijk in heeft, als hij ronduit bekend, dat hij in de heele stad geen nuchterder en naarstiger werkgast kent; 'k mag nou en dan 's avonds eens een kannetje bedelaarsbier er in zetten, maar 't beurt me zelden, dat ik boven een half pintje jenever op eene reis nuttig, en daar weet ik al zooveel van,

alsof ik een glas water er binnen had geslagen. Wat nou 't waarnemen van mijn tijd aangaat, zal je gelieven te weten, dat, gelijk men altijd niet blokken kan, ik door de bank Zaterdags 's middags en Zondags met sommige hupsche kameraads me wat verdiverteer, en binnen of buiten de stad eens onder een kloddertje, dat toch 't beste koop is en 't verste strekt, een belbruidje of een jasje speul, maar ik kan je zeggen, dat ze 't geen ze daarmee van me winnen, wel voorbij de schout zijn deur mogen dragen. 't Maandagje knoop ik er ordinair nog aan, maar 't beurt zelden, of 't moest op sommige dorpen juist kermis wezen, of ik ben Dinsdags's middags weer op den winkel en aan 't werk, zoodat ik, versta-je wel, de eene week door de ander nog wel een gulden of vijf win, zonder te rekenen, dat ik in huis nog weleens een paar schoenen of muilen voor een goed vriend lap. Je zult me misschien vragen, wat jij daarmee te doen hebt, maar heb maar een amering patientie, en je zult wel zien, waarom ik je dat alles zoo van stukje tot beetje verteld heb, en waar ik heen wil.

(J. VAN EFFEN.)

Staet dan uw regel vast, getrouwe Princen-hoeder ¹⁾,
 Misloonde Keyservoogt, die met u meesters moeder,
 Onnoosel, onbehaelt, getuyge zijt gheweest,
 Wat een onmenschlijck mensch gemeens heeft mette beest,
 Heeft dan u leere gront, dat wijsheyts eyghen wesen
 In d'altijt eene wil en weer-wil staat te lesen ²⁾,
 Wat roey verdienden wy in uwe scholen niet,
 Die voor- en achter-noen deselve selden ziet?

(HUYGENS.)

- 1) Seneca, leermeester van Nero.
- 2) In het zich zelf gelijk blijven in het willen en het niet-willen.

Aanhangsel.

Aan *De Nederlandsche taal II* (blz. 74-77) zijn ontleend de volgende praktische raadgevingen, die bij het bouwen van samengestelde zinnen verdienen in acht genomen te worden.

1. Aan eene bijgedachte moet men niet den vorm van een hoofdzin, en omgekeerd aan eene hoofdgedachte niet den vorm van een bijzin geven. In strijd met den eersten regel zijn zinnen als deze: *Hij kwam van de reis en vond zijne plaats op het kantoor door een ander ingenomen* (in pl. v.: *Toen hij van de reis kwam, enz.*) *Hij heeft een huis in het midden van de stad gekocht en dat laat hij voor magazijn inrichten* (liever: *dat hij voor magazijn laat inrichten*). In strijd met den tweeden regel zijn zinnen als de volgende: *Men heeft den secretaris eene andere betrekking aangeboden, die hij echter heeft moeten weigeren* (in pl. v.: *maar hij heeft die moeten weigeren*). *Prins Maurits begaf zich naar Utrecht, waar hij de waardgelders afdankte* (in pl. v.: *en dankte daar de waardgelders af*). Zulke zinnen zijn wel te begrijpen, en er zijn gevallen, waarin er geen bezwaar tegen behoeft gemaakt te worden (vgl. § 73 *Opm.* 2), maar zij kunnen ook aanleiding tot misverstand geven. Uit den voorlaatsten zin zou men b.v. kunnen opmaken, dat het aanbieden van eene betrekking, die de secretaris moest weigeren, opzet was.

2. Nevengeschikte bijzinnen moet men zooveel mogelijk denzelfden vorm geven. Tegen dien regel wordt gezondigd:

a. Als men den tweeden bijzin den vorm van een hoofdzin geeft, b.v. *Vrijdag begon het te vriezen, zoodat Zaterdag de vijver dicht lag en Zondag konden wij schaatsenrijden* (in pl. v.: *en wij Zondag konden schaatsenrijden*.)

b. Als men een bijzin en een gewoon zinsdeel nevenschikkend verbindt, b.v. *De Voorzitter deelde aan de candidaten den uitslag van het examen mede, en dat de Commissie over het algemeen zeer tevreden was. Hij weigerde eene bijdrage, deels uit gierigheid, deels omdat men hem in de regeling der zaak niet gekend had.*

c. Als men één bijzin beknopt maakt en den anderen niet: *Ik schreef hem, mij van den trein te komen afhaken en of hij voor een rijtuig wilde zorgen* (in pl. van: *of hij mij van den trein kwam afhaken*, of ook: *voor een rijtuig te willen zorgen*.)

3. Bijzinnen, die van elkander afhankelijk zijn en dus in grammaticale waarde verschillen, moeten niet met gelijke verbindingswoorden beginnen: *Ik kan u verzekeren, d a t het mij zeer verheugt, d a t hij zijn doel bereikt heeft. Het is een jongmensch, d i e bij een koopman in de leer is geweest, d i e in dezelfde artikelen handelt als ik. Ik wil uwe vraag beantwoorden, a l s gij gelooven wilt, dat ik het goed met u meen, a l s ik u de waarheid zeg.*

4. Het maakt den stijl slepend, wanneer men al te veel van elkaar afhankelijke bijzinnen achtereen laat volgen; b.v. *Het heeft mijn broer zeer gespeten, d a t hij uw bezoek heeft gemist, h e t w e l k hem te meer welkom zou geweest zijn, d a a r hij u over de nieuwe onderneming had willen spreken, w a a r o v e r hij onlangs met u gecorrespondeerd heeft* (in pl. van b.v. den 3en zin tot een hoofdzin te maken: *het zou hem te meer welkom zijn geweest*, enz.)

5. Een samengestelde zin is slecht gebouwd, wanneer de gang der hoofdgedachte door tusschenzinnen en noodlooze uitweidingen te veel wordt afgebroken; b.v.: *De eigenaars der fabriek - de zaken loopen niet mee in de laatste jaren - hebben door den directeur, die het eene alles behalve aangename opdracht vond, aan het gezamenlijke werkvolk - ruim 200 mannen en vrouwen - doen bekend maken, dat, tenzij met eene aanmerkelijke loonsverlaging genoeg genomen wordt, het hun, hoe zwaar dit besluit de firma ook valt, onmogelijk zal zijn, de arbeiders, althans meer dan de helft, gedurende den aanstaanden winter aan het werk te houden.*

6. Ook is het stootend, als de zinnen van een samengesteld geheel elkaar gelijk een nest doosjes omsluiten; b.v.: **BURGEMEESTER EN WETHOUDERS HEBBEN DE VERWACHTING, dat de baten, die de gasfabriek voor de gemeentekas zal opleveren, in de eerstvolgende jaren aanmerkelijk zullen toenemen, NOG NIET OPgegeven. AL DEGENEN, die omtrent de vermoedelijke daders van den diefstal, welke de vorige week, gelijk wij in ons nummer van Vrijdag gemeld hebben, in de magazijnen van den heer A. heeft plaats gehad, eenige inlichtingen kunnen verschaffen, WORDEN TOT MEDEDEELING DAARVAN AAN DEN COMMISSARIS VAN POLITIE TEN DRINGENDSTE UITGENOODIGD.**

7. Eene zonde tegen de welluidendheid is het, een zin door een bijzin af te breken, wanneer er nog maar een zeer klein deel van overblijft; b.v.: *Mijn horloge staat, als ik het op tafel neerleg, s t i l. Ook de gemeenten mogen daartoe, al kunnen ze niet gedwongen worden, b i j d r a g e n.* In het algemeen is het minder gewenscht, een zin te sluiten met een heelen of gedeeltelijken zin, die te licht is om het

vooraangaande gedeelte te dragen. Dit is het geval in een zin als de volgende: *Wanneer ieder maar op zijn eigen doel aanstuurt, wanneer gemaakte afspraken eenvoudig niet schijnen te gelden en de een voor den ander zoo op zijn eigen ideeën verliefd is, dat hij ze onmogelijk los kan laten, dan mislukt de zaak.* Hier zou een zwaarder slotzin, b.v.: *dan is het natuurlijk, dat de zaak mislukt*, aangenamer voor het oor zijn.

8. De algemeene regel, dat een zelfde klank liefst niet spoedig moet terugkeeren, geldt vooral ook bij het bouwen van samengestelde zinnen. Leelijk is het, wanneer in zulk een zin twee op elkaar volgende samenstellende zinnen met hetzelfde woord sluiten, of soms rijmen, b.v.: *Ik hoor, dat de schilderij, die uw broer afgestaan heeft, duizend gulden opgebracht heeft. De bijdragen, die bij de verschillende commissieleden ingezonden worden, moeten in de advertentie gespecificeerd vermeld worden. Ik geef u de verzekering, dat gij het u nooit zult beklagen, dat gij tot deze zaak ook het uwe hebt bijgedragen.* Ook is het goed, bij de keus der voegwoorden een weinig op hetgeen volgt te letten; b.v.: *Daar de omstanders..., Wanneer alle menschen..., Zoo de inkomsten..., enz., verdienen de voorkeur boven: Om dat de omstanders..., Als alle menschen..., Indien de inkomsten..., enz.* ¹⁾

OPMERKING. Het spreekt vanzelf, dat dergelijke regelen, die nog met enkele vermeerderd kunnen worden, allereerst in zulk schrijven te behartigen zijn, waarbij gelegenheid bestaat om het geschrevene te herzien en te corrigeeren. Wie zich daarin eenigszins geoefend heeft, krijgt langzamerhand de gewoonte, om op een en ander ook onder zijn schrijven en spreken te letten, zonder dat de vlotheid van zijn gedachtengang daardoor gestoord wordt.

1) Ook regel 3 is tot dit geval te brengen.

[Deel III]

Voorbericht.

De verschijning van dit 3^e stuk der Spraakkunst heeft langer op zich doen wachten, dan in het voorbericht van het 1^e stuk was aangekondigd. De oorzaak daarvan is allereerst hierin gelegen, dat het den schrijver bij de bewerking van deze leer der woordsoorten noodig bleek, verschillende vraagstukken, die zich bij dit onderdeel der spraakkunst voordoen, opnieuw aan een gezet onderzoek te onderwerpen. Een voorbeeld daarvan zijn de beschouwingen, die hij in den jaargang 1894 van NOORD EN ZUID over de zoogenaamde 'Concrete en Abstracte substantieven' deed verschijnen. Ook de hoofdstukken betreffende de adnominale woorden zullen o.m. van dit vernieuwde onderzoek de blijken kunnen leveren.

Bij deze behandeling der woordsoorten zijn dezelfde grondbeginselen gevolgd, die in de Inleiding bij het eerste stuk zijn uiteengezet en waarvan sommige in de hier volgende Inleiding opnieuw zijn toegelicht. Het streven is steeds geweest om te doen uitkomen, hoe de normen voor het taalgebruik, die de spraakkunst aan de hand doet, door eigen waarneming uit dat gebruik zelf kunnen worden afgeleid, al behoeft daarbij het licht der historie niet te worden versmaad. Zoo moge ook dit gedeelte der Handleiding er toe bijdragen om in de kringen der taalonderwijzers en onder de velen, tot wie hun invloed zich uitstrekt, meer en meer den waan te doen wijken, dat de taalwetenschap eene aanmatigende wetgeefster zou willen zijn. Indien die verouderde opvatting nog voortleeft, dan is dit meer aan het onderwijs dan aan de wetenschap te wijten. Veertig jaren geleden heeft DR. L.A. TE WINKEL zich al beijverd om in de onderwijswereld het denkbeeld te doen doordringen, dat 'elke

levende taal onophoudelijk verandert,' *en derhalve* 'de grammatica, zal zij hare taak blijven vervullen, na verloop van jaren herzien moet worden, ten einde telkens den waren toestand der taal te leeren kennen ¹⁾.' *Alleen aan het gebruik van al te beknopte schoolboeken of aan onvoldoende toelichting daarvan kan het te wijten zijn, als de spraakkunst in onze dagen nog als eene decreteerende wetenschap wordt voorgesteld, en de bewustwording van deze dwaling dan bij wijze van reactie soms eene nieuwe dwaling in het leven roept, nl. dat alle regels maar dwaasheid zijn.*

Deze leer der woordsoorten beperkt zich tot de beschrijving en zoo mogelijke verklaring van hunne beteekenis, functie en syntactische eigenaardigheden, waarbij ook aan het taalgebruik der jongere literatuur de noodige aandacht is gewijd. De bijzonderheden omtrent de veranderlijkheid der woorden (de leer der buigingsvormen) zullen in een volgend 4e stuk worden samengevat.

AMSTÉRDAM, April 1895.

C.H. DEN HERTOOG.

Bij den tweeden druk.

De herdruk heeft gelegenheid gegeven, hier en daar in dit 3e stuk der Nederlandsche Spraakkunst iets te veranderen of in te lasschen. Door bijzondere oorzaken was het onmogelijk, de in de eerste zes vellen noodig geachte wijzigingen in den tekst aan te brengen, zoodat ze nu aan het slot van het aanhangsel (blz. 243 en 244) verzameld zijn. Op deze veranderingen en toevoegingen wordt in 't bijzonder de aandacht van den lezer

1) *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn* (1857) IV, 264. In ditzelfde opstel komt o.a. ook de volgende merkwaardige uitdrukking voor: 'Dit (nl. dat *hij kan, zal, mag* en *wil* de *t* missen) leert alleen de waarneming van de taal op het tegenwoordige oogenblik, en niemand kan zeggen, dat zulks over vijftig jaar nog het geval zal zijn.'

IV

gevestigd, daar nergens in den tekst naar dit laatste deel van het aanhangsel verwezen wordt.

Voor het 4^e en 5^e stuk zijn door den Schrijver geen bouwstoffen nagelaten. Mocht dus te eeniger tijd deze spraakkunst worden gecompleteerd, dan zullen de toe te voegen deelen te beschouwen zijn als eene poging om wat in De Nederlandsche Taal, Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch (2 deelen) gezegd is over de Leer der vormen, de Leer der woordvorming en de Leer der klanken naar de door den Schrijver in de drie verschenen stukken der 'Nederlandsche Spraakkunst' gevolgde methode breeder te behandelen en historisch toe te lichten. Nu reeds zij den gebruiker dezer Spraakkunst de kennismaking met de drie genoemde hoofdstukken in De Nederlandsche Taal aanbevelen.

Binnenkort zal een herdruk verschijnen van Nederlandsche Spraakkunst I en II, in overeenstemming gebracht met de overeenkomstige onderdeelen van De Nederlandsche Taal.

Voor de aanwijzing van leemten of gebreken, bij het gebruik van dit 3^e stuk opgemerkt, houdt de ondergeteekende zich ringend aanbevelen.

AMSTERDAM, Juli 1903.

H.J. DEN HERTOOG.

Inleiding.

1.

Naar den analytischen gang, in § 7 van het eerste stuk dezer spraakkunst aangegeven, volgt hier, na het overzicht der verschijnselen in den enkelvoudigen en den samengestelden zin, een onderzoek naar de bijzonderheden, die als de *l e e r v a n h e t w o o r d* zijn samen te vatten. Die bijzonderheden betreffen: het wezen van het woord, de indeeling der woorden in grammatische categorieën, de beteekenis en het gebruik dezer woordsoorten, en de veranderingen van vorm of plaats, welke met hunne verschillende functiën in verband staan. Uitgesloten zijn hier echter voorloopig de bijzonderheden omtrent de in de laatste plaats bedoelde veranderingen (*4e stuk*), benevens die omtrent de woordvorming en de spelling (*5e stuk*), waartoe analyse van de woorden zelf noodig is.

Deze beschouwing gaat uit van de bestaande taal en heeft dus in de eerste plaats de woorden op hun tegenwoordigen trap van ontwikkeling tot voorwerp. Nochtans kunnen enkele historische bijzonderheden daarbij niet achterwege blijven, aangezien de invloed van het verleden op de latere taal steeds van dien aard is, dat een aantal verschijnselen zonder een weinig geschiedenis volkomen onverklaarbaar zijn. Ook bij een hoofdzakelijk practisch taalonderwijs kunnen dergelijke historische toelichtingen haar nut hebben. Immers, waar zulk taalonderwijs de bedoeling heeft, om het onbewust of halfbewust taalgebruik tot een hooger trap van ontwikkeling te brengen, door het tot een voorwerp van waarneming en nadenken te maken, moet hiertoe ook gerekend worden het wekken van eenige

bewustheid omtrent die invloeden uit het verledene, waaraan het taalgebruik van nu zich niet onttrekken kan.

2.

In de tweede plaats zij nogmaals herinnerd (vgl. I, *Inl.* § 3), waarom hier de beschouwing der schrijftaal aan die der spreektaal voorafgaat.

Vooreerst is het beter doenlijk. De groote voorraad schrijftaal, waarover te beschikken valt, leent zich tot ieder gewenscht rustig onderzoek. Met de vergankelijke spreektaal is dit veel minder het geval. Waarneming van de spreektaal is gewoonlijk niet meer dan waarneming van ongewaarborgde herinneringen van gesproken taal. Men zou tot de phonographie of stenographie de toevlucht moeten nemen, om de spreektaal tot een ernstig voorwerp van onderzoek te maken.

Daarbij komt, dat, over de geheele natie gerekend, de schrijftaal veel meer gemeenschappelijks heeft dan de spreektaal. Daaraan is het toe te schrijven, dat de leidende regels, die door waarneming van de schrijftaal zijn gevonden, meestal willig gevolgd worden, terwijl er veel meer verzet komt, wanneer voorgesteld wordt, om de spreektaal van een of ander gewest als de beschaafde of als eene meer beschaafde taal te erkennen. Uit den voorrang, dien het Hollandsch in de Nederlandsche taal heeft, is dan ook niet af te leiden, dat de Hollanders zoo goed spreken; die overwegende invloed is alleen het gevolg daarvan, dat zoowel het letterkundig als het politieke leven zich aanvankelijk in de Hollandsche provinciën het krachtigst ontwikkeld hebben en dáár alzoo het meest geschreven is.

Eindelijk is in het oog te houden, dat juist voor het gebruik van de schrijftaal de meeste behoefte aan zekere leidende regels bestaat. Afgezien van plaatselijke verschillen, *kan* de schrijftaal nu eenmaal uit den aard der zaak niet volkomen congruent aan de spreektaal zijn, doordat zij op andere wijze en onder andere omstandigheden dan deze ontstaat, nl. in langzamer tempo en begeleid van meer overleg en nadenken. Bij het schrijven worden dientengevolge steeds voorwaarden in acht genomen, waaraan men bij het spreken meestal niet denken kan; b.v. het vermijden van kort op elkaar volgende

gelijke klanken of woorden ter wille van de welluidendheid; òf het wijden van meer zorg aan de plaatsing der woorden en de constructie der zinnen; òf het in acht nemen van doelmatige onderscheidingen ter vermindering van mogelijke misverstanden, die de spreektaal door stembuiging of gebaar voorkomt. Een voorbeeld van dit karakteristieke verschil tusschen schrijf- en spreektaal biedt de vergelijking van eene gememoriseerde en eene geïmproviseerde rede. Bij de eerste kost het in den regel inspanning, er de levendigheid en losheid van het vrij opwellende woord in te brengen. Dit belangrijke verschil motiveert dan ook volkomen den bekenden regel van Busken Huet: ‘schrijf, zooals men schrijft, en spreek, zooals men spreekt.’

Deze toekenning van den voorrang aan de schrijftaal bij grammaticale beschouwingen is volstrekt niet in strijd met de waarheid, dat de gesproken taal primair en de schrijftaal niet anders dan afgebeelde klank is. Maar juist daardoor is het ook de natuurlijke gang van zaken, dat het bruikbare en voortreffelijke in de spreektaal vanzelf aan de schrijftaal op den duur niet vreemd kan blijven. (Vgl. I, *Inl.* § 6).

3.

Het is hier ook de plaats, om nog eens het karakter aan te geven van de regels, die het taalonderzoek aan de hand doet. De theoretische taalwetenschap heeft geen andere taak dan de taalfeiten vast te stellen en de physische en psychische invloeden op te sporen, waardoor die feiten verklaard kunnen worden. Als zoodanig is zij deels eene natuurwetenschap, deels eene psychologisch-historische wetenschap. Al naar den aard van de verschillende onderdeelen der linguïstiek treedt het eene of het andere karakter op den voorgrond. In de klankleer b.v. zijn voor het meerendeel physische, in de leer van den zin en die van de beteekenis der woorden hoofdzakelijk psychische invloeden te constateeren. En zoo houdt de taalwetenschap zich alleen bezig met hetgeen in zake taalgebruik *is* en *geweest is*, niet met hetgeen liefst *zijn moet*.

Anders is het gesteld met het taalonderwijs. Dit kan niet blijven staan bij beschrijven en verklaren, maar behoort ook op verstandige wijze aan te geven, wat af te keuren of aan te bevelen is. Van dit standpunt gezien is de grammatica wel

degelijk eene praktische of normatieve wetenschap, die de normen of regelen heeft op te sporen, welker opvolging in het taalgebruik aanprijzing verdient. In dat opzicht staat de grammatica gelijk met de paedagogiek, de logica, de ethica, de staathuishoudkunde, enz. Ook dit zijn praktische wetenschappen, die evenzeer ten doel hebben aanbevelenswaardige regelen te zoeken, welke bij het opvoeden van kinderen, bij het zoeken naar de waarheid, bij het waardeeren van gezindheden en handelingen, bij de voortbrenging en verdeeling der goederen, enz. in acht genomen verdienen te worden.

Bindend in strengen zin zijn zulke regelen alleen dan, wanneer ze tot rechtsregels verheven worden, d.w.z. tot dien kring van regels worden gebracht, ten aanzien waarvan het geoorloofd en doelmatig geacht wordt, de opvolging zoo noodig door dwang te bevorderen. Dit zou b.v. het geval zijn, indien van overheidswege eene bepaalde schrijfwijze aangegeven werd. Geen zaakkundige echter zal in onzen tijd eene dergelijke overheidsbemoeiing noodig vinden ¹⁾.

Maar willekeurig zijn daarom bedoelde regelen in tal van wetenschappen niet. Ze zullen dat te minder zijn, wanneer zij op natuurlijke wijze uit den aard der waargenomen feiten voortvloeien en voor de bereiking van het doel, waartoe ze gezocht worden, bruikbaar blijken. Zoo is het ook met de taalregels gesteld. Ook die behooren tot grondslag te hebben eene nauwgezette waarneming van het taalgebruik, en wel van dat der beste taalgebruikers. En de strekking er van moet zijn de doelmatigheid van het taalgebruik te bevorderen, en er zooveel mogelijk eenheid en bestendigheid in te brengen.

Hieruit volgt, dat de grond, waarop inachtneming van deze regels gevraagd kan worden, hoofdzakelijk een nuttigheidsgrond en voor een deel ook een moreele grond is. Sprekers en schrijvers, zoowel als hoorders en lezers ondervinden er het voordeel van, wanneer al wat gehoor of gezicht storen en

1) Alleen in de schrijfwijze van plaatsnamen zouden officiële voorschriften niet ongewenscht zijn.

het verstaan hinderen kan, zooveel mogelijk vermeden wordt. Men kan deze voordeelen van het streven naar taaleenheid natuurlijk evenzeer over- als onderschatten, maar niet op goede gronden ontkennen. En waar de taal zulk een belangrijk verkeersmiddel uitmaakt, wordt het tegelijk voor ieder, die er toe in staat is, een plicht jegens de gemeenschap, om tot die eenheid en bestendigheid mede te werken.

4.

De heerschappij van zulke regels is echter beperkt. De langzame, maar steeds voortdurende vervormingen van het taalgebruik maken van tijd tot tijd herziening noodig. Ook moet erkend worden, dat er in het opvolgen van regels altijd eene remmende kracht gelegen is, die goed kan doen, maar ook kwaad kan stichten. Wanneer dan een schrijver bewust of onbewust van den regel afwijkt, is het uit een taalwetenschappelijk oogpunt meestal belangrijk, de vermoedelijke oorzaak of reden van dergelijke afwijkingen op te sporen. Is als zoodanig slordigheid of aanstellerij te constateeren, dan is afkeuring en waarschuwing alleszins gerechtvaardigd. Maar ligt de oorzaak in eene ernstig gevoelde behoefte aan meer vrijheid, dan heeft de taalwetenschap eenvoudig af te wachten, of het voorbeeld ook navolging vindt en de nieuwigheid zich wellicht als regel vastzet. In dien zin is het taalgebruik ten slotte soeverein.

Dat aan taalonderwijzers in dit opzicht een zeker conservatisme eigen is, heeft zijn natuurlijke grond hierin, dat zij steeds met jongere of oudere leerlingen te doen hebben, die het gebruiken van de taal nog moeten leeren. Eene zekere strengheid in het handhaven van bestaande regels is daarbij uit den aard der zaak geboden. Aan de meerderheid der middelmatigen bewijst men een grooten dienst, als zij van de noodzakelijkheid ontheven worden om telkens bij hun schrijven zelfstandige beslissingen te nemen, en in verstandig gevonden regels een houvast leeren vinden. Zelfs voor hen, die een zeker meesterschap in die kunst verwerven zullen, is het een voordeel, door aanvankelijk volgen van den regel tot de vrijheid te komen. Geen schrijftalent is ooit verstikt door het in acht nemen van de aanbevelingen der taalwetenschap en

de ware vrijheid van beweging vloeit ook hier uit het beheerschen van den regel voort ¹⁾.

Reeds hebben deze algemeene beschouwingen herhaaldelijk hunne bijzondere toepassing gevonden in de leer van den zin (I en II); bij de beschouwing van het woord in zijne velerlei betrekkingen zal dit in nog belangrijker mate noodzakelijk zijn.

5.

Die beschouwingen gaan uit van de tegenwoordig nagenoeg onbestreden opvatting, dat spreken en schrijven onafscheidelijk verbonden zijn met het denken, m.a.w. dat men beide omschrijven kan als waarneembaar of belichaamd denken. De taal moet daarom met het denken ontstaan zijn, en is er de zinnelijk waarneembare kant van.

De taal is alzoo een verschijnsel, waardoor het bewustzijn naar buiten treedt, waardoor de geestelijke kant van het leven zich openbaart aan de buitenwereld. Hare vormen behooren derhalve, evenals de gebaren, tot de categorie der *uitdrukkingsvormen* en wel tot de voortreffelijkste. Het is de taak der psychophysisch, voorgelicht door historisch taalonderzoek, het verband tusschen de uitdrukkingsvormen en de parallele geestelijke bewegingen te onderzoeken en zoo mogelijk te verklaren ²⁾, en deze onderzoekingen hebben ook over het

- 1) Vgl. hier Van Eeden, *Het lied van schijn en wezen*, p. 10.

‘O zuiverheid, o weergalooze macht
van orde en maat, - o vastheid der relatie,
gewogen als fijn goud, wel omgebracht

hebt gij veel liefs, welks teergegroeiende gratie
nog niet kon dragen uwen harden dwang
en door u zonk in dorre desolatie.

Veel bleek jong schoon verworpt de gouden spang
der regelmaat, zoo 't niet kon evenwegen
't wicht harer kracht, - maar leeft ooit schoonheid lang

te teer voor wet? is wetteloos gestegen
ooit eenig leven boven eeuwen uit? -
In reinheid scherp is al 't behoud gelegen

van wat behoud begeert.’ -

- 2) Zoo wordt b.v. het verschil in de gelaatsbeweging, als iemand iets zuurs en als hij iets bitters proeft, daaraan toegeschreven, dat bitter met het gehemelte en zuur met de randen van de tong waargenomen wordt. Aan deze verklaringen van zekere gelaatsbewegingen sluit zich nauw de verklaring van den klank van sommige tusschenwerpsels aan, als.: *bah! au!* enz.

vraagstuk van den oorsprong der taal gewenscht licht doen opgaan.

Zoo stelt men zich de woorden aanvankelijk als geluidsgebaren voor, waarmede onwillekeurig, hoofdzakelijk bij wijze van opluchting, zekere lichaamsbewegingen begeleid werden, of waardoor de gemoedsbewegingen zich openbaarden, welke door den aanblik van dingen of gebeurtenissen werden opgewekt. Hierdoor ontstonden associaties tusschen den uitgestooten klank en de innerlijke gewaarwording, maar ook associaties tusschen dien klank en de dingen of verschijnselen, welke gewaarwordingen veroorzaakten. Verder waren die geluidsuitbarstingen ook te danken aan den lust om natuurgeluiden en dierenstemmen na te bootsen, en moet men buitendien aannemen, dat er spontane klanken zullen geweest zijn, die door een toevallig samentreffen met eenig ding of verschijnsel als eene blijvende aanduiding daarvan gefixeerd werden. Op gelijke wijze herhalen doofstommen soms willekeurig uitgestooten klanken, wanneer zij ondervonden hebben, dat die ter aanduiding van een of ander door de huisgenooten begrepen worden.

Een tweede factor in dit taalproces moet dan geweest zijn het door ervaring verkregen inzicht van de doelmatigheid dezer klanken als middel tot verstandhouding. Zoo werd de taal onder den invloed van het leven in gemeenschap verkeers- en mededeelingsmiddel. Dit moest noodzakelijk tot gevolg hebben een begin van eenheid en bestendigheid in de bruikbaar gebleken klanken. Maar tegelijk paarde zich daaraan een drang tot ontwikkeling en volmaking onder den invloed van de behoeften, die zich bij het gebruikmaken van het middel voordeden. Dat nu de ontwikkeling der klankgebaren die der bewegingsgebaren zoo aanmerkelijk overtroffen heeft, is wel voornamelijk aan den grooten rijkdom van nuanceeringen toe te schrijven, die de klank boven het gewone gebaar vooruit

heeft. Ook in de hogere dierenwereld zijn geluiden de voornaamste uitingen van hetgeen de dieren bijzonder treft, en volmaken deze klanken zich bij vele soorten tot lok- en waarschuwingsgeluiden.

Voortgaande zijn eindelijk de met bewustzijns-elementen geassocieerde klanken niet slechts middelen van verstandhouding gebleven, maar zijn zij van groote beteekenis geworden bij het ontstaan van gedachten. Dit is voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat de spraakklanken beter dan de gebaren niet alleen het bijzondere, maar ook het algemeene kunnen uitdrukken, dat zij alzoo niet alleen voorstellingsteekens blijven, maar ook begripssymbolen worden ¹⁾.

OPMERKING. Als uitgangspunt voor het onderzoek naar het wezen der woorden is hier de stand van het vraagstuk omtrent den *oorsprong* der taal slechts in groote omtrekken aangeduid. Bij het hoofdstuk *woordvorming* zijn uitvoeriger bijzonderheden omtrent dit onderwerp op hunne plaats.

Bedoeld vraagstuk is eerst met W. von Humboldt ²⁾ het voorwerp van wetenschappelijk onderzoek geworden. Voor hem was de taal een noodzakelijk ontwikkelingsproduct van den menschelijken geest, maar de vraag, hoe dit product ontstond, liet hij onbeantwoord. Lazarus en Steinthal hebben de studie van het vraagstuk voortgezet en inzonderheid de beteekenis der *klanknabootsing* en der *onwillekeurige klankreflexen* bij het ontstaan der taal in het licht gesteld. Verdere schreden voorwaarts heeft het vraagstuk gedaan door de studiën van Max Müller, Lazarus Geiger en Ludwig Noiré. Men heeft ingezien, dat het minder juist is van klankreflexen te spreken, maar dat gedacht moet worden aan *een geluidsdrang als begeleiding van menschelijke bewegingen en handelingen*, gewekt door langs den weg der zinnen ontvangen prikkels uit de buitenwereld. Het moment der taalwording was alzoo het eerste gewild gebruik van de doelmatig gebleken onwillekeurige klanken. Zoo ontstond ook het inzicht van het innig verband tusschen beteekenis en spraakklank. Noiré heeft inzonderheid de belangrijkheid van het *gemeenschapsleven* voor de ontwikkeling der taal in het licht gesteld en op de beteekenis van

- 1) Met een *gebaar* is b.v. licht uit te drukken het stoppen van eene kous, het aanzetten van eene knoop, het verzoelen van eene laars, enz., maar zeer moeilijk het begrip *repareeren*. Daartoe verdient het *woord* in alle opzichten de voorkeur.
- 2) Zie het *Aanhangsel*.

de samenwerking bij het *ontstaan*, en van de nabootsing bij het *voortplanten* der spraakklanken den nadruk gelegd.

Uit een en ander volgt, dat de vraag of de taal een voortbrengsel dan wel eene uitvinding is, eigenlijk geen vraag mag heeten. Het toeval, de gewoonte, de gebleken doelmatigheid, het nadenken en tal van andere invloeden hebben op haar ontstaan en hare ontwikkeling invloed gehad. Waarneming en onderzoek doen echter dan eerst hun invloed gelden, wanneer eene taal reeds een aanmerkelijken graad van ontwikkeling bereikt heeft.

Tegen de leer, dat spreken en denken, naam en begrip, noemen en kennen identiek zijn, met dit onderscheid slechts, dat de eerste term van elk paar den uitwendigen, den voor de zinnen waarneembaren kant van de zaak aangeeft, en elke tweede term de binnenzijde, den door het bewustzijn alleen waar te nemen kant er van benoemt, tegen deze leer is de gewone bedenking, dat er toch wel denken voorkomt, hetwelk niet aan klanken gebonden is. Dit verzet gaat dan meestal vergezeld van een beroep op zeer jonge kinderen, doofstomgeborenen en dieren. Hiertegenover dient allereerst opgemerkt te worden, dat het bewustzijnsleven van wezens, met wie wij niet in taalverkeer staan, zoo goed als een gesloten boek voor ons is. Toch is niet te ontkennen, dat er bij spraaklooze wezens bewustzijnsverschijnselen te constateeren vallen: zij herkennen sommige dingen en maken sommige combinaties. Noemt men dit ook denken, dan is inderdaad eenig voorbehoud noodzakelijk. Dit lage en vage denken blijft echter beperkt tot wat binnen den kring der aanschouwing valt. Eerst waar spraakklanken beschikbaar zijn, neemt het denken zijne vlucht; alleen de woordassociaties brengen helderheid, d.w.z. behoorlijke analyse en synthese, in het bewustzijn en tegelijk in de buitenwereld, waarvan het de weerspiegeling is.

De beoefenaars der vergelijkende taalstudie zijn gewoonlijk vrij wantrouwend tegenover de verklaringen en veronderstellingen der taalpsychologen. Dit is te begrijpen, omdat deze, vooral waar het een grensprobleem als den oorsprong der taal betreft, zich meest op het gebied der hypothese bewegen en niet altijd van voorbarigheid zijn vrij te pleiten. Toch zal alleen de samenwerking van historisch taalonderzoek en taalpsychologie de kennis van het wezen en den samenhang der taalverschijnselen in waarheid kunnen vooruit brengen.

6.

In overeenstemming met het voorafgaande hebben wij in een klein duizendtal ¹⁾ éénlettergrepige spraakklanken, die

1) Het onderzoek naar de wortels der gezamenlijke Arische of I.-E. talen heeft nog tot zulke uiteenloopende resultaten geleid, dat dit getal van 1000 als een gemiddelde moet beschouwd worden. Grimm neemt er 462 aan, maar Max Müller 800, die hij nog weer tot 121 grondbegrippen terugbrengt. Het Hebreeuwsch moet tot 500 wortels te herleiden zijn, doch dit is slechts één der Semitische talen.

door analyse der Indo-Europeesche talen ¹⁾ verkregen zijn, de Indo-Europeesche oertaal te zien. De begrippen, welke zich aan deze spraakwortels associëerden, waren begrippen van werkingen, b.v.: *dâ* = geven, *vâ* = vlechten, *khan* = graven, *vabh* = weven, enz. Van een klein gedeelte echter kan men niet anders aannemen, dan dat het klanknabootsingen zijn. Toch zijn deze wortels niet als woorden, b.v. als infinitieven op te vatten. De grammaticale begrenzing werd eerst scherper bij de verdere ontwikkeling der spraakklanken in den zin ²⁾.

Waar de beschouwing der taalwortels een der moeilijkste onderwerpen uit de wetenschappelijke linguïstiek uitmaakt en dus buiten de grenzen van practische taalstudie valt, is toch eene vrij bruikbare algemeene voorstelling van deze eerste taalkiemen te vormen, wanneer we met Wundt e.a. aan de algemeene opvatting van deze primitieve klanken als klank-gebaren vasthouden ³⁾. De gewone gebaren zijn deels teekenende of beschrijvende, deels aanwijzende gebaren. Bij doofstommen is de beweging van het hoed afnemen de aan-

- 1) Hiertoe moeten worden gerekend: 1. het Indo-Iransch, 2. het Armenisch, 3. het Grieksch, 4. het Albaansch, 5. het Italisch, 6. het Keltisch, 7. het Germaansch, 8. het Baltisch-Slavisch.
- 2) Een eenvoudig voorbeeld van dezen overgang is b.v. de klank *nin* bij kleine kinderen. Nu eens gebruiken ze dien als werkwoord voor *drinken*, dan weer als substantief voor *drank*. Men beschouwe zulk een klank intusschen niet als een wortel. Het is de door samenwerking van kinderen en moeders verkregen vervorming van het voltooide woord *drinken*.
- 3) L. Noiré maakt in zijn *Logos* bezwaar tegen de omschrijving van woorden als klankgebaren, o.a. op dezen grond, dat de taal begint, waar de gebaren ophouden. Dit argument kan niet zwaar wegen: gebaar en taal gaan vooral bij minder ontwikkelden vaak samen. Het gebaar steunt den klank, evenals omgekeerd een doofstomme nu en dan zijne gebaren door klanken begeleidt.
Niet onbelangrijk is het, hier even aan te teekenen, hoe een woordkunstenaar (Van Deysse) taal en woord omschrijft (*N.G.* V, 215): ‘... de taal, die vergeluiding van het geestesleven, ... het woord, in den achtergalm van wiens klank ik als een veronzichtbaarde, tot hoorbaarheid geworden wenk voel van zijn beteekenis.’ De artistieke intuïtie stemt hier volkomen samen met de uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek.

wijzing van een *man*; de op de borst gelegde vuist de aanwijzing van eene *vrouw*; het heen en weer wiegen van den rechtersarm, met den elleboog op de linkerhand rustend, het teeken voor een *kind*, enz. Zulke gebaren zijn teekenend en wel direct of indirect, maar soms ook symbolisch: b.v. eene rechte lijn, van den mond uitgaande, voor waarheid en eene scheeve voor leugen. Maar daarnaast komen ook aanwijzende gebaren voor, die uit eene eenvoudige verwijzing met de hand of eenig ander lichaamsdeel bestaan.

Een niet volkomen analoog, maar toch eenigszins gelijksoortig onderscheid wordt bij de eerste klankgebaren gemaakt. De meerderheid vormen die, welke met begrippen geassocieerd, dus teekenend of beschrijvend zijn en daarom *praedicatieve* wortels heeten; zij zijn als directe en bij uitbreiding als symbolische klankteekens te beschouwen van de werkingsbegrippen, die er mede geassocieerd zijn. Daarnaast echter worden een beperkt aantal aanwijzende elementen aangenomen, *demonstratieve* of *pronominale* wortels genoemd, die alleen bestemd zijn om de plaats der dingen in de ruimte of den tijd aan te geven, en waartoe woorden als *hier, daar, dan, deze, die, ik, gij, hij*, enz. en hunne aequivalenten in andere talen zouden te brengen zijn. Van deze elementen neemt men aan, dat zij ook eene belangrijke rol gespeeld hebben bij de verdere ontwikkeling der taal, vooral bij het ontstaan der buigingsuitgangen.

OPMERKING. Het voorafgaande omschrijft in het algemeen de meest aannemelijk bevonden hypothese omtrent het ontstaan van causaalverband tusschen de eerste spraakklanken en de daarmede verbonden begrippen. De taalpsychologen hebben natuurlijk niet nagelaten, naar de mogelijkheid te zoeken, om het samengaan van een bepaalden klank met een bepaald begrip psychophysisch te verklaren, maar het onderzoek van zulk een voorhistorisch vraagstuk kan weinig anders dan mogelijkheden opleveren. Hoe dit echter ook zij, klank en beteekenis zijn beide in den loop der tijden zoodanig veranderd, dat voor de tegenwoordige taal dit verband volkomen verdwenen is. Alleen de band tusschen de huidige beteekenis en het oorspronkelijke wortelbegrip is in vele gevallen duidelijk herkenbaar.

Wat de demonstratieve wortels betreft, er zijn pogingen gedaan om aan te toonen, dat deze uit praedicatieve wortels zouden ontstaan zijn. Dat deze pogingen tot stellige resultaten geleid hebben, kan

niet beweerd worden. Zonder de mogelijkheid van een dergelijken oorsprong te willen ontkennen, mag men er wellicht toch eenige waarde aan hechten, dat eene nauwkeurige waarneming van den klank sommiger demonstrativa, en nog meer van de mondbewegingen, die er mede gepaard gaan, wel geschikt is om de opvatting van deze woorden als aanwijzende klankgebaren te bevestigen. Bij het uitspreken van *hier*, *daar*, (ook van *ici* en *là*, van lat. *hic* en *ibi*,) voelt men, dat *hier*, *ici*, *hic*, met eene beweging naar den spreker toe, *daar*, *là*, *ibi*, met eene beweging van hem af gepaard gaan. Mocht men opmerken, dat deze bijwoorden met voornaamwoorden verwant zijn, een nader onderzoek leidt er eveneens toe, om ook bij deze klanken aan demonstratieve klankgebaren te denken. Nog ons *ik*, *jij*, *hij*, zoowel als *ich*, *du*, *er*, - *I*, *you*, *he*, - *je*, *tu*, *il*, - *ego*, *tu*, *is*, leveren bij de uitspraak drie mondbewegingen op in eene richting, die, bij den spreker beginnende, in twee tempo's van hem afgaat.

De bedoeling dezer opmerking is geen andere, dan op deze fonetische waarneming de aandacht te vestigen. Een uitvoerig onderzoek, natuurlijk van oudere vormen uitgaande, zou noodig zijn, om er eenige gevolgtrekking van beteekenis uit af te leiden.

7.

De vraag is gesteld, of de eerste taalwortels al den naam van taal verdienen. Het antwoord daarop hangt af van de grenzen, die men aan het begrip taal stelt. Neemt men die grenzen ruim, dan is elke associatie van klank en begrip *t a a l* te noemen, zoodra die door de eerste menschen met eenige bewustheid als bruikbaar middel gebezigd werd om zich met elkander te verstaan. En met de zich dan in alle richtingen uitbreidende behoefte, om het gevonden instrument tot allerlei doeleinden aan te wenden, begint onmiddellijk de *o n t w i k k e l i n g* der taal. Ook hiervan is het mogelijk, zich in groote trekken eene voorstelling te vormen. Waar de taalwortels begrippen van handelingen beteekenen, ligt het voor de hand, dat men zich den gebiedend of roepend uitgesproken klank gaarne als een imperatief of vocatief denkt ¹⁾. Hoe dit echter ook zij, de eerste woordklanken moeten gediend hebben om iets te zeggen of te vragen. Woord en zin, hoe onvolkomen ook, moeten dus even oud en oorspronkelijk zijn,

1) De voorstelling, dat het nomen uit den vocatief, het verbum uit den imperatief zou ontstaan zijn, is van Jacob Grimm (*Kl. Schr.* III, 352). De veronderstelling wordt echter, o.a. door Scherer, ook weer bestreden.

en de ontwikkeling der woorden heeft door eene reeks van differentiëringen plaats gehad in de zinnen. Behalve de werkingen en de werkers, werd het ook noodig en mogelijk, de voorwerpen, de voortbrengselen en de gebruikte werktuigen te benoemen, of door een eenvoudig en kort klankgebaar aan te duiden. Ook de enkelheid of veelheid der dingen, alsmede hun verschil in eigenschappen werden onderscheiden. Voorts ontstond de behoefte om zoowel ten aanzien der dingen, als ten opzichte van hunne eigenschappen en werkingen, aan te geven, welke plaats ze in de ruimte en in den tijd innamen, of in welke betrekking zij zich onderling verhielden. Dat geschiedde door de volgorde, waarin de voorstellingen genoemd of aangeduid werden, maar ook door toevoeging van klanken, bij welker ontstaan de demonstratieve elementen eene groote rol moeten gespeeld hebben. Soms versmolten die toevoegingen met het woord tot een geheel en werden dan uitgangen, voor- of achtervoegsels; soms ook handhaafden zij hunne oorspronkelijke zelfstandigheid. Ook kwam het nu en dan voor, dat een aanvankelijk samengevatte vorm door twee of meer woorden vervangen werd, dat de synthese plaats maakte voor de analyse. Zoo kwamen later samengestelde tijdvormen met hulpwerkwoorden in de plaats van enkelvoudige tijden, voorzetselbepalingen in plaats van naamvalsvormen. En zo gingen de spraakklanken, gelijken tred houdend met de toenemende samengesteldheid van het denken, onderling allerlei betrekkingen aan, met dit gevolg *dat de woorden thans in hun waren aard alleen te kennen zijn, door ze te abstraheeren uit een zin*, of minstens uit eene verbinding van woorden. Eindelijk is ook in de constructie der zinnen eene aanmerkelijke ontwikkeling waar te nemen. De oorspronkelijk door den indruk van het oogenblik beheerschte volgorde der woorden kweekte zekere regelmatigheden in die opvolging; de eene constructie verwierf om doelmatigheid of bevalligheid den voorrang boven de andere; er werden stijlonderscheidingen geboren of gezocht, en de veelheid der gaven kweekte in de eenheid allerlei verscheidenheid.

Nog een belangrijk moment in de ontwikkeling der taal is

dit, dat de waardeering van het instrument natuurlijk moest doen betreuren, dat het alleen door tusschenkomst van het gehoor dienst kon doen. Zoo ontstond de behoefte aan zichtbare taaltekens, aan geschreven taal. Deze is daarom meer dan de gesproken taal als eene menschelijke uitvinding te beschouwen. Primitieve teekeningen zijn er vermoedelijk de eerste aanleiding toe geweest, en teekens voor geheele zinnen en voor woorden moeten aan de lettergreepstekens en de letters voorafgegaan zijn. Zoo staat het vast, dat de gesproken taal primair is, en het ontstaan der schrijftaal de associatie *begrip + klank* met een derde element: *teeken* heeft uitgebreid. Toch mag daarbij niet over het hoofd gezien worden, dat de geschreven taal èn door haar blijvend karakter, èn door haar vermogen om tusschen verwijderde mensen, ja tusschen verwijderde geslachten verstandhouding te kweeken, de spreektaal in menig opzicht over het hoofd gewassen is.

OPMERKINGEN. De invloeden, die deze ontwikkeling der taal beheerscht hebben, zijn van zeer verschillenden aard. De ontwikkeling der taal volkomen gelijk te stellen met die van een natuurobject gaat niet aan, daar deze gelijkstelling geheel den invloed van het menschelijk bewustzijn zou miskennen. De taal is als de mensch zelf het resultaat van zoowel bewuste als onbewuste, opzettelijke als onopzettelijke invloeden, en het blijft altijd een onoplosbaar vraagstuk, in welke mate èn natuur- èn cultuurinvloeden aandeel gehad hebben aan de eindelooze reeks van ontwikkelingsverschijnselen.

De eerste en voornaamste factor is de behoefte, de doelmatigheid. Zij riep nieuwe vormen, nieuwe onderscheidingen in het leven, maar liet ze ook weer verloren gaan, als zij overbodig geworden waren. Groot was daarnaast de macht der gewoonte, uitgaande van omgeving en opvoeding, maar niet minder die van het verleden met zijne vèrreikende invloeden. Allerbelangrijkst was verder de werking der gemakzucht en het streven naar welluidendheid, factoren waarbij zich echter het raadselachtige verschijnsel voordeed, dat klanken, die gemakkelijk of welluidend waren voor de eene menschengroep, het niet waren voor eene andere. Van de verschijnselen der klankleer, hoe nauwkeurig ook waargenomen en beschreven, en als regelmatig of onregelmatig geconstateerd, zijn nl. voor het meerendeel de onmiddellijke fysieke of psychische oorzaken niet aan te wijzen. En eindelijk moet nog aangestipt worden de invloed van slordigheden, vergissingen, aardigheden, van zucht tot navolging en van jacht naar oorspronkelijkheid ¹⁾, van dwaasheid en vermeende wijsheid.

1) Van Deyssel spreekt van 'Jacht op het wild der kurieusheid.'

Onder deze meest onopzettelijke invloeden zijn er intusschen reeds enkele, die het karakter van opzettelijkheid beginnen te krijgen. Onder de meer bewuste invloeden zijn in hoofdzaak de invloed der letterkunde en vooral die der taaltheoretici te rekenen. Het theoretiseeren over de taal begon echter eerst, toen zij al een hoogen trap van ontwikkeling bereikt had. Voor elke taal in het bijzonder is dat het tijdperk, waarin hare literatuur meer algemeene waardeering begint te vinden. Hooft, Vondel, Reael en Antonius de Hubert kwamen na 1623 herhaaldelijk bijeen om over taalquaesties te spreken. De bijbelvertalers der 17e eeuw hebben eerst theoretisch - na 'eenstemmige' beslissingen, gelijk zij verklaren - een aantal spellingvraagstukken uitgemaakt, vóór zij hun gewichtigen arbeid begonnen. Zoo werd in de 17e eeuw de Nederlandsche grammatica uit de behoefte der schrijvenden geboren.

Naarmate de taalstudie en het taalonderwijs zich hebben uitgebreid, is het gezag der grammatica overal toegenomen. Als alle gezag heeft het goed en kwaad gedaan: de orde gehandhaafd, maar ook de vrijheid belemmerd. In onze eeuw is men dit taalgezag dringender naar zijne geloofsbrieven gaan vragen en zijn de rechten van het onbewuste of halfbewuste taalgebruik steeds gewilliger erkend. Hoe zuiverder echter de spraakkunst het karakter aanneemt, dat in § 3 dezer Inleiding is aangegeven, des te stilliger zal zij ook in de toe komst den haar passenden invloed blijven doen gelden.

8.

Na hetgeen in het algemeen over het ontstaan en de ontwikkeling der taal gezegd is, moet er ter vermindering van misverstand eenige nadruk op gelegd worden, dat deze verschijnselen zich niet bij elk individu opnieuw herhalen. Het individu scheidt zijne taal niet, maar leert die. Allereerst van zijne huisgenooten en van zijne verdere omgeving, en later, als de tijd om te leeren is aangebroken, ook in de school en uit zijne boeken, op dezelfde wijze ongeveer als een kind eerst gymnastieklessen krijgt, als het reeds lang loopen kan.

Dit aanleeren van de taal na te gaan blijft altijd een belangwekkend schouwspel en maakt een groot deel van de oudervreugde uit. De woordklanken neemt het kind al of niet gewijzigd over en zijne taalontwikkeling bestaat hoofdzakelijk uit den groei en de verheldering van hetgeen zich met die klanken in zijn bewustzijn associëert. Aanvankelijk zijn woorden als *vader*, *moeder*, *kamer*, enz. niet meer dan eigennamen voor hem; eerst langzamerhand worden de bijzondere voorstellingen, die er aan geassocieerd zijn, van meer algemeenen aard

en krijgen zij ten slotte het karakter van meer of minder juiste begrippen.

Dit is echter niet de eenige manier. Een aantal woorden neemt het kind over als deelen van zinnen, die het afluistert en nazegt, en later naar de behoefte vervormt, zoodat het op den tast af den dienst van zulke woorden begint te gissen. Voorbeelden daarvan zijn de lidwoorden, bijvoeglijke voornaamwoorden, hulpwerkwoorden, verschillende buigingsvormen, enz.

De zich uitbreidende ervaring, weldra gesteund door planmatig onderricht, hebben den grootsten invloed op deze taalvorming. Gemeenschapstaal zou voor het resultaat daarvan een juister naam zijn dan moedertaal. Nu en dan vertoont er zich iets individueels ¹⁾ in, maar dit moet weldra meestal wijken voor het algemeen gebruikelijke. Het individueele dat blijft, is gewoonlijk slechts schijnbaar individueel en meestal iets bijzonders, dat aan de omgeving van het kind eigen is. Niettemin blijft de gemeenschappelijke taal, waarvan wij ons bedienen, zooveel gelegenheid tot veelzijdig gebruik aanbieden, dat menigeen iets eigens in zijne manier van spreken en schrijven krijgt en daaraan even goed als aan zijn gelaat of stem te herkennen is.

In het bijzonder komt dit uit bij hen, die door hun spreken of schrijven den naam van taalartisten verdienen. In hun drang om scherp uit te drukken, wat zij zagen of voelden, scheppen zij van tijd tot tijd uit bestaande elementen nieuwe taal, of zij doen taal, die dood was, herleven ²⁾. De letterkunde van onze dagen brengt veel zulke nieuwvormingen voort. In

- 1) Een voorbeeld daarvan is het volgende. Een tweejarige kleine plukt een bloemknop af en krijgt de vermaning: 'Dat mag niet; die moet eerst nog mooi worden.' Een volgenden dag komt zij min gehoorzaam wéér met een knop aandragen, onder den uitroep: 'nòg 'n *mooi-woorden!*' De kindermond brengt tal van zulke aardigheden voort.
- 2) Dr. A. de Jager heeft in eene bekende verhandeling: *Over den invloed van Bilderdijks dichtwerken op onze taal*, den schat van oude woorden en uitdrukkingen verzameld, waaraan Bilderdijk weer nieuw leven ingeblazen heeft. Een voorbeeld daarvan is het werkwoord *opdoemen* uit het verouderde *opdoomen* = opdampen.

hoeverre daaronder voorkomen, die zullen blijven leven, kan alleen de tijd beslissen. Wat de levensvatbaarheid van neologismen vaak belemmert, is dit, dat een nieuw woord, door anderen herhaald, gewoonlijk veel eerder banaal gaat klinken dan een algemeen gebruikelijk woord. Het eerste doet van navolging verdenken, het laatste niet. Maar een levensvatbaar nieuw woord of nieuwe zinswending kan ook daar wel tegen.

Daarom worde hier nog eens herhaald, dat de spraakkunst, die het algemeen karakter van het taalgebruik tracht vast te stellen, er naar streven moet de rechten van het bijzonder taalgebruik te eerbiedigen, door zeer voorzichtig in hare uitspraken te zijn, en alleen af te keuren of te verwerpen op grond van zakelijke en weloverwogen redenen.

[De leer der woordsoorten]

Het woord in het algemeen.

Het wezen van het woord.

1.

Bij het onderzoek naar het wezen van den zin (I, § 1) is uitgegaan van deze beide denkbeelden: 1°. alle taalgebruik komt neer op *z e g g e n* (*mededeelen* en *gebieden*) òf *v r a g e n*; 2°. de regelmatige en volkomen manier om dit te doen bestaat in het gebruik van *z i n n e n*, de onregelmatige en onvolkomen manier in het gebruik van *w o o r d e n*.

Hieruit volgt, dat analyse van den zin het aangewezen begin is van den weg om tot de kennis van het woord op zijn tegenwoordigen ontwikkelingstrap te komen. Een der eerste kenmerken van het *w o o r d* is alzoo, *dat het een deel van een zin uitmaakt*, of bij los gebruik als een deel van een zin gedacht kan worden.

OPMERKING. Wanneer hier het gebruik van woorden, die niet tot een zin vereenigd zijn, onvolkomen genoemd wordt, dan ligt daarin natuurlijk geen afkeurend oordeel; daarvoor is het gebruik van losse woorden door tal van motieven (I, § 85) te zeer gewettigd. Het gebruik van den term berust alleen op het feit, dat, wanneer om te zeggen of te vragen *woorden* gebruikt worden, de gedachteuiting onvolledig zijn zou, als er niet wat anders bijkwam om dit gebrek te vergoeden, nl. *gebaren*, *stembuiging*, het verband met een voorafgaand zeggen of vragen, en meer dergelijke middelen. Zoo kunnen b.v. de woorden: *leien wegbergen*, eene mededeeling zijn als antwoord op de vraag: *wat moeten wij nu doen?* - maar ze kunnen met gewijzigden toon ook een gebod of eene vraag beteekenen.

2.

In de tweede plaats moet opgemerkt worden, dat in een woord twee innig verbonden deelen zijn te onderscheiden: de physische en de psychische kant van het woord, m.a.w. de *woordklank* en de *beteekenis*. Indien het eerste element door *k*, het tweede door *b* wordt voorgesteld, dan is *kb* de formule voor eene verbinding, waarvan de elementen niet te scheiden, maar alleen door eene abstractie te *onderscheiden* zijn. Zoo wekt de woordklank de beteekenis en omgekeerd de beteekenis den klank.

OPMERKING. Geheel onoplosbaar is intusschen deze verbinding niet. Men kan zich eene zaak herinneren en den naam vergeten zijn, en ook omgekeerd. Dit geval doet zich het eerst voor bij eigennamen. Ook gaan bij verzwakking van het geheugen de namen van concreta eerder verloren dan die van abstracta. Hieruit wordt afgeleid ¹⁾, dat bij woorden, die eene abstracte beteekenis hebben, de verbinding tusschen klank en begrip inniger is, dan de verbinding van klank en voorstelling bij woorden met concrete beteekenis. Personen en dingen kunnen wij ons daarom lichter zonder namen voor den geest halen, dan begrippen en verhoudingen.

3.

Het is wenschelijk beide elementen van het woord nog wat nauwkeuriger na te gaan. De physische kant is, gelijk vroeger bleek, de *klank*, d.w.z. een complex van *gehoorsgewaarwordingen*. Dit is echter slechts in hoofdzaak juist. Bij de gehoorsgewaarwordingen voegen zich ook *bewegingsgewaarwordingen*. Men behoeft maar even aan een woord als *boekhouder* b.v. te denken, om te bevinden, dat de klankherinnering gepaard gaat met herinneringen aan de bewegingen van lippen, keel en tong, die voor het uitspreken van het woord noodig zijn, dus met eene meer of minder duidelijke aandoening der stemspieren.

Tot den physischen kant moet ook gerekend worden het schriftbeeld van het woord. Dit is eene nieuwe associatie, nl. tusschen woordklank en woordbeeld, die door lees- en schrijfonderwijs tot stand komt. Naarmate de taalklanken in rijkdom zijn toegenomen, heeft het schrift die vlucht moeten volgen

1) Door psychometrische proeven is gebleken, dat de tijd, noodig om van eene zaak tot den naam te komen, in den regel kleiner is dan omgekeerd.

en is het, van beeldenschrift tot letterschrift overgegaan, een conventioneel middel geworden om de taalklanken af te beelden. Het element *k* uit de in § 2 vermelde formule *kb* is dus te ontleden als eene verbinding van gehoors-, bewegings- en gezichtsgewaarwordingen.

OPMERKING. In deze verbinding van acoustische, motorische en visueele elementen is de klank met de daaraan verbonden bewegingsgewaarwordingen primair. Ongeoefende lezers moeten daarom de woorden uitspreken, om het gelezene te begrijpen. Ook wie alleen met de oogen leest, neemt bij zich zelven waar, dat de klankbeelden de schriftbeelden begeleiden. Wel is het schrift in den regel eene onvolkomen afbeelding van den klank, maar dit is niet anders mogelijk, aangezien een phonetisch-trouw schrift door de ingewikkeldheid er van in de practijk onbruikbaar zijn zou. De vraagstukken, die hiermede in verband staan, behooren tot de leer der spelling en blijven daarom hier buiten bespreking. Toch zou het niet juist zijn te meenen, dat het geschreven woord in alle opzichten secundair is. Hierna zal blijken, in welke gevallen het schriftbeeld van meer beteekenis gaat worden (Vgl. § 5 *Opm.* 1).

Van de motorische elementen in den woordklank zijn de meeste menschen zich niet bewust. De meesten zijn zie- of hoormenschen (*type visuel* en *type auditif*) en *zien* of *hooren* dus in de eerste plaats de woorden ¹⁾. Er zijn er echter ook, bij wie de herinnering aan de beweging der stemspieren buitengewoon levendig is. Bij een weinig geoefendheid in het observeeren, kan men licht deze innervatie van de stemspieren opmerken, door aan een of ander woord te denken.

4.

De psychische zijde van het woord is de beteekenis, die aan den woordklank (of indirect aan het woordbeeld) verbonden is. Die beteekenis is òf eene *v o o r s t e l l i n g*, òf een *b e g r i p* en deze voorstellingen of begrippen komen in vier hoofdvormen voor: nl. als voorstellingen of begrippen van *zelfstandigheden*, van *eigenschappen*, van *werkingen* en van *betrekkingen* ²⁾.

Een woordklank is dus feitelijk niet - gelijk de naïeve ervaring, waarmede elk mensch begint, het opvat - aan de dingen ot

- 1) Bij examens is herhaaldelijk geconstateerd, dat enkele examinandi, als zij een antwoord geven, hetwelk op boekenkennis berust, de bladzijde van hun leerboek zien en het antwoord als het ware daarvan aflezen.
- 2) Deze onderscheiding van vier hoofdvormen der voorstellingen en begrippen komt zoowel bij Wundt als bij Lotze voor.

verschijnselen zelf onmiddellijk verbonden, maar aan de voorstellingen of begrippen, die zij in ons bewustzijn doen ontstaan. Van die eerste ervaring maken wij ons echter nimmer geheel los en zoo staan voor het gewone denken de woorden direct in verband met de dingen en de verschijnselen zelf.

Voorstellingen en begrippen door eene scherpe lijn te onderscheiden, is niet mogelijk. Bij het gebruik van den eersten term denkt men aan een *geheel van gewaarwordingen*, aan een bijzonder of algemeen innerlijk beeld, dat het resultaat van meer of minder bewust waarnemen is. Het begrip is *de begrepen voorstelling*, het resultaat van het nadenken er over, eene meer of minder nauwkeurige definitie van haar wezen, samengevat in den naam ¹⁾. Zoo is *eene locomotief* als voorstellingsnaam de naam van het beeld der rijdende machine, als begripsnaam de naam voor eene ‘van wielen voorziene stoommachine, die zelf deze wielen in beweging kan brengen.’

OPMERKINGEN. 1. Te omschrijven wat voorstellingen en begrippen zijn en hoe ze ontstaan, is voor de psychologie een moeilijk vraagstuk, omdat we het wezen der voorstellingen *in* ons evenmin kennen, als het wezen der dingen *buiten* ons. Wij kunnen onze voorstellingen analyseeren in gewaarwordingen, maar *wat* de gewaarwordingen zijn, gaat buiten de grenzen van ons kennen. Wij weten alleen, dat met een (physischen) hersenindruk eene (psychische) gewaarwording gepaard gaat, maar de brug tusschen beide ligt in het onbekende.

Zoo komt het, dat we van den inhoud van ons bewustzijn, alleen in eene soort van poëtische taal kunnen spreken. Dit moet wel bedacht worden, wanneer van voorstellingen sprake is. Als we zeggen, dat we voorstellingen *krijgen* en *hebben*, dat ze *verdwijnen* en weer *opduiken* of weer *opgeroepen worden*, dan is dit eene beeldspraak, die hierop berust, dat we die voorstellingen als eene soort van wezens beschouwen, wat we b.v. ten aanzien van aandoeningen en begeerten niet doen. Waarschijnlijk is dit daaraan toe te schrijven, dat we de duurzaamheid der dingen buiten ons overbrengen op de voorstellingen, die ze in ons doen ontstaan. Feitelijk hebben wij even veel of even weinig recht om te zeggen, dat ons bewustzijn voorstellingen *maakt* en *hermaakt*. Beide soorten van beeldspraak staan in verband met de schommelingen van ons bewustzijn tusschen passiviteit en activiteit, tusschen het niet of zwak, en het wèl ondervinden van den invloed van ons willen.

1) Zie het *Aanhangsel*.

2. Om de rol, die het *woord* in het bewustzijnsleven speelt, beter te begrijpen, is het noodig nog wat meer in bijzonderheden het karakter van een woord na te gaan, al naarmate het eene associatie van *klank* + *voorstelling* of van *klank* + *begrip* is.

Dit hangt natuurlijk af van het verband, waarin het woord voorkomt. Uit eene vergelijking van de zinnen: ‘*Ik gaf een gulden en kreeg een dubbeltje terug*’, en *De koopman vroeg een gulden, maar liet een dubbeltje vallen*’ blijkt, dat de woorden *gulden* en *dubbeltje* in den eersten zin aan voorstellingen, in den tweeden zin aan begrippen doen denken. In het eerste geval is de klankgewaarwording *gulden* geassocieerd met de gewaarwordingen, die het bewustzijn van den vorm, de stof, de kleur, het geluid, enz. ontvangen heeft. In het tweede geval is het woord *gulden* eene associatie van den klank *gulden* met de wetenschap, dat een gulden de waarde van 100 centen of 10 dubbeltjes, enz. heeft. In het eerste geval is de klank dus een symbool voor een complex van gewaarwordingen, in het laatste een symbool voor eene definitie.

In de meeste gevallen is een woord zoowel het een als het ander. Maar er zijn woorden, waarin de zinnelijke inhoud op den achtergrond treedt. Vergelijkt men b.v. de woorden *klok*, *uurwerk*, *tijdmeter*, *tijdmaat*, dan ziet men hoe deze woorden afnemen in aanschouwelijkheid. Het eerste en het tweede zijn zoowel voorstellings- als begripssymbolen, maar het tweede staat met eene grootere reeks van voorstellingen in verband dan het eerste; het doet aan horloges en pendules even goed denken als aan klokken. Het derde woord is a hoofdzakelijk begripssymbool en het eenige zinnelijke er in is dit, dat waar b.v. van eene tentoonstelling van tijdmeters sprake was, men niet alleen aan klokken, enz., maar ook aan zonnwijzers, zandloopers, enz. zou denken. Nog zuiverder begripssymbool is *tijdmaat*; het doet denken aan minuten, uren, jaren, menschenleeftijden, enz., in welke voorstellingen alleen iets zinnelijks is, voorzoover men zich geen tijden kan voorstellen, zonder begin- en eindpunten aan te nemen, of aan een en ander, dat er in voorvalt, te denken.

Maar onverschillig of een woord eene zeer bijzondere, dan wel eene zeer algemeene voorstelling of een algemeen begrip benoemt, zijne groote beteekenis ligt hierin, dat het met de noodige scherpte een zeker complex van gewaarwordingen of een complex van begripskenmerken kan representeeren, zonder dat het bewustzijn gedwongen is, zich van al die gewaarwordingen of die kenmerken telkens op logge wijze rekenschap te geven. Zoo is in de aanwezigheid van het woord een der hoofdfactoren van de snelheid en de scherpte van het menschelijke denken gelegen. Natuurlijk is het voor ons bewustzijn noodzakelijk, - en dit is het doel van alle onderwijs en studie, - dat het zijne voorstellingen en begrippen onderzoekt, aanvult en verbetert, maar de woorden zijn er, om die voorstellingen en begrippen tot licht hanteerbare objecten van het denken te maken.

3. Van het verband, waarin de woorden voorkomen, hangt het alzo af, of zij voorstellingen dan wel begrippen wakker roepen. Maar van dit verband en voor een belangrijk deel ook van de begeleidende woorden hangt het evenzeer af, of het complex van gewaarwordingen of begripskenmerken, dat door een woord vertegenwoordigd wordt, meer of minder uitvoerig zijn zal. Dit blijkt b.v. uit de volgende zinnen: *Hoe vindt gij dit bosch? Achter ons huis is een bosch. De Hagenaars profiteeren veel van hun bosch. De bosschen van het Schwarzwald zijn majestueus. De Javaan ging het bosch in en bemerkte weldra den tijger. De aanwezigheid van bosschen heeft veel invloed op het klimaat van een land.* In elk dezer zinnen vertegenwoordigt het woord *bosch* een voorstellings- of begripsinhoud, die in een of ander opzicht iets afwijkends heeft.

Tegelijk blijkt uit deze zinnen, hoezeer het van iemands kennis, d.w.z. van den meerderen of minderen rijkdom van zijn bewustzijn afhangt, hoeveel en welken inhoud een woord voor hem hebben zal.

4. De indeeling der voorstellingen in vier hoofdvormen: zelfstandigheden, eigenschappen, werkingen en betrekkingen, vindt hare toelichting en uitbreiding het best in het hoofdstuk, waarin de indeeling der woorden aan de orde komt. Om echter nog een gewichtig kenmerk van het woord te doen uitkomen, kan er hier voorloopig op gewezen worden, hoe de drie laatste rubrieken niet anders dan elementen van zelfstandigheidsvoorstellingen zijn, en hoe er zekere inspanning van het bewustzijn toe noodig is, om zich die elementen geïsoleerd te denken. Deze functie van het bewustzijn - gewoonlijk abstractie genoemd, maar feitelijk niet anders dan een concentratie van het bewustzijn op zekere elementen eener voorstelling - wordt door het woord in hooge mate bevorderd. Het stelt in staat te onderscheiden, wat in werkelijkheid niet te scheiden is. Een voorbeeld daarvan zijn zinnen als: *Rood en geel wekken op; blauw en paars stemmen melancholisch. Rijden vindt hij aangener dan loopen. Boven is niet op en naast is niet tegen.* Dat de hier genoemde eigenschappen, werkingen en betrekkingen geïsoleerd en tot objecten van het denken kunnen gemaakt worden, zou zonder de bemiddeling van het woord bezwaarlijk mogelijk zijn. Zoo blijkt ook hier het woord weer het middel, dat de elementen van ons denken verhindert in het vage en onbestemde te vervallen.

5.

Na hetgeen in de vorige paragrafen uiteengezet is, kan het begrip *woord* als volgt omschreven worden: *Een woord is een complex van klanken, dat een deel uitmaakt hetzij van een zin, hetzij van een minder volledig taalverband, en waaraan eene voorstelling of een begrip geassocieerd is.*

Kortweg gezegd, is een woord *een voorstellings- of begripssymbool, voortgebracht door de spraakorganen.*

Deze voorstellingen en begrippen hebben hoofdzakelijk betrekking op zelfstandigheden of op eigenschappen, werkingen en betrekkingen, die aan of in de zelfstandigheden waargenomen worden.

Sommige woorden noemen die voorstellingen, andere duiden ze slechts aan.

Het geschreven woord is de (met het oog op de behoefte aan eenheid meestal conventionele) afbeelding van den woordklank, waarmede indirect eveneens eene voorstelling of een begrip geassocieerd is.

OPMERKINGEN. 1. Omtrent het verband tusschen voorstelling (of begrip), woordklank en woordbeeld worden door Wundt ¹⁾ de volgende belangrijke opmerkingen gemaakt: 'Woordklank en schriftbeeld zijn door hunne grootendeels analoge ontwikkeling voorstellingsymbolen geworden, die slechts door hunne verbinding met de zaak, die zij beteekenen, tot een samenhangend geheel ineenvloeien. De deelen van dit geheel blijven echter bij uitnemendheid innig verbonden. Wij denken wel niet altijd in woordklanken, wij kunnen ons werkelijk beleefde of gedroomde gebeurtenissen gemakkelijk als een gezichtsbeeld voor den geest halen; maar ons denken heeft geregeld den woordklank noodig, zoodra het eenigszins naar het abstracte trekt, a, niet zelden wordt in dit geval de woordklank onwillkeurig door het schriftbeeld begeleid. Of de verbinding der drie elementen: *voorstelling*, *woordklank* en *schriftbeeld* volledig bewust wordt, hangt voorts daarvan af, welk dezer elementen direct zinnelijk op ons inwerkt. De voorstelling kan soms geïsoleerd blijven; de woordklank roept geregeld het voorstellingsbeeld wakker; het woordbeeld wekt woordklank en voorstellingsbeeld gezamenlijk. Hier herhaalt zich dus de volgorde, waarin de elementen van het complex met elkander geassocieerd werden. Toch maakt het abstracte begrip ²⁾ eene uitzondering. Als aequivalent van de zinnelijke voorstelling die het mist, geldt hier in het algemeen de woordklank of het woordbeeld. Aan de niet zinnelijk te construeeren begrippen worden nu de klanken of teekens gesubstitueerd, die in dit geval zoo innig mogelijk verbonden zijn. Bij menschen, die aan abstract denken en aan spreken of schrijven over abstracte zaken gewoon zijn, gaat deze verwisseling van symbool voor begrip in zekere mate ook op zinnelijk gebied over, en het komt voor, dat in den loop van

1) *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, II, 452.

2) Hiermede wordt bedoeld een begrip, dat of door geen, of door eene zeer zwakke zinnelijke voorstelling begeleid wordt, b.v.: *oorzaak*, *voorwaarde*, *begin*, *resultaat*, *staat*, *gemeenschap*, enz. (Vgl. § 10, opm. 2).

hun denken zelfs zeer bijzondere en concrete voorstellingen voor de woordklanken of woordbeelden op den achtergrond wijken.’

Uit deze opmerkingen blijkt wederom de belangrijkheid van het woord in ons geestelijk leven. Weinig ontwikkelden denken in den regel in voorstellingen en zien, om zoo te zeggen, wat zij denken. Een meer geoefend bewustzijn denkt in woorden, waarmede het werkt ongeveer als een mathematicus of een chemicus met zijne teekens en formules.

2. Wanneer een woord iets noemt, dan wil dit niet zeggen, dat al de kenmerken der voorstelling in den klank opgenomen zijn. Bij het nagaan der etymologie van een woord vindt men steeds, dat maar één enkel kenmerk in den klank ligt opgesloten en in den regel niet eens het voornaamste. *Stoel* is eene spruit van een wortel *sta* of *stal*, en dus eigenlijk een ‘staand ding’; het zou dus mogelijk geweest zijn, dat ons voorgeslacht er, even goed als de Russen aan hun *stol*, de beteekenis van *tafel* aan verbonden had. Eene *stoof* is etymologisch niets dan een ‘verwarmer’ en zoo is het niet vreemd, dat eng. *stove* eene kachel beteekent en hd. *stube* een verwarmd vertrek. Voor de meerderheid der menschen is het ééne kenmerk, dat in een noemend woord ligt, gewoonlijk verborgen, maar vertegenwoordigt de klank al de kenmerken, die zij er van hebben leeren kennen.

Daartegenover staan de aanduidende woorden, waarvan de psychische inhoud slechts uit eene verwijzing of aanwijzing bestaat. Daartoe behooren o.a. de lidwoorden en vele voornaamwoorden en bijwoorden. Bij de behandeling der woordsoorten zal de gelegenheid zich voordoen, om dit in bijzonderheden na te gaan.

Evenals bij de wortels zou deze onderscheiding door de termen *praedicatieve* en *demonstratieve* woorden kunnen aangegeven worden. Ook zijn er voor in gebruik de termen *stof-* en *vormwoorden*, die echter het onderscheid maar gebrekkig uitdrukken. Iets beter zijn de Engelsche termen: *notional and relational words*.

De indeeling der woorden.

6.

Meer nog dan bij de leer van den zin, zijn bij de leer van het woord zekere indeelingen onvermijdelijk. Waar deze nog menigmaal de taalwetenschap in het algemeen en de spraakkunst in het bijzonder tot een verwijt gemaakt worden, is het niet overbodig hier opnieuw te herinneren, dat indeelen eene hoofdvoorwaarde is van werkelijk kennen en dat het juist een voornaam middel is om de vermoeyenis van het kennen te verlichten. De sterrenhemel brengt ons in verwarring, zoolang wij de hemellichten niet in sterrenbeelden afdeelen. Daarna eerst voelen wij er ons thuis.

Dat bij de indeeling der woorden nu en dan zich gevallen voordoen, waar de grenzen uitgewischt schijnen te zijn, heeft de taalwetenschap met elke wetenschap gemeen, die historisch zich ontwikkelende dingen onderzoekt. Hier geldt de geestige opmerking van Max Müller, dat men eene kustlijn kan aanwijzen, ook al slaan er van tijd tot tijd de golven overheen.

Intusschen behoort elke goede indeeling haar grond te vinden in eene juiste beschouwing van de dingen, die ingedeeld worden. Van elke gerechtvaardigde indeeling kan gezegd worden, niet dat wij die maken, maar dat we gedwongen worden haar te maken.

Wat vaak aanleiding tot verwarring geeft, is het indeelen naar meer dan een grondslag, wat intusschen bij het analyseeren van een zeer samengesteld geheel niet altijd te vermijden is. Vooral bij de leer van het woord is er veel oplettendheid noodig, om bij de gebruikelijke indeelingen de gronden daarvoor in het oog te houden.

7.

De klassieke indeeling der woorden in tien categorieën is al dadelijk een voorbeeld van eene indeeling naar meer dan een beginsel. De nomina en de verba staan als symbolen van de *dingen* en het aan de dingen waarneembare *gebeuren* scherp logisch tegenover elkander. De eerste worden in *noemende substantiva* en *aanduidende pronomina* gesplitst: bij de verba blijft die onderscheiding achterwege en worden aanduidende werkwoorden als *zijn*, *worden* en *doen* bij de overige gevoegd. Naast deze onderscheiding op grond van de beteekenis staat eene verdeeling der bepalende woorden in *bijvoeglijke woorden* en *bijwoorden*, al naarmate zij met een naamwoord of een werkwoord in betrekking staan. Maar terwijl de eerste, de adnominale woorden, in vieren gaan: *adjectiva*, *adjectivische pronomina*, *numeralia* en *lidwoorden*, maken de adverbiale woorden slechts ééne klasse uit. Eindelijk komt hierbij nog de onderscheiding van *voorzetsels* en *voegwoorden*, eene onderscheiding, die allereerst op de functie en eerst in de tweede plaats op de beteekenis berust.

De twee indeelingsgronden, die de gevonden definitie van het woord aan de hand doet, nl. dat het woord 1°. een deel

van den zin en 2°. een voorstellings- of begripssymbool is, zijn dus blijkbaar in de gebruikelijke indeeling doorengemengd. Het toepassen van het eerste beginsel alleen zou leiden tot eene indeeling als de volgende: 1°. *onderwerps-* en *voorwerpswoorden*, 2°. *gezegdewoorden*, 3°. *bepalingswoorden* en 4°. *verbindingswoorden*. De toepassing van het tweede beginsel daarentegen zou eene indeeling in dezen trant tot uitkomst hebben: 1°. *zelfstandigheidswoorden*, 2°. *eigenschapswoorden*, 3°. *werkings- of toestandswoorden*, 4°. *betrekkingswoorden*.

Hoe logisch zulk eene indeeling naar een enkelen grondslag ook zijn zou, om meer dan eene reden moet zij ontraden worden. Vooreerst kunnen woorden van verschillende beteekenis in eene zelfde functie voorkomen en één woord kan, zonder dat zijne beteekenis zich wijzigt, in meer dan ééne functie gebezigt worden. Daarom moet eene vereenvoudigde indeeling der woordsoorten bij den rijkdom der taalmiddelen steeds door onderverdeelingen gevolgd worden, en wordt de winst aan eenvoud ten slotte toch gering. Maar de hoofdreden om aan de gebruikelijke indeeling der woordsoorten niet te tornen, is het historisch en internationaal karakter van die indeeling. Dat geeft haar een voorrang, waartegen geen enkele poging om er iets anders voor in de plaats te stellen, kans op voldoende instemming heeft. Maar bovendien is de klassieke indeeling alleszins bruikbaar, mits bij de omschrijving der categorieën zoowel op de *f u n c t i e* in den zin als op de *b e t e e k e n i s* gelet worde.

OPMERKINGEN. 1. Dat de *logica*, de op waarneming en ervaring berustende leer van het denken, op verschillende punten tot gelijke uitkomsten moet leiden als de *grammatica*, de op waarneming en ervaring berustende leer van het spreken en schrijven, is een uitvloeisel van het innig verband tusschen denken en taal. Toch moet niet uit het oog verloren, dat die uitkomsten elkander nooit volkomen dekken. Vooreerst kan wel elk denkverschil of logisch onderscheid in een grammaticaal verschil uitdrukking vinden, maar daarom geschiedt dit nog niet altijd. Zoo blijft de grammaticale aanwijzing van het logisch verschil achterwege in: *Ik weet, dat hij komt* (stellige komst) en *Ik hoop, dat hij komt* (mogelijke komst); *Geef mij een brood* (gebod)! en *Geef ons heden ons dagelijksch brood* (bede)! Daarnaast komt ook belangrijk grammaticaal onderscheid voor, zonder

dat er logisch onderscheid meê gepaard gaat: b.v. in: *hij leve lang!* en *moge hij lang leven!* *mijn ouderlijk huis* en *het huis mijner ouders*, *ijverig werken* en *met ijver werken*, *ik ga er heen* en *ik zal er heengaan*. En soms ook is er zoowel grammaticaal als logisch verschil, maar wordt er op het laatste niet gelet, zoodat in den grond verschillende of althans niet volkomen gelijkwaardige uitdrukkingen voor en door elkander gebruikt worden, b.v. *'s namiddags* en *na den middag*, *een deur van ijzer* en *een ijzeren deur*, *ik opende het pakket* en *het pakket werd door mij geopend*, enz. Zoo ziet men in den loop der tijden grammaticale onderscheidingen ontstaan en ook weer vervallen, of ook wel door andere vervangen worden, zonder dat daarmede altijd wijzigingen in het denken verbonden zijn. In het algemeen mag men zeggen, dat de verschijnselen van het denken meer bestendigheid vertoonen dan de taalverschijnselen. Zoo kunnen logica en grammatica elkander steunen, maar gaat toch elk der beide wetenschappen haar eigen weg.

9. De klassieke indeeling der woordsoorten vindt haar eersten grond in de beroemde categorieëntafel van Aristoteles. Dit was geen grammaticale, maar eene logische indeeling, eene vaststelling van een tiental rubrieken, waartoe al wat gedacht kan worden, te brengen valt. Aristoteles abstraheerde deze begripsrubrieken uit de beschouwing van den zin en zoo kwam hij langs empirischen weg tot de logische classificatie, die later ook de basis voor de indeeling in grammatische categorieën is geworden.

De tien categorieën van Aristoteles zijn de volgende: 1°. de *substantie*, 2°. de *qualiteit*, 3°. de *quantiteit*, 4°. de *relatie*, 5°. het *waar*, 6°. het *wanneer*, 7°. het *doen*, 8°. het *ondergaan*, 9°. het *hebben* of *voorzien zijn* van iets, 10°. het *gelegen* of *gezet* zijn.

Bij een nadere beschouwing dezer categorieën blijkt wel, dat nu en dan bijeenbehoorende begrippen gescheiden zijn, maar dat de hoofdvormen er toch alle in voorkomen. De 1e categorie omvat het begrip *zelfstandigheid*, de 2e en 3e dat van *eigenschap*. Het begrip *werking* of *toestand* is verdeeld over de rubrieken 7-10, en dat van *betrekking* over de rubrieken 4-6. Niet ten onrechte noemt Max Müller deze indeeling, mits ze goed geïnterpreteerd worde, een ‘meesterstuk van verrassende volmaaktheid.’

Bij de Grieken der 5e en 4e eeuw v.C. was er nog geen sprake van eigenlijke grammatica; wat hen bezig hield, was taalphilosophie, het nadenken over de verhouding van denken en spreken. Eerst in de 3e en 2e eeuw werd Alexandrië de bakermat der practische grammatica, als dienaars der philologie. Daar ontstonden ook de meeste taalkundige vakwoorden. Vandaar werd de grammatica naar Rome overgebracht en zoo werd de voor het Latijn gebruikelijke en voor het meerendeel uit het Grieksch afgeleide terminologie in hoofdzaak de grondslag van de spraakkunsten der moderne Europeesche talen.

De Alexandrinische spraakkunstenkenners kenden eene indeeling der

woorden in acht soorten: namen, werkwoorden, deelwoorden, lidwoorden, voornwdn., voorzetsels, bijwoorden en voegwoorden. De Latijnsche grammatici splitsten de namen in: substantieven, adjectieven, pronomina en numeralia, en lieten natuurlijk het in het lat. ontbrekende lidwoord weg, maar voegden er de tusschenwerpsels aan toe.

8.

In verband met hetgeen in de vorige paragraaf omtrent de indeeling der woordsoorten gezegd is, zal hier alzoo de gebruikelijke classificatie worden gevolgd, nl. 1°. *zelfstandige naamwoorden*, 2°. *bijvoeglijke naamwoorden*, 3°. *voornaamwoorden*, 4°. *telwoorden*, 5°. *lidwoorden*, 6°. *werkwoorden*, 7°. *bijwoorden*, 8°. *voorzetsels*, 9°. *voegwoorden*, 10°. *tusschenwerpsels*. Van deze tien groepen vormen de tusschenwerpsels een aanhangsel, daar zij niet aan het criterium beantwoorden, dat een woord een deel van een zin uitmaakt.

OPMERKINGEN. 1. Niet al deze woorden staan op gelijken rang. De zelfstandigheidswoorden en de werkwoorden staan, evenals het onderwerp en het gezegde in den zin, op den voorgrond, als vertegenwoordigers van de dingen en van hunne werkingen en toestanden, d.i. van het bestendige en van het veranderlijke in de wereld der verschijnselen. De volgorde, waarin de woordsoorten behandeld zullen worden, en de opvatting, die deze volgorde motiveert, kunnen blijken uit het volgende overzicht:

I.	ZELFSTANDIGHEIDSWOORDEN:
<i>a. Zelfstandige naamwoorden.</i>
<i>b. Zelfstandige voornaamwoorden.</i>
II.	BIJVOEGLIJKE OP ADNOMINALE WOORDEN.
<i>a. Lidwoorden.</i>
<i>b. Bijvoeglijke naamwoorden.</i>
<i>c. Bijvoeglijke voornaamwoorden</i>
<i>d. Telwoorden.</i>
III.	WERKINGS- OF TOESTANDSWOORDEN:
<i>Werkwoorden.</i>
IV.	BIJWOORDELIJKE OF ADVERBIALE WOORDEN:

Bijwoorden.

V.

BETREKKINGSWOORDEN:

a. Voorzetsels.

b. Voegwoorden.

De nadere toelichting van deze rangschikking volgt geleidelijk b de afzonderlijke beschouwing van elk dezer categorieën.

2. Uit de definitie van het woord in § 5 volgt, dat deze beschouwing telkens uit twee deelen zal moeten bestaan: 1°. de opsomming der *d i e n s t e n*, die de woordsoort in den zin verricht, en 2°. de be-

schrijving van de beteekenis, d.i. van den aard der voorstellingen (of begrippen) of hunne elementen, die door het woord vertegenwoordigd worden.

Daartoe zij hier in herinnering gebracht, dat bij de beschouwing van den zin de volgende functies gevonden zijn:

I.	GEZEGDEN:
<i>a.</i> naamwoordelijke gezegden.
<i>b.</i> werkwoordelijke gezegden.
II.	ONDERWERPEN:
III.	VOORWERPEN:
<i>a.</i> lijdende voorwerpen.
<i>b.</i> meewerkende voorwerpen.
<i>c.</i> oorzakelijke voorwerpen.
IV.	BEPALINGEN:
<i>a.</i> Bijvoeglijke (adnominale) bepalingen.
<i>b.</i> Bijwoordelijke (adverbiale) bepalingen.
<i>c.</i> Bepalingen van gesteldheid, (praedicatieve attributen als middenvorm tusschen <i>a</i> en <i>b</i>).
V.	BETREKKINGSWOORDEN:
<i>a.</i> Betrekkingwoorden (in den enkelv. zin).
<i>b.</i> Verbindingswoorden (in den samengestelden zin).

3. Een belangrijk onderdeel van de beschouwing der woordsoorten is ook het onderzoek naar de wijzigingen, die de beteekenis van een woord kan ondergaan, als het van functie verandert. Zoo krijgen de substantieven in sommige gevallen het karakter van een adjectief, b.v. in: *Zijn broer is soldaat*. Zoo heeft *wanneer* in: *Wanneer komt hij?* de beteekenis *op welken tijd?* - terwijl het in: *Wanneer uw broer komt, ga ik heen*, door *op den tijd dat* moet vertaald worden.

Tot hetzelfde onderzoek behooren ook de gevallen, waarin een woord zijne zelfstandigheid verliest, doordat het een deel van eene ondeelbare uitdrukking wordt. In eene uitdrukking als *in de war* b.v. is *in* geen voorzetsel en *war* geen substantief meer, maar is het geheel als een adjectief te beschouwen.

En eindelijk is aandacht te wijden aan gevallen, waarin een woord in een overgangsstadium verkeert. In *onverrichter zake* worden b.v. nog twee woorden, een participiaal adjectief en een substantief, erkend. *Blootshoofds* is eene samenstelling, maar van gelijke vorming als de voorgaande uitdrukking, en zoo doorzichtig, dat

men aarzelt, ze tot de bijwoorden te brengen. Bij *rechtstreeks* daarentegen is die aarzeling geheel verdwenen en heeft de spelling reeds de *s* van het adjectief laten vallen, die er etymologisch aan toekwam. Zoo wordt *wee!* als tusschen werpsel beschouwd, maar het is de vraag, of hetzelfde woord in: *wee den onverlaat!* al tot die categorie gebracht kan worden.

Zelfstandigheidswoorden.

Zelfstandige naamwoorden.

9.

Een zelfstandig naamwoord of substantief is een woord, waaraan de voorstelling of het begrip eener zelfstandigheid verbonden is.

Voor het gewone denken valt het onderscheid weg tusschen onze voorstellingen en de verschijnselen, waarop zij betrekking hebben, en zijn de zelfstandige naamwoorden kortweg namen van zelfstandigheden.

Het begrip zelfstandigheid (*of ding*) omvat in de eerste plaats alle eenheden, die ons bewustzijn in de wereld onzer uiterlijke ervaring leert onderscheiden. Daar wij echter de dingen zelf niet kennen, maar alleen hunne eigenschappen, is eene zelfstandigheid alleen te omschrijven als een geheel van eigenschappen, dat we op grond van hunne ruimte, duur en bestendigheid in den samenhang als eene eenheid moeten erkennen. We kunnen deze zelfstandigheden *zinnelijke zelfstandigheden* noemen.

Dit dingbegrip wordt vervolgens ook toegepast op:

1°. de *onzinnelijke zelfstandigheden*, d.w.z. de eenheden, die het bewustzijn in de wereld der innerlijke ervaring leert onderscheiden;

2°. de *eigenschappen, toestanden en werkingen* der zelfstandigheden, d.w.z. die elementen der zelfstandigheden, welke we noodwendig als onafscheidelijke bestanddeelen er van moeten erkennen; en

3°. de ruimten, tijden en hoeveelheden, waarin we de zelfstandigheden waarnemen, d.w.z. de aanschouwingsvormen der zelfstandigheden, welke na wegdenking van al hunne eigenschappen voor het bewustzijn overblijven.

OPMERKINGEN. 1. Het begrip zelfstandigheid te definiëren gaat met vele zwarigheden gepaard. De gewone definitie: 'wat een eigen, onafhankelijk bestaan heeft,' is niet anders dan eene uit het woord afgeleide synonieme omschrijving, die tegen geen nader onderzoek bestand is; een *arm* of een *been*, eene *vlek* in eene japon of een *gat* in eene plank hebben geen onafhankelijk bestaan en worden toch als zelfstandigheden erkend. Deze moeilijkheid is daaraan toe te schrijven, dat het zelfstandigheidsbegrip groote uitbreiding heeft ondergaan; eerst langzaam aan valt het te benaderen.

2. Het meest toegankelijk zijn ons de *zinnelijke* zelfstandigheden, de vaste punten, die wij in de beweeglijke wereld om ons heen onderscheiden. De vraag is, welke kenmerken ons dwingen, eene zelfstandigheid als zoodanig te erkennen. Dat zij uit eene zekere vaste, vloeibare of gasvormige stof zou bestaan, is een te beperkt kenmerk. Wij kennen de materie trouwens niet anders dan door de invloeden, die zij op onze zinnen teweegbrengt. Die invloed is eene soort van tegenstand, dien de zinnen van de buitenwereld ondervinden (vgl. Hd. *Gegenstand* voor ding of voorwerp) en die voor den tastzin en het algemeen gevoel het duidelijkst is. Maar daarachter ligt nog altijd de gesluierde oorzaak van den tegenstand. Zoo is eene zelfstandigheid voor het voorzichtige denken niet anders dan een complex van eigenschappen.

Hoe komen wij er nu toe, aan zulk een geheel van eigenschappen eenheid toe te kennen? Twee der meest constante elementen in onze aanschouwingen van zelfstandigheden zijn *ruimte* en *tijdduur*. Wat we als zelfstandigheid zullen erkennen, moet meer of minder ruimte innemen en zekeren tijd duren. Absolute kenmerken zijn dit echter niet. Met tamelijk vrije willekeur beslist ons denken, of er genoeg ruimte en genoeg duur te constateeren is, en in de begrenzing laat het ook veel speling toe. Een *punt* van eene naald, een *rimpel* of *kring* in het water, eene *golf*, een *regenbobbels*, eene *vonk*, enz. worden als zelfstandigheden erkend. Deelen van eene zelfstandigheid, waarvan de grenzen voor een deel met die van andere deelen samenvallen: een *neus*, een *oksel*, een *tak*, een *zoom*, eene *franje*, enz. zijn voor ons eveneens zelfstandigheden, en insgelijks de stoffen met hunne zeer veranderlijke begrenzingen: *zand*, *klei*, *lood*, enz.

Een derde kenmerk, hetwelk in zekeren zin de beide andere omvat, is het bestaan van *samenhang* tusschen de waargenomen eigenschappen en eene voldoende mate van *bestendigheid* in den aard van dat verband. Eene verzameling wagons, schakels, kralen, moet op eene bepaalde wijze verbonden zijn, als men er den naam van *trein*,

ketting, armband aan zal geven. Ook hier moet opgemerkt worden, dat er heel wat wisselingen in dien samenhang kunnen plaats hebben, eer het dingbegrip verdwijnt. Eene *vaas*, die in gruis valt, houdt op, een ding te zijn, maar *water*, dat *ijs* of *damp* wordt, blijft ook in dien nieuwen vorm een ding.

Zoo is de conclusie van dit betoog, dat het toekennen van den naam zelfstandigheid op tweeërlei grondslag berust: 1°. op zekere kenmerken, die aan het waargenomene eigen zijn en die zich aan ons bewustzijn opdringen, en 2°. op eene werkzaamheid van ons bewustzijn, dat beslist, - en in sommige gevallen met eene machtspreuk beslist, - of die kenmerken in voldoende mate aanwezig zijn. De definitie van eene (zinnelijke) zelfstandigheid zou dus kunnen luiden, *dat het een geheel van (zinnelijk waarneembare) eigenschappen is, hetwelk ruimte, duur en eene zekere bestendigheid in zijn samenhang vertoont.*

Voorbeelden van het feit, dat het denken soms met eene machtspreuk moet beslissen, zijn zaken als: *licht, trompetgeschal, donderslag, blaemengeur, rioolstank, oliesmaak, kaneelsmaak*, enz. De kenmerken van duur en samenhang zijn hier duidelijk aanwezig; dat van ruimte evenzeer, doch de begrenzing is zoo vaag, als men zich die maar denken kan. Toch blijft er niets anders over, dan de genoemde zaken zinnelijke zelfstandigheden te noemen, althans in al die gevallen, waarin de gewone waarneming scheiding aanneemt tusschen het waargenomene en de oorzaken er van. Bij licht, geluiden en geuren gebeurt dit eerder dan bij kleuren en smaken; toch zijn ook de laatste voor ons denken zelfstandigheden.

Intusschen moet reeds hier opgemerkt worden, hoe de taal in dit opzicht nog dikwijls bij de wetenschap ten achteren is. Voor deze b.v. zijn licht, warmte en electriciteit bewegingsvormen, voor gene zijn het nog stoffen blijkens uitdrukkingen als: *weinig warmte, veel electriciteit*, enz.

3. Uit het voorgaande is gebleken, hoeveel invloed het denkend bewustzijn, al heeft het vaak gedwaald, op de beslissing gehad heeft over de vraag, of we al of niet met eene zelfstandigheid te doen hebben. Zoo is het denken er ook toe gekomen, het dingbegrip mede op onzinnelijke dingen over te brengen, zoodat de zinnelijke dingen, waaraan dat begrip ontleend werd, ook volgens het spraakgebruik slechts eene *klasse* van dingen werden.

De gevonden kenmerken: ruimte, duur en samenhang, komen welbezien hierop neer, dat zij met hun drieën één zelfde doel helpen bereiken, nl. het trots alle wisselingen constateeren van *eenheden, verschillend van ons eigen zijn*. Het bewustzijn staat echter niet alleen waarnemend tegenover de dingen buiten zich, maar ook tegenover zich zelf. Zoo krijgt het buiten de uiterlijke ervaring, waarvan de zinnen de middelaars zijn, ook eene *innerlijke* ervaring, de kennismaking met eene even beweeglijke wereld in zich zelf. Ook daarin erkent het te recht of ten onrechte vaste punten en n°. 1 in de rij dezer onzinnelijke of geestelijke zelfstandigheden is *ons bewustzijn* of

onze geest zelf. Hij heeft duur, hij heeft samenhang, (behalve bij storingen), en zelfs het ruimte-kenmerk ontbreekt niet geheel, daar ons geestelijk wezen begrensd is door ons lichaam ¹⁾, al is het aan die grens niet gebonden. Toch, al is die begrenzing niet te ontkennen, nemen wij voor ons bewustzijn geen ruimtekenmerken aan. Maar die beide overige zijn voldoende om het als eene eenheid te erkennen, en al mocht iemand er bezwaar tegen maken, de taal doet het stellig niet en heeft bij de meeste volken zelfs meer dan één woord voor die eenheid.

Op dezelfde wijze zijn ook alle geloofsobjecten, die in de verschillende godsdiensten en heealbeschouwingen voorkomen en door namen onderscheiden worden, tot de onzinnelijke of geestelijke zelfstandigheden te rekenen.

In de tweede plaats worden een aantal *functiën* van het bewustzijn: *het verstand, de verbeelding, het geheugen, het oordeel, het vernuft, het gemoed, het geweten, de wil*, enz. door de taal als onzinnelijke eenheden opgevat. Of dit al of niet terecht geschiedt, is ook hier (vgl. *opm.* 2 aan het slot) van geen taalkundig belang. Evenmin als de taal rekening houdt met het stelsel van Copernicus en geregeld van het *op- en ondergaan der zon* blijft gewagen, evenmin bekommert zij zich om theorieën over materie en geest, en zijn de onderdeelen van het bewustzijn voor haar zelfstandigheden, al mag de psychologie er ook eene andere verklaring van geven. Terloops zij opgemerkt, hoe uit dit verschijnsel de noodzakelijkheid blijkt, om bij het gebruik van dergelijke woorden in een wetenschappelijk betoog nauwkeurig te omschrijven, wat er onder verstaan wordt.

In de derde plaats worden ook in den *inhoud* van het bewustzijn eenheden onderscheiden. Er is sprake van *voorstellingen* en *voorstellingsgroepen* en van de elementen dier voorstellingen: *gewaarwordingen, aandoeningen* en *begeerten*. Nadere onderscheidingen op dit gebied zijn *herinneringen, verbeeldingen, visioenen, hallucinaties, hartstochten, begeerten, voornemens, besluiten*, enz. En naast de voorstellingen worden ook als onzinnelijke eenheden beschouwd onze *begrippen*, die als samengevatte oordeelen eigenlijk geen dingen zijn, maar die, als denkproducten, in een woordklank gerepresenteerd, weer denkobjecten kunnen worden, en zoo toch den indruk van eenheden maken.

4. Bij het voorgaande is de volgende opmerking noodzakelijk. Zoodra voorstellingen betrekking hebben op objecten buiten ons, hetzij dat het herinneringen zijn van aanschouwde dingen, hetzij verbeeldingen van dingen, die we weten dat bestaan, maar die we niet door eigen ervaring kennen, zijn wij gewoon de namen van zulke voorstellingen allereerst als de namen der objecten zelf te beschouwen, en worden het daardoor voor ons gewoon denken namen van zinnelijke dingen buiten ons.

1) 'Ze is heel in ieder lid', zong Vondel reeds in zijn *Lucifer* van de ziel.

Erkennen we echter zekere voorstellingen uitsluitend als verbeeldingen, dan zijn we wel in staat de wereld om ons met die fantasieën te bevolken, maar we blijven ons toch bewust, dat het slechts voorstellingen van *ons* zijn, en de namen er van blijven voor ons namen van onzinnelijke zelfstandigheden. Natuurlijk zal de eene mensch hier anders indeelen dan de ander en heeft de loop der tijden hierop invloed gehad. Er zijn tijden geweest, dat *nimfen, elfen, najaden, kabouters, nikkers* enz. als zinnelijk waarneembare wezens beschouwd werden. Voor het tegenwoordig geslacht zijn het slechts fantasieën. Nog zijn er menschen, die geen geloof weigeren aan het bestaan en de waarneembaarheid van *spoken*. En nog anderen willen aan *duivelen, engelen, geesten*, enz. geen realiteit ontzegd zien, al laten ze zich over de zinnelijke waarneembaarheid niet uit. Hoe dit zij, of iemand er geloofsobjecten uit eene bovennatuurlijke wereld, dan wel verbeeldingen van zijn eigen scheppingsvermogen in ziet, zij blijven tot de onzinnelijke zelfstandigheden te rekenen.

Eene gelijksoortige opmerking moet gemaakt worden ten aanzien van onze begrippen. Ook deze behooren niet tot de wereld buiten, maar tot de wereld in ons en dat we ze tot de zelfstandigheden rekenen, berust hierop, dat ze, in een woordklank gesymboliseerd, objecten van een innerlijk aanschouwen en overleggen en daardoor elementen van nieuw oordeelen kunnen worden. Wie aan het woord *republiek* een begrip hecht, kan allerlei min of meer belangrijke waarheden omtrent republieken vermelden, waarin het woord *republiek* telkens de samenvatting is van hetgeen de spreker onder dat woord verstaat.

Nu is echter elk begrip ontstaan uit eene voorstelling, of uit eene reeks van voorstellingen, en zoo treedt de voorstelling of de voorstellingsreeks licht naast of in de plaats van het begrip. Bij het begrip *sla* rijst het beeld van eene krop of eene schotel *sla*, bij het begrip *groente* de voorstelling van *spinazie, postelein, sla*, enz. Bij het begrip *voortbrengsel* wordt de reeks nog weer langer: *granen, vruchten, groenten, brandstoffen, fabrieken*, enz., maar ook *boeken, schilderijen, beelden*, enz. al naar het verband, waarin het woord voorkomt. Zoo worden de begrippen hoe langer hoe algemeener, b.v. *staat, godsdienst, systeem, wet*, enz., maar altijd blijft de mogelijkheid bestaan, om, zij het ook door eene lange reeks van voorstellingen, het begrip te vervangen. En dat is de oorzaak, dat ook de namen van begrippen met objecten buiten ons in verband gebracht worden, terwijl ze toch inderdaad even als de voorstellingen onzinnelijke zelfstandigheden vertegenwoordigen.

Het resultaat van deze overwegingen is dus, dat er twee groote groepen van zelfstandigheden te onderscheiden zijn:

1°. *Zinnelijke zelfstandigheden*, d.z. eenheden, die de buitenwereld ons dwingt te erkennen en waarvan we kennis krijgen door tusschenkomst onzer zintuigen, en

2°. *Onzinnelijke zelfstandigheden*, d.z. eenheden, die

we onmiddellijk door en in ons bewustzijn en bij overdracht ook in dat van anderen moeten aannemen.

5. Het dingbegrip wordt in de derde plaats ook overgebracht op de eigenschappen, toestanden en werkingen der zelfstandigheden. Alvorens na te gaan, hoe dit geschieden kon, behooren ook deze begrippen gedefiniëerd te worden. Dit heeft al evenveel bezwaren in, als het definiëren van het begrip zelfstandigheid, vooral ook om de uitbreiding, die deze begrippen ondergaan hebben.

Populair gesproken is eene eigenschap het *hoe* van een ding, maar deze omschrijving, hoe bruikbaar ook, is geen definitie. Om die te benaderen, moet nagegaan worden, hoe de ervaring, die ons dwingt zelfstandigheden te erkennen, ons er ook toe brengt, eigenschappen te constateeren. Terwijl wij namelijk de zelfstandigheden trots al hunne veranderlijkheid als eenheden moeten aanvaarden, worden wij genoopt om in de elementen dier complexen *geen eenheden*, maar *bestanddeelen* van zulk een geheel te zien. Dat geldt voor de eigenschappen, maar ook voor de toestanden en werkingen der dingen.

De term bestanddeel moet hier opgevat worden in eene zeer bepaalde beteekenis. Een deel van een ding, een *arm*, een *been*, een *oog* is óók een bestanddeel, maar wij aarzelen geen oogenblik, om eene scheiding dezer deelen van het geheel mogelijk te achten. Eene voltooide scheiding tusschen eene eigenschap en de zelfstandigheid, waaraan zij toebehoort, is daarentegen zelfs niet denkbaar. Alleen kan eene eigenschap geïsoleerd worden door eene abstractie, d.i. door concentratie van het bewustzijn op dat eene element van het complex en eliminatie van de rest.

Als een tweede kenmerk van eene eigenschap kan geconstateerd worden, dat zij een resultaat deels van aanschouwen, deels van denken is. *Rood, donker, schel, welluidend, hard, ruw, geurig, frisch, zoet, pikant, walgelig, warm, zwaar, rond, lang, gebogen*, zijn zinnelijke eigenschappen, die allereerst door waarneming geconstateerd worden, al is het nadenken natuurlijk niet buitengesloten. In *mooi, vroolijk, harmonieus, liefelijk, lekker, krachtig, vlug, bedrijvig, driftig, soliede*, komt zoowel het aandeel van het nadenken als van het aanschouwen in het constateeren dezer eigenschappen uit. De overhand heeft het denken boven het waarnemen bij het herkennen van eigenschappen als: *nuttig, doelmatig, logisch, verstandig, werkzaam, goed, zedelijk, betamelijk, begeerlijk, eerbiedwaardig, verheven, naijverig, belastingplichtig, kiesgerechtigd, medeplichtig*, enz. Eene scherpe begrenzing dezer gevallen is niet mogelijk; nu eens staat het zinnelijke, dan weer het onzinnelijke karakter der eigenschap op den voorgrond. En aanleiding tot eene grammaticale indeeling bestaat hierin allermint, daar b.v. de afleidingsmiddelen, ter vorming van adjectieven dienende, zoowel voor adjectieven van het eene als van het andere karakter bruikbaar zijn ¹⁾.

1) Alleen in een enkel geval, waar etymologisch gelijkbeteekenende achtervoegsels voorhanden zijn, blijkt de taal aan de eene voor zinnelijke, aan het andere voor onzinnelijke eigenschappen de voorkeur te geven, bv. *onmeetbaar* en *onmetelijk onuitspreekbaar* en *onuitsprekelijk*, enz.

Het wezen der eigenschappen kennen wij evenmin als het wezen der zelfstandigheden. Wij kennen alleen de verandering, d.w.z. de gewaarwording of de combinatie van gewaarwordingen, die ze in ons bewustzijn te weeg brengen. En we kunnen eene eigenschap alzoo niet anders definiëren dan als een door analyse van de voorstelling eener zelfstandigheid verkregen element, dat òf eene langs den weg der zinnen ontvangen gewaarwording òf een door nadenken (vergelijken) ontstaan oordeel uitmaakt. Toch mag niet vergeten worden, dat deze tweedeeling geen scherpe scheiding uitmaakt. Wordt van eene kachel opgemerkt, dat zij *zwart*, *sierlijk*, en *nuttig* is, dan vertegenwoordigt de eerste eigenschap een maximum waarneming met een minimum nadenken, de laatste omgekeerd een minimum waarneming met een maximum nadenken. De tweede eigenschap staat daar tusschenin. Dat hier geen scherper onderscheiding valt te maken, is daaraan toe te schrijven, dat ons gewaarworden en ons oordeelen ook niet scherp gescheiden zijn.

6. De in de vorige opmerkingen gegeven definitie van eene eigenschap past ook op *toestanden* en *werkingen*. Ook dit zijn door waarneming en nadenken geconstateerde elementen van voorstellingen van zelfstandigheden. Minder gemakkelijk dan deze overeenkomst, is het verschil tusschen de drie begrippen aan te geven. Meestal spreekt men van eene eigenschap, waar een blijvend kenmerk, en van een toestand, wanneer een tijdelijk en veranderlijk kenmerk bedoeld wordt. Natuurlijk zijn alle eigenschappen veranderlijk, maar er is toch verschil. Nu eens treedt het blijvende, een andermaal het tijdelijke en afwisselende op den voorgrond. Een eigenschap is dan een *van den tijd los hoe*, een toestand een *aan een tijdstip of tijdvak gebonden hoe*. *Ziekte* noemt men bij voorkeur een toestand, *ziekelijkheid* eene eigenschap. Ook kan een zelfde woord, in verschillend verband opgenomen, beurtelings het een of het ander aangeven. b.v.: *De buurt is nog al stil* en *Het was stil op de markt*. Dit heeft ten gevolge, dat het moeilijk is, van een los woord te verklaren, of het eene eigenschap, dan wel een toestand beteekent. Tot eene grammaticale indeeling geeft het onderscheid in geen geval aanleiding.

Even vlottend als de grens tusschen toestanden en eigenschappen is de grens tusschen *toestanden* en *werkingen*. De groote overeenkomst komt vooral uit bij die werkingen, die een *verkeeren in een toestand* of een *komen in een toestand* aangeven. De eerste worden uitgedrukt door *zijn* (of een aequivalent van *zijn*) met een naamwoord: *ziek zijn*, *verlegen zitten*, of een enkel werkwoord als *zijn*, *blijven*, *leven*, *rusten*, *slapen*, *zweven*, *drijven*. De tweede door een naamwoordelijk gezegde met *worden*: *ziek worden*, *verlegen raken*, of ook door een enkel werkwoord: *worden*,

vallen, rijzen, komen, gaan, enz. Onder de vele voorstellen om door een enkel woord het gemeenschappelijk karakter van alle werkwoorden aan te geven, behoort dan ook die, om ze *toestandswoorden* te noemen. Er is echter ook verschil. Zoodra bij een toestand het element activiteit van de zelfstandigheid op den voorgrond treedt, krijgt de term *handeling* of *daad* de voorkeur, bv. *eten, drinken, werken, blaffen, bijten, denken, spreken, enz.* Zelfs werkwoorden, die eigenlijk eene verwisseling van toestand beteekenen, als *verhuizen, vertrekken, klimmen*, worden om de inspanning en het overleg, die er bij te pas komen, als een *doen* opgevat.

Wordt deze vaagheid der grenzen in het oog gehouden, dan is er echter geen bezwaar om de elementen, welke in of aan de voorstelling eener zelfstandigheid waargenomen of gevonden worden, in drie groepen te rangschikken: *eigenschappen, toestanden* en *werkingen*.

7. Deze elementen nu, die feitelijk geen eenheden zijn, worden echter door het denken en dus ook door de taal als eenheden opgevat; uit de categorie der qualiteiten alzo verschoven naar de categorie der zelfstandigheden. Deze substantiveering geschiedt voornamelijk ten behoeve van het denken zelf. Het is een belangrijk hulpmiddel, dienende om de uitkomsten van eene op waarnemen en denken berustende abstractie, in één woord gerepresenteerd, weer als een enkel object te kunnen behandelen en in een nieuw denkverband te kunnen inlijven. Zoo wordt het mogelijk over *de hoogte* eens torens, de *ziekte* eener moeder en het *vertrek* eener boot te denken en te spreken, op gelijke wijze als men over den toren, de moeder en de boot zelf denken en spreken kan. De behoefte om dit te doen noopt soms tot de meest gewaagde substantiveeringen bv.: *Het sprak vanzelf, dat hij de schade moest dragen. Die vanzelfs-heid wilde hij echter niet toegeven.*

8. In de laatste plaats wordt het zelfstandigheidsbegrip ook nog overgebracht op drie andere elementen, die de analyse onzer ervaringen aanbiedt. Buiten de zinnelijke en onzinnelijke zelfstandigheden en hunne eigenschappen, toestanden en handelingen, vinden wij ook *ruimte-, tijds- en hoeveelheids* voorstellingen, waarop eveneens het begrip zelfstandigheid wordt toegepast, ofschoon zij onlosmakelijk aan de eenheden, waarin zij waargenomen worden, verbonden zijn.

Het ingewikkelde vraagstuk omtrent het ontstaan dezer voorstellingen ¹⁾ kan hier buiten beschouwing blijven. Voor het gewone denken zijn ruimten en tijden constante elementen, die aan alle zinnelijke zelfstandigheden waargenomen worden. Het zijn resten, die overblijven, als al de eigenschappen van een ding worden weggedacht of althans verwaarloosd. Want feitelijk kunnen onze voorstellingen van ruimten en tijden een minimum van zinnelijkheid en begrenzing niet ontberen. Eene ruimte-voorstelling is niet meer dan een complex van gezichts- en bewegingsgewaarwordingen, en eene tijdsvoorstelling is te omschrijven

1) Zie het *Aanhangsel*.

als de herinnering aan eene zekere spanning van ons bewustzijn tusschen het begin- en eindpunt van het bestaan van een ding of van een verschijnsel, maar hoeveel men ook wegdenke of verwaarlooze van dingen of verschijnselen, waaraan dergelijke voorstellingen worden ontleend, eene kleine rest moet toch blijven, b.v. eenige lijnen bij eene ruimte-voorstelling, of een paar tikken aan het begin en het eind van een tijd. Ook moet opgemerkt worden, dat wij slechts voorstellingen van kleine ruimten en kleine tijden hebben. Van groote ruimten en tijden bezitten wij alleen symbolische voorstellingen, d.w.z. wij herleiden ze tot een kleiner of grooter aantal ruimten of tijden, waarvan wij directe ervaring hebben. Ook stelt men zich tijden als vakken (ruimten) voor, en komen omgekeerd tijdsvoorstellingen te hulp, waar men zich groote afstanden of ruimten wil voorstellen b.v. door na te gaan in hoeveel tijd een zekere afstand af te leggen, of een vlak rond te loopen zou zijn. Maar hoe dit ook geschiede, ruimten en tijden worden tot objecten van nieuwe aanschouwingen of overdenkingen gemaakt en dus als eenheden of zelfstandigheden beschouwd.

Op gelijksoortige wijze als de ruimte- en tijdsvoorstellingen ontstaan de hoeveelheidsvoorstellingen. Het bewustzijn, dat eenheden moet erkennen, wordt ook gedwongen, die eenheden te tellen. Na wegdenking van al de eigenschappen der eenheden blijft dan de getalsvoorstelling over. Toch is het zinnelijke element hier niet geheel te ontberen, en de eenvoudigste getalsvoorstelling moet toch altijd uit een zeker aantal punten of tikken bestaan, als de eenvoudigste gezichts- of gehoorseenheden, die het tellen mogelijk maken. Maar eene eenheid kan ook gemeten, gewogen of in geldswaarde uitgedrukt worden, zoodat naast de hoeveelheidsvoorstellingen ook de voorstellingen van maten gewichten, geldswaarden, enz. gerangschikt moeten worden. De voorwerpen, die als maten, gewichten, en geldswaarden dienst doen, behooren natuurlijk tot de zinnelijke zelfstandigheden, maar waar de namen dier voorwerpen alleen als namen van hoeveelheidsvoorstellingen voorkomen b.v. in eene *kan* bier, een *pond* boter, tien *graden* vorst, een *stuiver* beschuit, enz., daar zijn het ook namen van eenheden, die alleen door het analyseerende en isoleerende denken verkregen worden.

10.

Het onderzoek van hetgeen onder den naam zelfstandigheid verstaan moet worden, geeft aanleiding om de beteekenissen der zelfstandige naamwoorden op de volgende wijze te ordenen.

I. Namen van zelfstandigheden:

a. *Zinnelijke*, d.i. door de zinnen waarneembare: *mensch, dier, huis, zand, huisraad, franje, schaduw, kwast* (in het hout),

vlek, gat, gaslicht, trompetgeschal, een dichtregel, eene melodie, vischlucht, enz.

b. Onzinnelijke, waaronder 1°. geestelijke wezens, hetzij objecten van ons kennen, hetzij geloofsobjecten: onze *ziel*, onze *geest*, ons *bewustzijn*, de *wereldziel*, *God*, de *Heilige Geest*, enz. - 2°. de functiën van het *bewustzijn*, al of niet te recht als eenheden aangenomen: *verstand*, *gevoel*, de *wil*, het *geheugen*, de *verbeelding*, het *oordeel*, *vernunft*, het *geweten*, enz. - 3°. de onderdeelen van den zoogenaamden inhoud van het *bewustzijn*: eene *voorstelling*, eene *gewaarwording*, eene *aandoening*, een *hartstocht*, eene *begeerte*, een *voornemen*, een *besluit*, een *oordeel*, enz. Hieronder zijn ook te brengen: alle *verbeeldingen* (*nimfen, kabouters, spoken, muzen*, enz.), *visioenen, hallucinaties*, enz. en eindelijk alle *abstracte begrippen* (d.w.z. zuivere denkobjecten, die wel zinnelijke objecten tot grondslag hebben, maar het zelf niet zijn): een *Staat*, eene *Mogendheid*, de *Kroon*, een *regeeringsvorm*, *souvereiniteit*, *gezag*, eene *wet*, een *systeem*, een *godsdienst*, eene *wijsbegeerte*, de *Romantiek*, eene *oorzaak*, een *gevolg*, een *doel*, eene *voorwaarde*, enz.

II. Namen van eigenschappen, toestanden en werkingen, hetzij door waarneming, hetzij door denken in of aan de zelfstandigheden geconstateerd: *blankheid, glans, welluidendheid, welriekendheid, weekheid, hardheid, dikte, buigbaarheid, zwaarte, liefheid, braafheid, doelmatigheid, kostbaarheid, trouw, eerlijkheid*; - *samenhang, talrijkheid, koorts, dronkenschap, ziekte, drift, rust, slaap, verwardheid, spanning, wanhoop, toorn, schaamte, berusting*; - *ontwikkeling, groei, bloei, vermeerdering, vlucht, val, loop, sprong, stoot, wandeling, reis, vertrek, aankomst, huldiging, begroeting, mishandeling, aanval, schot, hervorming, onderwerping, beleediging*, enz.

III. Namen van ruimten, tijden en hoeveelheden: een *punt, lijn, kant, hoek, vlak, cirkel, kwadraat, parabool, prisma, kegel*, het *Zuiden*, het *Noorden*, een *parallel*, *breedtecirkel*, het *zenith*; eene *minuut, uur, dag, jaar, eeuw, periode, tijdkring*, de *Oudheid*, de *Middeleeuwen*, *Kerstmis, Paschen*; *drietal, tiental, achtvoud, som, verschil, product, quotient, macht, wortel, logarithmus, dozijn, gros, meter, hectare, liter, kilogram*,

een *gulden* (vleesch), tien *graden* (breedte, vorst), twintig *karaat*, een *paardenkracht*, een *calorie* een *dioptrie*, (maat voor brillen), enz.

OPMERKINGEN. 1. De talrijkheid dezer voorbeelden dient om de groote uitbreiding te doen uitkomen, die het begrip zelfstandigheid door de ontwikkeling van het denken ondergaan heeft. Daardoor is in logischen en grammatischen zin *zelfstandigheid* de gemeenschappelijke naam geworden voor al wat door het bewustzijn als eene eenheid moet erkend worden en tot subject of object van een praedicaat kan worden gemaakt. Het feit, waaruit die erkenning van eene eenheid blijkt, is dat de taal er een naam voor beschikbaar heeft. En het uiterlijke kenmerk, dat in twijfelachtige gevallen beslissen kan, of men al of niet met een *naam*, d.i. met een substantief te doen heeft, is de mogelijkheid om er al of niet een lidwoord voor te kunnen plaatsen, of ook wel de mogelijkheid om er een meervoud van te maken. Zoo zijn het *hoe* en het *wat*, het *waarom* en het *hoeveel*, het *waar* en *wanneer*, het *voor* en het *tegen*, enz. om gemelde redenen als substantieven te beschouwen. Bij de behandeling van het lidwoord wordt op dit onderwerp teruggekomen.

2. Uit bovenstaand overzicht blijken ook de motieven, *waarom de traditioneele indeeling der zelfstandige naamwoorden in concrete en abstracte substantieven*, eene indeeling uit de logica der middeleeuwen afkomstig, *hier achterwege gelaten wordt*. Gewoonlijk worden de onder II bedoelde substantieven tot de abstracte gerekend, omdat eigenschappen, toestanden of handelingen slechts aan of in de zelfstandigheden worden waargenomen. De overige heeten dan concreet.

Naar deze opvatting beteekent *abstract*: *door abstractie verkregen*, - d.i. door losmaking uit een samenhang, door concentratie van het bewustzijn op sommige en eliminatie van de rest der elementen. De term *concreet* moet dan als tegenstelling beteekenen: *onmiddellijk als eenheid gegeven*. Deze onderscheiding blijkt echter niet houdbaar. Vooreerst zijn dan de namen van *ruimten*, *tijden* en *hoeveelheden* evenzeer namen van abstracta. Maar bovendien speelt de abstractie bij ons bewust worden van de ervaring, die uit de uiterlijke en uit onze innerlijke wereld tot ons komt, zulk eene groote rol, dat er, filosofisch gesproken, geen enkel concreetum, en dus ook geen enkel concreet substantief bestaat. Spreken wij van deelen eener zelfstandigheid, b.v. van eene *wang*, een *boezem*, een *bochel*, dan is dit alleen mogelijk door middel van eene snel volvoerde abstractie. Evenzoo abstraheeren we een *huis*, een *boom* van den grond, waarop ze staan, de *sterren* van het uitspansel, enz. Als we van een bijzondere of eene algemeene voorstelling spreken, b.v. van *ons huis* of van *een huis*, dan vertegenwoordigen deze woorden slechts zooveel kenmerken als voor het verband, waarin deze woorden voorkomen

noodzakelijk is (Vgl. § 4, *Opm.* 3). En eindelijk is het duidelijk, dat ook alle onzinnelijke zelfstandigheden, als onder I *b* samengevat zijn, de resultaten van abstracties zijn.

De termen *concreet* en *abstract* worden echter ook nog in een anderen zin gebezigd, nl. als het resultaat van aanschouwen en het resultaat van nadenken, als *aanschouwd* en *gedacht*. *Aanschouwen* en *denken* zijn intusschen, gelijk reeds opgemerkt is, niet zoo gescheiden, als de woorden zouden doen vermoeden. Geen aanschouwen zonder denken, en geen denken zonder aanschouwen. Hoogstens kan men zeggen: hier heeft het aanschouwen, daar het nadenken de hoofdrol. Eene beslissing over concreet en abstract in dezen zin is in de meeste gevallen dan ook eene quaestie van meer of minder. En wanneer wij die vraag met wat willekeur ten aanzien van de drie hierboven vermelde hoofdgroepen van substantieven beantwoorden, dan komen wij tot het besluit, dat er in elke groep èn concreta èn abstracta voorkomen. Concreet zijn dan de zinnelijke, maar ook sommige onzinnelijke zelfstandigheden, waarmede een door de fantasie geschapen vorm gepaard gaat. Concreet zijn de eigenschappen, toestanden en werkingen, die hoofdzakelijk door directe hulp der zinnen geconstateerd worden. Concreet zijn ook alle begrensde ruimten, tijden en hoeveelheden, die het bewustzijn zich werkelijk of symbolisch voorstellen kan ¹⁾. De rest is in elke groep abstract, wat ten slotte toch niet anders beteekent dan: in zeer geringe mate concreet. Want in elk begrip, hoe abstract ook, is nog altijd een gering zinnelijk element, al waren het alleen maar de woordklank en het woordbeeld, die er mede geassocieerd zijn. In dien zin wordt dan ook aan het slot van I *b* van abstracte begrippen gesproken. (Vgl. *Opm.* 4 bij § 9.)

3. Eindelijk zij opgemerkt, hoe steeds het verband, waarin een substantief voorkomt, beslissen moet, tot welke der drie hoofdgroepen het behoort. *Hoogte*, *vlakke*, *zoetigheid*, kunnen namen van zinnelijke zelfstandigheden zijn, maar ook van eigenschappen. *Rijkdom* is de naam van een toestand, maar wordt ook gebruikt als benaming van de zaken, die den rijkdom uitmaken, en verder nog in de beteekenis van *rijke lieden*. *Vlucht* is de naam van eene werking, maar ook van eene ruimte in: *de vlucht eens adelaars*, enz.

11.

Uit het feit, dat zelfstandigheden eenheden zijn en daardoor telbaar, vloeit het gevolg voort, dat bij de substantieven een vormverschil ontstaan is, waardoor uitgedrukt wordt, dat één zelfstandigheid of dat meer zelfstandigheden bedoeld

1) Abstracte ruimten en abstracte getallen zijn ongemeten ruimten en ongetelde getallen, die in de meetkunde en de algebra tot voorwerpen van wetenschappelijke beschouwingen gemaakt worden.

worden. Deze onderscheiding van *e n k e l v o u d* en *m e e r v o u d* bij de substantieven wordt hier echter niet verder besproken, daar zij met vormbijzonderheden in verband staat, die eerst in het *4e stuk* zullen ter sprake komen.

Eveneens wordt hier slechts voorloopig vermeld de *i n d e e l i n g* der substantieven naar het *g e s l a c h t*. Reeds in de leer van den enkelvoudigen zin bleek uit de tegenstelling van onderwerp en lijdend voorwerp (I § 19 *Opm.* 2), en verder uit de tegenstelling van lijdend en meewerkend voorwerp (I § 24, *Opm.*) hoe in de taal het contrast tusschen *actief* en *passief*, *wezen* en *ding*, *persoon* en *zaak* telkens uitdrukking vindt. Herhaaldelijk zal dit ook verder in de leer van het woord blijken, inzonderheid bij de behandeling der pronomina. Het geslachtsondscheid nu bij de substantieven, de indeeling der namen in de drie categorieën: *mannelijk*, *vrouwelijk* en *onzijdig*, is van huis uit als eene voortzetting van eerstgemelde onderscheiding te beschouwen. Na of naast de differentiëering van *wezen* en *ding*, ontstond ook eene onderscheiding van mannelijke en vrouwelijke wezens, die zich voor een deel in de namen zelf openbaarde, maar die ook, vooral in de aanduidende persoonlijke voornwdn., tot velerlei vormverschil aanleiding gaf.

Deze onderscheiding berust in de nieuwere talen slechts voor een deel nog op logische gronden, en wordt verder hoofdzakelijk beheerscht door formeele en traditioneele invloeden, waarom dit onderwerp, dat zoo nauw in verband staat met de vormverandering der substantieven en die hunner begeleidende en vervangende woorden, eveneens naar de leer der vormen (*4e stuk*) moet worden verwezen.

Alleen worde hier voorloopig aangeteekend - eene opmerking, die bij de behandeling der pronomina haar nut kan hebben - dat deze onderscheiding van persoon en zaak en de daarmee gepaard gaande geslachtsondscheiding der personen zich tot het enkelvoud bepaalt en in het meervoud achterwege blijft. De verdere toelichting dezer bijzonderheid zal geleidelijk geschieden door hierna volgende beschouwingen.

12.

De onderscheiding van *v o o r w e r p s n a m e n*, *s t o f n a m e n* en *v e r z a m e l n a m e n* is eene indeeling, die zich

tot de substantieven in engeren zin, d.i. tot de namen der zinnelijke zelfstandigheden beperkt. De drie categorieën omvatten drie verschillende soorten van eenheden, met belangrijk verschil in samenhang.

Een *voorwerpsnaam* is de naam van eene eenheid, die bepaalde grenzen, die een vorm, eene gestalte heeft: een *mensch*, een *dier*, een *boom*, een *huis*. Bij eene aanmerkelijke wijziging in de begrenzing en den samenhang wordt de eenheid geschonden, of er ontstaat soms een nieuw voorwerp. Verder splitsen de voorwerpsnamen zich, gelijk reeds is opgemerkt, naarmate de zelfstandigheden willend of niet-willend, actief of passief voorgesteld worden, in *wezens* en *dingen*, of gelijk de gewone benaming is, in personen en zaken.

Een *stofnaam* is de naam van eene eenheid zonder bepaalde grenzen, van eene vormlooze eenheid, waarvan de begrenzing en de samenhang belangrijke veranderingen toelaten, zonder dat er reden is den naam te wijzigen, als: *zand*, *kalk ijzer*, *meel*, *indigo*, enz. Dit begrip breidt zich verder uit tot die zelfstandigheden, welke zonder stoffen te zijn, toch hetzelfde kenmerk van vormloosheid vertoonen, b.v. *gaslicht*, *muziek*, *bloemengeur*, *oliesmaak*, enz.

Een *verzamelnaam* is de naam van eene veelheid, die als eene eenheid wordt opgevat. De onderscheiding van eenheden met bepaalde en met onverschillige begrenzing herhaalt zich hier. Sommige verzamelnamen hebben het karakter ¹⁾ van voorwerpsnamen, als: *een volk*, *eene familie*, *een leger*, *eene volksmassa*, *een troep*, *de legertrouwen*, *de Regeering*, *de Raad van State*, *de Volksvertegenwoordiging*, *het ontbijt*, *het middagmaal*, *een gebergte*, *een gezelschap*, *de jongelingschap*, *het menschedom*, *de burgerij*, *eene boekerij*, *de visscherij*, enz. Andere hebben het karakter van stofnamen, b.v. *volk*, *vee*, *huisraad*, *groente*, *geboomte*, *kroost*, *gereedschap*, *naaigerei*, *speelgoed*, *leeftocht*, *meelkost*, *geld*, *belasting* (belastingpenningen), *kramerij*, *rommel*, *afbraak*, *afval*, *oudroest*, enz.

1) Deze uitdrukking schijnt juist, dan te zeggen, dat deze verzamelnamen in de genoemde gevallen voorwerps- of stofnamen *zijn*.

OPMERKINGEN. 1. Uit hetgeen omtrent de verzamelnamen gezegd is, blijkt dat bovenstaande indeeling in drieën eigenlijk op twee beginselen gegrond is. Er zijn eenheids- en veelheidsnamen en in elke van beide groepen komt de tegenstelling *voorwerp* òf *stof*, individu òf massa, zelfstandigheid met bepaalde òf zelfstandigheid met onbepaalde grenzen voor.

Ofschoon de functie der adnominale vormwoorden (*lidwn en bijv. vnwdn.*) evenals de onderscheiding van enkel- en meervoud eerst later in bijzonderheden kan behandeld worden, moeten hier ter voltooiing van het begrip der tegenstelling: voorwerpsnaam òf stofnaam, de volgende verschillen opgemerkt worden.

1°. Voorwerpsnamen komen èn in het enkelvoud èn in het meervoud voor; stofnamen als regel slechts in het enkelvoud. Individuën toch worden geteld; massa's worden gemeten. Blijven massa's gescheiden, dan wordt de meervoudsvoorstelling uitgedrukt door vormen als: *hoopen zand* of *kalk*, *stukken ijzer*; *zakken* of *bakken meel* enz. De zeldzame meervouden van stofnamen als: *stoffen*, *wijnen*, *bieren*, *likeuren*, *theeën*, *kruiden*, *ertsen*, *metalen*, *zuren*, *zouten*, *vetten*, *verven*, *oliën*, *zeepen*, *reukwaters*, enz. beteekenen soorten van de genoemde stoffen. In den regel moet men, van zulke soorten sprekende, samenstellingen als *koffiesoorten*, *tabaksoorten*, enz. gebruiken. Meervouden als: *ijzers*, *glazen*, *turven*, enz. zijn geen stof-, maar voorwerpsnamen.

2°. Voorwerpsnamen kunnen in het enkelvoud als regel niet zonder lidwoord of bijv. voornwd. in een zin voorkomen; stofnamen wel, b.v.: *Breng zand en kalk*. De voorwerpsnaam zonder lidwoord: *mensch*, *huis*, enz. wordt eerst de naam van een individu door de aanwijzing, die in het lidwoord of bijv. voornwd. is gelegen. Hij is op zich zelf slechts de naam van eene *soort* van voorwerpen, maar kan daardoor als zóódanig ook niet anders dan in het meervoud voorkomen.

Is een stofnaam in het enkelvoud wèl van een lidwoord of bijv. vnwd. vergezeld, dan dient dit ten 1°. om de stof te generaliseeren, d.i. alles samen te vatten, wat onder die stof begrepen moeten worden: *H e t goud is bestendiger van prijs dan h e t zilver*; 2°. om eene bepaalde hoeveelheid van de stof aan te wijzen: *d e turf, die ik besteld heb*; *hier is h e t behangselpapier voor de achterkamer*; - 3°. om eene soort van de stof te vermelden: *voor die kamer moet gij e e n licht behangsel kiezen*; *dat is e e n wijn, dien ik zeer kan aanbevelen*.

Voor de beide eerste gevallen kunnen alleen de lidwoorden *de* en *het* gebezigd worden; voor het derde uitsluitend *een*. In dit laatste geval staat het lidwoord eigenlijk pleonastisch, en in den regel wordt er ook geen gebruik van gemaakt.

2. Het uiterlijke kenmerk van een stofnaam is dus, dat hij in het enkelvoud zonder lidwoord in een zin kan voorkomen en in het meervoud slechts kan gebruikt worden om soorten van eene stof aan te wijzen. De voorwerpsnaam daarentegen heeft in het enkelvoud in

den regel een lidwoord of bijv. *vnwd.* noodig en noemt dan geen soorten, maar individuën.

Deze tegenstelling van *ding* en *massa* doet zich verder ook bij alle overige categoriën van zelfstandigheden voor. Voor de verzamelnamen is dit reeds uit de voorbeelden gebleken. Maar ook bij de namen van de onzinnelijke zelfstandigheden, van de eigenschappen, toestanden en handelingen, en van de ruimten, tijden en hoeveelheden, komt de tegenstelling aan den dag. Individualiseerend spreekt men van *het verstand*, *het gevoel* en *den wil* van een persoon, maar eveneens zegt men: *hij heeft verstand* of *gevoel*. Niet echter: *hij heeft wil*. Eigenschappen en toestanden worden meestal niet, handelingen wèl geïndividualiseerd. Evenzoo is het individualiseeren regel bij de vermelding van ruimten, tijden en hoeveelheden. Bij de behandeling van het lidwoord komt dit onderwerp in bijzonderheden ter sprake, maar hier reeds kan vastgesteld worden, dat de mogelijkheid om de zelfstandigheden in ruimeren zin al of niet te individualiseeren tot geen indeeling van de hierbedoelde soorten van substantieven kan leiden.

13.

Eindelijk heeft de behoefte om te individualiseeren nog eene andere tegenstelling doen ontstaan, n.l. die van *soortnamen* en *eigenamen*, eene onderscheiding, die allereerst de voorwerpsnamen betreft, bij welke gemelde behoefte het grootst is. Zij komt intusschen ook in minder talrijke voorbeelden bij de overige substantieven voor.

Een *soortnaam* is een *classificeerende* naam, d.w.z. een naam, die de kenmerken van eene geheele klasse van zelfstandigheden vertegenwoordigt, als: *man*, *hond*, *stad*, enz. Uit de vorige paragraaf is gebleken hoe een soortnaam de hulp van een lidwoord behoeft, om een individu te kunnen aanwijzen.

Een *eigenaam* is een *individualiseerende* naam, d.w.z. een naam, die geen kenmerken vertegenwoordigt, maar als een willekeurig onderscheidingsmiddel gebezigd wordt, als: *Jan*, *Van den Berg*, *Bello*, *Parijs*, enz. De toevoeging van het lidwoord is hier uit den aard der zaak overbodig. Eveneens is de meervoudsvorm in strijd met den aard van een eigenaam.

OPMERKING. Oorspronkelijk waren eigennamen in den regel geen willekeurige namen, maar was er een of ander motief voor. Vele eigennamen zijn nog zoo doorzichtig, dat de redenen waarom ze gekozen werden, licht zijn na te gaan. Een boeiend hoofdstuk uit de

woordvorming is de geschiedenis van den oorsprong veler eigennamen. Eene belangrijke bijdrage op dit gebied is: J. Winkler, *De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis*.

14.

De onderscheiding door middel van eigennamen geldt allereerst de voorwerpsnamen en is van oudsher inzonderheid onder de menschen gebruikelijk geweest; vandaar de *voornamen* en *familienamen*.

Onder de *diernamen* zijn het vooral de huisdieren, als honden, katten, paarden, die eigennamen dragen.

Een derde rubriek vormen de *plaatsnamen*, namen van *werelddeelen*, *landen*, *gewesten*, *steden*, *straten*, *rivieren*, *gebergten*, *eilanden*, enz. In verband hiermede zijn ook te vermelden de namen der *sterren* en *sterrenbeelden*.

Als eigennamen zijn mede te beschouwen de namen van *boeken*, *tijdschriften* en *dagbladen*, van *kerken* en andere *gebouwen*, van *hôtels*, *koffiehuizen*, *magazijnen*, van *schepen* en *locomotieven*, enz.

Onder de *verzamelnamen* zijn eenige uitsluitende meervouden (*pluralia tantum*¹⁾ tot de eigennamen te brengen, b.v. persoonsnamen uit de oudheid als: de *Atriden* (Menelaus en Agamemnon, zonen van Atreus), de *Gracchen*, enz.; geographische namen als: *de Alpen*, de *Cycladen* en *Sporaden*, *Pleiaden* (de dochters van Atlas, maar ook het Zevengesternte); namen van gebouwen als: *de Propylaeën*, *de Catacomben*, *de Tuilerieën*, enz. Ook een aantal enkelvoudige verzamelnamen zijn tot de eigennamen te brengen, b.v. namen van godsdienstige, wijsgeerige, artistieke, economische en andere richtingen, als: *het Buddhisme*, *het Katholicisme*, *het Spinozisme*, *het Classicisme*, *de Romantiek*, *de Manchesterschool* (voorstanders der onbelemmerde concurrentie), enz., de taalnamen: het *Grieksch*, het *Duitsch*, het *Engelsch*, enz.

Eindelijk nog komen onder de namen van *tijden* de eigennamen van de dagen der week, van de maanden en van een aantal feesten voor: *Maandag*, *Mei*, *Paschen*, enz.

1) *tantum* = slechts.

OPMERKING. Over den oorsprong der eigennamen zullen in het hoofdstuk *Woordvorming* nadere bijzonderheden opgenomen worden. Hier worde alleen vermeld de eigenaardige rubriek van familienamen, die onder den naam van *patronymica* (vadersnamen) bekend is. Daartoe behooren bij ons namen met de genitief-*s*, als *Hermans, Jacobs, Willems, Dirks*; bij de Duitschers komt nu en dan de lat. genitiefsuitgang *i* voor: *Pauli, Caroli, Ulrici, Benhardy*. Onder de Friezen vindt men talrijke vadersnamen op *a, inga, ma*, e.a.: *Sikko, Tjaerda, Eyse Eysinga, Yke Ykema*, enz, welke uitgangen vervormingen zijn van den ouden genitief *a* der zwakke buiging in het Friesch (thans *e*)¹⁾.

En gelijk al in het Grieksch de vadersnaam bij dien van den zoon kwam: *Αχιλλεύς* ο *Πηλεΐδης* = Achilles, de zoon van Peleus²⁾, *Σωκράτης* ο *Σωφρονισκίου* = Socrates, de zoon van Sophroniscus³⁾, komt ook in verschillende nieuwere talen de toevoeging *zoon*, op de een of andere manier voor: *Mendelsohn* (Hd.), *Jonhson* (Eng.), *Erikson* (Zweedsch), *Martensen* (Deensch), en bij ons *Jansen, Pietersen*, enz. De Noormannen bedienden zich van de voorvoeging *Fitz* (= fr. *filis*) als in *Fitzgerald, Fitzwilliam*; de Schotten van *Mac* (zoon): *Mac-donald, Maccaulay, Mac-Mahon*; de Ieren van het voorgevoegde *O'*: *O'Connell, O'Brien*; de Spanjaarden van den uitgang *ez*: *Velasquez, Henriquez*, enz. De Russen gebruiken *-owitsch, ewitsch* voor de zoons en *-owna* voor de dochters: *Nicolajewitsch, Anna Paulowna*. De Israëlieten hadden *Ben*: *Ben-Salomo, Ben-Hur*, enz.

15.

De eigennamen kunnen het karakter van soortnamen aannemen, d.i. ook classificeerende namen worden. Een uiterlijk teeken daarvan is, dat zij in het enkelvoud van een lidwoord vergezeld worden, of in het meervoud kunnen voorkomen. De belangrijkste gevallen van dit verschijnsel zijn de volgende:

1°. De familie- of geslachtsnaam wordt gebezigd, om alle leden of een enkel lid aan te wijzen: *een Stuart, een Oranje, de Bickers, de Van Hall's* enz. Hieraan sluit zich het geval, dat de voornaam een aantal dragers van dien naam beteekent: *de oorlog der drie Hendriken; in deze klasse zitten zes Willems en vijf Maria's*.

2°. De eigennaam van een individu wordt bij wijze van

- 1) Met andere overgangletters komen ook voor: *ena, ema, sema, sma*. Vgl. Mr. Ph. van Blom, *Bekn. Fr. spr.*, 71.
- 2) Eene appositie, bestaande in het 1e vb. uit het lidw. en een van den vadersnaam afgeleiden vorm op (*i*)des, in het 2e vb. uit het lidw. met den genitief van den vadersnaam, waarbij *zoon* is onderdrukt.

synecdoche (gedeeltelijke aanduiding) gebruikt voor personen, die zich door eene overeenkomstige eigenschap of kenmerk onderscheiden: *een Maecenas* (beschermmer van kunst of wetenschap), *een Lucullus* (fijnproever of smulpaap), *eene Xantippe*, *een Achitofel* (valsche raadsman), *een Amphytrion* (gastheer), enz.

3°. De eigennaam van een kunstenaar wordt bij wijze van *metonymia* (verwisseling van verwante begrippen) voor diens werk genomen: *een Vondel*, *een Mauve*, *een Thorwaldsen*, enz.

4°. De eigennamen van personen worden voor een of ander artikel gebruikt: *een voltaire* (stoel), *molières* (dansschoenen), *een brougham*, *een victoria* (rijtuig), *een garibaldi*, *een tudor*, (hoeden), *Malmaison's* of tal van andere namen voor rozen, namen van gebakjes, sigaren, dranken enz. Hiertoe zijn ook te brengen de eigennamen, die dienen om stoffen te onderscheiden: *Mocca* (koffie), *Pecco* (thee), *Varinas* (tabak), *Axminster* (tapijt), enz.

16.

Na de analyse van de beteekenis der substantieven moet thans een overzicht volgen van de diensten dezer woordsoort in den zin. Dit overzicht is af te leiden uit de leer van den enkelvoudigen zin (vgl. I), en de functiën van het zelfstandig naamwoord zijn op dien grond in drie groepen te verdeelen.

I. In de eerste plaats komt het voor als onderwerp en als voorwerp:

a. als onderwerp (in den 1en nvl.): *De man komt. De man is ziek.*

b. als voorwerp:

1°. als lijdend voorwerp (in den 4en nvl.): *Ik zie den man.*

2°. als meewerkend voorwerp (in den 3en nvl. of als 4e nvl. met een voorzetsel): *Ik geef den man eene aalmoes.*

3°. als oorzakelijk voorwerp (in den 2en of 4en nvl. of als 4e nvl. met een voorzetsel): *'Mij deert des mans, die...'* (HOOFD). *Zij is dien man niet waard. Ik ontferm mij over den man.*

II. In de tweede plaats komt het zelfstandig naamwoord voor als een deel van het gezegde:

a. als naamwoordelijk deel van het gezegde of praedicaatswoord (in den 1^{en} nvl.): *Wees man of wees een man! Gij zijt die man.*

b. als *bepaling van gesteldheid* of *praedicatief attribuut* (in denzelfden nvl. als het substantief, waarop het attribuut betrekking heeft): *Als man was hij vergeten, wat hij als jongeling had beloofd. De tegenspoed maakte hem tot een man. Men eerde hem als den man, aan wien het stadje al zijne welvaart te danken had.*

III. In de derde plaats komt het zelfstandig naamwoord voor als *adnominale* of als *adverbiale bepaling*:

a. als *adnominale (bijvoeglijke) bepaling* (in den 2en nvl., in den 4en nvl. met een voorzetsel, of in een congrueërenden nvl.): *'s Mans woorden rijmen niet met zijne daden. De klachten omtrent dien man houden niet op. Daar is Jan, de man van de schoonmaakster.*

b. als *adverbiale (bijwoordelijke) bepaling* (in den 2en nvl., of in den 4en nvl., hetzij *met*, hetzij *zonder* een voorzetsel): *Des nachts droomde hij er van, des dags streefde hij er naar. Ik stond naast den man. Den dag daarna kwam hij.*

OPMERKINGEN. 1. Uit dit overzicht kan blijken, hoe de beteekenis van het substantief in zijne verschillende functiën zich wijziget.

Op den voorgrond staat te recht de dienst van *onderwerp* en *voorwerp*. Dan vertegenwoordigt het zelfstandig naamwoord het zuiverst de voorstelling van eene zelfstandigheid, die op actieve of passieve wijze in eene werking betrokken is. Zoo komt (vgl. § 10 *Opm.* 1) alle substantiveeren dan ook daarop neer, dat iets onzelfstandigs: eene eigenschap, een gebeuren, eene betrekking, enz., tot onderwerp of voorwerp van een zin gemaakt wordt. Bij uitbreiding komt zulk een gesubstantiveerd woord ook in de andere functiën voor.

2. Als *praedicaatswoord* of *praedicatief attribuut* verliest het substantief dat karakter geheel. Het krijgt dan de beteekenis van een eigenschapswoord en zoo, het praedicatieve adjectief in dienst en beteekenis naderend, komt het herhaaldelijk zonder lidwoord voor. Die verandering blijkt uiterlijk ook hieruit, dat indien een praedicatief substantief door een voornaamwoord moet aangeduid worden, daartoe, onverschillig van welk geslacht dit substantief is, steeds het vnv. *het* gebruikt wordt. Zoo worden de vragen: *Zijt gij de vader? Zijt gij de moeder?* even goed als de vraag: *Zijt gij ziek?* met een. *Ik ben het* of *Ik ben het niet* beantwoord. Soms wordt ook het hoedanigheidswoord *zoo* of *zoodanig* als aanduiding gebezigd: *Noemt hij u om? Ja, hij noemt mij zoo. Zijt gij als president uwer vereeniging uitgenoodigd? Ja, als zoodanig ben ik er heen gegaan.* Het adjectief *meester* in: *Zij zijn de stad meester*, waar *meester* enkel-

voud blijft, schoon het onderwerp meervoud is, biedt een voorbeeld van algeheelen overgang van substantief tot adjectief. In het Engelsch staat voor het praedicatieve het ook *so*: *He was a soldier, and I think he is still so*.

3. Wanneer een zelfstandig naamwoord als bepaling voorkomt, dan ondergaat zijne beteekenis in den regel ook meer of min belangrijke wijzigingen.

In de *adnominale* bepalingen vertegenwoordigt het substantief niet zelf eene voorstelling, maar wordt zijn inhoud als element in de voorstelling van eene andere zelfstandigheid opgenomen. De bijstelling heeft evenals een praedicaatssubstantief volkomen het karakter van een hoedanigheidswoord. De genitiefvorm van het substantief evenals de bijvoeglijke voorzetselbepaling hebben groote overeenkomst met een attributief bijv. nwd. en worden ook dikwijls door een adjectief vervangen, b.v.: *de stallen des konings* = de koninklijke stallen; *de wijsbegeerte van Kant* = de Kantiaansche wijsbegeerte; *onze correspondent te Londen* = onze Londensche correspondent; *eene poging uit wanhoop* = eene wanhopige poging; *eene japon met vlekken* = eene gevlekte japon, enz. In al deze voorbeelden is telkens niet van twee, maar van slechts ééne voorstelling sprake.

In de *adverbiale* bepalingen is de genitiefvorm en de enkele accusatiefvorm van het substantief uitzondering; als regel wordt hier het zelfstandig naamwoord door een voorzetsel vergezeld. Het wordt in die gevallen met zijn inhoud in de voorstelling van eene werking of toestand opgenomen en vertegenwoordigt dan een punt of deel van de ruimte of van den tijd, eene aanleiding of gevolg van eene werking, òf geeft er de qualiteit of de quantiteit van aan. In veel van deze gevallen blijft de voorstelling, in het substantief uitgedrukt, vrij ongerept, schoon bij de behandeling der bijwoordelijke bepalingen (vgl. 1e *stuk* §§ 43, 47, 50 en 65) toch gebleken is, hoe in deze zinsdeelen de genitief en de praepositionale bepaling de ondergeschikte beteekenis van aanwijzers van kenmerken krijgen. Vele substantieven verliezen dan ook in deze bepalingen hun karakter als substantief. Dat getuigen b.v. de vele genitieven, die geheel tot de bijwoorden zijn overgegaan: *blootshoofds*, *goedsmoeds*, *rechtstreeks*, *geenszins*, *langzamerhand*, *halverwege*, maar ook de voorzetselbepalingen, die in dat lot gedeeld hebben: *vandaag*, *terug*, *telkenmale*, *eergisteren*, *overmorgen*, *onderwijl*, *in allerijl*, *inderdaad*, enz. Andere substantieven hebben op die wijze hunne zelfstandigheid ingeboet in adjectieve of praepositionale uitdrukkingen: *optil*, *allerlei*, *velerhande*, *goedertieren*, *uit hoofde van*, *in weerwil van*, *terzake van*, *om den wille van*, enz. Ook zijn in een aantal idiomatische uitdrukkingen substantieven geïsoleerd, die op zich zelf niet of weinig meer gebruikt worden: *in de war*, *in de weer*, *aan de kook* zijn, *op hol*, *aan den haal*, *te keer* gaan, *in den steek* laten, *aan de praat* houden, enz.

17.

Tot de woorden, die een substantief kunnen vergezellen (*adnominale woorden*), behooren: de *lidwoorden*, de *bijvoeglijke naamwoorden*, de *bijvoeglijke voornaamwoorden* en de *telwoorden*. In enkele gevallen kan ook het *bijwoord* die functie overnemen: *de deur links*, enz. (vgl. I, § 38 h.)

Bij de behandeling van gemelde woordsoorten zal blijken, hoe sommige dezer adnominale woorden tot de rubriek der substantieven kunnen overgaan of die kunnen naderen. Het verschil zal dan gezocht moeten worden tusschen zuivere zelfstandige naamwoorden en zelfstandig gebruikte woorden.

Eveneens zal bij de behandeling van het werkwoord het onderscheid vastgesteld moeten worden tusschen het werkwoordelijk substantief en den infinitief, welke laatste, schoon zelfstandig gebruikt, het karakter van werkwoord blijft behouden.

Zelfstandige voornaamwoorden.**18.**

De *voornaamwoorden* nemen onder de vormwoorden, d.w.z. onder de woorden, waarin niet eene voorstelling of een begrip, maar slechts eene aanduiding of aanwijzing gelegen is, eene der eerste plaatsen in. De overige vormwoorden zijn er voor een groot deel mede verwant, b.v. *hier*, *her* en *heen* met *hij*, *daar* en *dan* met *die*, enz. Een eerste kenmerk van de voornaamwoorden is alzoo, dat zij de zelfstandigheden¹⁾ niet noemen of beschrijven, maar *aanduiden* of *vertegenwoordigen*. Een voornaamwoord staat daarom tot een zelfstandig naamwoord als een aanwijzend tot een teekenend gebaar.

Voor de verdere definiëring der voornaamwoorden is het noodig op te merken, dat zij niet alleen zelfstandigheden aanduiden, maar ook kenmerken van zelfstandigheden. De eerste

1) Na al hetgeen in het voorafgaande omtrent dit onderwerp gezegd is, zal van hier af korthedshalve meest van zelfstandigheden, eigenschappen, werkingen en betrekkingen gesproken worden, ook als onze voorstellingen van zelfstandigheden, enz. bedoeld worden.

zijn zelfstandige, de laatste bijvoeglijke voornaamwoorden.

Gelijk hierna blijken zal, kan als regel gesteld worden, dat de zelfstandige voornaamwoorden primair zijn. De uitzondering is, dat er ook eenige zelfstandige vnvwdn. door het zelfstandig gebruik van bijvoeglijke vnvwdn. zijn ontstaan, b.v. *de mijne, dezulken*, enz. De *persoonlijke* voornaamwoorden, die vooraan staan in de rij der weelderig ontwikkelde pronominale vormen, zijn uitsluitend zelfstandig.

19.

Een tweede algemeen kenmerk der voornaamwoorden - behoudens wederom de uitzonderingen, die later zullen vermeld worden - is hierin te vinden, dat de aanwijzing, die zoowel in de bijvoeglijke als in de zelfstandige voornwdn. gelegen is, hoofdzakelijk dient om de zelfstandigheden, waarop deze voornwdn. betrekking hebben, te *individualiseeren* en wel door eene aanwijzing, waarbij *de sprekende persoon* het uitgangspunt is. Vandaar het subjectief karakter der voornaamwoorden.

Bij het nagaan, hoe dit kenmerk zich bij de verschillende voornaamwoorden vertoont, komt tegelijkertijd uit, hoe de voornaamwoorden zich in eenige vrij scherp begrensde groepen splitsen.

1°. De uitsluitend zelfstandige *persoonlijke* voornaamwoorden dienen den spreker:

a. om den 1en persoon, d.i. zich zelf aan te duiden, hetzij alleen, hetzij vereenigd met anderen, uit wier naam hij spreekt: *ik, mij, wij, ons*;

b. om den 2en persoon, d.i. een of meer toegesprokenen aan te duiden: *gij, u*; of *jij, jou, jullie*;

c. om als 3en persoon een of meer zelfstandigheden (personen of zaken) aan te duiden, die buiten het gesprek of de rede staan, m.a.w. die afwezig zijn of afwezig gedacht worden: *hij, zij, het, hem, haar*; *zij, hen, haar, ze*.

2°. De *bezittelijke* voornaamwoorden, die òf bijvoeglijk, òf zelfstandig zijn, dienen den spreker om aan te geven, dat eene genoemde of aangeduide zelfstandigheid aan den 1en, 2en of 3en persoon toebehoort, of daarvan afkomstig is.

3°. De a a n w i j z e n d e voornaamwoorden, mede òf zelfstandig òf bijvoeglijk, dienen den spreker om zelfstandigheden aan te wijzen in de volgorde, waarin ze, van hem af gerekend, voorkomen.

4°. De v r a g e n d e voornaamwoorden, deels zelfstandig, deels bijvoeglijk, dienen den spreker om naar de aanwijzing van eene zelfstandigheid te vragen. Deze voornaamwoorden staan in een wederkeerig (*correlatief*) verband tot de vorige groep, wat ook blijkt uit de vormen: *wie-die, wat-dat, welke-zulke*. In den regel vragen zij naar eene individueële aanwijzing, maar *welke* kan ook naar eene classificeerende aanwijzing vragen: *Welke rozen? Rode rozen*.

5°. De o n b e p a l d e voornaamwoorden, meest zelfstandig, maar voor een klein deel bijvoeglijk, dienen den spreker om aan te geven, dat hij eene aangeduide of genoemde zelfstandigheid niet nader kan of wil omschrijven.

Hierbij komen nu nog de b e p a l i n g a a n k o n d i g e n d e e n d e b e t r e k k e l i j k e voornaamwoorden, die beide niets anders dan eene soort van a a n w i j z e n d e voornaamwoorden zijn, gelijk hierna zal worden aangewezen.

Voorloopig is dit overzicht voldoende om te doen uitkomen, dat de voornaamwoorden, hetzij zij zelfstandigheden vertegenwoordigen, hetzij ze die bepalen, in den regel dienen om ze te individualiseeren.

OPMERKINGEN. 1. Belangrijke beschouwingen omtrent dit onderwerp zijn te vinden in eene studie van Dr. L.A. te Winkel: *Over het wezen der voornaamwoorden*, *Nieuw Ned. Taalmagazijn III*, 170; in een antwoord van Dr. Brill, *IV*, 37 en in de repliek van T.W., *IV*, 262. In het eerste opstel viel T.W. de definitie van B. aan:

‘Voornaamwoorden zijn woorden, die voorwerpen aanwijzen met onderscheiding van de plaats, die zij in de ruimte innemen.’ T.W. wees op de dubbele functie der pronomina: *aanduiden* en *bepalen*. Dr. B. verdedigde zijne definitie, door het begrip *plaats* zeer ruim te nemen, terwijl T.W. in zijn antwoord op den voorgrond plaatste, dat het syntactisch gebruik van een woord voornamelijk de soort bepaalt, waartoe het behoort.

Dit laatste is te eenzijdig gezegd: èn de logische beteekenis èn de functie bepalen de woordsoort. De gemeenschappelijke beteekenis van de vele voornaamwoorden in ééne definitie samen te vatten, is

niet gemakkelijk, maar die van Dr. B. is toch zeer goed te verdedigen. De verhouding, die de pronomina uitdrukken, is welbezien eene ruimteverhouding, waarbij de spreker middelpunt is. Bij de persoonlijke vnvwdn. staat de 2e persoon tegenover den 1en; hij is tegenwoordig of wordt (b.v. in brieven) tegenwoordig gedacht. De 3e persoon staat buiten de verbinding van 1en en 2en persoon en is afwezig of wordt als zoodanig beschouwd. Ook de verhouding, door de bezittelijke, aanwijzende en betrekkelijke vnvwdn. uitgedrukt, is eene ruimte-verhouding of als zoodanig voor te stellen, en van de vragende vnvwdn. kan men zeggen, dat zij naar zulk eene verhouding vragen.

Toch gaat de definitie hier niet meer geheel op, daar het vragende *welke* naar alle mogelijke kenmerken, ook b.v. naar qualiteiten, vragen kan. Eveneens kunnen de bepalingaankondigende vnvwdn. allerlei kenmerken aanduiden. Bij de onbepaalde vnvwdn. gaat de definitie weer door, wanneer men ze beschouwt als aanduidingen van personen en zaken, van wie niet nader wordt aangewezen, waar zij te vinden zijn.

Intusschen moet wel erkend worden, dat de term *ruimte* in al deze gevallen zeer metaphorisch is opgevat. Bij de rijke ontwikkeling der vnvwdn. blijft het ondoenlijk een gemeenschappelijk kenmerk aan te geven, dat zonder uitzondering waar te nemen valt. Het best wordt het wezen der vnvwdn. begrepen, door de persoonlijke als de stamsoort aan te merken, en het eigenaardige van deze en alle verdere pronomina daarin te zoeken, dat zij, aanduidend of bepalend, in den regel een individualiseerend verband uitdrukken, hetzij tot den spreker, hetzij tot de beide andere spraakkunstige personen.

2. De vraag is hier niet behandeld, in welke kenmerken het specifieke onderscheid tusschen *bijvoeglijke voornaamwoorden* en *bijvoeglijke naamwoorden* bestaat. Dit onderzoek kan eerst ingesteld worden, wanneer de behandeling der bijv. naamwoorden is afgelopen. Om deze reden worden die pronomina, welke èn zelfstandig èn bijvoeglijk kunnen voorkomen, niet hier, maar eerst onder de adnominale woorden behandeld. Dit wordt ook gemotiveerd door de vele punten van overeenkomst, die deze vnvwdn. met dubbele functie vertoonen.

Voorloopig worden hier dus alleen de persoonlijke vnvwdn. besproken.

Persoonlijke voornaamwoorden.

20.

De persoonlijke voornaamwoorden duiden zelfstandigheden aan met onderscheiding van den spraakkunstigen persoon.

Door de grammaticale persoonsonderscheiding is te verstaan de verhouding, waarin een persoon of zaak in eene rede of gesprek betrokken kan zijn. Deze verhouding is, gelijk in

§ 19 reeds werd aangewezen, drieërlei. De 1^e en 2^e persoon zijn deelnemend in de rede betrokken, nl. als *spreker* en als *toegesprokene*; alle 3^e personen staan er als *afwezigen* of *afwezig-gedachten* buiten.

OPMERKINGEN. 1. De definiëring van den 3^{en} persoon, als ‘de persoon of zaak, waarvan of waarover gesproken wordt,’ is in zoover onnauwkeurig, dat de spreker het ook over zich zelf en over den toegesprokene kan hebben. Toch is voor practisch gebruik de term ‘besproken persoon’ voor 3^{en} pers. niet ondoelmatig.

21.

De persoonlijke vnvwd. komen evenals de overige zelfstandige vnvwd. in grammaticale functie overeen met de substantieven. Er zijn echter enkele afwijkingen.

De personalia komen voor:

1°. als onderwerp: *Ik ga heen. Hij is ziek. Wie is de aanvoerder? Dat ben ik. Dat zijt gij. Dat is hij.*

2°. als voorwerp (lijdend, meewerkend of oorzakelijk): *De man zag mij. De vrouw gaf mij een brief. Gedenk mijn er. Hij was mij zat. De man ergert zich over mij.*

3°. als bijv. bepaling: *Een vriend van mij. Mijns gelijken.*

4°. als bijw. bepaling: *Hij zit naast mij. Hij kwam na mij.*

OPMERKINGEN. 1. Het echte persoonlijke vnvwd. komt niet als naamw. deel van het gezegde, noch als bepaling van gesteldheid, noch als bijstelling voor. Dit vloeit voort uit het individualiseerend karakter der personalia. Een substantief kan het karakter van een kwaliteitswoord aannemen, een pers. vnvwd. niet.

Hierop is eene uitzondering. Het pers. vnvwd. *het*, dat in de eerste plaats een onz. enkv. substantief vertegenwoordigt, kan o.a. ook eene hoedanigheid aanduiden en komt alzoo wèl in de beide eerstgenoemde functiën voor; als appositie kan ook dit *het* echter niet dienen. Voorbeelden zijn: *Hij is ziek geweest, maar hij is het nu niet meer. Ik ben nu president, maar men heeft het mij tegen mijn zin gemaakt.*

In enkele gevallen kan ook *ze* als praedicaat voorkomen: *Dat zijn ze* (de boosdoeners b.v.) Ook als voorloopige aanduiding van een gezegdezin met meervoudige beteekenis: *Dat zijn ze, die wij zoeken.* Zoodra echter het onderwerp zelf al de meervoudige bedoeling aangeeft, is *het* weer voldoende: *Zij of die zijn het, die we zoeken.*

Nog een paar meer bijzondere uitzonderingen zijn hier te vermelden,

nl. de zegswijze: *Ik ben 'm, Hij is 'm*, in enkele kinderspelen en de uitdrukkingen: *Wees u-zelf, Blijf u-zelf, Ik ben me zelf niet meer*. Van Helten houdt in het eerste geval het praedicaatsvnd, voor een wederkeerigen datief¹⁾. Vgl. echter Wap. Mart. III, 178: *Hi es syns selves vri*, waaruit af te leiden ware, dat de acc.-vorm een verbleekte genitief kan zijn. Ook in de laatste uitdrukkingen is, als men ze met *zich zelf gelijk blijven* in verband brengt, licht aan een datief te denken.

2. Bij 3°. en 4°. is op te merken, dat bijvoeglijk en bijwoordelijk gebruik van een pers. vnd. alleen mogelijk is met behulp van een voorzetsel. Een bijvoeglijke genitiefvorm komt alleen voor in de samenstellingen *mijnsgelijken*, enz.; een bijwoordelijke genitief of accusatief van het vnd. nooit.

Het vnd. *het* kan nooit door een voorzetsel worden voorafgegaan *hij zorgt voor het geld* wordt: *hij zorgt er voor*. In het Duitsch is, schoon zeldzaam, een *über es, für es* aan te wijzen.

Ook waar het zaken betreft, door mannelijke of vrouwelijke substantiva aangewezen, heeft de aanduiding niet door *hem* of *haar* met een voorzetsel, maar door een voornaamwoordelijk bijwoord plaats: *Hij zit op den stoel* of *in de kast* wordt: *Hij zit er op* of *er in*.

22.

De persoonlijke voornwdn. komen in een rijken overvloed van vormen voor. Vooreerst worden de drie personen enkel- en meervoud door afzonderlijke stammen onderscheiden: *ik, gij (jij), hij, wij, gij (jullie), zij*. In den 3^{en} persoon enkelvoud zijn ook afzonderlijke vormen om het geslachtsonderscheid aan te geven: *hij, zij, het*. In den 1^{en} en 2^{en} persoon is die onderscheiding blijkbaar overbodig geacht en in het meervoud wordt geen geslachtsonderscheid gemaakt²⁾. (Vgl. § 11 slot).

Verder worden deze voornwdn. uitsluitend als onderwerp gebruikt en staat er naast elk een afzonderlijke stam voor de overige functiën: *mij, u (jou), hem, haar, ons, u (jullie), hen* en *ze*. Alleen van *het* zijn voorwerps- en onderwerpsvorm gelijk.

Bovendien staat naast de vormen met den vollen toon in den regel ook een vorm voor toonloos gebruik: *'k, ge (je), i, ze, 't, we, ge (je), ze* voor de onderwerpen en voor de overige functies: *me, je, 'm 'r*, (soms *d'r*), *'t, je* en *ze*, waarbij *u* en *ons* ongewijzigd blijven. In de leer der buiging en vervoeging worden al deze vormen met de nuanceeringen, die zij uitdrukken, nader besproken.

1) Zie het *Aanhangsel*.

2) De onderscheiding van *haar* en *hen* in den 3^{en} p.mv. is met dezen overal opgemerkten regel in strijd en is een voorbeeld van eene slechte theorie, die zich alleen n de schrijftaal eenigszins heeft doen gelden.

Dan nog is te vermelden de 1^e persoon meervoud, die als *majesteitsmeervoud* door vorsten wordt gebruikt: *Wij Emma, Koningin-Regentes, enz.*; maar ook als *bescheidenheidsmeervoud* door schrijvers, die het gebruik van *ik*, als te weidsch en hun persoon te veel op den voorgrond dringend, willen vermijden.

En eindelijk het gebruik van *U* als *beleefdheidsvorm* voor den 2^{en} persoon enkel- en meervoud, naast het eenigszins vormelijke *gij* en het vertrouwelijke en gemeenzame *jij, je, jou* en *jullie*.

OPMERKINGEN. 1. Het majesteitsmeervoud, de *pluralis majestaticus*, is waarschijnlijk in gebruik gekomen, nadat Diocletianus (284-305) een medekeizer aangenomen had en toen het dus nog een zuiver meervoud was. Het wordt ook verklaard als een bewijs van schijnontzag der keizers tegenover den senaat, die dan in het *wij* mee begrepen zou geweest zijn. Het bleef in gebruik in den Romeinschen kanselarijstijl, even als aan het ceremoniële hof der Byzantijnsche keizers, en verscheen in de middeleeuwen ook in de stukken van keizers, koningen, hertogen, enz. in West-Europa.

Het bescheidenheidsmeervoud (*pluralis modestiae*) is voortgekomen uit de natuurlijke geneigdheid van schrijvers om zich met hunne lezers te vereenzelvigen: ‘*Wij zagen in het vorige hoofdstuk, hoe... enz.*’ Dit gebruik is al zeer oud; het komt in het lat., het komt ook in het Mnl. voor, maar feitelijk is *wij* dan een gewoon meervoud. Zoo ook, wanneer een journalist als vertegenwoordiger der gezamenlijke redactie het bezigt. Eerst dan, als *wij* gebruikt wordt door iemand, die geheel uit eigen naam schrijft of spreekt, is de naam gepast; b.v. *Wij zijn van oordeel* voor: *Ik ben van oordeel*. In onzen tijd klinkt dit *wij* intusschen vaak nog minder bescheiden dan *ik*. Wie zijn geschrijf liefst geen persoonlijk karakter wil geven, vermijdt zooveel mogelijk den 1^{en} persoon. En waar deze niet te vermijden valt, is een bescheiden toon zoowel met *ik* als met *wij* vereenigbaar.

Nog is te vermelden het eenigszins naïef gebruik van *wij* als nationaliteitsmeervoud: *In den 2^{en} Engelschen oorlog verloren wij Nieuw-Nederland. ‘Daarom werden wij dan ook ingelijfd’* (Busken Huet). Ook nog op andere wijze komt *wij* als gemeenschapsmeervoud voor, nl. wanneer iemand als lid van een gezin, eene partij, een kerkgenootschap, enz. spreekt. Hiermede komt overeen het onbepaald gebruik van *wij* voor *alle menschen*: *wij moeten nu eenmaal sterven*, waardoor begrijpelijk wordt, hoe *we* ook geheel onbepaald in den zin van *men* wordt gebezigd, b.v.: *Als we ons best doen* voor: *Als men zijn best doet*, enz.

2. De behoefte aan een meer *vormelijk* naast een *gemeenzaam* vnvwd. van den 2^{en} pers. heeft zich al vroeg voorgedaan. In de klassieke talen nog niet: in het Latijn zegt de heer *tu* tot zijn slaaf, maar ook omgekeerd. De Middeleeuwen echter brachten den 2^{en} persoon meervoud voor den 2^{en} pers. enkv. als hoofdsche vorm bij vele volken in gebruik: uit het *wij* voor *ik* vloeide logisch *gi* voor *du* voort. In het Mnl. spraken de ouders het kind met *du* aan, het kind de ouders met *gi*. In de 16e eeuw begon *du* zeldzamer te worden, en zoo was aan het slot dier eeuw *du* uit de Hollandsche spreektaal verdrongen; alleen in geschrifte werd het nog door enkele auteurs als iets ongemeens gehandhaafd, vooral in gebeden. De Bijbelvertalers van 1618 deden *du* geheel verloren gaan, doordat zij het voor de statenvertaling verwierpen; alleen de Friesche theologanten verdedigden het ¹⁾. Van toen af werd *gij* zoowel voor het enkel- als voor het meervoud gebruikt, en in het meervoud soms uitgebreid tot *gijlieden*.

Gij is van Zuid-Nederlandschen oorsprong en is in de Noordelijke gewesten hoofdzakelijk tot de schrijftaal beperkt. Men gebruikt het in brieven aan personen, met wie men zich op voet van gelijkheid voelt, zonder dat men in een gemeenzamen toon wil of durft vervallen. Ook in gebeden en in redevoeringen en toespraken wordt het op natuurlijke wijze gebruikt.

Voor den gemeenzamen omgang bezigt men in de algemeene Noord-Nederlandsche spreektaal sinds de 17e eeuw, naast vele dialectische verscheidenheden: *jij* (uit *ji*, grondvorm van *ghi*), en *jou* (uit *ju*), bijvorm van *u* ²⁾. *Jou* komt al in het Mnl. voor, herhaaldelijk in *Walewein*, b.v. *Sal ic j o u der waerheit lyen*. Zoowel *jou* als *jij* worden door den verzwakten vorm *je* vervangen. In het meervoud heeft men het jongere *jullie*. Deze gemeenzame vormen komen, behalve in afgebeelde spreektaal, steeds meer in vertrouwelijk geschrijf voor. *Jullie* niet zoo algemeen, omdat de vorm voor velen wat lang en onhandig is. (Voor de werkwoordelijke vormen bij *jij* en *je* zie het 4e stuk; voor de uitvoerige geschiedenis van de voornvwd. van den 2^{en} pers. *Ned. Wdb.* op *gij* en *gijlieden*, en *Verdam, Mnl. Wdb.* op *gi*, *jou* en *ju*).

Ook *je* wordt, evenals *we* (§ 22, *Opm.* 1). in onbepaalden zin gebezigd: *Als je je best gedaan hebt, wil je ook wel wat resultaten zien*.

3. Naast den gemeenzamen vorm *je* is *U* in den 1^{en} nvl. als *b e l e e f d h e i d s v o r m* in gebruik gekomen. In de 16^e eeuw verschenen in navolging van den Romeinschen keizerstijd de eerbiedige vormen: *Uwe Majesteit*, *Uwe Hoogheid*, *Uwe Genade*, enz. en zoo begint ook te onzent de hoffelijke vorm *UEdele* in den aanvang der 17^e eeuw in deftig geschrijf voor te komen. Hieruit ontstonden *UE* en *U* en dit *u* wordt nog

- 1) In het Friesch drukt een spreker met *dú* meerderheid of gelijkheid uit, en is *jij*, *je* of *jo* (oorspr. mv. en daarom met den 2^{en} p. mv. van het ww. verbonden,) de beleefdheidsvorm. (Van Blom, *Fr. Spr.* 102).
- 2) Vgl. *nou* en *nu*, *douwen* en *duwen*, enz.

steeds gebezigd door jongeren tegenover ouderen en minderen tegenover meerderen, maar ook door ouderen en meerderen, die jongeren of minderen door geen gemeenzamen toon willen krenken, of ook wel zich op een afstand willen houden, kortom door elk, die het uit eerbied, schroom, beleefdheid of zekere hoogheid het gemeenzame *je* vermijdt ¹⁾.

De oorsprong van *U* is zoo uit het oog verloren, dat het even goed in het meervoud als in het enkelvoud gebruikt wordt, bv. *Dames, U hebt wat moois gemist* (Vgl. voor de bij *U* passende werkwoordelijke vormen het *4e stuk*).

Somtijds wordt de 2^e persoon geheel vermeden en de naam van den toegesprokene in den 3^{en} persoon gebruikt. In het enkelvoud heeft dat iets onderdanigs: *Hoe laat wil Mijnheer gewekt worden? Komt (de) juffrouw nog eens kijken? Heeft mevrouw nog iets te belasten?* In het meervoud valt dat onderdanige weg: *Willen de sopranen die laatste phrase nog eens herhalen? Als de heeren even willen luisteren, dan....* enz. In het Friesch heeft deze vorm iets vriendelijks en innigs en wordt hij o.a. door kinderen tegenover hunne ouders gebruikt: *Wol mem dat dwaen?* (Van Blom, *Fr. Spr.* 102).

23.

Van zeer veelzijdig gebruik is het pers. vnv. *het* ²⁾. In overeenstemming met de definitie duidt het allereerst een onzijdig enkelvoud in den 1^{en} of 4^{en} nvl. aan: *Ik zag het paard en kocht h e t*; maar het komt bovendien voor in verschillende functies, die buiten de definitie liggen.

1°. *Het* kan eene eigenschap, toestand of werking aanduiden: *Hij is niet ziek, maar hij is h e t wel geweest. Hij houdt van wandelen, maar hij kan h e t zelden doen.* Hiermede staat in verband het gebruik van *het* ter aanduiding van substantieven, van welk geslacht ook, die als praedicaat of als praedicatief attriboot voorkomen: *Zij is mijne vrouw nog niet, maar zij wordt h e t. Hij is nu kolonel, maar ik zie h e t hem niet lang. Ik ben h e t* (de kloppende, de zich aanmeldende, enz.)

2°. *Het* kan als voorloopig onderwerp of voorwerp den inhoud van een voorafgaanden of een volgenden zin of bijzin vertegenwoordigen: *Hij heeft mij beetgenomen, maar ik zal*

- 1) Kinderen spreken in den regel hunne ouders met *u* aan, maar er zijn ook ouders, die in het vertrouwelijke *jij* en *je* volstrekt geen bezwaar zien.
- 2) Hoe dit is toegenomen, blijkt uit de bijzonderheid, door Grimm vermeld, dat *ita* in den geheelen Ulfilas slechts 17 maal voorkomt. Gelijk uit de 3^e noot op blz. 199 blijkt, is got. *ita* niet identisch met *het*, maar met mnl. *et*. *Het* = got. *hita*. Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* op *et*.

h e t hem betaald zetten. Het spijt mij, dat gij niet komt. Ik heb h e t wel voorspeld, dat hij niet slagen zou.

3°. *Het* kan in zinnen met een naamwoordelijk gezegde een mannelijk of vrouwelijk enkelvoud, ja zelfs een meervoud als onderwerp voorstellen, wanneer uit het naamwoordelijk deel (het praedicaatsnaamwoord) van het gezegde voldoende blijkt, welk geslacht of welk getal bedoeld wordt: *Bij mijn terugkeer stond een man, (eene vrouw) of (stonden eenige mannen) mij op te wachten. H e t was een boodschapper (boodschapster) uit het kamp. H e t (waren vluchtelingen). Zijn h e t kersen? Neen, h e t schijnen bessen. Ik heb uwe neven ontmoet. H e t worden aardige jongens. H e t zijn deugnieten, die jongens.*

In al deze gevallen duidt *het* personen, dingen of eigenschappen aan, die met name aan te wijzen zijn, en blijft het tot de rubriek der pers. vnvwd. behooren.

OPMERKINGEN. De volgende voorbeelden geven een overzicht van de gevallen, waarin het pers. vnvwd. *het* in het Engelsch vertaald wordt door *so*:

I. *(He is ill.) I said s o ; I told you s o ; I thought s o . (Will he be here in time?) I suppose s o ; I hope s o .*

II. *I bade him enter the room, and s o he did.*

III. *I believed her to be happy, but she does not seem to be s o . He was a soldier, and I thnik he is still s o (Zie § 16, opm. 2).*

Vgl. mnl. *so*, dat evenals *also* en *dus* menigmaal in plaats van een object aan een trans. ww. werd toegevoegd; zie Verdam, *Mnl. Wdb.* op *also* en *dus*.

1. Bij de onder 3°. genoemde gevallen is men soms gewoon te zeggen, dat het werkwoord daar niet met het onderwerp, maar met het praedicaatswoord congrueert, en beschouwt dit dan als eene uitzondering op den regel, dat onderwerp en gezegde in getal overeenstemmen. Van eene uitzondering behoeft hier echter geen sprake te zijn. Het werkwoord schikt zich ook hier naar het onderwerp, maar naar het psychologisch onderwerp, dat enkelv. of meerv. door *het* vertegenwoordigd wordt. *H e t* (de besproken persoon) *is mijn neef. H e t* (de besproken personen) *zijn kooplieden.*

2. In het Engelsch wordt in de onder 3° bedoelde gevallen alleen *it* (met enkelv. persoonsvorm) gebruikt, wanneer van de personen of zaken, in het naamwoordelijk deel van het gezegde genoemd, vooraf geen sprake is geweest: *Who is there? It is your sisters.* Heeft 't woord *het* daarentegen betrekking op reeds genoemde personen of zaken, dan wordt het vertaald door het voornwd., dat in geslacht en getal overeenstemt met het woord, waar het op terugslaat: *Have you seen that gentleman of that lady before? He of s h e is one of our first authors. - Who are these gentlemen? T h e y are* etc. Zoo is te verklaren eene vraag, uit de Transvaal een paar jaren geleden aan een onzer tijdschriften toegezonden, nl. of in den zin: *Ik ontmoette gisteren avond uw neef; h e t is een goed patriot en een echt Afrikaander*, het gespatieerde *het* geen *hij* moest zijn. Het laatste vermoeden ontstond natuurlijk onder den invloed van het Engelsch.

24.

In de volgende gevallen houdt het vnvwd. *het* geheel op, een uitdrukkelijk aan te wijzen persoon of zaak te vertegenwoordigen. Het heeft hier de functie van *loos onderwerp* of *loos voorwerp* (vgl. I, § 14 en § 21 *b*) en gaat over tot de categorie der *onbepaalde* vnvwdn.:

1°. als loos onderwerp bij onpersoonlijke werkw.: *Het rookt, het walmt, het hagelt, het dondert*, enz. Ook in onpersoonlijke

uitdrukkingen als: *Het is tijd, het is marktdag, het is vandaag Hemelvaartsdag*, enz.

2°. als loos voorwerp in een aantal idiomatische uitdrukkingen: *Hij schreeuwt*, (*gilt, schatert, giert, proest*) *het uit van plezier*. *Hij heeft het op u voorzien*, (*gemunt, begrepen*). *Hij heeft het warm* (*koud, mis, goed, slecht, gemakkelijk, hard te verantwoorden*, enz.) *Hij legt het er op aan* (*toe*), *u te benadeelen*. *Hij heeft het er slecht afgebracht*. *Hij heeft het ver gebracht*. *Hij liet het te ver komen*. *Hij heeft het leelijk laten liggen*. *Hij heeft het afgelegd*. *Hij laat het er bij*. *Hij kan het niet met zijn compagnon vinden*. *Hij zette het op een loopen*. *Hij neemt het er van*. *Hij zag het sneeuwen*, *hoorde het donderen*, *voelde het regenen*.

OPMERKINGEN. 1. In I § 12 is er reeds op gewezen, dat alle pogingen om *het* als loos onderwerp op een uitdrukkelijk te noemen logisch onderwerp terug te brengen, moeten worden geacht mislukt te zijn. In die talen, waarin de persoonsaanwijzing bij het vermelden van eene werking in den uitgang van het werkwoord lag, kwamen evenzeer een groot aantal impersonalia voor, maar dan volstond het werkwoord met zijn uitgang, b.v. lat. *pluit* (het regent), *fulgurat* (het bliksemt), *tonat* (het dondert), *vesperacit* (het wordt avond), got. *rignida svibla* (3e nv.) *jah funin* (3e nv.) *us himina* [het regende (met) zwavel en (met) vuur uit (den) hemel]¹⁾. Toen het later gewoonte werd, het subjectsvnwd. afzonderlijk te noemen, werd het vnwd. van den 3 pers. onz. enkv. de algemeene aanduiding voor onnoembare onderwerpen. Hoofdzakelijk kwamen die voor op het gebied der geheimzinnige natuur: *het regent*, *het sneeuwt*, *het daagt*, *het zomert*, enz.; verder op het gebied der on- of minverklaarbare verschijnselen in het algemeen: *het spookt*, *het kraakt*, *het ritselt*, *het plast* en *klettert*, enz., en eindelijk ook op het gebied van het niet minder geheimzinnige menschelijk leven, zoowel in stoffelijk als in geestelijk opzicht. De daartoe gebruikelijke werkwoorden kwamen in het Mnl. echter meer zonder, dan mèt het vnwd. *het* voor: *mi hongert*, *hem dorstet*, *u dromet*, enz. en werden bovendien door later te bespreken

1) Daarnaast kwam ook het persoonlijk gebruik van zulke werkwoorden voor: *Jove tonante fulgurante comitia populi habere nefas* = Jupiter donderend en bliksemend, is volksvergaderingen houden zonde; got. Matth. 5, 45: *jah rigneith ana garaihtans jah ana invindans*, = en hij (uw vader in den hemel) regent over gerechten en over ongerechten (lett. *verdraaiden*).

oorzaken, òf persoonlijk, òf slechts schijnbaar onpersoonlijk. In maar enkele uitdrukkingen van dezen aard komt *het* nog echt onpersoonlijk voor: *Het is hem te moede, als ging hij zijn dood te gemoet. Het was hem, alsof hij door den grond zou zinken.*

Buiten deze gevallen komt dit *het* nog in onpersoonlijke spreekwijzen voor, als: *Het spreekt gemakkelijk in die zaal. Het woont hier aardig*, enz. Of ook: *Het is hier lastig spreken. Het is hier aardig wonen*, eene constructie, die eveneens in eenige spreekwoorden voorkomt: *Het is goed riemen snijden van een andermans leer. Met groote heeren is het kwaad kersen eten. Met onwillige honden is het kwaad hazen vangen*, enz.

2. Van de onder 2° vermelde looze voorwerpen zijn nu en dan de logische voorwerpen, die zij vertegenwoordigen, wèl aan te wijzen. Evenals fr. *l'emporter sur* staat voor: *emporter la victoire sur*, *le céder* voor: *céder le pas* of *la place*, kan men zich *Hij heeft het afgelegd* ontstaan denken uit: *Hij heeft het leven afgelegd; Hij brengt het hem toe* uit: *Hij brengt hem den dronk toe; Hij liet het te ver komen* uit: *Hij liet het kwaad, den twist*, enz. *te ver komen*. In andere gevallen zijn deze uitdrukkingen niet zoo doorzichtig, en werden zij in het algemeen waarschijnlijk geboren uit de zucht om, op goede verstaanders rekenend, met een half woord te volstaan. De meeste zijn dan ook echte spreektaal-uitdrukkingen.

Hierbij valt op te merken, dat ook andere voornwdn. bij dit spreken met halve woorden in min of meer onbepaalden zin gebruikt worden: *ze* en *'m* en vooral de pronominale bijwoorden *er van*, *er op*, enz., b.v.: *Hij heeft ze achter de mouw. Hij poetst 'em. Hij lust 'em. Hij heeft 'em staan. Het zit 'em niet in de dikte, 't Bestaat 'em niet in 't bidden* (Jan Rap). *Het ligt er toe. Je bent er bij. Dat zit er op* (van gedaan werk sprekend). *Hij kneep er tusschen uit. Hij ging er van door. Het gaat er van door. 't Zit er 'an*, enz. Ook hier is enkele malen wel te gissen, waar het aanduidende woord op slaat, b.v. in de drie eerste voorbeelden: *streken, plaat, borrel*, maar in den regel toch niet.

3. Verdwenen is uit ons nieuw-Nederlandsch het onbepaalde gebruik van *het* ter aanduiding van een na te noemen enkelvoudig of meervoudig onderwerp, onverschillig van welk geslacht: *Het viel regen. Hets* (het is) *gheboren een prophete. Het quamen drie ruiters ghelooopen. Het waren twee coninxkinderen*, enz. In al zulke gevallen staat in nnl. *er*, waar het nhd. nog *es* heeft.

25.

Als een bijzondere vorm onder de pers. vnwvdn. is te vermelden het voornwd. *zich*. Wanneer een 1e of 2e persoon als onderwerp voorkomt, en tegelijk in zijn eigen werking of toestand als voorwerp of bepaling betrokken is, dan worden daarvoor de gewone voorwerpsvormen (3e en 4e nvl.) gebezigd:

mij en *u* of *je* (niet *jou*) in het enkel-, en *ons*, *u* of *je* (niet *jullie*) in het meervoud. Wanneer echter het onderwerp een 3e persoon is, dan wordt in deze gevallen *zich* gebruikt: *Hij schaamt zich*. *Hij stelde zich dat mooier voor*. *Hij houdt dat voor zich*, en evenzoo in de overige geslachten en in het meervoud: *Zij, het kind schaamt zich*, *Zij schamen zich*, enz.

In het meervoud bestaat dan mogelijkheid op misverstand, waardoor al vroeg eene nadere onderscheiding noodig is geworden. *Zij beklagen zich* kan beteekenen: elk van deze lieden is het voorwerp van zijn eigen klachten, en: elk van deze lieden is het voorwerp van de klachten der anderen. In het laatste geval is het in onze taal regel geworden, *elkander* of *malkander* te gebruiken.

Dit onderscheid wordt aangewezen, door *zich* terugwerkend of *wederkeerend* (*reflexief*) vnv. en *elkander wederkerig* (*reciproque*) vnv. te noemen.

OPMERKINGEN. 1. Het vnv. *zich* is maar één van de geslachtslooze bijvormen, die in de oudgermaansche dialecten voor reflexief gebruik bij subjecten van den 3^{en} persoon in gebruik waren. De genitief *zijns* in den 3^{en} persoon mann. en onz. is er ook een. ¹⁾ In het got. en in de noorsche en nederduitsche dialecten komt het met de keelontploffing: *sik* of *sic*, in de opperduitsche met de keelschuring voor: *sih*, *sig* of *sich*. In het oudsaksisch, (de taal van den *Héliand*) het oudfriesch en het angs. is het ondergegaan. In de oud-nederfrankische Karolingische psalmen vindt men zoowel *sig* als *sic*. Ons Oost-Geldersch heeft *zik*.

Dit *sich* is een accusatiefvorm en komt als zoodanig in het mhd. geregeld voor; in het nhd. is het ook als datief in gebruik gekomen. Te onzent verschijnt het eerst in het laat-mnl., en blijktens zijn *ch* als een geïmporteerde opperduitsche vorm. Regel is in het mnl., dat bij reflexieve ww. *hem* voorkomt, soms bij een vr. subject *haar*: *God, die hem crucen liet*. *Si hadde hare vermeten des*, dat... enz. *Si wapenden hem* (mv.) *metter spoet*. Wanneer enkele malen *sich* voorkomt, is dit als een mnl. germanisme te beschouwen. Was de vorm aan ons Dietsch eigen geweest, dan zou men, even als *mijns mi* en *dijns di* naast zich heeft, naast het straks vermelde *sijns* een vorm *si*

1) Dat *zijns* een ongewone vorm is, blijkt uit het volgende. Terwijl nl. naast *mijns* de 3e en 4e nvl. *mij* en naast *dijns* *dij* staat, heeft *zijns* den vorm *hem* als 3e en 4e nvl. bij *zich* (mnl. ook *hen* als 4e nv.)

verwachten, die in zeldzame gevallen ook werkelijk verschijnt: *hi mach si* (= zich) *ontschuldichen*. (*Mnl. Wdb.* III, 421). Prof. Verdam is in 't bezit van een boekje, in 1588 te Antwerpen gedrukt en bevattende eene vertaling, getiteld: 'de verscheyden lessen Petri Messie, Edelman van Siviliën', waarin de vorm *si* (= zich) herhaaldelijk voorkomt: *het begrijpt in s y selven vier rechte hoecken; s y selven tleven te nemen; bij z y selven denckende; hy beet z y selven de tonghe met den tanden af; meynende z y selven inde stadt te salveren; dat hy... z y selven groot maecte; enz.* Maar in ditzelfde boekje vindt men ook dit voorbeeld: *gheeft z i j n selven over tot veel quaden*.

In het overgangstijdperk van het mnl. tot het 17e-eeuwsch begon het gebruik van *zich* toe te nemen: Marnix en Spieghel namen het aan, Coornhert en Roemer Visscher niet. Cats gebruikte het nog zelden, maar door den invloed der Statenvertaling kreeg *zich* ten slotte het burgerrecht. In die kringen, waar de spreektaal weinig onder den invloed der schrijftaal staat, hoort men nog: *Hij schaamt 'em. Hij snijdt z'n eigen*¹⁾. Overigens is *zich* een doelmatig onderscheidingsmiddel gebleken, en slechts bij uitzondering ontsnapt in de schrijftaal een *hem* of *hen* als reflexief vnv. aan de pen, b.v. bij Potgieter: *Indien hij de maatschappij vijandig tegenover h e m had gezien. Floor zag opgeruimde gezichten om h e m henen*. Meest komt dit in voorzetselbepalingen voor - (als voorwerp zal men niet licht *hem* of *hen* in plaats van *zich* schrijven), - en vooral in eene tegenstelling: *Hij bedelde om een kleene gift Voor h e m en voor zijn aap. (De Rop.) Zij gebruiken goud noch zilver, noch voor h u n zelve noch voor hun goden. (aang. bij Heeris, Cac.) Hij vindt het lastig, niet voor h e m maar voor zijne vrouw*. Misschien is dit hieraan toe te schrijven, dat *zich* minder klemtoon dan *hem* verdraagt.

2. In enkelvoudige zinnen, waarin zinsdeelen voorkomen, die tot een bijzin ontwikkeld kunnen worden, beslist de ontwikkeling van zulk een bijzin, of men *hem* of *zich* zal gebruiken. Zoo zegt men: *Hij wou de kinderen op zijn verjaardag bij z i c h zien* (dat *hij* ze bij *zich* zag), maar: *Hij verzocht, de kinderen op zijn verjaardag bij h e m te brengen* (dat *men* ze bij *hem* bracht). Evenzoo: *De kapitein beval den oppasser z i c h wat te haasten en h e m, de brieven te brengen*. Bij *laten* + een *infinitief* ontstaat soms eenige twijfel. Niet in: *Hij liet den storm over z i c h heen gaan*, maar wel in: *Zij liet de kinderen over z i c h den baas spelen*, waar *over h a a r* natuurlijker klinkt. *Zij liet de kinderen voor h a a r zorgen*, verschilt echter in beteekenis met: *Zij liet de kinderen voor z i c h zorgen*, en de bedoeling moet hier over de keus tusschen *haar* en *zich* beslissen.

Geheel overbodig is het gebruik van *zich*, wanneer het terugslaat op een substantief, dat niet als onderwerp, maar in eene voorzetselbepaling staat: *De middelen, door God aangewend om de menschen tot Z i c h* (voor *tot Hem*) *te brengen. De kosten van drukken en papier worden door den uitgever in rekening gebracht zonder eenige winst voor z i c h* (voor *hem*) *zelf. De componist werd door H.M. bij z i c h ontboden* (voor: *werd bij H.M. ontboden*).

Herinnerd zij hier, hoe, terwijl in onze taal het gebruik van *zich* uitbreiding en vastheid verkregen heeft, in het Fransch daarentegen het gebruik van *soi* na de 17e eeuw *zich* heeft ingekrompen tot onbe-

1) *Zijns* en *zich* worden teruggebracht tot skr. *sva*, waarvan de bet. eveneens als 'eigen' wordt weergegeven.

paalde personen, en tot zaken, mits die niet in het meervoud voorkomen. Het Engelsch en het Friesch hebben in 't geheel geen reflexief vnwd.

3. De samenstellingen *elkander* en *malkander* in onze taal zijn voor wederkeerige of onderlinge werkingen en toestanden algemeen gebruikelijk geworden, terwijl in het Duitsch *einander* alleen voorkomt bij gevaar van dubbelzinnigheid. Dat intusschen dichters aan het kortere *zich* voor *elkander* nog weleens de voorkeur geven, is niet te verwonderen, b.v. '*De honderdduizenden ontmoeten z i c h en botsen.*' (Da Costa). Overigens is het verwaarloozen van het onderscheid tusschen *zich* en *elkander* vooral in proza niet aan te bevelen.

Achter voorzetsels wisselt *elkander* af met *één*: *bij elkander* en *bijeen*, *aan elkander* en *aaneen*. Het laatste drukt een inniger verbinding uit dan het eerste: twee jassen worden *aan elkander* gebonden, de banen eener vlag *aaneengenaaid*.

Wanneer het onderwerp een collectief is, klinkt *elkander* soms zonderling: *De menigte ging uit elkander. Het gezelschap kwam bij elkander. Uiteen en bijeen verdienen dan de voorkeur*. In het algemeen is het gewenscht, dat *elkaar* terugsla op een meervoud. In verband met *men* (b.v. *men plaagt elkaar*) komt het echter herhaaldelijk voor.

26.

In weerwil dat het voornwd. van den 3en pers. in het enkelvoud verschillende vormen voor de drie geslachten heeft, is er toch nu en dan gevaar voor twijfel of dubbelzinnigheid, nl. wanneer twee derde personen van hetzelfde geslacht en getal in één zin door vnwdn. worden aangeduid, b.v.: *Jan (Marie) bezocht zijn (haar) vriend(-in), eer hij (zij) op reis ging*. Het ligt voor de hand, dit *hij* of *zij* met het onderwerp van den voorafgaanden hoofdzin in verband te brengen. Wordt er de in de tweede plaats genoemde vriend of vriendin mee bedoeld, dan pleegt men dit door het gebruik van *die* of *deze* aan te wijzen.

OPMERKING. Deze vervanging van het pers. vnwd. door het aanwijzende behoort hoofdzakelijk tot de nauwkeurigheden der schrijftaal. In het spreken, waarbij spreker en hoorder beiden op de hoogte van het onderwerp zijn, en waarbij eene mogelijke misvatting dadelijk hersteld kan worden, zal men er zelden of nooit gebruik van maken. Zelfs in vertrouwelijk geschrijf is niets in te brengen tegen een zin als dezen: *Mijn broer heeft gehoord, dat uw neef naar het buitenland gaat, maar h i j hoopt h e m toch nog eens te ontmoeten, voor h i j vertrekt*. Doch in elk geschrift, waarin nauwkeurigheid een vereischte is, zou het verwaarloozen van den aangegeven regel tot tal van dubbelzinnigheden aanleiding kunnen geven, b.v.:

De Directeur contrôleert het geheele beheer van den boekhouder en houdt nauwkeurig toezicht op de naleving der instructie, voor d e z e n vastgesteld.

De boekhouder dient wekelijks aan den Directeur een staat in, volgens een door d e z e n vastgesteld model.... enz.

Getuige verklaart, dat toen hij den beklaagde op het Spui ontmoette, d e z e hem om vuur vroeg.

27.

Wat den overgang der persoonlijke voornwdn. tot andere categorieën betreft, is alleen op te merken, dat er een paar onder zijn, die echte substantieven kunnen worden.

Men spreekt van *het lieve ik*, terwijl *het ik* en het *niet-ik* een paar bekende filosofische termen zijn voor ons bewustzijn en al het daarbuiten gelegene. Verder van *een hij* of *een zij* voor een jongen of een meisje. Zie voor mnl. *hie* (znw. m. en vr.) Verdam, *Mnl. Wdb.* III, 422 vv.

Hij en *zij* kunnen ook het karakter krijgen van bepalingaankondigende vnwdn., die met de overige zelfstandige voornwdn. besproken zullen worden, als in de volgende hoofdgroep de bijvoeglijke voornwdn. aan de orde komen.

Bijvoeglijke of adnominale woorden.

28.

Bij de bespreking der bijvoeglijke bepalingen (I, § 38 e.v.) is gebleken, hoe deze bepalingen in de eerste plaats dienen om de voorstelling eener zelfstandigheid te *beperken*, hetzij door die te *classificeeren*: *F r i e s c h e s c h a a t s e n*, *m o o i e s c h a a t s e n*, of door ze te *individualiseeren*: *m i j n e s c h a a t s e n*, *d e z e s c h a a t s e n*; en hoe zij verder ten aanzien van zulk eene voorstelling secondaire mededeelingen kunnen doen, die niet als beperkend onderscheidingsmiddel dienen, maar als eene terloopsche *uitbreiding* van den zin: *Die v e r v e l e n d e s c h a a t s e n d o e i k w e g*.

Verder is gebleken, dat deze bijvoeglijke bepalingen van zeer uiteenloopenden vorm en beteekenis kunnen zijn en alzoo in eenige rubrieken gesplitst worden. Daartoe behoorden de *substantieven*, hetzij in den genitiefvorm, hetzij voorafgegaan door een voorzetsel, hetzij in een met het bepaalde woord congruëerenden nvl. (*appositie*), en verder ook enkele onveranderlijke woorden (*bijwoorden*): *d e d e u r l i n k s*, *d e d a g d a a r n a*, enz. Maar in de eerste plaats behoorden daartoe eenige categorieën van woorden, wier gemeenschappelijk kenmerk is, dat zij als regel vóór het bepaalde woord geplaatst worden en door een congruëerenden naamvalsform hunne betrekking tot dat woord uitdrukken. Dit zijn de *lidwoorden*, de *bijvoeglijke naamwoorden*, de *bijvoeglijke voornaamwoorden*, de *telwoorden* en van de naamwoordelijke vormen der werkwoorden de *deelwoorden*. De laatste worden in het hoofdstuk over de werkwoorden ter sprake gebracht; de eerstgenoemde worden hier onder de

rubriek bijvoeglijke of adnominale woorden achtereenvolgens besproken.

In het algemeen moet omtrent deze woorden opgemerkt worden, dat zij voorstellingen van eigenschappen of van betrekkingen vertegenwoordigen, die elementen van de voorstelling eener zelfstandigheid zijn. Het uiterlijke kenmerk is, dat zij in den regel door congrueerende vormen of door hunne plaats hunne verbondenheid met het substantief aangeven.

De meeste hunner kunnen intusschen ook, met een werkwoord verbonden, het praedicaat helpen vormen, in welk geval zij eigenlijk hun adnominaal karakter verliezen.

Lidwoorden.

29.

Het lidwoord verdient in de rij der adnominale woorden het eerst besproken te worden, daar het de meest voorkomende begeleiding van het substantief uitmaakt en er zoo innig mede verbonden is, dat het, daarvan gescheiden, niet bestaan kan. Alle andere bijvoeglijke woorden kunnen ook zonder volgend substantief voorkomen, het lidwoord alleen niet.

Toch zijn ze van jonger vorming dan de overige. *De, het* en *een* ('n) zijn verbleekte vormen van de aanw. vnvwd. *die* en *dat* en van het telwoord *één*, en ofschoon de beide eerste onder de bepalingaankondigende, het laatste onder de onbepaalde vnvwd. zou kunnen gerangschikt worden, is de functie van dit drietal woorden toch van zoo eigenaardige beteekenis, dat ze in eene eigen categorie vereenigd verdienen te blijven.

OPMERKING. In het Latijn komt geen lidwoord voor; in het Grieksch alleen het bepaalde lidwoord. In het Got. wordt het aanw. vnvwd. nu en dan (niet geregeld) van reeds genoemde of bekende zaken als bep. lidw. gebruikt, b.v. Matth. V, 25: *Sijais vaila hugjands andastauin theinamma sprauto* [= Zijt welgezind tegenstander uwen haastelijk], *und thatei is in viga mith imma* [= zoolang (gij) zijt op weg met hem], *ibai hvan atgibai thuk sa andastana stauin* [= opdat niet soms overgeve u de tegenstander (den) rechter], *jah sa staua thuk atgibai andbahta* [= en de rechter u overgeve (den) dienaar], *jah in karkara galagjaza* [= en in (den) kerker (gij) geworpen wordt]. In dezen zin blijft het lidwoord weg bij het eerste *tegenstander*, bij *weg*. bij het eerste *rechter*, bij *dienaar* en *kerker*, maar het verschijnt bij de herhaling van *tegenstander* en van *rechter*. Een onbepaald lidwoord kent

het Got. nog niet; om uitdrukkelijk de eenheid aan te wijzen wordt het telwoord *ains* gebruikt. In het Ohd. komen beide soorten van lidwoorden voor, maar ook nog niet regelmatig. In den *Héliand* (Ouds.) worden zij ook meer gemist, dan dat zij voorkomen

¹⁾ In het Mnl. zijn *die* (of *de*) en *et* (zelden nog de vorm *het*) benevens *een* al zeer gebruikelijk.

In het algemeen kan men zeggen, dat bij het afslijten der buigingsuitgangen het gebruik van de lidwoorden is toegenomen, en deze de onderscheidingen zijn gaan aangeven, die aan het substantief niet meer uitgedrukt werden.

30.

In §§ 12 en 13 is gebleken, dat een substantief op zich zelf - met uitzondering van de eigennamen - slechts een soortbegrip vertegenwoordigt. De lidwoorden zijn daarom te definiëren als adnominale woorden, die, vóór een substantief staande, aanwijzen, dat men met eene begrensde eenheid, d.i. met een individu te doen heeft. Zoowel *de* en *het* als *een* dienen alzoo in de eerste plaats om te individualiseren.

Verder geven *de* en *het* aan, dat de eenheid bekend of bepaald is, en *een*, dat de eenheid nog niet is genoemd, en niet nader is bepaald, dan dat ze een uit velen is. Zoo zegt men: *Op een oud kasteel woonde een edelman*. Maar verder: *De edelman had het kasteel van een bloedverwant geërfd*, enz.

De bepaaldheid van de door *de* of *het* aangewezen zelfstandigheid kan ook gelegen zijn in eene bepaling, die op het substantief volgt: *De tuin van mijn buurman is te koop*. *Het amendement-Mackay*. *De steen voor dat monument*. *Het vee van dien boer*.

Eindelijk kan *de* of *het* gebruikt worden, zonder dat de bepaalde zelfstandigheid vooraf genoemd is of door eene bepaling gevolgd wordt, wanneer die zelfstandigheid éénig is: *de aarde*, *het heelal*, *het Onze-Vader*, enz. of wanneer de bepaaldheid voldoende uit het verband blijkt: *De burgemeester is niet te spreken*. *De kapitein was in zijne hut en de stuurman stond op de brug*, enz.

Op grond van de vermelde onderscheiding heeten *de* en *het* bepaalde lidwoorden, *een* het onbepaalde lidwoord.

1) In de 25 eerste regels van den *Héliand* komt het lidw. 5 maal voor en blijft het 14 maal weg.

OPMERKINGEN. 1. In § 12, Opm. 2 is aangewezen, dat de tegenstelling individu (of ding) tot stof (of massa), ofschoon aan het contrast tusschen voorwerpsnamen en stofnamen ontleend, ook in de andere categorieën van substantieven zich voordoet. Dit vermogen der lidwoorden, om het individuëele van eene zelfstandigheid uit te drukken, bepaalt zich intusschen tot het enkelvoud. In het meervoud vervalt de tegenstelling, omdat een woord met het karakter van een stofnaam niet in het meervoud kan gebracht worden, zonder dat karakter te verliezen. Aan een meervoud toch is noodwendig de voorstelling van begrensde zelfstandigheden verbonden, anders waren ze niet telbaar. De rol van het lidwoord bepaalt zich daarom *in het meervoud* tot zijne tweede functie, nl. het onderscheiden van de bepaaldheid of de onbepaaldheid der zelfstandigheden; voor het eerste dient uitsluitend *de*, het laatste geschiedt door weglating van het lidwoord.

2. De termen voor de beide soorten van lidwoorden zijn o.a. door Dr. L.A. te Winkel (*Nieuw Ned. Taalmag.* I, 27) aan critiek onderworpen. *Bepalend* en *onbepalend* zijn zeker onverdedigbaar, daar de lidwoorden niet zelf bepalen of onbepaald laten, maar als exponenten, aanwijzers van bepaaldheid of onbepaaldheid te beschouwen zijn. *Lidwoord van eenheid*, gelijk T.W. voorstelde, voor *een* alleen is onnauwkeurig, daar *de* en *het* even goed de eenheid aanwijzen. *Lidwoord van bepaaldheid* en *van onbepaaldheid* is zeker correct, maar *bepaald* en *onbepaald* lidwoord evenzeer. Deze vormen zijn analoog met *onbepaalde* voornwdn., *onvoltooide* en *voltooide* tegenw. of verl. tijden, waar het attributieve woord door eene zekere metonymia aan het volgende substantief wordt toegevoegd, evenals in *een zittend leven*, *eene staande receptie*, enz. (Vgl. hiervoor § 41).

31.

Is de eerste functie der lidwoorden, dat zij individualiseeren, en de tweede, dat zij bepaaldheid of onbepaaldheid uitdrukken, eene derde functie is, dat zij soms dienen om te *generaliseeren*, d.w.z., om in een enkelvoudig substantief alles samen te vatten, wat onder dien naam te brengen valt. Dit verschijnsel komt in bijna alle categorieën van substantieven voor en in de eerste plaats dienen de bepaalde lidwoorden daartoe, b.v.: *De mensch is sterfelijk. De leeuw is de koning der dieren. De stoom en h e t gas hebben de wereld van gedaante doen veranderen. De artillerie speelt eene belangrijke rol in de moderne oorlogen. De Staat en d e Kerk zijn te allen tijde kampende machten geweest. H e t gevoel heeft meer directen invloed op h e t willen dan h e t verstand. D e verdraagzaamheid is in den loop der tijden toegenomen. D e dronkenschap eischt*

tallooze offers. Het kunnen gaat boven het weten. De samentrekking is eene soort van ellips. De bijwoordelijke bepaling drukt allereerst de verhouding eener werking uit tot de ruimte en tot den tijd. Bij het toenemen der beschaving zijn de middelen om het getal en de maat der dingen te bepalen nauwkeuriger geworden.

Bij uitzondering wordt ook het lidwoord *een* nu en dan generaliseerend gebruikt: *Een mensch wil weleens veranderen. Dat is geen kost voor een zuigeling*, enz.

Tot deze generalisatie is ook te brengen dat geval der *synecdoche*, waarbij het enkelvoud staat om het meervoud aan te duiden:

*De kleurige aster tooit de gaarde;
De krekkel zingt in 't groen.
Reeds geelt het fijne berkenblad
En kleurt al hier en daar het pad:
't Spreekt al van 't naseizoen.*

Het generaliseerend gebruik van *de* en *het* sluit zich aan bij de aan het slot van § 30 genoemde gevallen, waarin het bepaalde lidwoord bruikbaar is, zonder noodig te hebben op iets te wijzen, dat volgt of voorafgaat.

32.

Het gebruiken of weglaten van een lidwoord bij substantieven is eene zaak, die hoofdzakelijk door het taalgevoel beslist wordt. Dat onbewuste of halfbewuste taalgevoel heeft ook op dit punt zijne grilligheden, maar in de meeste gevallen zijn de oorzaken, waardoor het beheerscht wordt, vrij duidelijk waar te nemen. Indien bij een substantief het lidwoord achterwege blijft, dan is dit in den regel aan een der vier volgende oorzaken toe te schrijven:

1°. de aard der door het substantief genoemde zelfstandigheid *sluit individualisatie uit*;

2°. het gebruik van het lidwoord *is overbodig*, omdat de individualisatie al op andere wijze geschiedt;

3°. de *grammaticale functie* van het substantief veroorzaakt de weglating;

4°. de weglating is het gevolg van *taalspaarzaamheid*.

33.

De eerstgemelde oorzaak, onmogelijkheid van individualisatie, geldt bij de stofnamen en verder bij alle

substantieven uit de overige groepen, die blijvend of tijdelijk het karakter van stofnaam, d.i. van onbegrenstheid vertoonen (vgl. § 12 *opm.* 2). Dus niet alleen: hij heeft *goud en zilver*, hij koopt *huisraad en vee*, maar ook: hij heeft *karakter en geweten*, hij verlangt naar *rijkdom, eer, macht* en *aanzien*, er kwam *verandering* in den toestand, *verbetering* in de zaken, hij heeft *ruimte*, hij heeft overvloed van *tijd*, enz.

Voorwerpsnamen zijn hier uit den aard der zaak uitgesloten, tenzij in scherts, als b.v. in den bekenden kwinkslag van den antropophaag, die ‘een portie *zendeling*’ bestelt.

Intusschen kan in sommige gevallen (vgl. § 12, *opm.* 1) bij stofnamen en hunselijken in de volgende gevallen wel een lidwoord noodig zijn:

1°. om te generaliseeren het bep. lidw., vooral vaak om een paar tegengestelde begrippen wat meer relief te geven: *De margarine bederft het debiet van de boter. De list wint het vaak van de sterkte. De liefde hoopt alle dingen.* (Vgl. de verdere voorbeelden in § 31);

2°. om eene bepaalde hoeveelheid van eene stof of een bepaald geval of voorbeeld van eene onbegrensde zelfstandigheid aan te wijzen eveneens het bep. lidw.: *de boter voor het gasthuis, de ruitery en het voetvolk, de deugd van Hambroek, de deugd der verdraagzaamheid, de gezondheid onzer troepen, de beweging in de zaal*, enz.

3°. om eene soort van de stof of de als zoodanig opgevatte zelfstandigheid aan te wijzen het onbep. lidw.: *een fijnere wijn, een vluchtige olie, een hoogere deugd, een modern heidendom, een lijdelijk verzet*, enz. Van dit laatste geval zijn weinig voorbeelden en meestal kan het lidw. even goed wegblijven, aangezien het feitelijk pleonastisch staat.

OPMERKING. In het mnl. kwam vóór stofnamen, vooral in vergelijkingen, het lidwoord *een*: *zoete als een honich, roet als een bloet, wit als een snee*, enz. Bilderdijk heeft: *blond als een vlas* (Verdam, *Mnl. Wdb.* II, kol. 533).

Merkwaardig is ook het gebruik van *een* voor een infinitief: *Hij zette het op een loopen, Toen ging het op een smullen, Het kwam bijna tot een vechten*, en dergelijke zeldzame gevallen. Ook hiervan

zijn in het mnl. meer voorbeelden te vinden: *Men ginc daer pogen om e en slapen* (Mnl. Wdb. t.a.p.).

34.

De tweede oorzaak, overbodigheid van het lidwoord, doet zich allereerst voor bij de eigennamen, aangezien dit (vgl. § 13 en 14) individuenamen zijn en van generaliseeren hier ook geen sprake kan wezen. Worden zij op een der aangegeven manieren als soortnamen gebruikt (vgl. § 15), dan wordt het lidwoord weer regel: *e en Cicero, e en Israëls*, enz.

Er is echter één geval, waarin bij een echten eigennaam toch een lidw. wordt gebruikt, nl. wanneer daaraan een attribuut toegevoegd moet worden. Niet, wanneer die bepaling een blijvend deel van den eigennaam wordt: *Oud-Holland, Wit-Rusland, Steenachtig-Arabië, Mooi Kaatje, Klein Klaasje*, enz., maar wèl, wanneer de toevoeging tijdelijk is. Meestal zijn het dan geen beperkende, maar uitbreidende bepalingen, nl. epitheta ornantia: *het drukke Rotterdam, het stille Delft, de wijze Salomo*, enz. of gemoedsattributen: *de goede Willem, de trouwe Fidel*, enz. In het laatste geval wordt in plaats van het lidw. bij voorkeur het aanw. vnw. gebruikt: *die drommelsche Jan*. Op te merken is hierbij de bekende vorm der historische attributen: *Filips de Goede, Karel de Stoute*, enz.

OPMERKINGEN. 1. Onder de eigennamen zijn er vele, die hun oorsprong uit soortnamen nog duidelijker doen blijken, doordat het lidwoord in den eigennaam opgenomen is: *De Ruyter, De Tijdspiegel, Den Haag, Den Helder, De Krim*, enz. Het lidw. is dan een deel van den naam, houdt daarom op lidwoord te zijn, en er is dus geen reden om het, als sommigen doen, te verbuigen b.v.: *in De(n) Gids*, enz.

2. Onder de geographische eigennamen houden de namen van *zeeën, straten, rivieren, meren, gebergten, bergen, passen*, enz. wel het lidwoord: *de Zwarte zee, de Hellespont, de Donau, het Como-meer, het Schwarzwald, de Jungfrau, de Furca*, enz. Deels is hier de soortnaam een deel der samenstelling, anderdeels doet die merkbaar zijn invloed nog gelden, ook waar hij wegvalt.

Ook de eigen-verzamelnamen, aan het slot van § 14 genoemd, worden geregeld van het lidwoord vergezeld.

Onder den invloed der eigennamen is het lidwoord in de tweede plaats overbodig geworden bij eenige soortnamen, die gewoonlijk individualiseerend gebruikt worden. Allereerst is

dit het geval, waar verwantschapsnamen, titels en sommige bedrijfsnamen dienen om aan te spreken: *Vader! Moeder! Oom! Vriend! Koopman! Koetsier! Schipper! Kapitein! Kolonel! Burgemeester! Professor! Dominé! Meester!* enz. Onder familieleden kunnen de verwantschapsnamen ook in den 3^{en} persoon gebezigd worden, hetzij al, hetzij niet gevolgd door den eigennaam: *Vader, Oom, Neef,* enz. *komt van middag hier. Hij gaat naar Tante Jans, Nicht Kee,* enz. Van de overige aanspraak woorden geldt hetzelfde, mits de eigennaam volge: *Schipper Veenstra, Kapitein Bruins, Burgemeester Meinesz, Professor Pierson,* enz. Soortnaam + eigennaam vormen hier een geheel.

Het opgemerkte geldt *niet* van verwantschapsnamen en titels, die niet in den vocatief gebruikt worden: *schoonmoeder, stiefvader, schoonzuster, wethouder, hoogleeraar, predikant, onderwijzer,* enz. Men zegt: *de hoogleeraar Pierson, de wethouder Treub,* enz.

In de derde plaats is het lidwoord overbodig als de individualisatie door een ander vóórgeplaatst bijvoeglijk woord geschiedt. Dit is het geval, wanneer het substantief vergezeld wordt van een bijv. vnvw. of telw.: *mijn boek, die man, welke vrouw, zeker man, menig mensch, elke vrouw,* enz.; - of van eenig ander aanwijzend woord: *bedoeld artikel, genoemde minister, gemelde brochure, gezegde maatregel,* enz.; - of door een vóórgeplaatsten genitief: *Mina's boek, Hollands glorie, 's Menschen bestemming, der mannen glorie,* enz.

OPMERKING. Eene afwijking vertoonen *welk* en *zulk*, die in sommige gevallen door een onb. lidw. van het substantief gescheiden worden: *welk* (ook *wat, wat voor*) *e en man, zulk e en man*, wat verklaarbaar is, omdat met *welk, wat* en *wat voor* naar een classificeerend attribuut gevraagd en met *zulk* een dergelijk attribuut aangeduid wordt. In *dezelfde*, dat met *zulk* gelijk staat, is het lidwoord een deel van de samenstelling geworden; in *een zelfde* blijft het zijne zelfstandigheid bewaren.

35.

De derde oorzaak van weglating van het lidwoord, het karakter der *g r a m m a t i c a l e f u n c t i e*, staat in verband met het verschijnsel, in § 16, *Opm. 2* vermeld, dat het substantief als naamw. deel van het gezegde, als bepaling van gesteldheid en als bijstelling de beteekenis van een hoedanigheidswoord

krijgt, 'en zoo, het praedictatieve adjectief in dienst en beteekenis naderend, herhaaldelijk zonder lidwoord voorkomt.'

Dit verschijnsel is intusschen van eenigszins samengestelden aard. Er zijn namelijk ook substantieven, die uit anderen hoofde, nl. uit kracht van hun karakter als stofnaam, in het praedicaat zonder lidwoord voorkomen: *Dit is goud*. *Dat is vee van mijn buurman*. *Dat noem ik deugd*. *Het wordt ruzie*. *Ik vind dat huichelen* of *huichelarij*, enz. Deze blijven hier buiten beschouwing.

Maar duidelijk komt het verschijnsel uit bij persoonsnamen. Hierbij ontmoet men nl. in gevallen als de volgende geregeld weglating van het lidwoord: *Hij is timmerman*, *boekhouder*, *hoogleeraar*, *burgemeester*, enz. maar ook: *hij is vrijgezel*, *weduwnaar*, *vader*, *peet*, *getuige*, *president*, *lid*, *commissaris*, enz. Daarentegen vindt men in de volgende qualificaties regelmatig het lidwoord; in de ongunstige: *hij is een bedrieger*, *een schurk*, *een klaplooper*, *een dweper*, *een gek*, enz., zoowel als in de gunstige: *hij is een redenaar*, *een philantroop*, *een edelman*, *een vredebede*, *een heilige*, enz., maar ook in neutrale: *hij is een huisvriend*, *een twijfelaar*, *een optimist*, *een melancholicus*, enz.

Als men bedenkt, dat de praedicaaten, evenzeer als de bepalingen, dienen om òf iets algemeen, òf iets bijzonders van eene zelfstandigheid te vermelden, m.a.w. dat ze die classificeeren of individualiseeren, dan mag uit de vergelijking van bovenstaande gevallen zeker deze regel afgeleid worden, dat een qualitatieve persoonsnaam in het praedicaat het lidwoord mist, wanneer de qualificatie een algemeen karakter heeft, maar dat het, zijne eerste en voornaamste functie getrouw, weer voor den dag komt, als de qualificatie individualiseerend is.

OPMERKING. Deze regel wordt ook bevestigd door het feit, dat men gemeenlijk zegt: *Hij is een Engelschman*, *een Franschman*, enz., als het alleen te doen is om iemand door zijne nationaliteit te onderscheiden. Daarentegen: *Hij is Engelschman*, wanneer b.v. de vermelding grond is tot eene uitsluiting of tot het doen gelden van eenig recht.

Niet onbelangrijk is het ook, de onbewuste fijngevoeligheid op te merken, waarmede het taalgevoel in dezen bij religieuse en politieke

onderscheidingen te werk gaat. *Hij is (een) Christen, (een) Mohammedaan, (een) Buddhist*, zegt men met of zonder lidwoord, naarmate men dit als een bijzonder of een algemeen kenmerk beschouwt, met ongeveer gelijke bedoelingen, als zoeven bij de vermelding der nationaliteit werden aangegeven. Meer in eigen kring blijvend, heet het ter aanwijzing van algemeen erkende richtingen: *Hij is Katholiek*¹⁾, *Protestant, Remonstrant, Doopsgezind*¹⁾ of wel: *Hij is liberaal*¹⁾ of *conservatief*¹⁾, *vrijhandelaar* of *protectionist*. Daarentegen heet het nog dikwijls met een zweem van afkeuring of geringschatting: *Hij is een spiritist, een vrijdenker*, of ook: *een radicaal, een sociaal-democraat, een anarchist*, maar eveneens bij wijze van weerwraak: *Hij is een oud-liberaal, een conservatief, een reactionair*, enz.

Uit de overeenkomst van praedicaat en praedicatief attribuut volgt, dat in laatstgenoemde functie het verschijnsel zich herhaalt, b.v. *Ik vond hem directeur. Ik zie hem nog eens kolonel*, maar: *Ik acht hem een edelman. Ik houd hem voor een luiaard*. Of ook: *Men maakte hem president. De koning benoemde hem tot burgemeester*, enz.; daarentegen: *Dat verleidelijk leventje maakte hem tot een bedrieger*, enz. Alleen wanneer de bep. van gesteldheid door het voegwoord *als* ingeleid wordt, blijft het lidwoord in beide gevallen weg: b.v. *iemand als koning huldigen, als voorzitter respecteeren, als directeur vertrouwen*, maar ook *als vriend bejegenen, als vijand behandelen, als bedrieger ontslaan*, enz. De reden hiervan is, dat eene dergelijke bepaling van gesteldheid door voorvoeging van het lidw. *een* de beteekenis van eene bijwoordelijke bepaling van vergelijking zou krijgen: *als een koning huldigen, als een vijand behandelen*, enz.

Al deze voorbeelden zijn beperkt tot substantieven zonder nadere bepaling. Komt die er bij, dan kan daardoor in sommige gevallen weer een lidwoord vereischt worden: *Wij beschouwen hem als den grootsten vijand van onze maatschappij. Hij was een beroemd schilder*, enz.

Door volkomen dezelfde overwegingen wordt de keus tusschen gebruik of weglating van het lidwoord bij kwalitatieve persoonsnamen in bijstellingen beheerscht: de algemeene

1) Deze namen zijn wederom bewijzen voor de verwantschap van sommige substantieven en adjectieven (Vgl. § 16 opm. 2).

qualificaties hebben het lidw. niet, de bijzondere wèl, b.v.: *De heer A, notaris te B.*, maar: *de heer A., e e n sportliefhebber*, enz. De invloed van bijkomende bepalingen kan evenwel ook hier den algemeenen regel te niet doen: *De heer A., d e notaris op ons dorp*, of: *e e n notaris met veertigjarige practijk*, enz.

36.

Eindelijk zijn de tallooze gevallen van weglating te vermelden, die voor een groot deel overblijfselen zijn uit den tijd, toen het gebruik van het lidwoord nog zeldzaam was, en die uit zucht naar korthed bewaard of nagebootst en uitgebreid zijn. Als tweede oorzaak komt er dan gewoonlijk bij, dat de overgrootste meerderheid vaste formules, staande uitdrukkingen of spreekwijzen zijn, waarbij de duidelijkheid geenerlei gevaar kan loopen. De voornaamste gevallen van dit achterwege blijven van het lidw. zijn de volgende:

1°. in snelle opsommingen: *Man, vrouw en kind ging te water. Jas, broek en vest van dezelfde stof. Koffer, hoededoos, handtaschje, parapluie, stok en reisdeken moeten mee in den wagon.*

2°. in korte adverbiale bepalingen, waaronder enkele van *hoedanigheid*: *te paard, te voet, naar wensch, in druk, op muziek*; of van *tijd*: *over dag, bij nacht, bij maneschijn*, (vgl. ook samenstellingen als: *voormiddag, eergisteren, vandaag*, maar voor het meerendeel van *plaats*: *in huis, uit huis, naar huis, van huis, naar bed, aan tafel, naar school, op les, op stoel* (van een predikant), *op stal, op zolder, op weg, naar stad* [in den mond van dorpsbewoners ¹⁾], *op zee, aan boord, op dek, aan wal, aan land, op strand, op stroom voor anker*, enz. Meestal zijn dit namen van plaatsen, die in den mond van wie ze gebruikt, eene voldoende aanwijzing geven. Op kleine plaatsen, waar maar één kerk is, zegt men soms ook: *naar kerk*.

3°. in bekende samen koppelingen, voor een groot deel allitereerend of rijmend: *vader en zoon, moeder en dochter, bruid en bruigom, aarde en hemel, koning en vaderland, met huid en haar, huis en hof, huis en haard, hart en hand, hel en hemel, kind noch kraai, keuken en kelder, lijf en leven, licht en lucht, man en muis, trommel en trompet, vorst en volk, vriend en*

1) Ook bij Hoof: *Naa stadt, tot aan stad toe.*

vreemd, wind en weer, wel en wee, goed en bloed, met raad en daad, met pak en zak, steen en been, heg noch steg, door merg en been, achter slot en grendel, na jaar en dag, enz. Hierbij sluiten zich aan zegswijzen als: *man aan man, hand aan hand, zij aan zij, slag op slag, ramp op ramp, enz.*

4°. in kommando's: *Hoed af! Linkerbeen voor! Geweer over!* enz.

5°. in sommige spreekwoorden: *Eigen haar is goud waard. Nood breekt wet. Schijn bedriegt. Oefening kweekt kennis, enz.*

OPMERKINGEN. 1. Bij herhaling moet hier opgemerkt worden, dat in al deze gevallen het taalgevoel voldoende leiding geeft en het onderzoek der verschillende gevallen uitsluitend bedoelt, de meestal onbewuste motieven, waardoor dat taalgevoel bestuurd wordt, zooveel doenlijk op te sporen.

2. Niet vreemd is het, dat in literaire taal nog nu en dan het lidwoord wegblijft in gevallen, die aan vroegere soberheid in het gebruik van het artikel herinneren. Dat geschiedt vooral in praepositionale uitdrukkingen, b.v.: *En stack zijn zwaert i n s c h e ê* (Vondel). *Die heet gekloncken wiert door zwaeren beuckelaer* (Dez.). *Tot hij... de ballingschap verduurde op barre rots* (Potg.) *Napoleon, in tucht des weerspoeds groot getogen* (Dez.) *Meer morgenlandsche pracht te aanschouwen, Dan flonkerde op patricisch keurs* (Dez.). *Gelijk de dronkne, wien na wilden nacht De kille morgen op de leden viel* (Kloos). *Maar leeft ooit schoonheid lang, te teer voor wet?* (Van Eeden). *En koel emeren onder blauwendom* (Dez.). *Want dan is in onneembre citadel mijn liefde en vreugd* (Dez.). *Flonkende wijn uit gouden kan* (Gorter).

Deze weglating in voorzetselbepalingen is blijkens de voorafgaande voorbeelden uit de omgangstaal niet zoo zeldzaam. Wel het weglaten van het lidwoord voor een subject of object, waarbij er naar den regel een verwacht zou kunnen worden; b.v.:

*De hand, die nog het roer zou houden,
Wanneer be g i n s e l buigen mocht.
(Potg.).*

*Gij zijt het Aardsche kind, dat dorst te schenden
Wat K i n d niet weet en op het hoofd zich plaatst...
(Kloos).*

*Dat ik weet' veilig, in des harten schrijn,
j u w e e l s c h a t dezer vredige gedachten.
(v. Eeden).*

*Dan drijft in effen vlak en bedrivier
En spiegelt rots en boomen.
(Gorter).*

*Daarop verscheen midden in het sneeuwijs
Van blakend stof en rots, b l a n k r o o d l i c h a m
Van een jong God.
(Dez.)*

Dit herinnert aan veel dergelijke voorbeelden in het Mnl.: *Hi es dul,*

*die vos betrouwet. To n g e lieget, maar therte niet*¹⁾; maar ook in het 17^e-eeuwsch: *Matroos die roovers ras sou aersling* (= ruggelings) *klimmen leeren* (Vondel).

Nog zeldzamer is de volgende weglating: *En het laatste* (schilderstuk) *ter zoldering streeft, hooger dan ooit reus reiken kon* (Potg.). *Van 't eeuwig koel, waarop nooit lach ontbloeit* (Kloos). Beide voorbeelden lijken gallicismen (*Jamais prince ne fut ... etc.*), maar het zijn archaïsmen. In het Mnl. komt in zinnen met *noit* en *oit* hetzelfde verschijnsel voor: *Noit volck en was so blide, Metter zoetster spise, die oit man rooc*¹⁾. Vgl. ook bij Vondel: *Noit droegh winter witter verwe. Verbeet oit wolf een lam verwoeder?* (Vgl. ook Van Helten, *Vondels taal* § 235).

37.

De volgende bijzonderheden zijn ten slotte nog aan te tekenen:

a. Om een persoon of zaak bij uitnemendheid te individualiseeren, wordt soms op het lidwoord een sterke klemtoon gelegd, b.v. *Zwijg maar van andere oplossingen; dit is de oplossing van het vraagstuk.* - 'Kan ik een rijtuig krijgen?' - 'Zeg liever het rijtuig; we hebben er maar één op het dorp.'

b. Eigenaardig is het gebruik van het lidwoord in uitdrukkingen als de volgende: *een jaar of vier, een dag of acht, een kleine acht dagen, hij is in de dertig, hij loopt tegen de veertig, hij heeft er bij of over de honderd, een stuk of tien, drie gulden de Meter*, enz.

c. Het lidwoord is niet voor zelfstandig gebruik vatbaar; alleen zij vermeld, hoe het meegewerkt heeft tot de vorming van de zelfst. possessiva *de mijne*, enz., van de zelfst. vnwdn. *de gene, het gene, de zulken* en het betr. vnwd. *het welk*, waarnaast de vorm *dewelke* het lidw. verloren heeft.

d. Geen lidwoord is te zien in de spreektaaluitdrukkingen: Hij komt 'n Zondag, 'n Maandag voor a.s. Zondag, enz. Dit 'n voor en is de toonlooze vorm van het voorz. *in*, die in het mnl. als zelfstandig voorzetsel voor de aanwijzing van een bepaalden dag gebruikt werd: *en sonnendage, en witten dondersdage*. Spoedig werd het al met een verward en schreef men ook: *een woensdaghe, een goeden vrijdach*. Zelfs werd het zeer onlogisch met een tijdbepalenden genitief verbonden: *en tsaterdaechs*. (Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* II. kol. 632).

1) Stoett, *Mnl. Synt.*, § 240, 1°. en 2°.

Evenmin is *het* in den praedicatieven superlatief van het bijv. nwd.: *hij is 's morgens h e t vlugst*, en in een adverbialen superlatief: *hij loopt h e t vlugst*, als lidwoord te beschouwen. Ook dit *het* is waarschijnlijk van praepositionalen oorsprong, vgl. Eng. *at happiest*.

OPMERKING. Dit *het*, dat herhaaldelijk in verschillende spraakkunsten een lidwoord wordt genoemd, schijnt in verband te brengen met een oud voorzetsel (ohd. *az* of *iz*, ags. *āt*, fr. *et* of *it*), dat oorspr. locale, maar ook temporale beteekenis had. In enkele Germ. dialecten ¹⁾, ofschoon de superlatief als regel onverzeld voorkwam, diende het om superlatieven te versterken, vgl. ohd.: *az êrist*, of verbogen: *az* of *iz êristen*, *iz untarôstin* (het onderst), ags. *āt sīð estan* (ten laatste), os. *at erist*, *at latstan*, en nu nog staat het voor praedicatieve en adverbiale superlatieven in het eng. en in het nieuwfriesch: *it hirdst* (het hardst), *it djypst* (het diepst). ²⁾ Nader wordt dit onderwerp behandeld in het 4e stuk bij de bespreking der trappen van vergelijking.

e. Bij nevenschikte substantieven wordt het lidwoord herhaald of niet herhaald. De niet-herhaling komt in beteekenis overeen met de asyndeton (II, § 7) en is een *versnellend* stijlmiddel om de bijeenbehoorendheid beter te doen uitkomen: *Men onderwijst er d e Fransche, Duitsche en Engelsche taal. D e bloedverwanten en vrienden van den overledene*. De herhaling werkt evenals de polysyndeton *vertragend* en dient hoofdzakelijk om de veelheid te doen uitkomen en om op de afzonderlijk genoemde personen of zaken de aandacht te vestigen: *Hij bestudeert d e Fransche, d e Hoogduitsche en d e Engelsche taal te gelijk. D e bloedverwanten, d e vrienden en d e bureu wedijverden in hartelijkheid jegens het gouden echtpaar*.

De niet-herhaling komt intusschen meer in het meervoud dan in het enkelvoud voor. In het enkelvoud verzet in de eerste plaats het vormverschil in de lidwoorden er zich nu en dan tegen, en is verder uit den aard der zaak het uitdrukkelijk individualiseeren meer regel, maar bovendien heeft daar de niet-herhaling eene eigenaardige beteekenis. Zij is nl. onmisbaar, als twee of meer volgende namen een zelfden persoon

1) Braune, *Althochdeutsche gramm.*, 189.

2) Buitenrust Hetteema, *T. en L.*, II 21.

aanwijzen: *De oom en voogd moet de verklaring teekenen. Jacques, de koetsier, kok en huisknecht van Mr. Harpagon.*

Bijvoeglijke naamwoorden.

38.

Indien aan de lidwoorden de eerste plaats in de rij der bijvoeglijke woorden is afgestaan, dan is daarmee niet ontkend, dat er ook zeer gewichtige redenen zijn aan te voeren, om de adjectieven als hoofdvorm der attributieve woorden voorop te plaatsen. Staat het lidwoord door zijn veelzijdig gebruik vooraan onder de individualiseerende bijv. woorden, voor de adjectiva is hoofdzakelijk het *classificeeren* weggelegd: *wijze mannen* zijn eene onderrubriek van mannen, *drinkbaar water* is eene soort van water, enz. Behoudens de na te noemen uitzonderingen is daarom het eerste kenmerk der adjectieven, dat zij het soortbegrip, door een substantief uitgedrukt, tot een enger soortbegrip terugbrengen.

De bedoelde uitzonderingen zijn de gevallen, waarin een adjectief als epitheton ornans of als gemoedsattribuut voorkomt: *de grimmige Noordenwind*, *die dekselsche jongen*; of waarin een tot het wezen van een persoon of zaak behoorend kenmerk in eene tegenstelling op den voorgrond gesteld wordt: *de gestrenge Gabriël en de zachtmoedige Rafaël*; of wanneer een kenmerk in den vorm eener bijv. bepaling eigenlijk eene oorzaak of reden aangeeft: *De hongerige knaap keek begeerig naar de welvoorzienne tafel*. In de opgesomde gevallen dienen de adjectieven niet om te classificeeren of te onderscheiden, maar zijn het secundaire gezegden, die ter uitbreiding van de mededeeling dienen. (Vgl. I, § 40b).

Individualiseeren doen de adjectieven in onze taal hoogst zelden.

OPMERKINGEN. 1. Onderzoekt men, waarin het classificeeren der adjectieven bestaat, dan is de slotsom deze: het substantief (b.v. *man*) vertegenwoordigt eene zekere som van kenmerken, waaraan een zeker aantal personen of zaken beantwoorden; het adjectief (bv. *wijs*) voegt er een kenmerk bij, ten gevolge waarvan het nieuwe begrip op een kleiner aantal individuen toepasselijk is. De som der kenmerken wordt grooter, maar de omvang van het begrip wordt beperkt.

Bij de uitbreidende bepalingen geschiedt het volgende. In eene versiering noemt het adjectief een kenmerk, dat reeds in de door het substantief vertegenwoordigde som van kenmerken begrepen is, maar dat nu door een opzettelijk noemen meer in het oog valt. In een gemoedsattribuut en in eene verklarende bepaling wordt een kenmerk vermeld, dat inderdaad de som der kenmerken van het substantief met een nieuw element vermeerdert, maar dat als onderscheidingsmiddel overbodig is en alleen voor het in de beide genoemde termen aangegeven doel dient.

2. Indien een adjectief individualiseeren kon, zou het de betrekking van de bepaalde zelfstandigheid tot een individu moeten uitdrukken. In het Duitsch gebeurt dat soms. Men spreekt, schoon het afgekeurd wordt, van ‘*ein Lessingscher Ausdruck*’ en van ‘*Schillersche Gedichte.*’ In Amsterdam heeft men de ‘*Seyffardsche Buchhandlung*’ en werd onlangs door eene letterkundige vereeniging *eene Vondelsche voorstelling* (t.w. van een stuk van Vondel) aangekondigd. Ook hoort men van *Kantsche philosophie*, *Herbartsche paedagogiek*, *de Listersche methode* e.d. Aan onze taal zijn dergelijke vormingen geheel vreemd; wij hebben niet als enkele andere talen *adjectiva individualia* en gebruiken in dergelijke gevallen de genitieven der eigennamen of hunne omschrijving: *Vondels verzen*, *de winkel van Sinkel*, enz. Wel zijn er enkele adjectieven, die van eigennamen afgeleid zijn: *de Socratische leervorm*, *de Siegenbeeksche spelling*, maar deze adjectieven vertegenwoordigen de eigenschappen van dien leervorm en van die spelling en zijn daarom ook classificeerend. Waar het Duitsch nog van ‘*Kantsche und Hegelsche Philosophie*’ en van ‘*Schillersche Gedichte*’ (in den trant van Schiller) spreekt, heeft onze taal de vormen *Kantiaansch*, *Hegeliaansch*, *Vondeliaansch*, enz., met de namen der volgelingen en vereerders als grondwoorden, waardoor dus nog duidelijker uitkomt, dat het classificeerende of specificerende woorden zijn.

39.

In de tweede plaats behoort nagegaan te worden, van welken aard de kenmerken zijn, waarmede de bijvoeglijke naamwoorden classificeeren. De beteekenissen der adjectieven zijn intusschen zoo rijk en zoo uiteenlopend, dat er niet aan te denken valt, die in categorieën te brengen. Maar in het algemeen kan men zeggen, dat zij deels eigenschappen (qualiteiten), deels betrekkingen (relaties) uitdrukken.

I. Als kwalitatieve adjectieven zijn te noemen:

1°. de adjectieven, die *eigenschappen* en kenmerkende *toestanden* en *werkingen* beteekenen: *eene zwarte kachel*, *eene krijschende stem*, *een bittere drank*, *eene geurige sigaar*, *eene ruwe oppervlakte*, *een zware steen*, *eene trapsgewijze opklimming*, *een mooi boek*, *eene doelmatige kast*, *eene aanzienlijke som*,

bijzondere tevredenheid, een dronken man, een geharnast ridder, mijn ziek paard, eene slaande klok, hangende tuinen, een reizend tooneelgezelschap, een bindend voorschrift, enz.

2°. de adjectieven, die de *stof* aangeven, waaruit de zelfstandigheden bestaan (zg. *stoffelijke* bijv. *nwdn.*): *eene ijzeren brug, eene matten zitting, eene duffelsche jas, enz.*

II. Tot de adjectieven van betrekking zijn te rekenen:

1°. de adjectieven, die eene betrekking van *plaats* of *richting, tijd* of *duur* aangeven: *voorste, achterste, onderste, bovenste, uiterste, middelste, rechtsche, linksche, voorwaartsche, achterwaartsche, ruggelingsche, zijdelingsche, verleden, vroegere, voormalige, gewezen, tegenwoordige, huidige, hedendaagsche, aanstaande, toekomstige, toekomstige, jaarlijksche, dagelijksche, driejaarlijksche, driejarige, tachtigjarige, eeuwige, enz.*

2°. adjectieven, die den oorsprong der zelfstandigheden vermelden, door ze met eene *plaats* of een *persoon* in verband te brengen: *Transvaalsche boeren, Fransche wijnen, Haagsche hopjes, Deventer koek, Rotterdamsche Courant, Ciceroniaansche welsprekendheid, de Spinozistische wijsbegeerte, Geisslersche buizen, het Torricellische ledig, enz.*

3°. de adjectieven, die als plaatsvervangers van attributieve genitieven en voorzetselbepalingen zijn te beschouwen: *vaderlandsche geschiedenis* (g. des v.), *aardrijkskundig leerboek* (l. over de a.), *wiskunstig betoog* (b. uit de w.), *eene wanhopige poging* (p. uit w.), *op bijbelschen grondslag* (op gr. van den b.), *de koninklijke goedkeuring* (g. des k.), *de ouderlijke woning* (w. der o.), *de spraakkunstige persoon* (p. in den zin der spraakkunst), enz.

OPMERKINGEN. 1. Wat de begrippen *eigenschap* en *toestand* betreft, deze zijn omschreven in *Opm.* 5 en 6, en zoo kan hier eene verwijzing daarheen volstaan. Herinnerd zij alleen, dat de eigenschappen elementen bleken, die uit de analyse onzer ervaring van zinnelijke en onzinnelijke zelfstandigheden afgeleid worden, en dat deze eigenschappen deels het resultaat van aanschouwen, deels van denken en gevoelen zijn. Met dit voorbehoud evenwel, dat er geen aanschouwen zonder denken is, zoodat men op zijn hoogst onderscheiden kan: eigenschappen van meer zinnelijken en eigenschappen van meer onzinnelijken aard. Tot eenig grammaticaal verschil geeft dit geen aanleiding. Alleen kan men opmerken, dat onder de eerste de meeste stamadjectieven zijn, onder de laatste de meeste afgeleide.

Er bestaat verder nog een opmerkenswaard verschil tusschen attributief gebruikte deelwoorden, die hunne werkwoordelijke natuur echter bewaren, en zulke deelwoorden, die geheel het karakter van adjectieven aangenomen hebben. Dit verschil wordt besproken bij de behandeling der werkwoorden.

2. De onmogelijkheid om de adjectieven naar hunne beteekenis in groepen te verdeelen is hieraan toe te schrijven, dat evenals het zelfstandigheidsbegrip (vgl. § 9 *Opm.* 3) ook het eigenschapsbegrip zich hoe langer hoe meer heeft uitgebreid en bij voortdoring geneigd blijft zich uit te breiden. Een voorbeeld daarvan zijn vele adjectivische neologismen onzer jongste literatuur, waarvan de tijd zal moeten leeren, hoeveel er van zal overgaan in de omgangstaal, maar die menigmaal bewijzen, wat lust in woordschildering en drang tot heftige gevoelsuiting vermogen, als rijk taalgevoel dien drang bestuurt, doch ook wat er van komt, als dit een knutselend zoeken wordt.

De bovenstaande opsomming is dan ook geen indeeling, maar eene poging om eene scheiding te maken tusschen de onder I opgenomen echte adjectieven, en die onder II, welke laatste hoofdzakelijk daarin overeenkomen, dat zij betrekkingen, welke door een bijwoord, genitief of voorzetselbepaling plegen te worden uitgedrukt, *op de kortste wijze door een bijv. nwd. weergeven*. In het algemeen moet opgemerkt worden, hoe evenwel in tallooze gevallen de relatie het karakter krijgt van kwaliteit. De categorieën geven in dit opzicht aanleiding tot enkele afzonderlijke aantekeningen.

I, 1°. Dat de stoffelijke bijv. nwdn. afzonderlijk genoemd worden, is hieraan toe te schrijven, dat zij ook met voorzetselbepalingen verwant zijn: *van goud*, enz., en dat die op *en* (vroeger *ijn* of *ine*) hunne voormalige buigbaarheid verloren hebben. Een dergelijk adjectief vertegenwoordigt eigenlijk het complex van al de eigenschappen, welke aan eene bepaalde stof gemeen zijn.

II, 1°. De meeste dezer adjectieven geven niets anders dan eene locale of temporale betrekking aan. In enkele gevallen slechts is er een *hoe* in uitgedrukt, dat meestal op een verschil in belangrijkheid neerkomt: eene *jaarlijksche* vergadering b.v. is gewoonlijk gewichtiger dan eene *maandelijksche*. De meeste zijn van bijwoordelijken oorsprong en in den regel komen zij bij verbale substantieven voor.

Onder de nieuwvormingen van den jongsten tijd behooren ook pogingen om andere bijwoorden van plaats en tijd adjectivisch te gebruiken. Een mooi voorbeeld daarvan is:

*De boomen dorren in het laat seizoen
En wachten roerloos den n a b i j e n winter...*
(Kloos).

Maar in gewoon proza van *de hedene courant*, de *voorhene gebeurtenissen* te spreken, geeft aanleiding tot zulke dwaze navolgingen, dat voor dergelijke neologismen op geen lang leven te rekenen is. In de omgangstaal spreekt men van een *toehuis* (= geen winkel) en zegt men: hij kwam voor een *toe-deur*, maar tot echte adjectieven hebben

dergelijke bijwoorden, die als praedicaatswoorden kunnen voorkomen: *aan, op, weg, uit, enz.*, zich niet ontwikkeld.

II, 2°. De oorsprong der dingen bepaalt zeer dikwijls hunne eigenschappen, zoodat ook de meeste der hierbedoelde woorden qualiteiten uitdrukken. Een der hoofdquaestiën in het Amsterdamsche gasproces is, of de term *Fransche brander* de nationaliteit of de hoedanigheid van den brander aanwijst. En bij de onlangs in den Duitschen Rijksdag behandelde wet tegen oneerlijke concurrentie werd beslist, dat *Mainzer zuurkool* en *Frankforter worstjes* onder die namen in den handel mogen gebracht worden, mits ze slechts op de te Mainz en Frankfort gebruikelijke manier bereid zijn.

II, 3°. De verwantschap tusschen genitief en adjectief is zeer groot, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat er ook verwantschap tusschen den vorm van den genitief en het adjectief bestaat ¹⁾. Mogen dan ook de met genitieven en voorzetselbepalingen gelijkstaande adjectieven oorspronkelijk iets individualiseerends hebben, doordat zij eene zelfstandigheid met een persoon of zaak in betrekking brengen, in den regel vloeit hier eene eigenschap uit voort: *vaderlandsche* wordt de tegenstelling van *algemeene* geschiedenis, een *wiskundig* beteekent dikwijls een *streng-logisch* betoog. Vooral de adjectieven op *lijk* krijgen hierdoor soms eene dubbele beteekenis: een *woord van een koning* is niet altijd een *koninklijk* woord, de *strijd van een ridder* niet altijd *ridderlijk*. Het gebruik van woorden op *lijk* in individualiseerende beteekenis te gaan uitbreiden en te gewagen van het *burgemeesterlijke diner*, of van eene *kantonrechterlijke beslissing* is niet aan te bevelen.

40.

Met de beteekenis der adjectieven staat een verschijnsel in verband, dat tot vormverandering aanleiding geeft. Evenals de zelfstandigheden niet onveranderlijk zijn, evenmin zijn het de eigenschappen. Het *hoe* kan zich wijzigen, nl. de duur en de uitgebreidheid van dit *hoe*, maar ook de intensiteit er van. Dit laatste geeft aanleiding tot vergelijking (*comparatie*) en het resultaat daarvan heeft vormen doen ontstaan, die trappen van vergelijking genoemd worden. Het is een verschijnsel, dat alleen bij de echte kwalitatieve adjectieven zich voordoet, maar waarvan het nadere onderzoek het best in de leer der vormen (*4^e stuk*) kan geschieden.

41.

De uiteenlopende beteekenissen van het adjectief, ofschoon zij niet tot bepaalde categorieën zijn te brengen, kunnen toch meer in bijzonderheden worden nagegaan, wanneer in de leer der woordvorming (*5^e stuk*) de vorming der adjectieven

1) Vgl. Hübschmann, *Zur Casuslehre*, 104 e.v.

ter sprake komt. Hier zij alleen gewezen op een eigenaardig verschijnsel bij sommige adjectieven, mede (vgl. § 39, *Opm.* 2 al. 2) voortkomende uit de zucht om op de kortste wijze een kenmerk van een zelfstandigheid te vermelden.

Regel is het, dat een adjectief eene eigenschap noemt, die in het geheel van eigenschappen, door het substantief vertegenwoordigd, opgenomen (*inherent*) is, en alzoo *direct* met de bepaalde zelfstandigheid in betrekking staat: *een gezond mensch, een boos mensch*, enz. Er zijn echter ook verscheidene gevallen, waarin op snelle wijze aan eene zelfstandigheid eene eigenschap wordt toegevoegd, die er slechts op *indirecte* wijze mede in betrekking staat: Zoo b.v.: *gezonde kost* (kost, die den gebruiker gezond maakt), *op booze wegen* (waar booze dingen geschieden), *eerlijke wegen, eene droevige gebeurtenis* (die droefheid verwekte), *eene vroolijke vergadering, eene geleerde verhandeling, een benauwd vertrek* (dat iemand benauwd maakt), *de Fransche les* (in de Fransche taal), *op beslisten toon, verlaten ouderdom, slaaploos bed* (Staring). enz. Da Costa spreekt in zijn *Slag bij Nieuwpoort* van ‘een schaar,’ die ‘op eens *bewusteloze handen* aan beeld en kunst gewaagd had.’

Dit metonymisch ¹⁾ gebruik der adjectieven komt ook in een aantal bekende gevallen bij deelwoorden voor. Gelijk men in het Fransch van een *café chantant*, een *thé dansant* spreekt, en in het Engelsch van een *dining-room*, een *sleeping-car*, zoo spreken wij ook van een *zittend leven* (d.i. het leven van iemand, die veel zit), *lopend werk* (dat men loopend afdoet), eene *staande receptie* (waarbij de ontvangenden en de bezoekers staan), eene *wandelende boterham*, eene *lezende* ²⁾ *mis* (waarbij alleen gelezen = gebeden wordt), eene *zingende mis* (waarbij gezongen wordt), eene *blijvende plaats* (waar men blijft), de *vallende ziekte* (waarin de lijder telkens neervalt), eene *ijlende koorts* (waarin de lijder ijlt), eene *razende pijn* (die den lijder razend maakt), eene *duizelende vaart*, een *wakende droom*, eene *stilzwijgende voorwaarde*, een *lachend antwoord*, eene *schertsende opmerking* enz. Dr. A. Pierson, van het onbewogen, afgezonderde leven

1) De metonymia is een verwisseling van verwante begrippen.

2) Deze onderscheiding dateert reeds uit de middeleeuwen; vgl. Verdam, *Mnl. Wnb.* op *lezer*.

van een Duitsch professor in eene kleine academiestad sprekende, zegt: ‘*Gun hem zijn zwijgend glas bier!*’

Worden in al de genoemde gevallen eigenschappen en toestanden van personen op zaken overgebracht, in de volgende wordt de actieve beteekenis met de passieve verwisseld: *eene rijdende batterij* (die gereden wordt), *zijne onderhebbende manschappen* (die hij onder zich heeft, die door hem aangevoerd worden), *de heer A. en bijhebbend gezelschap* (dat hij bij zich heeft, dat door hem meegenomen wordt), *roerend goed* (dat intr. *roeren*, bewegen, d.i. van plaats veranderen, dus vervoerd worden kan, vgl. Hd.: *fahrende Habe*), *brekende waar* (dat intr. *breken*, d.i. gebroken worden kan), enz.

OPMERKING. Slechts in enkele gevallen komen in onze taal adjectieven voor, die alleen op het eerste deel eener samenstelling betrekking hebben, als *wilde kastanjeboom*, *bolvormige driehoeksmeting*, *de Engelsche taalmeester*, *de Grieksche oudheidkunde* en dergelijke. Van dezelfde gewaagde constructie zijn: *Nederlandsche spraakkunst* en *Middelnederlandsch woordenboek*. Ons groote Woordenboek heet, van vreemde smetten vrij: ‘*Woordenboek der Nederlandsche taal.*’

42.

De bijvoeglijke naamwoorden kunnen in de volgende functies voorkomen:

1°. als bijvoeglijke bepaling: *De zieke man.*

2°. als deel van het gezegde:

a. als *naamwoordelijk deel* van het gezegde (praedicaats-woord): *De jongen is, blijft, lijkt, heet of wordt ziek.*

b. als *bepaling van gesteldheid* (praedicatief attriboot): *Ziek kwam hij thuis. Ik beschouw hem als ziek. De drukte maakte hem ziek.*

In het onder 1°. genoemde geval heet het adjectief *attributief*, in de onder 2°. genoemde gevallen heet het *praedicatief* gebruikt.

OPMERKINGEN. 1. Voor de beteekenis van het adjectief in deze functiën wordt verwezen naar 1 § 40a, § 7 *Opm.* 1 en §§ 70-75. Samenvattend is het volgende te constateeren.

Het *attributieve* bijv. nwd. noemt een element, dat met de elementen van eene zelfstandigheidsvoorstelling een geheel uitmaakt en daardoor de soort tot eene ondersoort brengt. Het wekt dan eene tegenstelling op, waardoor het als onderscheidingsmiddel dienst doet,

of het dient alleen om een of ander element van de voorstelling meer te doen uitkomen.

Het *praedicatieve* bijv. nwd. dient als naamw. deel van het gezegde om een dergelijk element als uitkomst van een oordeel uitdrukkelijk te vermelden. Het vormt dan met de ww. *zijn* of *worden* of een aequivaleent daarvan eene soort van samenstelling, waarvan het werkwoordelijk deel dient om de verhouding van het geheel tot den tijd aan te geven.

Wanneer een adjectief als *praedicatief attribueet* voorkomt, dan dient het allereerst om, in het gezegde opgenomen, een element van eene zelfstandigheid te vertegenwoordigen, maar dat tegelijk invloed op de voorstelling van de in het gezegde vermelde werking of toestand heeft. *Ziek kwam de man thuis*, geeft ook den aard van het thuiskomen aan, wat *De zieke man kwam thuis*, niet doet. Of in de tweede plaats vermeldt het adjectief eene eigenschap, die het resultaat is van een oordeelen of een doen (*logische* of *reële factitief*; vgl. 1 § 75 *Opm.*).

2. Regel is het in de tegenwoordige taal, dat het attributief adjectief vóór het bepaalde woord staat. Gelijk in de Germaansche dialecten staat het ook in het Mnl. dikwijls achter het substantief en soms nog verbogen: *die moeder goede, in penitencien swaren*, enz., maar meest onverbogen: b.v. *die ridder goet, ons heren almachtich, met stenen groot*, enz. Ook kwam het adjectief als postpositum bij eigennamen, evenals nog nu met een lidwoord voor: *Karle die grote, Karle den groten*, enz. In de 'letterkunstige vergaderingen, die Hooft in 1623 met Vondel, Reael en Antonius de Hubert hield, werd o.m. besloten, het attributieve adj. ook in verzen niet meer achteraan te plaatsen, en niet langer te schrijven: *leeuw verwoet, Dyn ghericht rechtvaardigh, God barmhertig, schapen ruig*, enz., eene constructie, die in het proza reeds geheel verdwenen was. Enkele uitdrukkingen uit de tegenwoordige taal herinneren aan deze plaatsing van het adjectief: *God almachtig, Staten-Generaal, Moederlief*, enz., maar deze zijn, op het eerste voorbeeld na, samenstellingen geworden, waarin het bijv. nwd. niet meer als een afzonderlijk element gevoeld wordt. Ook komt ze archaïstisch nu en dan in verzen voor: b.v. bij Van Eeden: *vlinder wispelturig, van hunnen val gezwind, dropjes teer, wanhoop fel, in reinheid scherp, oasen groen*, enz.

43.

In verband met hun dienst komt bij de bijv. nwdn. eene vormverandering (buiging) voor, die in de leer der vormen (*4^e stuk*) nader zal worden besproken. Deze vormverandering geldt uitsluitend het attributieve adjectief; het *praedicatieve* bijv. nwd., dat in de oudere talen verbogen werd, heeft zijne buiging geheel verloren en verschijnt geregeld in onverlengden vorm.

Terwijl bij de substantieven de buiging bepaald wordt door eigen beteekenis en functie, wordt die der adjectieven be-

heerscht door den aard en de functie der substantieven, waarbij zij behooren. Zij wordt van de eerste, de *primaire buiging*, onderscheiden als *secondaire buiging* of *congruentie*.

OPMERKINGEN. 1. In strijd met de tot regel geworden gewoonte, om in het gezegde een onverbogen adjectief te gebruiken, zijn constructies als de volgende: *De gelegenheid was een gunstige. Men kan de onderneming niet bepaald een winstgevend noemen*. Noodig zijn deze navolgingen van ook in het Hd. veroordeelde zinswendingen niet, en fraai zijn ze evenmin. Is het te doen om alleen de eigenschap te vermelden, dan is de vorm: *De gelegenheid was gunstig* beschikbaar, en is het er om te doen, door het adjectief eene tegenstelling te wekken, dan kan dit geschieden door den vorm: *'t Was eene gunstige gelegenheid*. De natuurlijkheid dezer vormen blijkt hieruit, dat ze nooit bespottelijk klinken, terwijl belachelijke navolgingen van eerstgemelde constructie bij massa's voor de hand liggen: *De man was een dikke, De appel was een zure*, enz.

2. De volgende voorbeelden van een verbogen deelwoord als praedicatief attriboot zijn als gevolgen van rijm dwang, of liever: rijm doel, te verklaren: *En dies, wat weelde uw disch ook biê, Geef ze ongedeelde, In harmonie* (Potg.). *Toen 'k die kuste, Hief, bewuste, Zij het hoofd* (Dez.). *Doch al schoorden Die verstoorden Van weerszij Den bedaagde, Luid beklagde Zwijmde hij*. Het verkregen zangerig klankeffect wettigt hier de genomen vrijheid.

44.

Niet alle adjectieven kunnen èn attributief èn praedicatief gebruikt worden. Het dubbel gebruik is gemeen aan alle echte eigenschapswoorden (vgl. § 39 I); alleen de stoffelijke bijv. nwdn., die in het mnl. nog praedicatief voorkwamen, b.v.: *die colommen selverijn waren ende fijn gulddijn; eenen outhaer* (altaar), *die houten was*, enz., worden thans uitsluitend attributief gebezigd. Dit zal wel hieraan toe te schrijven zijn, dat de gewoonte om in het praedicaat het onverbogen adjectief te gebruiken, den schijnbaar verbogen vorm der stoffelijke bijv. nwdn. daar plaats deed maken voor de omschreven vormen *van goua van hout*, enz.

Maar uit kracht van hun wezen zijn uitsluitend attributief al de in § 39 onder II 1°., 2°., en 3°. bedoelde adjectieven, die hoofdzakelijk relaties beteekenen. Dit is zeer natuurlijk. Immers deze jongere adjectieven zijn hoofdzakelijk ontstaan uit de behoefte om een adverbiaal of substantief begrip bij

wijze van attriboot te kunnen gebruiken (vgl. § 39 *Opm.* 2). Het is dus niet te verwonderen, dat in het praedicaat die nu overbodige adnominale vorm weer losgelaten wordt voor de adverbiale uitdrukkingen, welke in het gezegde plegen gebruikt te worden. Alzoo niet *een wenk, die zijdelingsch was; eene verkooping, die jaarlijksch was; koek, die Deventer is*, enz.; maar: *een wenk, die zijdelings gegeven werd; eene verkooping, die jaarlijks plaats had; koek, die uit Deventer afkomstig is; buizen, die naar Geissler genoemd zijn, eene geschiedenis, die over het vaderland of een leerboek, dat over aardrijkskunde handelt*, enz. Het tijdelijke karakter dezer adjectieven is dus de oorzaak van hun uitsluitend attributief gebruik.

OPMERKING. Slechts één enkele uitzondering is hier te vermelden. Men zegt nl. geregeld: *De bruiloft is aanstaande*. Wèl zegt men ook: *Hij is de voorste, de achterste, de middelste*, enz. maar deze superlatieven zijn hier slechts schijnbaar praedicatief, daar zij elliptisch staan.

45.

Er zijn ook eenige bijv. nwdn., die uitsluitend praedicatief, d.i. tot het gezegde beperkt zijn. De oorzaak daarvan is tweeërlei:

1°. Zij vormen, nauw verbonden met een werkwoord, eene soort van samenstelling, en zijn daaruit niet meer los te maken: *afhandig* (maken), *braak* (liggen), *diets* (maken), *gelegen* (komen), *gestand* (doen), *gewaar* (worden), *handgemeen* (raken), *kond* (doen), *kwelijk* (nemen), *kwijt* (raken of zijn) en (zich) *schrap* (zetten).

2°. Zij maken deel uit van een naamwoordelijk gezegde, waarbij *onafscheidelijk* een oorzakelijk voorwerp behoort, hetzij als genitief of accusatief, hetzij in een praepositionalen vorm:

<i>afkeerig</i> zijn (<i>van</i>)	<i>bestand</i> zijn (<i>tegen</i>)
<i>behept</i> zijn (<i>met</i>)	<i>betrokken</i> zijn (<i>bij</i> of <i>in</i>)
<i>bedacht</i> zijn (<i>op</i>)	<i>beu</i> zijn (<i>4^e nv.</i> of <i>van</i>)
<i>beducht</i> zijn (<i>voor</i>)	<i>bewust</i> zijn (<i>van</i>)
<i>begaan</i> zijn (<i>met</i>)	<i>z. bewust</i> zijn (<i>2^e of 4^e nv.</i>)
<i>benieuwd</i> zijn (<i>naar</i>)	<i>bijster</i> zijn (<i>4^e nv.</i>)
<i>bereid</i> zijn (<i>tot</i> of <i>op</i>)	<i>deelachtig</i> zijn (<i>2^e of 4^e nv.</i>)
<i>besloten</i> zijn (<i>tot</i>)	<i>gedachtig</i> zijn (<i>id.</i>)

<i>geneigd</i> zijn (<i>tot</i>)	<i>ontbloot</i> zijn (<i>van</i>)
<i>gereed</i> zijn (<i>tot</i>)	<i>prat</i> zijn (<i>op</i>)
<i>getroost</i> zijn (4 ^e nv. of <i>in</i>)	<i>tuk</i> zijn (<i>op</i>)
<i>gewend</i> zijn (4 ^e nv. of <i>aan</i>)	<i>vatbaar</i> zijn (<i>voor</i>)
<i>gewis</i> zijn (<i>van</i>)	<i>verdacht</i> zijn (<i>op</i>)
<i>gewoon</i> zijn (4 ^e nv. of <i>aan</i>)	<i>verdiept</i> zijn (<i>in</i>)
<i>indachtig</i> zijn (2 ^e , 4 ^e nv. of <i>aan</i>)	<i>vervuld</i> zijn (<i>van</i>)
<i>ingenomen</i> zijn (<i>met</i>)	<i>verzot</i> zijn (<i>op</i>)
<i>klaar</i> zijn (<i>met</i>)	<i>vrij</i> zijn (<i>van</i>)
<i>machtig</i> zijn (2 ^e of 4 ^e nv.)	<i>wars</i> zijn (<i>van</i>)
<i>meester</i> zijn (<i>id.</i>)	<i>waard</i> zijn (2 ^e of 4 ^e nv.)
<i>moede</i> zijn (<i>id.</i>)	<i>zat</i> zijn (4 ^e nv.)
<i>opgewassen</i> zijn (<i>tegen</i>)	<i>zeker</i> zijn (4 ^e nv. of <i>van</i>)

en wellicht nog enkele meer. Hieraan kunnen toegevoegd worden: *leed* (zijn), dat met een datief, *woonachtig* (zijn), dat met een plaatsbepaling onafscheidelijk verbonden is, en *aangedaan* d.i. licht ontroerd (zijn), dat wel geregeld zonder oorz. voorwerp voorkomt, maar er toch aan een met *door* of *over* doet denken.

OPMERKINGEN. 1. Een zekere tegenzin van ons Nederlandsch taalgevoel voor langademige attributieve bepalingen schijnt in de meeste der onder 1°. en 2°. vermelde gevallen belet te hebben, het adjectief met zijn aanhang als attribuut te bezigen. Toch is daartegen in *sommige* gevallen geen bezwaar; b.v.: *het braak liggende veld, de handgemeen geraakte jongens, de van dwang afkeerige opvoeder, de op zijn voordeel bedachte koopman, de bij het wetsontwerp betrokken minister, de tot verzoening geneigde partij, de aan weelde gewende vrouw, de in haar roman verdiepte jonge dame, het op muziek verzotte publiek*, en licht is hier nog een enkel geval aan toe te voegen. Maar mooi zijn dergelijke uitdrukkingen niet en meestal geeft men aan eene andere wending de voorkeur. Eene afwijking, die zich sterk heeft uitgebreid, is het attributief gebruik van *betrokken* in uitdrukkingen als: *de betrokken minister, de betrokken autoriteiten*, enz. Potgieter waagt iets dergelijks, als hij spreekt van: *ingenomen ouders*, en de redacteur van *De Kroniek* (P.L. Tak) gewaagde onlangs van *geneigde lossers* (bereid om schepen te helpen lossen). Het is zeer begrijpelijk, dat de afkeer van overbodig lange bepalingen nu en dan zulke afwijkingen uitlokt.

2. Enkele van de onder 2°. vermelde adjectieven, of soms daarnaast staande homoniemen, worden in andere beteekenis of in absoluten zin wel attributief gebruikt; *het begane kwaad, eene besloten vergadering, de bewuste diefstal, gereed* (contant) *geld, eene gereede* (voor de hand liggende) *aanleiding, de getrooste moeder, een gewisse ondergang*,

de gewone prijzen, klare wijn, de machtige vorst, met ontbloot hoofd, de verdachte bediende, een vervulde wensch, vrije burgers, een zeker bericht, wat intusschen aan den opgemerkten regel niet afdoet. Ook *leed*, de grondvorm van *leelijk* (leedlijk), komt attributief voor in de uitdrukking: *met leede* (van weerzin getuigende) *oogen*. In het mnl. zijn daarvan nog meer voorbeelden: *die lede* (hatelijke) *duvel*, *die lede* (nare) *buuc*, *dat leede* (leelijke) *woort*, enz.

3. Nog zijn te noemen als uitsluitend praedicatief *jammer* en *schuld* (*hij is er schuld aan, dat...* enz.), waar de oorzaak stellig in hun oorspr. karakter van substantieven ligt. Verder *wel* en *onwel*, *nut* (=nuttig) en *oorbaar*, wier oorspr. bijwoordelijke natuur vermoedelijk het attributief gebruik belet heeft.

46.

Wanneer twee of meer adjectieven vóór een substantief staan, dan zijn twee gevallen mogelijk:

1°. Beide of alle adjectieven voegen achtereenvolgens kenmerken aan den inhoud van het substantief toe en worden door eene komma of door een voegwoord gescheiden: *een hecht en sterk huis; een dikke, vette jongen; lange, rechte straten; een lange, magere man; hooge, schaduwrijke boomen; eene zachte, treurige melodie; wilde, woeste accoorden; de wegsleepende, kwijnende tonen; een onafzienbare, golvende vlakte; vaste, onveranderlijke wetten; een valsch, terugstootend uiterlijk; de oude, afgeleefde man; de driftige, vurige jongeling; het smachtend, het vurig, het luidschallend lied* (Alb. Thym), enz.

2°. Het onmiddellijk met het substantief verbonden adjectief vormt daarmede één begrip, dat door het vooropgestelde adjectief nog weer nader bepaald wordt; de verbinding door *en* is dan onmogelijk en de komma wordt weggelaten: *goede roode wijn, hare laatste roode stralen, eene piepende hooge C, een leelijke bittere smaak, een lekkere zure appel, eene nieuwe zijden voering, een afgekrabbeld zwart leeren kussen* (v. Deysse), *de lange zilveren baard, een vierkante mahoniehouten tafel, een stevige vierkante tafel, prachtige lange lijzen, het weelderige Aziatische leven, zwaar geestelijk lijden, grievend huiselijk leed, de aanstaande driejaarlijksche tentoonstelling, de tegenwoordige liberale partij, de eerste mooie dag, de noodlottige eerste April, de kritieke negende dag*, enz.

OPMERKINGEN. 1. In het eerste geval wordt de volgorde gewoonlijk veilig door het taalgevoel gevonden. In vele gevallen wordt dit

beheerscht door de traditie: *hecht en sterk, lang en mager, dik en vet*; òf de zucht naar climax bestuurt het: *diepe, plechtige, heilige stilte*; òf de volgende eigenschap vloeit voort uit de vorige: *een langdurige, kostbare ziekte*; òf de volgorde is vrij onverschillig: *frisch, helder weer* of *helder, frisch weer*. Ook de klank heeft natuurlijk, vooral in literaire taal, grooten invloed: *Jonge, lieve, nieuwe blaadjes* (Huygens); *o Wang van witte en roode rozen* (Beets); *Van 't kalm en lang herkauwen in de zon* (Kloos); *Dat maakt u heilig, goede, schoone Dag*. (v. Eeden); enz.

2. Bij de onder 2°. bedoelde verbindingen is het natuurlijk, dat voor het aangeven van ondersoorten vooral de adjectieven met objectieve beteekenis in aanmerking komen, d.w.z. eigenschappen, die hoofdzakelijk op waarnemen berusten: kleuren en andere zintuiglijke gewaarwordingen, stoffen, vormen en soms ook afmetingen: *malsche groote boonen* (voor *tuinboonen*), *beste lange turf*, *dure hooge laarzen*, en verdere kenmerken, die naar een vast criterium geconstateerd kunnen worden. Deze adjectieven zijn het dan, die het dichtst bij het substantief komen te staan. Daaraan vooraf gaan de meer subjectieve adjectieven, die op denken, vergelijken, oordeelen berusten, en dus niet zoo licht tot een algemeen erkende indeeling leiden. Soms volgen twee objectieve kenmerken op elkaar: *lage zwarte ronde hoedjes* (Van Deyssel), *dikke zwarte wollen kousen*, en dan beslist het gebruik, welk van de twee als soortaanwijzend onmiddellijk bij het substantief staat. Soms kan eenzelfde adjectief zoowel in het eene als in het andere geval voorkomen, vgl. b.v.: *eene nieuwe lange pijp*, *de lange nieuwe waterweg*, enz.

3. Het verschil tusschen de onder 1°. en 2°. bedoelde gevallen wordt ook aangegeven door verschil in klemtoon. In het eerste geval krijgen beide of alle adjectieven den klemtoon, b.v.: *eene verstandige, politieke* (d.i. beleidvolle) *daad*; in het tweede geval krijgt het voor het substantief staande adjectief geen klemtoon, maar verspringt deze op het substantief: *eene verstandige politieke daád* (d.i. een daad van verstandige politiek). Dit volgt hieruit, dat in het eerste geval beide adjectieven de gedachte aan eene tegenstelling opwekten, en in het laatste geval alleen het eerste.

47.

Het is zeer natuurlijk, dat door eene voor de hand liggende ellips een aantal adjectieven hun adnominaal karakter hebben verloren en dat van nomina zijn gaan aannemen. Dit is een verschijnsel, dat al zeer vroeg begonnen is en het blijft steeds eene aannemelijke onderstelling, dat de meeste namen van dingen in den aanvang gesubstantiveerde attributen zijn geweest. Bij een aantal substantieven blijkt dit reeds uit een eenvoudige analyse van de letterlijke beteekenis, b.v. *band* = het bindende, *bond* = het gebondene.

Wanneer echter van substantiveering van bijv. nwdn. sprake is, dan wordt daarmee het verschijnsel bedoeld, dat sommige adjectieven onmiddellijk, d.i. zonder tusschenkomst van afleidingsuitgangen, als substantieven kunnen gebezigd worden. De twee thans nog gebruikelijke manieren daartoe zijn de volgende:

1°. de verlengde vorm van het adjectief geldt, hetzij op de wijze van een meervoudig substantief op *en*, hetzij in het enkelvoud door de voorvoeging van het lidwoord *de* of *een*, ter benoeming van personen, die de uitgedrukte eigenschap bezitten, b.v.: *armen, rijken, boozen, *goeden, zieken, gezonden, rechtvaardigen, *onrechtvaardigen, *droeven, *lijdenden, stervenden, wilden, blinden, dooven, lammen, kreupelen, doofstommen, *gehuwden, *ongehuwden, vermogenden, on- en minvermogenden, *werkloozen, *dakloozen, *onbehuisden, aangeklaagden, veroordeelden, gevangenen, *belegerden, teleurgestelden, ontevredenen, *onverzoenlijken*, enz., van welke namen een deel ook in het enkelvoud kunnen voorkomen: *een arme, een rijke, de booze* (voor: de duivel), *de zieke, de rechtvaardige, een wilde*, enz., maar b.v. *niet die*, welke van een * voorzien zijn, enkele mogelijke uitzonderingen niet meegerekend.

2°. de verlengde vorm van het adjectief geldt, voorafgegaan door het lidw. *het*, ter benoeming van al wat in het bijzonder of in het algemeen onder het begrip van het adjectief kan gebracht worden: *het aardsche, het hemelsche, het ware, het schoone, het liefelijke, het goede, het verhevene, het goddelijke, het platte, het ruwe, het gemeene, het gewenschte, het mogelijke, het gevraagde, het beloofde, het bepaalde, het weetbare, het onkenbare, het onuitsprekelijke*, enz.

Wel te onderscheiden van deze adjectivische substantieven zijn adjectieven, die elliptisch voorkomen en die hun aard blijven behouden, omdat zij op een te voren genoemd of soms na te noemen zelfstandigheid slaan, b.v.: *Zijn dit uwe leerlingen? Wil dan aan de oudere opdragen, om wat op de jongere te letten. Hij wees den vlugste van de tien leerlingen als voorman aan.*

OPMERKINGEN. 1. Wat de gevallen onder 1°. betreft, is niet uit het

oog te verliezen, dat *volstrekt niet alle adjectieven* op deze wijze als persoonsnamen kunnen dienst doen en dat het gebruik hier beslist. Zoo spreekt men niet van *dikken, mageren, wreedten, luien, gierigen, verkwistenden, matigen*, enz., maar van *een dik mensch*, of *een dikkerd*, van een *luiaard* of een *verkwister*, enz., deels omdat de aangewezenen niet als eene categorie zijn te beschouwen, deels omdat er andere woorden beschikbaar zijn. Ook zijn de gevallen van meervoudig gebruik talrijker dan die van het enkelvoudig.

Deze zelfstandig gebruikte adjectieven, die in het Mnl. nog als adjectieven, in het 17^e-eeuwsch afwisselend als adjectief of als substantief behandeld werden, worden in de tegenwoordige taal als de gelijken der substantieven gevoeld en hunne schrijfwijze wordt daarnaar geregeld. De nadere bijzonderheden hieromtrent komen ter sprake in de leer der vormen (*4e stuk*).

Toch is het noodzakelijk de vraag te stellen, of deze als substantieven gebruikte adjectieven inderdaad geheel als substantieven te beschouwen zijn.

Allereerst zij opgemerkt, dat het hier besproken geval van substantiveering van geheel anderen aard is, dan het behandelen van eene eigenschap als eene zelfstandigheid, als in § 9 *Opm.* 5 en 7 besproken is. Daartoe zijn de bekende achtervoegsels voorhanden, waarvan *de (te)* en *heid, dom, nis* en *schap* de voornaamste zijn: *koude, ziekte, gezondheid, rijkdom, droefenis, gevangenschap*, enz. Hier zijn de substantieven de namen van de werkingen of toestanden.

De substantief gebruikte adjectieven daarentegen hebben niet zoo zeer het karakter van *namen* als wel van *aanduidingen*. Zij duiden nl. *personen* aan, die eene eigenschap bezitten of in een toestand verkeeren: *Men heeft meer last van oppervlakkigen dan van onwetenden*; òf zij stellen de eigenschap als eene algemeene of als eene bijzondere zaak voor: *Van het verhevene tot het belachelijke is maar één schrede. De meesten hebben meer oog voor het belachelijke dan voor het verhevene in de figuur van Don Quichot*. Om deze aanduidende beteekenis der substantief gebruikte adjectieven zou het wellicht de voorkeur verdienen, in dit geval van *pronominaal* gebruik te spreken, wat hier in het vervolg bij wijze van proef nu en dan zal geschieden. Ook bij de pronomina komt het telkens - gelijk hierna blijken zal - op *persoons-* òf *zaakaanduiding* neer: *die-dat, wie-wat, diegene-datgene, iemand-iets*, enz.

De grens tusschen de pronominaal gebruikte adjectieven en de echte substantieven is niet scherp te trekken. De geleidelijke overgang wordt duidelijk uit de volgende trappen.

1°. Het verst van de substantieven staan de pronominale adjectieven, die alleen voor meervoudig gebruik in aanmerking komen: *goeden, nalatigen, onrechtvaardigen*, enz. Dit zijn zuivere aanduidingen van *personen* en de meervouds-*n* is hier bijzonder in het oog te vatten, daar zij in het vervolg meermalen als uiterlijk merk van eene

persoonsaanduiding verschijnen zal. Van eene nadere geslachtsonderscheiding is bij deze groep in het minst geen sprake.

2°. Op den tweeden trap staan die pronominale adjectieven, die ook individualiseerend, d.i. in het enkelvoud bruikbaar zijn, en waarbij dan door middel van de begeleidende woorden nadere geslachtsonderscheiding mogelijk wordt: *De woorden van den stervende. De toestand der zieke. Het gebabbel der kleine, enz.*

3°. Op den derden trap staan enkele - en hier schijnt de volkomen gelijkheid met het echte substantief bereikt, - die geen algemeene aanduiding meer inhouden, en waarvan de bijzondere beteekenis uit een eigen geslacht blijkt: *De raadsbesluiten des Almachtigen. Verlos ons van den Booze. De woorden van den geestelijke. De valstrikken dezer schoone*, en enkele voorbeelden meer. Ook zijn hiertoe te rekenen partijnamen als: *blauwen, gelen, witten, zwarten*, enz.

2. Er zijn verder tal van echte substantieven, die uit den onverlengden vorm van een adjectief zijn ontstaan, o.a.:

1°. de persoonsnamen *een dwaas, een gek, een nar, een vrek, een zot* of een diernaam als: *een jong*. In het mnl. was deze manier regel na het lidwoord *een*: *een ziec, een arm, een out, een beseten, eens traechs*, enz. (Verdam, *Mnl. Wdb.* II, kol. 531). Bij Potgieter komt dit voorbeeld voor: *Ter slinke een grijs* (Vondel), *Wiens stoute wijs Het Paradijs gebiedt: Herrijs!* Eveneens zijn de namen van godsdienstige en politieke partijen hier te noemen: *een Katholiek, een Protestant, een liberaal*, en evenzoo: *een groen*.

2°. de zaaknamen als: het *goed* (bezitting, stof en tal van andere beteekenissen, vgl. *Ned. Wdb.*), het *bitter* (sterke drank), *een zuur, een vet, een diep, een hol, een lek, het ruim* (van een schip), *een vierkant, een vlak*, enz., waaronder ook de namen van kleuren en kleurstoffen: *het rood, een mooi blauw, in het wit*, enz.

3°. namen met collectieve beteekenis, zooals de taalnamen: het *Fransch*, het *Noorsch* enz.; en collectieve hoedanigheidsnamen als *het recht, het onrecht, lief en leed, het kwaad*, het in de laatste jaren in zwang gekomen *dit mooi, zijn eigen mooi*; de uit partitieve genitieven ontstane substantieven: *dit nieuws, dit moois*, enz.

In eenige staande uitdrukkingen, als: *oud en jong, arm en rijk, edel en onedel, Roomsch en Onroomsch, gelijk bij gelijk, hoog en laag, van klein af*, enz., hebben de adjectieven wel het vermogen om zelfstandigheden te vertegenwoordigen, maar blijven zij toch als adjectieven te beschouwen, daar zij geen enkel uiterlijk kenteeken der substantieven vertoonen: geen lidwoord, geen meervoud, en geenerlei adnominale begeleiding.

48.

Behalve de overgang van adjectief tot substantief is nog te vermelden de geleidelijke overgang der bijvoeglijke naamwoorden tot de categorie der bijwoorden, waar het geldt, de

wijze der werking aan te geven: *snel varen, mooi schrijven, vlijtig verzamelen*, enz. Van logisch verschil is hier eigenlijk geen sprake. In *snel varen* is de verhouding tusschen bijwoord en werkwoord logisch volkomen dezelfde als in *eene snelle vaart* de verhouding tusschen adjectief en substantief. Maar wel bestaat er grammaticaal verschil, daarin gelegen, dat het adjectief in de bijwoordelijke functie geen behoefte meer heeft aan congruentievormen en alzoo zijne buigbaarheid verliest.

Van het omgekeerde verschijnsel is reeds besproken de overgang van substantieven (§ 16 *Opm.* 2 en § 35) en die van bijwoorden tot adjectieven (§ 39 II 1° met *Opm.* 2). Onder het werkwoord zal moeten besproken worden de overgang van deelwoord tot adjectief (vgl. § 39 *Opm.* 1) en bij de behandeling der voorzetsels de praepositionale uitdrukkingen, die het karakter van adjectieve samenstellingen krijgen en als deel van een naamwoordelijk praedicaat kunnen voorkomen: *bij de hand, aan den gang, aan den haal, aan of van de kook, in of door de war, in de weer, in of uit de mode, op de been, op de hoogte, op den loop, op het spoor, op til, onder de jaren, uit den tijd, van de wijs, om te stelen*, enz.

OPMERKING. Onder deze uitdrukkingen heeft *bij de hand* zich het meest als adjectief ontwikkeld. Het wordt nl. met verscherping der *d* attributief gebruikt: *een bij-de-hante jongen*, en heeft zelfs trappen van vergelijking: *bij-de-hanter* en *bij-de-handst*.

Voornaamwoorden.

49.

In de §§ 18 en 19 is het algemeen karakter der voornaamwoorden omschreven, nl. dat het vormwoorden zijn, d.i. *aanduidende* en geen *noemende* woorden, en dat zij als regel *individualiseeren* en slechts bij uitzondering *classificeeren*. Dit laatste kenmerk bepaalt ook het innerlijke onderscheid tusschen bijv. *voornwdn.* en bijv. *naamwoorden*, aangezien de laatste, gelijk gebleken is, als regel *classificeeren*, en de eerste, gelijk thans blijken zal, in den regel *individualiseeren*.

OPMERKING. Men heeft indertijd (vgl. Terwey, *Ned. Spr.* 1e druk § 105) het onderscheid tusschen bijv. *vnwdn.* en bijv. *nwdn.* daarin willen zoeken, dat de eerste *toevallige*, de laatste *blijvende* kenmerken

zouden aangeven. Deze formulering van het verschil is niet houdbaar. Tal van eigenschappen, door adjectieven uitgedrukt, zijn wisselbaar en vergankelijk. Daarentegen kan een bijv. vnw. wel degelijk een blijvend kenmerk uitdrukken, b.v. *mijn lichaam, mijn kind*, e.d.

Ook de tegenstelling *toevallige* kenmerken en kenmerken, ‘*die in den aard der zelfstandigheden gelegen zijn*’, (vgl. Terwey, *N.S.* 4e dr.) gaat niet op, daar de laatste omschrijving geheel buiten de meerderheid der in § 39 onder II 1°-3° bedoelde adjectieven omgaat, die kenmerken uitdrukken, welke niet in den aard der dingen, maar in de eene of andere betrekking gelegen zijn. Een *Amsterdamsch professor* b.v. verandert niet van aard, als hij een *Leidsch professor* wordt.

50.

Een uiterlijk verschil tusschen de adjectieven en de bijv. voornw. is het volgende. De eerste kunnen attributief en praedicatief voorkomen; de laatste in den regel slechts attributief: *Onze koningin. Deze vorst. Zulke maatregelen. Welke maatregelen? Zekere maatregelen. Wij lazen Majoor Frans, welke roman....* enz.

De uitzondering is, dat de bijv. bezittelijke voornw. archaïstisch als naamw. deel van het gezegde kunnen voorkomen: *Uw is het koninkrijk. ‘Ach, uwe niet alleen was ‘t opzet om...’* enz.’ (Da Costa). ‘*Maar uwe, o Koreischiet! was, de Oostersche natuur.*’ (Dez.).

*De God der goden heeft gesproken:
Mijne is de bodem, waar ge op drukt!
Mijne is de damp, die gij doet rooken,
en in wiens kracht gij voorwaarts rukt!
Mijne is die schepping vol van wondren,
.....
Mijne is de dag, de maat, de duur!
(Dez.)*

Nog eene uitzondering vormen de vnw. *dezelfde* en *welke*, die met ellips van het substantief als praedicaatswoorden kunnen voorkomen: *De moeite is dezelfde. Welke zijn uwe voorwaarden?*

OPMERKING. Het praedicatief gebruik der bijv. bezittelijke vnw. was in de vroegere taal minder zeldzaam; vgl. Van Helten, *Vondels taal* § 118, waaraan de volgende voorbeelden ontleend zijn: 1°. uit het mnl. en het 16e eeuwsch: *Hemelrike es hare. Dine es de mesdaet. Dus is de schult mijne*; 2°. uit Vondel (zonder *e*): *Al ‘t vee is uw. De bruit is mijne*; 3°. uit den Statenbijbel (met *e*): *Mijne is de wrake*.

Al het mijne is uwe. Voor het hedendaagsche taalgevoel zijn deze praedicaatswoorden meest tot datieven of voorzetselbepalingen overgegaan, of de bez. vnwdn. door persoonlijke vervangen: *Mij is de wraak. De schuld is aan u. Al het mijne is van u*. Ook Vondel schreef reeds: *Die wraeck is u*.

51.

De wijze, waarop de hier te behandelen voornaamwoorden, waarvan de indeeling in § 19 gegeven is, zelfstandig voorkomen, is niet in alle gevallen dezelfde. Sommige worden gesubstantiveerd door toevoeging van het lidwoord; andere kunnen in denzelfden vorm èn zelfstandig, èn bijvoeglijk gebruikt worden; nog andere zijn deels zelfstandig, deels bijvoeglijk. Dit wordt nader aangewezen bij de afzonderlijke behandeling van elk der categorieën.

Bezittelijke voornaamwoorden.

52.

De bezittelijke voornaamwoorden verhouden zich tot de genitieven der persoonlijke vnwdn.: *mijns, (dijns), zijns, haars, onzes (of ons), uws, huns*, als sommige bijvoeglijke naamwoorden (vgl. § 39, II. 3°), b.v. *vaderlandsche, koninklijke*, enz. tot den genitief van hun grondwoord. Zij zijn dus als geadjectiveerde pers. vnwdn. te beschouwen, en dienen den sprekenden persoon om eene genoemde of aangeduide zelfstandigheid te individualiseeren, door te vermelden, of die met hem zelf, dan wel met een 2^{en} of 3^{en} persoon in eene betrekking van *be z i t* of *o o r s p r o n g* staat: *mijn huis, zijne verzen; het mijne, de zijne*.

De bijvoeglijke bez. vnwdn. zijn de oudste; voor den 1^{en} pers.: *mijn* en *ons*; voor den 2^{en} pers., zoowel in verband met *gij*, als met den beleefdheidsvorm *u*: *uw* (enk. en meerv.) òf gemeenzaam: *jou* of *je* en *jullie* of *je*; voor den 3^{en} persoon met onderscheiding van het geslacht: *zijn, haar* en *hun, haar*.

OPMERKINGEN. 1. De termen *be z i t* en *o o r s p r o n g* geven slechts op algemeene wijze den aard der betrekking aan, die door het possessief wordt uitgedrukt. Het verband, waarin een possessief voorkomt, doet den aard van zulk eene betrekking gewoonlijk het best begrijpen. Zoo is in: *Zijn juk is zacht*, van een door hem opgelegd juk sprake;

daarentegen in: *Hij wierp z i j n juk af* van een door hem gedragen juk.

Oorsprong en *bezit* maken de twee voornaamste beteekenissen van den bijvoeglijken genitief uit (I, § 40 e). Maar ook de betrekking van den onderwerps- en voorwerpsgenitief kan door het bez. vnvwd. uitgedrukt worden. Bij verbale substantieven van onovergankelijke ww. is het natuurlijk steeds de subjectsbetrekking, die aangegeven wordt: *m i j n vertrek, m i j n e vlucht, m i j n e opkomst*, enz. Bij die van transitiva is het nu eens de onderwerpsbetrekking: *m i j n e goedkeuring, m i j n e beschuldiging, m i j n e overwinning*, maar meer nog die van voorwerp: *m i j n e redding, m i j n e bevordering, m i j n e belooning, m i j n e benoeming*, enz. Soms is het nu eens de eene, dan weer de andere betrekking: *M i j n e aanbeveling baatte hem niet veel*, en: *Wat kon ik tot z i j n e aanbeveling zeggen, M i j n dienst is afgeloopen*, en *Hij trad in m i j n dienst*. Het verband voorkomt in den regel de dubbelzinnigheid van b.v. een zin als: *M i j n dienst is niet zwaar*. Vgl. ook in Potgieters *Aan New-York: Verwacht hun groote Geest* (d.i. der Roodhuiden) *geduldig u w oordeel daar*, d.w.z. dat gij, Amerikanen, geoordeeld zult worden. En in *Florence I: H a a r voorgevoel viert ge in uw grootsten zoon!*

2. Met *du* is ook *dijn* verloren gegaan, nog over in: *het mijn en het dijn*. *Jou* komt als bez. vnvwd. (§ 22, *Opm. 2*) reeds in het mnl. voor: *Maer jou ghebod willic niet laten* (Walewein). Opmerkelijk is het, dat het, adjectivisch gebezigd, nooit verbogen wordt, wat eene reden kan zijn om het niet, gelijk sommigen doen, als *jouw* te schrijven.

3. Te vermelden is hier nog het gebruik van *zijn* of *d'r* achter een substantief in de plaats van een genitief: *Jan zijn boek. Mina d'r lei*. In gemeenzame spreek- en schrijftaal komt dit veel voor. Ook nu en dan in alledaagsch geschrijf bij werkelijken of vermeenden afkeer van een genitiefvorm. Toch schijnt deze vorm weinig kans te hebben, den genitief of zijne omschrijving uit de schrijftaal te verdringen. In een vers van den Schoolmeester: ‘*Want ach, hoe menig arme man z i j n zoontje proeft daar* ¹⁾ *nimmer van*’, is deze populaire constructie meer op hare plaats dan wanneer Bilderdijk zingt: *Thans gaan we in 't open veld Natuur h a a r schat doorzoeken*.

53.

Het in § 26 besproken verschijnsel, dat, als twee derdepersonen van hetzelfde geslacht en getal in één zin door vnvwdn. worden vertegenwoordigd, de 3e persoon, die geen onderwerp is, liefst door een aanwijzend vnvwd. wordt aangeduid, doet zich ook bij de possessiva voor. Zoo zegt men om dubbelzinnigheid te vermijden: *Jan zocht zijn vriend op, toen d i e n s zaken in de war waren. De directeur zond zijn broer en d i e n s zoon naar Indië*.

1) D.i. van een boterham met Sint-Niklaas.

OPMERKING. Wanneer van twee vrouwelijke substantieven sprake is, gaat deze vervanging niet door, omdat de vr. gen. *dier* geen gebruikelijke vorm is. Sprekend zal men zeggen: *De directrice zond de eerste verpleegster en die 'r (of d'r) zuster naar het tooneel van het ongeval*. Er zou geen bezwaar zijn dit ook te schrijven, maar ook de volgende wending is mogelijk: *en de zuster van deze*.

54.

Het zelfstandig gebruik dezer vormen geschiedt door aan den verlengden vorm het bepaalde lidwoord *de* of *het* toe te voegen: *de mijne, de uwe, de jouwe, de zijne, de hare, de hunne* of: *het mijne, het uwe* enz. Toch worden deze vormen nog niet als substantieven gevoeld en behandeld (vgl. § 47, *Opm.* 1), wanneer zij op te voren genoemde zelfstandigheden betrekking hebben, b.v. *Mijne leerlingen en de zijne, Zijne onkosten en de onze*. Eerst dan is dit regel geworden, en komt de meervouds-*n* der substantieven voor den dag, wanneer van personen sprake is, die tot den 1^{en}, 2^{en} of 3^{en} persoon in eene betrekking staan, die niet nader behoeft te worden aangewezen. Dit geldt in religieusen zin voor de betrekking van het Opperwezen tot zijne uitverkorenen: *De Heer kent de Zijnen*; voor de betrekking van vader of moeder tot de kinderen en verdere leden van het gezin: *Hij gaat met de zijnen op reis*; voor de betrekking van een aanvoerder of voorman tot zijne aanhangers en volgelingen: *Calvijn en de zijnen*; en in verband met het nationaliteitsmeervoud (vgl. § 22, *Opm.* 1) voor de vaderlandsche troepen: *De onzen hebben gezegevierd*. De nadere bijzonderheden van dit verschil behooren tot de leer der vormen.

Aanwijzende voornaamwoorden.

55.

De aanwijzende voornaamwoorden zijn *die* en *dat*, benevens *gene*, waarvan de bijvorm voor het onzijdig geslacht verloren is gegaan. Verder het iets jongere uitsluitend Germaansche *deze*, samengesteld uit twee aanwijzende stammen, en naast *dat* een bijvorm *dit*.

Zij komen meest bijvoeglijk voor en dienen den spreker

allereerst om eene ruimte-verhouding tusschen hem en de aangewezen personen of zaken uit te drukken: *deze tafel, die tafel, deze zijde, gene zijde, dit boek, dat boek*, enz. Het gebruik van *gene* is zeer afgenomen en dikwijls wordt het vervangen door den adjectivischen vorm van het bijwoord *ginds*, die ook voor onz. substantieven bruikbaar is: *deze rij, die rij en gindsche rij; dit gebouw, dat gebouw en gindsch gebouw*. Het meest wordt *gene* nog gebruikt, als de aanwijzing niet alleen ten aanzien van den spreker geschiedt, maar ook in verband met een ander aangewezen ding in de ruimte: *aan deze of aan gene zijde van het standbeeld, deze of gene kant van de rivier*, enz.

De ruimte-verhouding kan ook figuurlijk opgevat worden, nl. als tijdsbetrekking: *deze week, dit jaar en dien dag, dat jaar*. *Gene* is hier niet bruikbaar.

Wanneer de aanwijzende vnvwdn. niet in tegenstelling voorkomen, verzwakt hunne aanwijzende kracht meest tot eene terugwijzing naar eene te voren genoemde en daardoor bekende zelfstandigheid: *Deze volken leefden van de veeteelt. Die menschen zijn niet te vertrouwen*.

OPMERKINGEN. 1. Terwijl *gene* een meer verwijderd ding dan *die* aanwijst, is het jongere *deze*, (dat nog niet in het got. voorkomt, maar zich later is gaan uitbreiden), als eene versterking van het nabijheidsbegrip naar den kant van den spreker toe te beschouwen. Zoo staat *die* in het midden en is de tegenstelling *die: gene* minder gebruikelijk geworden dan *deze: die* met de bijvormen *dit: dat*.

2. Bij uitzondering kan *deze* ook nu en dan vooruitwijzen, b.v.: *De nieuwe burgemeester stelt deze voorwaarden: hij moet....* enz. *De zaak is deze: de beide partijen kunnen het niet eens worden over de vraag...* enz. Zoo ook bij Potgieter: *Aan Twente*, str. 5:

*Streelt u de ez' dank niet, dierbre schim?*¹⁾

Gij zaagt de kim

Slechts zachtkens blozen, -

't Is dag,

En waar de heideplag

Verdorrende in het stuifzand lag,

Ontluiken leliën en rozen.

1) Willem de Clercq, die den stoot gaf tot de ontwikkeling der Twentsche katoenindustrie.

De dank is dus hierin gelegen, dat uit een klein begin iets groots is voortgekomen. Het aanw. vnwd. krijgt in zulke gevallen bijzonderen nadruk. Ook *die* wordt op gelijke manier soms vooruitwijzend gebruikt; vgl. Huygens, *Oogentroost* r. 574: *Wij waren oock eens jongh: maer onder d i e gebreken* (d.w.z. de gebreken, die volgen) *en lagen wy noyt sieck.*

56.

De aanwijzende voornwdn. kunnen ook zelfstandig staan. De functiën blijken uit het volgende overzicht:

1°. Onderwerp: *Reken niet op mijn broer; d i e is verhinderd. Er is een amendement van den heer N. ingekomen; d e z e stelt voor.... enz. D a t is niet waar. D i t bevalt mij niet. De conservatieven zoowel als de radicalen waren tegen het ontwerp: d e z e n omdat het te weinig, g e n e n omdat het te veel gaf. Kooper en verkooper bekeken het geval van verschillend standpunt: d e z e glimlachte, g e n e bromde.*

2°. Praedicaatswoord of praedicatief attribueert: *Zoekt gij den vaandrig? D i e of (dat) ben ik! Hij is tooneelspeler, maar hij is d i t tegen den zin zijner familie geworden.*

3°. Voorwerp: *D i e n (deze, dat, dit) heb ik niet gezien. D i e n (dezen) heb ik het opgedragen. D i e n (deze, dat of dit) ben ik al lang zat. D e z e n gaf hij hulp en steun; g e n e n liet hij links liggen.*

4°. Bijv. bepaling: *D i e n s kind is ziek. Eene zuster van d e z e (n). Schrijver d e z e s (= van dit).*

5°. Bijw. bepaling: *Om d i e n laat hij het niet. Met d i e n heeft hij veel last. Bij d e z e n of door d e z e n (= bij of door dit) heb ik de eer u te melden,.... enz.*

Bovendien kunnen *dit* en *dat* in al de in § 23 opgesomde gevallen staan, waarin het pers. vnwd. *het* ook kan dienen: *Hij is bedlegerig, hij is d a t (dit) al een maand of drie. Hij houdt niet van wandelen; d a t (dit) vermoeit hem te zeer. Hij heeft mij bedot, maar ik zal hem d a t (dit) betaald zetten. D a t was een boodschapper van den generaal. D a t zijn kersen. D a t zijn aardige jongens.*

OPMERKINGEN. 1. Het zelfstandig staan van *deze* komt meer in de schrijftaal dan in de spreektaal voor. Het wordt meer adjectivisch dan als een substantief woord gevoeld, wat ook blijkt uit de soms

voorkomende uitdrukking *den deze*, b.v. *Wat zeg je van den deze?* Daardoor heeft het ook iets ongemeens, wanneer het bij uitzondering in plaats van *dit* of *dat* als onderwerp van een naamwoordelijk praedicaat voorkomt: *Waarlijk, deze was Gods zoon!*

2. *Gene* komt alleen zelfstandig voor, in het geval dat *deze n* en *gene(n)* tegenstellend staan voor *laatstgenoemde(n)* en *eerstgenoemde(n)*. De meervouds-*n*, versterkt hier soms de persoonsaanduiding, wat hij *die* nooit gebeurt.

De volgende verzen geven een voorbeeld, hoe afwijking van den regel, dat *deze* op *laatst-* en *gene* op *eerstgenoemde* substantiva slaat, het verstaan van eene gedachte belemmeren kan:

*Geloof noch weten tuigt van gloed
Waar deze in kille tempelhoven
Ons van 't versteende vrucht beloven,
Of gene, Leer en Schrift te boven,
Een stemme ontzeggen aan 't gemoed.
(Potg.)*

Deze slaat hier terug op de mannen van het geloof, *gene* op de mannen der wetenschap. Dit zou sneller in 't oog vallen, als *deze* en *gene* hier van plaats wisselden.

3. In zinnen als: *De voorwaarden zijn deze*, of *De oplossing is deze*, is het demonstratief niet als praedicaatswoord te beschouwen. De zaak is, dat hier eene inversie plaats heeft en *deze* als vertegenwoordiger staat van het onderwerp, dat daarna uitvoerig beschreven wordt.

4. Al oud is het gebruik om na een onderwerp het demonstratief te laten volgen: *Jan die sloeg Lijsje en Lijsje die sloeg Jan. Het meel dat wou niet rijzen. Daar gingen drie wijfjes al over een brug, en de eene die heette vrouw Biba. Zoo ook in het mnl.: Ferguut die quam daer sciere* (Vgl. mnl. Wdb. op *die*). In de spreektaal komt het herhaaldelijk voor. *Deze* wordt in zulk een geval nooit gebruikt.

5. Wanneer *dit* of *dat* door een voorzetsel zouden moeten voorafgegaan worden: *Hij rekt op dit, Hij is met dat tevreden*, dan geeft men de voorkeur aan de pronominale bijwoorden met *hier* en *daar*: *hierop, daarmede*, enz.

57.

Het adjectivische woord *zelf*, dat om zijne eigenaardige beteekenis moeilijk in eene der categorieën is thuis te brengen, is het best onder deze rubriek te vermelden als een bijv. aanwijzend woord met de bijzondere bestemming om de identiteit van een individu uit te drukken en de gedachte aan een mogelijken plaatsvervanger uit te sluiten. Men kan het met Dr. L.A. te Winkel een *uitsluitend* aanw. vnvwd. noemen.

Die identiteits-aanwijzing kan alleen bij bepaald aangewezen individuen noodig zijn, zoodat *zelf* hoofdzakelijk bij eigennamen:

Jan zelf, bij soortnamen, voorafgegaan door een bepalend woord: *de koning zelf*, *mijn broer zelf*, of bij een pers. vnvwd.: *ik zelf*, *wij zelf* gebruikt wordt. En daar het steeds als postpositum staat, heeft de onverbogen vorm meestal de voorkeur.

OPMERKINGEN. 1. *Zelf* is een speciaal Germaansch voornvd., waarvan de oorsprong in het duister ligt. Tot de veronderstellingen daaromtrent behoort, dat het eene samenstelling zou zijn, en het eerste gedeelte daarvan met *zich* verwant is (§ 25 *Opm.* 1 noot). De beteekenis is meest weer te geven door *in eigen persoon*, *in eigen gedaante*.

2. Van dit *zelf* is de versteende genitief *zelfs* het bijwoord geworden, dat dient om een persoon of een zaak, maar ook allerlei andere elementen van een zin sterker te doen uitkomen: *Zelfs de moeder. Hij lachte zelfs. Zelfs hier was men ontevreden*, enz.

58.

Eene bijzondere groep van aanwijzende vnvwdn. vormen die demonstrativa, welke gewoonlijk onder den naam van *bepalingaankondigende* of *determinatieve* vnvwdn. vereenigd worden, op grond hiervan dat zij steeds eene volgende bepaling doen verwachten. Daar dit kenmerk niet altijd opgaat, wordt er dan bijgevoegd, dat die bepaling soms in de gedachte aan te vullen is. Dit zwakke punt in de definiëring is daaraan te wijten, dat hier ten onrechte getracht wordt, woorden van vrij uiteenloopende functie onder één gezichtspunt te brengen. Het is daarom raadzaam, eenig onderscheid te maken.

Tot ééne reeks behooren: *zulke*, *zoodanige*, *dusdanige*, *dergelijke*, *diergelijke* en *soortgelijke*. Het bijzondere van deze woorden is, dat zij niet individualiseerend, maar classificeerend zijn, dat zij die classificeerende kenmerken niet noemen, maar aanduiden, en dat zij in den regel terugwijzend zijn. In het enkelvoud worden zij, vóór substantieven met het karakter van voorwerpsnamen, door het onbepaalde lidwoord vergezeld; vóór stofnamen en soortgelijke namen staan zij zonder lidwoord: *Zulk een maatregel, een zoodanig besluit, een dergelijk voorstel*, enz. of: *zulk hout, zoodanige gezindheid, dergelijk verzet*, enz. In het meervoud blijft eveneens het lidwoord weg: *Zulke maatregelen, dergelijke besluiten, soortgelijke bepalingen*, enz. Al deze woorden duiden dan kenmerken aan, die uit het voorafgezegde zijn af te leiden.

Is dit laatste niet het geval, dan worden deze woorden vooruitwijzend of bepalingaankondigend, en moeten bedoelde kenmerken gegeven worden door een bijw. bijzin van vergelijking (II, § 102-104) of van graadaanwijzend gevolg: (II, § 105). *Zulk een tooneel, als wij nu bijgewoond hebben. Een zoodanig voorstel, dat niemand er vrede mee kon hebben.*

Eenigszins op zich zelf staat het bijvoeglijke *dezelfde*, onz. *hetzelfde*. Het komt met de vorige woorden hierin overeen, dat het meestal terugwijst, maar het verschil is, dat het individualiseert en bepaalt, door gelijkheid (identiteit) met een of meer bepaald aangewezen personen of zaken uit te drukken: *dezelfde man, dezelfde boeken*, enz. De oorzaak hiervan ligt in het bep. lidwoord, dat het eerste deel dezer samenstelling uitmaakt.

Wanneer *dezelfde* vooruitwijst, kan er ook een bijw. zin van vergelijking volgen: *dezelfde maatregel, als het vorige jaar genomen is*, of - wat weer eene kleine afwijking is - een bijvoeglijke bijzin: *dezelfde maatregel, die het vorige jaar genomen werd*. Op gelijke wijze kunnen ook de bijv. aanw. vnwdn. *deze, die, dit en dat* vooruitwijzend staan vóór een substantief, dat door een volgenden bijzin nader bepaald wordt: *Hij heeft de betrekking aangenomen, maar onder deze voorwaarde, dat hij meer hulp krijgt. Hij heeft het werk gedaan, doch niet met die nauwkeurigheid, welke hem anders eigen is. Beiden zijn schuldig, met dit (dat) verschil, dat de een aanlegger is en de ander zich heeft laten meesleepen.*

OPMERKING. 1. *Zulk* (uit *zoolijk* = zoo gevormd, zoodanig) is etymologisch de tegenstelling van het straks te bespreken *welk* (vgl. § 60), uit *wielijk* = hoe gevormd, hoedanig.

Dezelfde staat in bet. gelijk met den hyperbolischen superlatief *de eigenste*. In het Vlaamsch hoort men nog *dezelfste*.

2. Waar *zelfde* noch terug- noch vooruitwijst en alleen de beteekenis *gelijk, gelijkvormig* of *gelijksoortig* heeft, wordt het ook door het onb. lidw. voorafgegaan; het vormt daarmede dan tengevolge van die zelfstandige beteekenis geen samenstelling: *Hun beiden weervoer een zelfde lot. Jas, broek en vest van een e zelfde kleur*. Het verschil wordt veelal niet gevoeld en dikwijls gebruikt men in zulke gevallen ook *dezelfde* en *hetzelfde*.

59.

Eene tweede reeks onder deze bijzondere demonstrativa vormen de substantivisch (pronominaal) gebruikte; nl. ter aanduiding van één of meer personen: *degene* of *diegene* en *degenen* of *diegenen*; voor zaken verder: *datgene* en *hetgene*. Deze voornwdn. zijn steeds vooruitwijzend en worden altijd gevolgd door een bijv. bijzin, waarvan zij het antecedent uitmaken: *De gene, die zijn plicht doet. Diegenen, die inlichtingen wenschen. Datgene, wat gij zoekt*, enz. Achter *hetgeen* komt nooit een betr. vnwd. *hetgeen gij zoekt*, zoodat het de functies van antecedent en relativum in zich vereenigt.

Op gelijke wijze worden de pers. vnwdn. *hij* en *zij* en het aanw. vnwd. *dat* vooruitwijzend gebruikt: *Hij, die zijn plicht doet. Zij, die inlichtingen wenschen. Dat, wat gij zoekt*.

OPMERKINGEN. 1. Van de in § 58 genoemde woorden kan ook *zulk* op dezelfde wijze substantivisch gebruikt worden, doch alleen om personen aan te wijzen en uitsluitend in het meervoud: *De zulken zijn niet te vertrouwen. De zoodanigen* komt zelden meer voor.

2. De vraag kan gesteld worden, of er reden is om de laatstvermelde substantivisch gebruikte demonstratieven, waarvan het eerste lid *de* of *die* is, zoo uitsluitend ter aanduiding van personen te bestemmen. Potgieter b.v. zegt, van de *straatkreten* sprekende: *om later van diegene te gewagen, welke streelender gedachten opwekken*, of als hij het over een Oostindievaarder heeft: *Aan honderd der zulken hangt het lot van duizenden*. Wanneer men echter de voorbeelden uit de vroegere taal nagaat, dan blijkt, hoe *die gene* (*die gone*) en *dieselke* steeds van personen werden gebruikt en het tegenwoordig taalgevoel is daarmee nog geheel in overeenstemming. Daarom zou in bovenstaande voorbeelden *die* of *zulke* voor *diegene* en *van deze* voor *derzulken* zeker de voorkeur verdienen.

3. Ook *dezelfde* wordt in enkele gevallen substantivisch gebruikt. Niet, wanneer het elliptisch (vgl. § 47 slot) staat, b.v.: *Welke bediende heeft u geholpen? Dezelfde van gisteren*, of wanneer het als naamw. deel van het gezegde voorkomt: *De toestand is dezelfde*. Wèl, wanneer het terugziet op een of meer te voren al genoemde of op een andere manier duidelijk aangewezen personen; b.v.: *Het eerst werd onder den hamer gebracht een groot doek van Mesdag. Van den zelfde werden nog geveild*, enz. *Tot leden van het armbestuur werden benoemd de hh. A., B., en C.; tot commissarissen der bank van leening de zelfden. Voor de zelfden* (d.i. voor hen, die ‘schrift’ hoofdzaak en ‘klank’ bijzaak achten) *zelfs geldt*.... enz. (Buitenrust Hettema, *T. en L.* VI, 105).

4. Ten slotte is nog even te vermelden het in onbruik geraakte

dezelve en *hetzelve*, ter vervanging van de personalia *hij* en *het* en hunne vormen. Het kwam in deze functie in het mnl. voor, maar tegelijk ook in die van *dezelfde*. Thans wordt het alleen nog een enkele maal schertsend-deftig gebruikt: *Het bruidspaar en de zelfs getuigen hadden allen wat te diep in het glaasje gekeken.* - *Met mijn zieken echtgenoot gaat het goed vooruit. De zelve ligt op het oogenblik zijn sigaartje te rooken*, enz. In gewone gevallen zijn er demonstrativa genoeg voorhanden, die deze stijve vormen overbodig maken.

Vragende voornaamwoorden.

60.

De vragende voornwdn. zijn: *wie* en *wat*, die zelfstandig, en *welke*, *wat voor* en *hoedanig*, die bijvoeglijk zijn.

Tusschen *wie* en *wat* bestaat dezelfde tegenstelling als tusschen *die* en *dat*, *diegene* en *datgene*, *hij* en *het*, nl. de tegenstelling van *persoon* en *zaak*, waarbij de onderscheiding mannelijke of vrouwelijke persoon in de meeste gevallen op den achtergrond blijft. In *Wie gaat daar?* of *Voor wien is dat bestemd?* ligt alleen de verwachting, dat het antwoord de naam van een persoon zal zijn.

Welke (uit *wielijk* = hoe gevormd), *wat voor* en *hoedanig*, soms ook enkel *wat*, worden adjectivisch gebruikt en vragen naar eigenschappen of andere kenmerken. *Welke* voor een substantief vraagt ook wel naar een naam, b.v. *Welke koning regeerde toen in Frankrijk?* Antwoord: *Lodewijk XIV*, of naar een kenmerk, dat in een samengesteld woord kan gegeven worden: *Welk licht? Gaslicht*. Meestal echter vraagt het naar eene individualiseerende bepaling: *Welk huis? Mijn huis, dit huis, het hoge huis, het laatste huis*. In het meervoud ook wel naar eene classificeerende onderscheiding: *Welke spijzen? Zware spijzen, gezonde spijzen*.

Dit laatste doen *wat voor* en *hoedanig* altijd; *wat voor een hoed, hoedanige maatregelen* vragen steeds naar qualiteiten.

Ook het adjectivische *wat* komt zoowel in zeer gewone taal: *Wat menschen zijn dat?* als in literaire taal voor: *Wat wond're gril is dit? 'Wat beste en slimste tongen zijn?'* In het laatste voorbeeld staat *wat* elliptisch-adjectivisch.

Welk en *wat* worden ook in uitroepen gebezigd: *Welk een geduld! Wat een leven!*

OPMERKING. In het Germaansch bestond oorspronkelijk bij de interrogativa alleen de tegenstelling van *persoon* en *zaak* en ontbraken afzonderlijke vormen voor het vrouwelijke geslacht. Eerst later zijn die zich in analogie van de vrouwelijke vormen der demonstrativa gaan ontwikkelen. In het Mnl. wordt in oudere teksten nog nu en dan *wies* en *wien* van vrouwen gebezigd. Naast *wie z'n* en *wie d'r* staat tegenwoordig in de min-alledaagsche spreektaal en de schrijftaal wel *wiens*, maar het vragende *wier* is een zuiver theoretische vorm geworden, d.w.z. noch in spreek-, noch in schrijftaal gebruikelijk. Als betr. vnvwd. komt *wier* wel voor.

61.

Daar *wie* en *wat* zelfstandig zijn, komen hunne functiën evenals die van het zelfstandige *die* en *dat* in het algemeen met die der substantieven overeen.

Wie kan als onderwerp: *Wie is daar?* - in de drie functiën van het voorwerp: *Wie n ziet gij? Wie n geeft gij het? Op wie (n) vertrouwt gij?* - als praedicaatswoord: *Wie zijt gij?* dienst doen, en verder in den genitief als bijv. bepaling, en met een voorzetsel als bijw. bepaling voorkomen. In de spreektaal wordt de genitief meest vermeden door *wie z'n*, *wie'r* of *wie d'r* te gebruiken.

Het gebruik van *wat* is veel meer beperkt, hoofdzakelijk tot de functie van onderwerp, van lijdend voorwerp en van naamw. deel van het gezegde. Het heeft geen genitief en kan niet met een voorzetsel verbonden worden: in het laatste geval staan in plaats van *voor wat*, *door wat*, *met wat*, enz. de voornaamwoordelijke bijwoorden: *waarvoor*, *waardoor*, *waarmede*, enz.

De bijvoeglijke interrogatieven komen naar hun adjectivischen aard alleen als bijv. bepalingen voor. Als praedicaatswoorden kunnen zij niet dienen.

OPMERKINGEN. 1. *Welke* staat eene enkele maal in plaats van *wat* als onderwerp: *Welke zijn uwe voorwaarden?* Hier geldt hetzelfde, wat in *Opm.* 1 en 3 van § 56 omtrent *deze* als onderwerp gezegd is.

2. Herinnerd worde hier aan de belangrijke functie der vragende voornwdn. in *afhankelijke vragen* van de 2e soort, (II § 41 *b*), die, gelijk t.a.p. uitvoerig is aangewezen, kunnen voorkomen als onderwerpszinnen (II § 43*b*): *Wie den ploeg heeft uitgevonden, is onbekend;*

als lijdende (II § 50b) en oorz. voorwerpszinnen (II § 57b): *Hij vroeg mij, wat ik eigenlijk wilde. Ik ben nieuwsgierig, door welke leugen hij zich nu weer zal zien te redden*, en als bijv. bijzinnen (II § 62, 2^ob): *Het onderzoek, wie den brand het eerst ontdekt had*. Aangewezen werd toen, dat het uiterlijk kenmerk, waaraan de interrogativa in deze gevallen herkenbaar zijn, hierin bestaat, dat er *of* op kan volgen: *wie of, wat of, door welke leugen of...* enz.

Betrekkelijke voornaamwoorden.

62.

Wat er omtrent beteekenis, dienst en gebruik der betrekkelijke vnvwdn. te zeggen valt, is in hoofdzaak af te leiden uit hetgeen in de leer van den samengestelden zin omtrent de bijv. bijzinnen van het type *d* is opgemerkt (II, § 62 *d* en § 63). Het hier volgende is daarvan eene beknopte samenvatting.

De betrekkelijke vnvwdn. zijn naar hunne beteekenis aanwijzende voornvwdn., die tegelijk het karakter van verbindingswoorden hebben. Het zijn òf vormen van de aanw. woorden *die* en *dat*, òf ook van de vragende woorden *wie* en *welke*, die echter, zoodra zij betrekkelijke vnvwdn. worden, hun vragend karakter voor dat van demonstratieven wisselen: *Hier is de bode, die het pakje gebracht heeft* of *wien gij het pakje gegeven hebt. Hij was een staatsman, wien s eerlijkheid nooit betwijfeld werd. Hij heeft het contract geteekend, h e t w e l k gij ontworpen hadt. Hij gebruikte argumenten, w e l k e ongepast schenen.*

OPMERKINGEN. 1. De term *betrekkelijke vnvwdn.* drukt zeer gebrekkig het karakter dezer pronomina uit. Elk zelfstandig vnvwd. heeft natuurlijk betrekking op eene zelfstandigheid, die het vertegenwoordigt. *Verbindend* of *conjunctionaal vnvwd.* zou eene juistere benaming zijn, maar de bestaande term is te zeer geijkt, om hem te willen vervangen.

2. De gelijkheid in beteekenis van aanw. en betr. vnvwdn. blijkt, wanneer de samengestelde zinnen, waarin een bijv. bijz. met een betr. vnvwd. voorkomt, opgelost worden. De bovenstaande b.v. worden dan: *Hier is de bode; die heeft het pakje gebracht*, of: *die n hebt gij het pakje gegeven. Hij was een staatsman; die n s eerlijkheid werd nooit betwijfeld. Hij heeft het contract geteekend; dat hadt gij ontworpen. Hij gebruikte argumenten; die schenen ongepast.*

3. Hoe aanw. en vragende voornwdn. tot betrekkelijke vnwdn. werden, wordt toegelicht door eene reeks van voorbeelden, bij Verdam, *Mnl. Wdb.* op *dat* (voegw.) II., kol. 84. Daaruit blijkt, dat evenals het voegwoord *dat*, zelf uit het aanwijzende *dat* ontstaan, tot de vorming van een aantal onderschikkende voegwoorden heeft medegewerkt (vgl. II § 70, *Opm.* 1), ditzelfde woord ook aan *die*, *wie* en *welke* en hunne vormen de conjunctionale functie heeft medegedeeld en hier eveneens gediend heeft, om eene oorspronkelijk nevenschikkende verbinding tot eene onderschikkende te maken. Ofschoon nl. het mnl. relatief pronomen in den regel reeds zonder volgende conjunctie voorkomt, zijn er ook voorbeelden, waarin deze bewaard is, b.v.: *Hy slacht der bye, die dat hoenich uuttrecket uut den bloemen. Die n s dochter dat hi getrout hadt. Die bisscop, die dat een deel van Mechelen toebehoorde. In een uutghehouwen graf, in die n dat noch niemant gheleit was. Haers sceppers, met wien dat si keren ter gloriën. Die r leven dat ic uten latine maken wille in dietscher sprake.*

Dit zou dan in overeenstemming zijn met de wijze, waarop in het gotisch uit de demonstratieven *sa* (m), *sô* (vr.), *thata* (onz.) door samensmelting met het voegwoord *ei* (ook een woordje met oorspr. aanwijzende beteekenis), de relatieven *saei*, *sôei*, *thatei* ontstonden.

Van bedoelde oorspr. nevenschikkende verbinding vertoont het mnl. ook nog overblijfselen. Eene oudere manier nl. om in het mnl. een substantief door een zin te bepalen, was dat het gezegde van den bepalenden zin er eenvoudig nevenschikkend aan toegevoegd werd: *Ene dode hinne, hiet ¹⁾ Coppe* (die C. heette). *Dat deed sconincs sone, was jonc* (die jong was). Eerst later ontstond de onderschikkende verbinding en woordschikking. Zoolang echter dergelijk syntactisch verloop in de oudere taal historisch niet beter is toegelicht dan tot dusver het geval is, kan er slechts met voorbehoud van gesproken worden ²⁾.

4. Het vragend voornwd. *welk* werd in het mnl. relatief gebruikt in de vormen *welc* en *welke* of in de gesubstantiveerde vormen *de(die)welk* of *de(die)welke* en *hetwelc* of *hetwelke*. Dien gesubstantiveerden vorm heeft de tegenwoordige taal alleen nog in het onzijdige *hetwelk*. Hoe ook bij deze pronomina het voegwoord *dat* voorkwam, toonen de volgende voorbeelden (*Mnl. Wdb.* t.a.p.): *Die welc dat een grave was. Die wile in dewelke dat alle... sullen horen de stemme.*

63.

Niet alleen *die* en *dat*, maar ook *welke* en *hetwelk* worden zelfstandig gebruikt en hebben vormen voor de functie van onderwerp en voorwerp; bovendien *die* en *dat* ook voor die van

1) Ook: *ende hiet Coppe.*

2) Zie het *Aanhangsel.*

naamw. gezegde: *De luiaard, die hij is! Het onbeduidende der toelusteraars, dat de ouden van dagen, dat vader en moeder plegen te zijn* (Potg.); en alle vier verder weer voor die van bijv. en bijw. bepaling: *De knaap, wiens gedrag zoo tegenviel. De bloemen, welke geuren het vertrek vervulden. De man, naast wien ik stond,* enz.

Voorloopig moet opgemerkt worden, dat van *die* en *wie* de *d*-vormen voornamelijk voor onderwerp en de *w*-vormen in het bijzonder voor de genitieven, datieven en voorzetselbepalingen in gebruik zijn gekomen. Nadere bijzonderheden omtrent deze vormen komen in het *4e stuk* ter sprake.

In het algemeen kan gezegd worden, dat *welke* en zijne vormen meest schrijftaaltvormen zijn, die bij voorkeur van zaken gebruikt worden en vooral dan, als een schrijver de herhaling van den klank *die* of *dat* wil vermijden: *De zaak is niet behandeld met die zorg, welke ik van hem gewoon ben. Wij vernemen, dat het antwoord, hetwelk de deputatie van den minister ontvangen heeft, zeer bevredigend luidt.*

Aan de genitiefvormen *wiens* en *wier* en de datiefvormen *wien* en *wie* is eigen, dat ze inzonderheid aan personen of aan personificaties doen denken. Daarom worden, wanneer van zaken sprake is, in die gevallen meest vormen van *welke* verkozen, of omschrijvende voornaamwoordelijke bijwoorden, als *waarvan* en *waaraan*. Waar *welke* of *hetwelk* door een voorzetsel zou worden voorafgegaan, *met welke, tot welke, in hetwelk* enz., daar hebben ook voornaamwoordelijke bijwoorden met *waar* de voorkeur: *waarmede, waartoe, waarin,* enz.

OPMERKING. In een zin als: *'op den vloed, aan wiens oever Nieuw-Amsterdam verrijzen zou,'* (Potg.) is in *wiens* eene lichte personificatie voelbaar, evenals in: *de aanstaande eeuw, door de kier van wier deur de Goncourt heeft gekeken* (Van Deysse). In een vers als: *dan in den gloed, van wien de kimmen gloren* (Potg.), zou men daarentegen aan *waarvan* de voorkeur geven, als het woord voor een versregel niet wat dof was. Vgl. intusschen Van Helten, *Vondels taal*, § 224, waar aangetoond wordt, hoe Vondel in plaats van de meer gebruikelijke omschrijving met *waar* of *daar*, ten aanzien van zaaknamen ook meermalen nog verbogen *w*-vormen van het betr. vnv. bezigde: *de zuil op wien, de kop om wien, de ziele om wie, het Beeckje, op wiens oever,* enz.

Hoe intusschen een woord als *welke*, al komt het in de spreektaal niet voor, in literaire taal gewaardeerd kan worden, blijkt uit eene uitlating als de volgende van een gevoelig woordspecialiteit als Van Deysse, waar hij spreekt over ‘lief-nietige woordjes’ als *het, die, welke* (*N. Gids* 1888 II, 215): ‘*Het*’ wordt wit en stug met iets plankerigs en palerigs, ‘*die*’ rood, mollig en vochtig, ‘*welke*’ krijgt iets van verflensend, smeltend glas.’ - Inderdaad is *welke* een woord, dat den klank van een zin aangenaam wijzigen kan.

64.

Alleen *welke* kan als betr. vnvwd. bijvoeglijk voorkomen (vgl. II. § 62), als het aan een substantief voorafgaat, waardoor het antecedent onder een zelfden of onder een anderen naam herhaald wordt: *Hij had het alweer over de ramp, die hem getroffen heeft, welke ramp voor hem een waar melkkoetje schijnt te moeten worden. Wij lazen Gijsbrecht van Amstel, welk drama....* enz. Er lagen *tollen, zweepen, fluitjes en tal van andere dingen, welk speelgoed altemaal voor den kerstboom bestemd was*. Soms slaat het dus herhaalde antecedent op eene eigenschap of werking, in het gezegde van den voorafgaanden zin vermeld, of op den geheelen inhoud van dien zin: *Hij is wat driftig, welk gebrek hij moet zien te overwinnen. Het debiet van het boek is beperkt, welke omstandigheid op den prijs invloed moet hebben. Hij heeft mij een lafaard genoemd, welke belediging ik hem niet licht vergeven zal.*

OPMERKING. Er wordt soms beweerd, dat *welke* in deze gevallen toch een zelfstandig pronomen zou zijn, en de herhaling van het antecedent als eene appositie op te vatten is. Deze beschouwing is kwalijk te verdedigen. Lost men de samengestelde zinnen, waarin voorbeelden van dit geval voorkomen, in enkelvoudige zinnen op, (vgl. § 62, *Opm.* 2), dan wordt bij elk dier herhaalde antecedenten een *bijvoeglijk* demonstratief nodig, als: *die ramp, dat drama, dit speelgoed, dat gebrek*, enz. En een tweede argument tegen de gewraakte opvatting is dit, dat *welke* in zulke gevallen in zijne verbuiging congrueert met het volgende substantief, b.v. *De heer A. werd niet gekozen, welke n uitslag de bladen al voorspeld hadden*, wat afdoende aantoon, dat het als een attributief woord gevoeld wordt.

65.

Nog twee belangrijke bijzonderheden omtrent het gebruik der betrekkelijke vnvwdn., die hier herinnerd moeten worden, zijn de volgende:

1°. het gebruik van *wat* en *hetgeen*, als het antecedent een geheele zin is: *Hij liet mij een halfuur wachten, wat (hetgeen) mij niet gemakkelijk weer zal overkomen.* (Ook *hetwelk* is hier bruikbaar, als er geen gevaar is voor dubbelzinnigheid; vgl. II § 63).

2°. het gebruik van *die*, *wie*, *wat* en *hetgeen* en hunne buigingsvormen in *bijzinnen zonder uitgedrukt antecedent* (bijzinnen type *c*, vgl. II § 41*c*), die dienst kunnen doen:

1°. als onderwerpszinnen (II § 43*c*): *Die het gezegd heeft, kan het niet bewijzen.*

Wie vaart, leert bidden, enz.; 2°. als gezegdezinnen (II § 48): *Hij is niet, wie hij schijnt*, enz.; 3°. als voorwerpszinnen (II § 50*c*, § 53 en § 57*c*); 4°. als bijvoeglijke bijzinnen (II § 62): *De belangen van wie hem het naast aan het hart liggen*, enz.,

en 5°. als bijw. bijzinnen (II § 70*c*): *Hij houdt vol, ondanks hetgeen hem in den weg gelegd wordt*, enz.

OPMERKINGEN. 1. *Hetgeen* is eigenlijk een bepalingaankondigend voornwd. (vgl. § 59), dat relatief is geworden door de functie van het volgende relatief *dat* tot zich te trekken: *Hetgeen (dat) ik zeg, is waar. Wat* daarentegen is een relatief, dat de functie van het voorafgaande determinatief in zich heeft opgenomen: *(Dat) wat ik zeg, is waar.*

Uit *hetgeen* hier omtrent de bet. van *hetgeen* gezegd is, volgt, dat het geen aanbeveling verdient om, gelijk Potgieter vaak deed, *hetgeen* bij een genoemd onzijdig enkv. antecedent in plaats van *dat* of *hetwelk* te gebruiken: *O schemeruur, 'tgeen iedre heugenis van moederlief deed in zijn borst ontwaken.* (Potg.) *En in dat loof, 'tgeen ruischend schaduw leent...* enz. (Dez.) *Een vast en vlug hoofd, hetgeen te ieder oogenblik waarheid van leugen weet te schiften.* (Dez.) *Er is niets, hetgeen onze gissing waarschijnlijk maakt.* (Dez.) *Er is niets zoo ongerijmds, hetgeen niet door eenig filosoof wordt voorgestaan.* (Heeris. *Cac.*)

2. Voor het verschil tusschen het vragende *wie* en *wat* en het betrekkelijke *wie* en *wat*, zij verwezen naar II § 46; voor het verschil tusschen de relatieven *wie-wat* en *die-hetgeen* aan het hoofd van bijzinnen type *c*. naar II § 43 *Opm.* 4.

66.

Ofschoon het antecedent van een bijv. zin nu en dan in een niet-zelfstandig begrip kan gelegen zijn, nl. eene eigenschap, eene werking of den geheelen inhoud van een zin (vgl. § 64 en 65), is het toch regel, dat een antecedent uit den naam of de aanduiding van eene zelfstandigheid bestaat. Opmerking

verdient hierbij, dat een antecedent, om den bijzin te kunnen dragen, ten volle het karakter van substantief hebben moet. Is het een woord met het karakter van een stofnaam, dan kan het lidwoord of eenig ander individualiseerend woord wel wegblijven, b.v.: *Dit is wijn, die spoedig zuur wordt.* Is het een substantief met het karakter van een voorwerps- of eenheidsnaam, dan is de individualiseerende begeleiding - tenzij het een eigenaam is: *Napoleon, die...* enz. - onontbeerlijk. Zoo kan men zeggen zonder lidwoord: *Hij is timmerman, Hij heeft diefstal gepleegd, Hij werkt met ijver, Gedraag u als man!* enz.; maar volgt er een bijzin, dan wordt het: *Hij is een timmerman, die goed zijn werk verstaat. Hij heeft een diefstal gepleegd, die groote verontwaardiging wekt. Hij werkt met een ijver, die boven onzen lof verheven is. Hij gedroeg zich als een man, die het ongeluk van nabij kent.*

Is het antecedent een pers. vnvwd., dan zijn de toonlooze vormen 'k, me, ge, je, i, 'm, ze, 'r enz. uitgesloten. Het is altijd: *ik, die; gij of jij, die; hem of haar, die,* enz.

OPMERKINGEN. 1. Eene afwijking van den eersten regel geven de volgende verzen:

*Noem 't ook geen waan, als men heeft toegesproken
God als een mensch en hem a a n s m e k i n g deê,
Wi e r gunning met geen Godsbestaan kon strooken.*
(v. Eeden).

Ook deze zinnen:

*Zoodra een onzer bommen daarop valt, doet hij betrekkelijk weinig s c h a d e ,
d i e in den nacht weer hersteld wordt.* (N.R.C., 29 Dec. '99).

Op de plaats zelf wordt alles in t e e k e n i n g gebracht, d i e dan later enz.

In het volgende wordt van den tweeden regel afgeweken:

*Bewaar m e er voor, o Heer, d i e mij 't gelaat bedekke,
Dat immer, hem gelijk, ik me aan den strijd onttrekke,*
(Potg).

en bestaat dan ook gevaar, dat de lezer het antecedent *me* over het hoofd ziet.

2. Bij het gebruik van betr. vnvwdn. komt, vooral in poëzie, een verschijnsel voor, dat zich ook bij andere pronomina voordoet en een onderdeel uitmaakt van het algemeene verschijnsel, bekend onder den naam van *synesis* of *constructie naar de beteekenis*. Het bestaat daarin, dat een aanduidend woord terugslaat op een voorgaand woord, dat de spreker of schrijver wel in zijne gedachten heeft, maar dat niet in den vereischten woordvorm is uitgedrukt.

Bij de pers. vnvwdn. is dit b.v. regel geworden bij het aanduiden

van onzijdige persoonsnamen; van een *Jantje* of *Mietje* spreekt men als van een *hij* of *zij*; evenzoo is *het lid* van een of ander college een *hij* enz.

Een tweede geval, dat echter liefst te vermijden is, doet zich voor, wanneer een pers. of bez. vnvwd., op een collectief terugslaan, in het meervoud gebracht wordt: *Het volk verzamelde zich op den Dam en daarna gingen zij de Kalverstraat in. Ik mag het paar, dat met een opgeruimd gelaat de komst van hunne kinderen en kleinkinderen verbeidt.* (Potg.).

Een bez. of aanw. vnvwd. kan ook terugzien op een substantief, dat in het voorafgaande slechts in adjectivischen vorm of als eerste lid eener samenstelling voorkomt: *De Madridsche correspondent van dit blad schrijft, dat het in die stad thans volkomen rustig is.* - 'Wanneer dat er eens bij was gekomen', zei de andere, terwijl hij, misschien zuchtende, de rekening van den schoolmeester wegborg. *Verg hem niet, dat hij zijn kroost op die der armen zende,* enz. (Potg.)

*Geen poëzie, als die van 't moeder harte
Wanneer zij bij de wieg haars eerstlings zit.*
(Dez.)

Eindelijk komt het ook voor, dat het antecedent van een betr. vnvwd. verborgen is in een bijv. bez. vnvwd., dat een voorafgaand substantief vergezelt: *En stel mij in Zijn hand, die recht van onrecht scheidt* (Vondel); d.i. in de hand van *Hem, die....* enz. *De hemel is hun loon, die voor den hemel vechten* (Bild.); d.i. het loon van *hen, die...* enz. *Hun kring is mij het wereldrond, die met mij hart en inborst deelen* (Dez.) *Maar dat in uw bereik toch ligt, wi er jeugd alom haar schreden richt'* (Potg.)

*En denk u al het bittre van mijn beker,
Die, aangerand door laster en door lust,
Geen vriend tot schuts, geen gade heb tot wreker*
(Dez.)

Omschittert heel het eilandrijk zijn glorie (Shakespeare), *die later kunst de trouwste leidstar werd.* (Dez.)

Deze laatste constructie komt herhaaldelijk ook bij Shakespeare voor: b.v. Julius Caesar I. I. 55:

*And do you now strew flowers in his way,
That comes in triumph over Pompey's blood?*

Twelfth Night I. 5. 305:

Love make his heart of flint, that you, shall love;

All's well that ends well III. 4. 27:

Unless her prayer, whom heaven delights to hear, etc. ¹⁾

- 1) En strooit gij nu bloemen op *zijn* weg, *die* terugkeert triomfeerend over Pompejus' bloed? - De liefde make *zijn* hart tot steen, *dien* gij eens minnen zult. - Tenzij *haar* gebed, *die* de hemel zoo gaarne verhoort, enz.

Onbepaalde voornaamwoorden.

67.

De onbepaalde voornaamwoorden zijn voor een deel zelfstandig, voor een ander deel bijvoeglijk.

De eerste dienen om personen of zaken aan te duiden, waaromtrent de spreker geen nadere aanwijzing kan of wil doen. Met *men*, dat alleen als onderwerp voorkomt, wordt in den regel meer dan één persoon bedoeld, maar soms ook één persoon: *Men heeft beweerd, dat...* enz. *Iemand* duidt steeds één persoon aan, en *iets* en *wat* eene zaak; dit *wat* is alleen als onderwerp bruikbaar, wanneer het niet vooraan in den zin staat: *Hier is wat te zien*. Vooropgeplaatst zou het den zin tot eene vraag maken. Daarbij komen verder de ontkenningen *niemand* en *niets*.

Het is als onbepaald vnv. te beschouwen in al de gevallen, waarin het een *loos onderwerp* of een *loos voorwerp* aanduidt. Deze gevallen zijn door voorbeelden toegelicht in § 24 onder 1° en 2°.

Ook *een* is een zelfstandig onbepaald vnv., wanneer het, zonder klemtoon, door een partitieven genitief gevolgd wordt: *e en mijner vrienden* (= 'n vriend van mij), *op e en der grachten* (= op 'n gracht). Met den klemtoon is het een substantief telwoord (§ 70, 3°): *Slechts é é n mijner vrienden had bezwaren*.

Een als aequivalent van *iemand* komt in onze taal zelden voor: *Nooit bouwt e en zoo vreugdevol, die bouwt voor zich zelve* (Van Eeden). *Dan weer* (was 't) *of e en schonk flonkende wijn uit gouden kan* (Gorter). In den bekenden regel: *E é n is er, die u hoort en ziet*, mist *één* het kenmerk der onbepaaldheid en is dus nog zelfstandig telwoord.

Ook de ontkenning *geen* staat herhaaldelijk in de beteekenis van *niemand*, soms alleen: *G e e n wou er van weten*, maar in den regel door een genitief vergezeld: *G e e n der aanwezigen*. Toch blijft ook dit *geen* als telwoord op te vatten, als er nadruk op valt.

Eindelijk zijn nog te vermelden de uitdrukkingen: *deze en gene, dezen en genen, deze of gene, de een of ander*.

OPMERKINGEN. 1. Bij de behandeling der pers. vnvwdn. is gebleken, hoe ook *je* in onbepaalden zin kan gebezigd worden: *Je doet je best en je krijgt ondank voor loon*. Ook *wij* en *we* als algemeen menscheijk meervoud (§ 22, *Opm.* 1) krijgt onbepaalde beteekenis: *Wij gaan slechts dwalend vooruit*. Verder is ze gebruikelijk voor eene meervoudige onbepaalde aanduiding: *Wat kunnen ze toch iemand gauw zwart maken!* Soms dient het aanwijzende *dat* in smalenden zin als min of meer onbepaalde aanduiding: *Dat laat violen maar zorgen. Dat rijdt en rost er maar op toe*.

2. *Men* is uit *man* (mensch) ontstaan (gelijk fr. *on* uit *homme*). *Iemand* en *niemand*, mnl. *ieman* en *iet* (uit *iewet*) zijn ontstaan uit eene samenstelling *ie* (germ. *eo* = een of ander) met *man* of met *wiht* = ding, nog over in ons tegenwoordig *wicht* (kind).

3. *Men* is in 't gebruik een lastig woord, omdat het alleen als onderwerp kan voorkomen. Dit komt het meest uit, wanneer er een bez. vnvwd. op slaan moet. Staan beide in een zelfden enkelv. zin, dan kan *zijn* daartoe dienen: *Men doet zijn best*, enz. Wordt echter zulk een zin voortgezet, dan voelt men, dat *zijn* in een volgenden zin niet meer bruikbaar is en dan komt meest een *ons* of *uw* voor den dag: *Als men voor anderen zijn best heeft gedaan en ondank is dan ons (of uw) loon, dan gaat de lust er uit*. Wil men dergelijke onregelmatigheden vermijden, dan doet men beter, *iemand* of *wij* als onderwerp te kiezen. Zoo zou ook *iemand* beter als onderwerp passen in den volgenden zin: 'Immers, hoe houdt men het anders uit, geld te tellen, dat ons niet toebehoort. Hoe verflauwen de liefhebberijen), wanneer men het hoofd vol heeft van de ellenden van een berooid gezin. Om ernstig te spreken, hoe zwaar wordt de taak en hoe hard valt de plicht voor de zijnen te zorgen, als het vooruitzicht op de verbetering van ons lot met de droomen der jeugd verdwenen is, als zelfs de flauwste hoop ons niet meer prikkelt, schraagt, troost.' (Potg.)

Ten slotte zij hier de scherts van den ouden heer Smits in herinnering gebracht, die *men* geen onbepaald vnvwd., maar 'bepaald een voornaam woord' achtte. Los van dezen kwinkslag is op te merken, dat *men* dikwijls ten onrechte gebruikt wordt, als nauwkeuriger aanduiding mogelijk is. In strijd met ons taalgebruik zijn ook navolgingen van het Fransch als: *Men klopt. Men speelde kaart*, enz., waar wij gewoon zijn een onpersoonlijk passivum te gebruiken: *Er wordt geklopt. Er werd kaart gespeeld*, enz.

4. Wanneer *geen* adjectivisch staat: *Hij is geen domoor*, enz., dan is het als *ontkennend lidwoord* te beschouwen. Deze term blijft ook gepast in die gevallen, waarin bij het wegblijven der ontkenning het lidwoord ontbreekt: *Hij gebruikt geen alcohol. Ik heb geen sigaren bij mij*.

5. *Wie*, *wat* en ook het bijvoeglijke *welke*, aan het hoofd van bijw. bijzinnen van toegeving voorkomende, die slechts een enkel zinsdeel als onverschillig toegeven (II § 97), zijn in dat geval ook als onbepaalde vnvwdn. te beschouwen: *Wie ook kome. Wat ook gebeure. Welke*

maatregelen hij ook aanwende, enz. Vgl. ook de noot bij II § 97, *Opm.* 2, waar aangegeven is, hoe niet valt uit te maken, of de *h*- en *w*-vormen oorspr. interrogativa dan wel indefinita geweest zijn.

68.

Tot de bijvoeglijke indefinita zijn te rekenen: *Zeker, eenig, de een of ander, deze en gene, de eerste de beste*. Deze bijv. voornwdn. laten alle nadere kenmerken in het midden: *zeker koning; te eeniger tijd; de eerste de beste sigarenwinkel* enz. Soms wordt *zeker*, eene navolging van het Fr. *certain*, door het lidwoord *een* voorafgegaan, vooral bij eigennamen: *een zekere Van der Putte*. In dergelijke functie komt ook voor *eene*, niet alleen voor vrouwelijke, maar ook voor mann. woorden: *Ken-je eene mijnheer Van der Putte?*

Eenig is behalve van het adjectief *eenig*: *zijn eenig kind*, ook te onderscheiden van het onb. telwoord *eenig*. Als onb. vnwd. is het te vervangen door *een of ander*, als telw. door *een weinig*; vgl. *Hebt gij eenig bericht? Kent gij eenig middel?* tegenover: *Leen mij eenig geld. Het zal eenigen tijd duren.*

OPMERKING. Het is niet onnatuurlijk, dat er eenige neiging bestaat om woorden als *ieder, elk, een iegelijk, menig* ook onder de onb. vnwdn. te brengen. Het hoeveelhedsbegrip staat hier evenwel op den voorgrond en daarom schijnt het verkieslijk, ze onder de onbepaalde telwoorden te rangschikken.

Telwoorden.

69.

De telwoorden zijn woorden, die de *hoeveelheid* en de *rangorde* der dingen aangeven. Op dien grond worden zij verdeeld in hoofdtelwoorden (*cardinalia*) en rangtelwoorden (*ordinalia*). De laatste hebben van huis uit adjectivische natuur; de eerste verraden nog vrij sterk, dat zij voor een groot deel van substantieven oorsprong zijn. Daardoor zijn de hoofdtelwoorden, ook nadat zij adjectivisch geworden zijn, in menig opzicht van de overige bijvoeglijke woorden afgeweken, o.a. doordat zij voor een deel niet congrueeren.

Eene tweede indeeling is die in bepaalde en onbepaalde

telwoorden, eene indeeling, die voor de hoofd- en de rangtelwoorden beide geldt.

OPMERKING. Door de bovenstaande definiëring worden de verschillende hoeveelheidswoorden, die in later tijd uit de hoofdtelwoorden zijn voortgekomen (de *herhalings-*, *verdubbel-* en *soortgetallen*), van deze rubriek uitgesloten, als beter onder de bijwoorden, substantieven en adjectieven te rangschikken, gelijk hierna blijken zal. Het is zeer waarschijnlijk, dat de Germanen alleen de cardinalia en ordinalia uit Azië hebben medegebracht.

70.

Tot de bepaalde hoofdtelwoorden zijn te rekenen:

- a. de namen van alle geheele getallen: *een, twee, drie, tien, twintig, honderd, tweehonderd*¹⁾, *duizend, drie duizend*¹⁾, *tien duizend, honderd duizend, een millioen, drie millioen*¹⁾, *driehonderd vijf en twintig duizend zeshonderd vijf en zeventig*, enz.;
- b. *beide* en *geen* (in den zin van *niet één*);
- c. de breukgetallen: *een half, twee derde, drie zestiende*, enz.

Deze bepaalde hoofdtelwoorden komen 1°. meest in adjectievstelling voor, d.i. als bijv. bepalingen: *Eénman. Twee, dertig, honderd mannen. Beide mannen. Een derde appel. Twee derde kapitaal*, enz.

Verder kunnen zij nog op de volgende manieren gebruikt worden:

2°. Zij staan elliptisch-bijvoeglijk: *Hoe vindt gij deze schilderijen? Deze twee vind ik de mooiste.*

3°. Zij staan in substantieve stelling, gevolgd door een genitief of voorzetselbepaling: *Twee der mannen. Een uit den hoop*, enz.

4°. Zij worden substantivisch (d.i. *pronominaal* of *aanduidend*) gebruikt, niet alleen ter aanduiding van *personen*: *Honderden, duizenden lijd en onder* enz., maar ook ter aanduiding van sommige bekende *zaken*: *In vieren* (stukken of deelen) *snijden, scheuren, vouwen, verdeelen*, enz. *Het is bij zes en* (uren). *Je raadt het in geen tien en*

1) Dat *drie duizend, drie millioen*, enz. niet als *driehonderd*, enz. aaneengeschreven worden, vindt zijn grond, al is die een weinig willekeurig, in het feit, dat vóór *duizend* en *millioen* zooveel langere getallen kunnen voorkomen dan vóór *honderd*.

(keeren). *Het bedrag loopt in de honderden, duizenden, millioenen* (munteenheden). *Twee derden* (deelen) is gelijk aan *vier zesden*.

5°. Zij verliezen geheel hun karakter van telwoorden en worden echte noemwoorden of substantieven, hetzij namen van hoeveelheden: *tienen, honderden*, enz.; òf voorwerpsnamen: *vieren* (cijfer), *vieren* (kaarsen), enz.

OPMERKINGEN. I. De cardinalia (van lat. *cardo* = *duim* van een hengsel of *as*, en dus figuurlijk *voornaamste*, d.i. waarom de rest draait,) bieden eenige moeilijkheden aan, wanneer men wat eenheid in de beschouwing er van wil brengen. ‘*The Cardinal Numerals*’, zegt Mason in zijn *English Grammar* met gemakkelijke overdrijving, ‘present some perplexing problems.’ Het ‘verbijsterende’ van deze problemen schuilt daarin, dat de hoofdtelwoorden, gelijk hierboven opgemerkt is, beurtelings als substantieve en als adjectieve woorden gevoeld worden en de grens niet altijd even duidelijk te herkennen is.

Allereerst schijnt dit hieraan toe te schrijven, dat de getallen (vgl. § 9 *Opm.* 7), evenals de ruimten en tijden, *aanschouwingsvormen* en geen eigenschappen van de zelfstandigheden zijn. De betrekking, die er tusschen eene ruimte, een duur, eene maat of hoeveelheid en hunne respectieve inhouden bestaat, is wel eene betrekking van zeer nauw bijeenbehooren, maar van eenigszins andere natuur dan de betrekking van inhaerentie, ineensmelting of toebehooren, die er bestaat tusschen eene eigenschap en de zelfstandigheid, waarvan zij een element uitmaakt (Vgl. § 113, IV). Bedoelde betrekking wordt bij ruimten en tijden meest uitgedrukt door een genitief, door een voorzetsel of door eenvoudige appositie: *een stapel gouds, eene kan met melk, een hectare bouwland*; of *een dag sporens, een uur van onbedachtzaamheid, eene week vacantie*, enz.

De meening, dat de verhouding der hoeveelhedsbegrippen tot de zelfstandigheden, waarmede zij in betrekking staan, van gelijken aard is als de hier beschrevene, wordt gesteund door het verschijnsel, dat in de oudere Germaansche dialecten het op een hoeveelhedswoord volgend substantief in den regel als partitieve genitief voorkomt. Daarnaast vindt men dan ook wel en bij toeneming andere gevallen, waarin het telwoord in adjectieve stelling een substantief vergezelt, soms in verbogen, maar meestal in onverbogen vorm; zoo b.v. Ohd. *fiorzug tagô* (2e nvl.) naast *fior tagâ* (1e of 4e nv.), Os. *fiartig dagô* (2e nv. naast *fiwartig dagun* (3e nv.), of Ondfr. *sehs penningô* (2e nv.) naast *sehs penningâ* (4e nv.) of enkel *fier penning*¹⁾. En ofschoon de geschie-

1) De hier gegeven voorbeelden zijn zoo gekozen, dat de 2e nvl. niet door hunne betrekking als zinsdeel, maar alleen door hunne verhouding tot het telw. gemotiveerd zijn. De twee eerste voorbeelden zijn b.v. ontleend aan Matth. 4:2 en Joh. 11:17.

denis van syntactische verhoudingen in het algemeen en die van den oorsprong en het gebruik der telwoorden in het bijzonder nog veel duisters oplevert, is het toch zeer aannemelijk, dat het gebruik van een genitief achter het telwoord in den regel ouder is dan de adjectieve verbinding, dat dus het hoeveelheidswoord aanvankelijk *als een substantief woord is gevoeld*, waarvan de volgende genitief eene bepaling was. Door eene soort van rolverwisseling, als in I § 40 g beschreven is, werd echter het telwoord na verloop van tijd meer als bepaling en het substantief als hoofdwoord aangemerkt, zoodat dit laatste den door de functie vereischten buigingsvorm aannam en het eerste het karakter van een *voor* of *achter* geplaatste appositie kreeg, die slechts in enkele gevallen congrueerend meêverbogen werd.

Intusschen behoeft het *niet-adjectief* karakter der cardinalia niet enkel uit de begeleiding door een partitieven genitief afgeleid te worden. Hoe duister de geschiedenis der eerste telwoorden ook zij, vast staat het, dat *tig* (= tiental, got. meerv. *tigjus*), *honderd* (samenstelling uit *hund* = 100 en een tweede lid, dat tot got. *rathjan* = tellen behoort, dus *honderdtal*) en *duizend* (= het krachtige honderd, vermoedelijk eene samenstelling van *hund* met een voorgermaansch *tûs* = sterk) substantieven zijn, waarvan derhalve alle telwoorden boven 20 optellende of vermenigvuldigende samenstellingen vormen. Blijven alzoo slechts over de grondtelwoorden *een* tot *tien*¹⁾, omtrent welker oorspronkelijke beteekenis alleen vermoedens bestaan. Onder die gissingen behoort echter ook, dat sommige dier telwoorden zinnelijke beteekenis zouden gehad hebben, - *vier* is met *ruit*, *vijf* met de *vingers der uitgestrekte hand* in verband gebracht, - maar vast staat het, dat *vijf* tot *tien* 'van huis uit onbuigbaar'²⁾ zijn geweest, wat zeer aannemelijk maakt, dat althans het meerendeel dier eerste hoofdtelwoorden van oorsprong zelfstandige woorden waren.

Met weglating van alle verdere bijzonderheden, die beter in de leer der vormen (*4e stuk*) en der woordvorming (*5e stuk*) op hunne plaats zijn, is alzoo omtrent de hoofdtelwoorden te constateeren, *dat zij geen zuiver adnominale woorden zijn, maar nu en dan nog duidelijk hunne substantieve natuur doen blijken*. Nochtans is de adjectieve stelling ook voor deze hoofdtelwoorden regel geworden, maar daarbij is het opmerkelijk, dat zij wel de plaats der adnominale woorden innemen, doch de gebruikelijke congruentie-vormen der adjectieven missen.

2. Na deze algemeene uiteenzetting zal de volgende uitbreiding van het in deze paragraaf gegeven overzicht er toe kunnen leiden, de verschillende manieren, om de hoofdtelwoorden te gebruiken, wat meer uiteen te houden.

1°. Het telwoord staat in a d n o m i n a l e (of a d j e c t i e v e) s t e l l i n g,

1) Elf tot negentien zijn samenstellingen.

2) Streitberg, *Urgerm. grammatik*, 217.

maar blijft onverbogen: *twee mannen, drie vrouwen*, enz. In die stelling kan het evenwel zijne oorspronkelijke zelfstandigheid doen blijken, doordat het met een vermenigvuldigend telwoord eene verbinding aangaat, waarin echter de enkelvoudsvorm behouden blijft: *tweehonderd menschen, drie duizend soldaten, vier miljoen inwoners*. Er is hier alle reden om deze samenstellingen of verbindingen *telwoorden* te blijven noemen, daar zij volkomen op dezelfde wijze gevormd zijn als de samenstellingen: *twintig* (got. *twái tigjus*, ohd. *zuein-zug*, os. *twêntig*, oudfr. *tuêntich, tuênteg*, mnl. *twintich*), *dertig, veertig*, waarin overal de substantieve stam *tig* (= dekade of tental) verscholen is.

2°. Het telwoord staat adjectief, maar elliptisch, d.i.: het voorafgaande lidw. of ander determinatief wijst duidelijk op een onderdrukt substantief: *Die noten kosten een kwartje de honderd. Geef mij van die afleveringen deze zes mee. Die twee zitten braaf te smullen*.

3°. Het telwoord toont zijn substantief karakter door de begeleiding van een partitieven genitief of voorzetselbepaling: *twee der knapen, tien van de aanwezigen*, enz. Hier aan eene ellips achter het telwoord te denken, is ongerijmd. Hoe meer men teruggaat, hoe meer deze begeleiding voorkomt, vaak ook met het telwoord achter den genitief: mnl. *jonger sonen achte, jonger dochter sevene, der jare tiene, drie der nachte, twaelfhondert miere* (= minere) *man, sevenhondert miere baroene*, enz. Nog wat oudere voorbeelden zijn: ondfr. *fieri endi thrîtich kiesô* (kazen; ô = genitiefuitgang); os. *fiar endi antahtôda wintrô* (84 winters of jaren), *siluber-skattô tvê hund* (200 zilverlingen), *gumonô fif thûsundig* (5000 mannen), enz. Ook in de hier bedoelde gevallen blijft de naam telwoord gepast, maar er kan bijgevoegd worden, dat het *zelfstandig staat of is*, in tegenstelling met het onder 4° volgend *zelfstandig* (pronominaal) *gebruik*.

4°. Het telwoord wordt substantief (pronominaal) gebruikt ter aanduiding van *personen* of *zaken*. Uit de voorbeelden, in de § vermeld, blijkt dat dit substantief gebruik ten opzichte van zaken tot enkele meervouden beperkt is, die eenigermate als staande uitdrukkingen beschouwd kunnen worden. Zij zijn dan ook slechts zelden voor vermenigvuldiging vatbaar. De meervouds-*n*, die anders alleen voor persoonsaanduidingen regel is, blijft hier ook, waar het de aanduiding van zaken als: *uren, stukken, keeren*, enz. geldt.

Een bijzonder geval hiervan is, dat de telwoorden in meervoudsvorm bij wijze van appositie achter een meerv. pers. vnv. staan: *Wij tweeën* (ook *beiden* en *allen*). *Jullie drieën. Hij heeft ons drieën geïnviteerd. Ik heb het hun drieën opgedragen*. In het Mnl. komt *wi twe, si twe, zy twee ochte* (of) *zy drie, si hondert* voor, naast *wi viere, si achte*. In de Kar. Ps. (ondfr.) slaat een voorbeeld *sie tuêne*, in den Héliand (os.) verscheidene: *sia fiorî, si fibi, thiu fibi, si twelibî*.

Uit het gebruik van de voorzetsels *met* en *onder* voor vergezellende omstandigheden ontstonden verder uitdrukkingen als: *met ons tweeën* (ook *beiden* en *allen*), *onder u drieën*, *met je of jullie vieren*, *met hen* (hun) *tien en*, *met 'r twintigen*, enz. De voornwdn. zijn hier duidelijk personalia. Dit wordt bevestigd door voorbeelden uit het mnl.: *onder ons tweeën*, *onder hen drieën*, *onder hem*, (= hen) *tweeën*, *met hem drieën*, *met u tiene*¹⁾, enz. [Vgl. ook os. *mid thê m fiwarium* (Hêl. 1190) = met die vieren]. Deze oorspronkelijke adverbiale bepalingen zijn verder ook als bijv. bepalingen en als praedicaatsuitdrukkingen gebezigd. *De wethouders met hun vieren*, *Wij met ons drieën*, *Je was met je tien en*, enz. En daar het pers. vnw. licht voor een bezittelijk vnw. aangezien werd, kreeg niet alleen *hun* de voorkeur boven *hen*, maar ontstonden ook compromisvormen ['knoeiuitdrukkingen' (Van Helten)] als *met u w tien en*, *met z'n achten*, die kwalijk meer te weren, maar toch liefst te vermijden zijn.

5°. Het telwoord is als een echt zelfstandig naamwoord te beschouwen.

Het eerste geval daarvan is, dat het als een hoeveelheidsnaam (vgl. § 10, 8°) voorkomt: *'n honderd*, *'n duizend gulden* ($\pm 100, 1000$ gld.); *vijf gulden h e t honderd* of *h e t duizend*; *de rang der eenen, tien en, honderden, duizenden*, enz.; *honderden, duizenden menschen, millioenen Christenen; eenige honderden bezoekers, ettelijke duizenden exemplaren, vele millioenen inwoners*, enz. Het gebruik van het lidwoord, van den meervoudsvorm en nog meer de begeleiding door een ander adjectief woord zijn duidelijke teekenen, dat *honderd*, *duizend*, *millioen* hier niet anders dan als echte substantieven op te vatten zijn. De betrekking tusschen deze woorden en het volgende substantief is dan van appositioneelen aard, evenals in *een last rogge, ankers wijn, ettelijke mudden tarwe*, waarbij het van den zin afhangt, welk der twee substantieven als bepaling is aan te merken (I § 40 g 3°). Uit de neiging, om *honderde, duizende menschen* te schrijven, blijkt hoe deze woorden toch veelal als attributen gevoeld worden.

Het tweede geval, waarin telwoorden echte noemwoorden worden, is dat, waarin ze als voorwerpsnamen staan: eene *vijf, twee zevens* (voor cijfers); *er slapen twee zessen* (dominosteenen); *hij gooide twee zessen en een vijf* (oogen op een dobbelsteen); *vieren* en *zessen* (kaarsen van 4 of 6 in een pond); het uitsluitend meervoud *de twaalven* (apostelen), *een der twaalven*, evenals mnl. *die achte* (voor een college van 8 personen), waarnaast *een achte* voor één lid (Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.*), enz.

1) Wanneer in het Mnl. *met* gebruikt wordt, is echter tweërlei bet. mogelijk: *met hem drieën* kan beteekenen *met hem nog drie*, d.i. *met hun vieren*, maar ook: *met hun drieën*. Vgl. voor de geschiedenis der uitdrukking: Stoett, *Mnl. Synt.* §§ 246-251; Van Helten *Vondels taal* § 232 en *Tijdschrift* 10, 208; Verdam in *Tijdschrift over Absolute nvv. en art. over laten* (Kon. Acad.)

Van de hier behandelde gevallen is alzoo in de vier eerste de naam telwoord wèl, in het laatste niet meer gepast.

3. *Beide*, (verwant met het parende got. adj. *bai* naast het telw. *tvai*), beteekent ook *twee*, maar met het bijbegrip: *bijeenbehoorende*. Zoo is er verschil tusschen: *twee jongens* en *beide jongens gingen de school in*. In het laatste geval moet er eenige betrekking, hoe gering ook, tusschen hen bestaan. Het woord staat *bijvoeglijk*, maar wordt ook *zelfstandig (pronominaal)* gebruikt, en neemt in het laatste geval, als het personen aanduidt, de meervouds-*n* der substantieven in den 1^{en} en 4^{en} nvl. aan: *Beiden gingen uit*. Daarentegen: *Het huis en de winkelzaak zijn beide te koop* (Vgl. ook *Opm.* 2, 4°.) Nog eene bijzonderheid is, dat *beide*, op een paar eigenschappen of werkingen terugwijzende, het werkw. in het enkelv. achter zich heeft: *Beloven en dreigen, beide is bedenkelijk*. - Het zuidndl. *beide en* (mnl. *beide - ende*) heeft de beteekenis van *niet alleen - maar ook*; vgl. De Génestets 'Mailbrief' (2e Zang, XXII): 'het denkbeeld, dat hij haar vader *beide en* moeder nu moest wezen'.

Geen (uit *nech-een* = zelfs niet één), komt als telwoord òf *adjectivisch*, òf *zelfstandig gebruikt (pronominaal)* voor. In het eerste geval onderscheidt het zich door den klemtoon van het ontkennend lidwoord en staat het liefst vóóraan in den zin; vgl.: *Géén Amsterdammer zal u dat toestemmen*; met: *Hij is geen Amsterdammer*. Zelfstandig staande onderscheidt het zich door hetzelfde middel van het onbep. vnv., vgl.: *Géén der aanwezigen was bereid. Ik heb er géén meer over*, met: *Geen, die u iets verwijten kan*. (Vgl. § 67). In het zelfstandig gebruik is de tegenstelling intusschen niet zoo sterk als in het adjectivische. Om bijzonder te doen uitkomen, dat het gezegde van niet één persoon geldt, gebruikt men ook: *geen een*.

4. Van de breukgetallen is de teller een hoofdtelwoord en is de noemer uit de rangschikkende telwoorden ontstaan, maar in hun geheel behooren zij toch, daar zij eene hoeveelheid uitdrukken, onder de hoofdtelwoorden gerekend te worden. Het zijn verkortingen van de samenstellingen: *derde-deel*, *vierde-deel* (vgl. Hd. *drittel*, *viertel* voor *dritteil*, *vierteil*, en lat. *tertia*, *quinta* voor: *tertia pars*, *quinta pars*, enz.) en zij worden meest adjectivisch gebruikt: *twee derde kapitaal*, of staan ook wel zelfstandig met een omschreven genitief: *twee derde van het kapitaal*. Pronominaal komen de breukgetallen slechts dan voor, wanneer de breuken onbenoemd zijn: *twee derden is vier zesden*. Echte substantieven daarentegen zijn *halven*, *kwartten*, *achtsten*, *zestienden* in de muziek, en evenzoo *tienden* van veldgewas, (waarvan een onz. enkv. *het tiend*).

Half (voor zelfst. gebruik *de helft*) is niet uit een ranggetal ontstaan. Het is een oud germ. woord, vermoedelijk verwant met *halve* (kant of zijde) in *mijnenthalve*. De wijze van verwantschap is niet geheel opgehelderd, maar *half* wordt verklaard als: *een van de twee gelijke kanten van een ding*.

Ook de bekende manier om *anderhalf*, *derd'half* te zeggen voor *een en een half*, *twee en een half*, enz. is oud-Germaansch. Vgl. ohd. *anderhalb*, *dritte-halb*, ondf. *other half hunderod hônerô* (150 hoenders), mhd. *drizëhenthalphundert* (1250), enz.

Om de ongedeeldheid van een ding uit te drukken, worden *geheel* (*heel*) en *gansch* gebruikt, beide oorspr. *gaaf* en *gezond* beteekenend. Wil men deze woorden onder de telwoorden brengen, dan behooren zij als tegenstelling van de breuken onder de bepaalde hoofdtelwoorden opgenomen te worden. Er is ook reden om ze met het *Ned. Wdb.* tot de bijv. nwdn. te rekenen, daar het arithmetisch gebruik slechts op een der vele onderbeteekenissen berust, en er zoowel een bep. als een onb. lidw. voor kan staan *Heel* heeft de bijzonderheid, dat het door het lidw. van het substantief gescheiden wordt: *heel de stad*.

71.

De onbepaalde telwoorden vormen eene eenigszins bonte groep van adnominale woorden, die niet zoo zeer de *hoeveelheid*, als wel de graden van *veelheid* (geringheid, veelheid of compleetheid) der dingen uitdrukken. Zij hebben deels het karakter van bijv. nwdn., deels van voornwdn., d.i. zij zijn classificeerend of individualiseerend, en sommige zijn eerder m a t - dan hoeveelheidswoorden. Een ordelijk overzicht is het best te verkrijgen door na te gaan, vóór welke categorieën van substantieven zij in den regel geplaatst worden.

a. Vóór voorwerpsnamen (eenheidsnamen) in het enkelvoud staan: *een enkel*, *menig*, *elk*, *ieder* en *een iegelijk*, b.v.: *een enkel woord*, *menig vorst*, *elke maatregel*, *iedere poging* en in zeer zeldzame gevallen ook adjectivisch: *een iegelijk mensch*. Anders komt *een iegelijk*, op zich zelfal verouderd en weinig gebruikt, meestal slechts pronominaal voor: *een iegelijk doe zijn plicht*.

b. Vóór stofnamen (massanamen) en de als zoodanig beschouwde substantieven staan: *Wat*, *eenig*, *weinig*, *luttel*, *genoeg*, *veel*, *al (de)* of *al (het)* en *alle*; b.v.: *wat zand*, *eenig huisraad*, *weinig zuinigheid*, *luttel hoop*, *genoeg beweging* (of *beweging genoeg*), *veel vacantie*, *al de boter*, *al het geld*, *alle hout*, *alle macht*, enz.

c. Vóór allesubstantieven, die een meervoud toelaten, staan: *wat*, *enkele*, *eenige*, *weilige*, *luttel*, *ettelijke*, *sommige*, *verscheidene*, *vele*, *al de* en *alle*, b.v.: *wat aard-appelen*, *enkele oliën*, *eenige families*, *sommige aanvallen*,

ettelijke opmerkingen, verscheidene kilometers, vele jaren, al de soldaten, alle soldaten, enz.

De hier verzamelde woorden worden in de eerste plaats *adjectivisch*, en wel attributief gebruikt. Slechts *vele* en *weinige* komen eene enkele maal en alleen ten aanzien van een meervoudig onderwerp als deel van het praedicaat voor: *De liefhebbers zijn vele. De oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinige.*

Zij staan echter ook *zelfstandig* (vgl. § 70. *Opm. 2, 3°*), d.i. vergezeld van een genitief of voorzetselbepaling. Uit groep *a.*: *elk der gasten, ieder van de aanwezigen*; uit groep *b.*: *wat moois, eenig goeds, weinig zaaks, veel snaps, praats genoeg, luttel tijds*; en uit groep *c.*: *enkele, eenige, sommige, vele der of onder de aanwezigen, verscheidene onzer kennissen, sommige mijner bezwaren. Hebt ge ook programma's noodig? Ik heb er (2^e nv.) nog wat, nog enkele*, enz. Van vormen als *moois, nieuws, praats*, enz. is langzamerhand uit het oog verloren, dat het genitieven zijn [vgl. *dit moois, al die praats, dat lekkers* (znl. *lekker*)] en zoo beschouwd, staan de telwoorden, die er bij komen, dan weer *adjectivisch*.

Nu en dan staan deze telwoorden ook *bijvoeglijk-elliptisch*: *Er zijn nog een twintigtal exemplaren van dat boek over; enkele zijn wat beschadigd, sommige wat verkleurd, maar alle nog zeer goed bruikbaar. Tien kandidaten zijn afgewezen: eenige(n) schoten te kort in het rekenen, sommige(n) in de aardrijkskunde en alle(n) in de Nederlandsche taal.*

Substantivisch (pronominaal) gebruikt zijn: *Elk* (of *elkeen*), *ieder* (of *iedereen*), *menige en spreekt er van*. Ook hyperbolisch: *Elk-en-een-ieder, elk-en-een-iegelijk is er van overtuigd*. Verder ook: *Sommigen beweren, dat...* enz. *Velen, enkelen, allen zijn tegen het voorstel.*

OPMERKINGEN. 1. Het verschil tusschen *al*, gevolgd door een lidw., een bijv. vnw. of een genitief: *al het geld, al die moeite, al 's menschen gezwoeg*, en den verlengden vorm *alle*, onmiddellijk toegevoegd aan een substantief, bestaat hierin, dat het laatste generaliseert: *Alle boter staat hem tegen. Alle zuinigheid is niet te loven. Hij had een afkeer van alle verzet. Alle menschen moeten sterven*, enz., terwijl het eerste door het bepalende lidw. of bijv. vnw. de uitdruk-

king der totaalheid tot een bepaald aangewezen massa, eigenschap, werking of hoeveelheid beperkt: *a l dit geld, a l haar ijver, a l zulk twijfelen, a l dergelijke maatregelen, a l de menschen* enz. Voorheen echter stond vóór een determinatief ook wel *alle*.

2. Het plaatsen van de *n* achter de onb. telwoorden van groep *c*. berust niet op eene streng logische onderscheiding. Waar deze meervouds-*n* (vgl. § 47, *Opm.* 1.) een kenteeken voor meervoudige aanduidingen van noch vooruit, noch later genoemde *personen* is geworden, zou het eigenlijk alleen rationeel zijn, de vormen *allen*, *velen*, *sommigen* tot het zuiver pronominaal gebruik te beperken. Immers, waar deze woorden elliptisch staan, is er geen enkele afdoende reden om ze anders dan als adjectieve woorden te behandelen. Toch is de in de voorbeelden tusschen haakjes geplaatste *n* algemeen gebruikelijk geworden. Komt er intusschen bij deze woorden een partitieve genitief, dan wordt er gearzeld in het plaatsen der *n*. De telwoorden *staan dan zelfstandig* en, eenmaal op den verkeerden weg, is het niet vreemd, dat men ook in dat geval geneigd is, het meervoudsteeken aan te brengen. Daar dit teeken, de *n*, bij pronominaal gebruikte woorden intusschen hoofdzakelijk als persoonsaanwijzing dient, voelt men toch ook, dat het overbodig is, aangezien die persoonsaanwijzing al voldoende in den volgenden genitief ligt, en zoo blijft men - en terecht - meestal schrijven: *Vele mijner kennissen. Enkele van zijne tegenstanders*.

Voor het overige wordt de verdere bespreking dezer vormquaestie tot het *4e stuk* uitgesteld.

Het telwoord *alle* heeft nog eene bijzondere functie, waarin de overige woorden niet deelen. *Allen* komt nl. als bep. van gesteldheid of onmiddellijk achter een zelfstandig vnvwd., of als deel van het praedicaat voor: *Wij allen. Die allen. De gevangenen werden allen verlost. De huizen worden alle verkocht*. Evenals bij *beide* in deze functie (§ 70, *Opm.* 3) dient in dit geval de meervouds-*n* als persoonsaanwijzing. In het spreken en in gemeenzaam schrijven krijgt echter in dezen zin het bijwoord *allemaal* de voorkeur.

72.

Derangschikkende telwoorden zijn hoofdzakelijk van de hoofdtelwoorden gevormd en hebben den uitgang *de* of *ste*. Alleen *eerste* is een superlatief van den stam *eer* (= vroeg), en naast *tweede* staat *ander*, maar de overige zijn regelmatig: *derde*, *vierde*, enz. De uitgang *de* komt voor bij *derde* tot *zevende*, en bij *negende* tot *negentiende*. *Achtste* en *twintigste* en voorts alle volgende ordinalia hebben weer den superlatief-uitgang *ste*.

Verder zijn slechts enkele *onbepaalde* rangschikkende telwoorden te vermelden: nl. *middelste* en *laatste*, alsmede het

vragende *hoeveelste* met de algemeene tegenstelling *zooveelste*.

Al deze woorden zijn adnominaal en kunnen uitsluitend attributief gebruikt worden. Zij blijven dit karakter houden, ook als zij elliptisch staan: *Er staan nog eenige onbetaalde posten in het boek: de eerste zijn van Januari, de laatste van October. De luitenants zijn in twee rangen verdeeld: de eerste hebben twee, de tweede hebben één sterretje aan de kraag.*

In enkele gevallen komen de rangschikkende telwoorden pronominaal voor. *De eerste(n)* en *de laatste(n)* duiden de eerstgenoemde en de laatstgenoemde dingen (personen) aan: *de Guelfen en de Gibellijnen: de eersten aanhangers van den Paus, de laatsten van den Keizer.* Ook in het bekende bijbelwoord heet het: *De eersten zullen de laatsten zijn.* Onder *derden* verstaat men: buiten twee contractanten of partijen staande personen. *Anderen* staat tegenstellend tegenover *enkelen, eenigen, sommigen* of *velen*, gelijk *de ander* tegenover het aanwijzende *de een*, en *een ander* tegenover *een* of *iemand*.

OPMERKING. Van tijd tot tijd keert in de tijdschriften de vraag terug, of men zeggen en schrijven zal: *de drie eerste* of *de eerste drie*. Tegen de zoogenaamde nauwkeurigheid, die aan het laatste de voorkeur geeft, omdat er, zoo het heet, maar één eerste kan zijn, is dit aan te voeren, dat men dan ook niet zou mogen spreken van: *de eerste dagen der week, de eerste huizen van het dorp*, enz., evenmin als van *de drie grootste jongens* en *de drie vetste koeien*. Uit de grondbeteekenis van *eerste*, nl. *vroegste* of *voorste* is het gebruik van *de drie eerste* zeer goed te verklaren. *De eerste drie* zou slechts van pas zijn, wanneer van bij drietallen ingedeelde dingen sprake was: *In de eerste drie maanden van het jaar worden meer bestellingen gedaan dan in de laatste drie. De eerste zeven koeien in Jozef's droom waren vet en de laatste zeven mager.*

Mason in zijn *English Gr.* p. 183 zegt over deze quaestie met gemakelijke ergernis: ‘A good deal of hypercriticism has been wasted on such phrases as “*The three first verses of the chapter*,” &c. We are told that this is incorrect, because there is only one first verse’. Zulke puristen raadt hij aan, dan ook niet meer te zeggen: ‘*The last days of Pompeii*’, aangezien er maar één laatste dag was. En hij acht het het toppunt van pedanterie, ‘*His two eldest sons*’ te willen veranderen in: ‘*His eldest two sons*’.

73.

De overige groepen, die vaak tot de rubriek der telwoorden gebracht worden, maar beter naar andere rubrieken verwezen worden, zijn de volgende:

1°. De herhalingsgetallen zijn samenstellingen van telwoorden met de substantieven *maal* (oorspr. *tijd* of *tijdstip*), *keer* (van *keeren* = wenden en *werf* (van *werven*, ook oorspr. in de bet. van draaien, wenden.) Dit zijn bijwoorden (*adverbia numeralia*), die onder de bijwoorden van tijd de herhaling (*frequentie*) van eene werking aangeven (I, § 46, 4°.), of onder de bijwn. van intensiteit te brengen zijn: *Hij is hier drie maal geweest. Drie werf gelukkig hij, die....* enz.

2°. De verdubbelten zijn substantieven op *voud*: *een achtvoud*, of ook adjectiva en adverbia op *voud*, *voudig* of *vuldig*: *Het drievoudig verbond. Het veelvuldig gebruik. Hon-derdvoud beloonen*. De uitgangen zijn verwant met *vouwen* (uit oorspr. *falden*).

3°. De soortgetallen zijn samenstellingen van meerv. genitieven der telwoorden met de substantieven *lei* (soort, manier, van ofr. *lei*, wet, soort, manier, nfr. *loi*) en *hande* (ook soort of manier ¹⁾, misschien evenals *hand*, lichaamsdeel, van een oorspr. *hindan* = vangen): *drieërlei*, *vierderlei*, *allerlei*, *velerlei*, *menigerlei*, *allerhande*, *velerhande*, enz. Zij zijn als onverbuigbare adjectieven te beschouwen, schoon die op *lei* nu en dan nog wel verlengd worden: *Ziet gij dat dundoek wapp'ren Met drieërleie baan?*

1) Vgl. ook *langzamerhand*, *stormenderhand*, *gewapenderhand*, mnl. *werenderhant*.

Werkings- of toestandswoorden.

Werkwoorden.

74.

In § 4 zijn als eene derde hoofdgroep onder onze voorstellingen en begrippen die van *w e r k i n g e n* vermeld. Bij de ontwikkeling van het begrip *z e l f s t a n d i g h e i d* (§ 9, *Opm.* 1-8) is echter gebleken, welk een nauw verband er bestaat tusschen *e i g e n s c h a p p e n* eenerzijds en *t o e s t a n d e n* en *w e r k i n g e n* aan den anderen kant. Verder ook (*Opm.* 6), hoe *t o e s t a n d e n* en *w e r k i n g e n* bij belangrijke punten van verschil toch ook zeer vele punten van overeenkomst hebben en de grens tusschen beide zeer vlottend is. En eindelijk, hoe *e i g e n s c h a p p e n*, *t o e s t a n d e n* en *w e r k i n g e n* weer in nauw verband staan met de zelfstandigheden of dingen zelf, nl. dat zij steeds als elementen van zelfstandigheids-voorstellingen zijn te beschouwen, maar ook dat zij door het denken op hunne beurt weer als zelfstandigheden opgevat kunnen worden.

Aan de orde is nu, te onderzoeken, op welke wijze de taal in dien logischen samenhang scherper scheiding te voorschijn doet komen, zoodat het mogelijk wordt uit te maken, welke woorden tot de grammaticale categorie der *w e r k w o o r d e n* te brengen zijn. Nader licht verschaft hier de leer van den enkelvoudigen zin en in het bijzonder de leer van het gezegde. (Vgl. I § 3-9). Terwijl de substantieve woorden hoofdzakelijk in de functie van subject en object, en de adjectieve woorden voornamelijk in die van adnominale bepaling voorkomen, zijn de werkwoorden in hoofdzaak *g e z e g d e w o o r d e n*, d.w.z. woorden, die eene werking of toestand niet enkel noemen, maar die vermelden als aan ruimte (d.i. aan eenig ding) en

aan tijd gebonden. Daardoor is het werkwoord het voornaamste en tegelijk het veranderlijkste deel van een zin geworden. In rijke verscheidenheid van vormen heeft deze categorie van woorden zich in de zinnen ontwikkeld, tal van onderscheidingen uitdrukkend, waarvan persoons- en tijdsverschil de voornaamste zijn. Deze *persoonsvormen* staan bij de beschouwing van het werkwoord op den voorgrond.

Op den tweeden rang staan de *naamwoordelijke* (nominale) *vormen* van het werkwoord, (*infinitief* en *deelwoorden*), vormen, waardoor de werking als eene zelfstandigheid of als eene eigenschap kan worden voorgesteld, en die dus het werkwoord tot de beide eerste hoofdgroepen: de zelfstandigheids-woorden en adnominale woorden, doen naderen. Toch blijven deze naamwoordelijke vormen in de zoogenaamde samengestelde tijdvormen ook aan de functie van gezegdewoord deelnemen.

Een ander verschil, dat op de orde van behandeling eenigen invloed heeft, is het volgende. De regel is, dat een werkwoord op zichzelf volstaat om het gezegde uit te drukken. Deze werkwoorden zullen in de volgende beschouwingen met den naam van *zelfstandige werkwoorden* onderscheiden worden. Er zijn echter ook eenige werkwoorden, die daartoe eene verbinding hetzij met een naamwoord, hetzij met een ander werkwoord moeten aangaan, en die bekend zijn onder den naam van *koppel- en hulpwerkwoorden*. Het zal blijken, dat de grondbeteekenis dezer werkwoorden in den regel min of meer verbleekt is, zoodat ze het karakter van vormwoorden krijgen en voor een deel buiten het algemeene begrip ‘werkwoord’ vallen.

Op grond van de aangewezen verschillen zal daarom de volgorde deze zijn:

1°. het werkwoord in zijne hoofdfunctie van *gezegdewoord* of *zelfstandig werkwoord*;

2°. de *koppel- en hulpwerkwoorden*;

3°. de *naamwoordelijke vormen* van het werkwoord.

Het werkwoord als gezegdewoord.

75.

Een *w e r k w o o r d* is een woord, dat door min of meer belangrijke wijzigingen van zijn vorm eene werking voorstelt als verbonden aan eene genoemde of aangeduide zelfstandigheid en aan eenig punt in den tijd.

Het begrip werking omvat in grammaticalen zin alle doen of bewegen, alle gebeuren of veranderen (= anders worden), dat wij aan of in de zelfstandigheden onzer uiterlijke en innerlijke ervaring waarnemen. Door dit verband tusschen de zelfstandigheden en de werkingen heeft de tegenstelling tusschen *wezen* en *ding*, *persoon* en *zaak* (vgl. § 11) ook eene tegenstelling bij de werkingen ontwikkeld: de wezens *doen* of *handelen*, de dingen *worden* of *komen in een toestand*.

Een doen stellen wij ons nl. voor als een uitwerksel van innerlijke kracht; een worden of in een toestand komen als het gevolg van uiterlijke of geheel buiten het willen liggende invloeden. Hierbij is intusschen niet uit het oog te verliezen, dat ook van wezens een *veranderen* kan vermeld worden, terwijl de dingen herhaaldelijk mede als *doende* worden voorgesteld.

En eindelijk nog, dat er bovendien eenige werkwoorden zijn, die noch een doen, noch een veranderen, maar alleen het *zijn* en *blijven* in een zekeren toestand uitdrukken.

Alzoo zijn de beteekenissen der werkwoorden in overeenstemming met de indeeling der beteekenissen van het gezegde (vgl. I § 3) in de volgende groepen te verdeelen:

1°. Werkwoorden, die een *d o e n* of *h a n d e l e n*, d.i. een met meer of minder duidelijk willen gepaard zinnelijk of onzinnelijk bewegen beteekenen: *loopen*, *rijden*, *vliegen*, *kruipen*, *zien*, *hooren*, *voelen*, *ruiken*, *proeven*, *lichten*, *schijnen*, *klinken*, *piepen*, *geuren*, *smaken*, *drukken*, *waaien*, *stroomen*, *vriezen*, *kennen*, *begrijpen*, *denken*, *gevoelen*, *treuren*, *haten*, *willen*, *begeeren*, enz.

2°. Werkwoorden, die een *n i e t - d o e n* of *n i e t - v e r a n d e r e n*, d.i. een verkeeren in een toestand beteekenen: *zijn* (bestaan of zich bevinden), *blijven* (niet weggaan), *staan*, *zitten*, *liggen*,

rusten, hangen (hangend zijn), *drijven, zweven, droomen, slapen, suffen, gloeien, leven*, enz.

3°. Werkwoorden, die een *veranderen*, d.i. het overgaan in een anderen staat of toestand beteekenen: *vallen, stijgen, rijzen, dalen, aankomen, vertrekken, groenen, verdorren, smelten* (vloeibaar worden), *verteren* (te niet gaan), *vermeerderen, verminderen, veranderen* (meer, minder, anders worden), *korten, lengen*, enz.

De tegenstelling tusschen de eerste en de derde groep, waartusschen de tweede als overgangsgroep gelegen is, wordt ook door grammaticaal verschil uitgedrukt; het voltooide *doen* wordt met behulp van het werkwoord *hebben*, het voltooide *veranderen* met behulp van het werkwoord *zijn* vermeld: *gelopen, gehoord, gekend, begeerd hebben*, enz. tegenover: *gevallen, aangekomen, veranderd zijn*, enz.

Het komt intusschen voor, dat een werkwoord met meer beteekenissen tot verschillende groepen kan behooren. *Bedaren* kan beteekenen *bedaald maken* (1°) en *bedaald worden* (3°); *trouwen* is *in het huwelijk treden* (3°); maar ook *in het huwelijk verbinden* of *bevestigen* (1°); *koken* is in kokenden toestand verkeerend (2°), maar ook *kokend maken* (1°); *smelten, verbranden*, enz. is *in een toestand brengen* (1°) of *in een toestand komen* (3°), enz. Ook de meeste bewegingswerkwoorden *loopen, rijden, varen, wandelen, kruipen, springen*, enz., beteekenen nu eens een *doen*, dan weer een *van plaats veranderen*, enz.

OPMERKINGEN. 1. De naam *werkwoord* en de definitie van het begrip *werking* hebben in den loop der tijden tot heel wat geschrijf aanleiding gegeven ¹⁾. Wat dien naam betreft, de opmerking in § 5, *Opm. 2*, dat in een naam ‘maar een enkel kenmerk ligt opgesloten en in den regel niet eens het voornaamste,’ kan er toe leiden, om er niet aan te tornen en zich tevreden te stellen, met aan den klassieken naam eene zoo juist mogelijke beschrijving van zijne beteekenis te verbinden. Namen als *toestandswoord, tijdwoord, gezegdewoord* zijn even onvoldoende, omdat zij ook niet meer dan een enkel kenmerk uitdrukken, en alzoo niet de minste kans hebben om een geijkten naam te verdringen.

1) Zie het *Aanhangsel*.

Wat de beteekenis der werkwoorden aangaat, ook hierbij moet men er van afzien, die door een enkel woord of eene enkele uitdrukking te willen weergeven. Of men eene werking beschrijft als een *doen*, een *handelen*, een *zijn* of *blijven* op eene plaats of in een toestand, een *worden* of komen in een toestand, een zinnelijk of onzinnelijk *bewegen*, *veranderen* of *gebeuren*, enz., telkens omvatten dergelijke termen slechts een gedeelte van de werkingen, die we ons kunnen voorstellen. Dit is een noodzakelijk gevolg der veelzijdigheid van het begrip 'werking'. Reeds Aristoteles was, gelijk bleek (§ 7, *Opm.* 2), genoodzaakt om het in vier categorieën te splitsen: *doen*, *ondergaan*, *hebben* en *liggen*. Er valt dus niet anders te doen, dan door analyse het begrip werking te begrenzen.

2. Het *werkingsbegrip* is de tegenstelling van het zelfstandigheidsbegrip. Het allervoornaamste kenmerk van het laatste (vgl. § 9, *Opm.* 2) is absolute of relatieve *bestendigheid*. Tot het wezen van eene werking behoort het kenmerk *beweging* of *verandering*. Als de dingen niet waarneembaar veranderden, waren er geen werkingen. Maar hieruit volgt ook, dat alle bewegen of veranderen steeds verbonden is aan een ding.

De eerste uitbreiding van het werkingsbegrip is deze, dat het niet-bewegen of niet-veranderen der dingen blijktens het bestaan van een aantal werkwoorden óók als werking opgevat wordt: *zijn* als tegenstelling van *worden*, *blijven* van *heengaan*, *liggen* van *staan*, *rusten* van *werken*, *zweven* van *dalen* of *stijgen*, *drijven* van *stijgen* of *zinken*, enz.

Verder volgt het werkingsbegrip de splitsingen en uitbreidingen van het dingbegrip. Er zijn *zinnelijke* en *onzinnelijke* werkingen, zooals er zinnelijke en onzinnelijke zelfstandigheden zijn: natuurbewegingen, zoowel als menselijke en dierlijke bewegingen, maar ook bewegingen in ons bewustzijn (vgl. de voorbeelden). En de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat die werkingen tot een zeker aantal grondbegrippen zouden kunnen teruggebracht worden. Dit is echter uit een grammaticaal oogpunt van geen belang, al zal het in de volgende beschouwingen nu en dan noodig zijn, een of andere groep werkwoorden aan te wijzen, door de gemeenschappelijke beteekenis te vermelden, b.v. werkwoorden, die een *waarnemen* beteekenen: *zien*, *hooren*, *ruiken*, *voelen*, *vinden*, enz.; of *bewegingswerkwoorden*: *loopen*, *rijden*, *varen*, *springen*, *kruipen*, enz. Alleen in de leer der woordvorming wordt het noodig, de beteekenissen der werkwoorden tot zekere groepen te brengen en verder behoort de synonymiek der werkwoorden tot het woordenboek.

Er is intusschen in de werkingen een verschil, dat aanleiding geeft tot de grammaticale scheiding, aan het slot der paragraaf vermeld. De natuurwetenschap onderscheidt mechanische en organische bewegingen, de eerste door uitwendige, de laatste door inwonende krachten veroorzaakt. De taal, schoon wat populairder en ruwer,

(vgl. § 9, *Opm.* 2, slot en *Opm.* 3, 1^e al.), maakt eene soortgelijke onderscheiding: eene werking is een *doen*, eene uiting van activiteit, van eigen energie, òf zij is een *veranderen*, de overgang van den eenen toestand in een anderen. Het bewegen of veranderen wordt derhalve opgevat *als een zich, of iemand, of iets bewegen of veranderen*, òf eenvoudig als een *anders worden*, of ook wel als een *bewogen worden*. Voor het laatste zijn echter geen afzonderlijke werkwoorden voorhanden; daartoe moet de later te bespreken lijdende vorm der werkwoorden dienen.

Deze onderscheiding openbaart zich in een grammaticaal verschil bij het uitdrukken der voltooide werking. In het eerste geval is er sprake van een *bewogen* of *veranderd hebben*, in het tweede geval van een *veranderd* of *bewogen zijn*. Eigenlijk geeft dit onderscheid dus alleen tot eene indeeling in twee groepen aanleiding. Het is echter wenschelijk, nog eene tusschengroep aan te nemen voor enkele werkingen, die men zich noch als een doen, noch als een veranderen, maar als een *verkeeren* of *volharden* in een toestand voorstelt. Meestal wordt dit laatste uitgedrukt door een naamwoordelijk gezegde met de koppelww. *zijn* of *blijven* of hunne aequivalenten, maar er zijn tot dat doel ook een beperkt aantal werkwoorden beschikbaar. Toch wordt ook van deze werkwoorden de voltooide werking met het werkwoord *hebben* uitgedrukt: *gezeten, gerust, geslapen hebben*, enz., en behooren zij feitelijk tot de eerste groep; zij zijn daarvan ook niet scherp te scheiden en bij vele werkwoorden, b.v. *lichten, schijnen, blinken, luiden, geuren*, e.a. twijfelt men, of dit nu een *doen* of een *verkeeren* in een toestand moet geacht worden.

Nogmaals moet dan ook herinnerd worden, dat eene taalkundige onderscheiding als deze eene zeer populaire en dikwijls naïeve onderscheiding is, die volstrekt niet altijd met de wetenschappelijke onderscheidingen overeenkomt. Vooral geldt dit voor de onzinnelijke werkingen: voor de taal blijft b.v. *onthouden, vergeten, haten, liefhebben, verlangen* een doen, onafhankelijk van de verklaringen, die de psychologie van deze innerlijke processen geeft.

76.

Uit de beteekenissen der werkwoorden vloeit nog eene tweede onderscheiding voort. Is het bewegen of veranderen noodwendig verbonden aan eene zelfstandigheid, er kan ook meer dan ééne zelfstandigheid noodzakelijk in betrokken zijn. Dit geeft aanleiding (vgl. I, § 16 en 17) tot de verdeling der werkwoorden in:

1°. Subjectieve werkwoorden, die werkingen beteekenen, waarin geene andere zelfstandigheid betrokken is, dan het onderwerp, en

2°. Objectieve werkwoorden, die werkingen be-

teekenen, waarin buiten het onderwerp noodzakelijk nog een en soms twee wezens of dingen betrokken zijn, waarvan de vermelding slechts bij wijze van uitzondering achterwege kan blijven.

Tot de subjectieve werkwoorden behooren vooreerst meest alle werkwoorden der tweede en derde groep, d.z. die, welke een *verkeeren* of *komen in een toestand* beteekenen, maar verder ook een aantal werkwoorden der eerste groep, n.l. die een *doen* beteekenen, dat geheel tot het subject beperkt is: *loopen, wandelen, schijnen, klinken, blaffen*, enz.

Tot de objectieve werkwoorden behooren alle werkwoorden, die van een lijdend, meewerkend of oorzakelijk voorwerp vergezeld worden: *iemand* of *iets zien, hooren, waarnemen, brengen, halen, voortbrengen, vernietigen*, enz.; *iemand iets geven, ontnemen, weigeren, beletten*, enz.; *op iemand* of *iets vertrouwen, naar iemand of iets verlangen, zich over iemand (zijner) ontfermen*, enz.

Dit verschil tusschen subjectieve en objectieve werkwoorden wordt intusschen niet aan de werkwoorden zelf, maar door de begeleiding uitgedrukt. De objecten zijn accusatief-, datief-, of genitief-objecten, of de betrekking tusschen werking en object wordt door een voorzetsel uitgedrukt. Uitvoerig is een en ander behandeld in I, § § 15-34.

OPMERKINGEN. 1. Bij de behandeling van de leer der voorwerpen is gebleken en bij de behandeling van de vormen (*4e stuk*) zal het opnieuw blijken, hoe het logisch gevoel voor en de uitdrukking van de betrekking tusschen werking en object velerlei veranderingen ondergaan heeft en nog ondergaat. De logische betrekking wordt in verschillende talen verschillend opgevat: zij wordt in eene vroegere periode anders opgevat dan later; soms is in eene zelfde periode bij verschillende schrijvers verschil van opvatting te ontdekken; het logisch verschil wordt nog gevoeld, maar het verschil in uitdrukking wordt langzamerhand verwaarloosd, enz. Voorbeelden van een en ander zijn te vinden in I § 23, § 28 *a, b* en *c*, § 33 en het *Aanhangsel*.

2. In de paragraaf is gezegd, dat *meest* alle werkwoorden der tweede en derde groep subjectief zijn. De uitzondering is, dat in de toestanden, door deze werkwoorden uitgedrukt, toch wel nu en dan een oorzakelijk voorwerp (praepositionaal object) en soms zelfs een meewerkend of ondervindend voorwerp (datief-object) betrokken kan

zijn, b.v.: *aan het leven hangen, van geluk droomen, voor recht en waarheid, gloeien*; en ook: *op den vijand losgaan, aan eene taak beginnen, met een werk voortgaan, ophouden of eindigen, met iemand trouwen, het over iets eens worden, enz.*, welke laatste werkwoorden blijkens hunne vervoeging met *zijn* alle tot de derde groep behooren en toch objectief zijn. In zinnen als: *Hij slaapt m i j te lang, De boot vertrekt h e m te vroeg*, komt een datief-object voor, zonder dat de werkwoorden *slapen* of *vertrekken* kunnen gezegd worden, daardoor objectief te worden.

Intusschen is het gezegd, dat een toestand uitdrukt, waarin een ondervindend of veroorzakend object betrokken kan zijn (vgl. I § 24 *b*, § 26 *b* en § 30 met § 31, 3°) meestal een naamwoordelijk gezegde, waaraan niet het werkwoord, maar het adjectief of deelwoord het objectieve karakter geeft, b.v.: *De zaak is mij duister*.

77.

Onder deze objects-betrekkingen heeft echter de voornaamste, d.i. die van het *lijdend voorwerp*, aanleiding gegeven tot eene onderscheiding, die van meer grammaticaal belang is. Er vertoonen zich namelijk bij de werkwoorden nog verdere gevolgen van de in § 75 herinnerde tegenstelling tusschen de actieve wezens en de passieve dingen.

In de eerste plaats is als zoodanig te beschouwen de onderscheiding van de werkwoorden der eerste groep in *t r a n s i t i e v e* (overgankelijke) en *i n t r a n s i t i e v e* (onovergankelijke) werkwoorden.

Tot het wezen van een *transitief werkwoord* behoort, dat het een doen, een zinnelijk of onzinnelijk bewegen beteekent, hetwelk uitgaat van een actief subject, een wezen of persoon, of een als persoon gedacht ding, en waardoor een passief-object, een ding of zaak, of een als ding gedacht wezen, voortgebracht of vernietigd, of in een anderen staat of toestand wordt gebracht: *scheppen, stichten, tot stand brengen, verwoesten, vernietigen, vernielen, plaatsen, stellen, wegnemen, breken, scheuren, verbergen, kwetsen, plukken, eten, drinken, zien, hooren, ruiken, proeven, voelen, aanraken, bewegen, groeten, kussen, begrijpen, beminnen, bewonderen, vereeren, begeeren, enz. enz.*

Dat het onderwerp steeds een persoon of eene gepersonifiëerde zaak, en het lijdend voorwerp steeds eene zaak of een als zaak gedachte persoon is, wordt toegelicht door de vergelijking van voorbeelden als: *Het volk omringt het paleis* en *Een*

m u u r omringt het paleis, Hij werpt den stoel omver en Hij werpt den man omver.

Tot het wezen van een *intransitief werkwoord* behoort, dat het een doen beteekent, hetwelk van een actief subject uitgaat, maar dat zich tot dit subject beperkt, b.v.: *lichten, luiden, blaffen, geuren, wandelen, zwerven, denken, mijmeren, peinzen.* enz. Intusschen zijn in dit begrip ook opgenomen alle werkwoorden der tweede en derde groep, die een verkeeren of komen in een toestand beteekenen, en verder alle objectieve werkwoorden, die uitsluitend van een meewerkend of oorzakelijk voorwerp vergezeld kunnen zijn, als: *gehoorzamen, gelukken, betamen, gedenken, uitzien naar, rekenen op,* enz. Een gevolg daarvan is, dat de termen *intransitief* en *subjectief* werkwoord veelal voor en door elkaar gebezigd worden.

OPMERKING. Onder verwijzing naar I, § 21 wordt hier herinnerd:

1°. hoe transitieve werkwoorden absoluut, d.i. zonder de vermelding van een lijdend object kunnen voorkomen: *Wij eten om 12 uur, Men bouwt hier druk, Hij rookt en hij drinkt niet meer,* enz.

2°. hoe een intransitief werkwoord tijdelijk overgankelijk kan worden in drie gevallen:

a. wanneer het vergezeld wordt van een zelfstandig of bijv. nwd., waardoor het product of resultaat der werking aangegeven wordt, terwijl het werkwoord de algemeene beteekenis van *maken* of *bezorgen* aanneemt: *Hij praatte mij doof, Hij viel zich een gat in het hoofd.*

b. wanneer een onpersoonlijk werkwoord door een lijdend voorwerp als product der werking vergezeld wordt: *Het regende complimentjes en kersen in ieders schoot*¹⁾.

c. wanneer, gelijk met enkele intransitiva het geval is, een verbaal substantief, dat dezelfde werking als het werkwoord uitdrukt en meestal van een attribuut vergezeld is, aan het werkwoord wordt toegevoegd: *Een zwaren strijd strijden, Den heldendood sterven,* enz.

78.

In den regel zijn de *transitieve* en de *intransitieve* werkwoorden van verschillenden oorsprong; bij de behandeling der woordvorming zal blijken, dat de meeste subjectieve of intransitieve werkwoorden wortelwerkwoorden zijn, en de meeste transitiva tot de afgeleide behooren. Er

1) Tegelijk een voorbeeld van gewaagde samentrekking (vgl. II, § 26).

zijn echter ook een aantal werkwoorden, die zoowel transitief als intransitief kunnen gebruikt worden. De volgende zinnen geven van de meest voorkomende een overzicht:

<i>Hij b a k t het brood.</i>	<i>De taart b a k t in den oven.</i>
<i>De kok b e d e r f t de spijzen.</i>	<i>Het vleesch b e d e r f t .</i>
<i>Hij b e g o n zijne toespraak met...</i>	<i>De strijd b e g o n .</i>
<i>Hij b e w o o g den arm.</i>	<i>Het gordijn b e w o o g even.</i>
<i>De meid b r a a d t het vleesch.</i>	<i>Het vleesch b r a a d t aan het spit.</i>
<i>Hij b r a n d t gas.</i>	<i>De kachel b r a n d t .</i>
<i>Hij b r e e k t een glas.</i>	<i>Het glas b r a k .</i>
<i>Hij b u i g t de staaf.</i>	<i>Het riet b u i g t .</i>
<i>Hij d r a a i t het rad.</i>	<i>Het rad d r a a i t .</i>
<i>Zij d r o g e n de visch.</i>	<i>Het goed d r o o g t .</i>
<i>De wind d r i j f t de boot naar zee.</i>	<i>De boot d r i j f t naar zee.</i>
<i>Hij e i n d i g d e zijn verhaal.</i>	<i>Hier e i n d i g d e het verhaal.</i>
<i>Hij g e n a s vele lijdens.</i>	<i>De wond g e n a s spoedig.</i>
<i>Hij g e w e n d e mij aan orde.</i>	<i>Hij g e w e n d e aan orde.</i>
<i>Hij h a n g t de jas aan den muur.</i>	<i>De jas h a n g t aan den muur.</i>
<i>Dat h e e t ik liegen.</i>	<i>Hij h e e t Willem.</i>
<i>De wind j a a g t de wolken.</i>	<i>De wolken j a g e n .</i>
<i>Hij k l e m t zijn vinger.</i>	<i>De deur k l e m t .</i>
<i>De zon k l e u r t de wolken.</i>	<i>De wolken k l e u r e n .</i>
<i>De wind k n a k t het riet.</i>	<i>Zijne vingers k n a k k e n .</i>
<i>Zij k o o k t het water.</i>	<i>Het water k o o k t .</i>
<i>Hij l a a t zijn haar k o r t e n .</i>	<i>De dagen k o r t e n .</i>
<i>Hij k r a a k t eene noot.</i>	<i>De deur k r a a k t .</i>
<i>Hij heeft het papier g e k r e u k t .</i>	<i>Zoo zal de jurk k r e u k e n .</i>
<i>Hij zal het laken eerst k r i m p e n .</i>	<i>De stof is erg g e k r o m p e n .</i>
<i>Zij k r o e s t (krult) het haar.</i>	<i>Zijn haar k r o e s t (krult).</i>
<i>Hij k r u i t den last voort.</i>	<i>Het ijs begint te k r u i e n .</i>
<i>Zij k r u i m e l t hare beschuit.</i>	<i>Het brood k r u i m e l t .</i>
<i>Uw brief h e e f t den mijnen g e k r u i s t .</i>	<i>Het schip k r u i s t in de Noordzee.</i>
<i>God n e i g t de harten.</i>	<i>De zon n e i g t ter kimme.</i>

*De kleermaker zal u de jas komen
passen.*

De jas past u niet.

De wind rukte een tak van den boom. De vijand rukte te velde.

Hij heeft de vechting gescheiden. Zij zijn in vrede gescheiden.

Hij scheurt zijne kleederen.

De grond scheurt.

Hij schikt de leerlingen in eene rij.

De knaap schikt naar voren.

Hij schoot hem in het oog.

Het mes schoot uit zijne hand.

Zij schuimt de soep.

De soep schuimt.

<i>Hij s c h u i f t de slee over het ijs.</i>	<i>De slee s c h u i f t over het ijs.</i>
<i>Hij s l a a t het paard.</i>	<i>Het geweer s l a a t geweldig.</i>
<i>Zij s l e e p e n hem naar huis.</i>	<i>De japonnen s l e p e n .</i>
<i>Hij s l i n g e r d e den steen naar mijn hoofd.</i>	<i>Het touw s l i n g e r t .</i>
<i>Hij s l u i t de deur.</i>	<i>De deur s l u i t niet.</i>
<i>Hij s m a a k t e veel genoeg.</i>	<i>Dat s m a a k t naar meer.</i>
<i>Zij s m e l t de boter.</i>	<i>De boter s m e l t .</i>
<i>Hij heeft zijn slachtoffer g e s m o o r d .</i>	<i>Hij s m o o r t van dorst.</i>
<i>Hij s p l i j t het blok in tweeën.</i>	<i>De muren s p l i j t e n .</i>
<i>Hij s t a l t zijn paard bij zijn zwager.</i>	<i>Zijn paard s t a l t in de kazerne.</i>
<i>Zij s t o o f t de groenten.</i>	<i>De groente moet lang s t o v e n .</i>
<i>Hij t r e k t kruiden.</i>	<i>De thee staat te t r e k k e n .</i>
<i>Hij t r o u w t eene rijke vrouw.</i>	<i>Hij t r o u w t met zijne nicht.</i>
<i>De burgemeester heeft hen g e t r o u w d .</i>	<i>Zij t r o u w e n in de kerk.</i>
<i>Dat v e r a n d e r t den toestand.</i>	<i>De toestand v e r a n d e r t niet.</i>
<i>Dat zal u niet v e r a r m e n .</i>	<i>Hij v e r a r m t met den dag.</i>
<i>Hij v e r b r a n d t de brieven.</i>	<i>De brieven v e r b r a n d e n .</i>
<i>Hij v e r d r i n k t de katten.</i>	<i>De matroos v e r d r o n k .</i>
<i>Hij v e r g a d e r t schatten.</i>	<i>De commissie v e r g a d e r t op Woensdag.</i>
<i>Dat v e r k o e l t de maag.</i>	<i>Hunne v r i e n d s c h a p v e r k o e l t .</i>
<i>Dokter A. heeft haar v e r l o s t .</i>	<i>Zij v e r l o s t e van een zoon.</i>
<i>Hij v e r m e e r d e r t zijne inkomsten.</i>	<i>De gewone inkomsten v e r m e e r d e r e n .</i>
<i>Dat v e r m e n i g v u l d i g t de kansen.</i>	<i>De gelegenheden v e r m e n i g v u l d i g e n .</i>
<i>Hij v e r m i n d e r t de uitgaven.</i>	<i>De uitgaven v e r m i n d e r e n .</i>
<i>Hij v e r s c h r i k t e er van.</i>	<i>Dat v e r s c h r i k t e hem niet.</i>
<i>Hij v l e k t het papier.</i>	<i>Die teere stof v l e k t licht.</i>
<i>Hij w e e g t de steenkolen.</i>	<i>De lasten w e g e n zwaar.</i>
<i>Hij w e i d t zijne schapen.</i>	<i>De schapen w e i d e n achter de woning.</i>

Hierbij sluiten zich aan enkele paren werkwoorden met vormverschil, waarvan het eene de intransitieve beteekenis heeft van *eene werking verrichten*, en het andere de transitieve beteekenis van *een werking of toestand* bij eene andere zelfstandigheid

te weeg brengen, nl. *drinken* en *drenken*, *zitten* en *zetten*, *liggen* en *leggen*, *zuigen* en *zoogen*, *waken* en *wekken*. De laatste werkwoorden dezer paren heeten *causatieven*, d.i. bewerkende of veroorzakende werkwoorden.

Van nog andere causatieve werkwoorden is de verwantschap met een intransitief werkwoord minder of meer uit het taalgevoel verdwenen, b.v. van *wenden* naast intr. *winden* (= draaien); van *leiden* naast een oud. intr. *liden* (= gaan); van het bovenvermelde trans. of intr. *neigen* naast intr. *nijgen* (alleen nog gebruikelijk voor lett. *een buiging maken*); van *klooven* naast een oud intr. *klieven* (= splijten); van *voeren* naast intr. *varen* (in zijne vroegere bet. van *rijden*), enz.

OPMERKINGEN. 1. De verklaring van het ontstaan dezer differentiëring in de beteekenis van een aantal werkwoorden behoort tot de afdeeling *Woordvorming* en is van zoo ingewikkelden aard, dat ook dan nog voor de bijzonderheden naar de etymologische woordenboeken moet verwezen worden. Van de hoofdoorzaken kan het volgende een algemeen denkbeeld geven.

a. Het eenvoudigst is het verschijnsel te begrijpen bij werkwoorden, die naast adjectieven zijn ontstaan. Deze beteekenen *eene eigenschap aannemen* of *eene eigenschap aanbrengen* (vgl. *groenen* en *witten*). Zoo is het duidelijk, dat *drogen*, *gewennen*, *korten*, *kroezen* zoowel *droog*, *gewoon*, *kort*, *kroes w o r d e n* als *m a k e n* konden beteekenen. Hetzelfde geldt voor vele afgeleide werkwoorden met *ver*: *veranderen*, *verarmen*, *vergaderen*, *verkoelen*, *verlossen*, *vermeerderen*, *verminderen*, *vermenigvuldigen*, enz.

b. Bij werkwoorden, die naast substantieven zijn ontstaan, zijn de beteekenissen tot een grooter aantal rubrieken te brengen en is het nog lichter mogelijk, dat twee beteekenissen zich aan één woordklank hechten; b.v. *kleuren*, *krullen*, *kreukelen*, *scheuren*, *vlekken*, die kleur, krullen, kreukels, scheuren, vlekken *krijgen* of *hebben*, of *van* kleur, krullen, kreukels, scheuren, vlekken *voorzien* beteekenen; *stallen* en *weiden* = in een stal of weide *zijn* of *doen zijn*; *kruimelen*, *pluizen* = tot kruimels of pluizen *maken* of kr. of pl. *voortbrengen*; *schuimen* = schuim *voortbrengen* of van schuim *ontdoen*; *knakken* en *kraken*, knakkend of krakend geluid geven of doen geven, enz.

c. Bij een aantal werkwoorden stuit men teruggaande op paarsgewijs verwante werkwoorden, in den trant van de aan het slot der paragraaf vermelde, waarvan meest één sterk en intransitief en het andere, het causatieve, zwak en transitief is. Het vermogen om causatieven te maken was in de germ. dialecten nog zeer levendig en die, welke in de tegenwoordige taal nog voorkomen, zijn er slechts eene schrale rest van. Door verschillende veranderingen - die voor elk geval in het bijzonder zijn na te gaan - konden dan de twee tot één worden, b.v.: etymologisch verschillende werkwoorden vielen in den praesensstam samen en werden voor de rest der vormen ook gelijk; of de eene vorm werd in sommige gevallen voor beteekenissen

van den anderen gebruikt en verdrong dien ten slotte geheel; òf eene nieuwvorming verdrong beide, enz. Enkele voorbeelden zijn de volgende:

Bederven; vgl. mhd. *verdërben* (st. ww.) = te gronde gaan; *verderben* (zw. w w.) = te gronde doen gaan. In het mnl. komt st. *bederven*, *bedorf*, *bedorven*, in beide beteekenissen voor, maar in de laatste beteekenis ook een zwak: *bederven*, *bederfde*, *bederft*. De zwakke vormen zijn ondergegaan en de sterke hebben beide beteekenissen in zich vereenigd.

Bewegen en *wegen*. De geschiedenis dezer werkwoorden is bijzonder ingewikkeld, daar niet alleen een st. intr. *wegen* (got. (*ga*)-*wigan*, ohd. *wëgan*) en een zwak causatief *wegen* (uit een verondersteld *wagjan*, ohd. *wegen*, *wecken*) ten grondslag liggen, maar ook nog andere verwante oudere en jongere vormen invloed gehad hebben. Het zwakke mnl. *bewegen* (*beweegde*, *beweget*) was al transitief en beteekende: in sterke beweging, in beroering brengen. Ten slotte hebben st. *bewegen* en *wegen* alle beteekenissen in zich vereenigd.

Buigen (uit *biugan*) is oorspr. st. intr., maar komt ook al vroeg tr. gebruikt voor. Daarnaast ontwikkelde zich een zwak tr. *bougan*, waaruit een mnl. *bogen* (= *doen buigen*, vgl. *zoogen* en *zuigen*). Ook dit *bogen*¹⁾ werd mede trans. gebezigd, maar ging onder. Het sterke *buigen* heeft getriomfeerd en heeft behalve de intransitieve beteekenis ook de transitieve aangenomen.

Drijven. In het Got. vindt men naast een st. *dreiban* een zw. causatief *draibjan*. Hier wordt echter zoowel het sterke als het zwakke ww. reeds transitief gebruikt en bestaat dus de mogelijkheid, dat de gewone verhouding tusschen het sterke en het zwakke ww. al vroeger verstoord is, of misschien nooit bestaan heeft²⁾. Intusschen is het zw. ww. zonder nakomelingen gebleven en heeft het sterke intr. en tr. beteekenis gekregen.

Genezen. In het Got. komt voor een st. intr. *ganisan* (= *gezond, behouden worden*) en een zw. tr. *ganasjan* (= *gezond maken*). Het sterke ww. heeft beide beteekenissen aangenomen en aan het causatief beantwoordt alleen het zeldzame (zich) *generen*, hd. (sich) *nähren*, in zijn onderhoud voorzien.

Op ongeveer gelijke wijze vindt men ook voor *hangen* (ohd. st. *hâhan* en zw. *hangên*), *krimpen* (mnl. st. *crimpen*, zw. tr. *crempen*, waarvan het eerste ook al intr. en tr. voorkomt), *smelten* (ohd. st. *smëlzan* en zw. *smelzen*) dubbele vormen, waarvan in onze taal de sterke den zwakken verdrongen heeft met overneming van de transitieve beteekenis er van.

Voor *branden* vindt men in de vroegere taal een st. *brinnen* en een

1) Vgl. Verdam, *Mnl. Wdb.* I, 1349. - Vgl. voor den oorsprong van ons *bogen* = op iets roemen: Gallée in *Tijdschrift* V, 1 vlgg.

2) Vgl. Wilmanns, *Deutsche Gr.* II, 52.

zw. *brennen*, maar beide zijn in onze taal ondergegaan, (alleen *barnen* is er eene herinnering aan), en *branden* is terug te brengen tot een met de vorige ww. verwant naamwoord *brand* met de substantieve beteekenis *brand*, *vlam* of de adjectivische *brandend*, *vlammend*, zoodat de beteekenissen *brandend zijn* of *brandend maken* (vgl. a) hieruit licht duidelijk worden.

d. Voor de zwakke werkwoorden *draaien*, *jagen*, *klemmen*, *koken*, *kruien*, *passen*, *rukken*, *schikken*, *smoren*, *stoven*, *trouwen* en de sterke *bakken*, *beginnen*, *braden*, *breken*, *heeten*, *scheiden*, *schieten*, *schuiven*, *sluiten*, *splijten*, *trekken*, *verdrinken* en *verschrikken* vindt men teruggaande slechts een enkelen vorm, hetzij met oorspr. transitieve, hetzij met oorspr. intransitieve beteekenis. Hoe nog eene andere oorzaak aan te wijzen is, waardoor de intr. of tr. beteekenis zich daarbij voegde, zal in § 82, *Opm.* 2 besproken worden.

Ten slotte zij er nogmaals op gewezen, dat deze voorbeelden slechts dienen om van de hoofdinvoeden, die hier gewerkt hebben, in het algemeen eene voorstelling te geven. In meer bijzonderheden te treden is de taak der woordenboeken.

2. Na het voorafgaande is het begrijpelijk, dat er in de vroegere taal transitieve ww. voorkomen, die nu intransitief, en intr. ww., die thans omgekeerd transitief zijn.

Voorbeelden van het eerste geval zijn de mnl. ww.: (jongen) *aezen* (van voedsel voorzien); iemand of iets *bezwijken* (verlaten; nog heden hoort men: *hij bezwijkt mij niet*); iemand *biechten* (de b. afnemen); *sinken* (doen zinken; nog bij Bilderdijk: *zinkt de schepen, damt de kil.*); *herbergen* (hier of daar *herbergen* = logeeren); *rusten* (doen rusten; vgl. grafschriften met: *hier is gerust...*); kostbaarheden *vluchten* (in veiligheid brengen); iemand *toornen*, *vervaren*, *versagen* (toornig, vervaard, versaaagd maken), enz.

Voorbeelden van het tweede geval zijn: *belgen* (boos worden), *blusscen* (uitgaan van vuur), *bekeren* (tot het ware geloof, tot inkeer komen), *ontsluiten* (opengaan), *rumen* (van zijn stede *rumen*; vgl. nog: *de wind ruimt*); *opheffen* (*de ark hief up*), *verbliden*, *verwarmen* (blij, warm worden), enz. Vgl. verder Verdam, *Mnl. Tekstcr.*, Van Helten *Vondels Taal*, Stoett, *Mnl. Synt.* §§ 385 en 386.

3. Sommige werkwoorden zijn transitief geworden, doordat zij, voorheen vergezeld van een genitief, datief of een accusatief van plaats, door verloop van beteekenis een transitief *doen* zijn gaan beteekenen, b.v. *vergeten*, *volgen*, *navolgen*, *opvolgen*, *ontmoeten*, *bijstaan*, *dienen*, *helpen*, *hinderen*, *naderen*, *nazitten*, enz. Hierdoor wordt duidelijk, waarom sommige nog met *zijn* vervoegd worden. Vgl. voor verdere bijzonderheden I § 23 en § 28.

79.

Uit de tegenstelling van *persoon* en *zaak* (actief subject en passief object) bij de transitiva heeft zich bij deze werkwoorden een vorm ontwikkeld, de *lijdende vorm* of het

passivum, waardoor het mogelijk wordt, het lijdend voorwerp, wanneer het psychologisch onderwerp, d.i. onderwerp van de gedachte, is (vgl. I § 14), ook tot grammatisch subject, d.i. tot onderwerp van den zin, te maken.

In onze taal, gelijk in andere germ. talen, bestaat deze lijdende vorm sinds de 8^e of 9^e eeuw uit een vorm van de werkwoorden *worden* of *zijn* met het *voltooide* deelwoord: *Het varken wordt geslacht, Het varken is geslacht* ¹⁾.

De mogelijkheid om een lijdend voorwerp tot lijdend onderwerp te maken, is in de meeste gevallen een uiterlijk kenmerk voor de transitiviteit van het werkwoord. De uitzonderingen hierop zijn vermeld in I § 22.

Enkele intransitiva kunnen zonder de vermelding van een onderwerp in den lijdenden vorm voorkomen: *Er wordt gedanst. Er wordt gebabbeld. Er wordt bij den zieke gewaakt. Er wordt maar op gezondigd*, passiva van de actieve vormen: *Men danst, Men babbelt*, enz. Deze lijdende vormen zijn beperkt tot de intransitiva, die een doen beteekenen, maar komen ook voor bij enkele transitiva: *Er wordt druk gebouwd, Hier wordt overgezet*, enz. Bij de werkwoorden, die een zijn of overgaan in een toestand beteekenen, komen ze niet voor; dus niet: *Er wordt gerust, Er wordt gevallen*, enz. *Waken* in het bovenstaande voorbeeld is niet: *wakker zijn*, maar drukt daar een *doen* uit.

Deze lijdende vormen der intransitiva worden *onechte passiva* genoemd; men kan ze ook *onpersoonlijke passiva* noemen.

OPMERKINGEN. 1. Oorspronkelijk moet in het Indo-Germaansch geen passivum bestaan hebben: het eenvoudig naast elkaar stellen van subject en praedicaat blijkt zoowel gediend te hebben om de passieve als om de actieve verhouding uit te drukken. Later heeft zich in enkele talen, b.v. in het Grieksch en in het Latijn, een passivum ontwikkeld, dat uit werkwoordelijke vormen bestond, waarvan de uitgang de passieve beteekenis aangeeft, vgl. b.v. *amo* (ik bemin), *amas* (gij bemint), *amat* (hij bemint), met: *amor* (ik word bemind), *amāris* (gij wordt bemind), *amātur* (hij wordt bemind), enz.

Tot recht begrip van hetgeen straks over het verband tusschen

1) De met *geworden* versterkte vormen: *het varken is (was) geslacht geworden*, kwamen eerst na de 13^e eeuw in gebruik.

het reflexivum en het passivum gezegd zal worden, zijn eenige bijzonderheden omtrent deze oudere passiefvormen niet overbodig.

Het Grieksche *passivum* is, wat zijn voornaamste vormen betreft, gelijk aan het *medium*, een stel vormen, waardoor eene handeling uitgedrukt wordt, die tegelijk op eene of andere wijze op het subject terugwerkt; het onderwerp is dan tegelijk belanghebbend of ook wel lijdend in zijne eigene handeling betrokken, b.v.: *porizomai*, ik verschaf mij, *trepomai*, ik wend mij. Ook heeft dit medium dikwijls een terugwerkende beteekenis, maar drukt het uit, dat het subject een zeer levendig, een zeer intens aandeel aan de handeling heeft; b.v. *skopo* = ik zie, maar *skopumai* = ik beschouw aandachtig, ik onderzoek. Evenzoo gebruikt men voor *verschaffen*, *nemen*, *vrijmaken* het gewone activum, voor de meer intense begrippen: *uit eigen middelen verschaffen*, *aangrijpen*, *loskopen* het medium.

Omtrent dit medium nu, waarvan ook voorbeelden in het got. voorkomen, maar dat verder in de germ. talen is ondergegaan, wordt aangenomen, dat de uitgang niet anders dan een reflexief pronomen, en de uitgang van den 1 en pers. *mai* = *me* (mij) zou zijn. ¹⁾ Het aan het medium gelijke passivum zou dus, wat zijne etymologische beteekenis betreft, met een reflexivum gelijk gesteld moeten worden.

Evenzoo wordt de *r* in de uitgangen van het latijnsche passivum ²⁾ als uit een reflexief pronomen ontstaan, verklaard, ‘zoodat ook dit passivum dus aanvankelijk uitsluitend reflexieve beteekenis moet gehad hebben.’ (Speyer).

Hoe dit ook zij, het gezegde is voldoende om eenigszins duidelijk te maken, dat waar de lijdende vorm door een enkelen vorm van het werkwoord wordt uitgedrukt, de analyse van dien vorm in den regel tot resultaat heeft, dat er aan eene versmelting van het werkwoord met een wederkeerend voornwd. gedacht moet worden. Hoe het mogelijk is, dat de wederkerende vorm en de lijdende vorm in beteekenis zoo nauw aan elkander grenzen, zal in § 82 blijken.

2. Herhaald worde hier, wat reeds in I § 22, *Opm. 2* is uiteengezet, dat de lijdende vorm van een zin met een transitief gezegde niet volkomen equivalent is aan den bedrijvende vorm. Ofschoon deze vormen dikwijls voor en door elkander gebruikt worden, is er toch een logisch verschil aan te wijzen. Als men voor de schilderij van

1) Vgl. Paul *Principien* 234. De hypothese wordt echter ook bestreden.

2) Vgl. Speyer, *Lat. Sprkk.* I, § 191. Ook deze onderstelling vindt tegenspraak.

Voortgezet onderzoek zal dus hieromtrent nader uitspraak moeten doen. Maar vast staat het, dat in het slavisch het reflexivum en passivum één zijn (*datissä* = z. *geven*, maar ook *gegeven worden*). Ook de passiva der noorsche talen zijn niet anders dan reflexiva, b.v. zw. *lāras* = z. *leeren* - geleerd worden.

Arie Scheffer, *Jesus Redemptor*, een ndl. titel moest kiezen, zou het niet zijn: ‘De blinden worden door Jezus genezen en de gevangenen verlost,’ maar: ‘*Jezus geneest de blinden en verlost de gevangenen.*’ Immers Jezus is hier het psychologisch onderwerp. Voor de schets van Rubens, in het Rijksmuseum aanwezig, waar men den lijdenden Christus naar Golgotha ziet voeren, zou echter een titel als: ‘De krijgsliden leiden Jezus naar Golgotha’ onjuist zijn; alleen het passivum: ‘*Jezus wordt naar Golgotha geleid*’ geeft de bedoeling van den schilder weer.

80.

Uit de verhouding van subject en object tot de werking is ook de onderscheiding der zoogenaamd *wederkerende* (*reflexieve*) *werkwoorden* voortgevloeid. Deze onderscheiding geeft tot geen veranderingen in de werkwoorden zelf aanleiding; de reflexieve beteekenis wordt uitgedrukt door de begeleiding en de term *wederkeerend werkwoord* moet dus verstaan worden als *werkwoord in wederkerenden vorm* (*reflexivum*). Deze vorm ontstaat door toevoeging aan het werkwoord van den objectsvorm (3^e of 4^e nv.) van het pers. vnwd., dat met het onderwerp correspondeert. Is het onderwerp een 3^e pers. enkv. of mv., dan wordt de bijzondere vorm *zich* gebezigd (vgl. § 25).

De wederkerende vorm heeft twee zeer uiteenlopende beteekenissen:

1°. Hij drukt uit, dat het van het subject uitgaande doen tot dat subject terugkeert en het als object in zijn eigen doen betrokken is;

2°. Hij drukt uit, dat een doen of een toestand alleen tot het subject beperkt is.

Dit onderscheid, dat gewoonlijk aangegeven wordt door de termen *toevallig-reflexief* en *noodzakelijk-reflexief*, is beter te karakteriseeren door de termen: *transitief-reflexief* en *intransitief-reflexief*.

81.

De *transitief-reflexieve* werkwoorden zijn gewone overgankelijke werkwoorden, waarbij de wederkerende vorm alleen de bijzonderheid uitdrukt, dat het onderwerp tegelijk actief en passief in het doen is betrokken: *Hij wast zich, scheert zich, kleedt zich, voedt zich, wondt zich, verbindt zich, bedwelmt zich, oefent zich, *heft zich op, bevrijdt zich, verlost zich, ontdoet zich, beschuldigt zich, verontschuldigt zich,*

*verbergt zich, beschermt zich, *hoedt zich, misleidt zich, *bedriegt zich, *verbetert zich, *onteert zich, enz.*

Hierbij sluit zich aan een tweede geval, waarin het onderwerp slechts als tweede object in zijn eigen doen betrokken is, en niet passief, maar als belanghebbende voorkomt. En ofschoon bij de pers. vnnw. de datief en de accusatief geen vormverschil vertoonen, wordt hier het reflexief vnnw. duidelijk in de datief-betrekking gevoeld: *Hij heeft z i c h iets veroorloofd, z. iets onthouden, z. iets verweten, z. iets herinnerd, enz.* Een beperkt aantal werkwoorden kunnen niet anders dan met dezen reflexieven datief voorkomen: *zich iets aanmatigen, z. iets inbeelden, verbeelden of voorstellen, z. iets toeëigenen, z. iets verwerven, zich iets aanschaffen.* De beide laatste ww. komen ook zonder refl. vnnw. voor: *iemands goedkeuring verwerven, een boek aanschaffen.*

OPMERKINGEN. De in de eerste plaats vermelde transitief-reflexieven (die met het pron. in den 4n nv.) vormen geen afgesloten groep. Er komen er nl. onder voor, waarbij de voorstelling, dat het onderwerp zich zelf eene werking doet ondergaan, verbleekt, en het voorwerp een *loos voorwerp* (vgl. I § 21 *b* en *c*) begint te worden. *Hij kleedt zich* of *ontkleedt zich*, wekt levendig de voorstelling op van eene bewerking, waaraan iemand zich zelven onderwerpt, maar dit is niet zoo levendig het geval meer bij zinnen als: *Hij beweegt zich, Hij buigt zich.* Deze vatten wij niet op als de mededeeling, dat de besproken persoon zich zelf in beweging, in een gebogen toestand brengt, maar dat hij *z e l f beweegt, z e l f buigt*, dat hier alzoo sprake is van een intransitief *bewegen* en *buigen*. Hierdoor wordt duidelijk, hoe de wederkeerende vorm een middel kon worden om de uitdrukking der intransitieve of subjectieve werking, waar het noodig was, scherp te scheiden van die der transitieve werking, en hoe de eerste groep der reflexieven vervloeit in die der tweede groep.

Onder de voorbeelden zijn reeds enkele met een sterretje aangewezen, bij welke dit verschijnsel zich voordoet. *Hij beschermt zich tegen den regen, Hij hoedt zich voor tocht*, zijn zuiver-transitieve reflexiva. *Hij hoedt zich* krijgt echter nu en dan ook de intransitieve beteekenis van *Hij is op zijn hoede, hij zorgt, hij past op.* *Hij misleidt zich* is de vermelding van een meer of minder opzettelijk zelfbedrog, en ook *zich bedriegen* kan in dien zin gebezigd worden, b.v.: *Hij bedriegt zich door geflatteerde balansen.* Maar zegt men b.v.: *Hij bedriegt zich, als hij meent mij te kunnen verlokken*, dan wordt *zich bedriegen* intransitief-reflexief met de beteekenis: *in dwaling zijn.* Ook: *hij verbetert*

zich, hij onteert zich, vat men eerder op als een intransitief *hij wordt een beter mensch, hij wordt eerloos*, dan als een transitief: *hij maakt zich beter, hij maakt zich eerloos*.

Zoo gaan een aantal transitieve werkwoorden, wanneer zij wederkeerend voorkomen, tot de volgende groep, die der intransitief-reflexieven over: vgl. ook buiten de met sterretjes gemerkte voorbeelden: *z. haasten, z. spoeden* (haast, spoed maken), *z. bewegen* (beweging maken), *z. draaijen, z. wentelen*, (een draai, eene wenteling maken), enz.

Soms verzwakt ook het karakter van het reflexieve voorwerp slechts in een zeer bijzonder geval, b.v.: *Zij kleedt zich voor het bal*, is zuiver transitief-reflexief, maar niet: *Zij kleedt zich bespottelijk*, waar het gezegde de beteekenis krijgt van: *gaat of is bespottelijk gekleed*.

82.

De intransitief-reflexieve werkwoorden zijn die wederkerende vormen, welke uitdrukken, dat een doen of een toestand zich geheel tot het subject beperkt. Het voornaamwoord in den accusatief is dan geheel een loos voorwerp geworden en slechts als een exponent, een merk der intransitiviteit te beschouwen. Deze intr.-reflexiva zijn daaraan licht te herkennen, dat de meest voor de hand liggende omschrijving hunner beteekenis eene intransitieve uitdrukking is.

In het volgende overzicht van de voornaamste gevallen is bij de rangschikking eenigszins op de verwantschap naar de beteekenis gelet:

zich bevinden, z. ophouden (ergens zijn, vertoeven), *z. opdoen, z. voordoen, z. *vertoonen* (ergens komen, verschijnen), *z. begeven, z. verwijderen, z. *verspreiden, z. wegpakken, z. wegscheren* (heengaan), *z. *verzamelen, z. *vereenigen, z. *verzoenen* (samenkomen, één worden), *z. verliezen* (verdwijnen, verloren gaan);

z. bevlijtigen, z. bijjveren, z. benaarstigen, (vlijtig, ijverig enz. zijn), *z. inspannen* (ingespannen zijn), *z. onderwinden, z. vermeten, z. vermannen, z. *verkloeken, z. *uitputten*, enz.

*z. *ontspannen, z. vertreden, z. verpoozen, z. vermeien, z. *verlustigen, z. *vermaken, z. *vervelen; z. vergenoegen met, z. behelpen;*

z. houden, z. gedragen, z. aanstellen, z. toedragen (van zaken); *z. voegen, z. schikken, z. verzetten, z. verweren;*

*z. bemoeien, z. inlaten, z. afgeven, z. *bezighouden met, z. bekommeren, z. bekreunen om, z. gelegen laten liggen, z. storen*

aan, z. *kwijten*, z. *afmaken* van, z. *beroepen*, z. *steunen*, z. *gronden*, z. *verlaten* op;
 z. *bedenken*, z. *beraden*, z. *bezinnen* (nadenken), z. **belgen*, z. **ergeren*, z.
**vertoornen*, z. **verontwaardigen* (boos zijn of worden), z. **verblijden*, z. **verheugen*,
 z. **bedroeven* (blij of bedroefd zijn of worden), z. **verbazen*, z. **verwonderen*, z.
**ontstellen*, z. **beangstigen* (verbaasd of bang zijn of worden), z. *erbarmen*, z.
ontfermen (medelijden hebben of krijgen), z. *schamen* (beschaamd zijn of worden),
 z. *verheffen* (trotsch zijn), z. *beroemen*, enz.
 z. *verzien*, z. *verspreken*, z. *verpraten*, z. *vergissen*, z. *verschrijven*, z. *vergrijpen*,
 z. *verrekenen*, z. *vertellen*, z. *verslikken*, (verkeerd zien, spreken enz.), z. *verrekken*,
 z. *vergapen* (lett. en fig.), z. *verslapen* (te veel of te ver rekken, gapen, enz.); z.
bedrinken, z. *overeten*, z. *overwerken*, z. *overlopen*, enz.

De met een * gemerkte werkwoorden komen ook transitief voor, maar in hun reflexieven vorm zijn ze intransitief. *Hij verbaast de omstanders* beteekent: *Hij maakt de omstanders verbaasd*, maar *Hij verbaast zich* beteekent: *Hij is verbaasd*.

Dit verbleeken der zelfstandige beteekenis van het begeleidende voornwd. bij de intransitief-reflexieven heeft het natuurlijk gevolg, dat dit vnwd. bij enkele ww. nu eens wel, en dan weer niet gebruikt wordt: *De drenkeling beweegt (zich)*. *Het gordijn beweegt (zich)*. *De aarde draait, wentelt (zich) om de zon*. *De deur draait (zich) naar buiten*. *Hij draait, keert (zich) om*. *Hij buigt (zich) voor zijne meerderen*. *Hij bukt (zich) om den brief op te rapen*. *Laten wij (ons) een oogenblik verpoozen*. *De kelk sluit (zich)*. *Men went (zich) aan alles*, enz.

Een nog verder stadium van ontwikkeling in de wederkeerende vormen is het verdwijnen van het bewustzijn, dat de van het subject uitgaande werking *door toedoen van dat subject* geschiedt. Een voorbeeld daarvan leveren de tweede en de vierde zin uit de voorgaande groep. Als *een drenkeling* beweegt of zich beweegt, en *de aarde* draait of zich draait, dan denkt men aan een den drenkeling of de aarde inwonende kracht, die oorzaak is van het bewegen en het draaien. Als *het gordijn* (zich) beweegt en *de deur* (zich) draait, dan denkt men aan een invloed buiten het subject als oorzaak. De laatste zinnen naderen dus

zeer dicht in beteekenis tot: *Het gordijn wordt bewogen* en *De deur wordt naar buiten gedraaid*. In zulke gevallen, die in onze taal vrij zeldzaam zijn, is er reden om van een passief-reflexief te spreken. Meestal is het subject dan een zaaknaam en doet de wederkeerende vorm van het werkwoord aan eene personificatie denken, b.v.:

De stad breidt zich naar alle kanten uit (= wordt uitgebreid). *De gelegenheid biedt zich aan om...* (= wordt aangeboden). *Het gezag van den lord-mayor beperkt zich tot de city*. *Het gerucht heeft zich bevestigd*. *De ongeregeldheden hebben zich niet herhaald*. *De feesten dier vereeniging kenmerkten zich door groote opgewektheid*. *Het gordijn vouwt zich onder het ophalen*. *De rivier splitst (verdeelt) zich hier in verschillende armen*. *De onderneming ontwikkelde zich geleidelijk*. *Die dialecten hebben zich vermengd*. *Het schip hief zich op en raakte vlot*, enz.

In al deze gevallen is er van geen eigen toedoen van de zijde van het subject sprake. Op zijn hoogst wordt door den wederkeerenden vorm uitgedrukt, dat het onderwerp door zijne gesteldheid zich gemakkelijk tot het vertoonen van de werking leent, b.v. *Baleinen buigen zich gemakkelijk*. *De suiker lost zich op onder het roeren*. *De zuurstof verbindt zich met de stikstof*, enz. Dit laatste wordt ook in eenige gevallen uitgedrukt door een vorm van *laten* met een reflexieven infinitief: *Dat laat zich hooren, laat zich begrijpen, laat zich verklaren, laat zich wel smaken, laat zich wel gebruiken*, enz.; daarentegen Hd. *Das versteht sich, Das schmeckt sich*, enz.

De slotsom van een en ander is alzoo, dat indien een wederkeerende vorm intransitieve beteekenis heeft, de beperking van de werking tot het subject van actieven of passieven aard kan zijn, al naardat *wel* of *niet* van eigen toedoen bij het onderwerp sprake is. Zelfs kan deze dubbele beteekenis bij een zelfden vorm voorkomen: *De oproerstokers verspreidden zich* en *Het gerucht verspreidde zich*, *Die schrijver herhaalt zich* (vervalt in herhalingen) en *Het geluid herhaalde zich*, enz.

OPMERKINGEN. 1. Hoe de in deze paragraaf vermelde werkwoorden aan hunne intransitief-reflexieve beteekenis gekomen zijn, is een

verschijnsel, waarvan de verklaring in elk bijzonder geval aan de woordenboeken moet overgelaten worden. In sommige gevallen vindt men in de vroegere taal een meer concrete beteekenis, die het wederkeerend gebruik verklaart: b.v. *zich schamen*, (dat door Kluge en Uhlenbeck ¹⁾ verklaard wordt als ‘zich bedekken’), *z. kwijten* (= *z. vrij*, los maken van iets), *z. begeven* (eerst met een separatieven genitief: *der wereld begeven* = van de wereld afstand doen, de wereld verlaten, later *z. begeven*, van zich zelf afstand doen, in een klooster gaan, eindelijk eenvoudig ‘ergens heengaan’), *z. belgen* (*belgen* = opzwellen, kwaad worden, vgl. nog ‘zich dik maken’), enz. Al zeer vroeg vindt men echter, dat de wederkeerende vorm vaak geen ander doel heeft, dan *het intransitief gebruik van een werkwoord te scheiden van het transitief gebruik*. De mogelijkheid bestaat dan, dat het werkwoord oorspr. transitief blijkt te zijn, òf dat het oorspr. intransitief is, maar transitief is geworden, òf ook wel dat de transitieve en de intransitieve beteekenis beide etymologisch aan het werkwoord eigen zijn. Dikwijls wordt het hierdoor onmogelijk, het historisch verloop met eenige zekerheid vast te stellen. Bovendien wordt het proces soms nog meer samengesteld, doordat blijkbaar menige wederkeerende vorm in analogie met een gelijkbeteekenend werkwoord ontstaan moet zijn, b.v.: *zich verpoozen* onder den invloed van *zich ontspannen*, - *z. vertoornen* onder dien van *zich boos maken*, enz. Het is daarom niet te verwonderen, dat zelfs gezaghebbende woordenboeken den gang van het verloop meestal in het midden laten.

Toch kan in het algemeen aangenomen worden, dat in zeer vele gevallen de intransitief-reflexieve werkwoorden ontstaan zijn *als tegenstelling tot een transitief gebruik dezer werkwoorden*. Zoo is mnl. *hem* (= *zich*) *biechten*, *hem rusten* te verklaren als tegenstelling van *biechten* (= de biecht afnemen), *rusten* of *resten* (= doen rusten), *hem vervaren*, *hem versagen* als tegenstelling van *iemand vervaren*, *iemand versagen*, en in analogie hiermede ook een refl. *hem vresen*, *hem schroomen*, *hem duchten*, *hem eysen*, enz. Voor meer werkwoorden, die vroeger reflexief voorkwamen en nu niet meer, zij verwezen naar Stoett, *Mnl. Synt.* § 387.

2. Uit hetgeen in de paragraaf gezegd is omtrent het verbleeken der zelfstandige beteekenis van het begeleidend voornwd. bij de intransitief-reflexieven, in die mate dat dit voornwd. herhaaldelijk geheel wegvalt, wordt thans begrijpelijk, hoe een groot aantal van de in § 78, *Opm.* 1 onder *d* genoemde werkwoorden naast hunne transitieve beteekenis ook eene intransitieve beteekenis gekregen hebben. De laatste is nl. in vele gevallen te verklaren uit een intransitief-reflexief, dat als overgang tusschen de transitieve en intransitieve beteekenis

1) Vgl. Uhlenbeck. *Etym. Wtb. der Got. Spr.* 1896. Door Franck (*Et. Wdb. der N.t.*) wordt echter de juistheid dezer verklaring betwijfeld.

voorkomt of vroeger voorkwam. Het duidelijkst is dit het geval met werkwoorden als:

draaien, eene deur draaien, de deur draait zich, de deur draait;
klemmen, iets vastgrijpen, de deur klemt zich, de deur klemt;
sluiten, eig. met slot en sleutel sluiten (het oudere woord is *luiken*), de wonde sluit zich, de wonde sluit.

Niet minder duidelijk is deze overgang voor Germaansche huishoudelijke woorden als *bakken*, *braden*, *breken*, *smoren*, *stoven* en het uit het latijn overgenomen *koken* (lat. *coquere*), waarvan de reflexieve vormen wel niet altijd in het mnl. of in de nederduitsche dialecten, maar dan toch in het nhd. of de opperduitsche dialecten voorkomen. Ons jonger *trekken* (van thee of kruiden) sluit zich er bij aan.

Scheiden en *splijten* schijnen reeds oorspronkelijk zoowel intransitieve als transitieve beteekenis gehad te hebben, maar toch komt de tusschen beide gelegen reflexieve vorm zelfs tegenwoordig nog veel voor: *Onze wegen scheiden zich. De zaadlob splijt zich.*

Jagen, *kruien*, *schuiven*, *rukken* zijn bewegingswerkwoorden, die bij *bewegen* en *draaien* aansluiten en waarbij ook hier en daar de refl. overgangsvorm verschijnt.

Toch kan in al deze gevallen slechts met veel voorbehoud aangenomen worden, dat de reflexieve vorm *altijd* de overgangsvorm is geweest. Vooreerst is het volstrekt niet altijd uit te maken, of de transitieve beteekenis dan wel de intransitieve bet. van een ww. de oudste is. *Schieten* b.v. schijnt oorspr. intr. bet. gehad te hebben, nl. die van *vooruitspringen*, en hier moet *doen vooruitspringen* de afgeleide beteekenis zijn. *Slaan* daarentegen schijnt oorspr. transitief, maar het is zeer aannemelijk, dat de vele afgeleide intr. beteekenissen voortvloeien uit de bet.: *eene slaande beweging maken*. Noch in het eene, noch in het andere geval is het aannemen van een reflexivum als tusschenvorm noodzakelijk.

Verder is het zeer denkbaar, dat waar bij enkele werkwoorden de overgang op de aangegeven wijze geschiedde, het verschijnsel zich bij jongere werkwoorden zonder overgang herhaalde; b.v. uit het transitieve *kruiden* of *thee trekken* kan direct: *De thee, de kr. trekken* ontstaan zijn, in analogie met de andere huishoudwoorden: *koken*, *bakken*, enz.

Ook het werkwoord *heeten* is eene waarschuwing om niet te absoluut te zijn in het aannemen van een reflexieven tusschenvorm. De overgang *heeten* (noemen), *zich heeten* (z. noemen) en eindelijk *heeten* (genoemd worden) klinkt zeer aannemelijk en toch wordt het ontstaan der passieve bet. van *heeten* verklaard als het gevolg van een passivo-medialen vorm (vgl. § 79, *Opm.* 1), die naast het activum in het Got. en Ags. voorkwam ¹⁾.

Met het voorbehoud echter van een en ander, dat hier is opge-

1) Vgl. § 91, *Opm.* het 1^e, 7^e en 8^e voorbeeld.

merkt, kan in het algemeen aangenomen worden, dat de wederkeerende vorm bij den overgang van transitieve beteekenissen tot intransitieve eene overwegende rol heeft gespeeld.

Ten slotte moet worden opgemerkt, hoe het Hd. in menig geval nog het reflexivum heeft, waar het Nederlandsch dien vorm mist, b.v.: *Die Wellen brechen sich am Felsen. Die Lichtstrahlen brechen sich. Aeste biegen sich unter der Last der Früchte. Er bog sich zum Fenster hinaus. Die Thüre klemmt sich* (ook: *klemmt*). *Unsere Wege scheiden sich. Das Papier hat sich geschoben. Das Kleid schiebt sich in die Höhe. Eine Thür, ein Deckel, eine Klappe schliesst sich. Er trieb sich allerwegen Gebirg und Wald entlang* (Uhland), enz. Daarentegen mist het Engelsch dikwijls den wederkeerenden vorm, waar het Nederlandsch dien wèl vertoont, *to bend* (buigen en z. buigen), *to extend* (uitbreiden en z. uitbreiden), *to feed* (voeden en z. voeden), *to incline* (neigen en z. neigen of geneigd zijn), *to join* (verbinden en z. vereenigen), *to keep* (vasthouden en z. ophouden of verblijven), *to mix* (mengen en z. vermengen met), *to prepare* (voorbereiden en z. voorbereiden), *to rejoice* verheugen en z. verheugen), *to set* (zetten en z. vast-zetten, b.v. van ijs), *to settle* (nederzetten, vestigen en z. vestigen), *to turn* (draaien en z. draaien), enz. Het Nederlandsch staat hier, gelijk bij meer taalverschijnselen, b.v. de verbuiging, tusschen het Hd. en het Eng. in.

3. Door het slot der paragraaf wordt duidelijk, hoe het reflexivum en het passivum, wat hunne beteekenis betreft, ineenvloeien. Beide vormen beperken de werking tot het subject, maar de eerste drukt als regel eigen toedoen van het subject uit en de tweede niet. Verdwijnt dit denkbeeld van eigen toedoen, dan kunnen de beteekenissen van beide vormen samenvallen. Het gevoel voor het passieve element in den wederkeerenden vorm heeft dan ook in het Fransch bij de reflexieve werkwoorden aan het hulpww. *être* het overwicht verzekerd: *il s'est défendu*. In het oudere Fransch kwam ook vervoeging met *avoir* voor: '*Mais Conan s'a bien défendu*' (Roman de Brut).

Zoo wordt het ook begrijpelijk, hoe in verschillende talen hier voorkeur voor den passieven, elders voor den actieven vorm blijkt: fr. *je suis surpris* = ik verbaas mij, *je suis étonné* = ik verwonder mij, eng. *I am ashamed* = ik schaam mij, enz. Daarentegen fr. *cela se voit, s'entend*, hd. *das versteht sich* = dat is te zien, dat is te begrijpen. *Le seigle se sème en automne* = De tarwe wordt in den herfst gezaaid, enz.

83.

Eene bijzondere soort van intransitieven zijn de *onpersoonlijke werkwoorden* (*impersonalia*), wier eigen-aardige beteekenis beter zou aangewezen worden door den term '*subjectlooze werkwoorden*.' Het gezegde, waarin zulk

een werkwoord voorkomt, heeft alleen de werking als aan tijd en plaats gebonden te vermelden, terwijl het onderwerp óf niet te noemen is, óf in het midden wordt gelaten. Als loos onderwerp staat dan in den regel het onb. vnv. *het* (vgl. § 24 en I § 12). Ook komt het voor, dat door een begeleidend pers. vnv. in den objectsvorm de persoon wordt aangeduid, die de werking bij zich zelf ondervindt of waarneemt: *mij hongert*, enz.

Deze werkwoorden komen voor:

1°. op het gebied der *natuurverschijnselen*: *het regent, het sneeuwt, het hagelt, het dondert, het bliksemt, het vriest, het ijzelt, het rijpt, het waait, het stormt, het ebt, het mist, het schemert, het daagt, het morgent en het avondt* (Piet Paaltjes), waarbij zich aansluiten: *het kraakt, het ritselt, het plast, het klettert, het echoot, het spookt*, enz.

2°. op het gebied van *het stoffelijke en geestelijke leven*: *mij hongert, mij dorst, mij huivert, mij schrikt, mij grouwt van 't handgeklap* (Potg.), enz.

Hieraan kunnen toegevoegd worden eenige werkwoorden, die regelmatig met een genoemd of aangeduid subject voorkomen, maar tijdelijk ook wel onpersoonlijk gebruikt worden: *Het rookt, het walmt, het stinkt, het riekt hier lekker, het tocht, het trekt, het rommelt*, enz.

Ook zijn er eenige uitdrukkingen, die als onpersoonlijk moeten beschouwd worden: *Het is dag, Het is Paschen, Het is vier uur, Het slaat vier uur, Het gaat hem goed, Het loopt hem tegen, Het is met hem gedaan, Het kwam tot een vechten, Het zingt hier gemakkelijk* (vgl. § 24 Opm.), *Het is goed riemen snijden van andermans leer, Het ontbreekt, (faalt, mangelt, hapert) hem aan moed, Het scheelt hem in het hoofd*, enz.

Eindelijk zijn nog tot deze groep te brengen de onpersoonlijke passiva, besproken in § 79: *Er wordt geklopt. 's Zondags wordt hier niet verkocht*, enz.

OPMERKINGEN. 1. Nu en dan (vgl. § 77 Opm. 2°. b en I § 21) komt een onpersoonlijk werkwoord ook transitief voor: *Het regende adressen, Het hagelde pijlen*, enz. Het voorwerp is dan als product van de werking te beschouwen.

2. Omtrent den objectsvorm van het pronomen bij de werkwoorden

onder 2°. is in I § 28 *c* uiteengezet, hoe de opvatting van dien vorm als een datief logisch het aannemelijkst is, hoe echter reeds in het oudst bekende Germaansch (got. en ohd.) bij verschillende impersonalia een accusatief voorkomt, terwijl in het nhd. de accusatief zoowel als de datief aangetroffen worden; hoe echter in ons mnl. de datief regel schijnt te zijn: *Salich zijn die ghene, di e n hongert ende dorst nader gherechticheit* enz., en ons taalgevoel nog geneigd blijft er een actief (nl. waarnemend of ondervindend) object in te erkennen, schoon de onderscheiding bij het gelijk worden onzer datieven en accusatieven geen practisch belang meer heeft.

Het aantal werkwoorden van deze rubriek is zeer afgenomen en zij komen eigenlijk alleen in literaire taal nog voor. In het mnl. waren er veel meer (vgl. Stoett. *Mnl. Synt.* § 399): *Mi dromet, mi ghedinckt, mi gruwet, mi grisiet, mi eist, mi verdriet, mi twifelt, mi wondert*, enz. Soms kwam er buiten de aanduiding van den ondervindenden persoon door den begeleidenden datief nog eene vermelding van de oorzaak der werking bij, hetzij in een (causalen) genítief, hetzij in eene voorzetselbepaling: *Hem gedachte synre barmhartigheit. Des wondert den ghesellen dan. Mi ghedinct van enen vremen here. Den goeden mach daer wel of grisen*; hetzij met een oorz. voorwerpszin: *Ghedincti niet wale des wat God zeide tote Moyses*, lichtelijk overgaande tot een onderwerpszin: *Mi droemde ende dochte, dat tot mi een enghel quam*, enz. Mettertijd geraakten deze vormen in onbruik en werd het gewoonte, om hetzij den ondervindenden persoon, hetzij den naam van de oorzaak der werking tot onderwerp of tot een onderwerpszin te maken: *Ik honger, dorst, huiver, schrik, gruw, droom, gedenk, griezel, ik walg daarvan of dit walgt mij, ik verwonder mij daarover of dit verwondert mij, Mij heugt, dat ik..., Het spijt mij, dat ik...* enz. Op die wijze zijn een aantal van deze werkwoorden echt persoonlijk geworden, en er is geen reden om ze, gelijk soms geschiedt, ‘schijnbaar onpersoonlijk’ te noemen.

84.

Indien men de vermelde onderscheidingen in de beteekenis der gezegdewerkwoorden in een kort overzicht wil samenvatten, dan komt dit neer op het volgende:

De beteekenis der werkwoorden is *subjectief* of *objectief*, al naarmate er in de werking alleen een subject, of ook een of meer objecten betrokken zijn.

De objectieve ww. splitsen zich in *transitiva* (met een lijdend voorwerp en meestal de vorming van een passivum toelatend) en de *intransitiva*, waartoe behalve alle objectieve werkwoorden, die slechts met een meewerkend of oorzakelijk voorwerp (datief-, genitief-, of praepositionaal object) kunnen voorkomen, ook alle subjectieve werkwoorden te rekenen zijn.

Eene variëteit van de transitiva zijn de *transitief-reflexieve werkwoorden*, en variëteiten van de intransitiva: de *intransitief-(soms passief-) reflexieve werkwoorden* en de *impersonalia*.

OPMERKING. Door de groote veranderlijkheid van het werkwoord en zijne menigvuldige beteekenissen zijn in de oudere grammatica een aantal kunsttermen ontstaan, die nu en dan gemakshalve nog weleens gebruikt worden, maar die bij het onderwijs gewoonlijk het overzicht eer verduisteren dan verhelderen. Met het oog op de vorming is sprake van *denominativa* en *deverbativa* (van naamwoorden en van werkwoorden afgeleide ww.) en naar aanleiding van de beteekenis splitsen de laatste zich weer in andere categorieën, nl. die een veroorzaken der werking (*causativa*), eene herhaling (*iterativa*), eene versterking (*intensiva*), eene wordende of beginnende werking (*inchoativa* b.v. *ontbranden*), enz. uitdrukken. Soms worden dergelijke termen nog op doelmatige wijze gebruikt, waartegen geen bezwaar bestaat, mits wel bedacht worde, dat het oude termen zijn, die niet altijd overeenstemmen met den tegenwoordigen stand van het historisch onderzoek omtrent den oorsprong der werkwoorden. In de leer der woordvorming komt dit onderwerp nader ter sprake.

Nog andere termen zijn in de Lat. gr. aan de beteekenis ontleend: b.v. *verba sentiendi et declarandi* (die een zinnelijk of onzinnelijk waarnemen of uiten beteekenen), *verba voluntatis* (die een willen of wenschen uitdrukken), *verba affectuum* (die een gemoedstemming aanduiden), enz. Op gelijke wijze wordt in de volgende paragrafen nu en dan van *bewegingswerkwoorden*, *waarnemingswerkwoorden*, *zeg-en denkwerkwoorden* enz. gesproken. Dergelijke termen hooren niet in eene logische indeeling thuis, maar dienen alleen voor het gemak.

85.

De werkwoorden zijn als gezegdewoorden zeer veranderlijk. Zij drukken *persoons-*, *tijds-* en *modus* verschil uit, d.w.z.:

1°. hun vorm verwijst meer of minder duidelijk naar een 1^{en}, 2^{en} of 3^{en} pers. enkelv. of meerv. als onderwerp;

2°. hij drukt uit, in welke betrekking de werking staat tot het oogenblik van het spreken òf tot een vroeger tijdstip, en

3°. hij drukt uit, of de werking als eene realiteit is op te vatten, dan wel als een product van denken en gevoelen, dat al of niet werkelijkheid kan of moet worden, d.i. al of niet mogelijk of noodzakelijk is.

De bijzonderheden van deze veranderlijkheid der werkwoorden behooren evenals die omtrent de veranderlijkheid der naamwoorden (vgl. § 11) tot de leer der vormen.

OPMERKING. De persoons- of subjects-aanwijzing brengt de werking in betrekking tot een punt in de ruimte, zooals de tijdsaanwijzing het doet tot een punt in den tijd. In beide gevallen is de spreker het uitgangspunt der aanwijzing, n.l. de plaats, waar hij zich bevindt, en het tijdstip, waarop hij spreekt. De bijw. bepalingen van ruimte en tijd doen niet anders dan deze primitieve aanwijzingen uitbreiden.

De modaliteitsaanwijzing, later uitvoeriger te bespreken, is in verband te brengen met de causaliteitsgroep. Alle modusbetrekkingen zijn verhoudingen tot de werkelijkheid en deze verhoudingen worden bepaald door het al of niet voorhanden zijn of het zich al of niet voorhanden denken van de oorzaken, die tot het te voorschijn roepen eener werking noodig zijn.

Het werkwoord als koppel- en hulpwerkwoord.

86.

Ook onder de werkwoorden zijn er, welker beteekenis als begripswoord verbleekt is en die alleen beteekenis hebben in verbinding met een ander begripswoord. Hiertoe behooren in de eerste plaats de *k o p p e l w e r k w o o r d e n*, die in den regel met een naamwoord, en de *h u l p w e r k w o o r d e n*, die met een naamwoordelijken vorm van het werkwoord (infinitief of deelwoord) eene verbinding aangaan.

87.

Over de *k o p p e l w e r k w o o r d e n* is uitvoerig gehandeld in de leer van den enkelvoudigen zin, bij de bespreking van het naamwoordelijk gezegde (I § 6, *Opm.* 1-3). Het zijn de werkwoorden *zijn* en *worden* met enkele equivalenten van beide, die in eenige vaststaande uitdrukkingen voorkomen.

Met *zijn* komen overeen: *staan* (bekend staan, te bezien staan), *vallen* (zwaar, moeilijk vallen), *zitten* (in de war, verlegen zitten).

Met *worden* zijn gelijkwaardig: *raken* (vast-, los-, in de war raken), *loopen* (vol-, leeg-, in de war loopen), *stroomen* (vol-, leeg stroomen), *gaan* (kapot, stuk, verloren gaan), *schieten* (vol schieten), en licht nog enkele andere.

Verder staat naast *zijn* nog: *blijven* (voortdurend zijn), en krijgen de werkwoorden *schijnen*, *lijken*, *blijken*, *heeten*, *dunken* en *voorkomen* mede het karakter van koppelwoorden, wanneer

zij nl. niet door *te zijn* gevolgd worden; b.v. *Hij schijnt, lijkt, blijkt* of *heet een eerlijk man. Dat dunkt mij verkeerd. Dat komt mij bedenkelijk voor.*

In het algemeen kan men zeggen, dat de koppelwerkwoorden dienen, om met zelfst. of bijv. naamwoorden of met adjectieve of adverbiale uitdrukkingen verbale verbindingen te vormen, die in beteekenis gelijk staan met de werkwoorden der 2e en 3e groep (vgl. § 75) en dus het verkeeren of het komen in een staat of toestand beteekenen.

OPMERKING. In de leer der woordvorming zal blijken, dat over het algemeen in het oudere Germaansch het vormen van een werkwoord van of naast ¹⁾ een substantief, adjectief of adverbium meer tot de levende taal behoorde dan thans. Wel worden door dichters nu en dan - vgl. *kransend touw* (Bogaers), *wolkend stof* (Potg.) - en vooral in de jongste literaire taal veel nieuwe denominatieven gebruikt (*plekken, stalen, donkeren*, vgl. I § 6 noot), maar zij dringen zelden in de omgangstaal door. Hierbij komt nog, dat reeds in de oudere taal de vorming van denominatieven zich toch ook al hoofdzakelijk beperkte tot eenlettergrepige stammen; die van twee- of meer lettergrepige stammen afgeleid, zijn zeldzaam. ²⁾

Bovendien komen er in die oudere taal wel vele denominatieven voor, die een *worden* beteekenen, maar weinig die een *zijn* uitdrukken, als b.v. got. *sipônjan* (discipel zijn) naast *sipôneis* (discipel); *veitvóðjan* (getuige zijn) naast *veitvóðs* (getuige); *balthjan* (koen zijn) naast een verondersteld got. **balths*, ohd. *bald* (koen); *gairnjan* (begeerig zijn) naast *gairns* (begeerig), enz. Ook in het tegenwoordige Nederlandsch zijn er evenzeer maar weinig: *beunhazen, dokteren* (voor dokter spelen), *kwakzalveren, schoolmeesteren, rentenieren*, enz. en naast adjectieven *suffen, dartelen* en misschien nog enkele.

Intusschen drukken zelfs deze weinige denominatieven toch altijd meer een doen dan een zijn uit. *Kwakzalveren* = als een kwakzalver te werk gaan en *suffen* = van sufheid blijk geven; voor de eenvoudige vermelding van de qualiteit, zal men meest de voorkeur geven aan: *hij is een kwakzalver, hij is suf*. Zoo ook zal men ons werkwoord *getuigen* eerder vertalen door 'getuigenis afleggen', dan door 'getuige zijn'.

- 1) Deze laatste uitdrukking verdient de voorkeur, omdat zij voorzichtiger is. De geschiedenis der denominatieven bevat nog veel duisters, en waar een zwak werkwoord naast een naamwoord staat, is het volstrekt niet altijd uitgemaakt, dat het eerste direct van het laatste gevormd is.
- 2) Wilmanns, *D. Gr.* II 49.

Een en ander verklaart voor een goed deel, hoe, om het verkeeren in een toestand of het bezitten van eene qualiteit uit te drukken, de naamwoordelijke gezegden met *zijn* of zijne aequivalenten zich hebben uitgebreid en in overeenstemming daarmede ook die met *worden*, al was daaraan door het bestaan van gelijkbeteekenende werkwoordelijke gezegden ook niet zooveel behoefte; vgl. *hij wordt arm*, met *hij verarmt*; *de dagen worden kort*, met *de dagen korten*, enz.

Toch blijft in al deze gevallen groote overeenkomst bestaan tusschen de naamwoordelijke gezegden en deze soort van denominatieven, en mag men de koppelwerkwoorden beschouwen als eene soort van vormwoorden, die op analytische wijze hetzelfde helpen uitdrukken, wat de directe afleidingen synthetisch doen.

88.

Het karakter der hulpwoorden is reeds in het licht gesteld in I § 78 na de beschrijving der functies, die de infinitief in een zin kan hebben. Eene vollediger behandeling van dit onderwerp is eerst op hare plaats in de leer der vormen, na de beschouwing van de verschillende wijzen, waarop (vgl. § 85) *tijds-* en *modusverschillen* kunnen worden uitgedrukt. Toch kunnen in het volgende overzicht reeds eenige meerdere bijzonderheden gegeven worden.

De hulpwoorden zijn eene soort van vormwoorden, die op analytische wijze, - d.i. door hulpwerkwoorden en niet door uitgangen (vgl. I § 31 *Opm.* noot) - van eene werking, door een volgend deelwoord of infinitief vermeld, helpen uitdrukken: 1°. de *voltooidheid*, 2°. de *toekomstigheid*, 3°. de *modaliteit*, 4°. het *lijdend geslacht* (passivum).

Die, welke voor het onder 1°. en 2°. genoemde doel dienen, worden gewoonlijk *hulpwerkwoorden van tijd* genoemd, die voor 3°. *hulpww. van modaliteit*, en de beide werkwoorden, die voor 4°. gebruikelijk zijn (*worden* en *zijn*), *hulpww. van den lijdenden vorm*.

89.

Van de hulpwoorden van tijd dienen *hebben* en *zijn*, om met een voltooid deelwoord de *voltooidheid* der werking uit te drukken, het eerste waar het een doen of verkeeren in een toestand geldt (1e en 2e groep), het tweede, wanneer van een overgaan in een toestand sprake is (3e groep).

Zullen dient om met een infinitief de *toekomstigheid* eener werking uit te drukken.

De eigenlijke tijdsaanwijzing, d.i. de betrekking tot het oogenblik des sprekers of tot een verleden tijdstip, geschiedt in het eene en het andere geval door de vervoeging van het hulpwerkwoord: *Hij heeft gewerkt, Hij had gewerkt, Hij is vertrokken, Hij was vertrokken; Hij zal werken, Hij zou werken.*

Als hulpwerkwoorden van tijd in ruimeren zin zijn aan te merken: *gaan, loopen, blijven* (in twee beteekenissen), en *komen (+ te)*, in zinnen als: *Hij gaat slapen. Hij loopt het gauw vertellen. Hij blijft van nacht logeeren. Hij blijft doorpraten. Hij komt eten. Hij kwam te overlijden.* Ook *zijn* met een volgenden infinitief kan als zoodanig dienst doen: *Hij is boodschappen doen. Hij is wezen zwemmen.*

OPMERKINGEN. 1. Het minst verbleekt is het begrip *hebben* (= bezitten) in gezegden, waarin een transitief werkwoord voorkomt met een voorwerp, dat nog in het bezit van het onderwerp is, b.v.: *Hij heeft een appel geschild, Hij heeft zijn boog gespannen.* Hier kan men zich nog zeer goed voorstellen, hoe *geschild* en *gespannen* oorspronkelijk als attributen van *appel* en *boog* moeten gevoeld zijn, en deze beide als voorwerpen van *hebben*. De laatste zin komt in het ohd. voor in dezen vorm: ‘*Er habet gespannenen sinen Bogen*’¹⁾, waar de verbogen vorm van *gespannen* nog meer doet uitkomen, hoe het besef, dat het deelwoord bij het object behoorde, nog levendig was.

Eerst toen het begrip van *heeft* (= bezit) verdwenen was, kon ook gezegd worden: *Hij heeft een appel weggegeven, Hij heeft zijn boog vernietigd.* Hier werd alleen het afgeloopen zijn der werking uitgedrukt. En zoo wordt het duidelijk, hoe *hebben* ook gebruikt kon worden bij werkwoorden, die een *intransitief doen* beteekenen: *De hond heeft geblaft*, en bij ww. der 2e groep: *Hij heeft geslapen.*

- 1) Notker VII, 13. Nog een ander voorbeeld is: ‘*Phîgboum* (4e nv.) *habêta sum g i f l a n z ô t a n* (4e nv.) *in sînemo wîngarten* (Tatian) = (Een) vijgeboom had iemand geplant in zijnen wijngaard. Het deelwoord kwam echter ook in onverbogen vorm voor. Hetzelfde treft men in het os. aan; in de volgende regels (*Hél.* 53-56) is het eerste en tweede deelwoord onverbogen, het derde verbogen:

*Than habda thuo drohtin god
Rômanô- liudeon f a r l i w a n r i k e ô m ê s t a ,
habda them heri-skipie herta g i s t e r k i d ,
that sia habdon b i t h w u n g a n a thiodô gihwilika -*

d.i.:

Toen had de Heere God
(den) Romeinen verleend (van het) rijk het grootste deel,
(en) had dien lieden (het) hart gesterkt,
(zoo)dat zij hadden bedwongen elk der stammen.

Volkomen logisch is het gebruik van *zijn* bij werkwoorden, die een overgaan in een toestand beteekenen: *Hij is vertrokken*. Het deelwoord is hier te beschouwen als een naamw. deel van het gezegde, wat bevestigd wordt door het feit, dat het in de oudere taal ook verbogen werd, b.v.: ohd. *Arganganâ wârun ahtû tagâ* = Voorbijgegaan waren acht dagen.

In het got. bestond nog geen omschreven voltooide tijd. De verleden tijd (praeteritum) diende voor onv. verl. tijd, volt. tegenw. en volt. verl. tijd, zoodat *nama* kon beteekenen: *ik nam*, *ik heb genomen*, en *ik had genomen*. In het ohd. komen omschreven vormen, ofschoon zeldzaam, al enkele malen voor, maar dan meer met het ww. *eigan* (= hebben) dan met *haben*. In de 10de eeuw begon het gebruik van *hebben* als hulpww. meer algemeen te worden.

2. Het begrip van *zullen* = ‘verplicht zijn’, is nog duidelijk in ‘*Gij zult niet doodslaan*’, *Hij zal gehoorzamen*. Hieruit is licht af te leiden, hoe het een hulpww. voor de toekomstige tijden worden kon. Wat verplicht is, is toekomstig.

Ook het gebruik van dit hulpww. heeft zich eerst langzamerhand ontwikkeld, nadat de Germanen uit elkander gegaan waren. In het got. wordt bijna geregeld het praesens als futurum gebruikt, wat nog tegenwoordig veel voorkomt, vgl.: *ik ga morgen op reis*. Nu en dan echter wordt, om de toekomstigheid nadrukkelijk te doen uitkomen, van *skulan* (verplicht zijn) gebruik gemaakt, of ook wel van *haban*¹⁾ of *duginnan* (*beginnen*). Ook in het ohd. is een omschreven futurum nog zeldzaam; het wordt dan met *sculan* of *wellan* (willen) gevormd. Eerst in het mhd. komt *werden* voor: eerst gevolgd door een deelwoord (*wirt dienende* - zal dienen), later in het nhd. door een infinitief (*wird dienen*).

In het Engelsch zijn *willen* en *zullen* voor den toekomstigen tijd in gebruik gebleven. De voor een vreemdeling lastige onderscheidingen in dit gebruik vloeien in beginsel voort uit het verschijnsel, dat het futurum of een voorspellend, of een belovend karakter kan hebben.

In het Fransch zijn de vormen van het werkwoord *hebben* tot uitgangen voor de toekomstige tijden overgegaan: *je donnerai* = ik te geven heb, *tu donneras* = *gij te geven hebt*, enz.; *nous donnerons* staat voor *nous donner-avons*, enz.

3. Bij de hulpww. van tijd in ruimeren zin geven *gaan*, *loopen*, en het eerste *blijven* iets toekomstigs aan de werking. Het tweede *blijven* wijst eene voortdurende werking aan. *Komen + te* komt slechts in zeldzame gevallen voor en drukt dan eene bereikte toekomst uit: *Hij komt te weten* = hij verneemt, wordt bekend met iets, dat hij zocht. *Hij kwam te overlijden* = het sterven werd voorzien

1) Joh. VI:7: ‘Want deze Judas zou hem verraden’, luidt in het got.: *sa auk habaida ina galevjan*, d.i. *die ook* (= namelijk) *had hem* (te) *verraden*.

en nu gebeurde het. *Dat komt op veel geld te staan* = Dat begint duur te worden, of: is duur geworden, enz.

Het is duidelijk, dat bij deze ruimere opvatting van het begrip *hulpww. van tijd* de grenzen der groep niet scherp te trekken zijn. *Beginnen te* of *met te*, en *ophouden of eindigen met te, op het punt staan te* en dergelijke zouden er eveneens toe te brengen zijn, in het algemeen al zulke werkwoorden, die een begin, duur, voleinding of herhaling van eene door een volgenden infinitief uitgedrukte werking aangeven. Ook in andere talen ontbreken voorbeelden daarvan niet, vgl. fr. *Il va partir, Il doit arriver, Il vient d'arriver*; eng. *I happened to meet him* (ik ontmoette hem daar juist), hd. (in de volkstaal) *Er ist fischen gewesen*, enz.

90.

Ook de hulpwerkwoorden van modaliteit (vgl. § 85 3°) vormen geen afgesloten groep.

Bij eene beperkte opvatting van den term zijn tot deze categorie de werkwoorden *kunnen, zullen, moeten, mogen, willen* en *laten* ('faire' of 'laisser') te brengen, wanneer hunne beteekenis zoodanig is verbleekt, als het geval is in zinnen gelijk de volgende: *Hij kan, zal, of moet onderweg opgehouden zijn* (= Het is mogelijk, waarschijnlijk, of noodzakelijk, dat hij opgehouden is). *Hij mag wel voortmaken* (een wensch). *Hij mag doen, wat hij wil* (toelating). *De koning moet zeer tevreden geweest zijn*. (Het gerucht gaat, dat... enz.) *Dat middel wil wel eens helpen*. (De mogelijkheid bestaat, dat... enz.) *Laat hij, laat de jongen voortmaken*. (Hij make voort).¹⁾

OPMERKING. 1. Uit dit overzicht blijkt reeds, dat zich hier zeer uiteenlopende gevallen voordoen, die moeilijk logisch zijn te rangschikken. Bovendien is het niet altijd uitsluitend het hulpww., dat de modaliteit uitdrukt; soms komt een bijwoord meehelpen, b.v. *wel, weleens, zeker*, enz. En eindelijk heeft ook de vorm invloed op de wijzigende kracht van het hulpww., b.v. *Hij kan* of *kon wel wat mooier schrijven*. *Zal* of *zou hij slagen? Zou dat waar zijn? Moge hij slagen. Mocht hij slagen. Ik wil hem niet weerzien, of hij moet excuus vragen. Ik wil hem niet weerzien, of hij moet excuus vragen. Het moet eens misloopen*. Daarom is ook deze beschouwing slechts voorloopig en moet dit onderwerp opnieuw ter sprake komen, als in de leer der vormen de wijzen behandeld zijn.

Bij uitbreiding zijn de werkwoorden *kunnen, mogen, moeten, zullen* (= verplicht zijn) ook als hulpww. van modaliteit te beschouwen, wanneer hunne beteekenis minder verbleekt is,

1) Zie over *laten*: Verdam, Kon. Acad.

en zij met werkwoorden als: *durven, dienen, behooren, behoeven* eene groep vormen, waardoor uitgedrukt wordt, dat eene volgende werking òf in het vermogen ligt van het onderwerp (*kunnen* = in staat zijn, *mogen* = verlot hebben, *durven* = moed hebben), òf tot de verplichtingen van het onderwerp behoort (*moeten, zullen, dienen, behooren, behoeven*). Het motief tot deze uitbreiding is, dat de op deze werkwoorden volgende infinitief kwalijk als een voorwerp of bepaling is op te vatten, zoodat hulpww. en infinitief te zamen als het praedicaat zijn te beschouwen. (Vgl. verder § 95 IV).

Om dezelfde reden zijn ook *schijnen, lijken, blijken, heeten* - wanneer het geen koppelwerkwoorden zijn (vgl. § 87) - tot de modaliteitswerkwoorden te rekenen. Ook zij drukken de verhouding van de volgende werking tot de werkelijkheid uit: *Hij schijnt of lijkt, blijkt, heet hard te studeeren*. (Het heeft den *schijn*, het is *bewezen*, het is een *gerucht*, dat hij hard studeert.)

OPMERKINGEN. 2. Herinnerd worde hier aan I § 78 *Opm.*, waar met eenigen nadruk betoogd is, hoe in de opvatting der verhouding tusschen infinitief en voorafgaanden persoonsvorm zeer veel subjectiefs gelegen is, zoodat al te besliste uitspraken ten aanzien van dit onderwerp misplaatst zijn. Als regel kan men stellen, dat zoodra een infinitief niet als een subject of object van den persoonsvorm, noch als attribuut van een in den zin vermeld naamwoord, noch als bijw. bepaling bij dien persoonsvorm te beschouwen is, de persoonsvorm als hulpwerkwoord wordt gevoeld, hetzij dan van tijd, hetzij van modaliteit.

3. De aan het slot der paragraaf vermelde zinnen kunnen ook in dezen vorm voorkomen: *Het schijnt, het blijkt, het heet, dat hij hard studeert*. Hoe in dit geval de ww. *schijnen*, enz. noch als koppelww., noch als modaliteitswoorden, maar als zelfstandige gezegde werkwoorden moeten beschouwd worden, is betoogd in II § 48 *Opm.* 3. Ze staan dan voor: *schijnt te zijn, blijkt te zijn*, enz., en moeten als zelfstandige werkwoorden beschouwd worden.

Op dezelfde wijze zijn de zinnen: *Hij kan, zal, moet opgehouden zijn*, in beteekenis gelijk met: *Het kan zijn, het zal zijn, het moet zijn, dat hij opgehouden is*. Hier echter kan *zijn* niet gemist worden, behalve soms in het eerste geval: *Het kan, dat hij opgehouden is*.

91.

De hulpwerkwoorden van den lijdenden vorm zijn *worden* en *zijn*, het eerste voor de onvoltooide

tijden: *Het loon wordt betaald, Het loon werd betaald*, het laatste voor de voltooide tijden: *Het loon is betaald, Het loon was betaald*.

Onjuist is de voorstelling, dat de met vormen van *zijn* gevormde passiva door ellipsis van het deelwoord *geworden* zouden ontstaan zijn. Eerst later, na de 13e eeuw, werd dit deelwoord bij wijze van versterking toegevoegd.

Ook is het niet het hulpwerkwoord, dat aan een lijdend gezegde de passieve beteekenis geeft. Dat geschiedt door het voltooide en in dit geval passieve deelwoord; het hulpww. drukt slechts uit het komen (*worden*) of het geraakt zijn (*zijn*) in den toestand, door het deelwoord vermeld.

OPMERKING. In § 79 *Opm.* 1 is een weinig toelichting gegeven omtrent het vervoegde passivum, zooals dit in de klassieke talen voorkomt en de vermoedelijke verwantschap van het als passivum gebruikte gr. medium en het lat. passivum met het reflexivum. Aan het slot van § 82 en de daarbij behorende *Opm.* 3 is verder het natuurlijke dier verwantschap aangetoond. Hier volgt thans nog eenige aanvulling van het daar gezegde.

In het Gotisch komt nog nu en dan een medio-passivum voor, maar alleen voor de *tegenwoordig* werkelijke of mogelijke handeling (indic. of conj.). Een lijdende vorm in den *verl. tijd* wordt ook daar reeds omschreven met *varth* (werd) of met *vas* (was). Eenige licht te volgen ¹⁾ voorbeelden mogen van het geval eene voorstelling geven.

Matth. V:19: *Ith saei nu gatairith aina anabusne thizo ministono....* Alzoo wie ontbindt (vernietigt) een gebod dezer kleinste.....

..... *minnista ha i t a d a in thiudangardjai himinê.* (de) minste g e h e e t e n w o r d t in (het) koninkrijk (der) hemelen.

VI:2. *Than nu taujais armaion, ni haurnjais faura thus, svasvê thai liutans taujand in gaqumthim jah in garunsim, ei ha u h j a i n d a u fram mannam.* Wanneer dan gij doet aalmoes, (dat gij) niet hoort (trompet) voor u, gelijk de huichelaars doen in (de) vergaderingen en in (de) straten, opdat (zij) v e r h o o g d (geprezen) w o r d e n van (de) menschen.

1) Door de letterlijke vertaling zal het voor hen, die niet aan de studie van het got. gedaan hebben, toch mogelijk zijn het verschijnsel na te gaan. De infinitieven der passiva zijn: *haitan*, *hauhjan*, *gaum-jan* (waarnemen, vgl. mnl. *goom nemen*, letten op iets, in velerlei beteekenissen), *ga-saihvan* (zien), *us-maitan* (uithouwen), *ga-hailjan*, (heelen), *in-sandjan* (heenzenden), *bi-gitan* (vinden, krijgen, vgl. *to get*).

- VI:5..... *ei gaumjain dau mannam.* opdat (zij) opgemerkt worden (door de) menschen.
- VI:15.... *ei gasaihvau dau mannam fastandans.* opdat (zij) gezien worden van de menschen vastende.
- VII:19. *All bagmê ni taujandanê akran godus maita da jah in fon atlagjada.* Ieder (der) boomen, niet voort-brengeude goede vrucht, wordt uitgehouwen en wordt in het vuur gelegd.
- VIII:13: *...Jah gahailnoda sa thiumagus is in jainai hveilai.* En genezen is de dienst-knecht zijns in gene wijle.
- Luc. I:26: *Thanuh than in menoth saihstin insandiths vas aggilus Gabriel fram gutha in baurg Galeilias sei haita da Nazaraith.* Toen dan in (de) zesde maand was gezonden (de) engel Gabriel van Gode in (eene) stad Galilea's, dewelke wordt (of is) geheeten Nazareth.
- I:60: *Jah andhafjandei so aithai is qath: ne, ak haita idau Johannes.* En antwoordende de moeder zijns sprak: neen, maar (hij) worde geheeten Johannes.
- Rom. X:20: *...bigitans varth thaim mik ni gasokjandam.* gevonden werd (ik) door die mij niet zoekenden.

Het blijkt dus, dat in het got. de vorming van een lijdend gezegde met *worden* en *zijn* in den verl. tijd reeds bestond en dus het passivum blijkbaar ook beschouwd werd als een *geraken* of *gemaakt zijn* in een toestand, uitgedrukt door het deelwoord. Alleen moet opgemerkt worden, dat tusschen een vorm met *werd* en een met *was* niet altijd het verschil bestond van onv. en volt. verl. tijd, dat zich later heeft vastgezet. *Varth* werd menigmaal voor een doen en *vas* meer voor een toestand gebruikt.

In het ohd. is het vervoegde passivum geheel verdwenen en worden ook in den teg. tijd vormen van *worden* en *zijn* gebezigd. Aanvankelijk is ook daar het onderscheid niet vast: zoowel *ist ginoman* als *wirdit ginoman* staat voor *wordt genomen*, en zoowel *was ginoman* als *ward ginoman* voor *werd genomen*. Na de 9e eeuw werd het echter meer en meer regel om in het passief met *wirdu* en *ward* de onvoltooide, met *bin* en *was* de voltooide tijden te vormen, wat ook regel is in de taal van den *Héliand* (os.) en der *Karolingische psalmen* (ondfr. of oudlimb.) In deze dialecten wordt aanvankelijk het deelwoord nog vaak in overeenstemming met het lijdend object verbogen, maar komt daarnaast ook de onverbogen vorm voor, tot deze ten laatste de overhand behoudt. In het mnl. is het overgangsproces afgelopen en wordt de lijdende vorm op dezelfde wijze samengesteld als tegenwoordig. Eene bijzonderheid is, dat daar in enkele gevallen *bliven* het passivum vormt, vooral om het voortduren van een geworden toestand uit te drukken: *Ende hi bleef van sciplieden gevaen.* (Stoett. *Mnl. Synt.* § 395.)

92.

Geheel op zich zelf staat eene zeer bijzondere functie van het werkwoord *doen*. Evenals nl. een voorafgenoemde of na te noemen zelfstandigheid door een pers. of aanw. vnvwd. kan aangeduid worden: *Die jongen, hij verveelt mij*, of *Hij verveelt mij, die jongen*, en evenals eene qualiteit aangeduid kan worden door het pers. vnvwd. *het*: *Hij is ziek, hij is het al lang*, evenzoo kan ditzelfde *het* eene werking aanduiden: *Hij loopt hard, maar hij houdt het niet lang uit* (Vgl. § 23, 1°).

Het vnvwd. *het* kan daartoe echter alleen dienen, wanneer de werking als onderwerp of lijdend voorwerp aangeduid wordt. Geldt het eene functie, die door een voorzetsel pleegt uitgedrukt te worden, dan wordt een pronominaal bijwoord noodig: *Wandelen, hij houdt er niet van*. Maar het is soms ook noodzakelijk, eene werking in het praedicaat aan te duiden, en daartoe wordt dan het werkwoord *doen* gebruikt: *Wandelen doet hij niet veel. Slapen doet hij niet. Rijden doet de ballon niet meer*. Uit deze voorbeelden blijkt, dat het onverschillig is, of er een *doen*, een *verkeeren* of een *komen in een toestand* moet aangeduid worden, wel een bewijs, dat voor het taalgevoel de beteekenis van elk werkwoord feitelijk een *doen* is.

Wanneer de aangeduide werking niet in denzelfden enkel-voudigen zin, maar te voren genoemd wordt, dan moet buiten het ww. *doen* ook het vnvwd. *het* dienst doen: *Wandelen, hij doet het veel te weinig. Hij rookt niet meer; al een halfjaar heeft hij het niet meer gedaan. 'Indien er iemand ter wereld benijd werd, dan mocht Ovens het heeten; spijt al het schimpen onzer provincialisten op geld en geldzakken, zouden zij het hem zoo goed hebben gedaan, als de Amsterdammers het deden.'* (Potg.)

OPMERKING. Dit gebruik van *doen* komt ook in het eng. voor: *We went away before you did* (go). Ook aan het mnl. was het eigen: *Die hebbic.... also lief, als iemen sine kindre doet*, enz. (Vgl. *Mnl. Wdb.* II, 232.)

Verdwenen is het gebruik van *doen* als eene soort van hulpww., dat persoons-, tijds- en modusverschil aangeeft, terwijl een volgende infinitief de eigenlijke werking vermeldt, b.v. in den bekenden regel van het Wilhelmuslied: *Daer na so doet verlanghen mijn vorstelijc*

ghemoet. In het mnl. komen dergelijke periphrastische gezegden veel voor, b.v.: *Die hem te sere haesten doet*, (voor *haast*) enz.

Van gelijksoortigen aard is het gebruik van *to do* in het eng. in ontk., vrag. en in sommige bevestigende zinnen, en van *thäte* ter uitdrukking van den conditionalis in Zuyduitsche dialecten: *Das thäte ich mein Leben nie trinken*. Ook in den uitgang *de* of *te* van den verl. tijd der zwakke werkwoorden komt het voor.

Naamwoordelijke vormen van het werkwoord.

93.

In § 74 is aangewezen, hoe de naamwoordelijke (nominale) vormen van het werkwoord de tegenstelling zijn van de *persoonsvormen*, en hoe zij als de substantivische en adjectivische vormen van het werkwoord moeten beschouwd worden. Deze vormen zijn de *infinities* (zg. onbepaalde wijs) en de *deelwoorden*. De eerste dient voor dezelfde functies, waarin het zelfstandig naamwoord voorkomt (§ 16), de laatste voor dezelfde diensten, waartoe het bijv. nwd. gebezigd wordt (§ 42).

Intusschen dienen deze vormen toch ook, gelijk bij de behandeling der vorige groep gebleken is, om met een hulpwerkwoord vereenigd het gezegde te vormen.

OPMERKINGEN. 1. Het inzicht in het wezen der nominaal-vormen wordt in den regel belemmerd door de gewoonte om bij het lager onderwijs - waar men trouwens kwalijk anders kan te werk gaan, - den infinitief als den grondvorm van het ww. voor te stellen, waarvan alle andere vormen afgeleid zijn. De infinitief is omgekeerd te beschouwen als een vorm, die wat jonger is dan de persoonsvormen, geboren uit de behoefte om de werkwoorden in dezelfde zinsconstructies te gebruiken als de oorspronkelijke werkers- en werkingsnamen (*nomina agentis* en *nomina actionis*), die direct uit den wortel voortgekomen echte substantieven waren. Zoolang deze verbale substantieven nog verbogen werden, waren het eigenlijk nog geen infinitieven. Zij werden het eerst, toen de uitgangen verdwenen. Zoo is de infinitief te beschouwen als een geïsoleerde of versteende vorm van een verbaal substantief. Later ging het weer omgekeerd en werden van de infinitieven ook werkingsnamen op *ing* of *st*, en werkersnamen op *er*, *aar*, *aard*, *erd*, *ing*, enz. gemaakt.

Ook de naam *onbepaalde wijs* is een hinderpaal. De infinitief is geen wijs of modusvorm. Men kon hem eigenlijk beter ook een *participium* of *deelwoord* (d.w.z. deels werkwoord, deels naamwoord)

noemen, te meer waar deelwoord en infinitief, gelijk blijken zal, in eene zelfde functie zoo licht met elkaar afwisselen.

De deelwoorden zijn oorspronkelijke verbaal-adjectieven, waarvan het werkwoordelijk karakter sterker op den voorgrond is getreden, naarmate de gewoonte, om ze met subject of object te laten congrueeren, verdween. (Vgl. de voorbeelden van verbogen deelwoorden in § 89, opm. 1 en de noot.)

Na deze opmerkingen moet intusschen het begrip van inf. en deelw. uit het tegenwoordig gebruik afgeleid worden.

2. Er zijn talen, die meer nominaalvormen hebben; b.v. het lat. heeft twee *supina*, een actief supinum op *um* en een passief op *u* (*amatum* = om te beminnen en *amatu* = om bemind te worden); verder een *gerundium*, dat men zich het best voorstelt, als een verbogen infinitief (gen. *amandi* = van het beminnen, dat. *amando* = voor of aan het beminnen, acc. *amandum* = tot ¹⁾ het beminnen, abl. *amando* = door het beminnen); en eindelijk een *gerundivum* (*amandus* = bemind moete worden). De *supina* en het *gerundium* zijn eene soort van infinitieven en het *gerundivum* eene soort van deelwoord. Voor verdere bijzonderheden moet naar de latijnsche grammatica's verwezen worden. Het hier gegevene moet alleen dienen tot eenige toelichting van straks te bespreken verschijnselen.

De Infinitief.

94.

Het wezen van den infinitief is reeds in I §§ 76 en 77 geanalyseerd. Het is de naam, waaronder het werkingsbegrip in dezelfde functies als het substantief kan gebezigd worden, zonder het vermogen te verliezen om met voorwerpen en bijwoordelijke bepalingen verbonden te zijn, d.w.z. zonder zijn karakter van werkingswoord, d.i. van een woord, dat beweging of verandering uitdrukt, af te leggen.

Het logisch verschil tusschen een werkingsnaam (verbaal substantief) en een infinitief is te weinig scherp, dan dat beide niet vaak voor en door elkander gebruikt zouden worden. Men zegt even goed: *Het leeren van jaartallen is een vervelend werk* als: *Jaartallen te leeren is een vervelend werk*. Toch is er eenig verschil: het substantief drukt het begrip van de zaak uit, los van eenig tijdstip, terwijl de infinitief eene aan een tijdstip verbonden voorstelling van de zaak opwekt. Hoe meer bijzonderheden er dan ook bij de werking te vermelden vallen,

1) Of eenig ander voorzetsel.

hoe meer de infinitief de voorkeur heeft boven een verbaal substantief, d.w.z. hoe moeilijker het valt, de werking samen te vatten als eene eenheid. Daarom zegt men b.v. liever: *Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat met een hengel in de hand aan een slootkant te zitten is eene zonderlinge liefhebberij*, dan: *Het zitten aan een slootkant met een hengel in de hand van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, is....* enz.

Of men met een infinitief, dan wel met een zelfstandig naamwoord te doen heeft, kan derhalve gewoonlijk alleen aan uiterlijke kenmerken worden nagegaan. Regel is, dat men niet met een infinitief, maar met een substantief te doen heeft, als er een lidwoord of eenig ander determinatief, of ook een genitief aan voorafgaat: *h e t leeren, mijn, dit, zulk, welk leeren, Willems leeren, wiens leeren*, enz. En terwijl de infinitief pleegt vergezeld te worden van objecten en adverbiale bepalingen, wordt het substantief begeleid door bijvoeglijke bepalingen; vgl. *Bij sterke verhitting koud water te drinken* en *Het drinken van koud water bij sterke verhitting, Kinderen belooningen te geven* en *Het geven van belooningen aan kinderen*, enz.

OPMERKING. De overgang van een voorwerp tot eene bijv. voorzetselbepaling is eene duidelijke verandering. Bij eene bijwoordelijke voorzetselbepaling, die bijvoeglijk wordt, bestaat de verandering gewoonlijk alleen daarin, dat ze in plaats van vóór den infinitief achter het verbale substantief komt te staan, vgl.: *In de avondlucht te loopen* en *Het loopen in de avondlucht*.

De voorwerpen en bijw. bepalingen onveranderd en op hunne plaats te laten, wanneer in plaats van een infinitief een verbaal substantief gebruikt wordt, geeft gewrongenheden als: *wegens het na twaalven kleeden uitkloppen, wegens het met een handkar van de verkeerde zijde de Kalverstraat inrijden, het aan de vrouwen stemrecht weigeren*, enz.

95.

Met verwijzing naar I § 77 voor meer voorbeelden, volgt hier naar de indeeling van § 16 (diensten van het substantief) een overzicht der functies van den infinitief.

- I. In de eerste plaats komt de infinitief voor als onderwerp en als voorwerp:
- a. als onderwerp: *Werken is geen straf. Het is geen straf te werken.*
 - b. als voorwerp: 1°. als lijdend voorwerp: *Hij acht liegen zonde. Hij hoorde schellen. Hij vergat te betalen.*

2°. als oorzakelijk voorwerp: *Hij verbaasde zich dat te hooren. Hij zag er van af te klagen.*

II. In de tweede plaats komt de infinitief voor als een (nominaal) deel van het gezegde:

a. als naamw. deel van het gezegde (praedicaatswoord): *Het is knoeien. Dat blijft sukkel en*; of met een voorzetsel voor den infinitief: *De kans is te wagen. Dat kind is om te stelen.*

b. als bepaling van gesteldheid (praedicatief attribuut): *Hij zag den jongen loopen. Hij hoorde den zieke iets mompelen. Hij voelde zijn hart kloppen. Hij vond het boek achter de kast liggen. Hij heeft daar een huis staan. Hij kwam aan loopen. Hij staat, zit, ligt, loopt te brommen. Ik weet hem te wonen. Hij deed mij inzien. Ik liet (faire) hem de les opzeggen. Ik liet (laisser) hem loopen. Ik hielp hem den last dragen. Dat noem ik stelen.*

III. In de derde plaats komt de infinitief voor als adnominale of als adverbiale bepaling:

a. als adnominale (bijvoeglijke) bepaling: *De te maken opstellen. De zucht om te behagen.*

b. als adverbiale bepaling:

1. van tijd: *Alvorens te kloppen. Na geklopt te hebben.*

2. van oorzaak of middel: *Door hard te loopen. Met te weigeren.*

3. van doel: *Om te leven. Ten einde vooruit te komen.*

4. van omstandigheid: *Zonder te groeten. In plaats van te groeten.*

IV. Buiten deze substantivische functies komt de infinitief als gezegde (praedicaat) voor:

1°. in vereeniging met een hulpww. van tijd of van een ww., dat het karakter daarvan heeft: *Hij zal, komt, gaat, blijft studeeren, komt te vallen*, enz. (vgl. § 89, Opm. 3).

2°. in vereeniging met een hulpww. van modaliteit: *Hij kan, zal, mag, moet opgehouden zijn. Dat wil soms voorkomen. Laat hij voortmaken*; en verder in alle gevallen, waarin de persoonsvorm bij uitbreiding als modaliteitsaanwijzing wordt opgevat. (Vgl. § 90 alsmede Opm. 2 en 3).

OPMERKINGEN. 1. In § 16, *Opm.* 1 is aangewezen, hoe een substantief als subject of object het zuiverst de voorstelling van eene zelfstandigheid vertegenwoordigt. Ook van den infinitief kan gezegd worden, dat hij, in de functie van onderwerp of lijdend voorwerp voorkomende, het zuiverst de als zelfstandigheid opgevatte werking vertegenwoordigt.

Hier is echter een voorbehoud. De zuivere onderwerps- en voorwerpsvorm van een substantief heeft geen voorzetsel. Toch komen in beide vormen infinitieven met het voorzetsel *te* voor.

Deze infinitief met *te* is te beschouwen als een overblijfsel van een paar bijzondere vormen, die in het West-germ.¹⁾ voorkwamen naast den infinitiefvorm, die als nom. en acc. dienst deed. Naast²⁾ *nëman* b.v. stond in het Ohd. een genitiefvorm *nëmannes* en een datiefvorm *nëmanne*. Deze beide vormen zijn te beschouwen als eene soort van³⁾ gerundium (vgl. § 93 *Opm.* 2) en de datiefvorm, gewoonlijk in het ohd. met het voorzetsel *zi*, *za* of *ze* verbonden, geeft meest eene richting van eene werking op eene andere aan: *Ih imo gibu zi drinkanne. Siê suochtun inan zi traganne inti zi setzenne furi den heilant.* (= Zij zochten hem te dragen en te zetten voor den Heiland). Ook in het os. en het ondf. komt dit gerundium voor: (Hêl. 521) *Nu is the hêlago Krist an thesan wih (tempel) kuman, te alôsienne thea liudî* (om te verlossen de menschen); (Ps. 72:2) *te duomene folc thîn an rehtnussi* (om te oordeelen uw volk in gerechtigheid), enz. En in het mnl. wordt de inf. na *te* eveneens nog herhaaldelijk verbogen: *te nemene, te siene, te doene*, enz. Na de 14e eeuw verdween de uitgang.

Wat de beteekenis betreft, drukt alzoo de inf. met *te* eene richting of een doel uit. De functie van dezen vorm heeft zich echter veel verder uitgebreid. Vooreerst werd de bedoelde of gewilde handeling door analogie (vgl. *Hij belooft te betalen* en - *Hij belooft betaling*) licht als voorwerp gevoeld. Maar verder werd de inf. met *te* ook als deel van het praedicaat gebruikt: ohd. *Sie forchten daz ze furchtenne ne was* (= Zij vreesden wat niet te vreezen was), en kwam hij zelfs als onderwerp voor: ohd. *Pezzera ist an Got zu truene* (= Beter is op God te vertrouwen). Zoo is het niet te verwonderen, dat deze inf. met *te* thans in allerlei functiën aangetroffen wordt, en

- 1) Wel komen in het got. (Oostgerm.) onverbogen infinitieven met een voorz. *du* met de bet. *tot* of *om te* voor: *du luston* = om te begeeren. (Matth. V:28), *du usfilhan* = om te begraven (Matth. XXVII:7), *du saian*, - om te zaaien (Mc. IV:3), enz. Deze vormen hebben echter uitsluitend doelaanwijzende beteekenis. Ook kan hd. *zu*, ned. *te* om klankbezwaren niet tot dit *du* teruggebracht worden.
- 2) *Naast*, d.w.z. deze vormen zijn niet te beschouwen als verbogen vormen van den infinitief. Deze ontstond eerst toen de verbogen vormen verdwenen.
- 3) Ohd. *Sindun zi chilaubanne* = lat. *credenti sunt* = zijn te gelooven.

te eigenlijk in vele gevallen niet meer als voorzetsel, maar als een integreerend deel van den infinitief te beschouwen is. Zoo werd het ook mogelijk, dat er ook andere voorzetsels voor kwamen te staan, als onder III *b* is aangegeven.

2. Het aantal werkwoorden, waarbij een inf. met *te* in het karakter van lijdend voorwerp kan voorkomen, is betrekkelijk gering; de voornaamste zijn: *begeeren, beloven, beproeven, bevelen, gebieden, gelasten, heeten* (gebieden), *z. herinneren, meenen, raden, vergeten, verlangen* (= eischen), *vergunnen, veroorloven, verwachten, verzekeren, z. voorstellen, wenschen, weigeren, zweren* en enkele andere. Achter *hooren, leeren* (zoowel *onderwijzen* als *aanleeren*) en *willen* komt een inf. zonder *te* als voorwerp.

Het aantal ww., waarbij een inf. met het karakter van een oorz. voorwerp komt, is veel aanzienlijker (vgl. I § 77, 4°). Dikwijls wordt dit karakter vooruit aangegeven door een voornwvl. bijwoord: *er op rekenen, er naar streven, er geen kwaad in zien*, enz.

Hierbij is niet te vergeten, dat deze infinitieven, zoowel die welke als lijd. obj., als die welke als oorz. obj. beschouwd worden, één van oorsprong zijn, nl. richting- of doelaanwijzende gerundia.

3. Als naamw. deel van het gezegde komt zoowel de inf. zonder *te*, als die met *te* of *om te* voor. In de beide laatste gevallen is het geheel in overeenstemming met het doelaanwijzend karakter van een gerundium (*inf. + te*), dat dergelijke gezegden eene mogelijkheid of noodzakelijkheid uitdrukken: *De appel is te eten. Dat is niet te veranderen. De stukken zijn in te zenden bij den heer A. Dat blijft nog te overwegen*, enz. De inf. vertegenwoordigt dan meestal eene passief gedachte werking. Doch ook de actieve bet. is niet geheel uitgesloten: *Het is om te huilen, om te klagen*, e.a. In § 16 *Opm. 2* werd aangewezen, hoe een praedicaatswoord in het algemeen het karakter van een eigenschapswoord heeft; in het bijzonder is dit met deze infinitieven met *te* het geval.

4. Ook de infinitieven, die als praedicaatief attriboot staan, hebben voor het meerendeel het karakter van eigenschaps- of toestands-woorden, waardoor het verklaarbaar is, dat infinitieven in deze functie, hetzij in de vroegere taal, hetzij in andere talen, zoo vaak met een deelwoord afwisselen.

Vgl. b.v. voor de waarnemingswerkwoorden *zien, hooren, voelen, vinden* en voor het ww. *hebben*: *Lusciniam canentem audivi* (= den nachtegaal zingend hoorde ik), naast: *Lusciniam canere* (zingen), *audivi*. Zoo ook: Hd. *Ich hörte ihn s i n g e n* naast eng.: *I heard him s i n g i n g*. Mnl.: *Hi heeftene roepende vernomen*, met: *Hij heeft hem hooren roepen. Hine comende heeft versien*, met: *Hij heeft hem zien komen*. Verder nog: *Vinstu in enen swarten stene eenen man staende. Siet hi eene crongeliggende* (variant: *liggen*). *Wanneer dese hoert yemant vertellen de*
1)

1) Vgl. Van Helten, *Tijdschrift XI*, 179 en Stoett. *Mnl. Synt.* § 415.

Naast *Hij kwam aanloopen, aanhollen*, enz. staat nog in de tegenw. taal *Hij kwam aangehold*, en in het mnl.: *Hierna quam hiridende*.

Bij *doen* en *laten* heeft de inf. de beteekenis van een factitief, nl. van een veroorzaakten (of toegelaten) toestand of werking; vgl. ook mnl. *Dat men se levende sal laten*.

De constructie *Hij staat, zit, ligt, loopt te brommen* is ontstaan uit zinnen met een dubbel gezegde: *In enen houc gaat hi ende sit. Hi lach daer en weende*, enz. Nog bij Hooft: *Rosemont, die lach en sliet*; bij Huygens: *Daar staet 'er een in spijt van 't haentje van de Kerck, ten einde van een stengh en drilt alsof hij beefde*; bij Van Effen: *terwijl ik een deuntje¹⁾ in den winkel zat en zong*, en zelfs bij Staring: *Wolf lag en sliet*. Vgl. ook nog in het nhd.: *Er sass und sang*. Het ligt voor de hand, dat het secondaire gezegde eveneens door een deelwoord kon uitgedrukt worden: *Dat kint lach inde crebbe slapende*, maar ook dat dit deelwoord met een gerundium kon verwisselen: *lag te slapen*, enz.

5. Deze overeenkomst in beteekenis van infinitief en onvolt. deelwoord verklaart ook den zoogenaamden *accusativus cum infinitivo* in het latijn bij werkwoorden, die een zeggen of een denken beteekenen. Dit is eene constructie, voorkomende in tal van gevallen, waarin wij van een voorwerpszin gebruik maken. Zinnen als: *Ik meen, dat de man liegt, Ik weet, dat ik sterfelijk ben, Hij zegt, dat uw broeder teruggekeerd is*, worden in het lat. vertaald, alsof er stond: *Ik meen den man liegen, Ik weet mij sterfelijk zijn, Hij zegt uwen broeder teruggekeerd zijn. Man, mij en uwen broeder* worden dan beschouwd als accusatieven van *meenen, weten en zeggen*, terwijl de infinitieven het karakter hebben van praedicatieve attributen. Dit wordt intusschen eerst voor het taalgevoel duidelijk, wanneer men den infinitief opvat als een deelwoord: *Ik meen den man liegen(de). Ik weet mij sterfelijk zijn(de)* enz. Trouwens in het lat. staat ook bij een letterlijk *zien* of *hooren* een *accusativus cum participio*.

Bij verder onderzoek van dit verschijnsel in het latijn zou blijken, dat niet in alle gevallen de accusatief bij den inf. zoo logisch kan verklaard worden²⁾. De bedoeling der opmerking is dan ook slechts deze: eensdeels aan te toonen, hoe bij het onderwijs het nagaan der verschijnselen in de eigen taal ter verklaring kan dienen van een wat vreemd verschijnsel in eene andere; en anderdeels, om er op te wijzen, dat de accusatieven met infinitieven, die in het ned. (evenals in het hd.) bij de waarnemingsww. *zien, hooren, voelen, vinden*, met het daarbij aansluitende *hebben*, en bij de veroorzakende ww. *doen, laten*

- 1) Hoe deze vorm ons taalgevoel vreemd is geworden, blijkt voora uit voorbeelden als deze, waar het voorwerp van het tweede ww. bij het eerste staat. Vgl. ook: *Hij staat eene pijp en rookt*.
- 2) B.v. in al die gevallen, waarin de inf. onderwerp is.

en *helpen* voorkomen, niet anders dan voorbeelden van hetzelfde verschijnsel zijn: nl. *accusatieven, afhankelijk van den persoonsvorm en begeleid door een infinitief, die een zijn of doen als toestand uitdrukt.*

In de germ. talen is het zeldzaam geworden, dat dit verschijnsel zich ook bij zeg- en denkwerkwoorden voordoet; hier werd het regel, big deze ww. een voorwerpszin te gebruiken: *Ik verneem, merk, meen, geloof, verklaar, beweer, oordeel, zweer, enz., dat hij schuldig is.* Toch was bij dit soort van ww. de constructie in het oudere germ. niet uitgesloten. In het got. worden er tamelijk wat voorbeelden van aangetroffen ¹⁾, o.a.: *Allai gadomidedun in a skulan vis a n dauthau* = Allen oordeelden hem schuldig wezen (tot den) dood (Mc. XIV:64). In het ohd. verschijnt de vorm eveneens, b.v. *Got* (4e nv.) *gezwivelôt niemen wesen alemachtigen* = niemand twijfelt God almachtig zijn. Ook bij ww. van willen en wenschen: *Unde wolta mi h wesen sine Gemalin* = en wilde mij zijne gemalin wezen, (wilde dat ik zijne gemalin werd). Maar ook de *inf. + deelw.* verschijnt hier, b.v. *die in ne geloubent ir standenen* = die hem niet opgestaan gelooven (die niet gelooven, dat hij opgestaan is). Een os. voorbeeld is: *thâr he thena ôdagan man inna wissa an is gastseli gômâ thiggean* = waar hij dien rijken man binnen wist in zijne zaal (den) maaltijd gebruiken (Hêl. 3338).

In het mnl. wisselt de acc. cum participio af met den acc. cum infinitivo, zoowel bij zeg- en denkw. als bij waarnemingsww.: *Een jongelinc dien wi horen geboren zijn. Nu dochte hi hare zittende beneven,* enz. Vgl. Stoett *Mnl. Synt.* §§ 66 en 415.

In het nieuwere Germaansch komt bij zulke ww. een voorwerp + een inf. slechts sporadisch voor, maar dan meestal met een *inf. + te*; vgl. eng.: *I think him to be a fool.* In het hd. zegt Luther nog: *Ich achte es billig sein*, maar later wordt het: *Ich wusste mich keinen Edelmann zu sein*, waarin *Edelmann* met *mich* congrueert. Wij hebben nog: *Elk acht zijn uil een valk te zijn*, en Da Costa zegt in zijn Hagar: *De woestijn heeft zich een oogenblik gewaand uw grafte zijn*, maar overigens zijn dergelijke constructies tegenwoordig hoogst zeldzaam. Nog moet opgemerkt worden, dat bij het in onbruik raken dezer vormen het strenge congrueeren met den objectsaccusatief ophield en de accusatief bij *zijn* plaats maakte voor een nominatief. In het aangehaalde spreekwoord voelt niemand in *valk* meer een accusatief.

6. Bij de bijvoeglijke bepalingen is de inf. met *te* of *om te* geheel in overeenstemming met het doelaanwijzende karakter van dezen vorm: *Dete winnen prijzen. De kans om te winnen. Een zakje, om goudgeld in te bergen.* Soms blijft *om* weg: *De kans, hem nog te ontmoeten, was gering.*

1) Vgl. voor meer voorbeelden Heyne's *Ulfilas*, bl. 332. Van Moerkerken, *Over de verb. der zinnen in het got.*, 103.

7. In de adverbiale bepalingen, waar de betrekking van den inf. tot den voorafgaanden persoonsvorm door een bijzonder voorzetsel is uitgedrukt, verliest *te* zijn karakter als voorzetsel en is het weer als een deel van den inf. te beschouwen.

Onder deze voorzetsels zijn *om* en *zonder* wel de oudste. In het mnl. kwamen zij vóór een inf. ook zonder *te* voor: *omme hooren, omme vragen, sonder letten, sonder liegen*, enz. Nog bij Huygens vindt men: *taey om spinnen*, en dergelijke voorbeelden. Het gebruik der andere voorzetsels voor infinitieven is jonger.

Ook nu komen wel schijnbaar infinitieven zonder *te*, voorafgegaan door een voorzetsel, voor: *door vragen, met liegen, zonder groeten*, enz., maar in deze gevallen heeft men met substantieven te doen; immers zoodra er een voorwerp bijkomt, is *te* weer noodig: *door hem dat te vragen, zonder iemand te groeten*, enz.

Herinnerd zij hier, hoe in het hd. alleen de voorzetsels *ohne, statt* en in sommige gevallen *um* voor een inf. + *zu* kunnen staan. In het eng. staan andere voorzetsels dan *to* voor het gerundium: *for drinking, on hearing*, enz., welke vorm meestal, ook bij het onderwijs, ten onrechte met het teg. deelw. gelijkgesteld wordt.

8. Wanneer de inf. met een hulpww. van tijd of van modaliteit verbonden wordt, dan drukt hij het eigenlijke begrip van het gezegde uit en de persoonsvorm krijgt secondaire beteekenis als tijds- of modusteeken. Dat persoonsvorm en infinitief dan eene eenheid vormen, blijkt uitwendig uit het feit, dat er maar één klemtoon, en wel op den infinitief, is waar te nemen: *Hij zal kómen, Hij komt éten, Hij mag dwálen, Hij schijnt te slápen*, terwijl er anders twee klemtonen zijn te hooren: *Hij hóopt te kómen, Hij wéigert te betálen*.

Een ander uiterlijk kenteeken dezer eenheid is, dat behoudens eenige uitzonderingen de infinitief, die met een hulpww. eene verbinding aangaat, zonder *te* voorkomt. Dit kenmerk gaat door:

1°. voor alle onder IV 1°. bedoelde *hulpww. van tijd*, behalve het bijzondere geval, dat *komen + te*, (vermoedelijk eene nabootsing van het fr. *venir de*,) eene juist voltooide werking uitdrukt.

2°. voor de onder IV 2°. bedoelde *hulpww. van modaliteit*¹⁾, met uitzondering van de ww. *dienen, behooren* en *behoeven*, (vermoedelijk hieruit te verklaren, dat hunne bet. niet genoeg verbleekt is en de finale kracht van den inf. + *te* er nog te duidelijk bij gevoeld wordt), en van de ww. *schijnen, lijken, blijken* en *heeten*; in het mnl. daarentegen komt *scinen* ook met een inf. zonder *te* voor. (Stoett, *Mnl. Synt.* § 405).

Eindelijk blijkt het streven naar nauwe aaneensluiting tusschen persoonsvorm en infinitief in al die gevallen, waarin de eerste hulpwerkww. is of er op begint te lijken, ook nog uit het verschijnsel, dat in de voltooide tijden niet het deelwoord van den persoonsvorm voorkomt,

1) Bij *durven* is het taalgebruik weifelend: *Hij durft het doen* staat naast *Hij durft het te doen*, wat alleen bewijst, dat *durven* nu eens minder, dan meer zelfstandig gevoeld wordt.

maar de infinitiefvorm: *Hij is gaan, komen, blijven eten. Hij heeft kunnen, mogen, moeten, willen, durven weggaan. Hij had behooren, dienen, niet behoeven te antwoorden.*

Dat zulks eveneens geschiedt bij de ww. *beginnen, begeeren, gelieven, wenschen, verkiezen, vreezen, meenen, pogen en trachten: Hij is beginnen te schelden. Hij heeft niet verkiezen te antwoorden. Hij heeft mij pogen over te halen, enz.* is een bewijs, dat ook deze werkwoorden eenigermate als hulpwerkwoorden worden gevoeld. Het verschijnsel verdwijnt intusschen, als de persoonsvorm weer meer zelfstandig wordt, wat inzonderheid het geval is, wanneer hij door voorwerpen of bepalingen van den infinitief wordt gescheiden: *Hij is begonnen mij op allerlei wijzen te plagen. Hij heeft niet verkozen op die vragen te antwoorden. Hij heeft gepoogd mij daartoe over te halen, enz.*

Nog doet zich ditzelfde verschijnsel voor bij de werkwoorden, die van een infinitief als praedicatief attribuut gevolgd worden: *Hij heeft den jongen zien loopen. Hij heeft den zieke iets hooren mompelen. Hij is komen aanloopen. Hij heeft zitten brommen. Hij heeft mij doen inzien.* ¹⁾ *Ik heb hem de les laten opzeggen,* kortom in al de onder IIb gegeven voorbeelden, behalve het laatste. Daaruit blijkt, dat, ofschoon in deze gevallen de infinitief nog licht als een afzonderlijk zinsdeel herkend wordt, de voorafgaande persoonsvormen toch al eenigszins hunne zelfstandigheid verliezen en op hulpww. beginnen te lijken.

9. De in de vorige opmerkingen beschreven bijzonderheden leiden tot de slotsom, dat de bloote infinitief en de praepositionale infinitief niet scherp meer naar hunne functie te scheiden zijn, daar de tweede zijn gebied herhaaldelijk heeft uitgebreid ten koste van den eerste. Het taalgevoel is echter in al deze gevallen een vrij betrouwbare gids.

96.

Ten slotte moet herinnerd worden, hoe het feit, dat de infinitief, schoon in de functiën van het substantief voorkomende, toch uit kracht van zijne werkwoordelijke natuur van voorwerpen en adverbiale bepalingen vergezeld kan zijn, de verklaring geeft van het verschijnsel, dat deze nominaalvorm in tal van gevallen als *beknopte* onderwerps- of voorwerpszin, bijv. of bijw. bijzin kan voorkomen, gelijk in de leer van den samengestelden zin (II §§ 37, 45, 52, 59, 67, 75, 83, 85, 90 en 100) in bijzonderheden is aangetoond.

De Deelwoorden.

1) Een enkele maal ziet men toch het deelwoord gebruiken: *'een eindelooze som,.... die nooit uitkwam en die hem zweeten had gedaen en hijgen.'* (Couperus, *Gids* '97, IV, 11).

97.

De deelwoorden zijn die naamwoordelijke vormen

van het werkwoord, waardoor het werkingsbegrip in dezelfde functies als het adjectief kan gebezigd worden, zonder zijne werkwoordelijke natuur te verliezen.

Er zijn twee soorten van deelwoorden:

1°. het *onvoltooide* deelwoord, dat eene durende of onvoltooide werking uitdrukt: *zijnde, blijvende, loopende, etende*, enz.

2°. het *voltooide* deelwoord, dat eene afgeloopen of voltooide werking uitdrukt: *geweest, gebleven, geloopt, gegeten*, enz.

Het onvoltooide deelwoord heeft steeds actieve beteekenis; het voltooide deelwoord van een transitief werkwoord heeft passieve beteekenis: *geplukt, gebroken*, enz.

Ofschoon de deelwoorden de werking als eene aan eene *plaats* (persoon of zaak) en een *tijd* gebonden eigenschap uitdrukken, gaat deze plaats- en tijdsaanwijzing niet van de deelwoorden zelf uit. Een onderwerp voor de persoons- of plaatsaanwijzing hebben de deelwoorden nl. niet, maar zij behooren - behoudens de uitzonderingen, dat zij absoluut staan (vgl. § 101) - steeds bij een substantief of voornwd., dat als onderwerp of voorwerp er van beschouwd kan worden, zoodat dan op die wijze de voorstelling der werking gelocaliseerd wordt: *Zwaaiende liep hij over de straat. Breng mij de eieren gekookt*. De tijdsaanwijzing gaat meest van een in den zin voorkomenden persoonsvorm uit: *Ik zie spelende kinderen. Ik zag spelende kinderen. Ik heb een brief geschreven. Ik had een brief geschreven. De brief wordt of werd, is of was geschreven*. Ook komt het voor, dat de tijdsaanwijzing uit het zinsverband of uit andere zinsdeelen moet opgemaakt worden: *Een standbeeld, opgericht in de vorige eeuw. Het was eene publicatie, daar opgehangen tot waarschuwing van de heethoofden*, enz.

OPMERKING. De *onv.* en *volt.* *deelwoorden* worden ook *tegenwoordige* en *verleden* deelwoorden genoemd. Uit het voorgaande blijkt, dat de laatste namen volkomen onjuist zijn. En ofschoon het niet raadzaam is, aan klassieke of internationale termen te tornen, is de fout hier van dien aard, dat het ter voorkoming van onjuiste begrippen wenschelijk geacht moet worden, de juistere namen ingang te doen vinden. Het inzicht in de beteekenis der werkwoordelijke vormen kan er slechts

door winnen, wanneer ‘Aktionsart’¹⁾ en ‘Zeitstufe’ niet met elkaar verward worden.

Ook de termen *bedrijvend* en *lijdend deelwoord* zijn verwerpelijk, daar het voltooid deelwoord slechts bij transitieve werkwoorden passieve beteekenis heeft en nog niet eens altijd; b.v. in: *Er is gegeten*, heeft het deelwoord geen passieve, maar perfectieve beteekenis.

98.

Tot het wezen van het deelwoord behoort, gelijk gebleken is, dat het een werking voorstelt als een *toestand*, d.i. als *een aan een tijd gebonden hoe* (§ 9 *Opm.* 5), zoodat het hoofdzakelijk een middel is geworden, om *een gebeuren* of *gebeurd zijn* op attributieve wijze te gebruiken. Maar evenals een adjectief óók wel een *tijdelijk hoe*, dus een toestand kan uitdrukken, zoo kan omgekeerd een deelwoord nu en dan *een blijvend of durend hoe* beteekenen en alzoo het karakter van een eigenschapswoord krijgen, b.v.: *hangende tuinen, rijdende artillerie, gehuwde personen, gedrukte stukken*, enz.

Zoo sluit het deelwoord op vele punten nauw bij het bijvoeglijk naamwoord aan. Vooreerst doordat het niet als de infinitief buigingloos is, maar congrueerend verbogen wordt, als het attributief voorkomt. Praedicatief gebruikt, blijft het in het middel- en nieuw-germaansch onverbogen; in het oudere germaansch was dit niet het geval, gelijk reeds uit enkele voorbeelden (vgl. § 89 *Opm.* 1 en § 95 *Opm.* 5) gebleken is. Door het verdwijnen der verbuiging in het praedicaat, wordt in de germ. talen het naamwoordelijk karakter van het volt. deelwoord in samengestelde tijden niet meer zoo gevoeld, als b.v. in het latijn en ook in het fr. soms nog het geval is, b.v. *Mes soeurs sont parties, Les fleurs, qu'elle a cueillies*, etc.

Nog meer verdwijnt het verschil tusschen deelwoord en adjectief, wanneer het eerste, vooral bij metaphorisch gebruik, voor comparatie vatbaar blijkt, b.v.: *een innemender*

1) Dezen term omschrijft Dr. W. Streitberg, *Urg. gr.* 276 aldus: ‘Aktionsarten, d.h. die Art und Weise, wie die Handlung vor sich ging.’ - Ook Mason. *Engl. Gr.* gebruikt de termen *Imperfect* en *Perfect participle*. Brill, *Spraakleer* I § 97 spreekt van het *deelw. van den onvolmaakten tijd* en van den *volmaakten tijd*.

uiterlijk, voorkomender manieren, eenwelwillender toon, deelnemender burenen, gloeiender verven, eenbetoverender indruk, indenblakendsten welstand, in de uitstekendste, uitmuntenste orde, de treffendste gedeelten, de verrukkendste tooneelen, de onbeteekenendste, onbeduidendste voorvallen, een ondeugender jongen, de schreeuwendste kleuren, de dringendste behoeften, enz. Toch zijn deze voorbeelden niet talrijk; van vele participiale adjectieven nl. laat de beteekenis geen vergelijking toe, b.v.: *een dwingend gebod, een mislukt genie, in gespannen verwachting, op de bestemde plaats, eene bepaalde afspraak, eenegewagde anecdote, vertrouwde huisbewaarders, een onwetend mensch, een onbehouwen kerel, enz.* Alzoo gaat het niet aan, dit kenteeken onmisbaar te achten, om van een deelwoord te beweren, dat het geheel zijn verbaal karakter heeft verloren. Hier is geen scherpe grenslijn aan te wijzen.

Nog een ander punt, waar deelwoord en adjectief elkander geheel naderen, is hierin te vinden, dat een aantal deelwoorden evenals de adjectieven voor substantivisch gebruik vatbaar zijn geworden, als: *bekenden, verwanten, bedeeden, misdeelden, gehuwden, onvermogenen, de beklaagde, de beschuldigde, de ondergeteekende, enz., en het verhevene, het beweerde, het gevraagde, enz.*

Eindelijk zijn er zelfs eenige participiale adjectieven, waarvan het werkwoordelijk karakter zoo zeer verdwenen is, dat de omgangstaal de grondwoorden bijna of in 't geheel niet meer kent: *geronnen* (van *gerinnen* = samenvloeien, of van *rinnen* = vloeien), *verbolgen* (van *verbelgen*), *geboren* (van *beren*), *opgetogen, ingetogen* (van *optiegen, intiegen*), *verwaten* (van *verwaten* = excommuniceren¹⁾, en enkele andere.

Tegenover al deze gevallen, waarin het deelwoord tot het adjectief nadert, staat dit, dat de verbale natuur van het deelwoord het sterkst uitkomt, wanneer het, schoon zelf geen praedicaat kunnende vormen, als voornaamste element van een

1) De begripsontwikkeling is waarschijnlijk: *in den ban gedaan, paria geworden, om God noch gebod meer gevende, aartsonbeschaamd.*

beknopten bijzin verschijnt. (Vgl. II §§ 67, 75, 81, 90, 95 en 100).

99.

Van de beide deelwoorden heeft alleen het voltooide deelwoord eene *werkwoordelijke functie*. Het vormt:

1°. met de hulpww. *hebben* en *zijn* de voltooide tijden: *Hij heeft geantwoord, had geantwoord, zal of zou geantwoord hebben, Hij is of was vertrokken, enz.*

2°. met de hulpww. *worden* en *zijn* het passivum: *Hij wordt gestraft, Hij is gestraft, enz.*

Verder komen zoowel het onvoltooide als het voltooide deelwoord in de volgende *adjectivische functies* voor (vgl. § 42):

1°. als bijvoeglijke bepaling: *Hangende tuinen. Blaffende honden. De dringende menigte. Een sluier, van achteren ruim nederhangende. Hagelwit linnen, naar buiten poffend uit de opengesneden mouwen.*

Gestolen appels. In het vuur verguld zilver. De naar Amerika gevluichte dieven. Gebouwen van hooge, spitse gevels voorzien. In lood gevatte ruiten, achter ijzeren tralies verborgen.

2°. als deel van het gezegde:

a. als naamwoordelijk deel van het gezegde: *De man is lijdende. De zaak is hangende. De vrouw is stervende. De kamer is behangen* (Het is eene behangen kamer). *Die menschen zijn getrouwd* (Het zijn getrouwde menschen).

b. als bepaling van gesteldheid: *Brommend gaf hij toe. Waggelende kwam hij de deur binnen. Halfbevoren kwamen wij thuis. Opgewarmd werden de spijzen voorgediend. Wij vonden den man lijdende. Wij vonden het huis verlaten. Hij kwam aangehold.*

Over de brug gaande, zag ik een man in het water springen. Gejaagd en gesard, verloor hij ten slotte zijn geduld. Gebakken lust ik die visch wel. In zijne jeugd niet verwend, was dit leven hem toch te zwaar.

Eindelijk komen sommige deelwoorden behalve als adjectieven ook als bijwoorden voor, maar verliezen dan in den regel hunne werkwoordelijke natuur: *aanhoudend, voortdurend, verbazend, razend, geducht, onverhoopt, enz.*

OPMERKINGEN. 1. Wanneer een deelwoord als een vóórgeplaatste bijvoeglijke bepaling voorkomt, dan krijgt het al zeer licht het karakter van een adjectief. In *hangende tuinen* b.v. verliest het deelwoord reeds in belangrijke mate zijne verbale kracht. Bij *eene dringende menigte, klinkende klokken*, wordt nog aan een doen gedacht, bij *dringende haast, klinkende munt*, niet meer.

Zooals in de vorige paragraaf gezegd is, doen bijwoordelijke bepalingen het meest het werkwoordelijk karakter van een deelwoord uitkomen: *Degisteren bij mijn buurman gestolen voorwerpen zijn in de bank van leening teruggevonden*. Dikwijls zijn zulke constructies leelijk of onduidelijk en geeft men de voorkeur aan achterplaatsing: *De voorwerpen, gisteren bij mijn buurman gestolen*, enz.

In I § 40 *d* is aangewezen, hoe *onvoltooid* deelwoorden slechts als bijv. bepalingen kunnen voorkomen van zelfstandigheden, die als de onderwerpen kunnen beschouwd worden van de werkingen, die zij uitdrukken: *Schreeuwende kinderen*. De *voltooid* deelwoorden van transitieve ww. kunnen alleen attributen zijn ten aanzien van hunne voorwerpen: *de geschilde appel*, en die van intransitiva, welke met *zijn* vervoegd worden (vgl. § 75, 3°), ten aanzien van hunne onderwerpen: *De vertrokken stoomboot*. Uitgesloten zijn alzoo als attributen de voltooid deelwoorden van intransitiva met *hebben*; men zegt niet: *een geblafte hond, een geslapen kind*, enz.

2. Het gebruik van onv. deelwoorden als praedicaatswoorden is tot enkele beperkt. In den regel wordt de durende werking door het praesens uitgedrukt: *hij slaapt, hij werkt*, enz. Zinnen als: *hij is lijdende, hij is beterende*, dienen dan ook alleen om wat uitdrukkelijker dan door *hij lijdt, hij betert*, aan te geven, dat het lijden of het beteren aanhoudt. Als regel kan men dus stellen, dat in de tegenwoordige taal het onv. deelwoord, praedicatief gebruikt, zijne verbale natuur geheel verloren heeft. In de vroegere taal was dit nog niet het geval; vgl. Stoett, *Mnl. Synt.* § 414: *In dien selven tiden was levende die scone Pallas. Die in Modin wonende was. Hi wart jagende* (= begon te jagen). *Het wart hagelende*, enz.

Ook het gebruik der volt. deelwoorden in deze functie wordt eenigszins beperkt door het feit, dat in het praedicaat een volt. deelw. gemakkelijk zijn nominaal karakter (vgl. § 98) verliest. De dubbele beteekenis van: *Deze melk is gekookt*, kan aanleiding zijn, om waar *gekookt* als verbaal adjectief en niet als deelwoord bedoeld wordt, de constructie: *Dit is gekookte melk*, te verkiezen.

3. Herinnerd zij hier aan hetgeen in I § 72, *Opm.* 2 is uiteengezet, hoe nl. eene bepaling van *gesteldheid*, als beknopte bijw. bijzin opgevat, velerlei beteekenissen kan hebben. Zoo vermelden de bep. van *gesteldheid* in de vier laatste voorbeelden der paragraaf eene bepaling van *tijd*, van *oorzaak*, van *voorwaarde* en van *toegeving*.

4. Als eene bijzonderheid moet nog aangeteekend worden, dat het

voltooide deelwoord eene enkele maal ook in substantivische functie voorkomt, nl. als *onderwerp*, b.v. *Flink gewaagd is half gewonnen. Beter hard geblazen dan den mond gebrand. Heftig geprezen is haastig vergeten. Luide gekreten is spoedig vertroost* (Beets). Dit is een absoluut gebruik van het volt. deelwoord, waardoor het mogelijk wordt, eene voltooide werking als onderwerp te laten voorkomen, op gelijke wijze als in den infinitief de onvoltooide werking als onderwerp optreedt. Niet altijd echter wordt *onvoltooid* of *voltooid* hier in aanmerking genomen; het deelwoord is in deze functie eenvoudig als een wisselvorm van den infinitief te beschouwen. Als de spreekwoordelijke vorm niet vaststond, zou men evengoed zeggen: *Beter hard blazen, dan den mond branden*. Vgl. ook: *Wat baet daaromme gevraget* (Maerlant)? = thans: *Wat baat (het), daarnaar te vragen?* Op gelijke wijze wisselen ook in het praedicaat deelwoord en infinitief; vgl. *Het is kwaad kersen eten met groote heeren*, met: *Het is den moriaan geschuerd* (voor *schuren*), *Het is boter aan de galg gesmeerd* (voor *smeren*), enz.

100.

In *Opm. 2* der vorige paragraaf is nog eens herhaald, hoever het attributief gebruik van deelwoorden gaat. Daaruit bleek, dat in den tegenwoordigen stand der taal het onvoltooide deelwoord van alle werkwoorden steeds actieve en het volt. deelw. van transitieve ww. in den regel passieve beteekenis heeft. Er zijn op dien regel echter eenige uitzonderingen.

In § 41 is reeds aangetoond, 1°. hoe een aantal *onvoltooide deelwoorden* door metonymisch gebruik bij de namen van andere zelfstandigheden dan hunne logische onderwerpen attributief kunnen voorkomen (*zittend leven*, enz.), en 2°. hoe door deze stoutheid in het gebruik dier deelwoorden bij sommige de actieve beteekenis met de passieve verwisselt, b.v. *roerend, brekend, onderhebbend, bijhebbend*, enz.

Evenzoo zijn er een zeker aantal adjectieven, die van oorsprong voltooide deelwoorden zijn, (maar die hun deelwoordelijk karakter geheel hebben opgegeven), waarin niet de passieve, maar de actieve beteekenis van het ww. voor den dag komt. Vele daarvan zijn van het ontkennende voorvoegsel *on* voorzien, een afdoend bewijs, dat het echte adjectieven geworden zijn ¹⁾. Daartoe behooren:

- 1) Het voorvoegsel *on* toch kan alleen tot afleiding van substantieven en adjectieven dienen. Vgl. ook de in § 98 gegeven voorbeelden: *onbeduidend, onbeteekenend, ondeugend, onwetend* en *onbehouden*, en verder de bijwoorden *onverhoopt* en *onverwacht*, die mede de bijzonderheid vertoonen, dat het grondwoord zonder ontkenning niet in gebruik is. Ook onder de gewone adjectieven zijn zoodanige: *onhebbelijk, onbeschoft*, enz. Een dergelijk verschijnsel vertoont het fr. adjectief *nonchalant*, van een oud ww. *chaloir*, warm zijn, (lat. *calere*), dus lett. *niet warm, zijnde*, onverschillig, achteloos, slordig, waarvan het grondwoord *chalant* ook niet op zich zelf voorkomt.

1°. adjectieven, die met een reflexief-intransitief ww. in verband staan: *een verbolgen*, *een verontwaardigd man* (die z. verbolgen, z. verontwaardigd heeft), *een bezadigd mensch* (die z. bezadigd heeft), *eene bedroefde moeder*, *een vertoornde vader* (die z. bedroefd, die z. vertoornd heeft), *een ingebeelde zieke* (die z. inbeeldt), *een verwaand*, *een geveinsd mensch* (van vroegere reflexiva: *hem verwanen*, *hem veynsen*), *een onbeholpen mensch* (die z. niet kan behelpen), *een onbezonnen jongeling* (die z. niet bezint), enz. Soms worden dergelijke adjectieven metonymisch van de personen op de zaken overgebracht: *eene onberaden*, *onbedachte handeling* (van iemand, die z. niet beraadt, bedenkt), *een ingespannen arbeid* (van iemand, die z. inspant), *een verbaasd gezicht* (van iemand, die z. verbaast), *een onbewaakt oogenblik*¹⁾, (waarin iemand z. niet bewaakt), enz. Sommige dezer adjectieven staan ook als praedicatieve attributen, b.v.: *ongekleed*, *ongewasschen*, *ongekamd*, *ongeschoren voor den dag komen* (zonder z. gekleed, gewasschen, enz. te hebben), enz.

2°. adjectieven, die voltooide deelwoorden van intransitieve ww. met *hebben* zijn, maar tegen den regel in § 99 *Opm.* 1 (slot) toch als attributen optreden. Hiertoe behooren in de eerste plaats eenige adjectieven, die beteekenen, dat een persoon eene werking veel verricht heeft en het resultaat daarvan hem alzoo tot eene eigenschap is geworden: *een geleerd man*, *een bereisd man*, *een belezen mensch*, *een beleefd mensch* (die veel geleefd, veel met menschen omgegaan heeft, dus *savoir-vivre* bezit), *een bevaren matroos*, *een bereden huzaar*, *een ervaren man* (lett. die veel *gevaren*, gereisd heeft), *een dronken man* (een veel gedronken hebbend man, vgl. fr. *un homme bu*).

1) Vgl. *Ned. Wdb.* op *onbeholpen*, *onberaden*, *onbewaakt*, *onbezonnen*.

Tot substantieven zijn geworden: een *gezworene* (een gezworen hebbende, vgl. fr. *un juré*), *saamgezworenen*, *gedienden*, *oudgedienden* (die gediend, die voorheen gediend hebben). Verder zijn ook tot deze rubriek te brengen eenige participiale adjectieven, die het karakter van bijwoorden gekregen hebben: *onverpooisd arbeiden* (zonder te verpoozen), *onverdiend lijden* (zonder het te verdienen), *ongezien iets koopen* (zonder het te zien), *hij was ongelogen zes voet lang* (zonder te liegen), *onverholen*, *onbewimpeld iets afkeuren* (zonder het te verhelen), *onverwijld antwoorden* (zonder te verwijlen), enz. Hier hebben de voltooide deelwoorden de beteekenis van onvoltooide.

OPMERKING. Het actief gebruik van voltooide deelwoorden van intransitieve werkwoorden schijnt zich vooral in navolging van het latijn ontwikkeld te hebben. In deze taal komen eenige volt. deelwoorden voor met actieve beteekenis: *cenatus* (= gemiddagmaald hebbende, van *cenare*, middagmalen), *incenatus* (= zonder gemiddagmaald te hebben), *pransus* (= ontbeten hebbende, van *prandere*, ontbijten), *impransus* (= zonder ontbeten te hebben, nuchter), *potus* (= gedronken hebbende, beschonken), *conspirati* (= samengezworen hebbenden, samenzweerders), enz. In dezen trant vindt men ook in het mnl.: *ongheëten* (= *incenatus*), *ongevochten* (zonder gevochten te hebben), *ongestreden*, *ongepeinst*, *ongesien*, *ongestolen*, enz. (Vgl. Stoett. *Mnl. Synt.* 427). Luther schrijft: *ungeschertz schreiben*, Goethe: *ungeklagt zurückkehren*. Ook vindt men: *ungebetet essen*. In een brief van Bismarck luidt het: ‘*Ich ritt ungewaschen und ungefrühstückt* (= *impransus*) *gegen Sedan*’¹⁾. Al dergelijke uitdrukkingen echter zijn geïsoleerd en alleen bij wijze van scherts kunnen zij worden vermenigvuldigd.

101.

Ofschoon in § 97 als regel is vermeld, dat de deelwoorden steeds op een naamwoord betrekking hebben, hetwelk eene zelfstandigheid noemt of aanduidt, die als het onderwerp of voorwerp er van op te vatten is, staan zij in sommige gevallen ook wel absoluut, d.i. zonder verband tot eenig zinsdeel. Het overdachte taalgebruik is geneigd, deze absolute deelwoorden te weren, omdat ze licht tot onduidelijkheid aanleiding geven, maar toch komen ze nu en dan zonder bezwaar voor en in sommige constructies heeft dit absoluut gebruik van deelwoorden zich vastgezet.

1) Andresen, *Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit*, p. 34.

De gevallen van dit verschijnsel zijn tot de volgende groepen te brengen:

1°. Het absolute deelwoord staat òf geheel onverzeld òf verbonden met een adverbiaal element, en krijgt eenigermate het karakter van eene bijw. bepaling, die door een bijw. bijzin zou kunnen vertaald worden: *Geoorloofd of niet, wij gaan onzen gang. Ongevraagd en ongedacht werd hij bij een ander regiment geplaatst. Welgeteld komt er een gulden te kort. Welbeschouwd (welbezien) is er van geen bedrog sprake. Krap gemeten is er tien el. Ronduit gesproken kan ik hem niet uitstaan. Onder ons gezegd en gezwezen, deugt hij niet veel* enz. Hiertoe zijn strikt genomen (zelf weer een abs. deelw.) ook te rekenen samenstellingen als *desgevraagd, desgevorderd*, enz., die in § 106, 5° onder de bijwoorden gerangschikt worden.

2°. Het absolute deelwoord wordt vergezeld van een substantief (of zelfst. vnv.), dat bij voltooide deelwoorden van transitieve ww. meestal als accusatief (lijdend voorwerp), en bij onvoltooide deelwoorden of voltooide deelwoorden van intr. ww. gewoonlijk als nominatief (onderwerp) gevoeld wordt; b.v. met een 4^{en} nv.: *Den kleinen jongen (hem) niet medegerekend. Mijn broer uitgezonderd of uitgezonderd mijn broer. Al den omslag daargelaten of daargelaten al den omslag. Onverminderd zijne verplichting om te betalen. Ongeacht den tijd en de moeite. Gegeven de twee diagonalen van eene ruit. Alles weloverwogen*, enz.; of met een 1^{en} nv.: *De termijn verstreken zijnde. Het kantongerecht gesloten zijnde. Wind en weder dienende. Alles meeloopende. Twintig jaar geleden*, enz. In sommige gevallen wordt de accusatief ook wel als een nominatief opgevat, wanneer bij het voltooide deelwoord de vorm *zijnde* in gedachten ingevuld wordt, wat intusschen bij voltooide deelwoorden van trans. ww. logisch niet noodzakelijk is.

3°. Het absolute deelwoord wordt gevolgd door een bijzin van het 1^e type (afh. mededeeling met *dat*, vgl. II § 41a), die dan als voorwerp, of als *zijnde* meeverstaan wordt, als onderwerp van het deelwoord te beschouwen is. Dit geval doet zich voor bij de deelwoorden: *aangezien, gesteld, verondersteld*,

toegegeven, daargelaten, uitgezonderd en uitgenomen. Deze deelwoorden hebben dan geheel het karakter van voegwoorden gekregen (vgl. § 123 II *Opm.* 1, III).

Buiten geijkte uitdrukkingen, als hierboven vermeld zijn, blijven dergelijke constructies intusschen een vreemden bijmaak houden, voornamelijk als het onvoltooide deelwoord door een nominatief vergezeld wordt; b.v. *de muziek achter den rug der piano wegklagende* (Couperus). Toch kan niet ontkend worden, dat ze, met smaak en soberheid aangewend, in schilderende literaire taal soms heel goed doen (vgl. de voorbeelden in II § 81 *Opm.* en *noot*). Verwerpelijk echter zijn ze, als ze alleen van slordigheid getuigen, gelijk bv. het volgende courantenbericht: *Het gemeentebestuur wacht eene gedetailleerde beschrijving van de wijze, waarop de aanvrager zijne zaak wenscht in te richten en wel op korten termijn. D a r a a n n i e t v o l d o e n d e , a c h t m e n h e t o v e r l e g g e ë n d i g d .*

De bijzonderheden omtrent dit onderwerp behooren tot de leer van den samengestelden zin en komen voor in II §§ 75, 80, 81, 87, 93, 99 en 107.

1. De absolute nominatieven in het nnl. correspondeeren met den absoluten genitief in het Grieksch en den absoluten ablatief in het Latijn (vgl. I *Aanhangsel*). Trouwens, deze constructie is ook in het got. en het ohd. zeer gebruikelijk, waar dan als regel een absolute datief bij het deelwoord staat, b.v.: got. (Mc. X:17) *Jah usgaggandin imma in vig* [En uitgaande hem (3e nv.) op (den) weg = En als hij uitging op den weg ¹⁾]; ohd. (Joh. VIII:30): *Thisu imo sprehentemo managê gilôbtun in inna* [Dit hem sprekende (= als hij dit sprak), velen geloofden in hem]. Op dergelijke constructies heeft waarschijnlijk het vertaalde origineel veel invloed gehad.

Ook in het mnl. komen zulke absolute constructies van een naamwoord met een deelwoord niet zelden voor, gewoonlijk in korte geijkte uitdrukkingen; het eerste is dan meest een datief, b.v. *Gode medewerkende*, of met het deelwoord voorop: *Toesierende mire vrouwen* (3e nv. V.E.) *Toesierende allen den ghenen, die...* enz. *Niet wederstaende den eeden*, enz.; of ook met een 4en nv.: *Vier... paerde op elken sittende enen knecht. Regerenden Constantius. Zijn leven durende. Die dachvaert hangende*, enz, in welke laatste gevallen alleen analogie tot den 4en

1) Vgl. voor meer voorbeelden: Moerkerken. *Verbinding van zinnen in het Got.* 99 e.v.

nv. doet besluiten. Door het voorop plaatsen van dergelijke deelwoorden konden zij naar de categorie der voorzetsels verschuiven: *Duerende den tijd. Niet teghenstaende haer clachte. Niet wederstaende de loyen* (wetten), enz. (Vgl. Verdam, *Tijdschrift* II, 188 en Stoett, *Mnl. Synt.* §§ 26, 48, 67 en 68).

Bij de herleving van den invloed der klassieke talen (vgl. II § 81 *Opm.* de voorbeelden uit Hooft's *Historiën*) verschijnen deze absolute constructies weer meer als geliefkoosde literaire vormen.

2. Een nog zeer gewoon geval van een absoluut deelwoord met een objectsaccusatief leveren zinnen als: *Het hoofd ontbloot, stonden wij aan het graf*, waar het deelwoord niet onmiddellijk met het subject van den zin, maar met een van diens lichaamsdeelen in verband staat. Andere voorbeelden zijn: *de oogen gesloten, het voorhoofd gefronst, de handen gevouwen, den blik ten hemel geslagen, de lippen saamgeknepen, de tanden op elkaar geklemd, den rug gekromd, de beenen gestrekt, de vleugels uitgespreid*, enz., terwijl in plaats van lichaamsdeelen ook wel werktuigen, wapens, kleederen, enz., door het subject gehanteerd, voorkomen, als: *het zwaard geheven, het geweer geschouderd, de rokken opgeschort, de jas dichtgeknoopt*, enz.¹⁾ Zelfs verdere uitbreiding is mogelijk: *De ramen opengeschoven en de gordijnen opgehaald, zat het gezelschap te drinken en te dobbelen*. Hierdoor wordt ook verklaard de 4e nvl. in de verwante bepalingen van omstandigheid: *de oogen open, den hoed in de hand, het zwaard in de vuist*, enz., waar in plaats van het deelwoord een adjectief of praepositionale bepaling staat.

Ook voltooide deelwoorden met een nominatief zijn in dit geval niet zeldzaam: *'t Hoofdje leunende op de hand* (De Bull). *Een knaap...*, *de blonde haren in den wind wuivende* (Potg.). *De armen met iets looms in beweging neervallend* (Couperus), enz.

3. In de vorige opmerkingen zijn nu eens de naamvallen, dan weer het deelwoord absoluut genoemd. Bij de beteekenis, die de behandelde uitdrukkingen voor het taalgevoel van thans hebben, is eigenlijk de laatste term alleen juist. De deelwoorden staan onafhankelijk van eenig deel uit den zin, waartoe zij behooren, en de naamwoorden, die er bij komen, voelen wij als subject of object van de in het deelw. uitgedrukte werking, al worden daarmee de begrippen, aan deze termen gehecht, eenigszins uitgebreid. In de oudere talen (gr., lat., got., ohd.) was het absoluut gebruikte naamwoord primair en het deelwoord kwam er in congrueerenden naamval bij. Ook in het mnl. komen tal van absolute genitieven voor, waarbij attributief en congrueerend een deelwoord staat (vgl. Verdam, *Tijdschr.* II, 190): *bedects aenscijs, ghesceden bedde, hangen(d)s haers, stridender hant, wenender ogen, gebogener knien, belokenre dore*²⁾, enz.

1) De overgrootte meerderheid der abs. accusatieven, bij Stoett, *M.S.* § 67 aangehaald, behooren tot dit geval.

2) Ook wel *belokene dore* en *belokenen doren*.

Na het vervallen dier overeenstemmingsbuiging bij de deelwoorden moest het verbaal karakter van het deelwoord weer meer op den voorgrond treden en het naamwoord een ander grammaticaal karakter krijgen, vgl. b.v. mnl. *gebogener knien* met ons: *de knieën gebogen*, zoodat het verklaarbaar wordt, hoe het vergezellende naamwoord als een voorwerp of als een onderwerp opgevat kon worden.

Het kon echter ook gebeuren, dat de verbale beteekenis van het deelwoord verbleekte, en zodoende òf *voorzetsel* (vgl. hiervoor *Opm. 2*), òf ook *voegwoord* werd (§ 123).

4. Als eene soort van absolute deelwoorden zijn ook te beschouwen gebiedende uitdrukkingen als: *Den vijand a a n g e v a l l e n !* - *De hand aan 't werk g e s l a g e n !* enz., die in I § 87 tot de onvolkomen zinnen zijn gebracht.

Bijwoordelijke of adverbiale woorden.

102.

De behandeling dezer categorie berust hoofdzakelijk op hetgeen in I §§ 41-42 in het algemeen en in §§ 43-69 in het bijzonder omtrent de bijwoordelijke bepalingen is medegedeeld. In tegenstelling met de *adnominale* bepalingen, die de voorstelling eener zelfstandigheid beperken, bleken de *adverbiale* bepalingen te dienen tot beperking der voorstellingen van *werkingen*, *toestanden* en soms ook van *eigenschappen*, doordat zij die in verband brengen hetzij met eenig punt of deel van de *ruimte* of *tijd*, hetzij met eene andere werking of toestand als *oorzaak* of *gevolg*, of ook doordat zij bijzonderheden vermelden omtrent *aard* en *omvang* van werking of toestand, of van hunne verhouding tot de *werkelijkheid*. Deels drukken deze bepalingen alzoo uit aanschouwde of gedachte *relaties* (nl. die van ruimte, tijd, causaliteit en modaliteit), deels de *qualiteit*, en de *quantiteit* of *intensiteit* van werkingen of toestanden.

Verder waren de vormen dezer bepalingen tot vijf rubrieken te brengen: *zelfstandige nwdn.* of *vnwdn. met een voorzetsel*, *zelfst. nwdn. in den accusatief*, *zelfst. nwdn. in den genitief*, *infinitieven met een voorzetsel*, en eindelijk eene rubriek van woorden, die zonder eenige verandering of verbinding als bepalingen van werkingen of toestanden kunnen voorkomen en onder den naam van *bijwoorden* of *adverbia* eene afzonderlijke rubriek vormen.

Het onderzoek omtrent de geschiedenis der bijwoorden - nadere bijzonderheden hieromtrent volgen in de leer der woordvorming, - leert, dat zij van zeer uiteenloopenden

oorsprong zijn. Een beperkt aantal, b.v. *aan, af, bij, in, toe, uit, voor* en nog eenige andere, zijn niet als afleidingen te beschouwen, maar anders zijn de meeste terug te brengen tot substantieven, adjectieven, nominale vormen van het ww., voornaamwoorden of telwoorden, en zijn dan soms versteende naamvals vormen (*steeds, rechtstreeks*), soms praepositionale verbindingen (*indertijd, terug*), of ook afleidingen en samenstellingen, (*zachtjes, speelsgewijze*), waaronder zelfs enkele, die uit een kleinen zin ontstaan zijn, b.v. *misschien* (uit *het mag geschiên* = 't kan gebeuren, vgl. fr. *peut-être* en eng. *may-be*) en *weliswaar*. Het gemeenschappelijke uiterlijke kenmerk al dezer woorden van zoo uiteenloopenden oorsprong is hunne onveranderlijkheid, in tegenstelling met de adnominale woorden, die ter uitdrukking van de congruentie (vgl. § 28) meer of minder belangrijke vormveranderingen vertoonen.

Die onveranderlijkheid is intusschen slechts een bijkenmerk en alleen een gevolg van de hoofdzaak, dat de bijwoorden in dezen of genen vorm gefixeerd zijn voor de ééne voorname functie, die zij te vervullen hebben. Want wat deze woorden van heterogenen oorsprong in de eerste plaats tot ééne categorie brengt, is het feit, dat zij *op zich zelf staande* de beteekenis van een praedicaat of een attribuut kunnen bepalen, d.w.z. beschrijvend of aanduidend een element kunnen aangeven, verkregen door de voorstelling te analyseeren van eene werking, toestand of eigenschap, waargenomen aan eene zelfstandigheid en uitgedrukt als gezegde of als bepaling. De zin: *Daardoor dreef de boot toen langzaam hierheen*, wekt de voorstelling van eene boot, waarvan waargenomen werd, dat zij *dreef*. Maar al de gespatieerde woorden geven kenmerken aan, die in dat *drijven* op te merken waren: *hierheen* eene locale aanwijzing, *toen* eene vermelding van den tijd, *daardoor* eene aanduiding van de oorzaak, en *langzaam* eene beschrijving van de wijze. Was dit geval niet waargenomen als eene werkelijkheid, maar werd het alleen mogelijk geacht, dan kon deze modaliteitsonderscheiding ook nog door een woord aangegeven worden b.v. door de toevoeging van *misschien, waarschijnlijk*, enz.

Uit dit feit, dat de bijwoorden vooral door hunne beteekenis

tot één rubriek gebracht worden, vloeit een verschil voort ten aanzien van de adnominale woorden. Daar was op grond van zeer belangrijke verschillen in vorm en beteekenis beide eene onderverdeeling in vijf rubrieken noodig (vgl. § 28), nl. *lidwoorden*, *bijv. nwdn.*, *bijv. voornwdn.*, *telwoorden* en *deelwoorden*; van eene dergelijke splitsing is bij de adverbiale woorden geen sprake. Het verschil in vorm en oorsprong loopt hier in het geheel niet parallel met het verschil in beteekenis, en zoo vormen de bijwoorden één enkele groep met één functie, nl. die van adverbiale bepaling, waarvan het overzicht alleen vereenvoudigd kan worden, door ze te rangschikken naar de volgorde der beteekenissen, die in de leer van den enkelvoudigen zin (I §§ 41-69) onderscheiden zijn.

Naast deze eene functie staan echter eenige secondaire diensten. Het bijwoord kan ook de functie van andere zinsdeelen overnemen, vervolgens optreden als plaatsvervanger van pronomina, die van voorzetsels afhankelijk zijn, en eindelijk nog als verbindingswoord fungeeren. Deze bijfuncties zijn in de tweede plaats te bespreken.

Bijwoorden.

Het bijwoord als bijw. bepaling.

103.

De b i j w o o r d e n zijn op grond van het vorenstaande te omschrijven als onverbuigbare woorden, die als bijwoordelijke bepalingen bijzonderheden vermelden omtrent eene als praedicaat of attribuut vermelde werking, toestand of eigenschap: *Hij denkt ernstig na. Hij is ernstig ziek. Zijne uiterst zwakke gezondheid.* Alleen zijn een deel der bijwoorden vatbaar om door gelijksoortige veranderingen als het bijv. nwd. comparatie uit te drukken. Later zal echter de vraag besproken moeten worden, of het wel juist is, de vormen der comparatie ook tot de buiging te rekenen.

Naar de indeeling der bijwoordelijke bepalingen (I § 41) zijn de bijwoorden eveneens in vijf¹⁾ hoofdgroepen te verdeelen, 1°. *bijwdn. van plaats*; 2°. *bijwdn. van tijd*; 3°. *bijwdn. van oorzaak en gevolg* (causaliteit); 4°. *bijwdn. van hoedanigheid en hoeveelheid* (qualiteit en quantiteit); 5°. *bijwdn. van modaliteit* (voorstellingswijze).

OPMERKING. De tegenstelling: *teekenend, beschrijvend, noemend, praediceerend, en: aanwijzend, aanduidend, demonstratief* (vgl. § 6), die zich bij de naamwoorden het sterkst openbaart in de scheiding der *substantieven* en *adjectieven* van de *pronomina*, openbaart zich ook bij de bijwoorden, al geeft ze hier tot geen splitsing aanleiding. Vooral onder de eerste drie groepen doet de overgrote meerderheid niet anders dan eene plaats, een tijd of eene oorzaak aanduiden: *hier, daar, herwaarts, derwaarts, nu, dan, toen, hierdoor, daardoor*, enz. Onder de vierde groep daarentegen komen weinig aanduidende woorden voor: *hoe, zoo, zus*, (= op die wijze), *hoeveel, zooveel*, en enkele andere; maar hebben de beschrijvende de overhand: *mooi, snel, vlug*, enz.

Gelijk gezegd is, geeft dit tot geen nadere indeeling aanleiding, maar toch volgt uit deze overeenkomst van een groot aantal bijwoorden met de *pronomina*, dat men, als het noodig is, kan spreken van *aanwijzende bijwoorden: hier, daar, nu, dan, toen, hierdoor, daardoor, hiertoe, hiermede, zoo, dus*, enz.; van *vragende bijwoorden: waar, wanneer, waardoor, waarom, waartoe, waarmede, hoe, hoeveel*, enz.; en ook van *onbepaalde bijwoorden: ergens, nergens, ooit, nooit, zus of zoo, waar-ook, wanneer-ook, hoe-ook*, enz. Zelfs zou men de later te bespreken voegwoorden, die uit een bijw. + *dat* ontstaan zijn (vgl. § 123 *Opm.* 1), ‘relatieve bijwoorden’ kunnen noemen, opgrond van hunne overeenkomst met de betr. vwdn.

104.

De bijwoorden van plaats (vgl. I § 44, 1°) duiden eene plaats of eene richting aan: *hier, daar, waar, ergens, nergens, elders, ginds, rond, rondom* (in het rond), *overal, alom, allerwegen, halverwege, onderweg, aan, achter, voor, na, achteraan, vooraan, beneden, boven, binnen, buiten, bezijden, bij, door, om, in, uit, langs, mede, tegen, hiernaast, daarnaast, links, rechts, op, neer, onder, over, dicht, dichtbij, ver, veraf, heinde*

1) In I § 41 zijn vier hoofdgroepen aangegeven, doordat de bepalingen van modaliteit onder de vierde groep zijn gebracht. Bij nader inzien wenscht de schrijver deze laatste bepalingen als vijfde hoofdgroep te beschouwen.

en ver, wijd en zijd; - hiervandaan, daarvandaan, waarvandaan, hierheen, daarheen, waarheen, herwaarts, derwaarts, werwaarts, hemelwaarts, bergop, stroomaf, links af, rechtsom, af, toe, heen, weg, voort, achteruit, vooruit, enz.

OPMERKINGEN. 1. De bijwoorden *aan, achter, beneden, bezijden, binnen, boven, buiten, bij, door, in, langs, om, onder, op, over, tegen, uit, voor*, e.a. kunnen ook als voorzetsel voorkomen. Zij staan dan steeds vóór een zelfst. nwd. of voornwd. en drukken daarmede verbonden eerst eene bepaling uit.

2. Ofschoon onder de voorbeelden de bijw., die eene plaats, en die, welke eene richting uitdrukken, zooveel mogelijk bijeengebracht zijn, zijn er ook wel bijw., die zoowel de eene als de andere beteekenis kunnen hebben, wat dan afhangt van den zin, waarin zij voorkomen. In *Hij ligt neer* en *Hij knielt neer*, wijst *neer* in het eerste geval eene plaats, in het tweede geval eene richting aan.

3. De overgroote meerderheid der bijw. van plaats zijn aanduidend. Meestal is de plaats, waar de spreker zich bevindt, of die, waarvan in den zin sprake is, het uitgangspunt der plaatsaanwijzing: *Hij komt hier. Hij ging naar Rotterdam. Hier vond hij...* enz. Slechts samenstellingen als: *huiswaarts, stroomaf* en dergelijke geven iets meer dan eene aanduiding.

105.

De bijwoorden van tijd (vgl. I § 47, 1°) duiden een tijdpunt, eene richting in den tijd, een duur, of de frequentie (meerdere of mindere herhaling) van eene werking of toestand aan: *nu, dan, toen, wanneer, heden, vandaag, thans, tegenwoordig, tevens, onderwijl, middelerwijl, gelijktijdig, vroeg, laat, tijdig, bijtijds, tijdelijk, voorloopig, voorshands, vroeger, voorheen, destijds, indertijd, weleer, onlangs, laatst, gisteren, eergisteren, kortgeleden, kortelings, daareven, zoeven, net, juist, pas, aanstonds, dadelijk, oogenblikkelijk, terstond, van stonden aan, straks, temet, morgen, overmorgen, binnenkort, mettertijd, hierna, voortaan, eerlang, later, eens, hiernamaals, ooit, nooit, immer, nimmer; sedert, sinds, af, toe; lang, kort, steeds, gewoonlijk, doorgaans, somtijds, zelden, andermaal, nogmaals, opnieuw, weer, twee-, drie-, menigmaal, dikwijls, nu en dan, herhaaldelijk, vaak, telkens, telkenmale, nu eens-dan weer, dagelijks, jaarlijks, jaarin-jaaruit, jarenlang, dag aan dag, enz.*

OPMERKINGEN. 1. De bijwoorden, die de frequentie uitdrukken, houden eigenlijk een quantiteitsbegrip in en zouden alzoo ook tot de

vierde hoofdgroep te brengen zijn. De reden, waarom deze soort van bepalingen toch in deze rubriek geplaatst zijn, is aangegeven in I § 68 *Opm.*

2. Tot de fouten van den dag behoort het misbruik om *destijds* in de beteekenis van *indertijd* te gebruiken, b.v.: *De minister heeft de s t i j d s verklaard*,... enz. Het gebruik van *destijds* is alleen gepast, wanneer vooraf uitdrukkelijk een tijd genoemd is, waarop dit aanwijzende bijwoord terugslaat.

106.

De bijwoorden van causaliteit duiden van eene werking of toestand aan:

1°. eene *oorzaak* (vgl. I § 53): *hierdoor, daardoor, waardoor, dientengevolge.*

2°. eene *reden* of *grond* (vgl. I § 54): *hierom, daarom, waarom, dan ook* (= dan ook), *ook, mitsdien, dus, derhalve, alzoo, bijgevolg, dies, deswege, diensvolgens*, alle bestemd om op eene vermelde reden of grond terug te wijzen. Om een volgenden grond aan te kondigen dienen: *immers, namelijk* en *toch*, waarbij zich aansluiten: *althans* en *trouwens*.

3°. een *middel* (vgl. I § 55): *hiermede, daarmede, waarmede, hierdoor, daardoor, waardoor.*

4°. een *doel* (vgl. I § 57): *hiertoe, daartoe, waartoe, te dien einde.*

5°. eene *voorwaarde* (vgl. I § 58): *desnoods, desverlangd, desgevraagd, desgevorderd, desverkiezende*. Ook *anders* in den zin van *zoo niet, dan...* (vgl. II § 18).

6°. eene *toegeving* (vgl. I § 59): *echter, evenwel, toch, dan* (= echter), *nochtans, intusschen, ondertusschen, niettemin, desniettemin, desniettegenstaande, desondanks.*

Al deze bijwoorden zijn aanduidend en wijzen terug op eene te voren genoemde of beschreven *oorzaak, reden, grond*, enz. In die onder 5° duidt *des* op den inhoud van den zin, waarin de bepaling voorkomt: *Desverlangd worden de goederen op zicht gezonden.*

Eenige met *halve* samengestelde bijwoorden zijn meer noemend en moeten onder 2° of 4° gebracht worden: *ambtshalve* (krachtens iemands ambt), *beleefdheidshalve* (uit beleefdheid of om beleefd te zijn), *veiligheidshalve* (om veilig te zijn), *zuinigheidshalve* (uit zuinigheid of om zuinig te zijn), *welstaanshalve*, enz.

OPMERKINGEN. 1. Onder de begrippen, die de causaliteitsgroep insluit, behooren ook die van *gevolg*, *besluit* (of *daad*) en *gevolgtrekking* (vgl. I § 51 of II § 19). Het is echter niet mogelijk, door een enkel bijwoord een dergelijk begrip uit te drukken; daartoe is steeds een nevenschikte of ondergeschikte zin noodig (vgl. II § 22 en § 84).

2. De woorden *althans* en *trouwens* zijn onder 2°. gebracht, omdat ze dienen ter inleiding van nevenschikte zinnen, waarvan zij den inhoud ook als eene soort van motiveering aankondigen. *Althans* kondigt een grond aan, dien de spr. zelf ongenoegzaam vindt: *Die jongen heeft niet meegedaan; althans ik heb er niets van gemerkt*. *Trouwens* daarentegen leidt eene verklaring in, die de spr. alleszins afdoende vindt: *Hij heeft met glans het examen doorstaan; trouwens hij had zijn tijd goed besteed en geen inspanning ontzien*.

3. De verbindingen met *hier*, *daar* en *waar*, die in de paragraaf voorkomen, kunnen telkens ook uitgebreid worden met *er*, *ergens*, *nergens* en *overal* (vgl. verder § 110).

107.

De bijwoorden van hoedanigheid en hoeveelheid geven beschrijvend of aanduidend in het bijzonder aan:

1°. eene *hoedanigheid* (vgl. I § 65): *snel loopen, weelderig tieren, zich dapper weren, slaafsch gehoorzamen, doodelijk wonden, openlijk verklaren, schriftelijk mededeelen, angstig omkijken, amphitheaterversgewijze oploopen, speelsgewijs ietsleeren, scherts en d antwoorden*, enz., en verder *zoo*, *zus*, *hoe*, *aldus*, of *dus*, *eveneens*, *desgelijks*, *anders*, enz.

2°. eene *begeleidende* of *eene uitblijvende omstandigheid* (vgl. I § 66): *vergeefs* (zonder gevolg), *gaarne* of *noode* (met of zonder lust), *zelfs*, *slechts*, *maar*, *nog*, *reeds*, *pas*, *nauwelijks*, *op zijn best*, *ook*, *mede*, *eveneens*, *insgelijks*, *alleen*, *samen*, *tegelijk*, *bovendien*, *buitendien*, *daarenboven*, *vooral*, *inzonderheid*, *ten eerste*, *ten tweede*, *vervolgens*, *voorts*, *verder*, *wijders*, *eindelijk*, *ten slotte*, *ten laatste*, *integendeel*, *daarentegen*, enz., en verder: *blootshoofds*, *barrevoets*, *goedschiks*, *kwaadschiks*, *rechtstreeks*, *voetstoots*, *halfstok*, enz.

3°. eene *bepanking* (vgl. I § 67): *hieromtrent*, *daaromtrent*, *waaromtrent*, *dienaangaande*, *mijnentwege* (= wat mij betreft), *desbetreffende*, *deels*, *eensdeels*, *anderdeels*, *eenerzijds*, *anderzijds*, enz.

4°. de *hoeveelheid* of *intensiteit* eener werking of den *grad* eener qualiteit (vgl. I § 68): *veel, weinig, half, meer, minder, heel, al* (in *al dikker*, enz.), *zeer, erg, genoeg, te, bijzonder, bijna, schier, nagenoeg, nauwelijks, hoogst, ongemeen, verbazend, schrikbarend, doodelijk, ontzettend, uitnemend, uiterst, alleszins, eenigszins, veelszins*, enz.

OPMERKINGEN. 1. De bijwoorden van hoedanigheid naderen het meest tot de adjectieven en verhouden zich tot het werkwoord als een adjectief tot zijn substantief. Daar het onverbogen praedicatieve adjectief en het onveranderlijke bijwoord in vorm gelijk zijn, dreigt het onderscheid tusschen beide hier het eerst uit het taalgevoel te verdwijnen. Oorspronkelijk bestond deze vormgelijkheid niet. In het got. gingen de adjectivische bijwoorden uit op *-ba*, b.v.: *ubils* (adj.) en *ubilaba* (adv.) = slecht; of op *-ô*, b.v.: *ga-leika*¹⁾ (= gelijk) en *galeikô* (= op gelijke wijze). De uitgang *-ba* is tot het got. beperkt, de uitgang *-o*²⁾ is gemeenschappelijk aan de andere dialecten: ohd.: *ubilo* (adv.) naast *ubil* (adj.), *gi-lîho* naast *gi-lîh*, *mahtîgo* naast *mahtîg*; - ouds.: *bittro* en *bittar*, *hluttro* en *hluttar* (louter), *gerno* (gaarne) en *gern* (begeerig), *lango* (langen tijd) en *lang*, *rehto* (wettig) en *reht*, *sêro* (zeer) en *sêr* (pijnlijk); - ondf.: *hardo* en *hart*, *hluttar-liko* en *hluttar*, *reht-liko* en *reht-lik*, *stillo* en *stilli* enz. In het mhd. en het mnl. ging *o* in *e* over, b.v. mnl. *harde, lange, lude, stille, sere*, enz.; in het nhd. en nnl. verdween de uitgang op enkele geïsoleerde voorbeelden na, als *gaarne, dichte* (in *dichte-bij*), *volle* (in *volle groot*), enz.

Naast vermelden uitgang ontwikkelde zich ook een groep bijwoorden op *leik-ô*, *liche(n)*, *liko*, *like*, naast adjectieven op *lik*, *lic*, *lijk*, en naarmate de *-o* tot *-e* verzwakte of verdween, breidde deze adjectiefs-uitgang *-lijk* als adverbiaalteecken zich uit. Later is dat gebruik in het nhd. en het nnl. weer beperkt, en is de zwaarmoedige, deftige, gewichtige uitgang, overal waar hij doelloos of hinderlijk was, weer in verval geraakt. Zoo worden derhalve, ofschoon wij nog een zeker aantal vormen op *-lijk* bij voorkeur als adverbia gebruiken, de meeste adjectieven, die voor bijwoordelijk gebruik vatbaar zijn, als zoodanig liefst in hun stamvorm gebezigd; in tegenstelling met het eng., waar de uitgang *-ly* (uit ags. *lice*) zoowel in romaansche als in ags. woorden het regelmatige adverbiale suffix werd. Ook in de noorsche talen heeft deze uitgang zich voor de bijw. functie gehandhaafd.

Eene andere oorzaak, die het adjectivische bijwoord en het praedicatieve adjectief tot elkander bracht, is hierin gelegen, dat dit laatste, oorspronkelijk in de oudere germ. dialecten evenals in het

1) *Ei* uit te spreken als *ie*.

2) De verklaring der bet. van dezen uitgang ligt nog in het onzekere.

gr. en lat. met zijn substantief congrueerend ¹⁾, langzamerhand die congruentie opgaf en onverbogen bleef.

Een gevolg van een en ander is, dat er zich enkele gevallen voordoen, waarin adjectief en adverbium niet altijd scherp te scheiden zijn. Het praedicatieve adjectief als naamw. deel van het gezegde is door zijne verbinding met een koppelww. licht herkenbaar. Maar indien het als bep. van gesteldheid (*praed. attribueert*) voorkomt, kan de vraag rijzen, of het niet als bijwoord op te vatten is: *Begeerig keek de arme jongen naar het stuk vleesch. Vriendelijk en vroolijk ging hij heen, norsch en knorrig kwam hij thuis. Vriendelijk ontving hij mij. Vriendelijk scheen de maan. Norsch scheepde hij mij af. Somber dreunde de brandklok. Somber bomde de zware klok*, enz.

Door de onveranderlijkheid van het praedicatieve adjectief is er geen praktisch belang aan dergelijke quaesties verbonden. Het onderzoek ervan is niet anders dan eene contrôle van het taalgevoel. In den tweeden zin zijn *vriendelijk*, *vroolijk*, *norsch* en *knorrig* duidelijk praedicatieve adjectieven, en *vriendelijk* in den derden zin met *norsch* in den vijfden even duidelijk bijwoorden (= op vriendelijke, op norsche wijze). *Begeerig* daarentegen drukt zoowel de gesteldheid van den *knaap* uit, als zijne manier van *kijken*. Stond er: *Begeerig greep hij naar het vleesch*, dan zou men niet aarzelen het een bijwoord te verklaren. In den vierden en zesden zin is de personificatie, die men in *maan* en *brandklok* voelt, eene aanleiding om in *vriendelijk* en *somber* adjectieven te zien, maar in den laatsten zin wordt *somber* weer meer als adverbium gevoeld. Op dergelijke wijze is in zulke gevallen omtrent de onderscheiding te beslissen; het spreekt echter vanzelf, dat er gevallen moeten zijn, waarin het onmogelijk is tot eene beslissing te komen. Te beproeven, of men het adjectieve woord door *op... wijze* vervangen kan, is meest een doelmatig hulpmiddel.

2. Uit hetgeen in de vorige opmerking gezegd is, volgt ook de beslissing over de vraag, hoe men in zinnen als: *'s Winters is hij het vlugst*, en *Hij loopt het vlugst*, de gespatieerde woorden zal classificeren. *Vlugst* is in het eerste geval de onverbogen praedicatieve superlatief van het adjectief *vlug* ²⁾, in het tweede geval de superlatief van het bijwoord *vlug*. Het voorafgaande *'t* is in beide gevallen als een rudimentair voorzetsel te beschouwen (vgl. § 37, *Opm.*), dat later voor een lidwoord is gehouden en in schrift door *het* werd voorgesteld. ³⁾

3. Onder de bijwoorden van omstandigheid zijn de meeste aandui-

1) Vgl. ohd.: *Ih pin armêr* (maar ook al: *Ih pin arm*). *Tho gisaz er muader*, = Toen ging hij moede zitten.

2) Het praedicaatsadjectief in den superlatief kwam in het mnl. met of zonder *e* voor: *Lancst was hi van al den diede* (volk). *Schoenste es hi in den morghenstont*. Vgl. Stoett. *Mnl. Synt.* 239, 4.

3) Zoo ook is het lidw. *'t* uit *dat* in schrift *het* geworden, door verwarring met *'t* (got. *ita*), bijvorm van het pers. vnvwd. *het* (uit got. *hita*).

dend en gewoonlijk moet de omstandigheid uit het verband opgemaakt worden. Al de voegwoordelijke bijwoorden van het aaneenschakelend en zuiver tegenstellend zinsverband zijn hier bijgevoegd, omdat zij terugwijzen op den voorgaanden zin, waarmede de inhoud van den zin, waarin zij als bijwoorden staan, gepaard gaat of in tegenstelling is.

De geïsoleerde genitieven als *blootshoofds*, - waarvan sommige in het adjectivische deel het genitiefteeken verloren hebben, terwijl het bij *halfstok* ook aan het substantief is afgesleten - zijn beschrijvend en naderen daardoor tot de bijw. van hoedanigheid. Stellig hiertoe te brengen zijn genitiefvormen als *luidkeels*, *stormenderhand*, *gewapenderhand*, enz.

108.

De bijwoorden van modaliteit (vgl. I § 69) dienen om in den ruimen zin, waarin de spraakkunst den term *modaliteit* opvat, uit te drukken, in welke verhouding de spreker zich den inhoud van een zin tot de werkelijkheid denkt ¹⁾ of voorstelt. Zij kunnen:

1°. *de werkelijkheid bevestigen*: ja, wel, al, (wie al, wie niet) *blijkbaar*, *gewis*, *inderdaad*, *stellig*, *zeker*, *voorwaar*, *waarachtig*, *waarlijk*, *werkelijk*, *ongetwijfeld*, enz.

2°. *eene noodzakelijke werkelijkheid uitdrukken*: *bepaald*, *beslist*, *noodwendig*, *noodzakelijk*, *volstrekt*, enz.

3°. *eene mogelijke werkelijkheid uitdrukken*: *licht*, *misschien*, *soms*, *denkelijk*, *mogelijk*, *vermoedelijk*, *waarschijnlijk*, enz.

4°. *eene schijnbare werkelijkheid uitdrukken*: *schijnbaar*, *oogenschijnlijk*;

5°. *naar eene werkelijkheid vragen of de vraag versterken*: *wel?* *immers?* *toch?* *niet waar?* *ook?*

6°. *opwekken om iets werkelijkheid te doen worden*: *Haast u toch!* *Kom dan!* *Ga je gang maar!*

7°. *eene werkelijkheid of mogelijkheid toegeven* (vgl. II § 93 OPM.): *wel*, *zeer*, *al*, *ook*, en *schoon* (= *al* in *ofschoon*).

8°. *eene werkelijkheid ontkennen*: *neen*, *niet*, *geenszins*, *onmogelijk*, *volstrekt niet*.

OPMERKINGEN. 1. Wat de bijwoorden van modaliteit aangeven, wordt ook vaak uitgedrukt door kleine zinnen, die tusschen de deelen

1) Daarom worden, terwijl *ruimte*, *tijd* en *hoeveelheid* tot de *aanschouwingsvormen* der dingen gerekend worden, de modaliteitsverhoudingen van eene gedachte (oordeel) wel *denkvormen* genoemd. (Vgl. § 9, 3° Opm. 8).

van een zin ingevoegd worden: *geloof ik, meen ik, denk ik, hoop ik, vrees ik, zie ik, hoor ik, is 't niet, me dunkt*, enz. *Misschien* is zelf uit zulk een kleinen zin ontstaan.

2. *Ja* en *neen* dienen eigenlijk om eene bevestiging of ontkenning te versterken, evenals *wel?* en *niet?* of *niet waar?* het eene vraag doen.

3. Aandacht verdienen nog de eigenaardige ontkenningen: *geen zier, geen lor, geen haar, geen duit, geen sikkepit, geen spier, geen duivel*. In het mnl. was het aantal uitdrukkingen, waarmede eene ontkenning kon versterkt worden, zeer talrijk; o.a. *niet een stof, niet een oort, niet een penninc, n. een mijt, n. een aas* (kleinste goudgewicht), *n. een spore, n. een maalgie, n. een gruis, n. een drop, n. een gras, n. een spier, n. een hooi, n. een stroo, n. een caf, n. een clene caf, n. 1/10 van een caf, n. een blad, n. een loof, n. een boon, n. een noot, n. een vijgh, n. een leur, n. een zier* (wormpje), *n. een ei, n. een vere, n. een haar, n. een beet*, en nog vele andere meer. (Vgl. De Jager, *N. Verscheidenheden*). De vervanging van *niet een* door *geen* is van lateren tijd. In het mhd. werden veel gebruikt: *blat, bast, brôt, hâr, ei*, enz. Vgl. ook fr. *ne pas* (geen pas), *ne point* (geen punt), *ne goutte* (geen drop), lat. *nihil* (*ne hilum*, geen vezel), enz. Ook *niets* (got. *ni vaiths*, ohd. *ni wiht* = niet een ding) is oorspr. eene versterkte ontkenning.

Het bijwoord in zijne bijfunctiën.

109.

Het bijwoord kan soms, zonder zijn karakter te verliezen, bij of in plaats van zinsdeelen staan, waarbij of waarvoor in den regel andere woordsoorten gebruikelijk zijn:

1°. Het bijwoord behoudt soms zijn onveranderlijken vorm en daarmede zijn karakter van bijwoord, als het attributief staat bij een substantief geworden infinitief: *Het vlu g vooruitkomen. Dit o n m i d d e l l i j k toegeven. Het nu en dan rusten*, enz. Ook bij gesubstantiveerde adjectieven en deelwoorden doet zich dit verschijnsel voor: *Het s o m s raadselachtige van zijne woorden. De o n g e d u l d i g wachtenden*, enz., terwijl het ook voorkomt in als apposities gebruikte substantieven met hun praedicierend karakter: *De heer A., i n d e r t i j d notaris te B., Napoleon Bonaparte, e i n d e l i j k president van de republiek*, enz.

2°. Een zeker aantal bijwoorden kunnen als postpositum het karakter van eene bijvoeglijke bepaling krijgen: *De deur r e c h t s. De stapel l i n k s. Het huis h i e r n a a s t. De kamer*

beneden. De menschen voor. De jongens buiten. Een dag daarna. Eene maand vroeger. De kosten er van. De middelen er toe. De berichten die naangaande. Mijn broer alleen kan dat niet betalen. De bloedverwanten samen onderhielden het gezin, enz.

3°. De bijwoorden van omstandigheid *zelfs, vooral, ook, juist, slechts, alleen* (= slechts) en *niet* kunnen, voor- of nageplaatst, bij alle mogelijke zinsdeelen staan, om ten opzichte daarvan in het bijzonder eene versterking, eene isoleering, eene ontkenning uit te drukken: *Zelfs de koning. De koningin vooral. Ook hij. Slechts hier. Juist uw neef. Alleen mijn broer of mijn broer alleen kan dat weten. Zelfs krasse middelen faalden. Vooral op den Dam. Niet hij. Niet hier. Niet met geweld, enz.* Hierbij kan gevoegd worden het gebruik van *bijna* en *schier* bij substantief gebruikte telwoorden: *Bijna iedereen. Schier elk.*

4°. Een aantal bijwoorden, meest van locale beteekenis, kunnen, als toestanden uitdrukkende, in de functie van naamw. deel van het gezegde (praedicaatswoord) voorkomen: *De boot is aan. De kerk is aan. De kachel is aan. Het horloge is achter. Het werk is af. Hij is af* (bij een spel). *Hij is dood af. Hij is alleen. Ik ben bij met mijn werk. Het geld is binnen. De zweer is door. De klok is gelijk. De poeier is in. De kinderen zijn mee. De klok is na. Het gordijn is neer. Het uur is om. De zon is onder. De man is op of dood op. De koek is op. De maan is op. De lamp is op. De pijn is over. Het werk is onderhanden. De deur is toe. Moeder is uit. De lamp is uit. De pret is uit. De klok is voor. De tijd is voorbij. Het boek is weg. Zij waren samen, enz.* Hierbij sluiten zich aan de aanduidende en vragende bijw. van wijze: *Zoo is het. Hoe is het?*

5°. Eenige bijwoorden kunnen eene plaats of een tijd als eene zelfstandigheid aanwijzen en door een voorzetsel van richting voorafgegaan worden: *van hier, van daar, tot hier, naar buiten, van achteren, van voren, sinds toen, tot nu, enz.*

6°. Eindelijk kunnen eenige bijwoorden, vóór eene praepositionale plaats- of tijdsbepaling geplaatst, dienen om die be-

paling te verscherpen: *dicht bij de stad, ver van huis, vlak bij de brug, diep in het bosch, achter in de kerk, boven op den wagen, onder aan het been, kort voor vieren, lang na twaalfen, vroeg in den morgen, laat in den avond, precies twaalfuur*, enz.

OPMERKINGEN. 1. In het onder 1°. genoemde geval is het gebruik van het bijwoord toe te schrijven aan het levendig blijven van de verbale beteekenis in de substantieve woorden. Paul ¹⁾ wijst er op, hoe eveneens een bijwoord te herkennen is in het eerste lid van samenstellingen als: *fijnproever, langslaper, schoonschrijver, eerstgeborene*, en ook, hoe het gebruik van een bijv. nwd. in plaats van een bijwoord aanleiding geeft tot dubbelzinnigheid bij werkersnamen als: *ein guter Erzähler*, en ook bij andere substantieven, die wel geen werkersnamen zijn, maar toch een staat, stand of beroep uitdrukken: *ein guter Kutscher*, enz. Wij ontkomen aan die dubbelzinnigheid door het gebruik van den zoogenaamden sterken vorm van het adjectief: *een goed verteller, een goed ruiter*, enz., waarover nader in de leer der vormen.

2. Het *Ned. Wdb.* brengt *alleen* in zijne beteekenissen van *zonder gezelschap* en *zonder medewerking* (vgl. 4°. en 2°.) tot de bijv. nwdn., en evenzoo ook in zijne isoleerende beteekenis (vgl. 3°.), wanneer het op personen of zaken betrekking heeft. Voor de bijw. functie blijft dan alleen over het gebruik van het woord in die laatste bet. ten aanzien van gezegden, bepalingen of geheele zinnen.

Wanneer men let op de onveranderlijkheid van *alleen*, zijne onvatbaarheid voor comparatie, - al is dit aan zijne absolute bet. toe te schrijven, - het verloren gaan van het gevoel voor zijne etym. bet. (*al-een* = geheel een) en de daarmee in verband staande verdubbeling van de *l*, en verder op de analogie met het tegengestelde *samen* in de twee eerste beteekenissen van *alleen*, en met het synonieme *slechts* in de laatste, dan zijn hierin voldoende redenen gelegen om het woord in al zijne beteekenissen en functiën tot de rubriek der bijwoorden te brengen.

3. Ofschoon de onder 4°. vermelde gezegden ontstaan moeten zijn onder den invloed van ww. als: *aankomen, aangaan, aanmaken*, enz., is het onjuist steeds aan eene ellips te denken. Bovendien verzet zich de beteekenis daartegen; de bijwoorden drukken alle nog iets meer uit dan een perfectum, nl. een toestand, volgende op en verkregen door de voltooide werking. Hoe deze bijwoorden zich niet tot adjectieven hebben kunnen ontwikkelen, is aangewezen in § 39, *Opm.* 2, II, 1°.

1) *Principien*, p. 313.

110.

In de tweede plaats heeft zich voor bijzondere diensten eene groep samengestelde bijwoorden ontwikkeld, bekend onder den naam van *voornaamwoordelijke (pronominale) bijwoorden*. Het zijn samenstellingen van *daar*, *hier* en *waar* - waarvan die met *daar* de oudste en meest voorkomende zijn, - met de *bijwoorden*: *aan*, *af*, *achter*, *bij*, *binnen*, *buiten*, *boven*, *beneden*, *door*, *in*, *langs*, *mede*, *na*, *om*, *onder*, *op*, *over*, *tegen*, *toe*, *uit*, en *voor*, of met de *voorzetsels*: *naar*, *nevens*, *omtrent*, *tusschen* en *van*. Deze groep heeft zich langzamerhand uitgebreid, ook tot combinaties met *er*, *ergens*, *nergens* en *overal* als eerste lid, en bij het verbleeken van de plaatsbepalende beteekenis, zijn de samenstellingen plaatsvervangers geworden van voornwdn., afhankelijk van voorzetsels; nl. die met *er* voor persoonlijke, met *daar* voor aanwijzende, met *waar* voor vragende, met *daar* en *waar* voor betrekkelijke en met *ergens*, *nergens* en *overal* voor onbepaalde voornaamwoorden; b.v. op den stoel = *er op*; op dezen stoel = *hierop*; op dien stoel = *daarop*; op welken stoel = *waarop*; de stoel op welken = *de stoel waarop*; op iets = *ergens op*; op niets = *nergens op*; op alles = *overal op*, enz.

In het mnl. worden deze woorden, zoowel van personen als van zaken gebruikt; later zijn ze bij voorkeur (niet uitsluitend) van zaken gebezigd.

Deze voornaamwoordelijke bijwoorden hebben door hunne pronominale beteekenis uitgebreider functie gekregen en komen alzoo in de volgende drie gevallen voor:

1°. als *bijwoordelijke bepaling*: *Hij sprong er af. Daarna ging hij heen. Hierdoor kwam hij te kort. Hij gaat daarom heen. Hij paait er zijne schuldeischers mee. Hiertoe werd een lokaal aangekocht. Daarom trent heb ik niets nieuws mede te deelen.*

2°. als *oorzakelijk voorwerp*: *Hij rekt er op. Hierover denk ik anders. Dartoewas hij niet te bewegen. Waarvan spreekt hij? Hij bemoeit zich ergens, nergens, overal mee.*

3°. als *bijvoeglijke bepaling*: *De middelen er toe. De gevolgen hiervan. Inlichtingen daarom trent.*

OPMERKINGEN. 1. Het gebruik van pronominale bijwoorden van personen is niet uitgesloten, maar het heeft iets familiaars en soms iets plomps: *De collega, wa a r o v e r i k l a a t s t s p r a k . D e d a m e , w a a r m e e i k g e d a n s t h e b .*

2. De deelen dezer samenstellingen worden vaak door andere zinsdeelen gescheiden: *Ik h e b e r g e e n k w a a d i n g e z i e n . D e z a a k , w a a r i k u o v e r s p r a k .* Soms zal men, in het belang van den zinsbouw, liever niet dan wel scheiden: *De w e t , w a a r o v e r d e T w e e d e K a m e r b e r a a d s l a a g t ,* is te verkiezen boven *De w e t , w a a r d e T w e e d e K a m e r o v e r b e r a a d s l a a g t .* Doch dit is eene quaestie van smaak: niet-scheiden is strenger, wel scheiden wat lossen. Het een of het ander kan op zijn tijd de voorkeur verdienen.

3. Eene andere kleine quaestie is deze, of het laatste deel van zulke pronominale bijwoorden een bijwoord of een voorzetsel is. Hier kan men van den regel uitgaan, dat het voorzetsel zich eerst van het bijwoord scheidt, als het vóór een substantief komt te staan. *D a a r i n* is alzoo te vergelijken met *d e d e u r i n*, en *d a a r l a n g s* met *d e r i v i e r l a n g s*. Zoo is er reden om al deze woorden voor bijwoorden te houden, tenzij ze, als de in de laatste plaats genoemde: *naar, nevens, omtrent*, enz. uitsluitend als voorzetsels in gebruik zijn, of zich door een bijzonderen vorm van het verwante bijw. onderscheiden. De verwantschap tusschen beide categorieën is intusschen te nauw, dan dat ze niet met elkaar zouden afwisselen. Voorheen kwam *daer af* voor, waar wij thans *daarvan* bezigen, en *daermet* voor het tegenwoordige *daarmede* (vgl. Huygens, *Voorhout: D a e r m e t g a a n d e d a e g j e n s c r i m p e n*, enz.

111.

Eindelijk zijn er onder de bijwoorden eene zekere groep, die, ofschoon zij evenzeer als de overige bijwoordelijke bepalingen zijn, samengevat kunnen worden onder den naam van *voegwoordelijke bijwoorden*, aangezien zij dienen om het zinsverband tusschen twee nevensgeschikte zinnen aan te geven.

Het karakter dezer woorden is reeds uiteengezet in II § 6. 'Zij verrichten een dubbelen dienst: zij maken een zinsdeel (*bijw. bep.*) uit van den tweeden of volgende zin, welk zinsdeel tegelijkertijd verbindingsmiddel wordt, doordat het terugwijst naar den inhoud van den vorigen zin. Daarom is de hoofdnaam *bijwoorden* en de secundaire functie wordt aangewezen door den term *voegwoordelijk*.'

De uiterlijke kenmerken, waaraan zij te onderscheiden vallen, zijn:

1°. dat zij niet altijd vooraan behoeven te staan in den

tweeden zin, maar middenin en zelfs achteraan kunnen komen: *Hij kon echter ... enz., Hij riep daarom ... enz.*

2°. dat zij, vooropgeplaatst, als elke andere bijw. bepaling inversie bewerken: *Echter kon hij... Daarom riep hij...enz.*

Het volgende overzicht is eene samenvatting van II §§ 9-22; uit de daaraan toegevoegde verwijzingen blijkt, onder welke rubrieken in de vorige paragrafen deze bijwoorden, afgezien van hun voegwoordelijk karakter, te brengen zijn. Zij drukken uit:

1°. Aaneenschakelend zinsverband:

a. *gewoon*: *insgelijks, daarbij, ook, mede, alsook, alsmede, eveneens.* (§ 107, 2°.)

b. *versterkend*: *bovendien, buitendien, daarenboven, ja, zelfs, niet alleen-maar ook.* (§ 107, 2°.)

c. *rangschikkend*: *allereerst, vooreerst, ten eerste, dan, daarna, ten tweede, verder, nog, voorts, wijders, vervolgens, eindelijk, ten laatste en ten slotte.* (§ 107, 2°.)

d. *verdeelend*: *deels-deels, eensdeels-anderdeels, eenerzijds-anderzijds, nu eens-dan weder.* (§ 107, 3°.)

2°. Tegenstellend zinsverband:

a. *zuiver*: *daarentegen.* (§ 107, 2°.)

b. *vervangend*: *integendeel* (§ 107, 2°.), *neen* (§ 108, 8°.)

c. *beperkend*: *echter, toch, evenwel, intusschen, ondertusschen, dan, nochtans, niettemin, desniettemin, desondanks, desniettegenstaande* (§ 106, 6°.)

d. *scheidend*: *anders* (§ 106, 5°.)

3°. Oorzakelijk zinsverband:

a. *tot aankondiging van eene volgende oorzaak, reden of grond*: *immers, namelijk, toch, althans, trouwens* (§ 106, 2°.)

b. *ter verwijzing naar eene voorafgaande oorzaak, reden, grond, middel of doel*: *hierdoor, daardoor, dientengevolge; hierom, daarom, dan ook, ook, mitsdien, dus, derhalve, alzoo, bijgevolg, dies, deswege, diensvolgens; hiermede, daarmede, hiertoe, daartoe* (§ 106 1°, 2°, 3° en 4°).

OPMERKING. Wel moet, zoowel ten opzichte van het in de vorige, als van het in deze paragraaf gezegde, in het oog gehouden worden, dat hier slechts bijfunctiën beschreven en benoemd worden. In een zin als: *Het had geweldig gesneeuwd; daardoor kwamen de treinen*

te laat, kan *daardoor* op drie wijzen benoemd worden: naar zijne hoofdfunctie is het een *bijwoord van oorzaak*; wegens zijne pronominale functie als aanduiding van *door het sneeuwen* is het een *voornaamwoordelijk bijwoord*; en als aanwijzer van het logisch verband tusschen beide zinnen een *voegwoordelijk bijwoord*.

112.

In § 107 *Opm.* 1 en 2 en in § 109 zijn de belangrijkste grensvraagstukken op het gebied der bijwoorden besproken; in de volgende hoofdstukken komt de scheiding tusschen bijwoord en voorzetsel en die tusschen bijwoord en voegwoord aan de orde.

Verder is te herinneren aan § 39 II 1°, waar de bijvoeglijke naamwoorden verzameld zijn, die uit bijwoorden kunnen ontstaan, wat de tegenstelling uitmaakt van den overgang van bijv. nwd. tot bijwoord, die in § 107 beschreven is. Verdere bijzonderheden daaromtrent behooren tot de *Woordvorming*.

Het w a a r, het w a n n e e r, dat vervelende m a a r en dergelijke, zijn voorbeelden van bijwoorden, die substantieven geworden zijn.

Betrekkingen.

113.

Met dit hoofdstuk wordt het gebied der begrippen verlaten voor dat der betrekkingen, nl. *voorzoover deze door bijzonder daartoe bestemde woorden uitgedrukt worden*. Ter toelichting van deze beperking behoort eene korte beschouwing van het begrip *betrekking* in grammaticalen zin aan de beschrijving en indeeling der betrekkingen vooraf te gaan.

Uit al de vorige hoofdstukken is in bijzonderheden gebleken, hoe de in § 4 aangegeven hoofdgroepen der begrippen (vgl. hierbij § 7, *Opm. 2*) over de verschillende woordcategorieën verdeeld zijn. Tot benoeming of aanduiding van de zelfstandigheden dienen de *substantieven* met de *personalia*, en verder alle zelfstandig gebruikte woorden. Het eigenschaps begrip wordt beschrijvend of aanduidend uitgedrukt door de klasse der bijvoeglijke woorden, en wel in de eerste plaats door *adjectieven* en *participia* en, voorzoover de hoeveelheid en rangorde als attributen opgevat worden, ook door *numeralia*. Voor de vermelding van werkingen (toestanden) dienen de *werkwoorden*, en daar waar ook de bijwoorden begrippen uitdrukken, zijn dit weer meestal eigenschaps-begrippen (vgl. § 107, *Opm. 1*). Alzoo, ofschoon eigenschappen en werkingen alleen geconstateerd kunnen worden door de analyse van zelfstandigheden, kunnen ze met deze als *soorten* van begrippen behoorlijk gecoördineerd worden, d.i. als zaken, die uit een of ander oogpunt overeenstemming vertoonen, op ééne lijn gesteld worden.

De betrekkingen staan daar echter met een eigen karakter tegenover. Zij komen voor tusschen de zelfstan-

digheden, eigenschappen en werkingen, en het is gebleken, hoe het alleen door eene soort van abstractie, - nl. door het wegdenken van de verbindingen tusschen de elementen van het denken, - mogelijk is, de begrippen van zelfstandigheden, eigenschappen en werkingen te isoleeren. Begrippen verhouden zich tot betrekkingen, gelijk in de algebra de grootheden of hoeveelheden voorstellende lettersymbolen zich verhouden tot de operatieteekeus +, -, \times , :, enz. ¹⁾.

Wat nu de uitdrukkingsvormen voor deze betrekkingen betreft, blijkt hier vooral (vgl. § 7, *Opm.* 1), hoe vaak logische en grammaticale onderscheidingen elkander niet dekken. Een overzicht van de in den zin voorkomende betrekkingen zal dit nader doen uitkomen.

I. De allerbelangrijkste is de *praedictatieve betrekking*, d.i. die tusschen onderwerp en praedicaat, welke zich openbaart in de persoonsvormen der werkwoorden, en die de uitdrukkingsvorm is voor de bewustzijnsfunctie, bekend onder den naam van *oordeelen*. Dit oordeelen toch is niets anders dan het uitdrukkelijk vermelden van eene werking of toestand als gebonden aan een persoon of zaak (subject), aan eenig punt in den tijd, en gedacht in eene bepaalde verhouding tot de werkelijkheid.

In de leer der vormen zal nader onderzocht worden, hoe de uitdrukking dezer betrekking aan de gezegdewoorden geschiedt en in den loop der tijden veranderd en meest vereenvoudigd is. Hoe de *hulpww.* van tijd en van wijze en de *koppelww.* hierbij belangrijke diensten bewijzen en dus voor een deel betrekkingenwoorden zouden kunnen heeten, is gebleken uit de §§ 86-91. Wat zich daartegen verzet, is het feit, dat zij, afgescheiden van hunne bijzondere functie, daarnaast toch altijd de persoons-, tijds- en modus-aanwijzing blijven verrichten, die de hoofdelementen van het praediceeren uitmaken ²⁾.

1) Wundt, *Logik* I, 122.

2) D.w.z., ofschoon *Hij is rijk, Hij wordt rijk, Hij gaat vertrekken, Hij kan vertrekken, Hij worde gestraft*, de bijzondere betrekkingen uitdrukken tusschen het begrip *hij* en de begrippen *rijk, vertrekken* en *gestraft*, drukken de vormen *is, wordt, gaat, kan, worde* als allereerste functie toch uit, dat de toestand aan een 3en pers. enkv. en aan het oogenblik van het spreken gebonden is. Bij de termen *koppel-* en *hulpww.* moet dus nooit vergeten worden, dat het namen zijn, die niet op de primaire, maar op de secundaire functie dezer ww. berusten.

Verder zij herinnerd, hoe ook de bijw. van modaliteit uitdrukkingen voor de praedicaatsbetrekking zijn.

II. In de tweede plaats is te onderscheiden de *objectieve betrekking*, de verbinding van een werkings- of toestandsbegrip met dat van een noodzakelijk daarin betrokken zelfstandigheidsbegrip. Die betrekking kan, al naarmate het object een passief, een actief of een causaal karakter heeft, uitgedrukt worden door een accusatief, een datief of een genitief. Deze betrekking wordt intusschen zoozeer door den aard der verbonden begrippen beheerscht, dat ze ook gevoeld wordt, wanneer b.v. - gelijk in vele moderne talen en ook in het nnl. met uitzondering van den acc. M.E. het geval is - de 4e nvl. aan den 1^{en} gelijk wordt, òf als het verschil tusschen 3^{en} en 4^{en} nvl. geheel of nagenoeg verdwijnt, òf als de genitief vervangen wordt door een accusatief (vgl. *des levens moe* en *het leven moe*). Intusschen is hier, bij het verval van het naamvalsverschil als betrekkingsteeken, een nieuwe aanwijzer ontstaan in de voorzetsels: *aan* en *voor* bij sommige meewerkende en de voorzetsels: *aan*, *achter*, *bij*, *in*, enz. bij vele oorzakelijke voorwerpen.

III. Eene derde betrekking is de *attributieve betrekking*, d.i. in de eerste plaats de betrekking tusschen eene eigenschap, uitgedrukt door een adjectief, en eene zelfstandigheid, - maar ook tusschen eene eigenschap, uitgedrukt door een bijw. van hoedanigheid, en eene werking, welke laatste betrekking logisch volkomen gelijkwaardig aan de eerste is. In het eerste geval wordt deze betrekking uitgedrukt door vóórplaatsing en congrueerende verbuiging van het adjectief; in het tweede geval ontbreekt elk uiterlijk teeken, daar het adverbium onveranderd blijft.

Hierbij is echter op te merken, hoe er onder de adjectieven een groot aantal voorkomen (vgl. § 39 II 1°-3°), die alleen dienen, om eene locale of temporale betrekking, eene betrek-

king van oorsprong, of eene betrekking, die door een genitief of eene voorzetselbepaling kan worden uitgedrukt, in den vorm van een attribuut aan een substantief toe te voegen. Feitelijk zijn deze adjectieven dus uit den aard van hunne beteekenis betrekkingen, maar zij stellen de betrekking als een attribuut voor.

Verder is in § 19 gebleken, dat de voornaamwoorden - behoudens eenige uitzonderingen - eene individualiseerende betrekking tot den 1^{en}, 2^{en} of 3^{en} persoon uitdrukken, zoodat ook deze door hunne beteekenis tot de betrekkingen behooren en, voorzover zij bijvoeglijk zijn, eveneens door congrueerende verbuiging hunne betrekking tot het substantief uitdrukken.

Maar ook bestaat de mogelijkheid, dat zelfstandigheids-begrippen tot andere zelfstandigheidsbegrippen in attributieve betrekking worden gebracht. In enkele gevallen kan dit geschieden door eenvoudige appositie: *een glas wijn* (vgl. I § 40 g) enz., maar in den regel is daarvoor een uitdrukkelijke vorm noodig, waarvoor dan gebruikelijk zijn de genitief (I § 40 e), òf een substantief, vergezeld van een voorzetsel (I § 40 f).

Toch valt hier een onderscheid te constateeren. Bij elke attributieve verbinding wordt eene tweeheid als eenheid voorgesteld. Maar de verbinding van eigenschap en zelfstandigheid is eene innerlijke verbondenheid; de eigenschap toch is een element van de zelfstandigheid. De attributieve verbinding van twee zelfstandigheden daarentegen is eene verbondenheid van meer uitwendigen aard. En al ontstaat ook hier eene eenheid en verliest het bepalende begrip zich in het bepaalde, zoolang de zelfstandigheden afzonderlijk genoemd blijven: *een zak zout, het paleis des konings, brieven uit Italië*, is de samensmelting der begrippen minder volkomen. (Vgl. § 70, Opm. 1).

IV. De vierde betrekking, die in den enkelvoudigen zin is waar te nemen, kan de *adverbiale* worden genoemd, mits daaronder alleen de *locale, temporale* en *causale* betrekkingen verstaan worden; onder II toch is aangewezen, hoe de adverbiale hoedanigheidsbepalingen eene attributieve betrekking aan-

geven. Het bijzondere van deze betrekking is, dat zij verband aanwijst van eene werking of toestand tot een punt in de ruimte, tot een punt in den tijd, of tot eene andere veroorzakende of veroorzaakte werking of toestand. Daartoe dienen in de eerste plaats de sterk ontwikkelde groepen der adverbia van plaats en tijd en de wat minder rijke groep der causale bijwoorden. Maar als deze betrekking door een zelfstandigheidsbegrip moet uitgedrukt worden, dan is er weer een merkteeken noodig en komen daarvoor in aanmerking enkele accusatieven, enkele zeer zeldzame genitieven (*zijns weegs, mijns ondanks*), maar in rijken overvloed voorzetsels, die met een substantief vereenigd veel duidelijker en aanschouwelijker de betrekking aangeven, dan eenig bijwoord doen kan. Bij de behandeling der bijwoordelijke bepalingen is in I § 44 *Opm.* 2, in § 47 *Opm.* 2 en verder in § 50 aangewezen, hoe een substantief in die gevallen van natuur verandert en niets anders uitdrukt, dan een punt in de ruimte (*naast den stoel* - naast de plaats van den stoel), een punt in den tijd (*vóór Hoorne* = voor de terechtstelling van Hoorne), of eene werking of toestand (*door den gifbeker* = door het drinken van den gifbeker).

V. Bij al deze betrekkingen tusschen begrippen (woorden), waardoor deze tot een oordeel (zin) zijn ineengegroeid, komt vervolgens de betrekking tusschen oordeelen (zinnen) onderling, waardoor deze tot één oordeel (samengestelde zin) samensmelten. In de leer van den samengestelden zin (*2e stuk*) is uiteengezet, van welken aard deze z i n s b e t r e k k i n g kan zijn en hoe veelzijdig de middelen, waardoor zij wordt uitgedrukt. Ook hier doet zich het verschijnsel voor, dat de betrekking vooral in de beteekenis der verbonden deelen ligt en het betrekkingsteeken ontbreekt of weinig te beteekenen heeft; òf dat de betrekking wordt uitgedrukt door een zinsdeel, terugslaande op een element van een voorgaanden zin; òf dat zij wordt aangewezen door uitdrukkelijke verbindingsmiddelen, die geen andere functie hebben dan als merkteeken van de zinsbetrekking dienst te doen.

114.

Uit deze uiteenzetting blijkt alzoo, hoe de uitdrukking der betrekkingen tusschen zinsdeelen en zinnen onderling van

zeer afwisselenden aard is. Binnen de grenzen van een enkelen zin geschiedt zij door adjectieven en bijwoorden, door verbale vormen en naamvals vormen, maar ook en het uitdrukkelijkst door *voorzetsels*. En tusschen de zinnen onderling kan het geschieden door voornaamwoorden (betrekkelijke) en bijwoorden (pronominale en voegwoordelijke), maar ook wederom door uitsluitend tot deze functie bestemde woorden: de *voegwoorden*.

Hiermede is de plaats dezer woorden in de uitdrukking der grammaticale betrekkingen aangewezen. Zij voorzien slechts voor een deel in de vervulling dezer behoefte, maar zij doen het uitdrukkelijk en hebben geenerlei andere functie.

Voorzetsels.

115.

De *voorzetsels* zijn woorden, bestemd om, voorzoover dit niet of te vaag door naamvals vormen geschiedt, een zelfstandigheidsbegrip (woord) hetzij in attributieve betrekking te brengen tot eene andere zelfstandigheid, hetzij in adverbiale of in objectieve betrekking tot eene werking of toestand: *Het haantje op den toren. Hij stond op den toren. Hij rekt op uwe komst.*

Kortweg: een voorzetsel dient, om een substantief of substantief gebruikt woord als bijvoeglijke of bijwoordelijke bepaling, of als omschreven voorwerp te gebruiken.

Een groot aantal voorzetsels zijn bijwoorden, in bijzondere functie gebezigd en daarmede in vorm gelijk: *aan, achter, buiten, boven, beneden, bezijden, bij, door, in, langs, na, om, onder, op, over, tegen, uit, voor*, enz.; enkele onderscheiden zich van het verwante bijwoord door een bijzonderen vorm, b.v.: *met, naar, tot* en *te* naast *mede, na* en *toe*. Andere zijn van nominalen (*krachtens, ondanks*, enz.), of van verbaalen oorsprong (*gedurende, aangaande, nopens, trots*, enz.) Ook zijn er eenige uitdrukkingen, die door veelvuldig gebruik voor de praepositionale functie geïsoleerd zijn: *ter zake van, uit hoofde van, ingeval van*, enz.

De beteekenissen der voorzetsels zijn het best te overzien door eene samenvatting van de bepalingen en voorwerpen

waarbij zij gebruikelijk zijn. Daar zij in de bijwoordelijke bepalingen het meest in hunne oorspronkelijke kracht en beteekenis voorkomen, gaan deze vooraf en volgen daarna de bijvoeglijke bepalingen en de omschreven voorwerpen.

116.

In de bijwoordelijke bepalingen kunnen de voorzetsels de volgende betrekkingen uitdrukken:

I. In bepalingen van *p l a a t s* (I § 44, 2°) eene betrekking:

van *p l a a t s* of *r i c h t i n g*: *aan, achter, beneden, bezijden, binnen, boven, buiten, door, in, langs, naar, naast, om, om-en-bij, omstreeks, omtrent, onder, op, over, rondom, te, tegenover, te midden van, tot, tusschen, uit, van, voor, enz.*

II. In bepalingen van *t i j d* (I § 47, 2°) eene betrekking:

van *t i j d*, *t i j d r i c h t i n g* of *d u u r*: *aan* (den avond van zijn leven), *bij* (die gelegenheid), *binnen* (het jaar), *buiten* (de vacantie), *door* (de week), *gedurende, staande, hangende, in, met* (Paschen), *na, om, omstreeks, onder, op, over, sedert, sinds, te, tegen, tot, tusschen, tijdens, van.... af, enz.*; en vóór infinitieven: *alvorens te en na te.*

III. In bepalingen van *c a u s a l i t e i t* eene betrekking:

1°. van *o o r z a a k* (I § 53): *door* (den regen), *van* (schrik), *bij* (ervaring), *voor* (-den vijand vluchten), *ten gevolge van*; en vóór infinitieven *door te* (door in den tocht te zitten).

2°. van *r e d e n* en *g r o n d* (I § 54): *om* (den regen), *wegens, uit* (wanhoop), *op* (verzoek), *uithoofde van, naar aanleiding van, ter zake van, met het oog op, op grond van, luidens, naar luid van, krachtens, uit kracht van, enz.*

3°. van *m i d d e l* (I § 55): *met, door, door middel van*, en vóór infinitieven. *door te en met te.*

4°. van *g e v o l g* (I § 56): *tot* (mijn schrik), *tot.... toe.*

5°. van *d o e l* (I § 57): *tot* (herstel van gezondheid), *ter, om, voor, ten behoeve van, ter wille van, om den wille van*, en vóór infinitieven: *om te en ten einde te.*

6°. van *v o o r w a a r d e* (I § 58): *bij, ingeval van.*

7°. van *t o e g e v i n g* (I § 59): *ondanks, niettegenstaande, trots, in weerwil van, in spijt van, spijt.*

IV. In bepalingen van *h o e d a n i g h e i d* en *h o e v e e l h e i d*, waarvan de eerste, gelijk in § 113 III is aangewezen,

in attributieve betrekking tot eene werking staan, hebben de voorzetsels niet die sprekende beteekenis, welke hun in de voorgaande bepalingen eigen is, en vormen zij met het substantief eigenlijk eene soort van samengesteld adverbium, dat vaak door een enkel bijwoord kan worden vervangen, b.v. *met ongeduld* (ongeduldig), *in toorn* (toornig), *in paren* (paarsgewijze). Na dit niet in alle gevallen even scherpe onderscheid aangewezen te hebben, laten wij hier toch de voornaamste voorzetsels volgen, die in deze rubriek gebruikelijk zijn; nl. in bepalingen:

1°. van *hoedanigheid* (I § 65): *in* (het geheim), *met* (milde hand), *in* (rijen), *aan* (hoopen), *per* (rijtuig), *te* (voet), *op* (de koord dansen), *aan* (stukken), *tot* (pulver verbranden), het *op* (een zuinigje aanleggen), enz.

2°. van *omstandigheid* (I § 66): *bij* (een kaarsje), *buiten* (bezwaar van 's rijks schatkist), *in* (een roes), *met*, *zonder*, *onder*, *op* (zijne knieën), *in plaats van*, *bij wijze van*, en vóór infinitieven: *zonder te*, *in plaats van te*, *laat staan van te*.

3°. van *bepanking* (I § 67): *aangaande*, *betreffende*, *omtrent*, *nopens*, *jegens*, *voor*, *tegen*, *ten aanzien van*, *ten opzichte van*, *aan* (geld), *in* (rang), *van* (beroep), *buiten* (mij), *behoudens*, enz.

4°. van *graad* en *verhouding* (I § 68): *op* (zijn best), *in* (hooge mate), *naar*, *naarmate van*, *naar gelang van*.

V. Onder voorbehoud van dezelfde opmerking als bij IV gemaakt is, zijn nog aan te teekenen als voorzetsels, die in eene bepaling van *modaliteit* fungeeren kunnen (I § 69): *naar* (alle waarschijnlijkheid), *volgens* (mijn oordeel), enz.

OPMERKING. Vooral waar een voorzetsel in eene bepaling van hoedanigheid of omstandigheid voorkomt, kan het, in verband met hetgeen hierboven opgemerkt is, in eene eidelooze verscheidenheid van beteekenissen voorkomen, welke te verzamelen echter de taak is der woordenboeken. Vgl. b.v. in het *Ned. Wdb.* de artt. *aan*, *achter*, *om*, *onder*, *op*.

Over den zoogenaamden invloed der voorzetsels op den naamvalsvorm zal gehandeld worden in de leer der vormen. Enkele etymologische bijzonderheden zijn voorloopig reeds aangeteekend bij de bespreking der bijw. bepalingen in het *Ie stuk*.

117.

In de bijvoeglijke bepalingen verricht het voorzetsel de volgende diensten:

1°. Het voorzetsel *van* drukt dezelfde betrekkingen uit als de genitief (vgl. I § 40 e): *De symphonieën van Beethoven* (voortbrenger). *De ontwerper van de wet* (voortbrengsel). *De ouders van Willem* (bezitter). *De directeur van de fabriek* (id.) *Een vloed van tranen*. *Eene keur van boeken* (verdeeld geheel). *Het rijzen van het water* (onderwerp). *Het bedwingen van het water* (voorwerp); en drukt verder nog een aantal betrekkingen uit, die niet door een genitief aan te geven zijn: *Een man van beteekenis*. *Een woord van verzoening*. *Eene juffrouw van gezelschap*. *Een paling van een pond*. *Eene parel van het helderste water*, enz. Ook de omschrijving der stoffelijke bijv. nwdn. door *van* sluit zich hierbij aan: *Eene deur van ijzer*. Een bijzonder geval vormen voorbeelden als: *Een reus van een kerel*. *Een snoes van een kind*. *Een dot van een hoedje*. *Scheepstouwen van zenuwen*. *Kalfsbiefstukken van handen en wolbalen van beenen* (Van Deyssel), in welke constructie het bepaalde woord juist het bepalende is.

2°. Evenals het lijdend voorwerp van eene gesubstantiveerde werking door een genitief of eene bep. met *van* wordt uitgedrukt, kan een meewerkend of een oorzakelijk voorwerp met het gebruikelijke voorzetsel als bijv. bepaling aan een verbaal substantief toegevoegd worden: *Eene gift aan de armen*. *Ons belang bij die zaak*. *De nieuwsgierigheid naar den uitslag*. *Zijn beroep op de wet*, enz.

3°. Dezelfde voorzetsels, die eene bijw. bep. inleiden, dienen ook om eene dergelijke bepaling op attributieve wijze aan een substantief toe te voegen: *Het haantje op den toren*. *De week na Paschen*. *Een ongeluk door eigen schuld*. *Een zelfmoord uit wanhoop*. *Eene verbinding door een tramdienst*. *Eene poging tot ontvluchting*. *Hulp in nood*. *Uw vertrek ondanks mijn verbod*. *Een tocht te voet*. *Een hoed zonder rand*. *Toegevendheid ten aanzien van kinderen*. *Bevordering naar anciënniteit*, enz.

OPMERKINGEN. 1. Uit de voorbeelden blijkt, dat in deze wijze van attributieve verbinding de twee zelfstandigheidsbegrippen tot één begrip samensmelten, en het tweede slechts een kenmerk van het eerste wordt. Zoo worden genitief en voorzetselbepaling logisch onge-

veer gelijkwaardig met eigenschapswoorden. In § 39 II 2° en 3° is dan ook gebleken, hoe zij in sommige gevallen door adjectieven te vervangen zijn, maar intusschen is in § 113 III aangetoond, dat de samensmelting der begrippen bij de aanwending van genitieven en voorzetselbepalingen toch minder volkomen wordt. Zoo wordt in *eene deur van ijzer* en *soldaten uit Indië* meer de aandacht op de bepaling gevestigd, dan in *eene ijzeren deur* en *Indische soldaten*.

De verschillende bijbeteekenissen, die attributieve verbindingen met *van* evenals de genitieven kunnen hebben, liggen noch in den genitiefsuitgang, noch in het voorzetsel, maar alleen in den aard der verbonden begrippen.

2. Ten aanzien van bepalingen als in 3° wordt dikwijls de vraag geopperd, of hier al dan niet aan eene ellips gedacht moet worden, als: *op den toren (staande)*, *na Paschen (volgende)*, *uit wanhoop (gepleegd)*, enz. De vraag is maar, wat men door eene ellips verstaat. Meent men, dat in eene vroegere taalperiode die aanvullingen wel voorkwamen, dan is deze voorstelling geheel onjuist. Vat men den term ‘ellips’ op, niet als ‘weglating’ maar als ‘verzwijging’, dan is er geen bezwaar tegen. Logisch toch zijn deze aanvullingen onvermijdelijk, wanneer men zich de betrekking der begrippen juist wil voorstellen. De zaak is alleen, dat de taal deze latente werkingsbegrippen, als voor de uitdrukking overtollig, verzwijgt.

118.

Ter omschrijving van eene objectieve betrekking zijn gebruikelijk:

1°. voor de betrekking van *meewerkend voorwerp*: *aan* en *voor* (vgl. I § 27 *Opm.* 3 en 4).

2°. voor die van *oorzakelijk voorwerp*: *aan*, *achter*, *bij*, *in*, *met*, *naar*, *om*, *onder*, *op*, *over*, *tegen*, *tot*, *uit*, *van* en *voor* (vgl. I § 31, 3° en § 33).

OPMERKING. In het onder 1° genoemde geval is het richtingsbegrip van het voorz. *aan* in deze datief-functie nog duidelijk te herkennen en gemakkelijk is het zich voor te stellen, hoe uit de plaatsbepalende beteekenis van *voor* zich die van *ten behoeve van* moet hebben ontwikkeld. Verder is in I § 33 aangetoond, hoe de voorzetsels meer dan een naamvalsvorm geschikt zijn om de betrekking der oorzakelijke voorwerpen tot de gezegden te veraanschouwelijken: *vreezen voor*, *zorgen voor*, *strijden tegen*, *heerschen over*, *trotsch zijn op*, enz.

119.

Buiten de opgenoemde gevallen komen ook nog voorzetselbepalingen voor (vgl. I § 7 *e*) als naamwoordelijk deel van het gezegde: *in de war zijn*, *uit de mode zijn*, *op*

til zijn, enz. In § 48 is echter reeds aangewezen, hoe deze uitdrukkingen in meerdere of mindere mate het karakter van adjectieve samenstellingen hebben, waarin de voorzetsels zich verliezen, zoodat zij hier niet geacht kunnen worden eene betrekking uit te drukken.

Eindelijk moet nog herinnerd worden, hoe in enkele gevallen een *praediatief attribuu*t (vgl. I § 74) door een van de voorzetsels *tot, in, voor* vergezeld kan zijn: *water tot wijn maken, tot ridder slaan, in een zoutpilaar veranderen, voor gierig houden, voor dood verklaren*, enz.

120.

Uit voorbeelden als *op den berg* en *den berg op*, *over het plein* en *het plein over*, *door het bosch* en *het bosch door* blijkt, hoe tusschen het voorgeplaatste voorzetsel en het achtergeplaatste bijwoord een vrij duidelijk verschil van beteekenis ontstaan is. Het voorzetsel drukt dan eene *plaats*, het bijwoord eene *richting* of eene *doorloopen ruimte* uit. Niet altijd echter is dit verschil zoo duidelijk: uitdrukkingen als *het huis langs* en *langs het huis*, *het hok in* en *in het hok*, enz. verschillen te weinig, om niet voor en door elkaar gebruikt te worden. Het uiterlijke kenmerk, postpositum of praepositum, blijft dan voldoende om bijwoord en voorzetsel uiteen te houden.

De onderscheiding van voorzetsel en voegwoord is in het volgende hoofdstuk te bespreken.

Alleen is nog aan te teekenen, hoe *(het) voor* en *(het) tegen* tot substantieven geworden voorzetsels zijn.

Voegwoorden.

121.

De *voegwoorden* zijn de uitdrukkingsvormen voor de betrekking tusschen zinnen, die tot een geheel vereenigd worden, *zonder dat zij van een dier zinnen zelf een zinsdeel uitmaken*.

In zoover komen zij dus met de voorzetsels overeen, dat zij ten aanzien van de zinnen denzelfden dienst doen, als de voor-

zetsels ten aanzien van de zinsdeelen. Enkele voegwoorden als *en, maar, of* kunnen ook zinsdeelen, die in gelijke betrekking staan, verbinden.

Het voegwoord moet echter in dit opzicht voor het voorzetsel in belangrijkheid onderdoen. Een voorzetsel concurreert in de uitdrukking der betrekking alleen met de naamvalsvormen en kan, waar het vereischt wordt, maar hoogst zelden weggelaten worden, zonder dat de zin verstoord wordt, vgl. b.v. *eene mand met vruchten* en *eene mand vruchten*, enz. Hier is zelfs nog eenig verschil van beteekenis. Bij de zinnen daarentegen is de onderlinge betrekking meestal in hun inhoud gelegen en is verder de toon, waarop ze uitgesproken worden, van veel beteekenis, waardoor het verbindingswoord heel vaak kan gemist worden (vgl. II § 6).

Verder geschiedt de uitdrukking van het verband herhaaldelijk door woorden, die een zinsdeel uitmaken van een volgenden zin en door terugwijzing naar den vorigen de verbinding aangeven, als: de *betrekkelijke voornwdn.* (§ 62), de *voornaamwoordelijke bijwoorden* (§ 110), die een betr. vnwd. met een voorzetsel vervangen (*waarvan, waarin, waarmede*, enz.), en eindelijk de *voegwoordelijke bijwoorden* (§ 111).

Zoo is het aantal zuivere voegwoorden, die niets anders doen dan verbinden, zeer beperkt.

Het overzicht der voegwoorden sluit zich aan bij de leer van den samengestelden zin (*2e stuk*), waarheen hier voor de kleine bijzonderheden omtrent den oorsprong der voegwoorden en hunne synonimiek voor een belangrijk deel moet worden verwezen. Het volgende geeft ter wille van het gemakkelijke overzicht eene samenvatting ervan.

122.

Naar de verdeling van het zinsverband in *nevenschikkend* en *onderschikkend* (II § 2) zijn er ook *nevenschikkende* en *onderschikkende* voegwoorden.

Echte *nevenschikkende* voegwoorden zijn alleen de volgende:

1°. voor *aaneenschakelend* verband: *en, noch, alsmede*;

2°. voor *tegenstellend* verband: *maar, doch* en *of*;

3°. voor *oorzakelijk* verband: *want*.

Alle andere verbindingsmiddelen tusschen nevensgeschikte zinnen zijn *voegwoordelijke bijwoorden* (vgl. § 111).

OPMERKINGEN. 1. De grens is hier zeer scherp getrokken en de groep beperkt tot die woorden, die in 't geheel niet als zinsdeelen gevoeld worden, nooit in of aan het eind van den tweeden zin kunnen staan en nooit inversie bewerken.

Er zijn er echter onder de voegwoordelijke bijwoorden, die zeer dicht de voegwoorden naderen.

Alsmede is onder 1°. opgenomen, omdat het, schoon gelijk in bet. met *insgelijks* en *eveneens*, alleen dienen kan tot toevoeging van een zinsdeel, waarop dan in het bijzonder de aandacht wordt gevestigd: *Er werd aangedrongen op schadevergoeding, alsmede op ontslag en vervolging der schuldige beambten.*

Ja en *neen* (uit *ni-ein*, als lat. *non* uit *ne-unum*), alsmede *integendeel* bewerken geen inversie, maar worden door eene kleine pauze gevolgd, vaak aangewezen door eene komma. Ook *echter*, *evenwel*, *nochtans*, *intusschen* en *ondertusschen* staan dikwijls zonder inversie.

Het beperkend tegenstellende *dan* bewerkt geen inversie, en kan niet anders dan vooraan staan: *Wij liepen uit alle macht; dan de trein was weg.* Het nadert dus bijna volkomen het voegwoord, maar het moet noodzakelijk een zwaren klemtoon hebben. Het is hetzelfde oorspronkelijk augmentatieve (toevoegende) *dan*, dat in *nochtans* (= nog dan, mnl. *nodan*, *nodanne*) voorkomt.

Immers (II § 21 *Opm.* 2) staat nu met, dan zonder inversie.

2. De etymologie dezer voegwoorden verspreidt weinig licht over hunne beteekenis. *En* is waarschijnlijk terug te brengen tot een voorzetsel, op dezelfde manier als nog nu het voorz. *met* het voegw. *en* vervangen kan: *Mevrouw N. met haar oudsten zoon zijn (mv.) gedagvaard.* *Noch* is eene samenstelling met de beteekenis *niet ook* (Franck) of *nu ook* (Kluge). *Maar*, uit *ne ware* (indien het niet ware), waaruit ook hd. *nur*, heeft als eerste beteekenis *slechts*. *Doch* is hetzelfde als *toch*, dat er een friesche bijvorm van is. *Of* uit mnl. *ofte*, hd. *oder* gaat terug tot een onzeker verklaard got. *aiththau*. *Want*, een speciaal Saksisch woord, met *wanneer* verwant, werd in het mnl. zoowel onderschikkend als nevenschikkend gebruikt; vgl. voor het eerste gebruik: *En geenre genaden en woudemen plegen, Want si die boden hadden verslegen.*

Hieruit is alleen te constateeren, dat ook de echte voegwoorden tot adverbia zijn terug te brengen. De beteekenis, die zij nu hebben, heeft zich ontwikkeld en begrensd met en in den samengestelden zin, die uit den aard der zaak tot een verder stadium van taalontwikkeling behoort.

123.

De onderschikkende voegwoorden dienen om zekere rubrieken van bijzinnen te verbinden aan een zin, waarvan zij een zinsdeel uitmaken, en gaan steeds gepaard

met de eigenaardige constructie van den bijzin: **o.....p** (vgl. II § 34), waarbij de persoonsvorm door de voorwerpen en bijw. bepalingen van het subject is gescheiden. Ook hier is het aantal echte voegwoorden zeer beperkt, maar het getal is uitgebreid door tal van verbindingen, die uit de grondvoegwoorden ontstaan zijn.

I. In de eerste plaats zijn te noemen de voegwoorden *dat* en *of*:

1°. *Dat* dient ter inleiding van eene *afhankelijke mededeeling* in de functies van onderwerp, lijdend voorwerp, oorz. voorwerp of bijvoeglijke bepaling: *Het is goed, dat hij komt. Ik hoor, dat hij komt. Ik reken er op, dat hij komt. Het bericht, dat hij komt, is valsch* (vgl. II § 41 a).

2°. *Of* dient ter inleiding van eene *afhankelijke vraag* (1e soort) in dezelfde functies als in 1°. : *Het is onzeker, of hij komt. Ik weet niet, of hij komt. Ik ben nieuwsgierig, of hij komt. De vraag, of hij komt, blijft onbeantwoord* (vgl. II § 41 b).

OPMERKINGEN. 1. In II § 43 *Opm.* 1 en 2 is reeds vermeld, hoe ten aanzien van deze beide voegwoorden wordt aangenomen, dat het vgw. *dat* ontstaan is uit het aanw. v.nwd. *dat*, en het vgw. *of* terug te brengen is tot een vraagwoord, met de bet. *wellicht* in hoofdzinnen (got. *ibai*, verwant met een subst. *iba* = twijfel), en de daaruit voortvloeiende bet. *indien* in voorwaardelijke of vragende bijzinnen. Deze woorden hebben van hunne oorspr. bet. niets overgehouden, dan dat *dat* een merkteeken is van een stelligen, en *of* van een twijfelachtigen inhoud van den bijzin.

De belangrijkheid en zuiverheid van *dat* als verbindingsmiddel is aanleiding geweest om het met een bijzonderen naam te onderscheiden als *grammatisch verbindend voegwoord* of *relatief partikel*. In overeenstemming met dit laatste spraakgebruik zou men *of* wellicht *interrogatief partikel* kunnen noemen.

3. Een bijv. bijzin met het vgw. *dat* komt in de eerste plaats na verbale substantieven, vooral van zeg- en denk- en waarnemings-werkwoorden: *De mededeeling, de meening, de bewering, de verzekering, de verwachting, de ontdekking enz. dat*, terwijl die met *of* achter werkings- en toestandsnamen met een vragende of onderzoekende bet. volgen: *De vraag, het onderzoek, de twijfel, de nieuwsgierigheid, enz. of ...*

Eene afhankelijke mededeeling met het vgw. *dat* kan ook bij wijze van appositie als bijv. bijzin staan achter substantieven, als in de volgende vbn.: *Het spreekwoord, dat nieuwe bezems schoon vegen. De stelling, dat de drie zwaartelijnen van een driehoek elkander in één punt snijden. Het feit, dat hij bekend heeft. Het geval, dat De omstandigheid, dat enz.* (Vgl. II § 65).

II. In de tweede plaats zijn te vermelden de onderschikkende voegwoorden, waarmede de adverbiale bijzinnen ingeleid worden.

1°. de voegwoorden van plaats (II § 72): *waar, vanwaar, werwaarts, waarheen, tot waar, zoover (als)*.

2°. de voegwoorden van tijd (II § 74): *als, wanneer, nu, terwijl, toen, nadat, alvorens, eer(dat), voor(dat), tot(dat), sinds(dat), sedert(dat), zoodra (als), zoolang (als), zoo vaak (als), zoo dikwijls (als)*.

3°. de voegwoorden van causaliteit:

a. van *oorzaak* (II § 79): *doordat, doordien*.

b. van *reden* of *grond* (II § 80): *omdat, dewijl, vermits, nu, daar, aangezien, naardien, uit hoofde dat*.

c. van *middel* (II § 83): *doordat*.

d. van *gevolg, besluit* of *gevolgtrekking* (II § 84): *zoodat, waardoor, waarom, weshalve*.

e. van *doel* (II § 85): *opdat, ten einde*.

f. van *voorwaarde* (II § 86): *als, wanneer, indien, zoo, mits, ingeval (dat), gesteld dat, aangenomen dat, verondersteld dat, tenzij en ten ware, hetzij- hetzij*.

g. van *toevoeging* (II § 93): *ofschoon, schoon, hoewel, hoezeer, niettegenstaande (dat), in weerwil dat, in spijt dat, toegegeven dat, of-al, of-ook, ondanks dat*.

4°. de voegwoorden van wijze en graad:

a. van *omstandigheid* (II § 99): *terwijl, zonder dat, in plaats dat, laat staan dat, daargelaten dat*.

b. van *vergelijking* (II § 102): *als, gelijk, zoo, evenals, evenmin als, dan, alsof; als* dient ook als voegwoord van gesteldheid in bepalingen van gesteldheid: *Als vader heeft hij het recht.... enz.*

c. van *(graadaanwijzend) gevolg* (II § 105): *(zoo).... dat, (te).... dan dat*.

d. van *bepanking* (II § 107): *voorzoover, inzooverre, behalve dat, uitgezonderd dat, uitgenomen dat, dan dat*.

e. van *verhouding* (II § 111): *naarmate (dat), naar gelang (dat)*.

5°. de voegwoorden van modaliteit (II § 112): *zooals, gelijk, naar*.

Als bijzonderheid moet hieraan toegevoegd worden, dat bijzinnen, door eenige van de onder 1°. en 2°. genoemde voegwoorden van *plaats* en *tijd* ingeleid, ook als bijvoeglijke bijzinnen kunnen voorkomen bij substantieven, die eene plaats of een tijd beteekenen: *De plek, waar het ongeluk voorgevallen was. De school, van waar hij kwam. Het eiland, werwaarts (of waarheen) hij verbannen werd. Het kruispunt, tot waar hij mij vergezeld. Op de dagen, als (of wanneer) het wat druk was. De tijd, toen hij in dienst was. De dag, voordat hij examen deed. Het jaar, nadat hij getrouwd was.* De inleidende woorden veranderen in deze functie niet van karakter en blijven alzoo voegwoorden. (De voegwoorden *als*, *toen* en *wanneer* in de laatste zinnen kunnen ook eenvoudig door *dat* vervangen worden.)

OPMERKINGEN. 1. De synonymiek dezer voegwoorden en hun oorsprong zijn in bijzonderheden behandeld in II § § 69-112, en wat het eerste onderwerp betreft, zij daarheen verwezen. Die omtrent den oorsprong worden hier in samenvattend overzicht herinnerd.

I. Een zeer groot deel van deze voegwoorden hebben dit gemeen, dat zij eene aanduidende bijw. bepaling inhouden, die uitgebreid is tot een zin, terwijl het relatieve partikel *dat* de vooropstaande bijw. uitdrukking tot een onderschikkend voegwoord heeft gestempeld. Dit partikel *dat* bleef in sommige gevallen, maar regel is, dat het weer verdween. Dat eerste bijwoordelijke element kan dan zijn:

1°. een bijwoord: *waar(dat)*, *werwaarts(dat)*, *waarheen(dat)*, *wanneer(dat)*, *nu(dat)*, *toen(dat)*, *(o)vermits(dat)*, *zoodat*, *waardoor(dat)*, *waarom(dat)*, *weshalve(dat)*.

2°. een substantief met een voorzetsel (of ook een bijw., voorafgegaan door een voorz.): *vanwaar(dat)*, *tot waar(dat)*, *terwijl(dat)*, *uit hoofde (dat)*, *ten einde (dat)*, *ingeval (dat)*, *naarmate (dat)*, *naar gelang (dat)*. Hierbij sluit zich zonder voorzetsel aan: *dewijl (= die wile) dat*.

3°. een voorzetsel, gevolgd door *dien*, datief van het aanw. vnvwd. *dat*, in welk geval zich het verschijnsel kon voordoen, dat òf meestal de datief wegviel, òf dat in enkele gevallen het rel. part. *dat* onderdrukt werd: *na(dien)dat*, *eer(dien)dat*, *tot(dien)dat*, *sinds(dien)dat*, *door(dien)dat*, *doordien(dat)*, *om(dien)dat*, *naardien(dat)*, *indien(dat)*, *bijaldien(dat)*, enz. In navolging daarvan is men ook jongere voorzetsels en praepositionale uitdrukkingen als voegw. gaan bezigen: *niettegenstaande (dat)*, *ondanks dat*, *in weerswil dat*, *in spijt dat*, *in plaats dat*, enz.

In het mnl. komen nog tal van deze uitvoerige vormen voor, die bewijzen, welk een groot aandeel het vgw. *dat* in de vorming dezer voegwoorden gehad heeft: *danen dat (= van daar dat)*, *daerwaert*

dat, daerna dat, doe (= toen) *dat, wanneer dat, daerom dat, ter wilen dat, der wilen dat, onder dien dat*, (= onderwijl *dat*), *tote dien dat, vore dien dat, binnen dien dat, in dien dat, te dien dat* (= opdat), *op dien dat* (op voorwaarde *dat*), *bi aldien dat, na dien dat* (redeng. *naardien* en verhoudingaanduidend *naardat*), enz. Maar ook treft men al verscheidene kortere vormen aan: *ere dat, vore dat, sider dat*, enz., en nog korter: *vore, tote, ere*, enz. (Verdam, *Mnl. Wdb.* II 85).

II. Eene tweede groep van voegwoorden is er, welke hierin overeenkomen, dat ze door verbinding met *als* ontstaan zijn. Dit voegw., uit het mnl. bijw. *alse* (= alzo) ontstaan, dient op zich zelf om een tijd, eene voorwaarde of eene gelijkheid aan te geven, maar gaat ook in de laatste bet. vele verbindingen aan: *zoals, evenals, evenmin als, gelijk* (als), maar ook: *zoover* (als), *zoolang* (als), *zoo vaak* (als), *zoo dikwijls* (als), *voorzooverre* (als), en *inzooverre* (als). Ook hier zijn de eerste elementen bijwoorden, maar blijven zij als voegwoorden beschouwd, ook wanneer *als* geabsorbeerd wordt.

Hiernaast staat *dan*, dat voor het aangeven van eene ongelijkheid de voorkeur heeft - schoon ook *als* daarvoor dient, - maar waaruit alleen het uitsluitende vgw. *dan* (= behalve) en het negatieve *dan dat* achter een hoedanigheidswoord met *te* (zie hierboven 4° c.) zich ontwikkeld hebben.

III. Eene derde groep vormen die voegwoorden, welke uit een voltooid deelwoord bestaan, gevolgd door *dat*, nl.: *aangezien dat, gesteld dat, aangenomen dat, verondersteld dat, toegegeven dat, daargelaten dat, uitgezonderd dat, uitgenomen dat*. Dit zijn alle absolute deelwoorden (vgl. § 101), waarvan de volgende zin als object is te beschouwen. Door het vele gebruik is dit besef uit het taalgevoel verdwenen; achter *aangezien* is zelfs het gebruik van *dat* opgehouden, en steeds staan ze als alle voegwoorden vóóran in den zin, zoodat zij geheel het merk van voegwoorden hebben gekregen.

IV. Nog een klein getal voegwoorden hebben zich uit het straks vermelde *of* in zijne voorwaardelijke beteekenis van *indien* ontwikkeld. Behalve dat het op zich zelf soms nog eene voorwaarde kan inleiden: *Och, of vader nog leefde, dan zou....* enz., komt het ook voor in de verbindingen: *of-al, of-ook*¹⁾, *ofschoon* (= indien al), en *alsof* (= als indien).

V. Eindelijk zijn er nog een paar voegwoorden uit kleine zinnen ontstaan: *tenzij* en *ten ware* (uit *het en zij dat, het en ware dat* = indien het niet zij, niet ware *dat*; (vgl. II § 88). Verder *hetzij* (= indien het zij), dat anaphorisch (II § 30 *Opm.*) twee voorwaarden inleidt, waarvan de eene, zoowel als de andere vervuld kan worden, en dat daardoor ook voor nevenschikkend gebruik in den zin van *òf - òf* bruikbaar is geworden. En eindelijk sluit zich hierbij aan *laat staan dat* voor eene (uitblijvende) omstandigheid (II § 99 *Opm.*).

1) *Hoewel* en *hoezeer* zijn ontstaan uit *hoe wel* en *hoe zeer*, vragendonbepaalde uitdrukkingen in den trant van die, waarmede de toegeevende bijzinnen der 2e soort beginnen (II § 97).

2. Uit deze analyse blijkt alzoo, dat het aantal streng voegwoordelijke elementen, waarvan de grondbeteekenis geheel verbleekt is, zich tot enkele bepaalt: *dat* en *of*, *als* en *dan*, waaraan nog het voorwaardelijke *zoo*, dat geen uitspruitsels heeft, kan worden toegevoegd.

De vraag is nu, of de vele voegwoorden, die ter inleiding gebruikelijk zijn, door de wijzigende elementen, die zij bevatten, niet als zinsdeelen beschouwd moeten worden. Dat op deze vraag een ontkennend antwoord past, blijkt, als men eenige bijw. bijzinnen aandachtig beschouwt; b.v.:

Hij gaat ter markt, w a a r (dat) = (ter plaatse dat) *het hem 't voordeeligst is.*

Hij ging heen, t o e n (dat) = (op den tijd, dat) *hij gereed was.*

Hout drijft op het water, d o o r (dien) *d a t* = (door de oorzaak dat) *het lichter is.*

Ik keek hem na, z o o v e r (hoe ver?) *als ik hem zien kon, enz.*

Wanneer men op die wijze de logische beteekenis van deze en dergelijke verbindingen nagaat, dan komt men tot het besluit, dat indien er eene bepaling in mocht liggen opgesloten, het er eene is van den hoofdzin en niet van den bijzin, waarin ze voorkomt. Doch het is nog geen bepaling; alleen wordt embryonistisch aangeduid, van welken aard de bepaling zal worden, als zij door voltooiing van den bijzin compleet is.

124.

Na de begrenzing van het gebied der voegwoorden kan het zijn nut hebben de gevallen aan te wijzen, waar meer of minder gevaar bestaat om voegwoorden met andere categorieën van woorden te verwarren.

I. Naast een bijv. bijzin, ingeleid door het voegw. *dat*, kan staan een bijv. bijzin, aanvangende met het betr. vnw. *dat*, b.v.:

1. *Het bewijs, d a t g e mij vraagt, kan ik niet leveren.*

2. *Het bewijs, d a t h i j schuldig is, kan ik niet leveren.*

In den eersten zin is *dat* het voorwerp van *vraagt*; het kan vervangen worden door *hetwelk*, en het wordt door *die* vervangen, wanneer het bepaalde woord door een mann., vr. of meerv. substantief, b.v. *verklaring*, *bewijzen*, vervangen wordt. Altemaal aanwijzingen, dat het een betr. vnw. is.

In den tweeden zin is *dat* geen zinsdeel en het blijft onveranderd, onverschillig van welk geslacht of getal het bepaalde woord is. Alzoo is *dat* hier een voegwoord.

II. In II § 41 *b.* zijn als tweede type onder de bijzinnen, behalve de afhankelijke vragen der 1e soort (die met *of*), ook die der 2e soort vermeld, aanvangende met vragende voornwdn. en vragende bijwoorden. Voorbeelden van deze type van bijzinnen, die in de functie van onderwerp, lijdend voorwerp, oorzakelijk voorwerp en bijvoeglijke bepaling kunnen voorkomen, zijn:

1. Het is niet bekend,	<i>wie de dieven ontdekt heeft;
wat de politie ontdekt heeft;
welke dieven de politie ontdekt heeft;</i>
2. Men weet niet,	<i>hoe veel dieven de politie ontdekt heeft;

waar, wanneer, hoe,
waardoor de politie de dieven ontdekt heeft;</i> |
| 3. Iedereen is nieuwsgierig, | <i>waarom ze de ontdekking niet eerder bekend gemaakt heeft;</i> |
| 4. Men houdt zich bezig met de vraag, | <i>waartoe al die geheimzinnigheid noodig is; enz.</i> |

De analogie in dit overzicht toont reeds dadelijk aan, dat de beginwoorden in deze bijzinnen alle vraagwoorden zijn, deels voornwdn., deels bijwoorden. Zij komen alle voor in duidelijk herkenbare functies, zijn alzoo zinsdeelen, en er is dus geen enkele reden om *waar, wanneer*, enz. voor voegwoorden te houden. Ten overvloede wordt het vragend karakter dezer woorden aangetoond door de mechanische proef, dat het vragende *of* er achter ingelascht kan worden: *waar of, wanneer of*, enz.

In het oog gehouden moet worden, dat dergelijke afhankelijke vragen alleen als bijv. bijzinnen kunnen voorkomen bij werkings- en toestandsnamen, als: *de vraag, het onderzoek, de mededeeling, de nieuwsgierigheid*, enz.

III. Aan het slot van § 123 II zijn vermeld bijvoeglijke zinnen als: *De plek, wa ar het ongeluk voorgevallen was. De school, va n wa ar hij kwam. Het eiland, wer wa ar ts of wa ar he en hij verbannen werd. Het kruispunt, to t wa ar hij mij vergezeld. Op dagen, a ls of wa n ne er het wat druk was. De tijd, to en hij in dienst was. De dag, vo o rd at hij examen deed. Het jaar, na d at hij getrouwd was.* Het zijn bijwoordelijke zinnen van *plaats* en *tijd*, die hier bijvoeglijk gebruikt worden, op gelijke wijze als een bijwoord van *plaats* of *tijd* (vgl. § 109 2°) als bijv. bepaling kan staan. Dat de woorden, waarmede de tijdbepalende bijzinnen aanvangen, *voegwoorden* en geen bijwoorden zijn, zal niemand betwijfelen. Evenmin is er dan reden, om het bij de beginwoorden der plaatsbepalende zinnen te doen en die voor bijwoorden te houden.

Ten overvloede kan er op gewezen worden, dat, indien de laatste opvatting juist ware, het niet anders dan vragende bijwoorden zouden kunnen zijn en daarvan is in geen geval sprake. Het zijn zeer duidelijk *aanwijzende* woorden. Werd de betrekking van deze bijzinnen tot het antecedent door voornwdn. uitgedrukt, dan zou dit door betr. vnwdn. moeten geschieden: *op welke, van welke, naar hetwelk*, enz., waarvan in § 62, *Opm.* 2 is aangetoond, dat het aanwijzende woorden zijn.

IV. In II § 84 - en in overeenstemming daarmee in § 123 II 3° *d* - zijn *waardoor* en *waarom*, als aequivalenten van *zoodat, voeg-*

woorden genoemd, omdat zij dan kunnen opgevat worden als: *door welke oorzaak dat en om welke reden dat*. Er is echter ook bij opgemerkt, dat men zulke zinnen met *waardoor* en *waarom* mede kan opvatten als bijv. bijzinnen, die den geheelen hoofdzin tot antecedent hebben. Bij die opvatting zijn het dan pronominale bijwoorden, ter vervanging van *door hetgeen* en *om hetgeen*. Het verschil tusschen de eene en de andere opvatting ontsnapt aan de omschrijving.

V. Bij de voegwoorden van toegeving (§ 123 II 3° g) is *al* aan het hoofd van toegevende bijzinnen: *Al is hij rijk*,... enz. niet opgenomen. Erkend moet worden, dat het woord sterk geïsoleerd is en zijne beteekenis *reeds* weinig of niet meer gevoeld wordt, evenmin als die van *schoon* in: *Schoon hij rijk is*. Dat *al* echter niets geen invloed heeft op de woordschikking - *Al doet hij zijn best* is slechts eene omzetting van: *Doet hij al zijn best* (II, § 93 Opm.) - is een reden om het bijwoord te blijven noemen. Het is een belangrijk kenmerk van de onderschikkende voegwoorden, dat zij door de constructie van den bijzin (o.....p) gevolgd worden.

VI. In II § 110 zijn verzameld en naar hunne logische beteekenis ingedeeld de bijzinnen, die de bijzonderheid vertoonen, dat zij met *of* beginnen, de woordorde van den hoofdzin hebben en meest een verscholen ontkenning inhouden. De beteekenis dier zinnen is daar uiteengezet.

Een voorbeeld van eene vermoedelijk onoplosbare vraag is het, of dit vgw. *of* het nevenschikkende *of* (got. *aitthau*, hd. *oder*) dan wel het onderschikkende *of* (got. *ibai*, hd. *ob*) is. Het *Ned. Wdb.* tracht het geval te verklaren door van het laatste, Van Helten (*Vondels taal* II § 280) en met dezen Terwey (*T. en L.* II, 76), door van het eerste uit te gaan. De moeilijkheid is hierin gelegen, dat dit *of* in het laat-mnl. in gebruik kwam, toen de beide vgw. *of* al niet meer gescheiden waren en de tweede negatie in een aantal gevallen wel onder den invloed der traditie aangehouden werd, maar blijkbaar uit het taalgevoel was verdwenen, daar ze ook al telkens wegbleef.

Hoe dit echter zij, hetzij *of* als een onderstellend *si* dan wel als een alternatief *ou* opgevat is, voor het tegenwoordig taalgevoel is het noch het een, noch het ander. Het heeft zich zoowel van het eene als van het andere *of* volkomen gedifferentieerd en eene geheel speciale functie gekregen, nl. om in vereeniging met eene voorafgaande ontkenning eene sterke bevestiging als tegenstelling uit te drukken: *Er was niemand, of hij schreide* = *Iedereen schreide*. *Niet zoodra (nauwelijks) waren we binnen, of het begon te regenen* = *Dadelijk of zoodra toen we binnen waren, begon het te regenen*. *Ik ga niet op reis, of het moet mooi weer zijn* = *Ik ga uitsluitend op reis, als het mooi weer is*. *Nooit zie ik hem, of ik moet lachen* = *Altijd als ik hem zie, moet ik lachen*. *De som is niet zoo groot, of hij kan die wel betalen* = *De som is zoo matig, dat hij die wel kan betalen*. *Hij dacht niet anders, of hij was afgewezen*

= Hij dacht *alleen*, dat hij was afgewezen. De overige gevallen bij gezegden als: *Het scheelde niet veel*, of.... *Het duurde niet lang*, of.... *Er is geen twijfel aan*, of.... enz. kunnen ook weergegeven worden door: Het scheelde *zeer* weinig, Het duurde *heel* kort, Er is *volkomen* zekerheid, enz.

Verder komt hier nog de bijzonderheid bij, dat de tweede zin eigenlijk de hoofdgedachte uitdrukt, waaraan de eerste eene wijziging toevoegt, behalve wanneer de bijzin voorwaardelijk is: *Of het moet...* enz.

Door een en ander heeft dit *of* in deze functie eene zoo geïsoleerde stelling gekregen, dat het noch bij de nevenschikkende, noch bij de onderschikkende voegwoorden in te deelen is. Dat de tweede zin de schikking van den hoofdzin heeft, doet hiertoe niets af; die rangschikking was er reeds, ook toen *of* nog niet of niet zoo algemeen in gebruik was.

Woorden buiten het zinsverband.

125.

In I §§ 84-87 is uiteengezet, hoe naast het spreken in zinnen ook in een aantal gevallen het spreken in woorden als een minder ontwikkelde vorm van gedachteuiting in bepaalde omstandigheden blijft voorkomen. Alle verband is dan niet uitgesloten, maar veel blijft overgelaten aan den toon van den spreker en het snelle begrip van den hoorder.

De woorden in zulke onvolkomen zinnen kunnen dan in den regel toch tot de categorieën gebracht worden, waartoe zij behooren, al is de functie niet altijd scherp te omschrijven, omdat de aanvullingen, hiertoe noodig, veel willekeurigs hebben. Er zijn echter ook een aantal woorden - indien men ze woorden kan noemen, - die geheel op zich zelf staan, ook als zij zinnen begeleiden of tusschen zinsdeelen in gebruikt worden, maar die zelf onmogelijk nòch onder eenige rubriek van zinsdeelen, nòch in eenige categorie van woordsoorten gerangschikt kunnen worden. Dat zijn de *tusschenwerpsels*, eene verzameling klanken, deels van zeer primitieven aard, zoodat zij aan de eerste elementen doen denken, waaruit men zich voorstelt dat de talen zich ontwikkeld hebben, deels nauw naderend tot de woorden, d.w.z. klanken met voorstellingen of begrippen geassocieerd, die in een of ander denk-, d.i. zinsverband kunnen opgenomen worden. Men mag aarzelen ze woorden te noemen, maar het zijn toch uitdrukkingvormen en zoo sluiten zij, op de manier van onvolkomen zinnen (vgl. I § § 84-87) na de behandeling der zinnen, als onmisbare aanvulling, de rij der woordsoorten af.

Tusschenwerpsels.

126.

Het voornaamste kenmerk der *tusschenwerpsels* is reeds genoemd, nl. dat ze noch onder eenige rubriek der zinsdeelen, noch in een der behandelde categorieën van woordsoorten te brengen zijn. Toch gaan ze nu en dan enkele verbindingen aan, die straks te vermelden zijn.

Zij vormen overigens eene groep, die kwalijk te begrenzen valt, zoo staat ze aan alle kanten open. Deels zijn het klankreacties en klanknabootsingen, geheel buiten de woorden in zinnen gebruikelijk om, deels woorden en soms zelfs kleine zinnen, die ook wel in eene meer regelmatige gedachtenuiting ontmoet worden. Men kan de eerste *eigenlijke*, de laatste *oneigenlijke* tusschenwerpsels noemen, maar ze zijn niet scherp gescheiden en sommige woorden, als tusschenwerpsels gebezigd, zijn vaak tot onherkenbaar wordens toe verminkt. Van een oud woord als *wee* (got. *vai*) is o.a. niet te beslissen, of het van interjectie substantief geworden is, dan wel omgekeerd. En zoowel de eigenlijke als oneigenlijke tusschenwerpsels blijken sterk voor vermenigvuldiging vatbaar.

OPMERKINGEN. 1. Wanneer men tot de oudere talen teruggaat, vindt men niet veel tusschenwerpsels, maar dit bewijst niet, dat zij er niet waren. De verklaring ligt hierin, dat de verschillende talen eerst later meer naturalistisch zijn geworden, toen de schrijvers er zich op gingen toeleggen ook die losse klanken af te beelden. Daardoor wordt het ook moeilijk, over den ouderdom van tusschenwerpsels te beslissen.

In het got. komen alleen *ô!* en *vai!* voor. Het eerste staat in gevallen, waarin wij het op gelijke wijze gebruiken; b.v. afkeurend en waarschuwend (Mc. IX, 19): *o kuni ungalaubjando!* = o ongeloovig geslacht! - (Gal. III:1): *o unfrodans Galateis!* = o onvroede Galaten! - verder bewonderend (Rom. XI:33): *o diupitha gabeins!* = o diepte des rijkdoms! Maar bovendien staat het ook om verachting uit te drukken (Mc. XV:29): *o sa gatairands tho alh!* = o die verwoestende den tempel! - waar onze bijbelvertaling heeft *Ha, gij die den tempel afbreekt*, enz.

In het mnl. vindt men o.a.: *ai, ay, ay mi, ay mi lase, fi* of *tfi, hurre* (vooruit, hort), *ach, och, ocharmen, owi, owach, semmin leven* (bij mijn leven), *wete God, wete kerst, wete keie, bilode* (misschien verbasterd uit *bi Gode*), enz. Sterk beginnen zij te vermenigvuldigen, als klucht- en blijspel gaan bloeien.

127.

Eene ietwat duidelijker scheiding is waar te nemen, als men let op den aard en de bedoeling der tusschenwerpsels. Ook hier is eene niet gemakkelijk naspurbare ontwikkeling van lager tot hooger merkbaar. Men vindt klanken, waarvan het doel nog niet is verstandhouding met, mededeeling aan anderen, en die niet veel anders zijn dan geluidreacties op ondervonden gewaarwordingen; maar ook klanken, die met meer bewustzijn en willen gepaard gaan en van onwillekeurige uitingen stijgen tot meer of minder gewilde openbaringen van een gemoedstoestand. Men vindt nabootsingen van geluiden, uit drang of lust tot nadoen, of ook beschrijvend en schilderend gebruikt. Verder klanken, die dienen om te lokken en te roepen, te waarschuwen en te dreigen, te bevelen en aan te hitsen. En eindelijk tal van kracht- en verzekeringswoorden, waarmede drift en hartstocht en andere aandoeningen aan het gesproken woord een bijzonder gemoedsaccent geven. Uit dit oogpunt bezien, is het niet ondoenlijk eenig overzicht van de belangrijkste tusschenwerpsels te geven:

1°. *Reflex- en stemmingsklanken*: *ai! ai-ai! au! au-au! bah! brrr! hè!* (vermoeidheid of schrik), *hu!* of *hui!* enz., die op fysieke toestanden wijzen, en verder: *O! ach! och!* ook in allerlei verbindingen: *O God! o hemel! o jé! o jerum! o jemine! och God! och heer! och gut! och hemel! och hemeltje!* enz. enz. Verder: *ei? hè!* (bewondering en verbazing), *hé!* (verwondering)¹⁾, *ha!* (verrassing), *hm!* (smalend, wantrouwend, ongeloovig), *foei! helaas! jammer! wee! larie! neen maar! wat? hoera! hoezee!* enz.

2°. *Nabootsings-geluiden*: *klets! krak! krikkrak! knak! pats! plomp! bè! boe! mè! kikeriki! kukeleku! miauw! waf! pief-paf-poef! tingelingeling! rikketikketik! rombombom! tetteretet! uch-uch!* (voor hoesten, kuchen), *tsja, psja* of *hatsji!* (voor niezen), *hi-hi-hi!* (voor lachen of huilen), *ha-ha-ha!* enz.

3°. *Roep-, waarschuwings-, kommando-* enz. geluiden: *pst! hm! hei! heidaar! holla! hallo! werda! st! koest! ho! halt!*

1) Friesch *hé?* beteekent *niet waar?*

stop! huut! hort! tsa! heisa! hopsasa! voorwaarts! marsch! nou! komaan! welaan! top! enz.

4°. *Kracht-, drang- en verzekeringswoorden*: Hiertoe behooren alle vloekende aanroepingen en verwenschingen, en alle verzachtingen daarvan, als: *Wat hagel! wat hamer! blikslagers! wat weerga! wat drommel! drommels! sapperloot! sakkerloot!* enz. Verder: *waarachtig! warempel! op mijn woord! om Godswil! in 's Hemelsnaam!* enz.

OPMERKINGEN. 1. Het is moeilijk te zeggen, waar de tusschenwerpsels aanvangen. Als een mensch lacht of schreit, geeuwt, hoest of niest, als hij in eene welbehaaglijke stemming een genoeglijk geknor doet hooren, of driftig en kwaadaardig klanken en kreten uit, die aan dierengeluiden doen denken, dan is men niet gewoon dit als taal te beschouwen. De grens schijnt daar te liggen, dat zoodra een klank genoeg kleur en geleding vertoont, dat hij waargenomen, nagebootst en in schrift gebracht kan worden, hij daardoor genoeg bestendigheid begint te vertoonen, om tot den taalvoorraad gerekend te worden. Er zijn b.v. klanken, o.a. het smakken met de tong bij het denken aan iets lekkers, die niet af te beelden zijn en zoo geen taal worden.

De tusschenwerpsels behooren alzoo, - ofschoon sommige nog in sterke mate den aard van natuurklanken vertoonen, - tot de klanken, die als alle taal aangeleerd, d.i. onder invloed van de omgeving aan een kind eigen worden.

Opgemerkt moet echter worden, hoe het schriftbeeld van een tusschenwerpsel in zeer vele gevallen slechts een ten-naasten-bij is en de klank dikwijls pasklaar gemaakt moet worden voor de bestaande spellingmiddelen. (Vgl. b.v. de bovenstaande afbeeldingen van het hoesten en niezen). Bij eene goede voordracht wordt dit wel weer terecht gebracht.

2. Bij de primitiefste tusschenwerpsels is niet onduidelijk een zeker psychofysisch verband tusschen klank en beteekenis waar te nemen, waaruit blijkt, hoe sommige eigenlijk niet anders dan klankgebaren zijn. Zoo staat b.v. de klank van *ai!* en *au!* onder den invloed der zijwaartsche wangvertrekking bij pijn; *ah!* of *ha!* herinnert aan den geopenden mond en de opwaartsche gelaatsbeweging der verbazing, *bah!* aan de viesheid-uitdrukken beweging van de bovenlip en het optrekken van den neus, enz.

In vele gevallen echter kan een zelfde klank - en dit is het, wat vooral tot het gebrekkige van de schriftbeelden der tusschenwerpsels behoort - op talloze manieren worden uitgesproken en daardoor een vaak onnaspeurbaar aantal beteekenissen en schakeeringen in zijne beteekenissen krijgen. Zoo kan *hè* vermoeidheid, schrik, maar ook teleurstelling, en ook naïeve bewondering uitdrukken. Er bestaat een klein blijspel *Nou!* waarvan de aardigheid is, dat de boe-

renjongen, die de hoofdrol heeft, van het begin tot het einde niets anders doet, dan op allerlei tonen *Nou!* antwoorden.

Als een voorbeeld, wat de zoo mogelijk volledige beschrijving van een tusschenwerpsel beteekent, zij verwezen naar de artt. *O*, *Och* en *Ach* in het *Ned. Wdb.*

3. Eene belangwekkende studie over de bastaardvloeken in de kluchtspelen der 17e eeuw geeft de uitgave van Hooft's *Warenar* door M. de Vries.

4. Bij de vierde groep, en eveneens al bij de derde, is het de vraag, of ook in de hoogere rubrieken niet eene grens getrokken moet worden. Er komen daar verscheidene woorden voor, die in de vorige categorieën zijn thuis te brengen. Als regel is hier misschien te stellen, dat alleen die woorden tot de tusschenwerpsels te rekenen zijn, die door het veelvuldig gebruik hun inhoud geheel of gedeeltelijk verloren hebben. Zoo zal men de eedsformule of eene nadrukkelijke vervloeking als gewone zinnen hebben te beschouwen; veelgebruikte en misbruikte uitdrukkingen in navolging ervan daarentegen niet.

5. Evenmin als bij de onvolkomen zinnen, is bij de tusschenwerpsels alle verband geheel uitgesloten. Zoo verbinden *ai!* en *wee!* zich met een datief: *Ai mij! Wee mij!* of met een genitief: *Wee onzer!*

Bij Potgieter ('s Daglooners eisch VII) is een eigenaardig voorbeeld te vinden van *foei* in verbinding met een omschreven genitief: *Foei van de onmenselijkheid, die gâ van gade scheidt*, enz.

Helaas wordt tegenwoordig dikwijls als een bijwoord gevoeld en door inversie gevolgd: *Hel a a s is ook nu weer gebleken...* enz. Vooral de klanknabootsingen beginnen in beschrijvingen de bijwoorden van wijze soms dicht te naderen: *Tingeling! ging de voordeur. Hij viel holder-de-bolder van de trappen. 'Voort rolde het koetsje en schrapp kraste het potlood.'* (Potg.)

Op te merken is nog, hoe enkele tusschenwerpsels veelvoorkomende inleidingen van voorwaardelijke bijzinnen zijn, die als wenshende hoofdzinnen gebruikt worden: *O, indien dat eens gebeuren mocht! Ach, waren alle menschen wijs! Och, was het maar waar! Och, of die waarheid wat meer werd ingezien!* In de eerste gevallen kan de interjectie desnoods wel wegblijven; het gebruik van *of* als *indien* komt bijna nooit anders meer dan na *och!* voor.

Hierbij is nog aan te teekenen, dat er zelfs een paar voorbeelden zijn van *ww.*, die van interjecties zijn afgeleid: *verfoeien* van *foei!* en (gelijk Van Dale het spelt) *hemmen* van *hm!* (en niet van *hem*, als genoemd *Wdb.* aangeeft). Vgl. ook *hd. ächzen* (weeklagen) van *ach!*

Met de beschouwing van deze laatste rubriek kan de behandeling van de leer der woordsoorten, hunne beteekenis, hunne begrenzing en hun gebruik als afgeloopen beschouwd worden. Daaruit moge gebleken zijn, hoe deze theorie in de

leer van den enkelvoudigen en den samengestelden zin een vasten grondslag vindt en de afzonderlijke woorden in het rechte licht doet verschijnen, nl. als geabstraheerde elementen van zinnen. De waarneming van de taal in haar tegenwoordig stadium van ontwikkeling is daarbij steeds het uitgangspunt geweest; de historische bijzonderheden hebben slechts gediend om die waarnemingen bij te lichten.

Bleken bij dat onderscheid sommige grenzen wat vlottend, dan is dit, gelijk reeds in § 6 werd opgemerkt, een verschijnsel, dat de taal met zoo menig ding gemeen heeft, waarin zich eene door veelzijdige invloeden beheerschte ontwikkeling vertoont. Daardoor kan spraakkunstig onderzoek dan ook niet anders doen, dan de groote zichtbare scheidingslijnen scherp doen uitkomen en verder de grensgevallen aanwijzen, waar deze lijnen schuil gaan. Het hoogste wat hier te bereiken valt, is eenheid in de methode van beslissing. Daarop is het in de voorgaande hoofdstukken zooveel mogelijk toegelegd.

Aanhangsel.

Bl. 8.

Tot de voornaamste literatuur over het vraagstuk omtrent den oorsprong der taal behoort o.a. het volgende:

W. von Humboldt, Inleiding tot diens groote werk *Ueber die Kawisprache auf der Insel Java* (3 Bde, 1836-1840, afzonderlijk verschenen onder den titel *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1835, opnieuw uitgegeven, 3e dr., door Pott. 1880).

M. Lazarus en H. Steinthal gaven sinds 1859 het *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* uit. Van den eerste is ook het art. *Sprache* in Schmid's *Encyclopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens*, XI. De laatste, behalve dat hij de taalphilosophische geschriften van Von Humboldt uitgaf en verklaarde, gaf verder o.a. *Der Ursprung der Sprache* (1851); *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1860); en *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* (1871).

Lazarus Geiger schreef: *Ursprung und Entwicklung der menschlichen Sprache und Vernunft* (1868). *Der Ursprung der Sprache* (1869).

Max Müller gaf eerst zijne *Lectures on the Science of Language* (1861), en later (ook onder den invloed van L. Noiré) zijne zeer gewijzigde inzichten in *The Science of Thought* (1887), in het Duitsch overgebracht onder den titel: *Das Denken im Lichte der Sprache* (1888).

Ook Friedrich Müller gaf in zijn *Grundriss der Sprachwissenschaft* eene merkwaardige Inleiding tot de taalwetenschap.

Van L. Noiré verschenen: *Der Ursprung der Sprache* (1877); *Max Müller und die Sprachphilosophie* (1879); *Logos, Ursprung und Wesen der Begriffe* (1885).

Als standaardwerk op het gebied der taalpsychologie geldt H. Paul, *Principien der Sprachgeschichte* (1880).

Onder de Nederlanders, die zich door het onderzoek van het verband tusschen de ontwikkeling van de taal en die van het denken voelden

aangetrokken, behoorden om van levenden te zwijgen, Mr. J. Kinker, *Inleiding eener wijsgeerige algemeene theorie der talen* (1817), Dr. L. A. te Winkel en Dr. W. G. Brill.

Tot het jongste op dit gebied behoort: *Progress in Language, With special reference to English by Otto Jespersen*, Ph. Dr. Professor of English in the University of Copenhagen (1894). Van dit werk werd een (onvoltooid) verslag gegeven door Dr. H. Logeman in *Taal en letteren*, V, 265 en van het hoofdstuk over den oorsprong der taal eene vertaling door P.H. van Moerkerken in *Noord en Zuid*, XIX, 97.

Het karakteristieke van dezen nieuwen kijk op de wording der taal is, dat Jespersen zich de eerste taal voorstelt als bestaande uit half-muzikale onanalyseerbare klankcomplexen, meer door de vroolijkheid dan door den ernst van het leven te voorschijn geroepen, waaraan door allerlei toevalligheden zich de een of andere gedachte huwde, en waaruit zich eerst langzamerhand klankdeelen voor de elementen van de gedachte afscheidde. Alzoo wil hij niet weten van eene ontwikkeling uit zeer eenvoudige klankelementen, aangroeiend tot meer samengestelde klankverbindingen, waarop later weer analyseerende invloeden hunne scheidende werking deden gelden, maar is hij geneigd aan te nemen, dat die analyse van den beginne af aan gewerkt heeft en uit oorspronkelijk onoplosbare en zinlooze klankmassa's woorden heeft doen ontstaan.

Deze hypothese stelt zich vooral wantrouwend tegenover de theorie, die taalwortels als de primitiefste elementen aanneemt en de flectie uit agglutinatie ontstaan acht. Dat men in den aanvang klanknabootsing, klankreactie en klankdrang aanneemt, wordt niet zoo zeer door Jespersen bestreden; met Noiré legt hij bovendien den nadruk op den factor van het menscheijk verkeer, maar hij acht deze theorieën toch alleen geschikt om *deelen der taal* te verklaren.

Dit nieuwe gezichtspunt is nog te jong, om het reeds zijne plaats aan te wijzen in de geschiedenis van het vraagstuk. Max Müller en Noiré zoeken het ongetwijfeld wat al te veel aan den ernstigen kant met hunne voorbeelden, ontleend aan het slaven en zwoegen der eerste menschen, begeleid door opluchtende geluiden. Waarschijnlijk denkt men zich ook die eerste geluiden al te snel begrensd en gedifferentieerd. Toch moet niet uit het oog verloren worden, dat de taalwetenschap zich al sinds lang de ontwikkeling van het woord niet *buiten*, maar *in* den zin denkt; zoo zegt Becker reeds in zijn *Organism der Sprache* (1841), p. 175: 'Da die Sprache uranfänglich in der lebendigen Rede in die Erscheinung tritt, und mit dem Satze beginnt, so wird der Satz nicht aus schon vorhandenen Wortformen zusammengesetzt, sondern Begriffsformen und Wortformen entwickeln sich erst in dem Satze und mit ihm.' Zoo houdt hij dan ook (p. 202) de persoonsuitgangen der werkwoorden niet voor 'agglutinerde Pronomen,' maar omgekeerd de pronomina voor 'abgelösete Personalendungen.' Ook beschouwt men de zoogenaamde taalwortels niet zoozeer als te

zamen de oorspronkelijke taal vormende, maar als abstracties, als laatste resten, waarop men bij het verst voortgezette analyseeren stuit. ¹⁾

Deze enkele opmerkingen dienen slechts om de te voorbarige gevolgtrekking te voorkomen, dat de hypothese van Jespersen alle tot dusver geopperde hypothesen te niet zou doen. Wel beschouwd ligt zij in de lijn van het tot dusver gevondene en schijnt zij als richtsnoer meer te beloven voor het onderzoek naar de ontwikkeling van de *uitdrukking der betrekking*, dan voor dat naar de geschiedenis der woorden zelf. Zoolang echter de taalvorschers niet door analyse van oude taalresten op dergelijke onoplosbare klankcomplexen stuiten, of zoolang niet is aangetoond, dat de nieuwe hypothese eene betere verklaring der taalverschijnselen mogelijk maakt, zal men zich moeten behelpen met de tot dusver gevolgde onderstelling, dat de taalevolutie moet begonnen zijn met zeer eenvoudige taalcellen. Eerst toen in de leer van het licht gebleken was, dat de vibratie-theorie van Chr. Huygens de lichtverschijnselen, b.v. de straalbreking, beter verklaarde dan Newton's emanatietheorie, werd de laatste prijsgegeven.

Bl. 21.

Voor eene uitvoeriger toelichting van de termen *voorstelling* en *begrip* zij verwezen naar de in het voorbericht vermelde artikelen in *N. en Z.* XVII, waar op bl. 242-265 getracht is, de algemeen verbreide opvatting der termen *voorstelling* en *begrip* door de juistere te vervangen, die de nieuwere psychologie aan de hand doet. Het in § 4 gegevene is daarvan eene beknopte samentrekking.

In het kort komt het verschil hierop neer. De gewone opvatting is nog meestal deze: eene voorstelling is een samenvattend beeld van alle kenmerken van een bepaald ding; een begrip is de som der

- 1) De op bl. 10, r. 2 v.b. gebruikte uitdrukking is dan ook gebrekkig. De lezer gelieve daarom 'de I-E. oertaal' te veranderen in: 'de hoofdbestanddeelen der I.-E. oertaal.'
Max Müller zegt hieromtrent in *Das Denken i.L.d.S.*, 202: 'Wenn man mich also fragte, ob die Sanskritwurzeln das repräsentiren, was in sehr alter Zeit allgemeine Volkssprache war, so antworte ich mit Ja und mit Nein. Ich antworte mit Nein, weil in einem Satze, sobald er ausgesprochen war, eine Wurzel, mochte sie nun nominalen oder verbalen Zwecken dienen, aufhörte Wurzel zu sein. Ich antworte Ja, weil das für solche Sätze gebrauchte Material thatsächlich von den jetzt so genannten Sanskritwurzeln geliefert wurde.'

essentiële kenmerken, die uit eene reeks voorstellingen van gelijksoortige dingen geabstraheerd worden.

Deze overgeleverde theorie is reeds door den Engelschen bisschop Berkeley (1684-1753) op onwederlegbare wijze bestreden. Herinnerd zij de bekende uitlating van B.: 'Het is mij onmogelijk de abstracte voorstelling van eene beweging te vormen, zonder aan een bewegend lichaam te denken, of mij eene beweging voor te stellen, die noch snel, noch langzaam, noch rechtlijnig, noch kromlijnig is.' Of ook de opmerking van Locke, dat het algemeene idee van een driehoek het bezwaar oplevert, dat hij 'noch scheefhoekig, noch rechthoekig, noch gelijkhoekig, noch ongelijkzijdig, maar dit alles te zamen en toch ook weer niets van dit alles is.'

Tegenover de oudere opvatting nu staat de nieuwere, dat eene voorstelling een woordklank is, geassocieerd met een meer of minder uitvoerig complex van gewaarwordingen, en een begrip een woordklank, geassocieerd met een complex van oordeelen, die er meer of minder nauwkeurig het wezen van omschrijven. Zoo zijn voorstellingen en begrippen evenmin streng gescheiden als ons aanschouwen en ons denken het zijn. Een zelfde woordklank is nu eens voorstellings-, dan weer begripssymbool en er zijn zooveel bijzondere en algemeene voorstellingen als bijzondere en algemeene begrippen. Maar als eene voorstelling op den voorgrond dringt in het bewustzijn, is ook het begrip niet verre, en komt een woord in zoodanig verband voor of is het van dien aard, dat het in de eerste plaats begripswoord is, dan is er toch altijd eene meezwevende voorstelling of reeks van voorstellingen in het bewustzijn waarneembaar ¹⁾.

Wat bij de oudere opvatting uit het oog verloren wordt, is dit, dat zij de methode der formeele logica bij het vaststellen van een begripinhoud in de plaats stelt voor de natuurlijke ontwikkeling der begrippen in het menschelijk bewustzijn onder den invloed van ervaring en nadenken. Evenmin als bij gewone menschen een besluit steeds op een minor en een major berust, evenmin ontstaan zijne begrippen op de strenge wijze, die de logica omschrijft. Met en uit de voorstelling groeit het begrip, en meestal gebrekkig in den aanvang, ontwikkelt het zich langs een reeks van trappen, waarvan het streng geformuleerde wetenschappelijke begrip den bovensten vormt, schoon die niet altijd te bereiken is en in meer gevallen, dan men menigmaal wel

1) W. Zenz: *Entstehung und Wesen des Begriffes* (Zeitschrift für immanente philosophie, herausgeg. von M.R. Kaufmann) 1896, p. 353: 'Je weiter der Complex ist, der den Begriff ausmacht, desto mehr lose associirte Vorstellungselemente schwingen mit, wenn jener Begriff im Bewusstsein auftaucht.' - 'Mitschwingen' is een bijzonder geschikte term voor het verschijnsel.

denkt ¹⁾. Deze waarheid in te zien, doet uitkomen de hooge beteekenis van het *woord*, dat te midden van al die wisselingen in het wezen van voorstellingen en begrippen vastheid en eenheid brengt.

Bl. 38.

Als een onderdeel van het in de vorige aantekening aangehaald betoog is in *N. en Z. XVII*, bl. 254-256 het volgende omtrent het ontstaan van ruimte- en tijdsvoorstellingen gezegd.

‘Een der moeilijkste onderwerpen, die tot de leer van het kennen behooren, is het onderzoek naar den aard onzer tijd- en ruimte-opvattingen en de wijze, waarop die ontstaan. Er valt niet aan te denken in een klein bestek zelfs maar aanwijzing te doen van de tallooze vragen, waartoe dit onderwerp aanleiding geeft. De moeilijkheid is vooral hierin gelegen, dat wij nergens meer dan hier ons bewust zijn van het groote verschil tusschen onze subjectieve tijden ruimte-voorstellingen en de objectieve tijden en ruimten, die wij buiten ons aannemen. Zijn nu die subjectieve voorstellingen ervaringsresultaten, verkregen door waarneming van de objectieve tijden en ruimten? Of is, zooals Kant het voorstelde, het aannemen van een tijd en eene ruimte, waarin de dingen voorkomen, een aangeboren en niet door ervaring verkregen faculteit van ons bewustzijn? De empirische psychologie bestrijdt deze laatste theorie, maar zij moet toch erkennen, dat het niet mogelijk is zich dingen te denken, los van ruimte of tijd. Zoo moet zij staan blijven bij de erkenning, dat er objectieve ruimte en tijd is, en er van afzien daarvan eene nadere verklaring te willen geven, dan dat tijd en ruimte constante elementen van alle mogelijke ervaring zijn.

Voor ons doel behoeven wij ons echter hierin niet verder te verdiepen. Wij hebben alleen te doen met de wijze, waarop wij ons tijd en ruimte voorstellen, niet met hetgeen het wezen van ruimte en tijd uitmaakt.

Als wij ons herinneren, dat onze voorstellingen uit gewaarwordingen ontstaan, dan is het de vraag, of wij ook tijdsgewaarwordingen hebben. Bij analyse van het verschijnsel blijkt dan, dat dit werkelijk het geval is, al zijn zulke gewaarwordingen ook weer onafscheidelijk met andere verbonden. Wanneer ik achtereenvolgens twee door eenigen duur gescheiden tikken hoor, dan zijn de gehoorsgewaarwordingen

1) Bij de discussiën over het ontwerp Kieswet-Tak slaagde de Tweede Kamer er niet in, het begrip *kamer* te begrenzen. En in de M.v.B. over het jongste wetsontwerp tot regeling der pers. belasting verklaarde de min. van financiën zich niet in staat, het begrip *rijtuig* te omschrijven.

daarvan verbonden met de gewaarwording van iets constants, dat er als het ware den achtergrond van uitmaakt. Dat onderscheiden van het blijvende bij al de afwisselingen, die wij waarnemen, verwekt in ons bewustzijn eene gewaarwording, die wij tijdsgewaarwording kunnen noemen, en die ten slotte niets anders blijkt te zijn dan het besef van eene zekere spanning van onze aandacht tusschen een begin en een einde.

Die gewaarwording begint ook met zeer vaag te zijn. Zij neemt echter in duidelijkheid toe, naarmate de afwisselingen, waarmede wij haar verbonden voelen, regelmatig zijn en als regelmatig door ons erkend worden, m.a.w. als wij in staat worden ze te meten. Zoo begint een kind, dat tot eenige ontwikkeling gekomen is, zijn tijd te meten met zijne maaltijden en met nachtjes slapen. En de menschen zijn er toe gekomen, daarvoor de afwisseling van dag en nacht en van de jaargetijden te bezigen, welke de basis geworden zijn van eene zeer nauwkeurige en regelmatige tijdmeting.

Zoo ontwikkelt zich in ons een zekere tijdzin, d.i. de faculteit om tijden te schatten. Maar de ervaring leert, dat dit vermogen, hoezeer het voor oefening vatbaar is, ons toch al spoedig begeeft. Als wij een ei moeten koken, grijpen wij daarom maar liefst naar het horloge of den zandlooper. En bij langere tijdruimten wordt het nog ondoenlijker. Dientengevolge heeft zich echter eene andere gewoonte in het bewustzijn ontwikkeld. Of we herleiden een groot tijdvak tot een veelvoud van eene ons beter bekende tijdruimte, of de verbeelding gaat er zich mee bemoeien en wij stellen ons verschillende tijden symbolisch als ruimten voor, van elkander gescheiden door meer of minder merkwaardige voorvallen. Zoo spreken wij van tijdvakken en tijdruimten, en een bekend aanschouwingsmiddel bij het onderwijs in historie is een tijdstroom. Men moet zich dan ook eenigszins inspannen, om zich bv. de geschiedenis van ons vaderland als eene reeks afwisselingen op een zelfde vlak voor te stellen. De natuurlijke gang van zaken is, dat eeuwen, meer of minder door gebeurtenissen gevuld, in ons bewustzijn achter elkander liggen, de verst verwijderde het meest naar achteren. En zoo mogen wij besluiten, dat we van de deelen van den tijd ook 'voorstellingen' hebben, niet alleen b.v. van *den tijd om van Amsterdam naar Haarlem te sporen*, maar ook van *een half uur sporens* in het algemeen.

Dat we ook voorstellingen van ruimten hebben, ligt in het voorgaande reeds opgesloten. Met opzet zijn echter de tijdsvoorstellingen eerst besproken, want het zou een onjuiste opvatting zijn, te meenen dat deze zich uit de ruimtevoorstellingen ontwikkeld hadden. Dat we ons een tijd als een ruimte voorstellen, is slechts eene symboliek, die noodzakelijk blijkt, als de opvatting van eene tijdruimte als duur onmogelijk wordt.

Bij analyse van eene ruimtevoorstelling blijkt, dat gezichtsge-

waarwordingen er de voornaamste elementen van uitmaken, schoon ook tast- en bewegingsgewaarwordingen meehelpen. Ook hier staan twee theorieën tegenover elkander: de *nativistische*, die aanneemt, dat oorspronkelijk aan het bewustzijn de begaafdheid eigen is, om de dingen als zich uitbreidende in de ruimte op te vatten, en de *genetische* (of empiristische), die de ruimtevoorstelling als het gevolg van eene reeks van ervaringen beschouwt, waartoe verschillende zinnen hunne medewerking verleend hebben. Het is hier de plaats niet, om daarover uit te weiden; het vraagstuk is bijzonder ingewikkeld.

Alleen zij opgemerkt, dat ofschoon tal van feiten, o.a. de onderzoeken bij geopereerde blinden, het bewijs leveren, dat ons bewustzijn oefening noodig heeft, om tot juiste ruimtevoorstellingen te komen, - wat alzoo eene bevestiging is van de theorie, dat het vermogen om dergelijke voorstellingen te vormen geen aangeboren eigenschap van het bewustzijn is, - de empiristen in den laatsten tijd toch ook meerendeels bereid zijn te erkennen, dat de praedispositie er toe in de evolutie, die het menschelijk geslacht doorgemaakt heeft, ontwikkeld kan zijn. Intusschen, de vraag, hoe dit vermogen om ruimten op te vatten zich ontwikkeld heeft, doet er voor ons doel minder toe. Wel geconstateerd is, dat wij onze ruimtevoorstellingen danken aan gezichts-, tast- en bewegingservaringen; dat zoowel het rustige als het bewegende oog er toe meewerken, maar dat ook andere bewegingen, die we bij het waarnemen van ruimten maken, er het hare toe doen, kortom dat ook de ruimtebeelden complexen van gewaarwordingen, dus voorstellingen zijn. En wederom zijn dit of bijzondere of algemeene voorstellingen, - b.v. *de vierkante oppervlakte van mijn kamer en een afstand van 10 K.M.* - waaruit verder ook weer verbeeldingen van ruimten ontstaan kunnen. Dit geldt dan, wanneer het afstanden of ruimten betreft, die buiten onze ervaring liggen of die bijzonder groot zijn. In het laatste geval nemen wij, evenals bij de tijden, mede eene zekere symboliek te baat, waarbij we zulke afstanden of ruimten tot een kleiner of grooter aantal ons welbekende afstanden of ruimten herleiden.

Bl. 57.

De verklaring, die Dr. Van Helten van deze uitdrukkingen geeft, is te vinden *N. en Z.* III bl. 82-86. Het voornwd. 'em in: *Dat is 't em*, evenals in: *Hij issem, Dat issem*, wordt daar in verband gebracht met den wederkeerigen datief *im*, die in het Ouds. herhaaldelijk voorkomt bij praedicaten met de beteekenissen *vreezen, - hebben, nemen, koopen, - zitten, liggen, gaan, brengen, - leven, denken*, enz., en die op de wijze, als in § 80, 1° en § 82 omtrent onzen wederkeerigen

accusatief is aangewezen, hoofdzakelijk dient om een doen of een toestand met nadruk tot het subject te beperken.

Dit betoog is niet onaannemelijk, waar het geldt uitdrukkingen als: *Daar zit 'e m de knoop* of *de kneep* (ook *de moeilijkheid*, het *bezwaar*), *Daar ligt het 'e m aan*, *Daar zit het 'e m in*, *Dat is 't 'e m*¹⁾, en dergelijke, waar dit 'em, een der looze woorden is geworden, waarvan in § 24, *Opm.* 2 sprake is.

Minder overtuigend is het betoog, dat deze uitdrukkingen de prototypen zouden zijn van de andere als: *Ik ben 'e m*, *Jij bent 'e m*. *Hij is 'e m* (in kinderspelen), of *Dat is 'e m* (b.v. op de vraag: Wie is de burgemeester?), uit te breiden met de uitdrukking: *Het is 'e m sprekend* (b.v. bij het zien van een portret, of van een persoon, die gelijkenis met een ander vertoont). Al deze gevallen zijn o.i. eenvoudiger als volgt te verklaren.

Wanneer (vgl. § 23, 1°) een praedicaatssubstantief als regel door het pers. v.nwd. *het* wordt aangeduid, is het voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat het als kwaliteitswoord wordt gevoeld. En zoo is het niet vreemd, dat waar kinderen, die toch al zoo vrij met de voornwdn. kunnen omgaan, blindeman, krijgertje, enz. spelen, ze niet: *Ik ben h e t*, maar *Ik ben 'e m* zeggen. Die blindeman is voor hen een individu en het is niet slecht gevoeld, als zij dit al vroeg door 'e m uitgedrukt hebben (vgl. ook § 35).

In de andere zinnen: *Dat is 'e m* en *'t Is 'e m sprekend*, is het noodzakelijk 'e m te gebruiken, daar *het* of *dat* slechts als onderwerp kunnen staan (vgl. § 23, 3°), 'wanneer uit het praedicaats-naamwoord voldoende blijkt, welk geslacht of getal bedoeld wordt.' Als het eene vrouw geldt, hoort men dan ook wel: *Dat is 'e r*. *'t Is 'e r sprekend*.²⁾

Deze uitzondering had daarom bij § 16 *Opm.* 2 en § 23. 1° vermeld moeten worden.

Bl. 112.

Voor nadere bijzonderheden omtrent den overgang van de coördineerende in de subordineerende constructie zie men Van Helten, *Vondels taal* II §§ 227 en 229. Ook Paul, *Principien*, bl. 250-254.

- 1) *Dat is 't 'em* is naar allen schijn door contaminatie (invloed van de eene uitdrukking op de andere, lett. *besmetting*) uit *Daar zit het 'm* en *Dat is het* ontstaan.
- 2) Op de vraag: Wie is de burgemeester? Wie is de vrouw v.d.b.? hoort men ook wel antwoorden: *Dat is i*, (phonetisch: *Dat izzi* of *Dat issi*) en *Dat is ze*, waar de nominatief als praedicaatsvoornwd. staat. Er is toch geen twijfel aan, of *dat*, de aanwijzing van een zich vertoonenden man of vrouw, is hier subject.

Bl. 135.

Eene belangrijke gedachtenwisseling is indertijd over *De definitie van het werkwoord* gevoerd door Dr. W.G. Brill en Dr. L.A. te Winkel. Zie daarover: *Taalgids* II 245 en III 1, 26 en 181.

De term *openbaring van bestaan* voor ‘werking,’ in het 1^e en 2^e stuk herhaaldelijk gebruikt ¹⁾, is in dit deel weer losgelaten, omdat hij in het gebruik ondoelmatig is en toch niet afdoende het begrip omschrijft.

1) Bij de bewerking van den 2ⁿ druk is ook in het 1^e en 2^e stuk de term ‘o.v.b.’ door ‘werking’ vervangen.